OSMANLI DEVLETİ'NİN
700
700. KURULUŞ YIL DÖNÜMÜ

OSMANLI TARİHİ

IX. Cilt

İKİNCİ MEŞRUTİYET VE
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI
(1908 - 1918)

Ord. Prof. ENVER ZİYA KARAL

TÜRK TARİH KURUMU

M. Günhan Başoran

OSMANLI TARİHİ

IX. Cilt

Ömrünüze Bereket
Hocam

Birinci baskı : 1996

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
XIII. Dizi – Sayı 16[11]

DÜNYA TARİHİ

OSMANLI TARİHİ

IX. Cilt

İKİNCİ MEŞRUTİYET VE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI (1908 — 1918)

Ord. Prof. ENVER ZİYA KARAL

2. Baskı

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ – ANKARA
1999

ISBN 975-16-0010-3 Tk
ISBN 975-16-0785-X

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ XVII

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ MEŞRUTİYET DEVRİ İÇ OLAYLARI (1906-1908)

I. İstibdat Yönetiminin Yıpratılması 1-26.

1. İSTİBDAT'IN SON YILLARI 1-6.

2. GİZLİ DERNEKLERİN KURULMASI 6-14.

İstanbul'da Özgürlük Çalışmaları. 6 — Hürriyet Derneği'nin Kurulması 7. — Osmanlı Hürriyet Derneği'nin Kuruluşu 9. — İttihat ve Terakki Cemiyeti 10. — Terakki ve İttihat Cemiyeti ile Birleşme 13. —

3. TERAKKİ VE İTTİHAT CEMİYETİ PARİS GENEL MERKEZİ'NİN ÇALIŞMALARI 14-21.

4. SELANİK GENEL MERKEZİ'NİN ÇALIŞMALARI 21-26.

Örgütleşme 21. — Merkezlerin Karakteri 21. — Anadolu'da Örgütlenme 22. — Makedonya Bunalımı 23. —

II. 10 Temmuz Meşrutiyet Devrimi 27-40.

1. MAKEDONYA'DA MEŞRUTİYET'İN DUYURULMASI 27-40.

Genel Ayaklanma Planı 27. — Selanik Merkez Komutanı Nazım'ı Öldürme Girişimi 27. — II. Abdülhamit'in Kuşkusu 28. — Niyazi Bey'in Dağa Çıkması 29. — Manastır İttihat ve Terakki Merkezi'nin Davranışı 31. — II. Abdülhamit'in Tepkisi 32.— Şemsi Paşa'nın Öldürülmesi 33. — Tatar Osman Paşa'nın Dağa Kaldırılması 34. — Frizovik Olayı 35. — Manastır Merkezi'nin Padişah'a Telgrafı 36. — II. Abdülhamit'in Telaşı 38. — Sait Paşa'nın Sadrazamlığı 38. — Meşrutiyet'in Duyurulması 39. —

III. Otorite Bunalımı 40-75.

1. SAİT PAŞA KABİNESİ 40-46.

Şenlik Gösterileri 40. — Otorite Bunalımı 42. — Sait Paşa Kabinesi'nin Çekilmesi 44. —

2. KÂMİL PAŞA KABİNESİ 46-59.

Kabine'nin Kuruluşu ve Karakteri 46. — Kabine'nin Çalışma Koşulları 47. — Çalışma Güçlükleri 48. — İttihat ve Terakki-Kâmil Paşa İlişkileri 49. — Meclis'in Yapısında Değişiklik 50. — Özel Kurul (Heyet-i Mahsusa) 51. — İttihat ve Terakki-Kâmil Paşa Anlaşması 52. — Anarşi Tablosu 53. — Kâmil Paşa-İttihatçılar Anlaşmazlığı 58. —

3. MEBUSLAR MECLİSİ VE KÂMİL PAŞA KABİNESİ'NİN DEVRİLMESİ 59-72.

Seçim Hazırlıkları 59. — Seçimler 62. — Mebuslar Meclisi'nin Açılışı 64. — Mebuslar Meclisi'nde Ortam 66. — Kâmil Paşa ve Arnavutlar 68. — Manastır Merkezi ile Anlaşma 68. —

4. HÜSEYİN HİLMİ PAŞA KABİNESİ VE MUHALEFETİN ŞİDDETLENMESİ 72-75.

Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'nin Kurulması ve Karakteri 72. — Muhalefetin Davranışı 73. —

IV. Gericilerin Ayaklanması Abdülhamit'in Tahttan İndirilmesi 75-108.

1. 31 MART İSYANI'NA GÖTÜREN OLAYLAR 75-85.

Derviş Valideti ve Volkan Gazetesi 75. — Ayaklanma Ortamı 79. — Hükümetin Tutumu 84. — İttihat ve Terakki Partisi'nin Davranışı 84. —

2. 31 MART İSYANI 85-102.

Avcı Taburları'nın Ayaklanması 85. — İstekler 86. — Hükümetin Davranışı 86. — Mebuslar Meclisi'nin Davranışı 87. — İsmail Kemal'in İstekleri 88. — Kabine'nin Çekilmesi 88. — Abdülhamit ve İsyanlar 89. — Tevfik Paşa Kabinesi'nin Kurulması 90. — İsyancıların Zorbalığı 90. — Gericilerin Anadolu'da Ayaklanması 92. — Bursa Ayaklanması 92. — Erzincan Ayaklanması 92. — Erzurum Ayaklanması 93. — Adana Ayaklanması 93. — Ayaklanmanın Makedonya'da Tepkisi 96. — Hareket Ordusu'nun İstanbul Üzerine Yürümesi 98. — Sorumluların Telaşı 99. — Hareket Ordusu'nun İstanbul'a Girişi 101. —

3. ABDÜLHAMİT'İN TAHTTAN İNDİRİLMESİ 102-108.

Sarayın Son Günleri 102. — Millet Meclisi ve II. Abdülhamit 103. — Fetva Metni 104. — II. Abdülhamit'in Tahttan İndirilmesi 106. — II. Abdülhamit Selanik'te 107. —

V. İttihat ve Terakki'nin İktidara Geçmesi ve Bölünmesi 108-150.

1. SUÇLULAR VE CEZALAR 108-120.

Mehmet Reşat'ın Tahta Çıkması 108. — İttihat ve Terakki Partisi'nin Durumu 110. — Tevfik Paşa Kabinesi'nin Çekilmesi 110. — Hüseyin Hilmi Paşa'nın İkinci Sadrazamlığı

111. — Harb Divanı ve Suçlular 111. — II. Abdülhamit'in Suçu 112. — İttihat ve Terakki Partisi'nin Sorumluluğu 114. — Muhalefetin Sorumluluğu 116. — İsmail Kemal ve Rolü 117. — Prens Sabahattin'in Rolü 118 — Derviş Vahdeti'nin Rolü 119. — Harb Divanı'nın Kararları 120 — Kabine Değişikliği 120. —

2. HAKKI PAŞA KABİNESİ VE REFORMLARI 120-150.

Kabinenin Özelliği 120. — Meclis Binasının Yanması 121. — Hükümetin Programı 122. — Güvenoyu 122. — Bütçe Tartışmaları 123. — İkinci Meşrutiyet'in İlk Yılları Bütçeleri 123. — Memur Maaşları 125. — Ihtıhı Devletçilik 126. — Ekonomik İmtiyazlar Kanunu 128. — Cemaatlerin İmtiyazı 129. — Dil ve Öğrenim Sorunu 129. — Türk Olmayan Müslümanlar ve Dil Sorunu 130. — Kiliseler Kanunu 132. — Askerlik Sorunu 133. — Çeteciliği Kaldırma Kanunu 134. — Bölünmenin Nedenleri 138. — İttihat ve Terakki'nin Yapısı 138. — İttihat ve Terakki Partisi'ndeki Çatlak 139. — İttihatçı Muhaliflerin Baskısı 139. — İsmail Kemal'in Dövülmesi 140. — Bir Alman Subayının Öldürülmesi 141. — İttihatç Muhaliflerin Başkaldırması 142. — Hizb-i Cedid'in Kurulması 143. — Padişah'ın Rumeli Gezisi 145. — Muhalefetin Yeni Saldırıları 147. — Zeki'nin Katledilmesi 147. — Hakkı Paşa'nın Sadrazamlıktan Çekilmesi 148. — Sait Paşa Kabinesi 148. — Muhalefetin Saldırıları 149. —

VI. Hürriyet ve İtilaf Partisi ile İttihat ve Terakki Çatışmaları 150-172.

1. HÜRRİYET VE İTİLAF PARTİSİ'NİN KURULMASI 150-159.

Partinin Kuruluşu 150. — Kurucular 151. — Hürriyet ve İtilaf'ın Programı 151. — Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin Oluşumu 153. — Dinin Siyasete Alet Edilmesi 153. — İtilafçılar ve İttihatçılar Çatışması 154. — 35'inci Maddenin Değiştirilmesi 155. — Kamil Paşa'nın Mektubu 156. — Muhalefet ve "Tıkaç" 158. — İtilafçıların Padişah'a Müracaatları 158. —Mebuslar Meclisi'nin Kapatılması 159. —

2. YENİ SEÇİMLER VE HALASKÂR ZABİTAN GRUBU 160-164.

Seçimler 160. — Muhalefetin Tepkisi 161. — Rıza Nur'un Rolü 162. — Halaskâran Grubu'nun Kuruluşu 163. — Halaskâran'ın Programı 163. —

3. HALASKÂRAN CEMİYETİ'NİN BUNALIMI YOĞUNLAŞTIRMASI 164-172.

Askerlik ile Siyasetin Ayrılması Sorunu 164. — Askerlik ile Siyasetin Ayrılması Hakkında Kanun 167. — Mahmut Şevket Paşa'nın Çekilmesi 168. — Arnavutların Ayaklanması 169. — Sait Paşa'nın Çekilmesi 170. — Halaskâran'ın Tehditleri 171. — Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Sadrazamlığı 172. —

VII. Muhaliflerin İktidara Gelmesi 173-197.

1. İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN İKTİDARDAN DÜŞÜRÜLMESİ 173-179.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi 173. — Kabine'nin Programı 175. — Mebuslar Meclisi'nin Kapatılması 176. —

2. GAZİ AHMET MUHTAR PAŞA KABİNESİ'NİN GÜÇSÜZLÜĞÜ 179-186.

İktidarın Meşruluğu Sorunu 179. — Hükümetin Tarafsızlığı Sorunu 180. — Kamil Paşa'nın İttihatçı Düşmanlığı 181. — Hükümet ve Arnavutlar 182. — Balkan Savaşı ve Şaşkınlık 185. — Meşveret Meclisi 185. — Ahmet Muhtar Paşa'nın Çekilmesi 186. —

3. KAMİL PAŞA KABİNESİ 187-197.

Kabinenin Karakteri 187. — Kabinenin Karşılanışı 187. — Kamil Paşa'nın Yetersizliği 188. — İttihatçılara Son Darbe 189. — Mütareke ve Edirne Problemi 190. — Meclis-i Umumi (Genel Meclis) 191. — Hükümet Darbesi, III. Kamil Paşa Hükümeti'nin Devrilmesi, İttihatçıların Tepkisi 192. — Talat (Paşa)'da Sorumluluk Duygusu 193. — Hükümeti Devirmek İçin Gizli Görüşmeler 194. — Bab-ı Âli Baskını Planı 194. — Baskın 195. —

VIII. İttihat ve Terakki İktidarı 197-211.

1. MAHMUT ŞEVKET PAŞA KABİNESİ 197-201.

Enver (Paşa)'in Rolü 197. — Mahmut Şevket Paşa Sadrazam 197. — Mahmut Şevket Paşa Kabinesi 198. — Kabinenin Karakteri 198. — İçte Barış Politikası 199. — Dışta Barış 200. — Edirne'nin Düşmesi 201. —

2. MUHALEFETİN ÇÖKÜŞÜ 201-209.

Prens Sabahattin 203. — İttihatçılar ve Muhalifler 203. — Hükümet Darbesi Planı 206. — Mahmut Şevket Paşa'nın Öldürülmesi 207. — Katillerin Yakalanması ve Muhakemesi 207. — Yabancı Müdahalesi 208. — Suçluların İdamı 209. —

3. SAİT HALİM PAŞA KABİNESİ 209-211.

Kabinenin Kurulmasında Güçlükler 209. — Kabinenin Kurucusu 210. — Kabinenin Karakteri 210. —

İKİNCİ BÖLÜM

MEŞRUTİYET DEVRİNDE BÖLGESEL DAĞILMA VE AYAKLANMALAR (1908-1914)

I. Bölgesel Dağılma 213-233.

1. BOSNA-HERSEK'İN İMPARATORLUK'TAN KOPMASI 213-225.

Meşrutiyet'in Olumsuz Etkileri 213. — Bosna ve Hersek'in Durumu 213. — Avusturya Yönetiminde Bosna ve Hersek 214. — Denge Siyaseti 216. — Bosna ve Hersek'in Ayrılması 218. — Bosna ve Hersek'in İlhakı 218. — Osmanlı Hükümeti'nin Davranışı 219. — Büyük Devletlerin Davranışı 220. — Avusturya Mallarına Boykot 222. — Osmanlı-Avusturya Görüşmeleri Anlaşması 223. —

2. BULGARİSTAN'IN BAĞIMSIZLIĞINI DUYURMASI 225-231.

1908'de Bulgaristan 225. — İkinci Meşrutiyet'in Duyurulması ve Bulgaristan 225. — Geshof Olayı 226. — İlişkilerin Kesilmesi 227. — Osmanlı Hükümeti'nin Davranışı 227. — Şark Demiryolları Grubu ve Bulgaristan 227. — Bulgaristan'ın Bağımsızlığını İlan Etmesi 228. — Osmanlı Bulgar Görüşmeleri 229. —

3. GİRİT ADASI'NIN YUNANİSTAN'A KATILMASI SORUNU 231-233.

İkinci Meşrutiyet Arifesinde Girit 231. — Girit'de Ayaklanma 231. — Girit ile Doğu Rumeli Arasında Benzerlik 232. — Osmanlı Kamuoyunun Tepkisi 232. — Osmanlı Hükümeti'nin Tepkisi 233. —

II. Ayaklanmalar 234-254.

1. YEMEN AYAKLANMALARI 234-237.

Osmanlı İdaresinde Yemen 234. — İkinci Meşrutiyet Devrinde Yemen 235. — Ayaklanmalar 236. —

2. ARNAVUTLUK AYAKLANMALARI 237-248.

Konu ve Sınırları 237. — Arnavutluk 237. — Arnavutların Kökü 238. — Osmanlı İdaresinde Arnavutluk 238. — II. Abdülhamit ve Arnavutlar 240. — Arnavutlarda Ulusal Şuurun Başlangıcı 242. — İngiltere ve Arnavutlar 243. — Genç Türkler ve Arnavutluk 244. — İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Arnavutlar 245. — Arnavut Ayaklanmaları 245. —

3. MAKEDONYA OLAYLARI 249-254.

Bir Hatırlatma 249. — Meşrutiyet ve Makedonya 249. — Makedonya Sorununun Elemanları 249. — Etnik ve Sosyal Durum 250. — Reform ve Tepkileri 251. — Makedonya ve Balkan Devletleri 252. —

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TRABLUSGARP VE BALKAN SAVAŞLARI

I. Trablusgarp Savaşı 255-287.

1. TRABLUSGARP'IN OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA DURUMU 255-257.

Trablusgarp'ın İmparatorluk'taki Yeri 255. — Tarihsel Bir Hatırlatma 256. —

2. İTALYA VE TRABLUSGARP 258-265.

Çağdaş Emperyalizm 258. — Emperyalistler ve Osmanlı İmparatorluğu 259. — Osmanlı Afrikası Hakkındaki Gizli Tasarılar 260. — İtalya ve Üçlü Antlaşma 261. — Osmanlı Devleti'nin Telaşı 262. — Fransa ile İttifak Teşebbüsü 262. — Sait Paşa'nın Düşüncesi 263. — Trablusgarp'ı Savunma Tedbirleri 263. — Trablusgarp'ta İtalyan Çıkarları 264. —

3. TRABLUSGARP SAVAŞI'NIN ARİFESİNDE İTALYA-OSMANLI İLİŞKİLERİ 265-270.

İtalya ve Trablusgarp 265. — İtalyan Hükümeti ve Trablusgarp 265. — İlişkilerin Sertleşmesi 266. — Agadir Olayı 266. — Osmanlı Hükümeti'nin Şaşkınlığı 267. — İtalyan Ültimatomu 267. — Hakkı Paşa Hükümeti'nin Telaşı 268. —

4. OSMANLI-İTALYAN SAVAŞI 270-287.

Saldırı Sırasında Trablusgarp'ta Durum 270. — İlk İtalyan Başarıları 271. — Osmanlı Kodamanları ve Trablus'un Savunulması 272. — Kamuoyu ve Savaş 273. — Mebuslar Meclisi ve Trablusgarp 274. — Hususmet Paktı 274. — İttihat ve Terakki ve Savaş 275. — Gençler Trablusgarp'ta 276. — Trablusgarp'taki Kadro 277. — Savaş Planları ve Taktikleri 280. — Savaş Aşamaları 281. — Dünya Kamuoyu ve Savaş 281. — Müslüman Memleketleri Kamuoyu 282. — Oniki Ada'nın İşgali 284. — Çanakkale Boğazı'na Baskın 285. — İtalya ile Barış 286. — Trablusgarp Savaşı'nın Sonu 286. —

II. Balkan Savaşı 287-354.

1. BALKAN SORUNU 287-289.

Sorunun Görüntüsü 287. —

2. BALKAN İTTİFAKI 289-298

İttifak Fikrinin Tarihçesi 289. — İlk Görüşmeler 291. — Sırp-Bulgar Antlaşması 292. — Bulgar-Yunan Antlaşması 293. — Karadağ ile Anlaşma 294. — Balkan İttifakının Karakteri 294. — Büyük Devletler ve İttifak 295. — Balkan İttifakı ve Osmanlı Hükümeti 296. —

3. SAVAŞIN DUYURULMASI 298-304.

Koçana Olayları 298. — Seferberlik 299. — Kamuoyu 299. — Büyük Devletlerin Müdahalesi 300. — Karadağ'ın Savaş Açması 301. — Büyük Devletlerin Notası 301. — Balkanların Notası 302. — Osmanlı Hükümeti'nin Cevabı 303. — Savaş Duyurusu 303. —

4. OSMANLI DEVLETİ'NİN SAVAŞ GÜCÜ 304-310.

Savaşın Karakteri 304. — Hükümetin Güçsüzlüğü 305. — Ordunun Yoksulluğu 305. — Ordunun Mevcudu 306. — Teşkilat ve Eğitim 307. — Ordunun Morali 308. —

5. SAVAŞ HAREKETLERİ 310-321.

Savaş Alanları ve Kuvvetler 310. — Trakya Cepheleri (Kırklareli Muharebesi) 311. — Lüleburgaz ve Pınarhisar Muharebesi 313. — Makedonya Cephesi Karadağ ile Savaş 314. — Sırplarla Savaş 316. — Yunanlılarla Savaş 317. — Deniz Savaşları 320. —

6. MÜTAREKE VE BARIŞ GİRİŞİMLERİ 321-338.

Siyasal Bunalım 321. — Mütareke Yapma Gereği 322. — Mütareke Teşebbüsleri 323. —İstanbul'da Telaş 324. — Bulgar Kral'ına Müracaat 325. — Mütareke Görüşmeleri 326. — Mütareke Protokolü 327. — Londra Konferansı 328. — Demeçler 329. — Sırbistan Delegasyonu Başkanı 329. — Yunan Delegasyonu Başkanı 330. — Bulgar Delegasyonu Başkanı 330. — Savaşçılar Konferansı 330. — Tarafların Barış Koşulları 331. — Anlaşmazlık 331. — Görüşmelerin Kesilmesi 332. — Elçiler Konferansı 332. — Osmanlı Sorunu 332. — Sırp Sorunu 333. — Arnavutluk Sorunu 333. — Adalar Sorunu 333. — Bulgar Sorunu 334. — Büyük Devletlerin Notası 334. — Kamil Paşa Hükümeti'nin Devrilmesi 335. — Osmanlı Notası 335. — Yeniden Savaş 336. — Londra Barışı 337 —

7. İKİNCİ BALKAN SAVAŞI 338-349.

Savaş Nedenleri 338. — Bulgaristan'a Karşı Antlaşma 339. — Savaş 340. — İkinci Balkan Savaşı'nda Osmanlı Devleti 340. — Talat Paşa ve Edirne 341. — Edirne Üzerine Yürüyüş 342. — Batı Trakya Sorunu 342. — Büyük Devletlerin Davranışı 343. — İstanbul Antlaşması 345. — Atina Antlaşması 346. — Ege Adaları Sorunu 347. — Arnavutluk Sorunu 348. —

8. BALKAN SAVAŞLARI'NIN SONUÇLARI 349-354.

Sonuçların Toplamı 349. — Toprak Kaybı 350. — Prestij Kaybı 350. — Ulusçuluk Fikrinin Uyanışı 351. — İttihat ve Terakki'nin Diktatörlüğü 351. — Osmanlı Asyası Memleketleri'nin Paylaşılması Fikri 352. — Doğu Anadolu'da Dengesizlik 353. —

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

I. Birinci Dünya Savaşı'nın Çıkması ve Osmanlı İmparatorluğu 355-402.

1. SAVAŞ ETKENLERİ 355-365.

Konunun Sınırları 355. — Savaş Etkenleri Toplamı 355. — Ulusal Devlet Sistemi 355. — Aşırı Ulusçuluk 356. — Savaşçılık Gayreti 357. — Emperyalizm 358. — İttifaklar Sistemi 361. — Üçlü Antlaşma 361. — Silahlanma 363. — Haykırış 365. —

2. SAVAŞIN AVRUPA'DA BAŞLAMASI 365-373.

Arşidük Fransuva Ferdinand'ın Öldürülmesi 365. — Cinayetin Tepkisi 366. — Sırbistan'a Ültimatom 367. — Ültimatomun Tepkileri 368. — Sırbistan'ın Cevabı 368. — Avusturya Savaşı 369. — Siyasal Bunalım 370. — Seferberlikler 370. —

3. OSMANLI DEVLETİ'NİN SAVAŞA GİRMESİ 373-402.

Genel Koşullar 373. — İttihat ve Terakki Partisi'nin Durumu 374. — Silahlı Kuvvetlerde Reform 375. — Liman von Sanders Heyeti 375. — Alman Etkisinin İstanbul'da Art-

ması 376. — Uzlaşmacı Devletlere Tavizler 377. — Doğu Anadolu Vilayetlerinde Reform 377. — Fransa'da Borçlanma 378. — Savaş ve Osmanlılar 378. — Osmanlı-Alman Antlaşması Görüşmeleri 379. — Antlaşma Metni 381. — Antlaşmanın Özelliği 381. — Silahlı Tarafsızlık 382. — Osmanlı-Rus Antlaşma Denemesi 382. — İki Alman Zırhlısı 384. — Yavuz ve Midilli 386. — Üçlü Uzlaşma Devletleri'nin Kuşkusu 387. — Alman Baskısı 388. — Kapitülasyonların Kaldırılması 389. — Almanların Köpürmesi 390. — Almanlarla Anlaşmazlık 391. — Almanlar ve Enver Paşa 392. — Savaşa Girme Belirtileri 392. — Savaş Kararı 393. — Souchon'a Verilen Savaş Emirleri 393. — Karadeniz'de Ruslarla Çarpışma 394. — Karadeniz Çarpışmasının Tepkisi 395. — Rusya'ya Verilen Osmanlı Notası 397. — Rusya'nın Savaş Açması ve Amaçları 397. — İngiltere ile Fransa'nın Savaş Duyuruları 398. — Osmanlı Devleti'nin Savaş Duyurusu 398. — Cihad 399. — Fetva 400. — Fetvanın Tahlili 401.—

II. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Savaşları 402-539.

1. SAVAŞ KOŞULLARI 402-414

Genel Koşullar 402. — İnsan Gücü 404. — Savaş Gücü 405. — Türk Halkının Karakteri 406. — İttihat ve Terakki Otoritesi 406. — İttihat ve Terakki Otoritesi 406. — Ordu (Kuvvetler Toplamı) 407. — Ordu Kuruluşları 408. — Komuta Heyeti 409. — Ekonomi Gücü 410. — Savaş Cepheleri 411. — Savaş Planları 411. — Hafız Hakkı Paşa'nın Planı 412. — Bronzart'ın Planı 413 —

2. 1914-1915 YILLARI SAVAŞLARI 414-476.

2.1. KAFKAS CEPHESİ'NDE SARIKAMIŞ SAVAŞI 414-424.

Osmanlı-Rus Sınırı 414. — Kafkasya'da Osmanlı Amaçları 414. — Rus Amaçları 415. — Kafkasya'da Rus Kuvvetleri 415. — Osmanlı Kuvvetleri 415. — İlk Rus Saldırıları 416. — Birinci Köprü Muharebesi 416. — İkinci Köprü Muharebesi (Kasım 9-17) 417. — Osmanlılarda Memnunsuzluk 417. — Kafkasya'yı İstila Planı 418. — Enver Paşa 3. Ordu'da 419. — Sarıkamış Savaşı 420. — Savaş Koşulları 420. — Osmanlı Saldırısı 421. — Osmanlı Çekilişi 422. — Sarıkamış Savaşı Sonucu 423. — Sarıkamış'tan Sonra 424. —

2.2. AFRİKA CEPHESİ'NDE: KANALA SALDIRI (Kasım-Mart) 424-429.

Saldırı Fikri 424. — Saldırı Nedenleri 424. — Hazırlıklar 425. — Hareket Planı ve Yürüyüş 426. — İngilizler'in Durumu 426. — Kanal'a Saldırı 427. — Savaş Konseyi 427. — Geri Çekiliş ve Sonuç 428. —

2.3. ÇANAKKALE DENİZ SAVAŞI (18 Mart) 429-444.

Kaşullar 429. — Çanakkale'ye Saldırı Fikri 430. — Churchill ve Çanakkale 430. — Garden'in Planı 432. — Savunma Sisteminin Değeri 432. — Enver Paşa ve Savunma Sistemi 433. — Çanakkale Deniz Seferinden Beklenenler 434. — Savaşın Başlaması (Şubat 19) 434. — Bombardımana Devam (25 Şubat) 435. —

İstanbul'u Savunma Tedbirleri 436. — İstanbul Halkının Durumu 437. — Başkentin Eskişehir'e Göç Etmesi 437. — 18 Mart Saldırısı 438. — Saldırı 440. — İki Tarafın Kaybı 443. —

2.4. ÇANAKKALE KARA SAVAŞLARI (NİSAN-ARALIK) 444-476.

Karar Aşaması 444. — İzmir Bombardımanı 446. — Kazanmaktan Yana Çabalar 447. — Rus İstekleri 447. — Yunanistan ile Anlaşma Deneyimi 448. — İtalya ile Anlaşma 450. — Londra Anlaşması 451. — Ermeni Ayaklanması 452. — Türklerin Savunma Hazırlıkları 455. — Kuvvetlerin Dağılımı 455. — Savunma Tertipleri 456. — Düşman Saldırı Kolları 458. — Saldırı Kuvvetlerinin Değeri 459. — Amaç ve Plan 460. — Karaya Çıkartma Planı 460. — Çıkartma 461. — Kumkale Çıkartması 462. — Arıburnu Çıkartması 463. — Seddülbahir Çıkartması 464. — İkinci Çıkartma Hazırlıkları 464. — İkinci Çıkartma 465. — Tarafların Kuvveti 466. — Çıkartmanın Başlaması 467. — Türk Davranışı 467. — Mustafa Kemal'in Yeni Görevi 469. — Durdurma Aşaması 471. — Gelibolu'dan Çekilme 473. — İki Tarafın Kayıpları 474. — Sonuç 474. —

3. 1916 YILI SAVAŞINDA OSMANLI ASKERLERİ 476-501.

3.1. AVRUPA CEPHELERİNDE SAVAŞ DURUMU 476-479.

Savaşın Genel Gidişi 476. — Alman Saldırı Kararı 477. — Verdun Saldırısı (21 Şubat-30 Haziran) 477. — Somme Saldırısı (1 Temmuz-1 Kasım) 478. — Doğu Cephesi'nde Rus Saldırısı (Haziran-Ağustos) 478. —

3.2. BALKAN CEPHELERİNDE SAVAŞ DURUMU 479-482.

Sırbistan'ın Haritadan Silinmesi 479. — Bulgaristan-Yunanistan ve Uzlaşma Devletleri Çatışması 480. — Romanya'nın Savaşa Girmesi (Ağustos-Aralık) 481. —

3.3. OSMANLI CEPHELERİNDE SAVAŞ 482-497.

Savaş Cepheleri 482. — Kafkas Cephesi'nde Rus Saldırısı (Ocak-Eylül) 482. — Rus Kuvvetlerinin İlerleyişi 483. — Üçüncü Ordu'nun Desteklenmesi 484. — Irak Cephesi 485. — İngilizlerin Irak'la İlgisi 485. — İngiliz Saldırıları (Kasım 1914-Aralık 1916) 486. — Karşılıklı Saldırılar (Ocak-Aralık 1915) 486. — İngilizlerin Bağdat Üzerine Yürüyüşü 487. — İngilizlerin Kut-ul Amara'da Kuşatılması (Ocak-Nisan 1916) 487. — Kut-ul Amara'dan Sonra 488. — İran Cephesi (Genel Durum) 488. — İran Hakkında Türk-Alman Görüşleri 489. — 1915 Yılında İran'da Askeresel Hareketler 489. — Propaganda Çalışmaları 490. — İran'da Rus İlerleyişi 491. — Von der Goltz Paşa'nın İran Memuriyeti 491. — 1916 Yılında İran'da Askeri Hareketler 492. — Arabistan-Hicaz Cephesi 493. — Hicaz Ayaklanması (Şerif Hüseyin-İngiliz Anlaşması) 493. — Osmanlı Otoritelerinin Uyuşukluğu 495. — Mekke'de Ayaklanma 496. — Şerif Hüseyin'in Açıklaması 496. — Şerif Hüseyin ve Krallık Unvanı 497. —

3.4. AVRUPA CEPHELERİNDE TÜRK KUVVETLERİ (1916)
497-501.

Avrupa Cephelerine Kuvvet Gönderme Nedenleri 497. — Cephelere Gönderilen Kuvvetler 498. — Galiçya Cephesi 498. — Romanya Cephesi 498. — Makedonya Cephesi 499. — Avrupa Cephelerinde Türk Kuvvetleri ve Enver Paşa 500. —

4.1917 YILI SAVAŞLARI 501-518.

4.1 AVRUPA CEPHELERİNDEKİ DURUM
501-507.

Yeni Koşullar 501. — Savaş Dengesinin Bozulması 502. — Denizaltı Savaşı 503. — Doğu Cephesi (Rusya'nın Çöküşü) 503. — Lenin'in Geçici Hükümete Karşı Koyması 505. — Son Rus Saldırısı 505. — Sovyetlerin İktidara Geçmeleri 505. — Amerika'nın Savaşa Katılması 506. —

4.2. BALKAN CEPHELERİNDE DURUM 507-508.

Balkanlarda Genel Durum 507. — Selanik Cephesi 507. — Kral'ın Düşmesi 507. — Yunanistan'ın Savaşa Girmesi 508. —

4.3. OSMANLI CEPHELERİNDE SAVAŞ 508-517.

Cephelerin Genel Durumu 508. — Kafkas Cephesinde Rusların Çekilmesi 508. — Bolşevik İhtilali'nin Etkileri 509. — Osmanlı-Rus Mütarekesi 509. — İran Cephesi 510. — Irak Cephesi 511. — Bağdad'ın Düşmesi 512. — Bağdad'ın Düşmesinden Sonra Şaşkınlık 512. — Arabistan (Hicaz, Filistin ve Suriye) Cephesi 513. — Filistin Cephesi 514. — Kudüs'ün Düşmesi 515. — Üçüncü Gazze Saldırı 516. —

4.4. AVRUPA CEPHELERİNDE TÜRK SAVAŞLARI 517-518.

5. 1918 YILI SAVAŞLARI 518-539.

5.1. AVRUPA CEPHELERİNDE DURUM 518-522.

1918 Yılı Başlarında Genel Durum 518. — Barış Taarruzu 518. — Alman Ordularının Başarısız Saldırıları 519. — Brest-Litovsk Barış Andlaşması 521. —

5.2. BALKAN CEPHESİNDE DURUM 522-523.

Romanya ile Barış 522. — Bulgaristan'ın Savaştan Çekilmesi 522. —

5.3. OSMANLI CEPHELERİNDE DURUM: KAFKAS CEPHESİ
523-533.

Genel Durum 523. — Türkler ve 1878 Sınırı 524. — Güney Kafkasya'nın Durumu 525. — Sovyet Rusya ile Barış 526. — Doğu Anadolu Vilayetlerinin Geri Alınması 527.— Üç Sancağın Geri Alınması 527. — Osmanlı-Alman İlişkilerinde Gerginlik 528. — Enver

Paşa'nın Boyun Eğmesi 530. — Enver Paşa'nın Almanlara Kırgınlığı 532. — Baku'nun Türkler Tarafından Alınması 533. —

5.4. FİLİSTİN VE SURİYE CEPHESİ
533-539.

Komuta Heyetinde Değişiklik 533. — İngilizlerin Ürdün'e Saldırıları 534. — Yenilgiyi Hazırlayan Etkenler 535. — Büyük İngiliz Saldırısı Başlangıcında Tarafların Durumu 536. — Büyük İngiliz Saldırısı 537. —

BEŞİNCİ BÖLÜM

Savaş Sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması 541-546.

Beş Gizli Paylaşma Antlaşması 541. — Gizli Paylaşma Andlaşmalarının Özeti 546. —

ALTINCI BÖLÜM

SAVAŞ SIRASINDA BARIŞ GÖRÜŞMELERİ VE MÜTAREKENİN İMZALANMASI 547-561.

Savaş ve Barış 547. — Osmanlı Devleti'nin Savaş Amaçları 547. — Barış Girişimleri 548. — Amerika'nın Barış Girişimleri 549. — İngiltere'nin Telaşı 551. — Osmanlı Devleti'nin Ayrı Barış Girişimleri 553. — Uzlaşmacıların Barış Saldırısı (Ocak 1918) 555. — Andlaşma Devletleri'nin Savaşı Kaybetmeleri 557. — Türkiye ve Mütareke İsteği 557. — İngiltere ve Mütareke 558. — Mondros Mütarekesi Hükümleri 559. — Mondros Mütarekesi'nin Karakteri 560. —

BİBLİYOGRAFYA 563
DİZİN 569

ÖNSÖZ

Elinizdeki kitap Türk Tarih Kurumu'nun 1946 yılında yayınlamaya başladığı Dünya Tarihi Serisi'nin Osmanlı Yakınçağ Tarihi kısmının son kitabıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan Yakın-çağların başlangıcı olarak kabul edilen 1789 yılına kadar olan dört ciltlik kısım, Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından, III. Selim dönemini içeren V. Ciltten I. Meşrutiyet devrinin sonuna kadar olan dört ciltlik kısım da Ord. Prof. Enver Ziya Karal tarafından yazılmıştır. Bu kısmın yazarı babam, hocam Ord. Prof. Enver Ziya Karal, Mondros Silahbırakışmasına kadar II. Meşrutiyet dönemini içeren IX. cildin sadece siyasi tarih kısmını tamamlayabildikten sonra, 19 Ocak 1982'de öldü. Annem gibi ben de babamın öğrencisi oldum ve tarih öğrenimi yaptıktan sonra baba mesleğini sürdürdüm. Dolayısıyle, yazarı tarafından son kez gözden geçirilememiş, ve baskıdan önce tamamlanmak üzere az da olsa bazı tarih, isim, yer ve olaylar atlanmış veya kontrol edilmek üzere not edilmiş kitabı düzenleyip yayına hazırlamayı bir görev bildim. Ancak, kitabın eski Türkçe ve el yazması olması, çalışmamı yavaşlatacaktı. Bunun üzerine annem emekli tarih öğretmeni Fatma Karal, elyazması metni yeni Türkçeye çevirmeyi üstlendi. Yazım tamamlandıktan sonra görevimin elverdiğince vakit ayırarak IX. cilde eğildim, gerekli araştırmaları yaptım, kitabı basıma hazırladım. Serinin geri kalan ciltlerinde önsöz bulunmamasına karşın basımı geciktiren bu durumu bir önsöz yazarak okuyucuya durumu açıklamaya karar verdim. Babamın kaleme alabildiği kısmın tamamlanması, II. Meşrutiyetin duyurulduğu gün olan 23 Temmuz gününe denk gelmişti. Bu ilginç rastlantı ile başlayarak okurlara V-VIII. ciltlerde uygulanmış yöntemin bu kitapta bulunmayış nedenini anlatmak, bu ara birkaç özelliğe de değinmek istiyorum:

Öncelikle dokunmak istediğim nokta, kitabın 1983 yılında tamamlandığıdır. Bir başka deyimle, yapıt, yaklaşık oniki yıl gecikmeli basılmaktadır. Bu süre kısmen annemin ve benim kitabı

basım haline getirmedeki gecikmemizden, kısmen de Türk Tarih Kurumu'nda yayınlanmasının beklenmesinden kaynaklanmıştır. Oysa geçen yıllar içinde yurt içinde ve yurt dışında konu ile ilgili birtakım yeni yayımlar yapılmıştır. Kitabın Prof. Enver Ziya Karal tarafından yazılmış biçiminde herhangi bir değişiklik yapmamayı amaçladığımdan, yapıtın özünde yer almamış yeni yayınlar dikkate alınmamıştır.

Serinin öbür ciltlerinde siyasal gelişmelerle devlet müesseseleri ve yenilik hareketleri ayrı ayrı ele alınmıştır. Oysa yazar II. Meşrutiyet dönemi müesseseleri ve toplumsal gelişmeler üzerine araştırma yapmışsa da bu kısım sadece notlar halinde olduğundan IX. ciltte bulunmamaktadır. Kitap yalnız bütünüyle tamamlanmış kısım olan dönemin siyasal gelişmelerini içermektedir. Yayına hazır hale getirilmiş el yazması dosya içinde herhangi bir harita veya resim yoktu, yazarın tasarımının dışına çıkmak istemediğimden kendi seçtiklerimi koymaktan kaçındım. Bu nedenle öbür ciltlerden farklı olarak bu kitap tablo, fotoğraf, çizim veya harita içermemektedir. Kitaptaki anlatım da bütünüyle yazara aittir. Bütün yapıtlarında olduğu gibi babam bu yapıtında da günlük konuşma dilini kullanmıştır, kitabın dili baştan sona kendi sözcükleriyledir. Daha önceki ciltlerdeki gibi günümüzde dil bakımından kolay anlaşılamayan bazı belgesel alıntılar ve tarihsel süreç içindeki dil değişiminden dolayı bugün anlaşılamayan aktarmalar çoğu kez yazarın kendi sözcükleri ile anlaşılır hale getirilerek yansıtılmıştır. Tarafımdan yapıta herhangi bir ekleme yapılmadığı gibi yazım biçimine ve diline de dokunulmamıştır.

Prof. Dr. Seçil Akgün

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ MEŞRUTİYET DEVRİ İÇ OLAYLARI (1906-1908)

I. İSTİBDAT YÖNETİMİNİN YIPRATILMASI

1. İSTİBDAT'IN SON YILLARI

İstibdat yönetimi, 30 yıla yaklaşan geçmişi ile 1906 yılında güçlü görüntüsünü sürdürmekte idi. Yönetimin sanatçısı II. Abdülhamit, fiziksel yönden ihtiyarlamıştı[1]. Düşünceleri iradesi ve çalışmaları istibdatçı niteliğini korumakta idi. İmparatorlukta hiçbir yerde, hiçbir kimse ona karşı durmak için bir hakka veya bir kuvvete sahip bulunmuyordu. Saray, çoğu kölelik çıkışlı kimseler ile dolu idi. Her biri varlığını, körükörüne gösterdiği bağlılığa borçlu idi. Hükümetin başı olan Sadrazam bostan korkuluğu gibi idi, görevi verilen emirleri uysallık ile yerine getirmekten ibaretti. Ordunun yüksek kademelerinde bulunan komutanlar, yerlerini yeteneklerinden ve başarılarından çok Padişah'ın güvenine borçlu idiler. Onun isteklerine karşı gelmeleri sözkonusu olamazdı. Ulema (din bilginleri), toplumda anlamsız bir sınıf haline gelmişlerdi. Bilgilerinin modası geçmişti, hiçbir şeye yararları dokunmamakta idi. İstibdat yönetimi kendilerine değer verdiği için onlar da bu yönetimi tutmakta idiler.

İmparatorluk halkı, saray yanında, bilinçsiz teşkilatsız ve güçsüzdü. İmparatorluk toprakları siyasal anlam kazanmak yeteneğini gösteren tarihsel bölgelere bölünmüştü (Arnavutluk, Makedonya, Anadolu, Lazistan, Kürdistan, Acemistan, Irak, Arabistan). Buralarda yaşayan insanlar bir ulus sayılmıyordu. Anadolu dışındaki bölgelerde oturanlar kendilerini bölge adından gelen bir terimle adlandırıyorlardı. Türk çoğunluğunun bulunduğu Anadolu halkı ise kendisini, sadece "Müslüman" bilmekle

[1] II. Abdülhamit, 1842'de doğmuş, 1876 yılında tahta geçmiştir.

yetinmekte idi. "Ulus" terimi gibi, "halk" terimi de henüz siyasal bir değer kazanmamıştı. Zaten bu terimin yerine çoğunlukla "ahali" sözcüğü kullanılmakta idi.

Osmanlı halkları, hukuksal sınırları belirli ayrıcalıklı sınıfları kapsamakta idiler. Ekonomik yönden de örgütlenmiş sınıflar biçimlenmiş değildi. Yaşam bakımından ise sömürenler ve sömürülenler olmak üzere iki tabaka vardı. Sömürenler arasında saray ile yukarıda sözü edilen yardımcıları başta geliyordu. Onları toprak ağaları, büyük tüccarlar, müteahitler ve yabancıların komisyoncusu durumunda bulunan azınlık maliyecileri oluşturuyordu. Sömürücülerin istibdat yönetiminden bir sızlanmaları yoktu. Halkın sömürülen köylü, işçi ve küçük esnaf tabakasına gelince, cahiller sefalet ve özgürlüksüzlük nedeniyle, sadece güvensizlikten ve adaletsizlikten şikayetçi idiler. Yönetimde bu hususların sağlanmasını yeterli görmekte idiler. Üstelik böyle bir güvence sağlanmanın da nasıl yapılabileceği konusunda belirli bir fikirleri yoktu. Böyle bir ortamda istibdat yönetimini yıpratarak yıkmak, ancak aydınların çalışmalarıyla gerçekleşebilirdi. Ne var ki memlekette çalışmak olanağı kalmamıştı. Az sayıda birkaç aydın, Mebuslar Meclisi'nin kapatılması üzerine (1878) Avrupa'ya kaçarak orada özgürlük savaşını başlatmışlardı. Bu aydınların zamanla sayıları ve etkileri arttı. 1906'dan sonra da bu çalışmalar, istibdatçılar için kuşkulu bir düzeye ulaştı. Bunun çeşitli etkenleri vardı: Etkenlerin başında Meşrutiyet devri hatırasının Genç Türkler tarafından yaşatılması gelmektedir.

Bu devir birbuçuk yıl kadar ve çok kısa denecek bir zaman sürmüştü. Ama getirmiş olduğu canlılık ümit verici olmuştu. Parlamento'nun çalışmaları ve basının gayretleriyle Osmanlı tarihinde örneği bulunmayan bir kanunlaştırma ve özgürlük havası esmeye başlamıştı. Genç Türkler, bu nedenle II. Abdülhamit'in kaldırmış olduğu Anayasa (Kanun-ı Esasi)'nın tekrar yürürlüğe konulmasını ülkü olarak kabul etmişlerdi. Çeşitli edebiyat türü yayınlarında hep bu konuyu amaç tutmuşlar ve Osmanlı aydınlarına benimsetmeye çalışmışlardı. Böylece, zamanla Osmanlı İmparatorluğu'nda meşrutiyet düşünce ve yönetimine eğilimli bir kuşak yetişmişti.

Bu kuşak, yasaklara rağmen, okullarda ve daha çok kendi gayretleriyle öğrendikleri yabancı diller aracılığı ile özellikle siyasal içerikli, batılı yayınları izlemişlerdi. Bu dillerin yayılmasına yabancı ve azınlık okullarının etkisi de dokunmuştu.

Demokratik devlet sisteminin temel ilke ve örgütlerinin tanınmasına Genç Türkler'in batıda yazdıkları ve gizlice Osmanlı ülkelerine soktukları istibdada karşıt yayınların da büyük etkisi olmuştur. Elden ele dolaşan bu yayınlarla Namık Kemal'in yazıları özgürlük düşüncesini kökleştirmekle kalmıyor, bu düşünce uğurunda savaşacak bir heyecanı da gençlere aşılıyordu[2].

Aydın geçinenlerde özgürlük düşüncesinin uyanması istibdatçıların gözünden kaçmadı, kovuşturmalar tutuklamalar ve sürgünler başladı. İstibdatçılar bundan başka denetleri altında bulundurdukları bir basın ile karşıt bir propagandaya giriştiler. Özgürlüğün niteliğine dokunmaktan çekinerek bunun Osmanlı İmparatorluğu için yıkıcı olduğunu göstermeye koyuldular. Bu konu ile ilgili üç kanıt öne sürüyorlardı. Birinci kanıt, Osmanlı halkının henüz meşrutiyet yönetimi için gerekli düzeye erişmemiş olduğu; ikinci dayanak bir Müslüman devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'nda Hıristiyan Avrupa devletleri siyaset ilkelerinin yürütülemeyeceği; üçüncü kanıt da, meşrutiyet yönetiminin Osmanlı İmparatorluğu'nda, zaten denenmiş olduğu ve bundan büyük zarar görüldüğü noktalarında toplanmakta idi.

Gerçekte bu kanıtlar inandırıcı olmaktan uzaktı. Batı memleketlerinde de özgürlüğe dayanan hükümet sistemleri için çalışmalar başladığı vakit oradaki istibdatçılar halkın seviyesinin düşük olduğunu, kendileri için getirilmek istenen yeni biçim yönetime ayak uyduramayacaklarını öne sürmüşler ve direnmişlerdi. Bu nedenledir ki batıda her memlekette meşrutiyet yönetimi, istibdatçılara karşı bir devrimle gerçekleşmişti. Kaldı ki Osmanlı İmparatorluğu'nda birer eyalet durumundan çıkarak egemenliklerini sağlayan Yunanistan, Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan gibi devletler bile çok kısa bir zamanda meşrutiyet yönetimine geçmişlerdi.

[2] "Genç Türkler" terimi için bu satırlar yazarının Osmanlı Tarihi, C. VIII, s. 510'a bakınız.

Bir Müslüman devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'nda, Hıristiyan Avrupa devletlerinin siyasal ilkeleri ve örgütlerinin yürütülemeyeceği düşüncesi ise büsbütün temelsizdi ve koyu bir cahilliğin verimi idi. Avrupa'da çağdaş devlet sistemini hazırlayan ve gerçekleştiren etkenlerden ve devrimlerden bilgisi olmayanlar, Avrupa halkının Hıristiyan olduğuna bakarak, oradaki örgütlerin Hıristiyanlık ilkelerine dayandığını sanıyorlardı. Oysa ki, bu örgütler, kiliseye karşı yüzyıllarca sürmüş olan savaşlar sonunda ve pekçok kurbanlar verilmek suretiyle kurulmuştu.

Kilise, çağdaş düşünce ve çağdaş devlet sisteminin kuruluşunu önlemekten aciz kalınca, varlığını koruyabilmek amacıyla, ona Hıristiyanlık damgasını vurmaya kalkmıştı. Bu hareket batının çoğunluğunu meydana getiren ve dinci bir saplantı içinde bunalan halkları tarafından kolaylıkla kabul edilmişti.

Gerekli hallerde siyaset adamları da çeşitli çıkarlarla bu saplantıya sarılıyorlardı. Batının gerçek aydınlarına gelince, çağdaş devlet sisteminin dini düşüncesinin değil, laik düşüncenin verimi olduğunu savunmaktan geri kalmıyorlardı. Batıda bu çelişen düşüncelerde olan aydınlar arasında sürüp giden bu çatışmanın bir ucu Türklere, dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu'na dokunmakta idi.

Avrupa'nın dincileri, yurtdaşlarına kendilerini yararlı göstermek için, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu ve yöneticisi olan Türklere karşı çetin ve acımasız bir kötülemeye girişmişlerdi. Çeşitli kaynaklardan para alan ve kamuoyunu denetleyen basın tarafından desteklenen bu propaganda bir uygarlık temeline oturtulmuştu: Türklerin uygarlık yeteneklerinden yoksun oldukları, tarih boyunca bir uygarlık meydana getirmemiş oldukları, Avrupa'da bulundukları halde, Avrupalılara ve uygarlıklarına düşman kalmada direndikleri öne sürülüyordu. Bu yıkıcı propaganda şu sonuca bağlanmakta idi: Türkler kendi kendilerini yönetebilecek durumda değildir. Avrupa topraklarındaki yönetimleri de kamp kurmuş bir orduyu andırmaktadır. Bu nedenle, Avrupa'dan Asya'ya sürülmeli, yönetimleri altında bulunan Müslüman olmayan halk kurtarılmalı idi.

Tarihsel gerçek bu değildi, ama II. Abdülhamit yönetimi bu propagandayı haklı gösterecek fırsatlar yaratmakta idi. Kapitalist devletler, bundan yararlanarak Türk olmayan Hıristiyan ve Müslüman halklarını ayaklandırmakta idiler. Ayaklanmalar, kendilerine Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmak, çeşitli imtiyazlar koparmak suretiyle sömürü olanağı hazırlamakta idi. İstibdat devri sonlarında onların bu davranışları yeni bir biçime girdi. 1903 yılında büyük devletler, Makedonya'da çıkan bir ayaklanmayı bahane tutarak, reform yapmak üzere bu bölgeyi aralarında paylaştılar: Serez bölgesine Fransız, Drama bölgesine İngiliz; Selanik bölgesine Rus; Üsküp bölgesine Avusturya; Manastır bölgesine de İtalyan jandarma subayları atandı. İki yıl sonra da büyük devletler Makedonya'nın maliyesini de denetlemek üzere kendilerinden birer uzman görevlendirilmesini istediler. Jandarmasının düzenlenmesini ve güvenliğin sağlanmasını yabancı subaylara vermeyi içişlerine bir karışma olarak saymamış olan Osmanlı Hükümeti nedense, bu yeni isteğe karşı direndi. Bunun üzerine Rusya, Avusturya, Almanya, Fransa ve İtalya, ilkin Midilli, sonra da Limni adalarına asker çıkarmak sureti ile, gümrük, posta ve telgraf dairelerine el koydular. Bunun üzerine II. Abdülhamit istenenleri yerine getirdi. Makedonya'da jandarma denetimden sonra maliye denetimi de yabancıların eline geçmiş oldu (1905)[3].

Aynı yılda Ermenilerle anarşistler tarafından II. Abdülhamit'in Hamidiye Camii'nden namazdan çıkmak üzere bulunduğu bir sırada canına kıyma girişimi yapıldı. Dinamitle yapılan bu girişimde 26 kişi öldü 58 kişi yaralandı. II. Abdülhamit'e ise bir şey olmadı. Suçlular ele geçirildi fakat kimse ölüm cezasına çarptırılmadı[4]. Oysaki Türklerden birisinin yasak edilmiş olan sözcüklerden birini ağzından kaçırması sürgüne gönderilmesi için yeter görülmekte idi. Bu da gösteriyor ki, II. Abdülhamit'in istibdadı en çok Türkler üzerine çökmekte ve istibdatçının gücü onlara yetmekte idi. II. Abdülhamit'in istibdatçı sistemi özellikle yabancılara karşı güçsüz, şaşkın ve beceriksizdi. Denizin dal-

[3] Bayur, Yusuf Hikmet: Türk İnkılap Tarihi, C. I, K. I, s. 182-83.

[4] Travaux de la Comission Speciale Enquête, s. 1-2.

galarına göre yalpa vuran, nereye gittiği ve gideceği belli olmayan bir kayık gibi idi. Padişah ve taraftarları ne bu sistemde herhangi bir değişiklik yapmayı düşünüyorlar, ne de meşrutiyet idaresine dönmeyi istiyorlardı. Yukarıda işaret edildiği gibi, Birinci Meşrutiyet döneminin zararlarının görüldüğü kanısında idiler. Bu doğru olsa bile istibdat yönetiminin memlekete getirdiği ve getirebileceği zararlar daha az olmamıştı ve olmayacaktı. Kaldı ki, 1906 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun komşuları olan Rusya ile İran da meşrutiyet yoluna girmişlerdi. Osmanlı Devleti, tek başına bütün Avrupa memleketlerinde yıkılmış olan istibdat sistemini hangi akıl ve mantık ve hangi kuvvet ile koruyabilirdi? Sözün kısası, istibdat sistemi XIX'uncu yüzyılın akla hayret verici ilerici düşünce akımları, siyaset, ekonomi ve kültür değişmeleri yanında varlık nedenini yitirmiş bulunuyordu. Bunu anlamak, anlatmak ve gereğini yapmak da aydınlara kalmış bulunuyordu.

2. GİZLİ DERNEKLERİN KURULMASI

Önceki bölümde sözü edilen Makedonya olayları, yabancı devletlerin bu olayları onur kırıcı biçimde konuşmaları, Osmanlı Hükümeti'nin egemenlik haklarını koruyamayacak duruma düşmesi, istibdat yönetimine direnmenin gelişmesine ve sertleşmesine yol açtı. Avrupa'da çalışan Genç Türkler'in derneklerine paralel olarak Osmanlı memleketlerinde de dernekler kurulmaya başlandı. Bunlar sırasıyla İstanbul, Suriye ve Makedonya'da örgütlenmeye başladılar.

İstanbul'da Özgürlük Çalışmaları

Özgürlük savaşçıları İstanbul'da orta ve yüksek öğretim örgütlerinde sivrilmeye başladı. Mercan İdadisi, Siyasal Bilgiler Okulu (Mülkiye Mektebi), Askeri Tıp Okulu, Harb Okulu kısa zamanda birer çalışma merkezi haline geldiler. Mercan İdadisi'nde kurulan Devrim Derneği (Cemiyet-i İnkılabiye) diğer okulların dernekleriyle halk arasında köprü görevini görmekte idi. Bu dernek, Paris'te çalışmalarını sürdüren, Prens Sebahattin'in başkanlığını yaptı-

ğı Kişisel Girişim ve Çevrecilik (Teşebbüs-i Şahsi ve Ademi Merkeziyet) Derneği ile de ilişki kurmuştu[5].

Harb Okulu'ndaki özgürlük çalışmaları da yoğunluk kazanmaya başlamıştı. Sıkı denetim altında bulundukları halde öğrenciler, memleketin yönetimi ile ilgilenmekte idiler. Geceleri yatakhanelerde, özellikle Namık Kemal'in yapıtları elden ele gezerek okunuyordu. Mustafa Kemal (Atatürk) daha kurmay sınıfına geçmeden, devrimci düşüncelerini öğrenciler arasında yaymak için gizli bir örgüt kurmuştu. Ali Fuat (Cebesoy), Muhittin Baha (Pars), onun ağabeyi İsmail Hakkı ve Ömer Naci (Bozkurt) bu örgütün yetenekli üyeleri idi. Kurmay sınıfına ayrıldıktan sonra bir de dergi yayınlamaya girişmişlerdi[6]. Harb Okulu 1833 yılında batılı usülde kurulmuştu. Kapılarını, batının savaş ilim ve sanatındaki buluşlarına açık bulundurmak geleneğini edinmişti. Bu kapılardan batının tüm fikir akımlarının sızması da olağandı. Öğrenciler arasında yabancı okullarda veya yabancı dadılar aracılığı ile yabancı dil öğrenmiş olan padişah çocukları da vardı[7]. Bunlar yabancı yayınları elaltından izleyebiliyorlardı.

Harb Okulu öğrencileri arasında görülen bu gibi çalışmalar, Rumeli'deki askeri idadi okullarında da vardı. Bunlarda vatanı seven öğretmenler memleketin içinde bulunduğu durumu üstü kapalı bir biçimde öğrencilere duyurmakta ve yönetimde değişiklik yapılması fikrini aşılamakta idiler. Sivil ve askeri okullarda görülen bütün bu çalışmalar özgürlük için bir ortam hazırlamaktan öteye geçemiyordu ve geçemezdi. İstibdadın yıkılması ve özgürlüğün sağlanması için, her şeyden önce okul dışına taşan güçlü örgütlere de ihtiyaç vardı.

Hürriyet Derneği'nin Kurulması

Memlekette ve okul dışında, bu örgütlenmeye doğru ilk girişim Mustafa Kemal tarafından Şam'da yapıldı. O, Harb Akademisi'nde öğrenimini bitirdikten sonra, yüzbaşı olarak süvari stajı yapmak üzere Suriye'ye gönderilmişti (11 Ocak 1905). Şam'da küçük bir dük-

[5] Tunaya, Tarık Zafer: Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 149-150.
[6] Cebesoy, Ali Fuat: Sınıf Arkadaşım Mustafa Kemal, s. 45.
[7] İbid., s. 10.

kanda ticaretle uğraşan doktor Mustafa (Cantekin)[8] ile tanışarak "Hürriyet" adını taşıyan bir gizli dernek kurmuşlardı. Cemiyetin amacı adından da anlaşılacağı üzere, mevcut yönetim sistemini asker kuvveti ile değiştirmekti.

Mustafa Kemal derneğin çalışma alanını genişletmek üzere Kudüs ve Yafa'ya, Beyrut'a giderek oradaki asker birliklerde de teşkilat kurmayı başarmıştı. Ne varki Suriye'deki bu çalışmalar ile kesin bir sonuç sağlanmayacağını kestirdiğinden, gizlice Selanik'e giderek[9] orada da teşkilat kurmaya koyuldu.

Selanik o sırada, bu gibi çalışmalar için daha elverişli bir ortama sahipti. Makedonya'nın başlıca kenti ve en büyük limanı idi. 170.000 kadar olan nüfusunun çoğunluğu Türk'tü; sonra Yahudiler, Rumlar ve Bulgarlar gelmekte idi. Bu haliyle kozmopolit bir özellik göstermekte idi. Dış görünüşü yönünden Türk dekoru göstermesi yanında, sosyal hayatı bakımından bir Avrupa kenti görüntüsünde idi. Çok sayıda gazinoları eğlence yerleri ve kulüpleri vardı. Bundan başka Avrupa memleketleri ile sıkı denebilecek ilişkiler de sürdürmekte idi. Selanik'in bir özelliğide ordu merkezi oluşu idi. Çok sayıda asker ve yüksek rütbeli subay barındırmakta idi. Yöre Bulgar, Sırp ve Rum çetelerinin hareket alanı haline geldiği için Selanik'teki subay kadrosu sürekli bir hareket halinde idi ve ister istemez bu faaliyetlere kesin olarak son verebilecek tedbirler üzerinde düşünülmekteydi. Selanik'te ve Makedonya'nın öteki kentlerinde Türk subayları, jandarma kuvvetleri düzenlemek üzere görevlendirilmiş olan yabancı subaylarla görev gereği görüşmekte idiler. Bu görüşmelerin olumlu ve olumsuz sonuçları vardı. Türk subayları özel konuşmalarında yabancı subayların genel durum konusundaki fikirlerinden faydalanıyorlardı. Fakat görevin yerine getirilmesinde onlara verilmiş olan denetim yetkisini onur kırıcı bulmakta ve bundan da istibdat yönetimini sorumlu tutmakta idiler. Makedonya'da II. Abdülhamit'in casuslarının etkisinin az olması da Türk subaylarının burada daha rahat düşünmelerine, daha ko-

[8] Tıp Okulunun son sınıfında iken siyasetle uğraştığı için Şam'a sürülmüştür. Cumhuriyet devrinde Çorum milletvekilliği yapmıştır.

[9] 1906 yılı ilkbaharı.

lay toplanmalarına ve memleket konularını enine boyuna tartışmalarına elverişli bir ortam yaratmakta idi. Bu genel koşullar yanında Mustafa Kemal'e Selanik'te daha kolay çalışabileceği düşüncesini veren başka bir şey daha vardı. Kendisi Selanikli idi. Bu kentte beraber çalışabileceği tanıdıkları ve dostları bulunmakta idi.

Mustafa Kemal, Selanik'e vardıktan sonra, çok kısa süren incelemeler sonunda "Hürriyet Derneği"nin bir dalını kurmaya başardı. Kurucular arasında, arkadaşlarından ve tanıdıklarından Ömer Naci, Hüsrev Sami (Gerede), Hakkı Baha (Pars) Hoca Mahir ve Bursalı Tahir vardı. Mustafa Kemal, cemiyetin amacını arkadaşlarına söylediği bir demeçten özet olarak aldığımız fikirlerle ve şu suretle belirtmiş oluyordu: "Özgürlük olmayan bir memlekette ölüm ve dağılma vardır. Her ilerlemenin ve kurtuluşun amacı özgürlüktür. Kahredici bir istabdada karşı ancak ihtilal ile karşı koyulur. Memleketi kurtarmak için; köhne ve çürük idareyi yıkmak başlıca ödevdir". Mustafa Kemal, Hürriyet Derneği'nin dalını kurduktan sonra, Selanik'te fazla kalmadı. Casusların arkasına düştüğünü öğrenmekle, Suriye'ye eski görevi başına dönmek zorunda kaldı. Dernekte lidersiz kalınca gereği gibi gelişemedi[10]. Ancak, Makedonya sorunun büyük devletlerin Osmanlı içişlerine daha yoğun bir biçimde karışmalarına yol açması, Selanik'teki aydınlardan kimilerini örgütlenmeye zorladı.

Osmanlı Hürriyet Derneği'nin Kuruluşu

Çalışmalarını adeta durdurmuş olan "Hürriyet Derneği"nden 10 üye aralarında anlaşarak merkezi Selanik'te olmak üzere ve ihtilalci usullerle çalışmak üzere "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"ni meydana getirdiler. Bir yıl sonra da bu dernek "İttihat ve Terakki" adını aldı[11]. Osmanlı İmparatorluğu'nun olduğu kadar yeni Türkiye Devleti'nin tarihinde de önemli rolü olan bu derneğin kuruluşu ile ilgili ayrıntılar hala bütünüyle aydınlanamamıştır. İttihatçı yazarlar Şam'da kurulan Hürriyet Derneği'nden, onun bir devamı

[10] Unat, Faik Reşit: Atatürk'ün Meşrutiyet İnkılabının Hazırlanmasındaki Rolüne Ait Bir Belge, Belleten, C. XXVI, s. 102; ayrıca Kızıldoğan, Hüsrev Sami: Vatan ve Hürriyet-İttihat ve Terakki, Belleten, C. I, s. 629.

[11] 1906.

olarak Selanik'teki Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nden söz etmekten çekinmişlerdir. İttihat ve Terakki'nin kuruluşu üzerinde de esaslı bilgi vermekten sakındıkları görülmektedir. Koyu İttihatçılardan Celal Bayar bir kitabında; "İttihat ve Terakki'nin ilk Kuruluş Devri ve Gayesi" başlığı altında "...Bu cemiyet 1906 yılında kurulmuştur[12]" demekle yetinmiştir. Onun gibi eski bir İttihatçı ve güçlü bir yazar olan Hüseyin Cahit Yalçın da; "... Bu cemiyeti ilk düşünenler ve ilk kuranlar kimler olursa olsun Talat Paşa bunlar arasında en önemli bir yer tutuyordu" demektedir[13]. Cumhurbaşkanlığına kadar yükselen Bayar ile İttihat ve Terakki'nin yazar olarak sözcülüğünü yapmış olan Yalçın'ın bu derneğin nasıl ve kimler tarafından kurulmuş olduğunu bilmemeleri olanaklı değildir. Bu konuda susmuş olmaları belki de derneğe girerken yaptıkları yemin ile ilgilidir. Yeminde derneğe ait hiçbir açıklama yapılmayacağı hususu da vardı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti

Yalçın'ın İttihat ve Terakki ile Talat Paşa arasında kurduğu ilişkiyi gösteren işaretler vardır. Birgün Selanik'te yakın arkadaşlarıyla memleket sorunları üzerine konuşurken şunları söylemiş olduğu zabt edilmiştir: "Arkadaşlar, gazete, dergiler okumak, toplanıp dağılmakla bu iş bitmez. Taraftarlarımızı çoğaltalım, İstanbul'a gidip Sultan Abdülhamid'i öldürelim, Meşrutiyet'i kuralım[14]". Talat'ın, bu sözlerini Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin bir toplantısında söylemiş olduğu, bu cemiyetin de 1906 yılında kurulduğuna dair kayıtlara da rastlanmaktadır[15].

İttihat ve Terakki'nin kurucularından gösterilen Talat, 1870'de Edirne'de dünyaya gelmiştir. Babası sorgu yargıcı idi. İlk öğrenimini bitirdikten sonra Alyans Yahudi okuluna gitmiş, Fransızca öğrenmiş, Hukuk Okulu'nun ikinci sınıfından ayrılarak, Posta-Telgraf Müdürlüğü'nde memurluk almış, Abdülhamit'e karşı kuşkulu hareketlerinden dolayı Selanik'e atanmıştır.

[12] Bayar, Celal: Ben de Yazdım, s. 126.

[13] Yalçın, Hüseyin Cahit: Talat Paşa, s. 12.

[14] Yusuf Hikmet: A.g.e., C. II, kısım IV, s. 63.

[15] Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: 1908 Yılında İkinci Meşrutiyet'in Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar, Belelten, C. XX, s. 77.

Talat yukarıda işaret edilen Selanik'in elverişli ortamından faydalanarak devrimci fikirlerini yaymaya ve yakın arkadaşları ile bir dernek kurmaya girişti. Mustafa Kemal'in kurmuş olduğu fakat çalışmaz hale gelmiş olan "Hürriyet Cemiyeti" üyeleri ile tanıştı. Onlardan bazıları ile bu cemiyeti "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" adı ile canlandırdı. Bu konuda yapılan ilk toplantıda Talat'tan başka Bursalı Mehmet Tahir (Asker Rüştiyesi Müdürü), Naki Bey (Asker Rüştiyesi Fransızca öğretmeni), Mithat Şükrü (Selanik Eğitim Müdürlüğü muhasebecisi), Rahmi (Selanik gençlerinden), Ömer Naci (Yüzbaşı), Kâzım Nami (Müşirlik Yaveri), İsmail Canbolat (Teğmen) Hakkı Baha (Üsteğmen, Selanik Rüştiye Okulu öğretmeni), Edib Servet (İrtibat Subayı), bulunmuşlardır[16].

Cemiyetin XIX. yüzyılda özgürlük ve bağımsızlık için batının çeşitli memleketlerinde kurulmuş ve savaşmış olan gizli cemiyetlerin yapılarını incelemişlerdi. İtalyan Birliği'nin kazanılmasında büyük rol oynayan "Carbonari Cemiyeti"nin gizli çalışma usullerini beğeniyorlardı. Ayrıca Makedonya'da Türklere karşı savaşmakta olan Balkan cemiyetlerinin de örgütlerini öğrenmişlerdi. Bundan başka, kuruculardan kimileri Selanik'teki Mason localarına girmişler ve bunların çalışma usullerini yakından görmüşlerdi. Bütün bu kaynaklardan edindikleri bilgi ve deneyimlerle cemiyetlerini gizlilik disiplin ve ülkücülük temelleri üzerine kurdukları anlaşılmaktadır.

Cemiyete girmek kolay değildi. Kendisine üyelik önerilecek kimse çok sıkı ve gizli olarak bir deneyimden geçirilirdi. Düşünceleri, karakter özellikleri ve morali elverişli görülürse kılavuz denilen denetici tarafından cemiyete girmeye çağrılırdı. Bu sırada cemiyet üzerine adaya fazla bilgi verilmez, sır olarak tutulan bilgilerin ancak and içme töreninden sonra bildirileceği söylenirdi. Aday bunu kabul ettiği takdirde törenin yapılacağı eve gözleri bağlı olarak alınır, pencere camları sıkı sıkı kapalı bir odaya götürülür, orada cemiyete girmek isteyip istemediği tekrar sorulurdu. Aday cemiyete girmek isteğinde direnirse gözleri

[16] Duru, Kazım Nami: İttihat ve Terakki Hatıralarım, s. 13.

bağlı olarak tören odasına sokulurdu. Orada tepeden tırnağa kırmızı bezle örtülü üç kişi karşısına çıkarılırdı. Bunlardan biri cemiyetin kuruluş nedenini ve amacını belirten bir demeç okurdu. Sonunda adaya cemiyete girmeyi isteyip istemediği tekrar sorulurdu. "Evet" demesi üzerine elleri tabanca ve Kur'an üzerine getirilir ve "and" metnini kendisine sözcükler tekrarlatılmak suretiyle okutulurdu. Bu and ile aday cemiyetin kurallarına uygun olarak çalışacağını, cemiyetin hiçbir sırrını üye olmayanlara duyurmayacağını ve cemiyete ihanet etmeyeceğini yüklenirdi. Bundan başka cemiyet tarafından kendisine verilecek vazifeleri düşünmeksizin yerine getireceğini, andını bozduğu takdirde cemiyet tarafından ölüm cezasına çarptırılıp nerede olursa olsun bu kararın yürütülmesini kabul ettiğini tekrarlardı.

Bu törenden sonra aday, üyeliğe kabul edilmiş olurdu. Fakat gözleri yine de bağlı olarak, getirilmiş olduğu yere götürülürdü. Hareketlerinin cemiyetçe görevlendirilenler tarafından gözetilmesine bir müddet daha devam edilirdi. Olumlu sonuca varılırsa cemiyetin yüz veya ikiyüz kişilik bir grubuna yazılırdı. Ancak bu gruptan yalnız dört kişiyi tanımakta hak sahibi olurdu. Cemiyete girme işlemi tamamlanmış olan üyenin ilişkileri klavuzu aracılığı ile düzenlenir ve sağlanırdı.

Bu suretle alınan üyelerle kurulan cemiyetin karakteri eşitlik kardeşlik ve ülkücülük ilkelerine dayanmakta idi. Hukuk bakımından üyeler arasında tam bir eşitlik kabul edilmişti. Bundan ötürü cemiyetin bir tek lideri de yoktu. Yönetim yukarıda sözü edilen yüksek kurul (Âlî Heyet) tarafından yerine getirilmekte idi. Cemiyet üyeleri birbirlerini kardeş bilirler, konuşma ve yazışmalarında da "kardeşim" diye söz açarlardı. Cemiyetin bütün üyelerini saran benliklerini eritip moral bir tek varlık haline getiren bir ülküsü vardı. Bu da vatanın kurtuluşunu ve ilerleyişini sağlamaktan ibaretti, bu ülkü yolunda çalışmak üyeler için bir fedakârlık yarışması idi. Kişisel duygulara ve çıkarlara yer verilmediği için yapılan fedakârlıklarla hizmetlerinde meçhul kalması ilke kabul edilmişti. Vatana hizmet etmenin tek ödülü, ödevin yerine getirilmesine karşılık vicdanda kalan saf ve temiz iç duygudan ibaretti. Bu ülkü uğrunda çalışırken hayatlarını yitiren-

lerin aile ve çocuklarına bakmayı cemiyet üzerine almış bulunuyordu.

Bu suretle "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" siyasal özgürlükten önce ve dinsel ülkü yerine yüksek moralli bir ahlak ilkesini gerçekleştirmek yoluna girmiş, amacını geliştirme yolunda kendini önder kabul etmişti. Dolayısıyla bir siyasal mezhep veya tarikat niteliği kazanmıştı. Bu yeni inanç ve imandır ki, cemiyetin gelişmesinde güçlü bir kaynak olacaktır.

Terakki ve İttihat Cemiyeti ile Birleşme

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, etkisini memleket dışında da yaymak gereğini duydu. Bu sırada Paris'te Genç Türkler'in istibdat yönetimine karşı çeşitli dernekleri savaşmakta idi. Bunların önemlilerinden biri Ahmet Rıza'nın yönetmekte olduğu Terakki ve İttihat Cemiyeti idi. Ötekisi de Prens Sabahattin'in başkanı bulunduğu "Teşebbüs-i Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti" idi. Bu cemiyetleri yakından tanımak, mümkünse ikisi ile veya birisi ile birleşmek, bu olmadığı takdirde bir yayın organı çıkarmak koşullarını incelemek üzere Ömer Naci ile Hüsrev Sami (Kızıldoğan) Selanik'ten Paris'e gönderildiler. Yapılan görüşmeler sonucunda Terakki ve İttihat Cemiyeti ile bir anlaşmaya olanak bulunduğu kararına varıldı[17]. Anlaşmanın sağlanması için Doktor Nazım İttihatçı temsilcisi olarak Selanik'e gönderildi (Eylül 1907)[18].

Dr. Nazım ile Talat arasındaki görüşmeler sonucunda iki derneğin aşağıdaki esaslara göre birleşmesi onaylandı:

1. İki cemiyet; Terakki ve İttihat adı altında birleşmiştir. Amaç Anayasa (Kanun-ı Esasi)'nın yeniden yürürlüğe konulması için çalışmaktadır.

2. Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin biri Paris'te ötekisi Selanik'te olmak üzere iki genel merkezi olacaktır.

[17] Kızıldoğan, Hüsrev Sami: Vatan ve Hürriyet-İttihat ve Terakki, Belleten, C. II, Sayı 3-4, 1937, s. 622-625.

[18] İbid., s. 625.

3. Paris'te ki genel merkez, Dış Genel Merkez adını taşıyacak, memleket dışındaki şubeler ona bağlı bulunacaktır. Selanik'teki genel merkez ise İç Genel Merkez olacak, memleketteki şubeler kendisini üst tanıyacaklardır.

4. Her iki genel merkezin bölge koşullarına ve olanaklarına göre düzenlenen birer tüzüğü bulunacaktır. Bütçe gelir ve giderlerini saptama ile harcamalarda genel merkezler bağımsızlıklarını koruyacaklardır.

5. İki genel merkezin ortak bir lideri bulunmayacaktır[19].

Bu ilkelerden de anlaşıldığına göre iki cemiyetin birleşmesi organik bir anlam taşımamaktadır. Birleşme sadece ortak bir ad ile ortak bir amaç kabul edilmesinden ibaret idi. Bunun dışında iki cemiyetin bağımsızlığı kesin idi. Bu biçimde bir birleşme gerçekçi bir durumun zorunlu sonucuydu. İç Genel Merkez adını alan Selanik'teki "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" gizli bir kuruluştu. Çevresi casuslarla çevrili idi. Açıktan açığa propaganda veya yayın yoluyla propaganda yapması olanaksızdı, bununla beraber kuvvet toplayabilecek ve güç kullanacak bir durumda bulunmakta idi. Paris'teki Dış Genel Merkez'e gelince; uzun yıllardan beri bir gizlilik yönü kalmamıştı. Uzun yıllardan beri sürüp gelen yayın çalışmaları bilinmekte idi. Şu da var ki bu yayınların yurda girmesi yasaklanmış olduğu için propaganda etkileri de beklendiği gibi olamıyordu[20].

3. TERAKKİ VE İTTİHAT CEMİYETİ PARİS GENEL MERKEZİ'NİN ÇALIŞMALARI

Selanik anlaşmasından sonra, Paris Genel Merkezi Avrupa'da Osmanlı uyruklu kimseler tarafından kurulmuş devrimci derneklerle bir anlaşma zemini aramaya başladı. Bu sırada istibdat yönetimine karşı faaliyette bulunan başlıca kuruluşlar şunlardı: Prens Sabahattin'in başkanlığında Teşebbüs-i Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti, Arnavut grupları, "Arap Milli Komitesi" ve Ermeni ihtilal cemiyetleri.

[19] Kuran, Ahmet Bedevi: İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, s. 238.
[20] İbid.

Teşebbüs-i Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti önemli bir kuruluştu. Başkanı Osmanlı hanedanından idi. Üyeleri kalabalıktı. Üyelerin arasında Türklerden başka, Arnavutlar, Araplar ve Ermeniler bulunmaktaydı. Çalışmaları bakımından diğer cemiyetlere bir üstünlük gösteriyordu. Bu cemiyette istibdat yönetimini devirmek ve meşrutiyetin tekrar kurulmasını sağlamak gibi bir amaçla kurulmuştu. Bununla beraber, Terakki ve İttihat Cemiyeti ile ortak çalışmalar için bir antlaşmaya varması oldukça güçtü, güçlüğü yaratan başlıca nedenler de şunlardı:

1. Terakki ve İttihat Cemiyeti, memleketin bağrından çıkacak bir örgütlenme ile istibdatın yıkılmasını istemekte ve bu konuda yabancı devletlerin karıştırılmasına karşıt bulunmakta idi. Teşebbüs-i Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti ise Osmanlıların yalnız kendi güçleri ile istibdatı deviremeyeceğine inanmakta idi. Bu nedenle yabancı devletlerin ve en çok İngiltere'nin yardımının sağlanmasını gerekli görmekte idi.

2. Terakki ve İttihat Cemiyeti, İkinci Meşrutiyet'in kurulmasından sonra memleketin iç yönetiminde merkezcilik usulüne dayanılmasını istemekte idi. "Teşebbüs-i Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti" ise adından da anlaşılacağı üzere merkeziyetçiliğe değil, çevreciliğe (ademi merkeziyet) taraftar idi.

3. İki cemiyet arasında anlaşmazlık noktalarından biri de meşrutiyet hükümet sisteminde izlenecek ideoloji ile ilgilidir. Terakki ve İttihak Cemiyeti bu konuda İslamcılık, Türkçülük ve Osmanlıcılığa dayanılmasını kabul etmekte idi. Halbuki "Teşebbüs-i Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti" Türkçülüğü reddetmekte ve sadece Osmanlıcılık ile İslamcılığı benimsemekte idi.

Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin Arnavut grubu ile de anlaşmaya varmasını engelleyen ciddi etkenler vardı. Arnavutların gerçi esaslı bir cemiyetleri yoktu. Küçük gruplar halinde çalıştıkları görülmekte idi. Kodamanlardan İsmail Kemal ve Faik beyler "Arnavutluğun Selameti" ve "Arnavutluk" gazetelerini çıkarmakta ve yabancı devlet adamları ile, en çok Yunan ve İngiliz politikacıları ile temas halinde bulunmakta idiler[21]. Çalışmalarının ağırlık

[21] Summerville, Strey: The Memoirs of İsmail Kemal Bey, s. 303.

noktası ön planda Arnavutluk'un bağımsızlığını sağlamak olmasa bile muhtariyetini sağlamaktı. Arnavut liderleri, bu bakımdan, çevreciliği (Ademi Merkeziyet) programına koymuş olan Prens Sabahattin'in cemiyetine eğilim göstermekte idiler.

Araplara gelince, batının siyaset çevrelerinde konuşulmaya başlayan "Arap Meselesi" Arap aydınları tarafından Arap milliyetçiliği biçimine getirilmiş ve bu konuda çalışmalara girişilmişti. Nitekim 1905'te Negib Azoury tarafından "Le Reveil de La Nation Arabe" adlı bir kitap yayınlanmıştı. Yine bu sıralarda kurulan "Arap Milli Komitesi" açıktan açığa Türklere karşıt bir dil kullanarak, Arapların bağımsızlığı tezini savunmaya başlamıştı[22].

Arnavut ve Arapların Türklere sırt çevirme hareketinin geliştiği bu sıralarda Ermenilerin Türklere davranışı ne olabilirdi? Ermenilerin Taşnakitsiyon ve Hınçak adlarını taşıyan iki ihtilal komitesi vardı. Bunlar çeşitli yabancı kaynaklardan yardım görmekte idiler.

Aralarında tam bir hareket birliği de yoktu. Fakat ülküleri birdi ve bu da Türkiye'deki Ermenilere muhtar bir yönetim sistemi kazandırmaktan ibaretti. Bu nedenledir ki Ermeniler de Arnavutlar gibi Terakki ve İttihat Partisi'nden çok, programında muhtariyete yer veren "Teşebbüs-i Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti"nden yana idiler.

Bu kısa açıklamadan da anlaşılacağı üzere, yukarıda sözü geçen bütün cemiyetler ve gruplar arasında anlaşma zemini olabilecek tek kesin nokta istibdatın devrilmesi ve yerine meşrutiyet sisteminin kurulmasıydı. Bir kere meşrutiyet kurulduktan sonra teşkilatlarını memleket içinde de yayarak bağlı bulundukları ulusal toplulukların çıkarlarını daha esaslı bir surette savunmaya devam edecekleri tabii idi. Fakat meşrutiyet kimin tarafından ne vakit ve nasıl kurulacaktı? Her cemiyetin bağımsız hareket etmesi ve bir gazete veya dergi ile istibdata karşı savaşması bütün bu kuruluşlar üyelerine çok uzun vadeli bir iş gibi görünme-

[22] Lothrop, Stoddort: Le Nouveau Monde de l'Islam, s. 155; Zeine N. Zeine: Arab-Turkish Relations and the Emergence of Arab Nationalism, s. 62.

ye başlamıştı. Dolayısıyla kuruluşların liderleri daha kestirme bir yol düşünmeye başlamışlardı. Kestirme yol da ancak aralarında geçici bir zaman içinde olsa bir anlaşmaya varıp ortak bir program etrafında beraber çalışmaktan ibaretti. Zaten büyük devletlerin Osmanlı İmparatorluğu üzerine olan tasarılarında belirlemeye başlayan gelişmelerde, sözü edilen cemiyetleri böyle bir yola sürüklemek niteliğinde idi. 1907 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile en ilgili devletlerden İngiltere ile Rusya; uzun yıllardan beri, Asya'da çatışan çıkarlarını bir antlaşma ile çözmeyi başarmışlardı. Aynı yılda İngiltere Kralı Edward'ın Paris'i ziyaret etmesi İngiltere ile Fransa arasında bir yakınlaşmanın işaretiydi. Bu ziyaret olaylarının tüm anlamı Almanya ile Avusturya'ya karşı üçlü bir uzlaşma kurulmasından başka bir şey değildi. Bundan böyle, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki tasarılarına, eskiden görüldüğü gibi, İngiltere'nin ve Fransa'nın karşı koyması artık sözkonusu olamazdı. Öte yandan Rusya ile Avusturya arasında Makedonya sorununun çözümü için başlamış olan işbirliği de kuvvetlenmekte idi; o kadar ki Makedonya'nın paylaşılması ve Osmanlıların elinden çıkması bile sözkonusu edilmeye başlanmıştı.

Bu durum Türkleri olduğu gibi Arnavutları ve Ermenileri de telaşa düşürmekte idi. Arnavutlar Makedonya'nın paylaşılmasında kendileri için karanlık bir gelecek görüyorlardı. Ermenilerse davalarının İngiltere'nin kendilerini Osmanlı İmparatorluğu'na karşı olduğu gibi Rusya'ya karşı da korumasıyla gerçekleşebileceğine inanmakta idiler. Oysaki Ermeni ihtilal cemiyetleri liberal programları ile Rus Çarı'nı kuşkulandırmışlardı. Çar, 1907'de Ermenilerin de karışmış bulunduğu liberal hareketi ezmişti; Ermenilere yüz vermesi artık sözkonusu olamazdı. Rusya ile dost durumuna geçmiş olan İngiltere de bundan böyle, Çar yanında onların avukatlığını yapamayacaktı. Ermeniler için tek çıkar yol devrimci Türk cemiyetleri ile anlaşmaktı.

Ermeniler böyle bir anlaşma gereğini, bu olayların gelişmesinden önce sezmeye başlamışlardı. Anlaşma konusu, Ermeni Taşnakitsiyon Cemiyeti'nin 1906'da Viyana'da yapmış olduğu gizli

toplantıda görüşülmüş ve istibdada karşıt Türk cemiyetleri ile ilişki kurulup görüşmelere geçilmesi için Cenevre'de yürütme komitesine yetki verilmişti[23]. Bu komite temsilcileri ile Ahmet Rıza Bey arasında yapılan görüşmeler sonunda Genç Türkler adı altında tanınmış olan bütün devrimci cemiyetlerin Paris'te bir kongre yapmaları uygun görülmüştü (Mayıs 1907). Bundan sonra yazışma sureti ile Prens Sabahattin ile diğer ilgili cemiyetler de kongre fikrini kabul etmişlerdir. Eylül 1907'deki kongreye cemiyetlerin hangi esaslara göre katılacağı ve gündemi Ahmet Rıza ile Malumyan arasında saptanmıştır. Buna göre 27 Aralık'ta toplanacak kongreye katılacak cemiyetlerin örgütlerine dokunacak kararlar alınmaması, cemiyetler arasında tartışmalara ve sataşmalara son verilmesi, istibdatı devirmek üzere ortak bir çalışma programının meydana getirilmesi, istibdatın yıkılmasından sonra meşrutiyet yönetiminin kurulması, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığının sağlanması konularının görüşülmesi kabul edilmişti.

Kongre 27 Aralık 1907'de Paris'te toplandı ve üç gün sürdü. Toplantıya Terakki ve İttihat Cemiyeti, Teşebbüs-i Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti, Ermeni Taşnakitsiyon Cemiyeti, Mısır Cemiyeti İsrailiyesi, Ahd-ı Osmani Mısır Cemiyeti ile Ermeniler ve Araplar tarafından yayınlamakta olan bazı gazete ve dergilerin temsilcileri katıldılar. Arnavut ve Rum grupları kongrede temsil edilmekten kaçınmışlardı. Kongreye Prens Sabahattin, Ahmet Rıza ve Malumyan sıra ile başkanlık ettiler. İlk toplantıda başkanlar birer demeç verdiler.

Demeçlerinde cemiyetlerinin genel görüşlerini belirttikten sonra ortak çalışmaların gerekli olduğu konusundaki düşüncelerini açıkladılar. Sonraki toplantılarda hazırlık komitesince saptanmış olan gündem görüşüldü. Ahmet Rıza'nın halifelik ve padişahlık haklarının saklı tutulmasının karar altına alınmasını isteyen bir önerisi kongrede fırtına kopardı. Prens Sabahattin böyle bir konunun ancak bir kurucu mecliste görüşülebileceğini iddia etti. Ermeniler ise bir ihtilal kongresinde halifelik ve pa-

[23] Bayur, Yusuf Hikmet: A.g.e., C. II ve IV, s. 131.

dişahlık haklarından söz açmanın yeri olmadığını öne sürdüler. Ahmet Rıza Bey önerisini açıklamak zorunda kaldı. İhtilal cemiyetlerinin amaçların 1877 Anayasası'nın (Kanun-ı Esasi) tekrar yürürlüğe konulmasından ibaret bulunduğunu, halifelik ve padişahlık haklarının saklı tutulması ile de bu Anayasa çerçevesinde saptanmış olan hakları kastetmiş olduğunu söyleyince, ortaya çıkmış olan anlaşmazlık çözülmüş oldu. Kongre çalışmaları sonunda varılan kararlar bir bildiri halinde ve şu suretle belirtildi:

1. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki milletler arasında tam bir birlik sağlanmıştır.

2. Osmanlı milletleri 30 yıldan beri içinde yaşamakta oldukları bir yönetim biçimini kınamaktadırlar.

3. Bu yönetimin sorumlusu II. Abdülhamit'tir ve milliyet kışkırtmaları ile Osmanlı milletleri arasında düşmanlık yaratmıştır. Ülkenin yönetimini, ticaretini, ziraatını ve eğitimini kötürüm yapmıştır. Basını esirlik altına almış her çeşit yayınları sansürden geçirtmek, yalan haberler ve havadisler yayınlatmak suretiyle, cahilliği ve iki yüzlülüğü yaymıştır. Halkın cahil ve namussuz memurlar tarafından soyulmasına, ağır vergilerle saray dalkavuklarının zengin olmasına göz yummuş, halkı aç, çıplak ve düşkün bir duruma getirmiştir. II. Abdülhamit, dış siyaset bakımından da memleketin perişan bir hale gelmesine ve sınırlarının daralmasına sebep olmuştur.

Kongre bu idare biçimi devam ederse, Arnavutluk, Makedonya ve Ermenistan'ın Osmanlı topraklarından ayrılıp yabancı devletlerin boyunduruğuna girme tehlikesi ile karşı karşıya bulunduğunu da saptamıştır. Bundan ötürü Sultan Abdülhamid'i tahttan inmeye zorlayarak meşrutiyeti kurmayı amaç kabul etmiştir. Bu amaca ulaşmak içinde pasif direnme yoluna gidilecektir. Halka Hükümete vergi vermemesi söylenecektir. Yapılacak propagandalarla ordunun ihtilalcilere karşı silah kullanmaması sağlanacaktır. Sonuca ulaşmak için gerekirse genel ayaklanma usulü benimsenmiştir. Kongre bu istikametteki çalışmaların etkili olması ve ihtilal cemiyetleri arasındaki işbirliğini sürdürmek üzere cemiyetlerin temsilcilerinden kurulan devamlı ve gizli bir komite kurulmasını da ayrıca karar altına almıştır.

Bu bildirisinden de anlaşılacağı üzere, İkinci Genç Türk Kongresi, istibdat sistemine karşı, uzun zamandan beri bağımsız olarak savaşmakta olan ihtilalci cemiyetleri bir program etrafında birleştirmiş bulunuyordu. Ne varki, bu birleşme moral değerden yoksun olup fiziksel nitelikte idi. Sürekli değil geçici idi. Nitekim cemiyetlerden herbiri örgütlerini ve ülküsünü muhafaza ettiğinden, istibdatın yıkılması ve yerine meşrutiyetin kurulmasından sonra izlenecek siyaset üzerine, özel programındaki esaslara bağlı kalmakta idi. Bildiride, II. Abdülhamit yönetiminin olumsuz niteliği ve bunun getirmiş olduğu ve getirebileceği kati sonuçlar üzerine söylenenlerde yeni bir şey yoktu. Bu gibi düşünceler cemiyetlerin yayın organlarında önceden de yer almıştı. Bildirinin başlıca özelliği, ihtilalci cemiyetlerin üzerinde görüş birliğine varmış oldukları savaş metodunda görülmektedir. Bu metod sadece yayın yolu ile ve istibdatı eleştirme ile devirmek gibi evolusyoncu değildir, ihtilalcidir. Kuvvete dayanan bir genel ayaklanma ile istibdadı yıkmayı amaç tutmaktadır. Gerçi kongrede temsil edilen Ermeni ihtilal cemiyetleri bu usulü daha kuruluşlarından önce benimsemişlerdi. Ancak Ahmet Rıza'nın başkanı bulunduğu Terakki ve İttihat Cemiyeti devrimcilikten değil gelişmecilikten yana idi. Bu cemiyetin kendi usulünü bir tarafa bırakıp Ermenilerin etkisi ile devrimci veya ihtilalci olduğu akla yakın gelebilirse de bu doğru değildir. Yukarıda da işaret edildiği gibi, Genç Türk Kongresi'nin toplantı tarihi Aralık 1907'dir. Oysa ki Terakki ve İttihat Cemiyeti ile Selanik'teki Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin birleşmesi bundan öncedir. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kuruluş bakımından olduğu gibi ülküsü ve ülküsünü geliştirmek için kabul etmiş olduğu usul bakımından da ihtilalci bir cemiyet idi. Sözü edilen birleşmede Terakki ve İttihat temsilcileri ile ülkü konusunda olduğu gibi bu ülküyü kuvvetle gerçekleştirme yolunda da düşünce birliğine varmış oldukları kesin bir gerçektir. Hatta, yukarıda söz konusu olan bildirinin sonunda kurulacağı söylenen "Devamlı ve gizli bir komite" ile Selanik'teki "İç Genel Merkez"in kastedilmiş olması mümkündür. Terakki ve İttihat Cemiyeti, Genç Türkler Kongresi'nde Ermenilerle bir antlaşmaya varmakla onları geçici bir zaman içinde olsa zararsız hale getirmekte ve kendi amacı isti-

kametinde kullanmayı mümkün görmekte idi. Meşrutiyetin sağlanmasından sonra da Osmanlı kamuoyuna dayanılarak imparatorlukta sayıları az olan Ermenilerin fenalık yapmalarına yer verilmeyeceği sanılıyordu Genç Türkler Kongresi, çeşitli sermayelerle bir işe ortak olan iş adamlarının durumunu andırmakta idi. Şu farkla ki bunlardan her biri sermayedeki hissesi ne olursa olsun en büyük kârı düşünüyor ve istiyordu. Böyle bir durumda meşrutiyetin tekrar kurulması işi Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin Selanik'teki İç Genel Merkezi'ne kalmış bulunuyordu.

4. SELANİK GENEL MERKEZİ'NİN ÇALIŞMALARI

Örgütleşme

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin Selanik'te kurulması ile özgürlük savaşının ağırlığı Makedonya'ya geçmişti. Paris'teki Terakki ve İttihat Cemiyeti ile birleşme bu cemiyetin moral gücünü artırmaktan başka bir fayda sağlayamazdı. Bu nedenledirki, iki cemiyetin birleşmesinden sonra meşrutiyete götüren olaylar Selanik Genel Merkezi'nin çalışmaları doğrultusunda gelişti ve genişledi.

Gelişme ve genişleme için örgütleşme zorunlu idi. Subayların cemiyete üye olmaları bu işi kolaylaştırmakta idi. Genel Merkez, ülkücü ve yetenekli üyelere görev yerlerinde, şubeler veya merkezler açmak vazifesini verdi. Bu suretle; Kurmay Binbaşı Enver (Paşa) ile Albay Sadık Manastır Merkezi'ni[24], Galib (Paşa) ile Necip Draga Üsküp Merkezi'ni, Mısırlı Aziz (Paşa) ile Eyüp Sabri Ohri Merkezi'ni, Dukakin Basri de Debre Merkezi'ni kurdular.

Merkezlerin Karakteri

Sözü edilen bu merkezler ile Genel Merkez arasındaki ilişkiler oldukça gevşek bırakılmıştı. Selanik, halkı itibariyle karışık olduğundan, casusların da çokluğu nedeniyle rahat çalışılabilecek bir yer değildi. İttihatçı kodamanlar bu nedenle toplantıları için Mason localarından faydalanmak yoluna bile gitmişlerdi. Selanik dışında kalan kentlerde ise daha elverişli çalışma ortamı vardı. Buralarda subay ve memurdan başka, yerli ileri gelen-

[24] Dukakinzade Basri Bey: Le Monde Orientale, s. 17; Duru, Kazım Nami: A.g.e., s. 17.

ler de özgürlük davasına kazanılmakta idi. Merkez kurucularına bölge koşullarına göre hareket etmede geniş yetkiler tanınmıştı. Örneğin Arnavutların çoğunlukta bulundukları yerlerde cemiyete girmek için saptanmış olan yeminde bile değişiklik yapılmıştı.

Nitekim tutucu Arnavutlara şu suretle yemin ettirilmekte idi: "Şeriatın hizmetkârı olan .... ve Padişah'ı etrafını saran hainlerden kurtarmak için çalışan Terakki ve İttihat Cemiyeti'ne sadık kalacağıma and içerim"[25].

Anadolu'da Örgütlenme

Selanik Merkezi Anadolu'da ve İstanbul'da da örgütlenmeye girişti. Bursalı Tahir ve Paris Genel Merkezi'nden gelen Doktor Nazım, İzmir'e gönderildiler. Talat (Paşa) ile Karasu Efendi de İstanbul'da çalışmak üzere görevlendirildiler. Her sınıf halk arasında işler bir propagandaya girişildi. Genç subayların cemiyete kazanılmasına ön planda önem verilmekte idi. Bunların istibdat ve istibdatçılara hiçbir sempatileri yoktu. Oysaki, çok duygulu idiler, işlendiği takdirde heyecanları özgürlük savaşı için güçlü bir ülkü haline gelebilirdi. Erler ile ve halkla daha yakından ilişkide bulunduklarından cemiyetin amacının yayılmasında çok faydalı olabilirlerdi. Kimi öğretmenler, harb okullarında üstü kapalı da olsa öğrencileri istibdata karşı hazırlamaya başlamışlardı. Genç subayların çeşitli hazırlık aşamalarından biri de, Namık Kemal'in şiirleri ve tiyatro piyesleri aracılığı ile, vatan ülküsünü kökleştirmekti. Ali Fuat Cebesoy, meşrutiyetin ilanından az önce, bu konuda gördüğü bir sahneyi şöyle anlatıyor: "Manastır'ın yakınına geldiğimiz zaman oradaki bir parkta, vaktin geç olmasına rağmen, Harp Okulu öğrencilerinin açık havada büyük vatan şairi N.Kemal'in Vatan Yahut Siliteresi'ni oynadıklarını gördük. Atlarımızdan inerek oyunu büyük bir heyecan içinde seyrettik. Öğrenci efendilerden biri temsilin son sahnesinde:

"Yâre müşandır temine erlerin
Ölüm ise son rütbesidir askerin
Altı da bir üstü de birdir yerin
Arş yiğitler vatan imdadına"

[25] İbid, s. 14.

mısralarını okurken, yanımdaki subaylar gözyaşlarını tutamamışlardı. Benim de gözlerim yaşarmıştı. Harp Okulu'ndaki talebelik hayatımız gözümün önünde canlanmıştı. Sınıf arkadaşım Mustafa Kemal ile bu şiirleri o zaman okumuş, ezberlemiştik. Fakat böyle heyecanla haykırmamıştık. Ah o istibdat ah"[26].

Terakki ve İttihat Cemiyeti, halk arasında da geniş bir propagandaya girişmiş bulunuyordu. Cemiyet üyelerinden bazıları seyyar satıcı kılığına girerek güvenilir kimselere devrimci yayınları dağıtıyorlardı. Bazıları da bakkal dükkanı, muayenehane ve yazıhane açarak buralarda serbest meslek sahibi kimseler kisvesi altında propaganda yapıyorlardı. Cemiyet, bundan başka, Abdülhamit'in casusluk örgütüne benzer bir örgüt de meydana getirmişti. Posta memurları arasında cemiyete kazanılmış kimseler vardı. Cemiyete karşıt paşaların ve yüksek memurların konaklarındaki arabacı, aşçı ve hizmetçilerinden bazıları da elde edilmiş veya bu gibi yerlere böyle vazifeler görecek güvenilir adamlar yerleştirilmişti. Bunlar, çevrelerinde olup biteni bağlı bulundukları merkeze ulaştırmakta idiler. Böylece istibdat sisteminin en kuvvetli silahlarından biri olan casusluk, kendisine çevrilmişti. "Herkes ektiğini biçer" atasözünün anlamı bir daha anlaşılmıştı.

Bu kanallardan işleyen propagandaların etkili olmasına, memleketin içinde bulunduğu durum yardım etmekte idi. Hükümete karşı göze çarpan bir hoşnutsuzluk başlamıştı. Erzurum'da vergi vermemek için halkın ayaklandığı öğrenilmişti. Büyük kentlerde kulaktan kulağa ihtilal çıkacağı sözleri dolaşıyordu. Hatta yakında bir savaş çıkacağı, bunun birtakım felaketler getireceği bu arada istibdat yönetiminin çökeceği söylentileri de dolaşıyordu.

Makedonya Bunalımı

Bir dış savaş olasılığını haklı gösterecek belirtiler yok değildi. Bunların başında da Makedonya sorunu gelmekte idi. Selanik, Kosova ve Manastır vilayetlerini kapsayan bu bölgenin kaderi Yeşilköy Antlaşması ile (1878) siyaset terazisinin kefesine

[26] Cebesoy, Ali Fuat: A.g.e., s. 124.

konulmuştu. Bulgarlar bu belgeye dayanarak, Makedonya'yı kendi topraklarına katmayı siyasal bir ülkü durumuna getirmişlerdi. 1902'den bu yana çeteleriyle burasını tipik bir anarşi alanına çevirmişlerdi. Makedonya'da Sırpların ve Yunanlıların da gözü vardı; onlarda Bulgarlar ve Türklerle savaşan çeteler kurmaktan geri kalmamışlardı. Böylece Makedonya, her an bir Balkan savaşını başlatabilecek bir barut fıçısı haline gelmişti.

Osmanlı Devleti'nin bu durumu göğüsleyecek kadar ne polisi ne de jandarması bulunmadığından ordudan yararlanma yoluna gidilmişti. Ne var ki ordu da moral bir çöküntü içinde idi. Subayların ve erlerin aylıkları düzenli olarak verilemiyordu. Askerlik kademelerinde yükselmede, yetenek yerine, hatır-gönül, dalkavukluk ve bu gibi ahlak kusurları geçer akçe durumuna gelmişti. Yabancı devletlerin işe karışması ile jandarmaya askerden ayrıcalıklı bir işlem yapılması da ayrıca orduyu zedelemişti. Bütün bu etkenlerle Makedonya'nın görünüşü şöyle idi. "... Ortalığı bir Makedonya avazesi kaplamış, Rumlar bizim olacak der, Ulahları ve Bulgarları Rumlaştırmaya çalışırlar; Bulgarların birtakım komiteleri, "Makedonya Bulgarların olmalıdır" der. Bu yolda aralarında çarpışmalar, hergün öldürülme, hergün cinayet, yanlarında koruyucu bulunmadıkça kimse çiftliğine gidemez. Hatta kimi kimseler kentlerde bile sokağa çıkamaz, kaza merkezlerinde, pazar yerlerinde bile gözönünde adam öldürülür. Bu olaylar karşısında hükümet aciz, adliye aciz"[27].

Makedonya sorununun arapsaçına dönüşmesinde Rusya ve Avusturya'nın da etkisi olmuştur. Bu iki devlet kendi imparatorluklarında milliyet akımlarını ve özgürlük hareketlerini acımasız bir biçimde bastırdıkları halde Osmanlı topraklarında Türk olmayan halkın bu gibi hareketlerini sürekli olarak kışkırtmakta idiler. Bunu yaparken de Osmanlı yönetiminin düzen sağlamak gücünde yetenekli olmadığını öne sürerek, düzenin nasıl sağlanması gerektiği yolunda tasarılar hazırlamakta, büyük devletleri de arkalarından sürükleyerek, Osmanlı Hükümeti'ni bu tasarıları yürütmeye zorlamakta idiler. Bu suretle Makedonya'-

[27] Altınay, Ahmet Refik: Azmi İnkılap, s. 23.

da ilkin jandarmanın sonra da maliyenin düzenlenmesine büyük devletlerin denetimi altında başlanmıştı. İkinci Meşrutiyet'in duyurulmasından az önce, Avusturya ve Rusya adalet konusunda da yeni düzen istemeye başladılar. Bu düzeni de kendi adliyecileri aracılığı ile yapacaklardı. Osmanlı Hükümeti bu istekten maksadın ekonomik çıkarlar sağlamak olduğunu kestirmekte gecikmedi. Avusturya ile Rusya'nın Balkanlar'daki çıkarlarının süreli bir işbirliği yapmaya elvermeyeceğini de biliyordu. Rusya'ya yardım etmemesi karşılığında, Avusturya'ya demiryollarını Selanik'e giden Osmanlı demiryolu ile bağlamak imtiyazını vermekle, onları adalette yeni düzen istemekten vazgeçirdi.

Rusya, Balkan ekonomi dengesinin Avusturya çıkarına bozulmasını göze alarak İngiltere'ye eğildi. Aslında İngiltere ne Makedonya, ne de Makedonyalılar ile ilgili değildi. Din, milliyet uygarlık gibi konulara da fazla önem verdiği yoktu. Onun başlıca kuşkusu ticaret yolları idi. Berlin-Haydar Paşa-Bağdat demiryolu imtiyazı Almanların eline geçtiği çok olmamıştı. Şimdi de Berlin-Viyana-Selanik yolu Alman dostu Avusturya'nın eline geçmeye başlamıştı. İngiltere Makedonya'da Cermen etki alanının genişlemesini önleme kararını verdikten sonra gerekli formülü kolayca buldu: Makedonya bunalımı, Avrupa barışını tehlikeye düşürmemesi için büyük devletlerce belirlenecek esaslara göre yönetilmelidir: Valinin geniş yetkileri olmalı, Türk askerinin sayısı azaltılmalı, büyük, küçük memurların aylıkları Makedonya Vilayeti bütçesinden ödenmelidir. Bu biçimdeki yönetimin adı bir çeşit muhtariyet idi. Muhtariyeti de, önceleri elden çıkan Osmanlı vilayetleri gibi, ya bağımsızlık ya bölünme, ya da başka devlet eline geçme izleyecekti. Makedonya'nın her ne suretle olursa olsun Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılması işi, Trakya, İstanbul ve Boğazların güvenliğini tehlikeye düşürecekti.

İngiltere'nin Makedonya ile yakından ilgilenmesinde Rusya ile İngiltere arasında Asya'daki anlaşmazlıkları çözümleyen Ağustos 1907 antlaşmasının da etkisi vardı. İngiltere bu antlaşma ile Makedonya probleminde, Rus görüşünü, adeta Ruslar adına savunur duruma gelmişti. Yukarıda sözü edilen Makedonya üzerindeki İngiliz tekliflerinden üç ay sonra, İngiltere Kralı ile Rus

Çarı Reval'de buluşup görüşmelere giriştiler (9 Haziran 1908) İngiltere Kralı'nın beraberinde kara ve deniz kuvvetleri komutanlarının bulunması görüşmelerin, sadece bir nezaket sınırları içinde kalmadığını anlatmakta idi[28]. Bu gizli görüşmelerde, Almanya'nın gittikçe ürkütücü bir hal almaya başlayan kara ve deniz gücünü arttırması ile Avusturya ile birlikte tasarladığı yayılma siyasetinin ön planda yer almamış olması düşünülemezdi. Bu arada Almanya ile sıkı-fıkı ilişkiler kurmakta olan Osmanlı Hükümeti'nin, özellikle Makedonya sorununun üzerinde durulmuş olması normal görülmekte idi.

Reval görüşmeleri, batı basınında, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması olarak yorumlandı. Alman basını, İngiltere ile Rusya'nın Osmanlıları yenmesi ile onların arkasında bulunan Almanya'nın nüfuzunu kırmak amacını izlemekte olduğu düşüncesinde idi. Reval görüşmelerinin yankıları, bu sırada çok duygulu olan Osmanlı kamuoyunda büyük tepki yarattı. II. Abdülhamit, bu görüşmeler üzerine Rus Elçisi'nden bilgi ve açıklama istedi. Elçi, görüşmelerin İngiltere ile Rusya arasında Tibet üzerine yapılan bir anlaşmaya dokunduğunu söylemekle yetindi. Oysaki Tibet konusu bir yıl önceki İngiliz-Rus anlaşmasıyla çözümlenmişti. Doğru olsa da olmasa da bu açıklama Padişah'ın ve Osmanlı siyaset adamlarının yüreklerine biraz su serpmiş oldu. Ne varki bu sırada İstanbul'daki Alman Elçisi, imparatoru adına Makedonya ordusuna önem verilmesi gerektiğini hatırlatınca Tibet etrafında yapılmaya başlayan iyimser Osmanlı hesapları tekrar Makedonya'ya döndü[29]. Makedonya, Reval görüşmeleri kararlarından çalkalanmakta idi. İttihat ve Terakki Cemiyeti[30] memleketin başına gelen bütün felaketlerden olduğu gibi bu kararlardan da II. Abdülhamit'in istibdat yönetimini sorumlu tutmakta idi. Kararların önlenmesi yolunda yapılacak tek şey bu idareyi devirmek ve harekete geçmekti.

[28] Altınay, Ahmet Refik: Abdülhamit-i Sani ve Devr-i Saltanatı, C. III, s. 1122.
[29] Tahsin Paşa: Abdülhamit, Yıldız Hatırları, s. 248.
[30] Terakki ve İttihat Cemiyeti bu sıralarda İttihat ve Terakki adını almıştır.

II. 10 TEMMUZ MEŞRUTİYET DEVRİMİ

1. MAKEDONYA'DA MEŞRUTİYET'İN DUYURULMASI

Genel Ayaklanma Planı

Reval görüşmelerinin yaptığı tepki üzerine, İttihat ve Terakki Cemiyeti Anayasa'nın ilanını sağlamak doğrultusunda harekete geçmeye karar verdi. Makedonya'da genel ayaklanma için bir plan hazırlandı. Bu plana göre ayaklanmanın 1908 yılı sonbaharında bir bayram gününe rastlaması saptanmıştı. Ayaklanmaya katılacak asker birlikleri ile bunların komutanları da seçilmişti. Ayaklanma gününe kadar bu birliklere özel bir moral eğitimi verilecekti. Hükümetten yana olan kuvvetler tarafından gelebilecek bir direnme de hesaba katılmıştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti bunu da dikkate alarak altı ay kadar sürecek bir iç savaşı göze almış bulunuyordu[31]. Bu sırada Makedonya'daki İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezlerinin bağımsız çalışmalarının bir sonucu olarak genel ayaklanmanın saptanmış olan tarihten önce meydana gelmesinde etki yapan olaylar birbirini izlemeye başladı.

Selanik Merkez Komutanı Nazım'ı Öldürme Girişimi

Bu olaylardan biri, Selanik Merkez Komutanı Kaymakam Nazım'ı öldürmeye kalkışma olayıdır. Nazım istibdat yönetiminin güvendiği adamlardandı. Selanik'te düzenin sağlanmasından sorumlu idi. Subayların hareketlerini gözetlemek ve istibdata karşı her türlü akımları engellemek başlıca ödevlerindendi. Nazım düşük ahlaklı idi. Kumar oynar, rüşvet alır, gazinoları haraca keserdi. Gençlerden ve subaylardan, bir çok kimseyi yasak edilmiş olan yayınları okudukları için tutuklamış hapse attırmıştı. Yüksek subaylardan namuslu ve vatansever kimseleri de jurnal etmekte idi. Nazım'ın, İstanbul'a çağırılması üzerine, daha başka kötülükler işlemesine meydan verilmemek için, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik Merkezi tarafından, öldürülmesine karar verildi. Karar Kurmay Binbaşı Enver (Paşa) tarafından bile imza edilmişti. Kararın yerine getirilmesinde İsmail Canbolat ile Mustafa Necib görevlendirildiler. Bunlar ta-

[31] Buxton, Charles R.: Turkey In Revolution, s. 54.

banca ile Nazımı öldürmeye giriştilerse de başaramadılar (12 Haziran). Nazım yaralı olarak Selanik'ten kaçıp İstanbul'a gitmeye muvaffak oldu[32].

II. Abdülhamit'in Kuşkusu

Kaymakam (Yarbay) Nazım'ı öldürme girişimi ve onu öldürmeye kalkışanların ele geçirilememesi Yıldız'da büyük kuşku uyandırdı. Bir sürü casus beslediği halde II. Abdülhamit'in İttihat ve Terakki Cemiyeti üzerine açık bir bilgisi yoktu. Bu cemiyetle ilgili bilgiler, kendisine ancak Haziran 1908'den beri ulaşmaya başlamıştı. Makedonya Genel Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'dan gelen 2 Haziran tarihli bir telgrafta şöyle denilmekteydi: "İtalyan kaynaklarından edinilen bilgiye göre Selanik ve Manastır'da Genç Türk, Ermeni ve Makedonya komutanlarının "Merkez İcra Komitesi" adıyla bir ihtilal komitesinin kurduğu ve yakında faaliyete geçeceği öğrenilmiştir. Bundan sonra Göriceli üç kişi, Yıldız Sarayı'na gelip, içlerinde Türklerin de bulunduğu ihtilal komitelerinin birleşmiş olduklarını, Anayasa'yı ilan ettirmek için çalışmaya başladıklarını söylemişlerdi. Nihayet Atina'daki Türk Elçiliği'nden gelen 23 Haziran tarihli bir telgrafta da 2'nci ve 3'üncü ordu subaylarından birçoğunun ihtilal komitelerinin fikirlerini benimsemiş oldukları ve meşrutiyetin ilanı için söz vermiş oldukları bildiriliyordu[33].

II. Abdülhamit cemiyet üzerine incelemelerde bulunmak üzere Selanik'e İsmail Mahir Paşa'nın başkanlığında Heyet-i Nasıha adıyla bir kurul gönderdi. Kurul, sözde, Padişah'ın ilgililere selamını bildirecek, memleketin içinde bulunduğu nazik durumdan söz ederek hükümet emirlerine saygı gösterilmesinin önemini belirtecekti. Kurulun temel görevi ise ordunun devrimci düşüncelerini araştırmak, halkın bu konudaki eğilimini öğrenmek, hükümete karşıt olan subayların adlarını saptamaktı.

Kurulun Selanik'e gelmesinden sonra bu gizli görevi de herkesçe öğrenildi. Bunun üzerine kişisel çıkar düşkünleri kurula başvurup işittikleri söylentileri sayıp dökmeye başladılar. Bazı

[32] Ahmet Niyazi: Hatırat-ı Niyazi, s. 38; Asaf Turgay: İbret.
[33] TahsinPaşa: A.g.e., s. 242.

kaza (ilçe) kaymakamları da, cesaretlenip cemiyet üyesi sandıkları kimselerin peşlerine düştüler. Bu sırada birçok kişiler iftiralara kurban gitti. Bu durum cemiyetin itibarını sarsmaya başladı. Bu sıralarda Nazım Bey'in eniştesi Enver (Paşa) de bir yandan suçlandırılırken, öte yandan da bir takım vaadlerle İstanbul'a çağrılmaktaydı. Enver (Paşa) Selanik'ten kaçarak önceden tanıştığı çetelerin yanına gitti. Daha sonra kıyafet değiştirip asker ve halk arasında özgürlük propagandasını daha etkili olarak sürdürdü.

Kurul raporunu Padişah'a vermeye vakit bulmadan yeni ve önemli olaylar da birbirlerini izlemeye başlamıştı.

Niyazi Bey'in Dağa Çıkması

Bu olaylardan genel ayaklanmanın işareti sayılacak nitelikte olanı 4 Temmuz'da, Resne Komutanı Kolağası Niyazi Bey'in dağa çıkmasıdır. Niyazi Bey İttihat ve Terakki'nin Manastır Merkezi üyelerinden idi. Hiç kimse onun bu hareketi ile devrimin başlayabileceğini ne düşünmüştü ne de düşünebilirdi.

Niyazi 1873'te Resne'de doğmuştu. Doğum yılı Abdülaziz devrinin bunalımlı devrine rastlar. Hayatı bunalımlar içinde geçmişti. Özgürlük ile ilgili düşünceleri ilk kez Manastır İdadisi'nde işitmeye başlamıştı. Öğretmenlerinden Bursalı Tahir, ona millet, vatan ve özgürlükten açıkça söz edilmemesinin nedeni olarak II. Abdülhamit'in istibdatçı yönetimini göstermişti. Niyazi 1895'te Harb Okulu'na girince bu ilim yuvasının da zindandan farksız olduğunu gördü. Okulunu bitirip subay olduktan sonra yeni gerçeklerle karşı karşıya geldi. Orduda yüksek rütbeli komutanlardan bir çoğunun uşaklıktan, casusluktan, saraya akrabalıktan ve daha bu gibi kademelerden gelmiş olduklarını gördü. Bunların yüksek insan duygularından yoksun, kişisel çıkarlarını her şeyin üstünde tutan kimseler olduklarını anlamakta güçlük çekmedi.

1897 ile 1901 yılları arasında Niyazi Ohri'de tabur depo memurluğunda bulundu. Sonraki yıllarda da Resne Komutanlığı'nda bulunarak çetelerin arkasından koşmakla vakit geçirdi. Bu görevlerini yerine getirirken Makedonya'da hükümet yönetimi-

nin beceriksizliklerine şahit oldu. Balkan devletlerinin Rumeli toprakları üzerinde besledikleri hırsların niteliğini kavradı. Büyük devletlerin çevirmiş oldukları ve çevirmekte bulundukları entrikaların korkunç sonuçlarını da kestirmekte güçlük çekmedi. Bütün bu acı derslerin sonunda vardığı kanı şu oldu: Güçsüzlük yerine güç, ahlaksızlık yerine ahlak kurulmadıkça kurtuluş yolu yoktur. Bunun içinde kudretsizliğin ve ahlaksızlığın sembolü olan istibdat yerine, meşrutiyet kurulmalıdır. Niyazi, erdemlilik ve ahlak örneklerini, görevini yerine getirdiği sıralarda, kendisi vermişti. 4 Temmuz 1908'de İttihat ve Terakki'nin Manastır Merkezi'nin iznini alarak, genel ayaklanma bayrağını açmak için 150 kişilik çetesiyle dağa çıktığı gün, vicdanında vatanına borçlu bulunduğu hizmeti yerine getirmekte olduğuna dair kesin kanaati vardı.

Niyazi dağa çıktığı gün, Padişah'ın Başkatibi'ne, Makedonya Genel Müfettişliği'ne ve Manastır Valiliği'ne gönderdiği bildirilerinde ayaklanmasının nedenini ve amacını şöyle anlatmaktadır: "... kamuoyu Kanun-ı Esasi'nin (Anayasa) tekrar yürürlüğe konulmasını istemektedir."

"Kamuoyu Anayasa'nın (Kanun-ı Esasi) tekrar yürürlüğe konulmasına yönelmiştir. Padişah'a karşı millet saygı beslemekte ve şimdiye kadar yapılan fenalıkların hesabını sormamaktadır. İstek ve amaç bundan sonra uygar devletlere benzeyecek bir yönetim sistemi kurmak suretiyle her parçası kanımıza karşılık olan kutsal vatanımızın 30 yıldan beri uğramakta bulunduğu paylaşmadan korunması, milletimizin düşünce ayrılıklarından kurtarılması ve bugün pek karanlık görünen geleceğimizin güven altına alınmasıdır. Biz Anayasa'nın hemen bugün yürürlüğe konmasını isteriz. Bunu hükümet yapmazsa millet zorla yapacaktır. Mebuslar Meclisi'nin derhal açılmasını isteriz. İstek yerine getirilmez ise sorumluluk ilgili makama ait olacaktır"[34].

Niyazi, Resne ve Ohri bölgelerinde istibdattan yana olduğu bilinen memurlara da ürkütücü mektuplar göndererek bölücü hareketlere girişmekten onları alıkoymak istedi. Bundan başka

[34] Ahmet Niyazi: A.g.e., s. 83.

Müslüman olmayan halkı ve özellikle Bulgar çetelerinden Müslüman olmayanları da birliğe çağıran bir bildiri de yayınladı. Bu bildirinin kapsadığı ana düşünceleri şu surette açıklamıştı: "Ayaklanmamızın nedeni istibdadı devirmektir. Yeni bir eşitlik devri açmak için bütün Osmanlılara sesleniyoruz... Hıristiyan Osmanlı kardeşlerimize sesleniyoruz: Büyük devletler ve komşumuz olan Balkan devletleri sizler için olumlu hiçbir şey yapamamışlardır. Uygarlık maskesi altında bölücü tohumlar ekerek memleketimizi kan ve ateş denizine çevirmişlerdir. Ey Hıristiyan kardeşlerimiz, bugünkü yönetimden yalnız şuradaki siz değil, biz Türkler de memnun değiliz. Türkler cins ve mezhep ayrımı gözetmeksizin herkese özgürlük ve eşitlik getirecek yönetimi kurmak için çalışıyor. Bu amaçla İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurdular. Geliniz vatanımız için beraber çalışalım. Bütün çetelere sesleniyorum: Bana katılınız başka bir program etrafında toplanalım. Önceden verilmiş iken sonradan elimizden alınan özgürlüğümüzü tekrar alalım"[35].

Manastır İttihat ve Terakki Merkezi'nin Davranışı

Niyazi, bildirileriyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin varlığını ve amacını açığa vurmuştu. Bu işi yaparken Manastır Merkezi'ne danışmıştı. Merkez yönetim kurulu üyeleri Albay Sadık, Yüzbaşı Habib, Topçu Teğmeni Yusuf Ziya, Piyade Teğmeni Tevfik ve Vilayet Tercümanı Fahri beylerdi[36]. Bunlar Niyazi ile sıkı ilişkide idiler. Bir yandan onun bildirilerini Türk ve yabancı basına vermekte, öte yandan da hükümet makamlarının davranışından ona bilgi vermekte idiler. Manastır Merkezi bundan başka Enver (Paşa)'in Niyazi'nin hareketine katılmasını sağlamış ve askerler arasında propagandasını kuvvetlendirmişti.

Niyazi tarafından yayınlanan bildirilerin Müslüman ve Hıristiyan halk ile askerlerce olumlu karşılandığını gören Manastır Merkezi gizlilikten açıklığa karar verdi. 6 Temmuz'da cemiyet adına Manastır Vilayeti'ne bir yazı gönderildi. Bunda istibdat yönetiminin, meşrutiyetin devrilmesiyle kurulmuş olduğu ve bu yön-

[35] İbid., s. 104.

[36] Kuran, Ahmet Bedevi: A.g.e., s. 293.

den meşru sayılamayacağı bildirildikten sonra; "Tabiat kanunu her insana hayatını savunma hakkını vermiştir. Bu yolda zor ve kuvvet kullanmasında onu serbest bırakmıştır" denilmekte idi. Bu söz, Fransız büyük devriminin İnsan Hakları Bildirisi'nde yer alan ve istibdata karşı ihtilali haklı kılan ilkenin aynı idi. Manastır Cemiyeti'nin bildirisinde ayrıca başlamış olan hareketin Padişah'a karşı olmayıp onunla millet arasında bir uçurum meydana getirmiş olan, ancak unvan ve yüksek yerler düşkünü rezil kişilere karşı yöneltilmiş olduğu açıklanmakta, bu gibilerin akıllarını başlarına almaları ve doğru yola girmeleri öğütlenmekteydi[37].

II. Abdülhamit'in Tepkisi

Makedonya'da Niyazi'nin hareketiyle başlayan ayaklanma Padişah'ın üzerinde korkunç etki bırakmıştı. II. Abdülhamit'in canı çok sıkılmıştı, iştihası bozulmuş, uykusu kaçmış, sevdiği şeyleri sevmez olmuştu. Kuşlarını, tiyatrosunu unutmuş, resimli gazete ve dergilere bakmaz olmuş, yüzü kederli bir hal almıştı. Cuma selamlığında kodamanların saflarında boşluklar görmesi ayrıca kuşkulanmasına sebep oluyordu. Onun bu davranışından en çok acı duyan ve bulamayacağını bildiği halde çıkar yol arayan Kızlar Ağası idi[38].

Bununla beraber II. Abdülhamit olaylar karşısında derhal boyun eğecek adamlardan değildi. İttihatçılığın büyük bir tehlike olduğunu artık kavramış bulunmakla beraber bütün umudunu da kaybetmemişti. Bu hareketin bütün orduya bulaşmamış olduğunu sanıyordu. Öte yandan da Arnavutlara güveniyordu. Arnavut beyleriyle "Besa"sı (sadakat yemini) vardı. Kendisine yardım edeceklerinden ümitliydi. Niyazi olayı ona bölgesel karakter taşıyan bir olay gibi de görünmekte idi.

Bu düşünce iledir ki; karşı harekete geçmeye karar verdi. Bir yandan Şemsi Paşa'yı Niyazi hareketini bastırmakla görevlendirirken öte yandan da Anadolu'dan Makedonya'ya kuvvet gönderilmesini emretti.

[37] İbid., s. 253.
[38] Tahsin Paşa: A.g.e., s. 292.

Şemsi Paşa'nın Öldürülmesi

Şemsi Paşa bu emri aldığında Mitrovice'de 18'inci Tümen Komutanı bulunuyordu. Arnavut asıllı idi. Adını yazacak kadar yazı biliyordu. Güçlükle bir satırın anlamını kavrayacak kadar okuması vardı. Askerlik kariyerinde alaydan yetişmiş ve yükselmişti. Bulunduğu orgenerallik rütbesini cesareti ve disiplin duygusu sayesinde elde etmişti. II. Abdülhamit'e bağlılığı kesindi. Şemsi Paşa da İttihat ve Terakki Cemiyeti üzerine birtakım söylentiler işitmişti. Fakat bu konularda açık hiç bir bilgisi yoktu. Ona göre Anayasa (Kanun-ı Esasi) isteyenler, memleketi tanımayanlar, Padişah'a düşman ve kişisel çıkarlarından başka birşey düşünmeyen kimselerdi[39].

Şemsi Paşa, Niyazi'nin ayaklanmasını bastırmak üzere görevlendirilmiş olmasını Padişah'ın kendisine olan güveninin yeni bir örneği gibi saymakla beraber, bu görevden memnun olmadı. Niyazi'nin halk tarafından sevildiğini üstelik te kahraman olduğunu biliyordu. Onunla uğraşmak güç olacaktı. Bundan başka sözü edilen emri almadan önce bir rüya görmüş, yakında öleceği gibi bir ön seziye kapılmıştı. Paşa bu çapraşık düşünceler içinde bir yandan Niyazi'ye karşı hareket için hazırlıklarını tamamlarken öte yandan, yaptıkları ve yapacakları üzerine İstanbul'a düzenli olarak telgraf ile bilgi veriyordu. 6 Temmuz'da yanında iki tabur kuvvetle ve trenle Manastır'a hareket etti. 7 Temmuz'da Manastır'a vardı. Burada yaptığı incelemeler sonunda İttihat ve Terakki Cemiyeti üzerine bir bilgi edinemedi. Sadece Enver (Paşa)'in ününü işitip İttihatçıların tarafına geçmiş olduğunu ve orada değişik kıyafetli asker arasında propaganda yapmakta olduğunu öğrendi. Bundan sonra yanındaki kuvvetleri Resne'ye göndererek, durumu İstanbul'a bildirmek üzere telgrafhaneye gitti. Telgrafhaneden çıkıp arabasına bineceği sırada gene bir subay tarafından[40] üzerine tabanca ile ateş edilerek öldürüldü. Subay İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi idi, Şemsi Paşa'nın koruyucuları tarafından atılan kurşunlarla yaralanmıştı. Fakat yaralı olduğu halde kaçıp kurtulmaya muvaffak olmuştu.

[39] Külçe, Süleyman: Frizovik Toplantısı ve Meşrutiyet, s. 29.

[40] Bu subayın adı sonradan öğrenilmiştir: Teğmen Atıf (Cumhuriyet devrinde Çanakkale Milletvekili Atıf Ahmet Kamçıl).

Şemsi Paşa'nın öldürülmesi, Makedonya'da ve İstanbul'da Padişah taraftarlarınca küçümsenmek istendi. Birkaç rezil ve sefilin düzenlemiş olduğu bir iş olarak yorumlanarak, ordunun Padişah'a kesin bağlılığı tekrar belirtildi. Gerçekte ise bu görüş ve yorumlar ilgili ve sorumlu kişilerin karanlıkta korkudan şarkı söylemesi gibi idi: Korku ve kuşku hepsine bulaşmış idi[41].

Tatar Osman Paşa'nın Dağa Kaldırılması

Nitekim Şemsi Paşa'nın yerine atanması istenen Hacı Nazım bu görevi üzerine almaktan çekindi. Bunun üzerine Tatar Osman Paşa atandı. Manastır Garnizon Komutanı Hidayet Paşa, orduda subayların Niyazi Bey'den yana olduklarını anlamış bulunuyordu. Sertlik ve şiddet gösterilmesi yerine yumuşak ve uzlaştırıcı tedbirlere başvurulmasını gerekli görüyordu. Bu nedenledir ki Üçüncü Ordu Komutanı ise Manastır'daki olaylardan Hidayet Paşa'yı sorumlu tuttuğu için ona ters karşılık vermekle yetinmeyerek Tatar Osman Paşa'nın güvenliğini sağlamakla görevlendirdi. Ve bundan böyle doğacak olayların kendisi için çok ağır sonuçlar vereceği yolunda bir de püskürtme yaptı. Hidayet Paşa bu ürkütme karşısında görevinden çekildi. Çekiliş yazısında o vakte kadar açıklanmasından korkulan bir gerçeği şu suretle ifade etmişti. "Artık iyisi ve kötüsü ayırd edilmeyen yüksek ve küçük subaylarla halk yanında Tatar Osman Paşa'nın hayatının korunması görevini bana kesin olarak yükletmenin uygun olmayacağını ve bunun sorumluluğunu hiçbir suretle yüklenmeyeceğimi bildirir.... Bugünden başlamak üzere bu görevden af buyurulmamı rica ve istirham eylerim"[42].

Tatar Osman Paşa Manastır'a gelip görevine başlayınca, Hidayet Paşa'nın haklı olduğunu anladı ve onun öngörmüş olduğu yumuşak yoldan yürümeyi uygun buldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni dağıtmak için ilgililere çıkarlar sağlamaya koyuldu. Suçlular için af çıkaracağını, subayların rütbelerinin yükseltileceğini, maaşlarının arttırılacağını duyurmaya başladı. Bundan başka Anadolu'dan Manastır'a gelmiş olan asker birlikleri arasında da işlek bir propagandaya girişti. Gerçi bu birliklerin subayların-

[41] Galip Paşa'nın Hatıraları, Hayat Tarih Mecmuası, C. I, s. 6.
[42] Ahmet Niyazi: A.g.e., s. 6.

dan bir kısım daha İzmir'den hareketlerinden önce oraya İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından gönderilmiş Doktor Nazım tarafından dava için kazanılmıştı. Fakat ne de olsa asker birlikleri Tatar Osman Paşa'nın emrinde kaldıkça tehlike var demekti. İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu durum karşısında, Tatar Osman Paşa'yı zararsız hale getirmeye karar verdi. Niyazi, Manastır Merkezi'nden aldığı emir üzerine, çetesi ile bir gece Manastır'a inerek Paşa'yı yatağından alıp dağa kaçırdı (23 Temmuz 1908). Bu sırada Hürriyet'in ilanı ile ilgili başka bir olayda Frizovik'te gelişmekte idi.

Frizovik Olayı

Frizovik olayı, Tatar Osman Paşa'nın dağa kaldırılmasından çok önce başlamıştı. Başlaması istibdata karşıt olmadığı halde sonucu bakımından istibdatın yıkılmasında çok etkili olan bu olay şöyle geçmiştir: "Kosova Vilayeti'nin merkezi olan Üsküp'te Avusturya Konsolosluğu'nun koruduğu çalgılı kahveler ve genel evler vardı. Müslüman halk çocuklarının ahlakını bozan bu yerlerden Avusturyalıları sorumlu tutuyorlardı. Üsküp'te ayrıca yine Avusturya Konsolosluğu'nun himayesinde ve yabancıların kız çocukları için bir okul bulunmaktaydı. Bu okul yöneticileri, öğrenciler ve aileleri için Frizovik dolaylarında bir koruda eğlenceler düzenliyor, bu amaçla korulukta sundurmalar ve çardaklar hazırlanıyor, hazırlıklar, Arnavutlar arasında çeşitli söylentilerin yer almasına sebep oluyor. Tüfeğini omuzuna dayayan eğlence yerine koşuyor. Eğlencelerin kadınlı erkekli olacağını duyunca ilkin bunu bir namus sorunu haline getiriyorlar sonra bu eğlenceleri, Avusturya'nın Makedonya'yı istila etmesi gibi bir düşünceyle yorumlamaya koyuluyorlar. Neticede sözü edilen eğlence tesislerini ateşe veriyorlar. Bundan sonra da sayıları 10.000 kadar tutan Arnavutlar Frizovik'e giriyorlar. Artık, yukarıda sözü geçen okul da eğlencelere katılmaktan vazgeçmiş bulunduğu için ortada yalnız Avusturya'nın Makedonya'yı istila etmek üzere olduğu söylentileri kalıyor. Bu söylentiler kısa zamanda etrafa yayılıyor ve Prizren, Priştine ve Yokova'dan silahlı Arnavutlar Frizovik'e doluyorlar. Derken Şemsi Paşa'nın öldürülmüş olduğu haberi geliyor.

Böylece Arnavutlar arasında yeni ve çeşitli söylentilere yer verilmeye başlandı. Gerçekte Frizovik toplantısı, el altından, Şem-

si Paşa tarafından İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı sağlanmıştı. Paşa burada sağlanan kuvvetle Üsküp ve Manastır üzerine yürüyecek, bir yandan Niyazi ile uğraşırken, öte yandan İttihat-Terakki Cemiyeti'yle ilgili genç subayların hakkından gelecekti. Fakat Arnavutların bundan bilgisi olmadığı gibi Makedonya yüksek komutanları da Frizovik toplantısı üzerine tahminler dışında bir bilgiye sahip değildiler[43]. Arnavutlara nasihat etmek ve dağıtmak üzere Üsküp Valisi tarafından Galip (General G.Pasinler) Bey görevlendirildi. Arkadaşlarıyla görüşüp Frizovik olayının cemiyet amacına kullanılması kararlaştırıldıktan sonra Galip, yanına Üsküp Müftüsü'nü alarak Frizovik'e gitti. Bu sırada Selanik'ten İstanbul'a giden bir alay müftüsü tabanca kurşunu ile öldürülmüş, bunu Padişah'a bağlı iki kişinin öldürülmesi olayı izlemişti. Bu olaylarda sayısı 15.000'e varan Arnavutların ayranı kabarıyor, önemli bir şey yapmadan evlerine dönmek istemiyorlardı. Galip, Üsküp'ten kendisine katılan Necip Draga ve 20 kadar İttihatçı ile Arnavutlar arasında etkili bir propagandaya girişti. Propagandanın konusu, Arnavutların Padişah'a olan bağlılıkları gözönünde tutularak şöyle hazırlanmıştı: Yurdumuzun başına gelen felaketlere Padişah'ın çevresindeki kötü kişiler neden olmaktadır. Padişah'ı onlardan kurtarmak hem ona, hem vatanımıza hizmettir. Bununda tek çaresi Anayasa'nın tekrar yürürlüğe konmasıdır.

12 gün süren çalışmalar sonunda Arnavutlar yola geldiler, adlarına ve Kosova halkı namına 180 imzalı bir telgrafla Padişah'a ve Sadrazam'a baş vurarak Anayasa'nın yürütülmesi ve Millet Meclisi'nin toplantıya çağrılması rica edildi (21 Temmuz 1908). Aynı gün Ohri'de Redif Alayı Komutanı Eyüp Sabri[44], asker ve halktan kurulan bir kalabalıkla dağa çıktı ve Niyazi kuvvetleriyle birleşti.

Manastır Merkezi'nin Padişah'a Telgrafı

Frizovik'ten Padişah'a çekilen telgraf ve onu izleyen Tatar Osman Paşa'nın dağa kaldırılması ile artık ok yaydan çıkmış demekti. Bu iki olayı ha-

[43] Galip Paşa'nın Hatıraları, a.g.e., s. 4.
[44] Eyüp Sabri Akgül, Erzurum eski milletvekili.

zırlamış ve yakından izlemiş olan İttihat ve Terakki'nin Selanik Merkezi daha fazla beklemeksizin harekete geçti. 23 Temmuz'da Halifelik makamına bir telgraf çekerek Anayasa'nın yürürlüğe konması ve Mebuslar Meclisi'nin toplantıya çağırılması, bu yapılmadığı takdirde, Padişah'ın hoşuna gitmeyecek olayların meydana gelebileceği bildirildi. Telgrafın memurlar, ordu, cins ve mezheb ayrımı gözetmeksizin bütün halk adına çekilmiş olduğu da ifade edilmişti. Manastır Merkezi telgrafının karşılığını beklediği sırada Frizovik'de halk daha önce çekmiş olduğu telgrafın cevabını heyecanla beklemekte idi. İstanbul'da telgraf makinası başına gelen Sadrazam Ferit Paşa Padişah'ın uykuda olduğunu ve bir müddet beklemek gerektiğini söyleyince Frizovik'te bulunan Priştine Belediye Başkanı Sudi Efendi halk adına Sadrazam'a şu tarihsel seslenişi telledi: "Burada 30.000 kişi heyecan içinde, ayakta, uyku ve istirahat haftalardır kendilerine haram oldu. Milletin babası olan Padişah da uyansın artık, uyandırılsın, istediğimizi bize versin"[45].

Ne varki Padişah'ın uykusu sona erecek gibi değildi. Bu derin uykudan uyanan Manastır Merkezi, asker otoriteleri ile anlaşarak hürriyeti ilan etmeye karar verdi. Bunun üzerine Topçu Yüzbaşı Kayserili Ziya, yüz bir pare top attırmak suretiyle istibdat devrinin sonunu ve meşrutiyet devrinin başlangıcını duyurdu (24 Temmuz). Manastır Kuvvetleri Komutanı, önleyemediği bu olayı resmi makamlara bildirirken söz çevirme yoluna saparak, Manastır'a girmiş olan Ohri milli alayının törenle karşılanıp sevinç işareti olmak üzere 21 pare top atılmış olduğunu anlatmağa kalkıştı.

Frizovik ve Manastır'da geçen bu olaylar, Makedonya'nın başka bölgelerinde bulunan İttihat ve Terakki merkezlerini de harekete getirdi. Sancaklardan ve kazalardan Yıldız'a telgraf yağmuru gittikçe şiddetlendi. En sonunda Serez'den gelen bir telgraf beklenilen etkiyi yaptı. Telgrafta: "Bir saate kadar dileğimize cevap alınmadığı takdirde Anayasa (Kanun-ı Esasi) gereğince Osmanlı Hanedanı'ndan padişah adayı olan zat Padişah tanınacaktır"[46].

[45] Külçe, Süleyman: İbid., s. 6.
[46] Altınay, Ahmet Refik: İbid., s. 102.

II. Abdülhamit'in Telaşı

II. Abdülhamit Serez telgrafını almazdan önce, Makedonya'da olup bitenlerden kuşkulu olmakla beraber bütün umudunu yitirmiş değildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çalışmalarını bölgesel ve küçük çapta görüyordu. Bunları kendisine bağlı olduğunu sandığı ordunun ve Arnavutların gücü ile eritebileceğini sanıyordu. Frizovik olayları ile Şemsi Paşa'nın öldürülmesi üzerine artık Arnavutlara güvenmenin doğru olmadığını kestirdi ve bütün umudunu, orduya bağladı. Ne varki saygısızlığın orduya bulaşmaması düşüncesi ile şaşkınlık eseri olarak birbiri ile çekişen bir takım tedbirler almaya başladı. 8 Temmuz'da Enver'in (Paşa) öldürüldüğü haberi uçuruldu. Bu haber Viyana gazetesi tarafından yalanlanınca bu sefer affedilerek paşalığa yükseltileceği söylentisi çıkarıldı. 10 Temmuz'da Üçüncü Ordu'dan 38 subay tutuklanarak diğerlerine gözdağı verilmek istendi. Bu esnada Paris eski elçisi Munir Paşa Atina ve Belgrad'a gönderilerek Yunan ve Sırp çetelerinin İttihatçılar üzerine saldırtılması olanakları araştırıldı. Bütün bu tedbirler kâr etmeyince ordunun tavlanmasına girişildi. 550 subay bir günde bir üst dereceye yükseltildi. Ayrıca subayların ödenmemiş olan maaşları da Osmanlı Bankası'ndan borçlanmak suretiyle ödendi. Bunların da bir faydası görülmeyince, II. Abdülhamit kendisini olayların akıntısına bıraktı.

Sait Paşa'nın Sadrazamlığı

II. Abdülhamit âdeti üzerine, olayların gelişmesinden ve bu kerteye gelmesinden Sadrazam Ferit Paşa'yı sorumlu tutuyordu. Bir çıkar yol bulmak için artık ona güvenemezdi. 21 Temmuz'da Sait Paşa ile Kamil Paşa'yı saraya çağırtarak Makedonya'dan gönderilmiş olan telgrafları okumalarını ve düşüncelerini kendisine ortak bir tutanak ile bildirmelerini istedi. İki eski sadrazam isteği yerine getirdiler[47]. Bu tutanak, sadrazam adaylığı için bir çeşit yazılı imtihan idi. İki imzalı olduğu halde II. Abdülhamit Sait Paşa'nın Anayasa (Kanunu Esasi)'nın ilanından yana olmadığını kestirmekte güçlük çekmedi. Ferit Paşa'yı sadrazamlıktan çekilmeye zorlayarak yerine Sait Paşa'yı getirdi (22 Temmuz).

[47] Sait ve Kamil paşalar hatıratlarında nedense bu tutanaktan söz etmemişlerdir.

II. Abdülhamit Sait Paşa'yı karagün dostu biliyordu. İstibdat devri yolunun büyük kısmını onunla yürütmüştü. Eşit hisse ile olmasa bile, onu istibdat yönetiminde, bir dereceye kadar, ortak yapmıştı. Tecrübesine güveni vardı. Kamil Paşa gibi de tümüyle İngiltere'den yana değildi. Halk arasında da ünü ve şanı henüz yıpranmamıştı. Bu yeni bunalımdan da onun yoldaşlığı ile bir çıkar yol bulacağını umuyordu.

Meşrutiyet'in Duyurulması

23 Temmuz'da Makedonya'dan yağmaya başlayan telgraflardan, Anayasa (Kanun-ı Esasi) ilan edilmediği takdirde tahtta değişiklik yapılacağını belirten telgrafın gelmesi üzerine durumu görüşmek üzere Nazırlar Kurulu Yıldız'da Sadrazam Sait Paşa'nın başkanlığında toplandı. Toplantılara Şeyhülislam çağırılmamıştı. II. Abdülhamit onun toplantıya katılmamasını istemiş fakat varılacak kararı imzalamasını sağlamıştı. Şeyhülislam'ın toplantılara katılması gelenek halini almış olduğu halde bu yola gidilmesi, kurulda bir saltanat değişikliği konusunun görüşülmesini etkisiz bırakmak içindi.

Kurulda, Makedonya'dan gönderilmiş olan 150 kadar telgraf okundu. Fakat konunun tartışılmasına girişilemedi. Ayaklanmanın kimler tarafından çıkarılmış olduğu, neden bastırılamamış olduğu gibi noktalar söylenildi. Kurul üyeleri heyecan ve şaşkınlık içinde idi. Bir kısmının çiş yapmak üzere salondan sık sık dışarıya çıktığı görülüyordu[48]. Arasıra sessizlik başlıyordu. Sait Paşa'nın Anayasa sorununun tartışılmasından çekindiği anlaşılıyordu. Bir aralık Dahiliye Nazırı (İçişleri Bakanı) Memduh: "İstenilen Anayasa'nın onaylanmasıdır. Görüşmelerin gecikmesi tehlikeli olabilir." dedi. Eski Sadrazam Kamil Paşa bazı koşullarla Anayasa'nın verilebileceğini ekledi. Uzun bir sessizlikten sonra Dışişleri Bakanı, üç vilayette (Selanik-Kosova ve Manastır), büyük devletlere karşı yüklenmelere girişilmiş olduğuna değindi. Bundan sonra kurula yine sessizlik çöktü[49].

[48] Sait Paşa: Sait Paşa'nın Hatıratı, C. II., K. II, s. 445.
[49] Mehmet Memduh: Esvat-ı Sudur, s. 78-80.

Nazırlar Kurulu görüşmeleri bir çıkmaz içinde idi. II. Abdülhamit baş katip vasıtası ile şu yolu gösterdi: "Anayasa'nın ilanı benim zamanımda olmuştur; kurucusu benim. Bir müddet görülen lüzum üzerine yürürlükten durdurulmuştu. Nazırlar Kurulu'na gidiniz, bunları söyleyiniz ve ilan için tutanağın yazılmasını istediğimi bildiriniz"[50]. II. Abdülhamit bu istediğini kurula bildirmezden önce Şeyhülislam Cemaleddin Efendi ile Ebülhüda'nın düşüncelerini sormuş ve onlarında Meşrutiyet'in ilanını zorunlu gördüklerini öğrenmişti.

Nazırlar Kurulu, II. Abdülhamit'in isteği üzerine düzenlediği tutanakta halk arasında kan dökülmesinin önlenmesi, yabancı devletlerin içişlerimize karışmalarına meydan verilmemesi, gerekçesi ile esasen var olan Anayasa'nın yürütülmesine ve görülen lüzum üzerine çalışmalarına son verilmiş olan Mebuslar Meclisi'nin toplantıya çağırılmasına karar verilmiş olduğunu saptamıştı.

Sonunda bir karar metni yazıldı. Bunun üzerine Makedonya'da genel müfettişliğe ve valiliklere telgraf çekildi. İstanbul gazetelerine de yayınlanmak üzere kısa bir bildiri gönderildi (24 Temmuz). Bu suretle istibdat yönetimi son bulmuş ve meşrutiyet ilan edilmiş oluyordu.

III. OTORİTE BUNALIMI

1. SAİT PAŞA KABİNESİ

Şenlik Gösterileri

Meşrutiyet'in ilan edilmesi İmparatorluğun her yerinde, çılgın bir sevinç ile karşılandı. Günler ve haftalarca süren çeşitli şenlikler yapıldı. Osmanlı tarihinde örneği görülmemiş bir biçimde Osmanlı halk toplulukları sokaklara dökülüp kendi dillerinde "yaşasın özgürlük" "yaşasın millet" haykırışları ile ortalığı çınlattı. Bundan başka imparatorluk bölgelerinin özelliklerine göre değişik gösterilerde görüldü.

Kosova vilayetinde halk silahlı gezmeye alışmış olduğu için herkes tüfeğini doldurup havaya ateş etmekle sevincini göster-

[50] Tahsin Paşa: A.g.e., s. 226.

meye kalkışmıştı. Öyleki gece gündüz patlayan tüfeklerle, şehirler, kasabalar ve köyler savaş gürültüsü ile çınlayıp duruyordu[51].

Selanik'te halk, büyük devrim sırasında Paris'te halkın Marseilles'i öğrendiği gibi vatanseverliği anlatan şarkılar söylüyordu. Bunlar arasında en çok Namık Kemal'in bestelenen şu şiiri okunmakta idi:

Amâlimiz, efkârımız ikbal'i vatandır
Serhat bize, kal'a bize hâki bedendir
Osmanlıyız ziynetimiz kanlı kefendir
Kavgada şahadetle bütün kâm alırız biz
Osmanlıyız can veririz nam alırız biz.

Törenlere Müslüman kadınlarının peçesiz katıldıkları da görülmekte idi. Dağlardan inen Bulgar ve Ermeni çeteleri parlak ve heyecanlı gösterilerle karşılanıyordu. Bütün bu törenler ve gösterilerde hocalar, Rum ve Bulgar papazlarla Yahudi hahamları yanyana yürümekte idiler. Selanik artık "Mehd-i Hürriyet"[52] olmuştu. Adı imparatorluk ufuklarında yankılar uyandırıyordu. Rumeli ve Anadolu vilayetlerinden kurullar geliyordu. Selanik Belediyesi, edebiyat, sanat ve siyaset alanında ün kazanmış Ahmet Mithat Efendi, Hüseyin Cahit, Prens Sabahattin, Viyolomen Cemil gibi kişileri çağırarak halka tanıtıyordu[53]. İstanbul'da Meşrutiyet'in karşılanması başkaca bir özellik taşıyordu. İstanbul halkı Meşrutiyet'in ilanını Makedonya'da olduğu gibi top sesleri ile değil fakat gazetelerde 24 Temmuz sabahı yayınlanan kısa ve ruhsuz bir bildiriden öğrendi. Bildiride şöyle denilmekte idi: "Halife Hazretleri tarafından kurulmuş olan Anayasa (Kanun-ı Esasi)'da toplantı biçimi belirtilmiş olan Mebuslar Meclisi'nin toplantıya çağırılması ile ilgili hükmü bütün vilayetler valiliklerine ve bağımsız mutasarrıflıklara bildirilmiş olmakla, orada sözü geçen kanunda yazılı koşullara göre seçim yapılması"[54]. Bu bildiri, otuz yıldan beri istibdatın bütün ağırlığını çekmekte bulunan İstanbul halkında duraksama ve şaşkınlık yarattı. Makedonya'-

[51] Külçe, Süleyman: A.g.e., s. 68.
[52] Özgürlük Beşiği.
[53] Duru, Kazım Nami: A.g.e., s. 33.
[54] Altınay, Ahmet Refik: A.g.e., 1143.

daki ayaklanma bilinmediğinden Anayasa'nın Padişah'ın bir "Lutuf ve İhsanı" olmak üzere yürürlüğe konulduğu sanılıyordu. İşin aslı öğrenilince engin bir çoşkunluk kabarmaya başladı.

"Her tarafta bayram, muzika gösterisi alayları; davul zurna dolaşıyor sokak demeççileri rastgeldikleri yerde durup konuşuyor, bağırıyor. Herkes şaşırmıştı, çileden çıkmıştı. Alem hürriyet sarhoşu olmuştu"[55].

Gösteri kafileleri Yıldız Sarayı'nın önüne gidip Padişah'ı alkışlıyor, şükranlarını sunuyorlardı. Meşrutiyet'in kansız bir devrim sonunda başlaması ve gösterilerin düzenli yapılması İstanbul'da yaşayan yabancılar arasında hayranlıkla karşılanmıştı. Yabancı bir yazar, bu durumu önceki devrim hareketleriyle karşılaştırdıktan sonra "Âlemin sekizinci harikası"[56] diye adlandırmaya kadar gitmişti.

Otorite Bunalımı

Ne var ki dünyanın bu sekizinci harikası, çok çabuk çökmeye başladı. Meşrutiyet'in duyurulması ile başlayan sevinç duyguları, Meşrutiyet'in yürütülmesi ile ilgili tedbirler alınmaya başlayınca hiddet ve şiddet suretinde belirtilmeye başladı. Sansürün kaldırılması üzerine pek çok gazete yayınlanır oldu. Bunlarda, kişilerle uğraşılmakta, doğruluğunu kestirmek pek de kolay olmayan çeşitli olaylar anlatılmakta idi. Halk bu bilgileri eleştirebilecek düşünce düzeyinde bulunmadığı için doğru sanmakta ve sorumluların hızla cezalandırılmasını istemekte idi. Halkı hükümete karşı köpürten konulardan biri de genel af sorunu idi: Hükümet Meşrutiyet'i ilan ederken Selanik, Manastır ve Kosova'daki suçlular için af ilan etmiş, diğer vilayetler ile, Avrupa'da bulunmakta olan siyaset suçluları bunun dışında bırakılmıştı. Padişah ve Sadrazam Sait Paşa, genel af ilan edildiği takdirde, affa uğrayan kimselerin İstanbul'a dolup olaylar çıkaracaklarından ürkmekte idiler. Bu olay, halkın büyük topluluklar halinde Bab-ı Âli'ye gelerek: "Af yok mu? Evlatlarımıza

[55] Ahmet İhsan: Matbuat Hatıraları, s. 8.
[56] Altınay, Ahmet Refik: A.g.e., s. 107.

kardeşlerimize kavuşturulmayacak mıyız?" bağrışmaları ile gösteriler yapmalarına neden oluyordu[57].

Halkın sokağa dökülmesine bir neden de istibdatçı memurlar sorunu idi. Saray yanlısı Hamid'in Zabtiye Nazırlığı'na atanması halkı çileden çıkardı. Sadrazam hatta Padişah'a karşı gösteriler başladı. Kimi nazırların, valilerin, subay ve memurların yerlerinden atılması isteniyordu. Hükümet şaşkınlık içinde idi. Halk bunu kayıtsızlık olarak yorumluyordu. İstenmeyen kimselerin adlarını taşıyan listeler Bab-ı Âli'ye ve Saray'a yağmaya başladı. Böyle bir liste Nazırlar Heyeti toplantısında bulunan Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'ye verilmiş, gereğinin derhal yapılması istenmişti[58].

Gün geçtikçe gelişen bu anarşide direkt olmasa bile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de payı vardı. Cemiyetin İstanbul'da bir örgütü bulunuyordu. Temsilcileri de yoktu veya bilinmiyordu. Bu sahte İttihatçıların türemesine yol açtı.

"Selanik Bon-Marşesi" adını taşıyan mağazadan üzerine (Hürriyet-Musavat-Adalet) sözcüklerinin yazılı bulunduğu muska veya rozetleri satın alarak boyunlarına asıp yakalarına takanlar İttihatçı rolünü oynuyorlar, cemiyet adına çeşitli münasebetsizliklerde bulunuyorlardı. Bu arada Mizancı Murat'da[59] kendisini cemiyetin İstanbul'da ki temsilcisi diye öne sürmeye kalkışmıştı. Bu nedenle gelişen otorite bunalımında sözün ayağa düşmesi normaldi. Eski nazırlar evlerinden kaldırılıp Zaptiye Nezareti'ne götürüldü. Kimi devlet adamlarının arabaları limon kabuğu ve çürük yumurta yağmuruna tutuldu. Taşrada sevilmeyen komutan, vali, yargıç, defterdar gibi memurlar yerlerinden kovulmaya başlandı. Bundan başka, memurluk isteyenler, rütbe ve aylıklarının yükseltilmesinde direnenler kafileler halinde hükümet dairelerinin önüne yığılıp hak ister oldular. Ne Sadrazam Sait Paşa ne de arkadaşları bu durumda ne yapabileceklerini kestiremedikleri için selameti çekilmekte gördüler.

[57] Mehmet Memduh: A.g.e., s. 82.

[58] İbid., s. 10.

[59] Murat, "Mizan" adlı bir gazete çıkarmış olduğu için böyle anılmaktadır. Genç Türklerden olmakla beraber İttihat ve Terakki Cemiyeti ile bir ilgisi yoktur.

Sait Paşa Kabinesi'nin Çekilmesi

Sadrazam Sait Paşa Kabinesi'nin çekilmesinde otorite bunalımından başka etkenlerde vardı: Sait Paşa'nın Meşrutiyet anlayışı, Şeyhülislam Cemalettin Efendi ile anlaşmazlığı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin güvenini kaybetmesi.

Sait Paşa, halkın Meşrutiyet için gerekli seviyeye erişmiş olduğuna inanmamakta idi. Bunu, Meşrutiyet'in duyurulmasından önce olduğu gibi sonrada II. Abdülhamit'e defalarca söylemişti[60]. II. Abdülhamit de aynı düşüncede olduğu için onu Sadrazamlığa getirmişti[61]. Meşrutiyet'in duyurulması üzerine, sorumluluk Padişah'tan Sadrazam'a geçmiş bulunuyordu. Yeni yönetimi kurmak ve yürütmek Sait Paşa'ya düşmekte idi. Paşa'nın tecrübeli olduğu konusunda halk arasında yaygın söylentiler vardı. Ne varki Sait Paşa'nın tecrübesi istibdat sırasında kazanılmıştı ve II. Abdülhamit'in kuruntusunu kollayıp yatıştırmak gibi bir temele dayanmakta idi. Bu nedenle, inanmakta olduğu bir yönetim kurmada gayret harcaması, kendisinden beklenemezdi. İsteyerek olmasa bile Meşrutiyet'e bağlı görünmek yolunu tutmuş olan Şeyhülislam Cemalettin Efendi ile çözülmesi kolay olmayan anlaşmazlıklara düştü.

Bu anlaşmazlıklardan biri, II Abdülhamit'in Meşrutiyet'i koruyacağı yolunda yapmış olduğu yemin ile ilgilidir. Yukarıda sözü edilen halk gösterilerinin kendisine ve hükümete karşı döndüğünü görünce II. Abdülhamit kuşkuya düşmüştü. Bu gösterilerin Padişah adayı (veliaht) tarafından kendisinin tahttan indirilmesi amacı ile düzenlendiğini sanıyordu. Şeyhülislam bunun doğru olmadığını ve Meşrutiyet'in kurulacağı yolunda halka güven verilirse kamuoyunun yatışacağını söyleyince II. Abdülhamit ona;

"Siz Şeyhülislamsınız, işte önünüzde yemin ediyorum: Meşrutiyet'i hiçbir zaman kaldırıp onu hükümsüz bırakmayacağım, yürürlükte kalması için kendim çalışacağım ve saltanatta bulundukça korunmasına gayret harcayıp bu yoldan ayrılmayacağıma

[60] Cemaletin Efendi: Hatirat-ı Siyasiye, s. 8.
[61] Mehmet Memduh: A.g.e., s. 89.

vallahi, billahi. Sizde bu yeminimi benim adıma tekrarlamak sureti ile halka bildiriniz".

Cuma günü de büyük devletler elçilerini çağırarak bu karar ve yemininin kesin olduğunu devletlerine bildirmelerini tavsiye ile "Bütün Avrupa'ya siyasal teminat vereceğim" demişti[62].

Şeyhülislam, sözü edilen yemini 28 Temmuz'da Şeyhülislamlık Dairesi'nden (Bab-ı Meşihat) Padişah'ın ağzından çıktığı gibi ve Kur'an'a el basmak sureti ile tekrarladı, bunu basına duyurmak içinde bir yazı yazıp II. Abdülhamit'in onayına sundu.

Konu üzerine düşüncesi sorulan Sait Paşa, bazı Şeriat nazariyelerine dayanarak böyle bir yeminin usule uygun bulunmadığı noktasında Padişah'ı inandırdı. Bunun yerine yukarıda sözü edilen siyasal teminatından başka birde Hatt-ı Hümayun yayımlanması ile yetinildi.

Hatt-ı Hümayun 1 Ağustosta, Bab-a Âli'de törenle okundu. Padişah, gerekçede Anayasa'ya (Kanun-ı Esasi) bağlı kalacağını belirtmekle beraber, böyle bir Hatt-ı Hümayun'da yeri olmayan bazı yasama maddeleri de eklenmişti. Bunlardan biri Şeyhülislamdan başka Harbiye ve Bahriye nazırlarının doğrudan doğruya Padişah tarafından atanacağı diğer nazırların ise Sadrazam tarafından seçilerek atanacağı yazılmıştı. Nitekim aynı gün açıklanan kabine üyeleri arasında Harbiye Nazırlığına Ömer Rüştü Paşa'nın, Bahriye Nazırlığına da Rami Paşa'nın atanmış oldukları öğrenildi. Bu atamaların Padişah tarafından yapılmasını Anayasa'ya (Kanun-ı Esasi) karşı gören basında fırtına koptu. Padişah'ın yeminini tekrarlamış olan Şeyhülislam'ın aklı başından gitti. Ve çekilmeye karar verdi. Anayasa (Kanun-ı Esasi) konusunda çok duygulu durumda olan halk da sadrazam Sait Paşa'ya karşı gösterilere girişti.

Hatt-ı Hümayun'un kapsamından İttihat ve Terakki Cemiyeti de memnun kalmamıştı. Selanik'ten aralarında Cemil (Paşa), Talat (Paşa) ve Cavit'in bulunduğu bir kurulu İstanbul'a gönderdi. Üç büyük üyenin Sadrazam Sait Paşa ve II. Abdülhamit ile yap-

[62] Cemalettin Efendi: A.g.e., s. 6.

tıkları görüşmeler sonunda Sait Paşa sadrazamlıktan çekilmek zorunda kaldı (5 Ağustos 1908), yerine Kâmil Paşa atandı.

2. KÂMİL PAŞA KABİNESİ

Kabine'nin Kuruluşu ve Karakteri

Kâmil Paşa Kabinesi 6 Ağustos 1908'de kuruldu. Şeyhülislam Cemalettin Efendi yerinde bırakılmıştı. Öteki hükümet üyeleri Sadrazam tarafından atanmıştı. Bu atanış sırasında Harbiye ve Bahriye nazırlarını II. Abdülhamit kendisi seçmek istemişti. Kamil Paşa Anayasa'ya dayanarak direnmiş ve Padişah'ı bu fikrinden vazgeçirmişti. Bu suretle kurulan kabinede İçişleri'ne Reşit Akif Paşa, Dışişleri'ne de Tevfik Paşa, Harbiye Nazırlığına Recep Paşa, Bahriye'ye Arif Hikmet Paşa, Adliye'ye Hasan Fehmi Paşa, Maliye'ye Ziya Paşa, Ticaret ve Nafiaya'ya Gabriyel Noradonkyan Efendi, Maarif'e Mahmut Ekrem Bey, Orman Maden ve Ziraat'e Mavro Kordato, Evkaf Nezareti'ne Ekrem Bey getirilmişlerdi.

Kâmil Paşa Kabinesi'nde İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinden veya başka bir cemiyete bağlı olanlardan hiçbir kimse yer almamıştı. Bir parti kabinesi değildi. Meşrutiyet'ten önceki kabineler gibi bir saray kabineside sayılamazdı. Anayasa'nın belirttiği sınırlar arasında Kamil Paşa'nın sorumluluğunda kurulmuş tarafsız bir kabine idi. Sadrazam Kamil Paşa istibdat devrinde, birkaç defa sadrazamlığa getirilmişti. Adı halk arasında yaygın idi. Tecrübeli devlet adamı olarak tanınmıştı. Tecrübesinin ne gibi olumlu işlerin sonucu hatırlanmıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu halkında "Tebdili mekânda ferahlık vardır" sözü köklü bir geleneği anlattığı için bir sadrazam değişikliğinden çok şey beklenirdi. Gerçek ise şu idi: Kamil Paşa'nın Meşrutiyet yolunda yapılmış herhangi bir düşünce veya çalışması yoktu. İngiliz siyasetinden yana olduğu için II. Abdülhamit İngilizlere eğilim göstermek zorunda kaldığı vakit onu sadrazam yapmıştı. İstibdat devrinde kazanılmış bir tecrübenin Meşrutiyet yönetiminde nasıl işe yarayacağı belli değildi. Kamil Paşa Meşrutiyet idaresinden de yana değildi. Memleketin irfan seviyesinin,

yüksek olmadığı kanısında idi. Bu yönden parlamento yolu ile yönetimi batı memleketler için uygun bulmakta, fakat Osmanlı İmparatorluğu için zararlı görmekte idi. Paşa'ya göre kurtuluş yolu şu idi: Politika tartışmalarını tüm olarak durdurmak, memleketin dış siyasetini iç siyasetinden ayırarak tam bağımsızlık sağlamak, içişleri için geniş yetkili bir İngiliz uzman getirterek birkaç yıl sırf onun imar ve ilerleme yolunda çalışmalarına meydan bırakmak[63].

Kâmil Paşa Kabinesi'nde yer almış olan nazırlara gelince, silik kimselerdi. Aslında onlarında İstibdat devrinde çeşitli yönetim yerlerinde görev almış olmaktan başkaca bir özellikleri bilinmemekteydi. Kötülüklere bulaşmamış olmaları, bunların devlet yerlerini doldurmaları için yeterli sayılmıştı. Kabinede üstün ünü olan yalnız Harbiye Nazırı Recep Paşa idi. Ne var ki bu ünüde yeni düşünceli olmasından ve bir de Trablusgarp'ta uzun süre sürgün gibi görev yapmasından ötürü idi. Recep Paşa, Meşrutiyet'in duyurulmasından sonra İstanbul'a dönüşünde halk tarafından coşkun gösterilerle karşılanmıştı.

II. Abdülhamit bu gösterilerinden Receb Paşa'nın cumhurreisi yapılmak istendiği zehabına kapılarak ürkmüştü. Şeyhülislam Cemalettin Efendi'nin teminat vermesi üzerine Paşa ile görüşmüş ve ona güvenilebileceğini şu suretle anlatmıştı: "Recep Paşa ile uzunca görüştüm. Kendisi Arnavuttur. Ben de biraz Arnavutça bilirim. Bana bağlı kalacağına Besa (and) verdi. Kendisi ile kucaklaştık, saf yürekli bir adamdı[64]". Ne varki bu görüşmeden bir gün sonra Recep Paşa kalp durmasından ölmüş, yerine de Ali Rıza Paşa atanmıştır.

Kabine'nin Çalışma Koşulları

Kâmil Paşa Hükümeti'nin karşılaştığı güçlükler lu karşılandı. İttihat ve Terakki Cemiyeti de bir bildiri yayınlamak suretiyle yeni kabineyi çalışmalarında serbest bırakacağını ve hatta onu destekleyeceğini duyurdu. Kabinenin programı yeni bir düzen kurmaktan çok,

[63] Ali Haydar: Hatıralarım, s. 159.

[64] Ali Cevat: İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Hadisesi, Faik Reşit Unat tarafından yaına hazırlanmıştır, s. 12.

Meşrutiyet duyurusunun yaratmış olduğu bunalımı çözümlemeyi öngörüyordu. Düzeni sağlamayı, istibdatçı memurları yerinden atmayı, yolsuzlukları önleyecek tedbirler almayı vadediyordu. Ayrıca, her kabinenin programında yer alması gelenek haline gelmiş olan adaleti egemen kılmak, ekonomiyi yoluna koymak ilkelerine de yer verilmişti[65]. Kâmil Paşa bu yuvarlak laflı programın bile yürütülmesini kolay görmediğini şu sözleriyle anlatmakta idi. "Eğer yıkılan bir büyük çadır olsa idi tez elden onun yerine bir başka çadır kurmak mümkün olurdu. Oysaki yıkıntıya uğrayan eski bir yapının işe yarayan kırık ve döküntüleriyle yeni bir bina yapmak 24 saate olacak şey değildir[66]."

Çalışma Güçlükleri

Kâmil Paşa Hükümeti'nin karşılaştığı güçlükler yalnız çözmekle görevli bulunduğu sorunların niteliğinden ileri gelmiyordu. Bir de dayanak sorunu vardı. Paşa yeni devlet binasını kurmaya çalışırken nereye dayanacak, kime güvenecekti? İstibdat devrinde olduğu gibi Padişah'ın güvenine dayanmak artık düşünülemezdi. Kamuoyunu denetleyen basına da yaslanmak hiç olamazdı. Çünkü Meşrutiyet'in duyurulması üzerine İstanbul'da pek çok yeni gazete ve dergi çıkmaya başlamıştı. Biraz parası olan gazete çıkarmaya heves ediyor, her bir gazetede ayrı hava tutturmuş gidiyordu. Bu birbirleriyle çekişen havalara hükümetin ayak uydurması beklenemezdi. Fakat onları görmezlikten gelmek veya kulak tıkamak da bir çıkar yol değildi.

Kâmil Paşa'nın liderliğini yaptığı veya bağlı bulunduğu bir siyasal partiside yoktu. Meşrutiyet sisteminin gereği olan siyaset partileride henüz örgütlenmiş ve normal yolda çalışan iktidar ve muhalefet partileri durumuna gelmemişti. Ortada parti denebilecek tek kuruluşta İttihat ve Terakki Cemiyeti idi. Gerçi bu cemiyetin örgütleri pek kuvvetli sayılamazdı. Fakat nede olsa memlekette yaygın şubeleri vardı. Bundan başka Meşrutiyeti duyurmuş olmasından doğan moral gücüde vardı. Aslında Sait Paşa Hükümeti de bu güçleri kapsayan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin

[65] Tanin, 20 Ağustos 1908.

[66] Bayur, Hilmi Kamil: Sadrazam Kamil Paşa-Siyasi Hayatı, s. 245.

güvenini yitirdiği için çekilmek zorunda kalmıştı. Bu durumda, Kâmil Paşa Kabinesi için de bu cemiyete dayanıp iş görmekten başka çıkar yol görünmüyordu.

İttihat ve Terakki -Kâmil Paşa İlişkileri

Kâmil Paşa Kabinesi'nin kaderi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden göreceği desteğe bağlı idi. Bu cemiyet ise henüz, Meşrutiyet sisteminde büyük görevleri bulunan, politika partilerinin özelliklerini kazandırmamıştı: Gerektiği gibi sivil bir örgütten, bir liderden bir programdan da yoksundu.

Önceden de belirtildiği üzere, Meşrutiyet arifesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti, Paris'teki dış genel merkez ile Selanik'teki iç genel merkez olmak üzere, ikili merkez esasına göre çalışmıştı. Meşrutiyet'in duyurulması üzerine dış genel merkezin görevi sona ermiş ve sadece merkezi Selanik olan iç genel merkez İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni temsil etmeye başlamıştı. Cemiyet Makedonya'nın bütün şehirlerinde az çok örgütlenmişti. Fakat İstanbul'da ve imparatorluğun başka yerlerinde, henüz gerektiği gibi gelişememişti. Gerçi buralarda da İttihatçılar yok değildi. Fakat bunların sayıları azdı. Zaten Meşrutiyet'in duyurulması sırasında cemiyet üyelerinin toplamı 20.000 kadardı. Bunlardan çoğunu genç subaylar teşkil etmekte idi. Başlangıçta gizli ve devrimci bir amaç ile kurulmuş olan cemiyetin yöneticileride asker olsun sivil olsun, demokratik bir eğitim görmemişlerdi. Genç ve tecrübesizdiler. Herhangi bir sınıfın veya zümrenin çıkarlarını değil, memleketin yüksek çıkarlarını korumak bilincine sahip bulunuyorlardı. Fakat üyeler arasında memleket yüksek çıkarlarının neden ibaret bulunduğu ve nasıl korunacağı hususunda henüz ortak düşünceler biçimlenmiş değildi.

Cemiyetin yüksek kademesinde bulunan yöneticilerin adları da tüm olarak halka açıklanmamıştı. Talat (Paşa), Enver (Paşa), Cemal (Paşa) ve Doktor Nazım'ın kodamanlardan olduğu Meşrutiyet'in duyurulmasından sonra öğrenilmişti. Fakat cemiyetin liderinin kim olduğu bilinmemekte idi. Aslında da böyle bir lider yoktu. Bunun nedenini Enver (Paşa) şu suretle açıklamaktadır:

"... önceki devrimleri inceleyerek gördük ki bunlar bir lidere olan ihtiyaç öne sürülerek arkadaşlarının başına geçmek için lider olarak öne atılan kimseler tarafından zedelenmiştir. Ben Makedonya Bulgar Komitesi'nin iç yönetmeliğini kendim inceledim. Onu beğendim. Ondan cemiyetimiz çok şey aldı. Devrimin en korkunç düşmanlarının liderlik davasına kalkışan kimseler olduğunu gördüm. Kendi kendimize sorduk neden mutlaka bir liderimiz olsun? Bizim uygun gördüğümüz temel düşünce birlikte çalışmaktır. Bu yolu izleyerekdir ki başarıya ulaştık"[67].

Başlangıçta İttihat ve Terakki Cemiyeti liderden yoksun olduğu gibi düzenli bir programdan da yoksundu. Sadece bir ülküsü vardı. O da istibdatın devrilmesi ile Meşrutiyet'in tekrar kurulmasından ibarettir. Ondan sonra da, cemiyetin desteklediği namuslu adamlardan bir hükümet kurulacak ve onun çalışmalarına olanak hazırlanacaktı. Aslında bu gerçekçi bir düşünce idi. İstibdat yönetimi devrilmeden Meşrutiyet idaresinde izlenecek iç ve dış düzen üzerine program hazırlamaya kalkışmak üyeler arasında II. Abdülhamit'e karşı kurulmuş olan ortak cepheyi parçalayabilirdi. Bununla beraber üyelerden bazıları program yokluğunu kuşku ile karşılamaktan da kendilerini alamamışlardır. Nitekim Ali Fuat (Cebesoy) üye kabul edildikten sonra:

"— Sultan Hamid'i, istibdatı devirmeye zorladık. Kabul ettirdik, peki sonra ne olacak?" diye sorunca, muhatabı:

"—Sonrası kolay"[68] diye cevap vermiştir.

Meclis'in Yapısında Değişiklik

"Sonrası kolay" gibi görünen şeylerin Meşrutiyet'in duyurulmasından sonra pek de kolay olmadığı anlaşıldı. Cemiyetin yapısında demokratik ilkelere göre bazı yenilikler yapılması zorunluğu kendisini gösterdi. Gerçi Selanik, cemiyetin merkezi devam etti ve cemiyet kodamanları arasında gizli toplantılar yapmak kuralı değişmedi. Hatta lidersiz cemiyet geleneği de değişmedi. Fakat halk, önünde bir imam görmeye alışmıştı. Partinin başında bir lider

[67] Buxton, Charles R.: A.g.e., s. 134-135.
[68] Cebesoy, Ali Fuat: A.g.e., s. 107.

görmek istiyordu. Bu sebeple ilk anlarda Hürriyet kahramanları olan Niyazi ile Enver (Paşa)'i lider gibi görmeye başladı[69]. Niyazi'nin ortadan kaldırılmasından sonrada Enver (Paşa) halk için tek lider olarak şöhret kazanmaya başladı. Cemiyetin bünyesinde yer alan değişikliklerden biri de yeni şubelerin açılması ile ilgilidir.

Yukarıda da belirtildiği gibi Meşrutiyet'in duyurulmasından önce cemiyetin şubeleri azdı. Bunun zararları görüldü. İttihat ve Terakki Cemiyeti için uyanan hayranlık cemiyete bağlı olmayanlar tarafından sömürülmeye başlandı. Cemiyetin gizli oluşundan yararlanan çıkarcı kimseler kendilerini cemiyetten imiş gibi gösterip onun moral gücünü paylaşmaya koyuldular. Yaptıkları kötülüklerde cemiyete mal ediliyordu. Bunu önlemek için tek çare Anadolu'da ve Rumeli'de cemiyeti örgütlendirmekti. Zaten şubeler açmak için çeşitli bölgelerden öneriler geliyordu. Önerileri yapanlar üzerine gerekli incelemeleri yapmaya vakit elverişli değildi. Kendilerine şube kurma yetkisi verildi. Ne varki bu şubelerden bir çoğu çıkarcı kişiler tarafından kuruldu veya böyle üyelerle doldurulduğu. Böylece İttihat ve Terakki'nin kuruluşuna temel olan ülkücülük yanında çıkarcılık yer almaya başladı. Cemiyetin yapısında meydana gelen bütün bu olumlu ve olumsuz değişmeler Selanik Merkezi'nin sorumluluğunu artırmakta idi.

Özel Kurul (Heyet-i Mahsusa)

Selanik Merkezi, cemiyetin iktidar sorumluluğunu yüklenecek kadar güçlü olmadığını kavramakta idi. Fakat iktidarda bulunan hükümeti de denetlemeye kararlı idi. Böyle bir denetimin, Selanik'te yapılamayacağı kestirilmiş ve İstanbul'a Talat (Paşa), Cemal (Paşa), Hakkı, Rahmi ve Necib'den kurulu özel bir kurul (Heyet-i Mahsusa) gönderilmişti (3 Ağustos). Kurulun görevi hükümeti denetlemekten başka cemiyetin İstanbul'da örgütleşmesini sağlamak ve kamuoyunu cemiyetten yana tutmaktı. Özel Kurul'un, daha İstanbul'a geldiği gün orduya dayanmakta olduğunu gösteren bir olay yer almıştı. Asker birlikleri Anayasa'ya bir saldırı yapılırsa İttihat

[69] Yalçın, Hüseyin Cahit: Talat Paşa, s. 18.

ve Terakki Cemiyeti'ne yardım edeceklerine ve bu cemiyete karşıt hareketlere girişecek kimseleri öldüreceklerine and içmişlerdi[70]. Özel Kurul aynı gün Sadrazam Sait Paşa ve II. Abdülhamit ile görüşmüştü. Bu görüşmelerde Sait Paşa kendilerine güven verici bir davranışta bulunmamıştı. II. Abdülhamit ise, "Bütün millet İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleridir. Ben de başkanıyım. Artık birlikte çalışalım, Vatanımızı kurtaralım"[71], demek suretiyle İttihat ve Terakki'ye teslim olduğunu belirtmişti. Bunun üzerine Özel Kurul üyeleri Abdülhamit'in cemiyete bağlılığını tekrarlayarak Sait Paşa'nın sadrazamlıktan çekilmesini ve yerine Kâmil Paşa'nın getirilmesini sağlamışlardı.

İttihat ve Terakki -Kâmil Paşa Anlaşması

İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Kâmil Paşa arasında memleket yönetimi konusunda varılmış olan anlaşmanın temeli çok ilginç idi: Özel Kurul İstanbul'da bulunacak ve kendisine yardım edecekti. Ne varki bu yardımların sınırları çizilmemişti. Kâmil Paşa bunların sadrazamlık yetki ve sorumluluğuna bir karışma durumuna gelmeyeceğini sanmakta iken kurul özel üyeleri Kâmil Paşa'yı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tedbir ve tasarılarını yürütmekle görevli biri olarak görmekte idiler. Bununla başlangıçta İttihat ve Terakki Cemiyeti Kâmil Paşa'ya olan güvenini bir bildiri yayınlayarak şu suretle belirtti:

"Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti milletimizi yoksun bulunduğu Meşrutiyet yönetimine kavuşturmak için çalıştı. Padişahımız milletin Anayasa'ya kavuşmasını emir buyurdu... Artık Padişah ile millet arasında görülen hiçbir güç kalmamıştır. Milletin beklediği namuslu bir nazırlar kurulu (hükümet) atanmıştır....Bu kurula milletin kesin olarak güvenmesini öneririz" demekte idi. Bildiride bundan başka her türlü gösterilere son verilmesi, halkın hükümet işlerine ne suretle olursa olsun karışmaması, cemiyetin kendisininde bu gibi işlere karışmayacağı, cemiyet adına hareket ediyormuş süsünü kendisine veren düzmece kişilerin cezalandırılacağı açıklanmıştı.

[70] Ali Cevat: A.g.e., s. 113.
[71] İbid., s. 165.

Kâmil Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu tutumunu beğendi. Onun temsilciliğini yapan özel kurul üyeleri ile ilişkiler kurdu. Bab-ı Âli'de, kurul üyeleri ile hükümet işleri üzerine görüşmekte ve düşüncelerini öğrenmekte idi. Abdülhamit'in yakınında bulunup da uzaklaştırılması gereken kimselerin adlarını saptarken bile onların oylarını almada duraksama göstermedi. Ne var ki iki taraf arasında ilk sıralarda yer alan bu ılık hava zamanla soğumaya başladı. Bunun da ilk nedenini düzenin kurulmasında rastlanan güçlükler meydana getirdi.

Anarşi Tablosu

Kâmil Paşa Kabinesi'nin çözmek zorunda bulunduğu sorunların başında Meşrutiyet'in duyurulması üzerine meydana gelmiş olan düzensizliği kaldırmak ve güvenini kurmak geliyordu. Düzensizliği yaratan başlıca etkende halkın özgürlük üzerine olan yanlış anlayışı idi. İstibdat devrinde bir çok yasak sözcükler gibi özgürlük de kesin olarak yasak edilmişti. Meşrutiyet'in duyurulması üzerine halk bu sihirli sözcükte bütün isteklerine karşılık bulacağını sanmakta idi. Küçük bir topluluk bir yana, halkın çoğunluğu özgürlüğü bütün yasakların kalktığı anlamında anlıyordu. Bu arada vatandaşların devlete karşı olan ödevlerinin de yerine getirilip getirmeyeceği tartışma konusu olmuştu.

İstanbul gibi bir kentte bile vapura ve tramvaya para vermeden binmeyi özgürlük gereği sayanlar çıktı. Taşrada vergi memurlarını "şimdi özgürlük var" diye ters yüzüne gönderenler oluyordu. Kimi yerlerde özgürlüğü "yabancı ülkelerin birinden gelmiş bir rahibedir" diye anlatanlar görülüyordu[72]. Kentlerde, hamallar, kapıcılar, bekçiler; köylerde köylüler, Padişah'ın Anayasa'ya bağlılık andı içtiğini işitince bunun yeni bir halife olup olmadığı konusunda duraksamaya düşmüşlerdi[73]. Özgürlüğün bu anlama alınması kötü kişilerin işlerini kolaylaştırıyordu. İstanbul'da güven kalmamıştı. Hırsızlık olayları artmış güpe gündüz, soygunculuk başlamıştı. Sokaklara yapıştırılan duyurularda, cebinden 7 kuruştan eksik para çıkanların kulağı kesileceği bildiriliyordu.

[72] Yalçın, Hüseyin Cahit: A.g.e., s. 16.

[73] Pears, Sir Edwin: Forty Years In Constantinople, s. 248.

Düzeni bozucu bu kişisel hareketler yanında toplu hareketler de görülüyordu: Bunların başında soysuzlaşmış duruma gelen Meşrutiyet'i kutlama törenleri vardı. Harb Okulu, Tıp Okulu, Mülkiye (Siyasal Bilgiler) Okulu, lise öğrencileri başlarında öğretmenleri olduğu halde Saray'a, Bab-ı Âli'ye veya nezaretlerden (bakanlıklar) birinin önüne giderek beğendikleri nazırları kutluyorlar beğenmediklerini de çekilmeye çağırıyorlardı. Bu gibi gösterilere ara verdikleri zaman da okul yöneticilerine veya öğretmenlerine karşı çeşitli nedenlerle kazan kaldırıyorlardı. Bu konu üzerine bir Mülkiye öğrencisi şunları anlatmaktadır:

"1908'de Meşrutiyet duyurulduğunda Mülkiye'nin ikinci sınıfına geçmiş bulunuyordum. Mecelle okutan Ali Haydar Efendi'yi beğenmiyorduk. İstemedik. O da derhal okulu bıraktı. Gene Devletler Hukuku ve İktisat okutan rahmetli Mahmut Esat Efendi'nin Devletler Hukuku dersini beğenmiyorduk bu derse gelmemesini, fakat İktisat'a devam buyurmasını istedik. O da ikisini birden bıraktı ... yine "Felsefi Hukuku İslamiye"ye gelen Âyan Reisi Asım Hoca'yı istemedik. Fakat o, talebenin gelmemesine rağmen derslere devam etti. Boş dershaneye gelir, defteri imzaladıktan sonra 15 dakika oturup giderdi. Bu hal böylece hayli sürdü[74]".

Bu sırada Osmanlı İmparatorluğu'nda, geçmişte örneği bulunmayan grevler de başladı. İlkin Anadolu Demiryolları Kumpanyası memur ve işçileri beş günlük bir grev yaptılar. Bu müddetin sonunda da Rumeli Kumpanyası'nın, bütün hatlarında olmak üzere bir grev başladı. Derken tramvay işçileri ve gazete basımevleri işçileri de greve başladılar. Bütün bu hareketlerde memurlar ve işçiler Anayasa adına ücretlerinin arttırılmasını istemekte idiler.

Düzensizliği meydana getiren nedenlerden biri de ordunun siyaset ile uğraşmasından ileri gelmekte idi. Subaylar İstanbul'da, Namık Kemal'in tiyatro yapıtlarının oynanmasında rol alıyorlardı. Ordunun yüksek komuta yerlerinde olanlar bu durumu

[74] Ali Galip (Tokat Milletvekili) Siyasal Bilgiler Okulu Müdürlüğüne göndermiş olduğu bir yazısı, s. 2.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden çekinerek, önleyememekte idiler. Abdülhamit de aynı çekingenlikte olmakla beraber bu işin olumsuz sonuçlarını yakınlarına şu suretle söylemekten kendini alamamıştır:

"Ben de tiyatroyu pek severim. Lakin bu "Vatan" oyunu halkı ayaklanmaya çağırmak için düzenlenmiştir. Şimdi halkın düşüncelerini yatıştırmak ve düzeni korumak gerekirken halkın heyecanlarını kabartmaya çalışıyorlar. Birde subaylarımız ve askerlerimiz hep oyuncu olmuş, asker tiyatro oyuncusu olur mu? Subaylarımızın tiyatrolarda oyunculuk ettiklerini neferler görürlerse böyle subaylara Türkler hiç saygı gösterir mi"[75] II. Abdülhamit'i bu düşüncesinde destekleyen bir olay Taşkışla'da 31 Ekim 1908'de yer almıştır: İkinci Ordu erlerinden bir kısmının Cidde'ye gönderilmek istenmesi üzerine bunlar gitmemek için direnmişler ve silaha sarılmışlardır. Üzerlerine daha önce Selanik'ten getirtilmiş olan Üçüncü Avcı Taburu sevk edilmiş ve iki taraf arasında çarpışmalar olmuştur. Bu arada ayaklananlardan üç çavuş ile birkaç er şehit olmuştur. Bu olay üzerine ordu komutanı Mahmut Muhtar Paşa disiplin kurmaya kalkışmış ve tedbir alarak da şehit düşenlerin cesetlerini diğer askerlere ibret olsun diye darağacında asıp göstermek istemiştir ve bu isteğinden Kâmil Paşa'nın direnmesi üzerine vazgeçmiştir[76].

Ordunun siyasetle uğraşmasının olumsuz sonuçlarından biri de memleket yönetiminde kendisini göstermiştir. Şöyle ki: Meşrutiyet'in duyurulmasından sonra, istibdattan yana oldukları bilinen ve söylenen pek çok memur yerlerinden atılmıştı ve atılmakta idi. Bunların yerine İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin güvendiği subaylar rütbelerini taşıdıkları halde, atanmaya başladı. Yönetimin askerleştirilmesinden başka bir anlam taşımayan bu hal genel hoşnutsuzluk yarattı. Subay memurlar her şeyden önce kendilerini İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı sorumlu görüyorlar ve cemiyetin çıkarını ön planda dikkate alıyorlardı. Görevleri gereğince, bunların kendi üstlerine emir ve komuta vermeleri ordunun prestijini yaralamakta idi. Öte yandan meslek

[75] Ali Cevdet: A.g.e., s. 14.
[76] İbid., s. 19-20.

okullarında dirsek çürüterek bir mesleğe hak kazananlar, bu hakkın sadece bir siyasal cemiyete bağlılık dolayısıyla, subaylara verildiğini görmekle geleceklerine olan güvenlerini yitirmekte ve dolayısıyla bezginlik getirmekte idiler. İşte bu düzensizlik tablosu ortaya bir hoşnutsuzlar kadrosu yaratmakta idi ve Meşrutiyet hükümet sistemini gölgelendirmekte idi.

Tarih, herkese umduğunu getirmiş olan bu devrimi henüz yazmamıştır. Tersine olarak bir devrimden memnun kalanların yanında memnunsuzluk duyanlarında var olduğunu anlatmaktadır. İkinci Meşrutiyet'in duyurulması da, tarihin bu kuralına uygun olarak bir memnunsuzlar kadrosunun meydana gelmesinde etki yapmıştır. Hoşnutsuzlar kadrosu da memur, subay, ulema ve politikacı takımından elemanları kapsamakta idi.

Yüksek memurlar arasında ilk temizleme işi, Meşrutiyet duyurulur duyurulmaz başlamıştı. Saray ve hükümetteki kodamanlar atılmış, kötü tanınan eski ve yeni nazırlar tutuklanmıştı. Bu arada jurnalcılık yapmış olan binlerce casus da açıkta kalmıştı. Kâmil Paşa Sadrazamlığa geldiği sırada da her devlet dairesi kendi kadrolarında geniş çapta bir temizleme işine girişmiş bulunuyordu. İstibdat rejiminin kullanmış olduğu gereksiz ve yeteneksiz memurlar, haklı veya haksız, yerlerinden atılıyordu. Açıkta kalmakla geçimlerinden yoksun kalan bu memurlar Meşrutiyet'e karşıt bir davranış takındılar. Ordu subayları arasında memurlar arasında görüldüğü gibi bir temizleme yer almamış olmakla beraber gittikçe genişleyen bir hoşnutsuzluk belirmeye başlamıştı. İstibdat devrinde maaşları ertelenen, yıllarca hakları olduğu halde üst dereceye yükseltilmeyen subaylar vardı. Bunlar henüz hakları verilmediği için Meşrutiyet yönetiminden şikayetçi idiler. Bunların yanında hiç bir değerleri olmadığı halde kayırmalarla yüksek rütbelere ulaşmış, maaşlarını vaktinde almış subaylar da vardı. Bunlarda günün birinde yerlerinden atılmak korkusu ile Meşrutiyet'ten yana olamıyorlardı. Ulema sınıfından cahil ve tutucu hocalar, şeyhler, dervişler ve daha bu gibi havadan sudan bilgilerle hayatlarını düzene sokanlarda Meşrutiyet'i içten beğenmemekte idiler. Kendileri gibi olanların önceki yenilik hareketlerine karşı göstermiş olduğu tepkiyi gösteriyorlardı:

Müslümanlarla Hıristiyanların haklar yönünden eşit tutulmasını hoş görmüyorlar, hele özgürlükten faydalanan bazı kadınların cemiyet hayatına kenarcıktan bile olsa girmelerini çekemiyorlar, Şeriat kalkanı arkasında çıkarlarını savunurken Meşrutiyet'i de kötülüyorlardı.

Politikacılar arasında da Meşrutiyet yönetimine olmasa bile yürütülmesi metoduna karşıt olanlar vardı. Bunlar Müslüman olsun Hıristiyan olsun, istibdat idaresini yıkmak için batıda savaşmış olan Genç Türkler adını taşımış olan topluluktan gelmekte idiler. Sürgün ve kaçak olarak orada yıllarca çalışmış olanlar Meşrutiyet'in duyurulması üzerine memlekete dönünce İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyaset hayatı üzerine bir etki ve denet kurmuş olduğunu görmekle hayal kırıklığına uğradılar. Ne varki bu, onları yeni bir savaşa girişmekten alıkoymadı. Meşrutiyet'in getirmiş olduğu özgürlükten faydalanarak kulüpler ve siyasal dernekler kurmak suretiyle İttihat ve Terakki'ye karşı bir kampanya açtılar.

Genç Türkler'in bu tutumu, Meşrutiyet için üzücü olmakla beraber 1906'da Paris'te toplanmış olan İkinci Genç Türk Kongresi'nde alınmış olan karara aykırı değildi. Bu karara göre çeşitli adlar altında özgürlük için çalışmakta olan cemiyetlerin ancak istibdatı yıkmak konusunda çalışmalarını birleştirmeleri ve bunun dışında da bağımsızlıklarını devam ettirmeleri uygun görülmüştü. İstibdatın yıkılması üzerine Meşrutiyet'in kurulması ile aralarındaki birlikte artık sona ermiş demekti.

Bu durumun bir sonucu olarak, ilkin İstanbul'da olmak üzere Rum, Ermeni ve Yahudiler sonrada Arnavut, Arap ve Çerkezler kulüpler kurmaya giriştiler. Bunların amacı edebiyat ve kültür konularında çalışma diye gösterildi. Bu kulüplere paralel olarak siyaset çalışmalarında bulunmak üzere Avnüllah El Kâzımi tarafından "Fedakâran-ı Millet Cemiyeti" adı ile bir cemiyet kuruldu. Amacı, yabancı memleketlere sürgün edilipte özgürlük uğruna çalışmış olanları toplamak ve Meşrutiyet'in korunması için çalışmaktı. Halbuki sürgüne gönderilmiş olanların içinde bulaşık işlere karışmış özgürlük savaşı ile ilgisi bulunmayan kişilerde vardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bunlar hakkında

kovuşturmaya geçmesi sözü edilen cemiyetin İttihatçı düşmanlığı yapmak hususundaki faaliyetini arttırmasına sebep oldu. Fedakâran-ı Millet Cemiyeti, liderinin Prens Sabahattin veya Kâmil Paşa olduğu hissini vermek için, adını belirtmemişti.

Kâmil Paşa -İttihatçılar Anlaşmazlığı

Yukarıda işaret edilen düzensizliğin sürüp gitmesi ve memnunsuzların sayılarının artması Sadrazam Kamil Paşa ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin arasını açacak bir nitelik kazanmakta gecikmedi. Kâmil Paşa açığa vurulamayan Meşrutiyet düşmanlığının İttihat ve Terakki Cemiyeti düşmanlığı suretinde belirmeye başladığını görünce kendisi de cemiyetten şikayete başladı.

Bunda büsbütünde haksız değildi. İttihatçı yöneticiler hükümet işlerine cemiyetlerinin karışmayacağına söz verdikleri halde bu sözlerini kesin olarak tutmamışlardı. Vilayetlerdeki İttihatçı kulüpleri idareye açıktan açığa karışmakta idiler[77]. Beğenmedikleri valileri yerlerinden attırıyorlar, beğendiklerine akıl hocalığı ederek isteklerini yaptırıyorlardı. İttihatçı üyelerin çoğu subay oldukları için orduya dayanmakta idiler. Valilerin bunlara direnmesi hiçte kolay değildi. Kâmil Paşa'ya göre genç, tecrübesiz ve görgüsüz olan İttihatçıların düşüncelerine dayanarak memleketi yönetmek mümkün olmayacaktı. Çıkar yolu kabinesinin bağımsızlığını sağlamakta görmekte idi. İttihatçılar ise bağımsız bir kabine çalışmalarını hem memleket hem de cemiyetleri için zararlı görüyorlardı.

Bu görüş farkı, Bosna Hersek'in Avusturyalılar tarafından işgal edilmesi ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını duyurması üzerine karşılıklı bir suçlama biçimine girdi. İttihat ve Terakki Cemiyeti Selanik Genel Merkezi, düzensizlikten İçişleri Bakanı Tevfik Paşa'yı sorumlu tutarak değiştirilmesini Kâmil Paşa'dan istedi. Bundan başka Ahmet Rıza ile Doktor Nazım'ı siyasal görüşmelerde bulunmak üzere Londra'ya gönderdi. Bu esnada Enver (Paşa) de Berlin'e Asker Ataşesi olarak gönderilmişti. Bundan başka meclisin toplanma vakti yaklaştıkça İttihatçı gazeteciler Kâmil

[77] Bayur, Yusuf Hikmet: A.g.e., C. II, K. IV, s. 205-208.

Paşa Kabinesi'ne karşı açıktan açığa saldırıya geçtiler. Tanin'de Hüseyin Cahit Kâmil Paşa Kabinesi için: "Temelsiz bir bina gibi gök ile yer arasında boşluklardadır. .... Bu kabine ne Meşrutiyet idaresinin nede istibdat idaresinin kabinesi değildir. Birincisi olamaz. Zira milli hakimiyete dayanmaktadır. İkincisinden olamaz çünkü istibdat yıkılmıştır[78]" diyerek kabinenin çekilmesini tavsiye etmekte idi. Selanik'te çıkan "İttihat ve Terakki" Gazetesi de İngiliz gazetelerinin Kâmil Paşa'yı tutmalarına hayıflanarak "İngiliz dostluğu politikası ile Kâmil Paşa'nın birbirinden ayrılmak kabul etmez gibi sayılmasını batıl fikirlerden addederiz... Osmanlı Kabinesi yalnız bir şahıstan, sadrazamdan ibaret değildir. Yeni nesil Dışişlerinin Sadaret makamının tekelciliğine geçmesine tabiatı ile razı olamaz"[79] diyordu. Kâmil Paşa, hükümetinin yetkilerini zedeleyen bu hareketlerden üzülmekle beraber, cemiyete karşı açık bir direnme göstermedi. Memlekette ittihatçılara karşı yaygın bir muhalefetin belirmekte olduğunu görerek beklemeye karar verdi. Böyle bir bekleme kararını İttihat ve Terakki Cemiyeti de vermiş bulunuyordu. İki taraf kozlarını paylaşmayı Mebuslar Meclisi'nin toplantısından sonraya bırakmışlardı.

3. MEBUSLAR MECLİSİ VE KÂMİL PAŞA KABİNESİ'NİN DEVRİLMESİ

Seçim Hazırlıkları

Meşrutiyet'in duyurulması üzerine mebus seçimi ile ilgili hazırlıklarda başlamıştı. Seçim 1877'de ilk defa uygulanmış olan kurallara göre yapılacaktı. Fakat bu seçimin üzerinden 30 yıldan fazla bir istibdat dönemi geçmişti. Bu devirde ağza alınması, kağıda yazılması yasak edilen sözcükler arasına seçim de girmişti. Halk seçim işleri hakkında bir şey bilmiyordu. Seçimin ne olduğunu nasıl yapılacağını öğrenip öğretmek basına düşüyordu.

Seçimler iki dereceli olacaktı. 25 yaşını dolduran ve vasıtasız vergi veren erkek vatandaşlar oy kullanacaktı. Her 500 kişi

[78] Tanin, 18 Kasım 1908.
[79] İttihat ve Terakki (Gazete), 19 Kasım 1908.

için bir "ikinci seçmen" seçilecekti. Bu ikinci seçmenler de sancak veya kaza merkezlerinde toplanıp mebusları seçeceklerdi. 50.000 erkek nüfus adına bir mebus seçilecekti. Mebus adayı olmak için de 30 yaşını doldurmuş olmak ve Türkçe okuyup yazma bilmek yeterli görülmüştü.

Ne var ki, iktidar için seçim propagandasına girişecek örgütlenmiş partiler henüz kesin olarak kurulamamıştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti bile tam anlamı ile demokrasi ilkelerine göre işler hale gelmemişti. Bununla beraber yine de parti adı verilebilecek tek kurul o idi. Bu nedenle bir yandan iç örgütlenmesini tamamlamaya çalışırken öte yandan da halkı seçim konusunda aydınlatmak ve kendisine oy vermeye çağırmak üzere bir bildiri yayınladı. 2 Eylül 1908 tarihli olan bu bildiride şöyle denilmektedir:

"... Osmanlı toprağında oturan ve yaşayan İslam, Hıristiyan bütün insanlar bu vatanın evladı olup ulusal çıkarlardan ve uygarlıklardan faydalanmak konusunda bir diğerinden ayırd edilemez. Şeriat bakımından, devletin kanunu önünde hepsi eşittir. Din ve mezhep konusundaki inanç ayrımları yalnız Tanrı ve öteki dünya ile ilgili olup bunun dünya işleri ile bir ilişkisi yoktur.

İstibdat yönetimin her çeşit kötülükleri yüzünden bütün Osmanlılar yoksulluk ve bitkinlik içinde can çekişmek kertesine gelmiştir. Bu yıkımlar hep bizim birlik olmayışımızdan, korkaklığımızdan doğmuştur. Tanrıya hamdolsun ki yine bu milletin İslam ve Hıristiyan bütün evlatları aralarında bir İttihat ve Terakki Cemiyeti kurarak ve canlarını koltukları altına alarak ... yıllarca çalıştıktan sonra başımızın belası olan ezici yönetimi bir günde yıktılar.

İşte o cemiyet size sesleniyor. Bundan sonra hükümet kendi keyfine göre hareket edemeyecektir. Mebuslar Meclisi'ne milletin göndereceği vekiller her işe bakacaklardır. Mebuslar Meclisi için bulunacak mebuslar vatanını ve vatandaşlarını hakkı ile seven hamiyetli kimselerden olmalıdır. ... okul ve eğitim görmüş devlet işlerinden memleket sorunlarından, milletin halinden anlayan insanlar olmalıdır. Eski yönetim devrinde rütbe nişan ve memurluk karşılığı casusluk etmiş, rüşvet vermiş ve rüşvet al-

mış ve haksız mal edinmiş olanların vatan sevgisi olmadığından millet vekili olarak Mebuslar Meclisi'ne seçilmeleri hiçte doğru olmaz... Milletvekilleri uygun kişiler olmazsa milletin kazandığı özgürlükten faydalanmasına karşılık öncekinden beter fenalıklar yüz gösterir. Bunlar iktidarsızlığımıza miskinliğimize yani bağımsızlığa layık olmadığımıza yorumlanır. Milletimizi ve varlığımızı kendi elimizle tehlikeye atmayalım özgür ve mutlu olalım[80]."

Bu bildiriden sonra, yine Eylül ayı içinde İttihat ve Terakki Cemiyeti ilk kongresini Selanik'te yaparak programını meydana getirdi ve gizli bir genel merkez kurulu seçti. Bu programın dikkati çekici noktaları şöyledir.

1. Hükümetin meclis önünde sorumluluğu

2. Âyan (senato) üyelerinin üçte birinin Padişah, üçte ikisinin halk tarafından seçilmesi

3. Tek dereceli seçim

4. Patron ve işçinin karşılıklı hak ve vazifelerini belirten kanun çıkartılması

5. Toprak sahiplerinin mülkiyet hakları saklı tutulmakla beraber, topraksız köylünün topraklandırılması ve köylüye az faizle kredi sağlanması tedbirlerinin araştırılması

6. Eğitimin düzenlenmesi, sanat okullarının çoğaltılması, devlet okullarında eğitim dilinin Türkçe olması

7. Memleketin ekonomi yönünden ilerlemesi, refahın sağlanması ... ziraatin geliştirilmesini sağlayacak tedbirlerin alınması[81].

İttihat ve Terakki Cemiyeti, programının bu ve diğer ilkelerine göre demokratik ve sosyal bir düzen kurmaya kararlı idi. Ne var ki cemiyetin içinde olsun dışında olsun böyle bir düzenin kurulması ile çıkarlarının bozulacağını düşünürek muhalefete geçenler dahil cemiyet içindeki muhalefet ilkin gizli kaldı. Cemiyetin dışındaki muhalifler ise örgütleşmeye ve İttihatçılara karşı çalışmalara giriştiler. Yukarıda kurulduğu işaret edilen

[80] Ahmet Cevat: A.g.e., s. 117-118.

[81] Tunaya, Tarık Zafer: A.g.e., s. 207-208.

Fedakâran-ı Millet Cemiyeti 16 Eylül'den beri "Hukuku Umumiye" adıyla bir gazete yayınlamaya girişti. Aynı günlerde "Ahrar" adında siyasal bir cemiyet kuruldu. Bu cemiyet Prens Sabahattin'in girişimi ile kurulmuştur. Her ne kadar Prens, cemiyetin başkanı olmadığına direnmiş ise de, cemiyet üyeleri onu başkan olarak tanımışlardır. Ahrar'ın kısa zamanda meydana getirilen programında valilerin görevlerinin belirtilmesi yetkilerinin arttırılması ve Şeriat hükümlerini kavrayan uzmanların yetiştirilmesi için medreselerin düzenlenmesi maddeleri yer almıştı. Bunlar Prens Sabahattin'in önceden başkanı bulunduğu "Teşebbüs-i Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti"nin esprisi ile bağıntı halinde idi. Birinci madde ise en çok Türklerin dışında kalan Müslüman halkı kazanmak amacını gütmekte idi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı muhalefet yapmak üzere kurulan bu iki cemiyet dışında azınlıklar ve Türk olmayan Müslüman topluluklar arasında "Kulüp" adıyla bir örgütleşme de yer almaya başladı. Bunun en önemlisi İstanbul'da kurulan Arnavut "Başkın" kulübü idi (24 Eylül).

Seçimler

Siyaset cemiyetleri böyle bir durumda iken seçimler başladı. İttihat ve Terakki'nin denetı altında yapıldı (Kasım). Oy pusulalarının düzenlenmesinde halka dağıtılmasında ve sandık gözlemcilerinin saptanmasında İttihatçılar büyük rol oynadılar. Oy verme işi bittikten sonra, sandıkların mahallerinden alınarak önceden belirtilen yerlere getirilmesi büyük törenlerle oldu. İstanbul'da sandıklar Harbiye Nezareti, Şeyhülislamlık Kapısı ve Bab-ı Âli önlerine bando mızıka ile getirildi. Açılmalarından önce demeçler verildi, şiirler okundu ve şarkılar çağırıldı. Vilayetlerde de buna benzer törenler yapıldı.

Seçimin verdiği sonuç şu oldu: 240 mebus seçilmişti. Meslek bakımından (din ve mezhep farkı gözetilmeksizin) toprak ağaları ve beyleri başta geliyordu. Din adamlarının sayısı 40 idi. Onları serbest meslek adamları (doktor, avukat, tüccar) izliyordu. Memur ve askerlikten gelenler bunlardan azdı. Mebusların din ve mezhep yönünden sıralanmasına gelince durum şöyle idi: Müslüman mebuslar 200, Müslüman olmayanlar 40 kadardı. Müslüman mebusların 150'si Türk, Arnavut ve Kürd, 50'si ise Arapça

konuşan memleketlerdendi. Müslüman olmayanlar arasında da 18 Rum, 12 Ermeni, 4 Bulgar, 2 Sırp, 3 Yahudi, 1'de Ulah vardı. İmparatorluğun büyük şehirlerinin mebus dağılımı şöyle idi: İstanbul'da 10 mebustan 5'i Müslüman ikisi Rum ikisi Ermeni, biri de Yahudi idi. Manastır'ın 4 mebusundan biri Müslüman, biri Rum, biri Bulgar, biri de Sırp idi. Erzurum'un 4 mebusundan üçü Müslüman biri Ermeni idi, İzmir'in 7 mebusundan 4'ü Müslüman 2'si Rum biri de Ermeni idi. Halep'in dört mebusundan 4'ü de Müslüman idi[81a].

Seçim sonuçları İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin beklediği gibi çıkmıştı. Cemiyetin adayları kazanmıştı. Ahrar Cemiyeti adaylarından kimse kazanmamıştı. Doğu Anadolu'da ise, İttihatçıların direnmesine rağmen birkaç ağa kendilerini mebus seçtirebilmişti. Seçim sonuçlarını umdukları gibi bulmayanlar ve bundan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni suçlayanlarda vardı: Makedonya'da Hıristiyan halk seçim listelerinin yalnız Türkçe düzenlenmiş olmasından, 25 yaşından aşağı olan Müslümanlara oy kullandırılmış olmasından, Hıristiyan topluluklarından bazılarının, diğerlerine tercih yoluna sapılmış olmasından şikayetçi idi. İstanbul'da Rum ve Ermenilerin de bu gibi şikayetleri vardı. Bunlar, en çok Ahrar Cemiyeti'nin seçimlerde, baskı yapıldığı için mebus çıkarmamış olmasından yakınmakta idiler.

Seçim sonuçları Sadrazam Kâmil Paşa'nın ümitlerini suya düşürmüştü. Paşa seçimlerde Prens Sabahattin grubunu (Ahrar'ı) desteklemişti. Halk arasındaki ününe güvenerek bu grubun mebus çıkaracağını sanmış ve Meclis'te bunlara dayanmayı hesaplamıştı. Kâmil Paşa İngiliz dostu olduğu ve bu sırada Fransa'da İngiltere ile dostluğunu sıklaştırmaya çalıştığı için her iki memleketin basını seçim sonuçlarını büyük bir asabiyet ile yorumlamakta idiler. O kadar ki İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni Türkçü bir politika izlemekle ve II. Abdülhamit'in istibdadı yerine bir diktatörlük kurmayı istemekle suçluyorlardı[82]. Bütün bu suçlamalarda bir gerçek payı yok değildi. Ne var ki memle-

[81a] Buxton, Charles R.: A.g.e., s. 207-8.

[82] Denais, Joseph: La Turquie Nouvelle et l'Ancien Regime, s. 60-66.

kette siyasal partiler hayatı henüz kurulmakta idi. Muhaliflerin örgütleri İstanbul sınırlarını aşmamakta idi. Memleketin her yanda örgütleri olan ve memleketin kaderinden sorumlu bulunan tek siyaset kurulu İttihat ve Terakki Cemiyeti idi. Siyaset dengesi de bir tek parti ile kurulamazdı. Seçimin yarattığı memnunsuzluk ve şikayet dalgasının Meclis çalışmalarına da bulaşması normaldi.

Mebuslar Meclisi'nin Açılışı

Memleket içinden ve dışından gelen bu şikayetler ve eleştirmeler arasında, Mebuslar Meclisi 17 Aralık 1908'de Ayasofya'ya yakın adliye binasında gözkamaştırıcı bir törenle açıldı. Törene protokole dahil yüksek memurlar, ordu büyükleri, din cemaatleri kodamanları ve yabancı devletler elçileri çağırılmıştı. Mebuslardan Meclis'e geldikleri bölgelerin kılığı ile katılanlarda vardı. Öyle ki bu topluluk dış görünüşü ile göz alıcı canlı bir kıyafet müzesini andırmakta idi.

Meclis'in Padişah tarafından açılması gerekiyordu. II. Abdülhamit bu görevi içten gelen bir istek ile değil, Sadrazam'ın çekilme tehdidi üzerine yerine getirdi. Başkatibine okuttuğu açış söylevi de çok yavan hazırlanmıştı. "Memleketimizin Anayasa ile yönetilmesi hakkındaki azmim kesindir ve değişmeyecektir" cümlesi tek alkışlanan yeri oldu. Söylevden sonra Padişah'ın: "Ben Anayasa hükümlerinin korunması için yemin ettim, siz de yemin edin" demesi kararlaştırılmış iken, bunu söylemeden salondan çıkıp gitmesi havayı bulandırdı[83]. Basın, demecin kamuoyunun düşüncelerini yansıtmadığını haykırmaktan geri kalmadı. Mebuslar Meclisi de Padişah demecine cevap verme hakkından faydalanarak, kapalı bir biçimde de olsa, II. Abdülhamit'e memnunsuzluğunu bildirmek amacıyla şu püskürtmede bulunmuştu:

"... Bütün emelimiz yurda ve ulusa hayırlı işler görmektir. Yolumuzu aydınlatan meşale birlik ve eşitliktir; amacımız hak ve adalettir. 30 milyon halkın haklarını korumaya söz verdik. Sö-

[83] Ali Cevat: A.g.e., s. 29.

zümüzü yerine getirmede vicdanımızın sesinden, tanrı korkusundan başka bir kuşkumuz yoktur"[84].

II. Abdülhamit ortalığı karıştırmış olduğunun farkına varmada gecikmedi. Mebuslarla iyi geçinmek zorunda idi. Onlara bir ziyafet vererek güvenlerini kazanmak istedi. Ziyafet 31 Aralık'ta Yıldız Sarayı'nda verildi. Osmanlı tarihinde örneği bulunmayan bir olaydı bu. Başta Mebuslar Meclisi Başkanı Ahmet Rıza Bey olmak üzere bütün mebuslar, Sadrazam Kâmil Paşa ve Adliye ile Dahiliye nazırları ziyafete çağırılmışlardı. Abdülhamit herkese güleryüz gösterdi. Ahmet Rıza ile çeşitli konular üzerinde söyleşti. Yemek sonunda adına okunan demeçte mebuslara şöyle seslenivordu: "Biliyoruz ki saltanatın koruyucusu, devletin ve memleketin haklarının koruyucusu Tanrı'dan sonra millet ve milletvekilleridir. Bu kutsal hakları sağlayan ve güven altında bulunduran Anayasamıza karşı gelecek her kim olursa olsun, onun en birinci düşmanı Halifeniz ve Padişahınız sıfatıyla ben olacağımı temin ve tekrar ederim".

Bu sözlerin mebuslar üzerinde yapmış olduğu olumlu etkinin meydana getirmiş olduğu tabloyu hazır bulunanlardan biri şöyle anlatmaktadır: "Nutkun her cümlesi her sözcüğünü mebuslar işittikçe alkış kopardılar. ... bir aralık duygusallık delilik haline geldi. Ellerini birbirlerine ve ayaklarını yere vurarak o koca salonu ayağa kaldırdılar: "Çok yaşa Sultan Hamit, var ol Padişahım, işte böyle olmalı, Sultan Hamit bin yaşa, Tanrı senin yokluğunu göstermesin". Hazır bulunanlar coşkunluğa kapılmıştı. Ağlıyorlardı. Padişah Hazretleri de hüngür hüngür ağlamaya başladı, sonra da "Millet canımı da istese her zaman veririm buyurdular"[85]. O anda bu görüntünün anlamı şu idi: Millet ile Padişah barışmış, birleşmiş ve bütünleşmişti. Ne varki, ertesi gün dedikodular başladı. Mebusların ziyafetten sonra Padişah'ın ellerini, ayaklarını, eteklerini öpmek için yapılan itiş kakışmalar eleştirildi. İkiyüzlülük ve dalkavukluğun hortlamak üzere olduğu öne sürüldü. Bu suretle hava tekrar bulanmaya ve Mebuslar Meclisi'nin çalışmalarını etkilemeye başladı.

[84] Altınay, Ahmet Refik: A.g.e., 1158.
[85] Ali Cevat: A.g.e., s. 33.

Mebuslar Meclisi'nde Ortam

Mebuslar Meclisi'nin dış görünüşü ümit verici ise içi ümit kırıcı idi. Mebusların büyük bir çoğunluğu istibdata karşı ve Meşrutiyet'ten yana idi. İstibdat yıllarında sürgüne gönderilmiş çeşitli baskılara uğramış ve acılar çekmiş olanların sayısı az değildi. Bunlar hiçbir suretle istibdatın geri gelmesini istememekte idiler. Meşrutiyet'in korunması konusunda görülen bu birlik Meşrutiyet'in yürütülmesi noktasında gevşemekte ve hatta parçalanma durumu göstermekte idi.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ve Meclis'teki mebuslarının kurmuş olduğu İttihat ve Terakki Fırkası (parti)'[86] Meşrutiyet'i kademeli bir Osmanlıcılığa ve merkezci bir yönetime dayandırmayı istemekte idi. Kademeli Osmanlıcılıktan da anlaşılan şu idi: Osmanlı İmparatorluğu halkı cins ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin Osmanlı milleti adı altında bir bütün olacaktır. Öyle bir millet ki bunun çekirdeğini Türklük, çekirdek çevresini Müslümanlık, kabuğunu da Osmanlıcılık teşkil edecekti. Böyle bir moral birliğinin meydana gelmesi için de merkezci bir yönetim gerekli idi. Bu görüşün gerçekçi olmadığı savunulamazdı. Zira Osmanlı Devleti'nin direği olan Osmanlı Hanedanı Türk'tü; güvenliğini korumak için dayandığı temel Türk topluluğu idi. Birleştirici elemanı yani resmi dili, Anayasa'da bile Türkçe olarak kabul edilmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun ikinci birleştirici elemanıda Müslümanlık idi. Padişah'ın aynı zamanda Halife adını taşıması bunun bir işareti idi. Türk ve Müslüman olmayan Osmanlı halkına gelince bunlar imparatorlukta dağınık topluluklar durumunda ve her yerde Türklerle Müslümanların yanında azınlıkta idiler.

İttihat ve Terakki'nin bu ideolojisi imparatorluğun Türk olmayan halkını Türkleştirmek gibi bir anlamda taşımamakta idi. Nitekim partinin sözcüsü durumunda bulunan Tanin Gazetesi' de "Osmanlı unsurlarının birleşmesi"nden maksadın ne olduğunu şu suretle açıklamak zorunda kalmıştı:

[86] Meclis'in açılmasından sonra Meclis'teki İttihatçılar fırka'ya parti adını almışlardı. Bundan sonra metinde parti ismi kullanılacak.

"Genç Türkler'in bütün Osmanlı unsurlarını birleştirerek hepsini Türk yapmak gibi bir fikir beslediklerine... hükmediliyor: Genç Türkler'in hiçbirinde Rum'u, Ermeni'yi, Bulgar'ı Türk yapmak fikri yoktur. Artık 20'nci asırda bir kavime zorla milliyetini unutturmak mümkün değildir.

... Genç Türkler, Müslüman olmayan vatandaşlarından lisanlarını, milliyetlerini, mezheplerini terk etmeleri gibi bir fedakârlık da istemiyor ve istemeyecektir[87]."

Ne var ki, bu azınlıklar dinci cemaatler halinde örgütlenmişti. İmtiyazlara sahip bulundukları için İttihatçıların anladığı biçimde bir Osmanlıcılık istememekte idiler. Böyle bir Osmanlıcılığı kendilerini imtiyazlarından yoksun etmek ve Türkleştirmek için kurulmuş bir tuzak olarak görüyorlardı. İttihat ve Terakki Partisi kodamanları daha Mebuslar Meclisi'nin toplanmasından önce Bulgar, Rum ve Ermeni komiteleri sözcüleri ile bu konuda görüşmeler yapmışlar bunların bağımsızlık sınırları içine girecek kadar geniş bir muhtariyet veya çevrecilik (ademi merkeziyet) istemekte direndiklerini görmüşlerdi. Hatta Ermeni ihtilal komiteleri çalışmalarına açık olarak devam edeceklerini bile söylemişlerdi[88]. Azınlıkların bu direnmeleri, sadece kendi görüşlerinin bir sonucu değildi. Hepsi dışardan destek görüyorlardı. Bulgar komitelerini Bulgaristan ve Rusya, Rum komitelerini Yunanistan ve İngiltere, Ermeni komitelerini de İngiltere ve Rusya beslemekte ve yönetmekte idi. İttihatçıların Osmanlıcılık anlayışına aykırı olan bu düşünceler Meclis'te Müslüman olmayan mebuslar tarafından savunulmakta idi. Şu da var ki, İttihat ve Terakki'nin Osmanlıcılık ülküsü yalnız Hıristiyanlar tarafından değil, Türk olmayan Müslümanlarca da benimsenmemekte idi. Hatta parti üyeleri arasında bile bu ülküye karşıt olanlar vardı. Arnavutlar, Araplar ve Kürtler İttihatçıların merkezci siyasetinden ürkmekte, bunun Türk toplumu çıkarına yürütüleceğini sanarak kuşku duymakta idiler. Arapların ek bir kuşkusu da dil sorununa bağlanmakta idi. Kur'an'ın Arapça olmasından ötürü, tarihte birçok toplulukların ulusal dillerini unuturak Araplaşmakta olduğunu

[87] Tanin, 15 Kasım 1908.
[88] Cemal Paşa: Hatıralar, s. 348.

bilen Arap mebusları Türkçe'nin resmi dil ve okullarda öğrenim dili olmasını kendi kültürleri için büyük tehlike saymakta idiler. Bütün bu nedenlerle Meclis'teki Hıristiyan ve Türk olmayan Müslüman mebuslar yavaş yavaş İttihat ve Terakki'den sıyrılmaya ve ona karşıt olan partilere eğilmeye başladılar. Karşıt partiler içinde de kendi çıkarları için en uygun gördükleri Prens Sabahattin'in partisi idi. Çünkü programındaki çevrecilik (Tevzi-i mezuniyet) ilkesi ile onları ilkin muhtariyete, sonra da bağımsızlığa götürecek bir yol göstermekte idi.

Kâmil Paşa ve Arnavutlar

Memlekette ve Meclis'te İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı kabarmaya başlayan bu muhalefet Kâmil Paşa'yı ümitlendirmişti. Kâmil Paşa muhalefetin etrafında çöreklendiği Ahrar Partisi'ni desteklemekle kalmayarak oğlu Sait Paşa'nın da İttihatçılara karşı çalışmasına göz yumuyordu. Sait Paşa teğmen olacak kıratta bile değil iken babasının nüfuzu ile amiralliğe kadar yükselmiş bulunuyordu.

İttihat ve Terakki Partisi'nin haksızlıkları ortadan kaldırmaya çalıştığını görünce, bir gün sıranın kendisine de geleceğini kestirmiş, yerinde kalmasının bu partinin yıkılmasına bağlı olduğunu anlamıştı. Bundan ötürü amansız bir İttihatçı düşmanı kesilmiş, gizli yollardan muhalefete yardımlarda bulunmaya başlamıştı. İttihat ve Terakki Partisi bu nokta üzerine Kâmil Paşa'nın dikkatini çekti ise de Paşa oğlunu tuttuğu yoldan vazgeçirecek yerde kendisi de yandan muhalefeti desteklemeye öte yandan da İttihat ve Terakki Partisi'nin parçalanmasını kolaylaştıracak çalışmalara girişti. İlkin İttihatçı Arnavutlarla temasa geçti.

Manastır Merkezi ile Anlaşma

İttihatçı Arnavutlar, İttihat ve Terakki Partisi'nin merkezinde büyük rol oynamışlardı. Bu merkez ile üyelerinin çoğunluğu Türk olan Selanik Merkezi arasında ilk tatsızlıklar Meşrutiyet'in duyurulması ile başlamıştı. Meşrutiyet'in duyurulması Selanik'te kararlaştırılmış ve bu işin aynı günde Makedonya'nın her yerinde birden yayılması uygun görülmüştü. Oysaki Manastır Merkezi kendiliğinden harekete geçerek bir gün önce Meşrutiyet'i duyurmuştu[89]. Ne varki

[89] Duru, Kazım Nami: A.g.e., s. 30.

Selanik Merkezi de Meşrutiyet yönetimine el koymakla Manastır Merkezi'ni silik bir duruma getirmişti. Bu nedenle iki merkezin üyeleri arasında bir kızgınlık meydana gelmişti. Kâmil Paşa Kabinesi'nin Selanik Genel Merkezi'nin deneti altına girmiş olması Manastır Merkezi üyeleri için ayrı bir üzüntü olmuştu. Gerçekte Kâmil Paşa, Selanik Genel Merkezi'nden çok Manastır Merkezi ile işbirliği yapabilecek bir anlayışta idi. Çünkü bu merkez üyeleri kendisi gibi İngiliz taraftarı idiler ve Selanik Genel Merkezi'nin eğilimli bulunduğu Almanya'dan nefret etmekte idiler. İttihat ve Terakki'nin bu iki kanadı arasındaki geçimsizliği Kâmil Paşa'nın ne suretle sömürmek istemiş olduğunu, Manastır Merkezi'nden Dükakinzade Sabri ile yapmış olduğu şu görüşme göstermektedir:

"Kâmil Paşa — Sizin Manastır çok samimi ve ihtirassızdır. Selanik sizin hakkınız olan devrimin onurunu ve moral gücünü tüm olarak çalmıştı.

Sabri — Evet doğrudur. Fakat elden ne gelir? Savaşı yapan paradır ve çok parası olan Berlin, yani Selanik'in karanlık odasıdır. ... Biz ideolog değiliz, olmadığımızı da parlak bir surette gösterdik. Gerekirse yeniden gösteririz. Fakat hasta adamı (Türkiye) iyi edecek barışçı bir gelişmedir. Yoksa devrimci tekrarlamalar değil.

Kâmil Paşa — Şimdi kuvvetlerimizi dağıtmaktan çekinmeliyiz. Selanik'in entrikaları canianedir. Almanya, Enver'i ve ona ayak uyduranları, üç avcı taburunun ortak bir darbesi ile beni devirmeye ve aynı zamanda sizin gerçek İttihat ve Terakki Partisi'ni başka bir kalıba sokmaya çalışıyor. Bu partinin örneksiz örgütleri, onun moral ve büyük adı, böyle çürük bir tasarı ile uzlaşamaz. Bu tasarı gerçekleşirse faydalanacak olan, sözde bir siyaset partisi olan İttihat ve Terakki'dir. Bu da gerçekte, devletin istibdatçı rejiminden daha berbat olan bir Selanik oligarşisinin başlangıcı olacaktır"[90]. Sabri, Kâmil Paşa'nın düşüncelerine katıldığını belirttikten sonra, İttihat ve Terakki'nin gelecek toplantısında üyelerin siyaset düşüncelerine göre parti kurmalarını

[90] Dukakinzade Basri Bey: A.g.e., s. 23-25.

teklif edeceğine söz verdi. Kâmil Paşa da üç avcı taburunun İstanbul'dan uzaklaştırılacağını vaad etti. Bunu arkadaşlarına duyurmasını Sabri'den diledi.

Kâmil Paşa bir yandan Manastır Merkezi sözcüleri ile İttihat ve Terakki'yi parçalamaya çalışırken öte yandan da Prens Sabahattin takımından olan İsmail Kemal ile de İttihatçılara karşı anlaşmaya girişti. İsmail Kemal Arnavut idi. İstibdat devrinde bazı devlet hizmetlerinde bulunmuş, sonra Avrupa'ya kaçmıştı. Orada bir yandan istibdata karşı savaşmış öte yandan da Arnavutluk davası için çalışmıştı. İngiliz ve Yunan devlet adamları arasında dostları vardı. İngiliz politikasının hararetli bir destekleyicisi idi. Arnavut liderleri ile anlaşmasından sonra, Kâmil Paşa, Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa ile Bahriye Nazırı Hikmet Paşa'nın görevlerinden çekilmelerini sağladı. Birkaç gün önce de Maarif Nazırı Abdurrahman Efendi'nin çekilmesini sağlamıştı. Bundan başka Dışişleri Nazırı Tevfik Paşa'nın yerine İsmail Kemal'i getirmek üzere gerekli tedbirleri de almış bulunuyordu. Bu sırada kendisi ile İttihat ve Terakki'ye karşı işbirliği yapmaya söz vermiş olan II. Ordu Komutanı Nazım Paşa'yı Harbiye Nazırlığına, Ferit Hüsnü Paşa'yı da Bahriye Nazırlığına getirdi (10 Şubat)[91].

II. Abdülhamit bu değişiklik için gerekli onayı vermekte sakınca görmüştü. Nazım Paşa'yı bulaşık bir insan olarak tanıyor ve ona güvenmiyordu. Fakat Kâmil Paşa'nın zorlayıcı nedenlerin bulunduğunu öne sürerek direnmesi ve Nazım Paşa'nın sarayda bulunup atama iradesini beklediğini söylemesi üzerine istenileni yerine getirmek zorunda kalmıştı. Bununla beraber Başkatibine şu sözleri söylemekten de kendisini alamamıştı:

"Kâmil Paşa'yı bilirim, bu adam diktatör olmak ister"[92]. Ortada hiçbir sebep yokken Harbiye ve Bahriye nazırlarının çekilmeye zorlanması kamuoyunda ve Mebuslar Meclis'inde bir bomba etkisi yaptı. Aynı gün Mebuslar Meclis'inde İttihat ve Terakki'ye bağlı bir siyasal grubun kurulmuş olduğu söylentileri dolaşmaya başladı. İlk sıralarda bu grubun Halep Mebusu Nafi Paşa'nın

[91] İsmail Kemal: A.g.e., s. 321-24.
[92] Ali Cevat: A.g.e., s. 36.

liderliğinde çalışacağı ve çokluğunu Arap mebuslarından olmak üzere 50-60 kişiyi kapsayacağı söylenmekte idi. İstanbul'daki Rum gazeteleri bu iki hareketi muhalefetin bir başarısı olarak ve merkeziyetçilikten ademi merkeziyete (çevreciliğe) bir adım sayarak alkışladılar. İttihatçı gazetecilere gelince, Meclis'te güvenoyu almış nazırların yerlerinden çekilmeye zorlanmasını Meclis'in haklarına bir saldırganlık gibi kabul ettikten başka Sadrazam Kâmil Paşa'nın etrafında sorumsuz bir kurulun bulunduğunu ve bunun hükümete el koymak istediğini yazdılar[93]. Bu esnada İçişleri Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa, Şeyhülislâm ve 4 nazır da kendilerine haber verilmeksizin kabinede değişiklik yapılmış olduğunu öne sürerek çekilmeye kalkıştılar. Kâmil Paşa bu yerlere derhal yeni atamalar yaptı ise de ortalıkta kabarmış olan heyecanı yatıştıramadı.

Bu arada kabine değişikliği ile ilgili çeşitli söylentiler dolaşmakta idi. İttihatçılara göre Meşrutiyet'in korunması için İstanbul'a getirilmiş olan Avcı Taburlarının Yanya'ya gönderilmesi hususunda Harbiye Nazırı Rıza Paşa, Kâmil Paşa'dan emir almış, emri yerine getiremeyince de görevinden uzaklaştırılmıştı. Kâmil Paşa taraftarlarına göre ise İttihatçılar Avcı Taburlarını kullanarak Padişah'ı tahtından indirmek için harekete geçmek üzere idiler.

13 Şubat'ta eski Harbiye Nazırı Rıza Paşa'nın basına verdiği bir demeç ortalığı büsbütün karıştırdı. Paşa demecinde şu açıklamayı yapmakta idi: "Vazifemi yapıyordum. Ayrılmayı düşünmüyorum. Sadrazam Paşa bana Mısır Fevkalade Komiserliği'ni önerdi. Bunu istemiyorum. Meşrutiyetimize darbe vurulmuştur. Kamu esası beni Sadrazam Paşa'nın bir çalışma arkadaşı saymıyor. Bir memur yerine koymuyor. İstifam olmadığı hakkında Mebuslar Meclisi'nin bir direnişi bulunmadığı halde tebdil edilmiş bulunuyorum. Bunu Mebuslar Meclisi önünde protesto edeceğim"[94].

Bu demeç üzerine Sadrazam Kâmil Paşa'ya karşı olan kaynaşma arttı. Deniz Kuvvetleri yeni Bahriye Nazırı'nı tanımaya-

[93] Tanin, 12 Şubat 1909.
[94] Tanin, 13 Şubat 1909.

caklarını Meclis'e duyurdular. Meclis'teki İttihatçı mebuslar artık başlarına bir çorap örülmekte olduğuna kesin olarak kanaat getirmişlerdi. Sadrazam'ın Meclis'e derhal gelmesini ve kabine değişikliğini açıklamasını istediler. Sadrazam dört günlük mühlet istedi. Mebuslar derhal gelmesinde direndiler. Başlarında İsmail Kemal ile Lütfü Fikri'nin bulunduğu küçük bir grubun Kâmil Paşa'yı savunması kâr etmedi. Oya baş vurularak 8 oya karşı 218 oy ile Kâmil Paşa'ya güvensizlik oyu verildi (13 Şubat).

Bu suretle Sait Paşa'dan sonra, Kâmil Paşa da Harbiye ve Bahriye nazırlarının, Anayasa'ya aykırı olarak değiştirilmesi olayı sonunda sadrazamlıktan ayrılmak zorunda kalmış oluyordu.

4. HÜSEYİN HİLMİ PAŞA KABİNESİ VE MUHALEFETİN ŞİDDETLENMESİ

Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'nin Kurulması ve Karakteri

14 Şubat 1909'da Hüseyin Hilmi Paşa Sadrazamlığa ve Rumeli Kadıaskeri Payeli Ziyaettin Efendi Şeyhülislamlığa getirildi. Atanma hattı hümayununda yeni sadrazamın görevini belirten noktalar arasında memleketin düzen, güvenlik ve ilerlemesinin korunup sağlanması, bütün teb'anın mutluluğu için çalışılması konuları yer almakta idi.

Hüseyin Hilmi Paşa, Midilli'de Namık Kemal'in yanında kâtip olarak memurluk mesleğine girmiş, normal denebilecek yükselmelerle Makedonya Genel Müfettişliği'ne kadar çıkmıştı. Kâmil Paşa Kabinesi'nde de İçişleri Nazırı olarak bulunmuştu. Zeki, çalışkan, yenilikten yana bir devlet adamı olarak biliniyordu. Ne var ki kendisini sadrazamlık görevi için henüz hazırlıklı görmüyordu. Nitekim sadrazam olunca saray adamlarından birisine "Ben sadrazam olmak isterdim ama şimdi değil, Sait ve Kâmil Paşa gibi zatlarla iki üç yıl bulunduktan sonra"[95] demişti.

Hüseyin Hilmi Paşa, İçişleri'ni kendisinde alıkoyarak kabinesini aşağıdaki kişilerle kurdu: Harbiye Nazırlığı'na Ali Rıza Paşa'yı, Bahriye Nazırlığı'na Topçu Feriki Rıza Paşa'yı, Maarif Nazır-

[95] Türkgeldi, Ali Fuat: s. 27.

lığı'na Abdurrahman Şeref Bey'i, Dışişleri Nazırlığı'na Londra Elçisi Rıfat Paşa'yı getirdi. Diğer görevlerde Kâmil Paşa Kabinesi'nde görev yapmış olan güvenilir kimselere verildi. Kabinenin programı 17 Şubat'ta Mebuslar Meclisi'nde okundu. Program memlekete verilecek yeni düzen ile dış siyaset hakkında bir takım fikirleri kapsamakta idi. Yeni düzen konusunda batının ziraat, ticaret ve endüstri alanındaki ilerlemelerinden ve kanunlarından faydalanılacağı belirtilmişti. Dış siyaset konusunda ise Avusturya ve Bulgaristan ile mevcut anlaşmazlıkların çözülmesi yolunda, önceden başlanmış olan görüşmelere devam edileceği belirtilmekte idi. Programda ayrıca memleketin nazik bir durumda bulunduğu, bu durumdan onurlu ve başarılı çıkmak için parti ayrımı gözetmeksizin bütün memleket halkından yardım beklendiği açıklanmıştı. Kabinenin programı çoğunlukla onaylandı. Kırmızı oy verenler arasında İsmail Kemal ile arkadaşları da vardı.

Hüseyin Hilmi Paşa İttihatçıların yardımı ile kabinesini kurmuştu. Bununla beraber, kabine ne kuruluş nede program bakımından tüm İttihatçı bir kabine değildi. İttihatçı kodamanlar, Sait ve Kâmil Paşa kabinelerinde olduğu gibi bunda da yer almamışlardı. Nazırların bir kısmı Kâmil Paşa Kabinesi'nde bulunmakla beraber genel olarak tarafsız kimselerdi. Kabinenin programı ise olumlu idi.

Muhalefetin Davranışı

Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'nin Meclis'teki İttihat ve Terakki Partisi çoğunluğuna dayanarak çalışması normaldi. Ne varki bu çoğunluk partinin perde arkasında bulunan Selanik Genel Merkezi tarafından yönetilmekte idi. İttihatçılar içinde ise yukarıda da belirtildiği üzere bu gizliliğe karşıt olanlar vardı. Bunlar azınlıkta idiler ve günün birinde partiden silinip süpürüleceklerine inanmışlardı. Dolayısıyla ve savunma düşüncesi ile partiye karşıt olan başka elemanlarla; bu arada İsmail Kemal ve arkadaşları ile anlaşmak yoluna girdiler. Bu suretle İsmail Kemal'in gerçek başkanlığı altında Meclis'te Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'ne muhalefette bulunan kuvvetli bir grup meydana gelmiş oldu.

Bu grup Meclis'te hükümete karşı eleştirmelerini iki konu üzerinde topladı. Birinci konu iç siyasetle ilgili idi ve hükümetin getirmiş olduğu çeteleri ortadan kaldırmak kanun tasarısı üzerine idi. İkinci konu ise bir dış siyaset konusu idi, ve Avusturya'nın Bosna ve Hersek'i imparatorluğuna katması ile ortaya çıkmıştı. Çeteleri kaldırma konusunda dayanmakta olduğu temel düşünce şu idi: Makedonya'da varlıklarını sürdüren çeteler Meşrutiyet'in duyurulmasından önce kurulmuştu. Kuruluş nedenleri istibdatın kötü yönetimi idi. Meşrutiyet'in duyurulması ile artık bu çetelerin varlık nedeni kalmamıştı. Çete faaliyetleri bundan böyle kanun dışı bir hareketti. Muhalefet grubu bu açık gerçeklere karşı gelemeyeceğini kestirdiği için kanunun gerekliliğine değil fakat yürütülme tarzına karşı direndi. Çetelik yapan ve çeteciliğe kalkışan kimselerin ailelerinin de sorumlu tutulacağını ve cezalar arasında dayak cezasının yürütüleceğinin kanunda belirtilmiş olmasını insanlığa aykırı görmekte idi. Bu da kolayca çürütülebilecek bir eleştiri değildi.

Avusturya'nın Bosna ve Hersek'i imparatorluğuna katması üzerine bu bölgeye yakın olarak Makedonya yani Osmanlı eyaletleri halkı, gelecekte kendileri için Avusturya'dan bir tehlike gelebileceği düşüncesi ile kuşkuya düşmüşlerdi. Muhalefet grubu ise bu kuşkuyu sömürerek hükümeti bu eyaletler için bir garanti istememiş olmakla suçlamakta idi. İsmail Kemal ve arkadaşları, azınlıkta bulundukları için, Meclis'teki muhalifleri ile İttihat ve Terakki Partisi'ni iktidarı koruyucu durumundan alaşağı edemeyeceklerini kavramakta idiler. Bu nedenle çalışmalarını Meclis dışına taşırarak ve İttihatçıların gizli çalışma metotlarını da benimseyerek kendileri için olumlu sonuçlar elde etmeye koyuldular.

Bu sırada Meclis dışında bulunan ve İttihat ve Terakki'ye karşıt olan Fedakâran-ı Ümmet ile Ahrar partileri vardı. Bunlar Meclis'teki muhalefet tarafından desteklenince çalışmalarını arttırdılar.

Gazetelerin çoğuda onlardan yana oldular. Sürgünden dönmüş Mevlanzade'nin çıkardığı Serbesti Gazetesi Ahrar Partisi'ni Kâmil Paşa'nın oğlu Sait Paşa tarafından beslenen yeni gazete,

Murad'ın tekrar çıkarmaya başladığı Mizan, Kâzım Rüştü'nün sahibi bulunduğu Sedayı Hak gazeteleri de muhalefeti tutuyordu. Tarafsız geçinen İkdam Gazetesi bile bunların sınıfında yer almıştı. Bütün bu parti ve gazetelerden başka birde Derviş Vahdeti'nin kurduğu İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ile bunun düşüncelerini yayınlayan Volkan Gazetesi vardı ki başlıca amacı yeni yönetim sistemini devirmekti.

IV. GERİCİLERİN AYAKLANMASI ABDÜLHAMİT'İN TAHTTAN İNDİRİLMESİ

1. 31 MART İSYANI'NA GÖTÜREN OLAYLAR

Derviş Vahdeti ve Volkan Gazetesi

Derviş Vahdeti Kıbrıs'ta doğmuş ve büyümüştü. Fakir bir ailedendi. Medresede okumuş ve 14 yaşında hafız olmuştu. Biraz Arapça ve Farsça da öğrendiği için sırtına cübbe başına sarık koyarak bir müddet hocalık etmişti. Sonradan İngilizce öğrenip Kıbrıs'ta İngiliz Yüksek Komiserliği'nde vazife görmüş ve kendi deyimiyle "Redingotlu ve eldivenli bir adam olarak kraliçe adına verilen balolara katılmıştı." Bir aralık da İstanbul'a gelmiş, mabeyne girmek için dilekçe vermiş ise de dilekçesi red edilerek Diyarbakır'a sürgün edilmişti. Orada sesinin güzel olması nedeniyle, içki toplantılarına çağırılır olmuştu. Meşrutiyet'in duyurulması üzerine İstanbul'a dönmüş ve 10 Kasım 1908'de Volkan Gazetesi'ni çıkarmaya başlamış, 6 Şubat 1909'da "İttihad-ı Muhammedi" Cemiyeti'ni kurmuştu.

Kıbrıslı Derviş Vahdeti'nin Volkan Gazetesi'ni çıkarmaya başlamasının Sadrazam Kâmil Paşa'nın İttihat ve Terakki ile bozuştuğu, "İttihad-ı Muhammedi" Cemiyeti'ni kurmasımında yine Kıbrıslı Kâmil Paşa'nın İttihat ve Terakki'ye karşı komplo kurmaya giriştiği zamana rastlaması dikkati çekicidir. Derviş Vahdeti, kendi sözleriyle de belli edildiğine göre, fakir bir ailedendi ve mal edinecek bir kariyere de sahip değildi. Dolayısı ile Kıbrıslı Vahdeti'nin Volkan Gazetesi'ni nasıl çıkardığı ve sözü edilen cemiyeti nasıl kurmuş olduğu hâlâ karanlığını sürdüren bir so-

ru olarak ortada durmaktadır. Şurası bir gerçektir ki Derviş Vahdeti Kıbrıslı Kâmil Paşa'dan yana idi. Gazetesinde Kâmil Paşa'nın Anayasa kurallarına aykırı olarak düşürüldüğünü yazdıktan başka "Kâmil'in namusu ikmal edilecektir; ikmal"[96] diye yazması da bunu göstermektedir.

Vahdeti bu namusu tamamlama sorununda bütün muhalif gazetelere, İttihatçılara karşı birlikte yürümek için şöyle sesleniyordu; "Acele et nizam; arş ileri serbesti; imdat Osmanlı; işte şehidi hürriyet zincirlerle bağlanıyor, bize imdat diye kollarını uzatıyor... işte Volkan sancakdarlık vazifesi ile ilerliyor ... arş ileri; .. şehid olursam da siz dönmeyeceksiniz... zaferler bizdedir"[97].

Fakat Kıbrıslı Derviş Vahdeti, İttihatçıları devirmek için gazeteciliğin gücünü yeter görmüyordu. Ona daha yıkıcı, hızla sonuç alıcı bir silah gerekli idi. Dini sömürmekten başka bir şey olmayan bu silaha da sarılmakta duraksamadı. "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti"ni kurdu. Adından da anlaşılacağı gibi, bu cemiyet, İttihat ve Terakki'nin Osmanlıları bir ülkü etrafında toplamasına karşılık Muhammet ümmetinin birliğini sağlayacaktı. Yüzyıllarca cahil bırakılmış ve istibdat devrinde kendisine ancak dinden söz açılmasına müsaade edilmiş bir halk için din her şey demekti. Devlet demekti. Ahlak demekti. İlim, sanat, ekonomi demekti. Başına sarık saran, manasını anlasın anlamasın Arapça okuyup halka din adına kendi çeşitli hırslarını aşılamaya kalkışan herkes din bilgini rolünde idi. Halk çoğunluğu, anlamını kavramamakla beraber okuduğu ve kutsal saydığı Arapça dualar gibi bunların din adına söylediklerini de kutsal sanıyordu. Kıbrıslı Derviş Vahdeti ve onu yöneten kuvvetler, bunu hesaba katarak İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin programını da ona göre düzenlemişlerdi. Bunun birinci maddesi şöyle idi:

"Madde 1: Cemiyet'in Reisi Hazreti Muhammet Mustafa'dır[98]". Diğer maddelerde de, Müslüman memleketlerinde Kur'an-ı Ke-

[96] Volkan (No.49), 5 Şubat 1324.
[97] İbid.
[98] Bayar, Celal: A.g.e.

rim ve Şeriat hükümlerinin devamının kıyamete kadar sağlanacağı, Şeriata uygun kanunların çıkarılacağı, cemiyete bağlı ulema, şeyhler ve siyaset adamları tarafından bu konularda hutbeler ve konferanslar verileceği belirtilmişti. Cemiyetin kurucuları olarak ta çeşitli tarikatlardan şeyhler, dersiamlar, vaizler ve imamlar gösterilmişti. Bediüzzaman Said-i Kürdi (Nursi)de kurucular arasında idi.

Bundan sonra "Cemiyet"in görevlendirdiği iskatçılar sokak ve pazarlarda, defter açıp gelen ve geçeni "Şeriat ister misiniz?" sorusu ile sıkıştırarak böyle garip bir soruyu cevapsız bırakmak olamayacağından kabul edenlerin adlarını yazmaya başladılar. Olayların çıkmasını gözleyen yağmacılığa niyetli haşerat topluluğu, Hıristiyanlar da dahil olmak üzere bu cemiyete girmişlerdi[99]. Bazı sokak başlarında üye yazıcılar halka şöyle sesleniyorlardı: "Ey Şeriat-ı Mutahhara-i Muhammedi'nin zevalını istemeyen müminler, Allah'ı zülcelal aşkına Peygamber-i zişanımız Muhammet Mustafa aşkına bu kağıdı imzalayın"[100]. Cemiyete üye sağlanması için, dinin siyasete alet edildiğini gösteren başka bir olay da Şeyh Said-i Kürdi (Nursi) imzası ile yayınlanmış olan şu bildiridir: "Cemiyetimize her mümin kalbi ile bağlıdır. Bağlılık biçimide Peygamber'in sünnetini kendi aleminde yaşatmaya kesin olarak girişmesiyledir. İlk önce genel mürşit olan ulemayı, şeyhleri ve öğrencileri Şeriat adına birliğe çağırırız"[101].

Dincilere yapılan bu çağrıyı askere seslenişler ve çağrılar izledi. Volkan Gazetesi'nin 20 Mart tarihli nüshasında, askerlerin, Avrupa'da Frenkleşerek memlekete dönen dört beş sarhoşa itaat etmemesi düşüncesi aşılanıyor, diye yazıldıktan sonra şöyle sesleniliyordu "Askerler; millet sizden bu dakikada hizmet bekliyor, düşününüz, inanınız ve yapınız". İki gün sonra da askerden, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti üyeleri olarak, İttihat ve Terakki Partisi'ne hadlerini bildirmeleri isteniyordu.

[99] Abdurrahman Şeref: 11 Temmuz 1324 Tarihinde ilan-ı Meşrutiyeti icabeden esbab ile ahvali ahire hakkında bazı mulahazat (yazma) s. 11.

[100] Bayar, Celal: A.g.e., C. I., s. 169.

[101] Volkan, 5 Mart 1325.

Din adına yürütülen bu propagandalarla yeter derecede kuvvetlendiğini duyan İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti bir kuvvet gösterisi yapmaya karar verdi. Halkı Ayasofya Camii'nde okunacak mevlüde çağırdı. 20.000 kişilik bir kalabalık yeşil bayraklarla Ayasofya'nın önünü doldurdular. Said-i Kürdi (Nursi)nin ve Derviş Vahdeti'nin kin ve intikam saçan demeçlerinden sonra mevlüt okundu. Bu töreni gören aklı başında kimseler "Meşrutiyet'in cenaze alayı ve mevlüdü"[102] demek suretiyle yaklaşmakta olan fırtınayı görmekte gecikmediler. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin bundan sonraki propagandası şu konular üzerinde yuvarlanmağa başladı: "... işlerin yürütülmesi Şeriat hükümlerinin yürütülmesine bağlıdır. Saltanat ve Hilafet makamı, nazırları, ulaması ve komutanları herkesin eğlencesi oldu. Bir okul öğrencisi öğretmenini beğenmiyor. Bir yüzbaşı başkomutana karşı geliyor, Padişah emir veremiyor, verse itaat olunmuyor. Bu böyle gider mi? .. Din ve devletini düşünen her Müslümana bunun çaresini düşünmek farzdır. Başımıza bir Kanun-ı Esasi çıkardılar. Şeriat emirleri ve Tanrı hükümleri bir tarafa bırakıldı. Din ve diyanet hala ayaklar altında kalacak mı? El birliği ile buna bir düzen verilmelidir"[103].

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, Bursa'daki din çıkarcıları ile yaymakta gecikmedi. Bursa'da şubeler açtı. Doğu Anadolu'ya da kışkırtıcı ajanlar gönderdi. Bursa İstanbul'a yakındı. Medreseleri çok ve vakıfları zengin bir yerdi. Bu örgütlere bağlı olanlar, çıkarlarının Meşrutiyet yönetimi tarafından bozulacağını anlamaya başlamışlardı. İstibdat devrinde medreseye yazılan ve öğrenci olanlar askerlik hizmeti dışında tutulmuşlardı. İlmiye rütbeleri ise saraya bağlı olanlara adeta bir rüşvet olarak verilmişti. Bu suretle, çıkarlar sağlayan anaforcu ve sömürücü bir topluluk meydana gelmişti. Meşrutiyet yönetimi Müslümanlıkla ilişkisi bulunmayan bu kötülükleri ortadan kaldırmak ve düzmece din adamı tayfasına haddini bildirmek kararında idi.

İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, Bursa'daki din çıkarcıları ile kolaylıkla anlaşarak şubelerini kurdu. Camilerde İttihatçıların

[102] Abdurrahman Şeref: A.g. yazma s. 16.
[103] İbid, s. 26.

dinsiz, canavar, fırsatçı oldukları, şeriat kitaplarını bırakıp Avrupa düzenini sağlayacakları, halka şapka giydirecekleri öne sürüldü. Bu nedenle de cemiyetlerinin dağılması gerektiği söylenmeye başladı.

Ayaklanma Ortamı

Volkan Gazetesi ile diğer muhalif gazeteciler gericiliğe elverişli ortamı sömürmekte ve onu daha da kuvvetlendirmekte idiler. Bir gerçektir ki, İkinci Meşrutiyet devrimi sağlam temellere dayanmıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda, Fransa Büyük Devrimi'nin arifesinde olduğu gibi düşünce özgürlüğü ile beslenmiş bir orta sınıf halk yoktu. Halkın çoğunluğunu teşkil eden köylüler henüz özgürlük bilincinden yoksundu. Endüstri gelişmemiş olduğundan işçi sınıfı yok gibi idi. Ticaret ve bayındırlık tesisleri de hep yabancıların elinde idi. Sözün kısası halk cahildi. Dolayısıyla devrim aydınlardan küçük bir gurubun, diğer küçük bir gurupla uğraşmasından ibaretti. Halk çoğunluğu da buna seyirci kalmakta idi. Gerçi Meşrutiyet'in duyurulması halk tarafından heyecanla karşılanmıştı. Fakat bu genel olarak, halkın hasret kalmış olduğu bir yenilik getirmekte idi. Şenlikler toplantılar, tiyatrolar halkın hoşuna gitmişti. İkinci Meşrutiyet'i duyuran sayısı az sivil aydınların yanında asker aydınların varlığı üzerinde de durulmalıdır. Onlar olmadan ve orduya dayanılmadan Meşrutiyet'in duyurulmasına olanak yoktu. Bu genel nedenlerledir ki, Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük daha ilk günden beri halk tarafından ve en çok basın tarafından kötüye kullanılmaya başlanmıştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin resmi veya yarı resmi gazetesi olan Tanin bu noktaya sürekli olarak parmak basmaktan çekinmemiştir. Nitekim 12 Ağustos 1908 tarihli nüshasında özgürlük ile hak arasında gözetilmesi gerekli ilişkiyi şu suretle işaret etmişti:

"Uygar memleketlerde insanların malik olduğu özgürlük kayıtsız ve şartsız değildir. Özgürlüğün karşısında bir de hak vardır. Hiç kimse ben özgürüm diye diğerinin hakkına tecavüz edemez. Hükümet ahalinin hakkına taarruz edemeyeceği gibi ahalide hükümetin hakkına saygı göstermelidir. Herkes kendiliğinden hak ve adalet sağlamaya kalkarsa memleket alt üst olur. Fena bulur".

Ne var ki, istibdat devrinde ve hatta daha önceki devirlerde halka hakkın ne olduğu, haklarının neden ibaret bulunduğu da öğretilmemişti. İstibdata karşıt olması gereken basın bile, istibdatçı usullere başvurmakta ve İstibdat devri casusların rolünü bir başka suretle oynamakta idi. Basının ilkin memurlara karşı yöneltmiş olduğu haksız ve yersiz saldırılarını Halide Salih (Edip) şu sözleri ile yargılamıştır:

Dün her memur istibdat idaresinin esiri idi. Bugün ise gazetecilerin hizmetkârı. Bugün her gazete yazarı karşısına bir başkan bir nazır çekmiş. "Bak Paşa Efendi" "Bak Nazır Bey" diye Meşrutiyet idaresinin şartlarını, belki zavallı nazırın muharrirden yazardan iyi bileceği vazifesini anlatmağa kalkıyor".

"Dün İttihat ve Terakki Cemiyeti bizi hafiyelerin elinden kurtardı. Bugün gazetecilerin diline düşürdü"[104].

Basının kişilerle uğraşması, kin ve iftira saçması, kısa zamanda, memurlardan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ve ondanda Meşrutiyet'in ilkelerine bulaşınca, Meclis'te bir mebus dayanamayarak şu suretle haykırmak zorunda kalmıştı:

" ... Artık bu vatanın şimdiye kadar tahkir edildiği yetişir. Bu rezil matbuat'ın bozguncu ve nifakçı yayınına bir son verilmelidir .... Kahrolsun böyle matbuat"[105].

Muhalefet basınının ve Meclis'teki muhalefet grubunun İttihat ve Terakki'ye ölçüsüz saldırıları siyasal ihtiraslardan başka çeşitli çıkarların etkisi ile de yapılmakta idi. Bunların başında yabancıların entrikaları gelmekte idi. Batı büyük devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda sağlamış bulundukları imtiyazların ve işletmekte oldukları sermayelerinin, her ne suretle olursa olsun, tehlikeye düştüğünü görmek istemiyorlardı. Meşrutiyet'in duyurulmasını ilk sıralarda sempati ile karşılamaları da bu hareketin ergeç din, mezhep ve ırk ayrılıkları ile bölünmüş olan Osmanlı topluluklarını birbirlerine düşüreceğini hesaba katmış olmalarından ileri gelmişti. Şu da var ki büyük devletlerin de Osmanlı

[104] Halide Salih (Edip): Tanin, 16 Ağustos 1908.
[105] İsmail Mahir: Tanin, 29 Mayıs 1909.

İmparatorluğu'nu sömürmekte çıkarları çarpıştığı için her biri basında ve Meclis'te kendi çıkarlarını savunan taraftarlar edinmek yoluna girmekte kusur göstermemiştir.

Kâmil Paşa ve etrafındaki Arnavut, Arap ve öteki mebuslar açıkça İngiliz taraftarı idiler. Kâmil Paşa'nın sadrazamlıktan düşürülmesi İngiltere'de olduğu gibi, İngilizlere taraftar Osmanlı basınında Osmanlı-İngiliz dostluğunun sonu gibi gösterilmeye başlandı. İstanbul'da İngilizce yayınlanan Levant Herald Gazetesi İttihat ve Terakki ile Türklere karşıt sistemli bir yayım yapmaya başladı. İngiliz Elçiliği baş tercümanı M.Fritch yukarıda sözü edilen Volkan Gazetesi sahibi Derviş Vahdeti ile sıkı temaslara girişmişti. Sinop Mebusu Rıza Nur İkdam Gazetesi'nde İttihat ve Terakki aleyhine yayımlamış olduğu bir yazısının Times Gazetesi tarafından 175 İngiliz lirasına satın alınmış olduğunu iftihar ile kamuoyuna duyurmakta idi[106]. Tecrübeli, teşkilatlı ve paralı İngiliz propagandası için, Alman taraftarı kabul edilen İttihat ve Terakki'nin başına çorap örmek işten bile değildi. 31 Mart olayı sırasında genç bir gazeteci olan Ahmet Emin (Yalman) hatıratında İngilizlerin bu olaydaki rolünü şöyle anlatmaktadır:

" ... sonradan anlaşıldığına göre, işin esası doğrudan doğruya İngiliz tertibi idi... Derviş Vahdeti adlı bir Kıbrıslı sarhoş arzuhalci, İngiliz haberleşme servisleri tarafından seçilmiş ihtilalci ajan olarak yetiştirilmiş, Volkan Gazetesi'ni ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ni kurmak, yürütmek ve ortalığı ateşe vermek maksadı ile sahneye çıkarılmıştı[107]". Mart başlarından itibaren din ve ahret ile hiçbir ilgisi bulunmayan bir takım gizli ağızlar "Şeriat isteriz" diye homurdanmaya başladılar. İşin garibi, Rum gazeteleri de aynı zamanda Ortodoks mezhebine tecavüz edildiğinden, Rum kızlarının zorla Müslüman yapıldığından söz etmeye koyuldular.

İttihat ve Terakki Cemiyeti bu hareketlerin tümünü Meşrutiyet'e olmaktan çok kendisine karşı yürütülmek istenen bir girişimin başlangıç saldırıları olarak kabul ediyor ve bunda Kâmil

[106] Tanin, 27 Mart 1909.
[107] Yalman, Ahmet Emin: Yakın Tarihte Gördüklerim ve İşittiklerim, C. I, s. 95.

Paşa'nın rol sahibi olduğuna da inanıyordu. Paşa'nın halk yanındaki itibarını düşürmek için oğlu Mehmet Sait Paşa'nın Abdülhamid'e vermiş olduğu jurnaller 3 Mart'tan itibaren Tanin Gazetesi'nde yayımlanmaya başlandı. Jurnaller Mehmet Sait bin Kâmil Kıbrısi diye imzalı idi[108].

Bütün bu olaylara eklenen Kâmil Paşa'nın sadrazamlıktan çekilmesi ile ilgili olarak yaptığı açıklama, Hasan Fehmi adlı bir gazetecinin öldürülmesi ve hükümetin tutumu, 31 Mart ayaklanmasının yakın nedenleri olarak kabul edilebilir.

Kâmil Paşa önceden belirttiği gibi Mebuslar Meclisi tarafından sadrazamlıktan düşürüldüğü sıralarda Meclis'te yapmayı düşünmüş olduğu bir açıklamayı basın aracılığı ile kamuoyuna uygun bir zamanda duyuracağını söylemişti. Paşa bu açıklamayı yapmak için tam bir buçuk ay beklemişdi. Uygun zaman olarak da muhalefetin hiçbir fark tanımayarak Meşrutiyet'i başka bir kalıba sokmak için şahlandığı bir zamanı seçmişti: 3 Nisan'da İkdam Gazetesi'nde yayımlanan demecinde Meclis'te kendisine verilmiş olan güvensizlik oyunun usulsüzlüğü üzerinde durduktan sonra İttihat ve Terakki Partisi'ne karşı suçlamalarda bulunmuştu. İtimatsızlık oyu verildiği gün İttihat ve Terakki'ye bağlı askerlerin Mebuslar Meclisi'ne gelerek, mebusları korkutup 70 kadar mebusun Meclis'ten sıvışmalarına yol açarak oy kullanmalarını engelledikleri ni öne sürdü. Bundan başka İttihat ve Terakki Partisi'nin halkı kendisine karşı kışkırtmak için Edirne ve Selanik'e özel memurlar gönderdiğini ve bundan sonra da Mebuslar Meclisi'ni emri altına aldığını belirtmiştir.[109]. Kâmil Paşa'nın bu iddialarını birbirlerine bağlı bulunan ve 31 Mart olayını meydana getiren şu olaylar izlemiştir.

5 Nisan'da İstanbul mebusluğu için yapılan kısmi seçimi İttihat ve Terakki'nin adayı olan Rıfat Paşa kazanmıştır. Muhalefet basını seçimlerin dürüst yapılmadığını öne sürmüştür.

6 Nisan'da Bosna ve Hersek'in Avusturya'ya bırakılması Mebuslar Meclisi'nde gizli bir toplantıda görüşülmüş ve çoğunlukla

[108] Tanin, 17 Mart 1909.
[109] Tanin, 4 Nisan 1909.

kabul edilmiştir. Toplantı gizli olduğu halde bir gün sonra İkdam Gazetesi'nde Bosna Mebusu İsmail Kemal'in Meclis'teki konuşmasında İttihat ve Terakki Partisi'ni Bosna ve Hersek'i Avusturya'ya bırakmakla suçlayan pasajlar yayınlanmıştır.

Aynı gün Serbesti Gazetesi başyazarı Hasan Fehmi Galata Köprüsü üzerinde kimliği bilinmeyen biri tarafından öldürülmüştür. Hasan Fehmi, idadi tahsili görmüş, istibdat devrinde Avrupa'ya kaçmış, bir müddette Mısır'da Mahmut Paşa'nın çiftliğinde hizmet görmüştür. Hürriyetin duyurulmasından sonra Mevlanzade'nin, çıkardığı Serbesti Gazetesi'nde çalışmaya başlamıştı. Bu gazete bir yandan II. Abdülhamit'e öte yandan da İttihat ve Terakki Partisi'ne saldırmakta idi. Maksat Padişah'tan ve İttihatçıların düşmanlarından para kopartmaktı. Hasan Fehmi İttihatçılara karşı sert yazılar yazmakla da yetinmeyerek İkdam Gazetesi yazarlarından ve Ahrar Partisi üyelerinden Ali Kemal ile birlikte İttihatçılar aleyhine konferanslar vermekte ve çirkin bir dil ile onlara hakaretler savurmakta idi. Bu nedenle, Hasan Fehmi'nin öldürülmesi ve öldürenin yakalanamaması İttihatçılara yükletildi. Basın Hasan Fehmi'yi hürriyet şehidi düzeyine çıkaracak biçimde yazılar yazmağa kalkıştı. Mülkiye Okulu'nda (Siyasal Bilgiler) öğretim üyesi bulunan Ali Kemal; "Artık adam öldürüyorlar, beni de öldürecekler fakat ben korkmam"[110] diyerek dersini bırakmıştı. Yüksekokul öğrencileri ve halk sokaklara dökülerek gösterilere giriştiler. Hatta Mebuslar Meclisi'nin önüne gidilip katilin tutulması istendi.

8 Nisan'da bütün muhaliflerin ve büyük halk kalabalığının katılması ile Hasan Fehmi'nin cenaze töreni yapıldı. Tören İttihat ve Terakki Partisi ile Hükümet'e karşı azametli bir gövde gösterisi biçimini aldı.

9 Nisan'da İkdam Gazetesi birbirlerini izleyen olayların kamuoyunda yaratmış olduğu heyecanın kötü sonuçlar vermesini önlemek üzere Hükümet'te ve Meclis'te değişiklik yapılmasını, Mebuslar Meclisi Başkanlığı'na İsmail Kemal'in, Harbiye Nazırlığı'na Nazım Paşa'nın ve Maliye Nazırlığı'na da eski Maliye

[110] Tanin, 6 Nisan 1909.

Muhasebecisi Abdurrahman Efendi'nin getirilmesini teklif ediyordu. Böyle bir değişikliği de Kâmil Paşa'nın sadrazamlığa geçmesi izleyecekti. Aynı günde Ahrar Fırkası'nın bombalar hazırladığına, İstanbul'un ateş üzerinde bulunduğuna dair rivayetler dolaşmaya başladı. Böylece 31 Mart (13 Nisan) ayaklanmasının arifesine varılmış olundu.

Hükümetin Tutumu

Yukarıda belirtilen olaylar karşısında Hükümet tam bir kararsızlık ve uyuşukluk içinde idi. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa evrak havale eden bir makina haline gelmişti. Makam arabasında bile evrak okumakta ve imzalamakta idi. Etrafta olup biteni görecek ve düşünecek hali yoktu. Birgün yaverlerinden Muzaffer'in (General Muzaffer Ergüder) kendisini uyarmak istemesine karşı; "Merak etmeyiniz, Yaver bey oğlum alakalı makamlar elbette tedbir alırlar"[111] demekle yetinmişti. Oysaki alakalı makamların başında kendisi vardı. Bunun da farkında bile değildi.

Genelkurmay Başkanı Ahmet İzzet Paşa'da memleketin nereye sürüklendiğini gördüğü halde bir filozof psikolojisi ile olayları seyretmekten başka birşey yapmayı düşünmüyordu. Nihayet Gazi Ethem Paşa'nın girişimi ve Mebuslar Meclisi Reisi Ahmet Rıza'nın da katılması ile bir toplantı yapıldı.

Bu toplantıda İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin ve en çok Volkan Gazetesi'nin orduyu anarşiye götürmek isteyen yayınları üzerinde duruldu. Görüşmeler sonunda da basındaki yazıların Meşrutiyet gereği olduğu ve herhangi bir tedbir alınmasının gerekli olmadığı kararına varıldı. Asker ve memurların siyasetle uğraşmalarının yasak edilmesi konusunda da önceden ilgili makamlara emir verilmiş olduğu için yapılacak yeni birşey bulunmadığı kanısına varıldı.

İttihat ve Terakki Partisi'nin Davranışı

Hükümet'in ve ordunun bu yüksek kişilerinin Meşrutiyet yönetiminde hürriyet ile anarşi arasında bir sınır bulunacağını bilmemeleri ve düşünememeleri İttihat ve Terakki Partisi'nde de normal karşılanmakta idi. Bu parti kendisine

[111] Bayar, Celal: A.g.e., C. I, s. 169.

karşı kabaran duyguları ve bunların meydana getirdiği anarşiyi hürriyet sarhoşluğundan doğan bir baş dönmesine yorumluyor ve bundan da ürkmüyordu. Memleketin her yerinde örgütleri olan tek parti idi. Her anda her isteneni hayatları pahasına yapacak fedaileri vardı. Bu nedenle kendisini zayıf değil çok kuvvetli görüyor, ne bir tedbir almayı düşünüyor nede Hükümet'i böyle bir tedbir almada serbest bırakıyordu. Böylece hükümet otoritesi boşanmış şer kuvvetler karşısında ortadan silinmiş gibi idi. Dolayısıyle de böyle durumlara uygulanacak bir atalar sözüne sıra gelmiş bulunuyordu: "Ya devlet başa ya kuzgun leşe". Gericilerin ayaklanmasını beklemek artık doğal bir olay idi.

2. 31 MART İSYANI

Avcı Taburları'nın Ayaklanması

10 Nisan Cumartesi günü bütün askerlere bir günlük emir okundu. Bunda askerlerin hocalarla görüşmemesi, din işlerinde Tanrı ile kul arasına girmeye kimsenin hakkı olmadığı, Padişah ile halkın İttihat ve Terakki Partisi'nden yana olduğu belirtilmekte idi[112]. 13 Nisan (31 Mart) sabahına doğru Taşkışla'daki 4'üncü Avcı Taburu ayaklandı. Subayları yakalayıp hapsettikten sonra onbaşı ve çavuşların komutasında Ayasofya istikametinde yürüyüşe geçti. Yürüyüş parolası "Şeriat isteriz" idi. Tabur yöneticileri öteki asker birliklerine de haberler uçurarak onları Ayasofya'da Mebuslar Meclisi'nin önünde toplantıya çağırdılar.

Bu çağrı üzerine Tophane'deki İstihkâm Taburu, Kılıç Ali Paşa'daki askerler, Beyoğlu'ndaki Topçu Numune Alayı, Yıldız'daki 5,6 ve 7'nci alaylar ve Bahriye Nezareti'ndeki erler Ayasofya Meydanı'na gelip beyaz kırmızı ve yeşil bayraklarla çevrili alanda yerlerini aldılar. Askerler yolda iken "Yaşasın Asker, Yaşasın Şeriat" diye bağırmakta ve halka kaçmamalarını önermekte idiler. Askerler meydanda toplandıktan sonra ulema ve medrese öğrencileri sırtlarında cübbeleri başlarında sarıkları olduğu halde gelmeye ve isyancılar tarafından tekbirle karşılanarak saygı ile yerlerine oturtulmaya başlandı. Bu sırada isyancıların başlıca ko-

[112] İkdam (No.5347), 14 Nisan 1909.

mutanları şunlardı: Yaşar Hamdi Çavuş, Serasker Mehmet Çavuş, Suvari Komutanı Hazım Çavuş, Hassa Ordusu Komutanı. Bu kimseler önemli görevleri üzerlerine almış bulunmakta idiler. İsyancılar klasik yeniçeri isyanlarında olduğu gibi, Şeyhülislam'ı konağından kaldırıp Ayasofya meydanına getirdiler ve isteklerinin Hükümet'e ulaştırılmasında aracılık yapmasını istediler[113].

İstekler

İsyancıların istekleri şu noktalarda toplanmakta idi:

1. Şeriat hükümlerinin kesin olarak yürütülmesi,

2. Bu hareketlerinden dolayı sorumlu tutulamayacakları üzerine kendilerine mühürlü senet verilmesi,

3. Harbiye Nazırı Rıza Paşa ile Mebuslar Meclisi Başkanı Ahmet Rıza'nın değiştirilmesi,

4. Subayların değiştirilmesi,

5. Şeriat yolunda yapılan her ayaklanmanın toplar atılmak sureti ile kutlanması.

İsyancıların bütün istekleri bundan ibaret değildi. Şeyhülislam'ın gitmesinden sonra liderler, başları Kıbrıslı Derviş Vahdeti ve sarıklı hocalarla meşveret kurup hükümetin değişmesini ve yeni kurulacak kabineye kimlerin gireceği işinide görüşmeye başladılar.

Hükümetin Davranışı

Ayaklanmanın başlamasından önce, bir suvari teğmeni avcı taburlarının maksadını öğrenmiş ve yazı ile üst makama bildirmişti. Askerlik kurallarına uygun olarak bu üst makam da yazıyı daha üst makama bildirmiş ve böylece makamdan makama seken yazı geceleyin Harbiye Nezareti'ne, oradan da Gedikpaşa'da oturan Harbiye Nazırı'na ulaştırılmıştı. Nazır da durumu, ilgisi dolayısı ile, İkinci Tümen Komutanı Cevat Paşa'dan sormuştu. Cevat Paşa'nın evi Nişantaşı ile Ihlamur arasında bulunduğu için, cevap gecikmişti. Kaldıki gelen cevapta da böyle bir ayaklanma olayının bulunmadığı

[113] İbid.

bildirilmekte idi. Bereket versin, bu cevabı getiren subay isyancıları yürüyüş halinde gözü ile gördüğü için, ilgili paşaları uyarmış ve havale hastalığından kurtarmıştı. Ne varki bunlar bundan sonra da böyle bir hareketi bastırmakta sorumlunun kim olduğunu kestiremeden anlaşmazlığa düştüklerinden, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'yı aramaya başlamışlardır. Bu arada ayaklanmayı öğrenmiş olan Hüseyin Hilmi Paşa da Padişah'a başvurmuştu. Padişah isyancılara karşı kuvvet kullanılmamasını ve kendilerine nasihat edilerek ayaklanmanın önlenmesini tavsiye etmişti. Tarihte ve hele Osmanlı tarihinde nasihat ile yatıştırılmış bir tek ayaklanma bulunmamasına rağmen sorumlular "Allahın dediği olur" sözündeki fatalci felsefeye boyun eğerek girişimci isyancıların elinde olan olayların akışına kendilerini kaptırmışlardır.

Kabine ateş bacayı sardıktan sonra, saat 8.00'de toplandı. Nazırlar korkunun etkisi altında ayaklanmanın yürüyüşü üzerine bildiklerini ortaya döktüler. Şeyhülislam Ziyaettin Efendi de isyancıların isteklerini bildirdi. Görüşmelerin sonunda varılan karar şu oldu: Kuvvet kullanılmasına gidilmeyecek, isyancıların isteklerinin kabul edildiği kararı Şeyhülislam aracılığı ile onlara ulaştırılacaktır. Bundan başka ulemadan birkaç kişi nasihat etmek üzere Ayasofya Meydanı'na gönderilecekti. Hükümet bu yatıştırma hareketine giriştiği sırada isyancıların cemiyeti, sivillerin de katılması ile müthiş bir kalabalık haline gelmişti. İsyancıların başları bir yandan Harbiye Nezareti'nde Hükümet'e sadık kalan askeri ayartmaya, öte yandan Mebuslar Meclisi'ni etkileri altına almaya girişmişlerdi.

Mebuslar Meclisi'nin Davranışı

Ayaklanmayı haber alan ve ayaklananlar tarafından tutuklanmayan mebuslar Meclis'e gelmişlerdi. İsmail Kemal arkadaşı Müfit ve Üsküp Mebusu Sait ilk gelenlerdendi. Sait, Meclis'teki üyeler adına "Muazzez askerlerimizin isteklerini incelemek ve bir sonuca bağlamak" diye başlayan bir bildiri ile mebusları toplantıya çağırmıştı. Bu çağrı üzerine 60 kadar mebus Meclis'e gelmişti. Bu esnada Şeyhülislam ile ulema da Meclis'e katılmışlardı. 2500 kadar askerin etrafını çevirmiş bulunduğu Meclis binasına isyancılar da girerek koridorları ve hatta toplantı salonunu doldurmuş

bulunuyordu. Asiler kabinenin çekilmesini, II'nci Tümen Komutanı Cevat Paşa ile Hassa Ordusu Komutanı Muhtar Paşa'nın da yerlerinden atılmalarını istiyorlardı. Bu esnada ilmiye sınıfından Hoca Rasim'de Meclis kürsüsünden sözde asiler adına gerçekte ise kendi sınıfı adına din ile ilgili görüşler ve istekler kapsayan bir demeç vermekte idi. Demecindeki isteklerin önemlileri şunlardır[114]:

1. Osmanlı Hükümeti bir İslam hükümeti olduğu için Müslümanlığın hükümleri yürütülmelidir; kanunlar din kitaplarından çıkarılmalıdır.

2. Askere namaz için vakit bırakılmalıdır.

3. Okul programlarına din dersleri konulmalı ve İslam adetlerine aykırı olan tiyatrolar kaldırılmalıdır.

4. Müslüman kızlarla Hıristiyan kızlar arasında arkadaşlık olmaz, bu küfürdür.

5. Mebuslar ve kabine üyeleri dindar adamlardan oluşmalıdır.

İsmail Kemal'in İstekleri

Hoca Rasim'den sonra kürsüye İttihatçıların düşmanı muhalefet lideri olan ve ayaklanmanın hazırlanmasında baş rolü oynayan İsmail Kemal geldi. Ayaklanmanın kabinenin taraf tutucu davranışından ve dar görüşlülüğünden doğmuş olduğunu açıklamaya çalıştı. Günün koşulları içinde ulusal egemenliğin Meclis'teki mebuslara geçmiş olduğunu ve kabineyi düşürmek konusunda karar verilmesi gerektiğini anlattı. Ermeni mebuslardan kimileri bu yola gidilmesini istediler. Görüşmelere kargaşalık içinde devam edildi. İsyancı liderlerden biri söze karışarak kabinenin düşürülmesi için hızla karar verilmezse ağır birtakım olayların meydana geleceğini söylemesi üzerine mebuslar kabineye çoğunlukla güvensizlik oyu vererek devirdiler.

Kabine'nin Çekilmesi

Mebuslar Meclisi'nin bu kararından önce kabine çekilmiş bulunuyordu. Şöyle ki, kabine üyeleri Bab-ı Âli'de sürekli toplantı halinde olayların akışı karşısında aciz ve çekingen dururken, isyancılar İttihatçıların peşine düş-

[114] Bayar, Celal: A.g.e., C. I, s. 277-288.

müşlerdi. İttihatçı gazetelerden Şurayı Ümmet ile Tanin'in basım evlerini yağma edip yıkmışlardı. Bunun üzerine moralini bütün bütün yitiren kabine üyeleri saraya giderek ve Padişah'ın isteği üzerine yazılı olarak istifalarını vermişlerdi. Çekilme yazısında, ayaklanmanın nasıl başladığı ve geliştiği anlatıldıktan sonra şöyle denilmekte idi: "Bugünkü kabine yerinde kaldıkça ihtilalle meydana gelen sorunun iyi bir surette çözülmesine yer bulunmadığı anlaşılmış olduğundan memleket selameti adına istifamın takdimi gerekmiştir"[115].

Abdülhamit ve İsyanlar

Kabinenin çekilmesinden sonra II. Abdülhamit ile isyancılar karşı karşıya gelmiş bulunuyorlardı. II. Abdülhamit'in isyancılara karşı kuvvet kullanması sözkonusu olamazdı. Zaten ortada böyle bir kuvvet görünmüyordu. Görünse bile buna komuta edecek yürek ilgililerde kalmamıştı. Padişah asilere Başkatip Ali Cevat tarafından kaleme alınan bir tezkere ile seslenmeyi uygun gördü. Hatt-ı Humayun'da şöyle denilmişti: "...Kabinenin çekilmesi Hazreti Zillüllah[116] tarafından kabul edilmiştir. Yeni kabine kurulmak üzeredir. Bugünkü ayaklanmada bulunan askerlerle diğer kimseler hakkında Padişahımız genel af kabul etmiştir. Devletimiz İslam devletidir. Kıyamete kadar da öyle kalacaktır. Şeriat bundan böyle de daha büyük bir dikkatle yürütülecektir. Başkomutan olan büyük Halifemiz Padişahımız askerlere kışlalarına ahaliye de iş ve göçlerine dönmelerini selamlar ile bildirir[117]". Bu tezkere Meclis'te okunduktan sonra bastırılıp dağıtılacaktır. Padişah tezkeresi isyancıları okşayacak bir dil ile yazılmıştı. Yazıda "Meşrutiyet" ve "Kanun-ı Esasi" sözcüklerine yer verilmemişti. Buna karşılık istibdat devirlerinde Padişah'ın kullandığı "Tanrının Gölgesi" deyimi tekrar ortaya çıkmıştı. Şeriat'ın Bundan böyle de daha büyük bir dikkatle yürütüleceği dincilerin Şeriat'e saygı gösterilmediği yolundaki düşüncelerini hem az çok doğrulamakta hem de gelecek için bir yüklenme anlamına gelmekte idi. Padişah tezkeresi, ilkin Meclis'te sonra da Ayasofya'da bulu-

[115] Ali Cevat: A.g.e., s. 92.

[116] Hazret-i Zillüllah, yani Tanrının gölgesi olan II. Abdülhamit'tir.

[117] Ali Cevat: A.g.e., s. 43.

nan isyancılara "Şeriat isteriz" sesleri arasında okunmuş, bu arada tezkerenin Şeriat ile ilgili sözüne de bir hoca; "...şimdiye kadar Şeriat var mı[118] idi ki devam olunsun" demişti.

Tevfik Paşa Kabinesi'nin Kurulması

Sözü geçen tezkerenin okunmasından sonra isyancılar adına, İsmail Kemal ile saray arasında yeni kabinenin kuruluşu için görüşmelere girişildi. İsmail Kemal, sözde isyancıların, aslında ise onlara mal ettiği kendi düşüncelerini saraya ulaştırmakta ve saraydan aldığı cevaplarıda isyancılara getirmekte idi. Saraya yapılan ilk teklif sadrazamlığa Kamil Paşa'nın veya İsmail Kemal'in, Harbiye Nazırlığı'na da Nazım Paşa'nın getirilmesini istemek olmuştur. Padişah bu teklifi kabul etmeden önce de duraksadığı için sonunda Tevfik Paşa'nın Sadrazamlığı ve Mareşal Ethem Paşa'nın Harbiye Nazırlığı üzerinde bir anlaşmaya varıldı. İsmail Kemal'in de Ahmet Rıza'nın çekilmesi üzerine boşalmış olan Mebuslar Meclisi Başkanlığı'na seçilmesinin uygun olacağı sonucuna varıldı.

14 Nisan'da Tevfik Paşa Kabinesi'ni kurup işe başladı. Eski kabineden Şeyhülislam ile dört nazırdan başkaları, yerlerinde bırakılmıştı. Yeni dört nazırdan Ethem Paşa Harbiye Nazırlığı'na, Emin Paşa Bahriye Nazırlığı'na, Rauf Paşa Dahiliye Nazırlığı'na, Nuri Bey de Maliye Nazırlığı'na getirilmişlerdi. Yeni Sadrazam Tevfik Paşa yumuşak bir devlet adamı idi. İttihat ve Terakki Partisi'nin eski Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'yı kullandığı gibi isyancıların temsilcisi durumunda bulunan İsmail Kemal grubunda Tevfik Paşa'yı da öyle kullanacağını ümit ediyordu. Kabinenin öteki üyeleride ılımlı kişilerdi. Ethem Paşa eski hizmetleri için değil fakat beş vakit namaz kıldığı söylendiği için Harbiye Nezareti'ne getirilmişti.

İsyancıların Zorbalığı

İsyancıların zorbalığı ayaklanma ile başlamıştı. Tevfik Paşa Kabinesi'nin kurulmasından sonra da sürüp gitti. Ayaklanmanın birinci günü Lazkiye Mebusu Arslan Bey Meclis'e girerken süngü ve kasatura ile öldürülmüştü. Sonradan Hüseyin Cahid'e benzediği için öldürülmüş

[118] İbid., s. 50.

olduğu öne sürüldü. Adliye Nazırı Nazım Paşa ile Bahriye Nazırı Rıza Paşa da Mebuslar Meclisi'ne girerken yaylım ateşe uğradılar. Birincisi öldü, ikincisi de yaralandı. Ayaklanmanın birinci ve ikinci günleri okullu ve genç subayların da peşine düşüldü. Ele geçenlerden kimileri o anda kurşuna dizildi. Kimileri de ağır işkencelerle ve ancak ilkel yaratıkların duyacağı zevklerle kurban edildiler: Yıldız Kışlası subaylarından 6'sı mutfağa götürülüp ocak önünde Tanrılara kurban edilir gibi boğazlanmışlardır. Asar-ı Şevket Zırhlısı Kaptanı deniz binbaşılarından Ali Kabuli, gemisinin erleri tarafından sokaklarda sürüklenip isyancıların çeşitli hakaretlerine uğrayıp bu arada iki defa bayıldığı halde Yıldız Sarayı'na kadar götürülüp Abdülhamid'in gözleri önünde şehid edilmiştir. İsyancılar İttihat ve Terakki Partisi kodamanlarında da arkasına düşmüşlerdir. Ne var ki bunlar etrafa çil yavrusu gibi dağılıp saklanmaya muvaffak olmuşlardır. Hüseyin Cahit ve Cavit ilkin Beyoğlu'nda bir dostlarının evinde saklanmışlarsa da Cahit sonradan Rus Elçiliği'ne sığınmıştır. Rahmi, Talat ve Ahmet Rıza da İstanbul'un çeşitli yerlerinde gizlenmişlerdir. Hassa Ordusu Komutanı Muhtar Paşa Kadıköyü'nde komşusu bulunan İngiliz uyruklu bir zatın evine geçmiş ve oradan da bir fırsatını bularak bir Alman vapuruna binerek Pire'ye, Pire'den de Selanik'e geçmiştir. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'da izini kaybetmek durumda bırakılmıştır.

İsyancılar, Tevfik Paşa Kabinesi'nin kurulmasından sonra da çeşitli fenalıklar işlemekten çekinmediler. Şehir içinde küçük gruplar halinde dolaşarak silah atmaya, Türk kadınlarının Beyoğlu'na çıkmasına engel olmağa, frenk gömleği taşır gördükleri kimseleri tartaklamaya koyuldular. Bundan başka beğenmedikleri subayların değiştirilmesi için, listeler düzenleyip İsmail Kemal aracılığı ile Harbiye Nazırına başvurdular. Bu sırada, Cemiyet-i Muhammediye'nin kışkırtması ile softalar, eski casuslar ve yerlerini kaybetmiş istibdatçı memurlar da İstanbul ve taşrada Meşrutiyet taraftarlarının tüm olarak ortadan kaldırılması için çalışmalara giriştiler. İlk iş olarak bunların oturdukları yerler işaret edilmeye başlandı.

Gericilerin Anadolu'da Ayaklanması

31 Mart (13 Nisan) ayaklanmasının koşulları Anadolu'da da hazırlanmış bulunduğu için İstanbul'daki ayaklanmanın tepkileri Anadolu'nun bazı yerlerinde de görüldü. Anadolu'da İttihat ve Terakki Partisi'nin merkezleri yeni kurulmuştu ve Makedonya'daki gibi kuvvetli değildi. Hükümet otoritesi de zayıftı. Bununla beraber ordu birlikleri İstanbul'da olduğu gibi gericilerin ve yabancıların propagandalarına açık bulunmuyordu. Bu nedenle, Bursa, Erzincan ve Erzurum'da meydana gelen ayaklanmalar kolaylıkla etkisiz bırakıldı. Adana olayları ise kanlı bir bunalım halini aldı.

Bursa Ayaklanması

Önceden de belirtildiği gibi, İstanbul'a yakın bulunması ve dinci örgütlerinin çokluğu nedeniyle İttihad-ı Muhammediye Cemiyeti şubeler açmak ve çalışmalarını geliştirmek bakımından Bursa'da elverişli bir ortam bulmuştu. İstanbul'daki ayaklanmanın duyulması üzerine, 14 Nisan'da Bursa Muhammedileri büyük bir gösteri yaptılar. Binlerce insan ellerinde yeşil bayrak olduğu halde telgrafhanenin önünde toplandılar. İstanbul'daki İttihadı Muhammedi Cemiyeti Merkezi'ne, Kıbrıslı Derviş Vahdeti'ye ve Mebuslar Meclisi'ne telgraf çekerek isyancılarla birlikte olduklarını açıkladılar. Öte yandan hocaların ve şeyhlerin katıldığı bir topluluk Tophane Meydanı'nda toplanarak, tekbirler getirip dualar ettiler.... Daha sonra belediyenin ramazan topunu ele geçirip ihtilali duyurmak istediler. Fakat İttihat ve Terakki Partisi'ne bağlı subaylar askere söz dinletebildikleri için ayaklanma önlendikten başka, birgün sonra İstanbul'dan gelen silahlı bir isyancı grubun fenalık yapmasına yer verilmedi.

Erzincan Ayaklanması

Erzincan, garnizon merkezi idi. İstanbul'da asker arasında yapılan kışkırtmalar bu kentte de yapılmıştı. Şeriattan başka, alaylı-okullu subay sorunu da sömürülmüş ve dinciler ile çıkarcılar birleştirilmişti. İstanbul ayaklanmasının öncesinde asker okulları öğrencileri ile okullu subayların öldürüleceği, Şeriat isteneceği yolunda fısıltılar kulaktan kulağa dolaşmaya başlamıştı. 31 Mart (13 Nisan) günü Erzincan asker birlikleri sancaklarına Kur'an-ı Kerim bağlamış

oldukları halde ve silahlı olarak, bir süvari başçavuşunun komutasında koşu meydanında toplandılar ve Şeriatla ilgili isteklerini duyurdular. 4'üncü Ordu Komutanı İbrahim Paşa, yanında Erzincanlıların çok sevdiği Şeyh Fevzi Efendi olduğu halde isyancıların başı ile görüşerek isteklerinin onaylanacağını vaat edip ertesi günü arkadaşları ile birlikte müşirliğe gelmesini söyledi. Paşa kendisine bağlı kalan merkez taburu ile gerekli tertipleri aldıktan sonra isyancıların başlarını tutuklayarak ayaklanmayı durdurdu.[119].

Erzurum Ayaklanması

Erzurum'daki ayaklanma bir tümen generalinin desteklemesi ile meydana geldi. Fakat Ömer Naci, Kolağası Halil (Enver Paşa'nın amcası), Teğmen Yakub Cemil, Filibeli Hilmi gibi inanmış ve ateşli İttihatçıların faaliyetleri ile bu ayaklanmada etkisiz bırakıldı[120]. Bu suretle Erzincan ve Erzurum'da düzeni sağladıktan sonra, Mebuslar Meclisi'ne bir protesto telgrafı gönderildi.

Adana Ayaklanması

31 Mart ayaklanmasının Adana'daki tepkisi İstanbul'dakinden birgün sonra başladı. Bu ayaklanma karakter bakımından yukarıda sözü geçen ayaklanmalardan farklıdır. Yani askeri bir ayaklanma olmayıp, Ermenilerle Müslümanlar arasında bir boğazlaşma, bir iç savaştır. Bu olayın uzak nedenleri Ermeni ihtilal komitelerinin çalışmaları ile ilgilidir. Şöyle ki; Hınçak, Taşnak (Taşnakitsiyon) ihtilalci Ermeni komiteleri iken, Rusya'nın daha sonrada İngiltere'nin kapalı ve açık yardım ve kışkırtmaları ile muhtar ve hatta bağımsız bir devlet kurmak hayaline kapılmışlardı. Bu nedenle de istibdat devrinde çeşitli ayaklanmalar yapmışlar; İngiliz Hükümeti'nin kendileri için II. Abdülhamit'den yeni bir düzen istemek yolunda girişimini sağlamışlardı.

Böyle bir düzen kurulamayınca Ermeni ihtilalci liderleri Abdülhamit'e karşı savaşan Genç Osmanlılar'a yanaşarak Paris'te toplanan Birinci ve İkinci Genç Türkler Kongresi'ne katılmışlar ve istibdatın devrilmesi için onlarla anlaşmışlardı. Ne var ki,

[119] Bayar, Celal: A.g.e., C. I, s. 159-160.
[120] İbid, s. 161.

bu anlaşma ile kendi ülkülerinden ve ihtilalci metodlarından vazgeçmemişlerdir. Meşrutiyet'in duyurulmasından sonra da İttihat ve Terakki Partisi liderlerinin Ermeni liderleri ile kesin bir anlaşmaya varmak yolundaki çalışmaları olumlu bir sonuç vermemişti.

Ermeniler Meşrutiyet'in duyurulması ile doğan sınırsız özgürlük havasını kendi ülkülerini geliştirmek için sömürmeye koyuldular ve Adana'yı bu bakımdan bir merkez haline getirdiler. Selçuklular devrinde Adana ve dolaylarında bir aralık küçük bir Ermeni devletinin yaşamış olmasının davaları için tarihsel bir dayanak olabileceğini savunuyorlardı. Adana'da halkın büyük çoğunluğu Müslüman olduğu için, Ermenileri göze batar bir azınlık durumuna getirebilmek amacıyla İç Anadolu'dan buraya Ermeni getirip yerleştirmeye başladılar. Avrupa'da, Amerika'da ve Mısır'daki Ermeni komitelerinin aracılığı ile orada yerleşmiş zenginlerden kopardıkları paralarla, Yahudilerin Filistin'de yaptıkları gibi Adana'da Müslümanlardan toprak satın almaya koyuldular. Cemaat halinde kuvvetli bir surette örgütlenmiş Ermeniler, çalışkan ve becerikli olmaları nedeniyle Adana ve kazalarında da iş ve ticaret hayatında üstünlük sağlamaya gayret ettiler. Böylece oradaki Müslüman ağaların hayat alanına girmiş oldular.

Ermeniler bir yandan ekonomi dengesini kendi çıkarlarına çevirmeye çalışırken öte yandan da ülkücü çalışmalara giriştiler. Eski Ermeni krallarının ve kahramanlarının resimlerini evlerinin duvarlarına asmaya, kurmayı tasarladıkları devletin armasını sigara kutusu kapaklarının arkasında bastırmaya başladılar. Bundan başka sözde Ermenilere demokratik eğitim vermek üzere, "Halkı Okutmak Cemiyeti" adı ile bir cemiyet kurup siyasal propagandalarına giriştiler. Bu sırada silah taşımak özgürlük icabı sayıldığı için Ermeni gençleri açıktan açığa tabanca satın alarak ekzersizlere giriştiler ayrıca Kıbrıs'tan gizlice mavzer, bomba ve dinamit gibi silahlar ve yıkıcı maddeler getirtilip Ermeni evleri donatılmaya başlandı. Bu durum, Türkler ile Ermeniler arasında yüzyıllar boyunca sürüp gelen iyi ilişkilerin bozulması üzerinde büyük etki yaptı.

Kuşkuya düşen Adana eşraf ve âyanı, bu durum karşısında kayıtsız kalmayarak örgütlenmeye başladılar. Ermenilerin bir saldırısı halinde, Adana dolaylarında yaşayan aşiretlerden faydalanmak için onlarla temasa geçtiler. İki tarafın bu suretle bir çatışmaya doğru gitmesi basın veya Hükümet tarafından bazı uyarmalarla önlenebilirdi. Fakat basın bunun tam tersini yapmakta idi. İstanbul'da çıkan Volkan Gazetesi hükümete karşı duyguları kabartmakta büyük etken olduğu gibi, Adana'da yayınlanan bir gazete de Vali'yi, memurları ve adliyeyi küçük düşürücü yazıları ile hükümet otoritesini gevşetmekte ve sorumluları olayların gelişmesi karşısında seyirci duruma getirmekte idi. Adana Ermenileri bu gazetelerin, İttihat ve Terakki düşmanı ve kendi dostları olan muhalefet liderlerinden İsmail Kemal ve Prens Sebahattin ile ilişkilerini de bilmekte idiler. Böyle bir ortamda Ermeniler 26 Mart'ta (11 Nisan) Mersin'de, bir tiyatro oyunu ile ihtilal girişimi hazırladılar. Oyun "Sivas'ın Timur Tarafından Tahribi" adını taşımakta idi. Ermenileri birliğe çağıran bir takım siyasal sözlerden sonra, yakında başka bir bölgede bir Ermeni krallığının kurulacağı müjdesi ile perde kapanıyordu. Perdenin kapanmasından sonrada, seyirciler "Yaşasın Ermenistan Krallığı" bağırışları ve alkışlarla ortalığı çınlattılar[121]. Bu olay Mersin'de ve Adana'da Ermenilerin Müslümanları öldürecekleri söylentilerine yol açtı. Halk heyecana kapıldı. 31 Mart olayından birgün sonra da bir keşişin öldürülmesi yüzünden Müslümanlarla Ermeniler birbirlerine silah sıkmaya başladılar. Vali ve komutan ellerinde kuvvet bulunmadığından duruma seyirci kaldılar. Neden sonra redifler silah altına çağırıldı ise de bu, çatışmayı yatıştıracağına kızıştırdı. Çünkü redifler sivil elbise ile silahlanmakta idi. Halbuki silah depoları halk tarafından yağma edildiği için kimin redif olup olmadığını anlamak çok güçleşti. Bu sırada, bazı fesatçılarda "Ermenilere karşı hareket geçmek için hükümetin emri var, Vali bu emri saklıyor" söylentilerini ortaya attılar. Bütün bu olaylar, Adana ve dolaylarında üç gün süren sokak savaşlarına, yangın ve yağmaya sebep oldu. Bundan sonra az çok sükunet kuruldu. Ne varki, Selanik'ten kal-

[121] Abdurrahman Şeref: A.g. yazma, s. 38.

kan Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesi, bir de İngiliz savaş gemilerinin Mersin Limanı önlerine gelmesi Ermenilerin isyanı yeniden başlatmaları üzerinde etki yaptı. Bu defa düzeni kurmak için Adana'ya gönderilmiş olan askere ateş ettikleri için çatışma daha şiddetli oldu. Neticede resmi kayıtlara göre 7000 kadar Ermeni ve bunun yarısı kadar da Müslüman'ın ölmüş olduğu anlaşıldı. Adana'nın beşte üçü yakılıp yıkılmıştı. Sıkıyönetim Mahkemesi, böyle bir olayı önleyecek tedbirleri almamış oldukları için Vali ile Dahiliye Vekili'ni başlıca suçlular olarak gösterdi. Böylece Abdurrahman Şeref'inde dediği gibi, Adana olayı "Hürriyet neş'esinin kanlı sarhoşluğu" olarak tarihe geçti[122].

Şu da var ki Türkiye'deki Ermenilerin bütünü, ırkdaşlarının Adana'da meydana getirdikleri ayaklanmayı onaylamadılar. Bunlardan İttihat ve Terakki kodamanları ile ilişkileri olanlarının bir kısmı, Türklerle beraber yaşamayı zorunlu görmekte idiler. İttihat ve Terakki ile iyi geçinilmediği takdirde çatışmalar sürüp gidecek ve Rusya'dan yardım istemek gereği hasıl olacaktı. Halbuki Rusya, Ermeni Kilisesi'ne ve topluluğuna karşı daima hayret uyandırıcı derecede dar bir düşünce ile hareket etmişti. Bundan ötürü Rusya'dan yardım isteklisi Ermenilerin sayısı pek azdı[123].

Ayaklanmanın Makedonya'da Tepkisi

İstanbul'da meydana gelen 31 Mart ayaklanması İsmail Canbolat'ın "Meşrutiyet mahvoldu" şeklinde lakonik sözlü bir telgrafından Selanik'te öğrenildi. Bu haber ilkin bir fısıltı halinde kulaktan kulağa dolaştı. Sonra bir bomba gibi patlayıp açığa vuruldu. Makedonya'nın her tarafında yankılar uyandırdı. Ayaklanmanın niteliği üzerinde çeşitli söylentiler ortaya döküldü. Anayasa'nın kaldırılması amacı ile asker isyana kışkırtılmış, Mebuslar Meclisi basılmış mebuslardan bir kısmı öldürülerek yerlerine başkaları atanmış, Galata Köprüsü havaya uçurulmuş, sansür tekrar konmuş vesaire gibi.[124] Bu söylentiler halkta büyük

[122] Adana ayaklanması üzerine Abdurrahman Şeref'in önceden adı geçen yazma eserinde çok ayrıntılı bilgi ve belgeler vardır.

[123] Pears, Sir Edwin: A.g.e., s. 300.

[124] Ali Cevat: A.g.e., s. 64.

heyecan uyandırdı. Makedonya'da Meşrutiyet ve İttihat ve Terakki Partisi'ne bağlılık bir iman halinde kökleşmişti. Selanik Genel Merkezi ordunun yüksek komutanları ile durumu görüştü. III' üncü Kolordu Komutanı Mahmut Şevket Paşa, Meşrutiyet'in korunması için and içmiş olan ordunun ayaklanmayı bastıracak güçte olduğunu ve harekete hazır bulunduğunu bildirdi.

Bunun üzerine Genel Merkez'in girişimi ile İttihatçı örgütlerinden İstanbul'a protesto telgrafları yağmaya başladı. Bunlar Padişah'a, Sadrazam Tevfik Paşa ve Mebuslar Meclisi Başkanlığı'na gönderilmekte idi. Bazılarında protesto ile de yetinilmeyerek, korkutucu ve ürkütücü sözler bulunmakta idi[125]. Bütün ahali ve İttihat ve Terakki adına çekilen ilk telgrafta istibdat kabinesi olan Tevfik Paşa Hükümeti'nin değiştirilmesi istenmişti. Buna bir karşılık gelmeyince Padişah'a şu telgraf çekilmiştir: "Padişah iftihar ediniz, yere batası bir gericilik hareketi ile Meşrutiyet yapıtı yıkılarak istibdat yönetimi tekrar kuruldu. Bütün bu milletin hakları korunacak yerde bu gericilik hareketi büyük bir ustalıkla yürütüldü. İğrenç bir İstanbul halkının kötü isteklerine uyularak otuz milyonluk büyük bir milletin yok edici ellere geçirilmesi istendi. Fakat ne mümkün, o cehennemliklerin görecekleri, başarı değil mezar olacaktır". Telgrafta bundan sonra millet ve ordunun İstanbul üzerine yürümekte olduğu, alçakların derhal dar ağacına çekileceği belirtilerek "Bizim için ölmek var dönmek yok." ...[126] parolası gelmekte idi. Buna benzer telgraflar daha sonra İmparatorluğun dört yanından gelmeye başladı. İttihat ve Terakki Partisi kuvvetli bulunduğu yerlerde, telgrafhaneleri de kontrol altına alarak yönetim amirlerinin İstanbul ile görüşmelerine engel olmuştu. Defterdarlara gelince, meşruluğunu kabul etmedikleri bir Maliye Nazırı'nın emirlerini düzenlemeyeceklerini bildirmişlerdi. Böylece isyancıların kurdurmuş oldukları hükümetin otoritesi erimiş bir duruma getirilmiş bulunuyordu.

[125] Danişmend, İsmail Hami: 31 Mart Vakası - Tevfik Paşa'ya gönderilen telgrafları kapsamaktadır.

[126] İbid., s. 38.

Hareket Ordusu'nun İstanbul Üzerine Yürümesi

31 Mart (13 Nisan) ayaklanmasından bir gün sonra, Selanik'ten İstanbul üzerine kuvvet gönderilmesi kararlaştırılmış bulunuyordu. Bu kuvvetin yüksek komutanlığını Mahmut Şevket Paşa, komutanlığını Hüseyin Hüsnü Paşa, kurmay başkanlığını Kolağası Mustafa Kemal (Atatürk) üzerine almıştı. Selanik Redif Tümeni sözü edilen kuvvetin çekirdeği idi. Buna gönüllü olarak Müslüman olan ve olmayan erler de katıldı. Bu suretle meydana gelen kuvvete Mustafa Kemal'in uygun gördüğü "Hareket Ordusu" adı verildi. Hareket Ordusu'nun öncü birlikleri 14 Nisan akşamı trenle İstanbul yönüne hareket ettiler. Ordu kuvvetlerinin toplantı yeri olarak Yeşilköy gösterilmişti.

Mahmut Şevket Paşa, Edirne Komutanı Salih Paşa'ya da İstanbul üzerine yürümek üzere Yeşilköy'e kuvvet göndermesini yazmıştı. Salih Paşa, Kurmay Başkanı Binbaşı Vehip'in (Vehip Paşa) etkisi ile istenileni yerine getirmekten çekindi. Girişilen hareketlerin resmi nitelik taşımadığını, kendisinin Padişah'a karşı sorumlu bulunduğunu, onun taraftarlarının kazanması durumunda kendisinden hesap sorulacağını belirterek subaylardan isteyenleri Mahmut Şevket Paşa kuvvetlerine katılmakta serbest bıraktı. Bu olaydan da anlaşıldığına göre ordu komutanları arasında, Hareket Ordusu'nun başarıya ulaşacağı üzerine kesin bir inanç yoktu.

Sadrazam Tevfik Paşa; Hareket Ordusu birliklerinin Selanik'ten hareketini tren kampanyası direktöründen öğrenmiş ve alınacak tedbirleri görüşmek üzere kabineyi toplantıya çağırmıştı. Toplantıda, isyancı kuvvetlerle Hareket Ordusu arasında bir savaşın önlenmesini sağlamak maksadı ile Mahmut Şevket Paşa kuvvetlerinin İstanbul'a girmemelerinin uygun olacağı sonucuna varıldı. Bu düşünce, Harbiye Nazırı tarafından Mahmut Şevket Paşa'ya tel ile bildirildi. Ayrıca Çürüksulu Mahmut Paşa ile ulemaya bağlı kimselerden bir iyi niyet kurulu Hareket Ordusu öncüleri ile görüşmek üzere Yeşilköy'e gönderildi. Bu sırada Çatalca istihkamları Hareket Ordusu birlikleri eline geçmişti. İstanbul'da telaş ve şaşkınlık gittikçe artmakta idi.

Sorumluların Telaşı

Abdülhamit İstanbul'da ayaklanmanın başarıya ulaştığını görünce, partinin memlekette köklü bir güce ve etkiye sahip bulunmadığını sanmıştı. Bu nedenle Makedonya'dan ilk gelen protesto telgraflarına önem vermeyerek "Blöften ibaret" diye vasıflandırmıştı[127]. Fakat telgrafların arkası kesilmeyince ve Makedonya'da halkla ordunun ve İttihatçıların birlik olduğunu anlayınca sinirlenerek hiddetini şu sözlerle belli etmişti:

"Rumeli'den kendilerinin getirmiş oldukları asker, kendilerine karşı ayaklanmışlar, herifleri namazdan niyazdan yoksun ettiler. Baskı yaptılar. İsyan ettirdiler. Bizim ne kabahatimiz var, biz ne yapalım?"[128]. Sadrazam Tevfik Paşa'ya gelen telgraflarda da kurmuş olduğu hükümetin meşru olmadığı öne sürülmekte idi[129]. Bununla Tevfik Paşa memleketin içinde bulunduğu koşulları dikkate alarak ve korkuya kapılmayarak görevine devam etmeyi uygun görmüştü.

Meclis'te İsmail Kemal'in etkisi altında bulunan mebuslara gelince, bunlar da Abdülhamit gibi, ayaklanmaya karşı gösterilen tepkinin önemini ilk günlerde kavrayamamışlardı. Bundan ötürü Meclis'in 14 Nisan'da vilayet ve sancaklara gönderilmek üzere kabul etmiş olduğu bildiride ayaklanma haklı gösterildikten başka halk tarafından da benimsenmiş olduğu gibi bir anlam taşımakta idi. Nitekim bildiride isyancı askerler "Evladı Vatan" diye vasıflandırılmakta, "Şeriatın tam manası ile yürütüleceği" belirtilmekte ve herkesin güvenini kazanmış bir sadrazamın başkanlığı altında bir hükümetin kurulduğu" anlatılmakta idi[129a]. İsmail Kemal bu konuda bir telgrafı da Arnavut kulüplerinde okutulmak üzere Avlonya'ya göndermiş bulunuyordu. İsmail Kemal'in yaptığı marifetlerden biri de İngiltere'nin İstanbul'daki elçisi Sir Gerard Lowthen'in yardımı ile ve imparatorluktaki İngiliz konsolosları aracılığı ile ayaklanmanın Meşrutiyet'e karşı yapılmış olmadığını duyurmuş olmasıdır. İsmail Kemal, hatıratında bu

[127] İbid., s. 32.
[128] Ali Cevat: A.g.e., s. 64.
[129] İbid., s. 130.
[129a] İbid., s. 132.

hizmetinden dolayı İngiliz Elçisi'ne şükran borcunuda sunmaktadır[130]. Sir Lowthen'in bir hatıratı olup olmadığını bilmiyoruz. Fakat böyle bir hatırat mevcut ise herhalde kendisi de İsmail Kemal'e şükran borçlu olduğunu kabul etmiş olmalıdır.

İsmail Kemal, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmek kararında direndiğini öğrenince son kozunu oynamaya kalkıştı. Sözde böyle bir hareket İstanbul'da korkunç yağmalara ve katillere yer verecekti. Bunların önlenmeside ancak büyük devletlerin girişimi ile Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmekten vazgeçirilmesi ile olabilirdi. Böyle bir girişimi sağlamak üzere İsmail Kemal ilgili devletlerin elçileriyle yapmış olduğu temasları şöyle anlatmaktadır: "Oturmakta olduğum otele gelerek kendileri ile konuştuğum Alman temsilcisi Melferrich ile diğer devlet temsilcilerinden durum hakkında görüşlerini yeteri hakkında öğrendim. Bunlar işlerin bu kerteye gelmesini Padişah'ın akılsızca hareket etmiş olmasına bağlıyorlar ve karşılaşmakta bulunduğumuz güçlüklerden bir çeşit memnunluk duyuyorlardı. Rus Elçisi Zinoviçev de harekete geçmek taraflısı değildi. Padişah'ın ve nazırlarının kendilerini bunalmaktan kurtarmanın bir çaresini aramaları gerektiğini söyledi. Bundan sonra Sir Gerard Lowthen'i görmeye gittim ve kendisi ile konuştum. İngiliz Hükümeti'nin müdahalesi konusundaki teklifini kesin olarak red etmedi, fakat böyle bir teklifi kimin yapacağını sordu. Padişah'ın yapması için çalışacağını söyledim. Bunun yeteri kadar etkili olmayacağı cevabını verdi. Bu takdirde teklifin Sadrazam tarafından yapılmasını temin edeceğimi söyledim. Elçi böyle bir durumda ne yapılabileceğini düşüneceğini ifade etti[131]".

İsmail Kemal, bundan sonra Sadrazam Tevfik Paşa'yı görmüş, İngiltere'nin müdahalesini istemesi için ikna etmeye çalışmış fakat muvaffak olamamıştır. Tersine olarak Tevfik Paşa, Selanik'ten İstanbul Polis Müdürü'ne kendisinin tutuklanması için bir telgraf gelmiş olduğunu haber vermiş ve vakit varken başının çaresine bakmasını öğütlemiştir. Bunun üzerine İsmail Kemal İngiltere Elçiliği'ne sığınarak korunmasını istemiştir. İngiliz Elçisi de

[130] Somerville, Strey: A.g.e., s. 343.
[131] İbid., s. 344.

bu sadık bendesini, İngiliz bayrağı taşıyan bir vapurla Yunanistan'a kaçırmıştı. Bu sırada İsmail Kemal'in ortakları da birer çaresini bularak İstanbul'dan sıvışmaya başlamışlardır. 31 Mart ayaklanmasının başlıca kışkırtıcılarının İstanbul'dan kaçması mevcudu 40.000 kadar olan isyancı askerleri gerçek liderlerinden yoksun etmişti. Harbiye Nazırı Ethem Paşa ve Hassa Ordusu Komutanı Nazım Paşa, bunların Hareket Ordusu'na karşı koymamaları için çalışacaklarını Sadrazam Tevfik Paşa'ya söz vermişlerdi. Abdülhamit de, ayrıca silah kullanmamalarını istemişti. Ne varki ne Padişah'ın ne de yüksek komutanların asker üzerinde gerçek bir otoritesi kalmamıştı. Görünmeyen eller Padişah adına isyancılar arasında fesat saçmaya devam etmekte idi. Üstelik de isyancılar cezalandırılacaklarından ve hatta da öldürüleceklerinden korktukları için Hareket Ordusu'na karşı direnmeye kararlı idiler.

Hareket Ordusu'nun İstanbul'a Girişi

14-19 Nisan arasında Hareket Ordusu kuvvetleri İstanbul'u batıdan yarım çember içine almış bulunuyordu. 19 Nisan'da bu kuvvetlerin komutanı Hüseyin Hüsnü Paşa İstanbul halkına bir bildiri yayımladı. Bildiri devrimci bir biçimde yazılmıştı. Amaç, özet olarak şu suretle anlatılmakta idi:

"Millet Anayasa'nın ayaklar altına alınmak istendiğini gördü ve bu alçakça harekete sebep olanları cezalandırmak gereğini kavrayarak İstanbul üzerine yürümeye karar verdi. İlk kuvvet olmak üzere işte bizi, İstanbul surları karşısında gördüğünüz bu Hareket Ordusu'nu buraya gönderdi".

"Hareket Ordusu'nun amaç ve ödevi Anayasa'nın üstünde hiçbir kanun hiçbir kuvvet olmadığını ve olamayacağını isbat eylemek ... ve millet hainlerine son ve kesin bir uyarıcı ders vermektir".

"Mazlum ahali ve tarafsız erat kesin olarak korunacaktır. Ancak kışkırtıcılar, fesatçılar ve onlara katılmış olanlar hak ettikleri kanun cezasından hiçbir suretle kurtulamayacaklardır"[132].

[132] Ali Cevat: A.g.e., s. 138.

27 Nisan'da Mebuslar ve Âyan meclisleri Yeşilköy'de Millet Meclisi halinde toplanarak bu bildiriyi onayladılar. Aynı gün Mahmut Şevket Paşa Hareket Ordusu'nun kara ve deniz kuvvetlerinin yüksek komutasını üzerine aldı. 23 Nisan'da Hareket Ordusu kuvvetleri, Sirkeci'den, Aksaray'dan, Edirne Kapı'dan ve Beyoğlu'ndan olmak üzere dört kol halinde İstanbul'a girmeye başladılar[133].

İstanbul büyük bir korku geçirmekte idi. İsyancı askerler, düzensiz bir güruh halinde havaya ateş etmeye başlamışlardı. Hareket Ordusu'nun Beyoğlu yönünden ilerleyen kuvvetleri, Harb Okulu önünde karşılaştığı direnmeyi kısa zamanda ezdikten sonra, isyancıların merkez haline getirmiş oldukları Taksim Kışlası'nı kuşatıp ateşe başladılar. Sirkeci'den Bab-ı Âli'ye yürüyen kol, askeri klübe sığınan isyancılarla Bab-ı Âli'nin korunması ile görevlendirilmiş karakol erlerinin şiddetli direnişi ile karşılaştı. Direnişi kırmak ve isyancıları teslim almak için topçu kuvvetleri getirtilip top ateşi açıldı. O gün akşama kadar süren savaşlar sonunda Selimiye ve Yıldız kışlaları dışında kalan direnme merkezleri tüm olarak yok edilmiş bulunuyordu. Ertesi gün Selimiye ve daha sonra Yıldız kışlalarındaki isyancılar teslim olmak zorunda bırakılarak Hareket Ordusu İstanbul'a tamamen hakim oldu. Bundan sonra Mahmut Şevket Paşa sıkıyönetim ilan etti. Şimdi herkesin aklına bir tek soru takılmış bulunuyordu: Abdülhamit ne olacaktı?

3. ABDÜLHAMİT'İN TAHTTAN İNDİRİLMESİ

Sarayın Son Günleri

Hareket Ordusu İstanbul'a girdiği gün Yıldız Sarayı'ndakiler için büyük korku başlamıştı. Görevlilerden her biri bir yana sıvışmaya başladı. Sarayı teslim almaya gönderilen Şevket Turgut Paşa, içinde pekçok asker bulunduğunu sanarak, etrafını kuşatıp beklemeye karar verdi.

25 Nisan günü büyükelçiliklerden birinin bir memuru Yıldız'a gelerek efendisinin Padişah'a hizmete hazır olduğunu

[133] Altınay, Ahmet Refik: A.g.e., s. 1191.

bildirdi[134]. Abdülhamit'in bir yabancı devlet himayesine girmeye niyeti olmadığı cevabı verildi. Aynı gün sarayın direnmeye kalkışması halinde yakılacağı söylentileri dolaşmaya başladı. Oysa ki, sarayda bekçilik yapan 30 er kalmıştı. 26 Nisan'da sarayın elektrikleri kesildi. Yıldız karanlık bir gece geçirdi. 27 Nisan'da Hareket Ordusu askerleri, başlarında er üniformalı subayları olduğu halde saraya girdiler. Aşçı, kilerci, kahveci, odacı tarafından kimi buldularsa tutukladılar. Sonra Harem dışında kalan yerleri işgal ettiler. O akşam sarayın gümüş tepsileri, altın tabakları boş kaldı. Harem halkına askerin yediği tayın ekmeği verildi. Saraylılar katık istediler. Askerlerden biri, hiçbir arka düşüncesi olmaksızın; "Bu akşam da katıksız yeyin" dedi. Millete yıllarca katıksız ekmek yedirmenin ne demek olduğunu saraylılar o akşam anladılar. Yalnız, Abdülhamit'e, katık olarak bir kase yoğurt bulunmuştu.

Millet Meclisi ve II. Abdülhamit

27 Nisan günü Saray, korkulu yaşamını sürdürürken, Mebuslar ve Âyan meclisleri, Millet Meclisi halinde Yeşilköy'de Sait Paşa'nın başkanlığında toplandılar. Padişah genellikle 31 Mart ayaklanmasından sorumlu tutulmakta idi. Anayasa'yı koruyacağına yemin ettiği halde, ayaklanma sırasında bu doğrultuda herhangi bir girişimi görülmemişti. Tersine isyancılara para yardımında bulunduğu konusunda bir kanı vardı. Bu kanı Millet Meclisi üyelerinin çoğunluğu tarafından da benimsenmişti. Bu suretlede Abdülhamit'in tahttan indirilmesi problemi ortaya çıkmış bulunuyordu. Millet Meclisi bu problemi çözümlemek yolundaki çalışmalarına devam etmek üzere Yeşilköy'den İstanbul'a gelerek Ayasofya'daki binasında toplandı.

27 Nisan'da yapılan toplantıda 31 Mart ayaklanması ile Meşrutiyet yönetimine vurulmuş olan darbe üzerine memleketin dört bir yanından Bab'ı-Âli'ye, Mebuslar Meclisi'ne ve Âyan Meclisi'ne gönderilmiş olan protesto telgraflarının bazıları okundu. Bunlarda II. Abdülhamit'in düşürülmüş olduğu ve hutbelerde adının artık geçmeyeceği belirtilmekte idi. Bundan sonra ilk sözü alan

[134] Ali Cevat: A.g.e., s. 74; Yapıtta bu kimse ile bağlı bulunduğu elçiliğe dair bir bilgi yoktur.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, millet ve memleketin selameti için Abdülhamit'in tahttan indirilmesine karar verilmesini önerdi. Ancak Osmanlı Devleti'nin Anayasa hükümlerince de bir Müslüman devleti olması nedeni ile bu konuda bir fetvaya gerek bulunduğunu da sözlerine ekledi. Ahmet Muhtar Paşa'nın demeci alkışlarla karşılandı. Fetvanın hazırlanmasına kadar Millet Meclisi'nin sürekli toplantı halinde bulunması ve içeriye hiç kimsenin girip çıkmasına yer verilmemesi kararlaştırıldı.

Bundan sonra, Şeyhülislam Mehmet Ziyaettin Efendi ve Fetva Emini Hacı Nuri Efendi Meclis'e getirtilerek, kabine üyeleri, Mebuslar ve Âyan meclisleri başkanları ile birlikte fetvanın hazırlanmasına girişildi. Fetva Emini, ilkin fetva vermemek için direndi. Padişah'ın tahttan indirilmesinde uğur bulunmadığını öne sürdü. Örnek olarakda Abdülaziz'in tahtan indirilmesi ile ilgili olayları sayıp döktü. Fetva Emini Padişah'ın tahttan indirilmesi yerine kendisine tahttan vazgeçmesinin önerilmesini uygun buluyordu. Ne varki Abdülhamit buna şu gerekçe ile yanaşmadı:

"Ben Saltanattan vazgeçmeyeceğim. Bu 31 Mart olayını bana isnad ediyorlar. Bunu hiçbir yönden kabul etmem ve sorumluluğunun ve lekesinin benim üstümde kalmasına razı olamam. Bir komisyon mu yoksa bir yüksek divan mı kurulur. Her ne suretle olursa olsun tahkikat yapılsın. Bunu yapanlar meydana çıkarılsın, işte bu şartlarla ben Saltanattan vazgeçerim[135]." Bunun üzerine fetva düzenlenip Şeyhülislam tarafından imza edildikten sonra Meclis'e gönderildi.

Fetva Metni

"Müslümanların imamı olan Zeyd'in bazı önemli Şeriat meselelerini Şeriat yapıtlarından silip çıkartması ve sözü edilen yapıtları yasaklaması ve yırtıp yaktırması ve devlet hazinesinden boş yere harcamalar yaparak onu Şeriata aykırı olarak kullanması ve Şeriata dayanmaksızın teb'ayı öldürmek, hapsetmek veya sürgüne göndermek gibi zulümleri adet ettikten sonra doğruluğa yönelmek üzere söz verip and içmiş iken, andını tutmayarak Müslümanların hal ve gidişlerini büsbütün bozacak ve halkın birbirlerini öldürmesine varacak büyük karga-

[135] İbid., s. 98.

şalıklar çıkarmakta direnmesi dolayısı ile, Müslümanlardan söz sahibi kimseler Zeyd'in zorbalığının önüne geçtiklerinde İslam memleketlerinin birçok yerlerinde onu tahttan indirilmiş tanıdıkları üzerine sürekli haberler gelip onun yerinde kalmasından zarar geleceği kesin görüldüğünden ve yerinden ayrılmasında da iyilik umulduğundan Zeyd'in imamlıktan ve padişahlıktan vazgeçmesini teklif etmek veya tahttan indirilmek yollarından hangisi yetkili kimseler tarafından uygun görülürse o yolda hareket edilmesi vacip olur mu?

— Elcevap

— Olur"[136].

Bu fetva Osmanlı tarihinde verilmiş olduğu bilinen birçok fetvalar gibi, din ile devletin birleşmiş olmasının bir sonucu olarak dinin siyasete alet edildiğini gösteren parlak bir örnektir. Padişah'ın 31 Mart'ın hazırlanmasında rol sahibi olduğu anlaşıldığı takdirde durumu ne olacaktı? Bütün bunlar düşündürücü problemlerdi. Bu nedenle halkın alışmış bulunduğu geleneksel bir yoldan gidilerek Meşrutiyet devrinde de Zeyd'in hareketi hakkında Şeyhülislam'ın fetvasına başvurulmuştur.

II. Abdülhamit'in Şeriat kitaplarından kelimeler çıkarttığı, bazı kitapları da yaktırmış olduğu, devlet hazinesini israf ettiği, birçok kimseleri sürgüne göndermiş olduğu gibi suçlamalar doğru idi. Fakat bunlar İkinci Meşrutiyet'in duyurulmasından önceki devreye ait idi. Bu devrenin hesabıda Meşrutiyet'in duyurulmasından sonra, Mebuslar Meclisi'nin Padişah'ı yerinde bırakması ile kapanmıştı. Fetvanın 31 Mart ayaklanması ile ilgili suçlamalarına gelince bunlar fetva verenin kanısı ile saptanacak dinsel cinsten olmayıp siyasal nitelikte idi. Abdülhamit de bir vatandaş olarak Anayasa'nın teminatı altında idi. Üstelik yine bu Anayasa'ya göre sorumsuzdu. Vatana hiyanet halinde normal yargı örgütlerince suçunun ve cezasının saptanması gerekli idi. Zaten kendisi de bunu istemekte idi. Ne varki böyle bir olayın Osmanlı tarihinde örneği yoktu. Kaldı ki yargılamaya gidildiği ve suçsuz olduğu anlaşıldığı an durumu ne olacaktı?

[136] Altınay, Ahmet Refik: A.g.e., s. 1195; ayrıca Bayar, Celal: A.g.e., C. II, s. 365.

II. Abdülhamit'in Tahttan İndirilmesi

İşin daha garip tarafı, fetva üzerine karar verecek olan Millet Meclisi, Abdülhamit'in 7 defa sadrazamlık yerine getirmiş olduğu Sait Paşa'nın başkanlığında toplanıyordu. Abdülhamit yaptıklarını sadrazamları ve şeyhülislamları aracılığı ile yapmıştı. İstibdat devri sözkonusu olunca, onlara da bir suç payı düşmekte idi. Halbuki onlar artık Zeyd olmaktan kurtulmakta idiler. Ortada Zeyd olarak da kala kala yalnız Abdülhamit kalıyordu.

Sait Paşa, Millet Meclisi kürsüsünde bir hürriyet kahramanı gibi kurularak, sözü edilen fetvayı okudu. Sonra ayağa kalkarak, milletvekillerine şöyle seslendi:

"— Efendiler, bilinen nedenlerinden dolayı ve okunan fetva gereğince Sultan II. Abdülhamit'in saltanat tahtından ve Halifelikten düşürülmesine karar veriyor musunuz?" Millet vekilleri ayakta oldukları halde, gürültüler arasında bu soruya olumlu karşılık verdiler. Başkan paşa, bundan sonra boşalmış olan tahta, Anayasa gereğince Padişah adayı Mehmet Reşat Efendi'nin çıkmasını oya koydu. Milletvekilleri yüksek sesle "Yaşasın Padişahımız Sultan Mehmet Han Hamis" diye bağırarak yeni padişahı selamladılar[137].

Millet Meclisi tahttan düşürülme kararını düşük padişaha bildirmek üzere üyelerinden ikisi Mebuslar Meclisi'nden, diğer ikisi Âyan'dan olmak üzere dört kişilik bir kurul seçti. Bu kurula Âyan'dan eski yaverlerden Arif Hikmet Paşa ile Ermeni Katolik Cemaati'nden Aram Efendi, mebuslardan da Draç mebuslarından Esat Paşa ile Selanik Yahudi Cemaati'nden Karasu Efendi girdiler. Fetva gibi dinsel bir içtihadın bildirilmesi için böyle bir kurulun görevlendirilmesi, daha ilk anlarda direnme ile karşılanmıştır. Gerçekte ise Abdülhamit'e bildirilecek olan fetva değildi. Fetva üzerine Millet Meclisi'nin almış olduğu bir kararda ve bu kararın da karakteri kesin olarak siyasal idi. Kurula ulema sınıfından kimsenin seçilmemiş olması, eskiden bu sınıfa ait olan bir hakkın, bundan böyle Millet Meclisi'ne geçmiş olduğunu göstermek içindi. Kurula Ermeni ve Yahudi üyelerin seçil-

[137] Abdurrahman Şeref: A.g. yazma, s. 19.

miş olması, ayrıca, Meşrutiyet'i duyurmak ve 31 Mart ayaklanmasını bastırmak için birlikte çalışmış olan Osmanlıların birliklerinin devam etmekte olduğunu göstermek maksadıyla yapılmıştı.

II. Abdülhamit taht değişikliğini bildiren topları işitince, artık her şeyin bittiğini anlamıştı. Sarayın Küçük Mabeyin denilen yerinde kuşku içinde bulunduğu sırada sözü edilen kurulun kendisini görmek istediği bildirildi. Kurula sarayı korumaya memur Galip Bey (Paşa) de katılmıştı. Abdülhamit kurulu kabul etti. Esat Paşa düşük Padişah'ı selamladıktan sonra:

"— Biz Mebuslar Meclisi tarafından geliyoruz, fetva var, millet sizi tahttan indirdi. Amma hayatınız emindir" dedi. Abdülhamit metanetini koruyarak:

"— Bu işi ben yapmadım. Sebep olanları millet arasın bulsun. Ben milletimin iyiliği için çok çalıştım. Hepsi mahvoldu. Hepsinin üstüne sünger çekildi. Kaderim böyle imiş sebep olanları varsın millet bulsun, yalnız bir ricam var o da hayatımın Çırağan Sarayı'nda muhafaza edilmesidir.... Zaten ben yorulmuş idim. Hiç bir şey istemem, hiçbir şeye karışmam, milletten bunu rica ederim"[138].

Kurul bu konuda söz söylemeye yetkili bulunmadığını ve görevinin sona ermiş bulunduğunu söyleyerek saraydan ayrıldı.

II. Abdülhamit Selanik'te

Gece yarısından sonra, Hüseyin Hüsnü Paşa (Hareket Ordusu Komutanı), Fethi Bey (Okyar) ve Galip Bey gelerek Abdülhamit'e, Selanik'e götürüleceğini bildirdiler ve hazırlanmasını istediler. Abdülhamit, öldürüleceğinden kuşkulanarak Selanik'e gitmeyeceğini söyledi. İki tarafın da isteklerinde direnmesi trajik olaylara yol açtı. Haremde kadınlar vaveylaya başladılar. Düşük Padişah'ın yanında bulunan Şehzade Abdurrahim Efendi'de ağlıyordu. Başkatip Cevat Bey'in adeta aklı başından gitmişti. Harem kapısından askerlerin yukarıya çıkmaya başlaması bu şaşkınlığı büsbütün arttırdı. Bu arada Galip Bey'in gür sesi işitildi.

[138] Ali Cevat: A.g.e.; Galip Paşa'nın Hatıraları, Hayat Tarih Mecmuası, 1966, s. 8-9.

"Koskoca şanlı bir ordu sizin hayatınızı temin ediyor. Bu konudaki karar kesindir.... Fakat bu teminatı İstanbul'da kalırsanız veremiyor, sorumluluk kabul etmeyiz" diyordu. Abdülhamit başka çıkar yol olmadığını anlayınca, küçük şehzade Abdurrahim Efendi ile eşlerinden ve hizmetkârlarından bazılarını da yanına alarak saraydan ayrılıp Sirkeci'ye götürüldü. Orada da özel bir trene bildirilerek Selanik'e götürüldü. Bu olay ile de Osmanlı tarihinde onun adını taşıyan bir devir kapanmış oluyordu.

V. İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN İKTİDARA GEÇMESİ VE BÖLÜNMESİ

1. SUÇLULAR VE CEZALAR

Mehmet Reşat'ın Tahta Çıkması

Millet Meclisi II. Abdülhamit'i düşürdüğü gün Mehmet Reşit Efendi de "Padişahım çok yaşa" diye alkışlanmıştı. Gazi Ahmet Muhtar Paşa başkanlığında iki Türk bir Rum ve bir Ermeni üyeden kurulan bir kurul, bu haberi bildirmek üzere, yeni Padişah'a göndermişti (27 Nisan 1909). Mehmet Reşat Beşiktaş Sarayı'nda kurulu kabul ederek tebriklerine karşılık duygularını şu sözler ile belirtmişti:

"Otuzüç yıldır itidalimi korudum. Bu müddet içinde devamlı olarak milletin selametine ve saadetine dualar ettim. Mademki millet beni arzu ediyor teşekkürle bu görevi kabul ediyorum. Benim birinci emelim Şeriat'a ve Anayasa'ya göre görevimi yapmaktır. Milletimden bir kişinin burnu kanarsa benim yüreğim kanar; otuz yıldır istibdatçıları beraber çektik. Ne acı şey olduğunu biliriz. Cenabı Hak başarı ihsan ederse bahtiyarım[139]".

Mehmet Reşat geleneksel törenle, Harbiye Nezareti'ne gelmiş, Sadrazam, Şeyhülislam, Nazırlar ve Mebuslar Meclisi ile Ayan Meclisi başkanları tarafından karşılanmış, Anayasa'ya bağlı kalacağına and içmiş, arkasından da tebrikleri kabul etmiştir.

Yeni Padişah; 1844'te doğmuştu. Sultan Abdülmecid'in oğlu idi. Düzenli bir eğitim görmemişti. II. Abdülhamit devrinde sıkı

[139] Abdurrahman Şeref: A.g. yazma, s. 26.

bir gözetleme altında bulundurulmuştu. Özel hayatı saray çevresinde kadınlar ve haremağaları arasında geçmişti. Farsçayı merak etmiş, İran edebiyatı ile uğraşmıştı. Abdülhamid'in Kadiriye Tarikatı'na bağlı olmasına karşılık o Mevlevi Tarikatı'na bağlı idi. Tarihçi Abdurahman Şeref'e göre; "İffet, necabet, asalet, edep, terbiye ve safvet sahibi" idi. Bu vasıflarlada hızını alamayan Abdurahman Şeref, yeni Padişah ile başlayan devir üzerine şu sözleri söylemekten de kendisini alamamıştır: "... Sultan Abdülhamit'in tezvirci ve iki yüzlü politikasına karşılık artık Osmanlı Devleti'nin dua yasasına ve Meşrutiyet usulüne taraftar, özü sözü doğru, devlet haysiyetini, milletin refah ve saadetini her şeye üstün tutan bir Padişah'ın, Şeriat'e, kanuna, milli hakimiyete dayanan hükümeti başlamış idi. Ne mutlu o millete ki kendine daima sıdk ile dua eden bir Padişah'a malik. Öyle Padişah ki milletin bahtiyarlığını kendi bahtiyarlığına mikyas ede, ve mahşer gününde Allah isteklerini hayır ve şer cevabını vermek itikadında buluna"[140].

Bir yabancı yazara göre de V. Mehmet Reşat İskoçya'da veya İngiltere'de doğmuş olsa idi; liyakatı ve bilgisi nedeniyle değil fakat kalbinin temizliği dolayısıyla bir kilise mütevellisi veya yönetim kurulu üyesi seçilirdi[141]. Yeni Padişah'ı anlatmak için sıralanmış olan bu vasıflar biraz fazla veya biraz eksik de olsa bunlardan iki gerçek çıkmaktadır. Birincisi Abdurahman Şeref Bey gibi aydın tanınan ve bu nedenle de Maarif Nazırlığı'na kadar yükselmiş bulunan bir zatın Padişah'ta görmek istediği dinsel kişiliktir. Padişah'ta, millete dua etmekten ve mahşer gününde hesab vermekten başka Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarına yarayan bir vasıf aramayan ve aramayı gerekli görmeyen bu son Osmanlı vak'a yazarı, yaşamakta bulunduğu devrin ne tip devletler başkanları istediğini kavramamış bulunduğu için geçmiş günlerin tütsüsü altında bunalmış görünüyor. İkinci gerçek şudur ki; bu özelliklere sahip bir Padişah memleketi Meşrutiyet'le olduğu gibi diktatörlük ile de yönetmek isteyecek iktidar sahipleri

[140] İbid.

[141] Pears, Sir Edwin: A.g.e., s. 289.

için biçilmiş kaftandı. İttihat ve Terakki Partisi de bu nedenle kendisinden şikayetçi olmayacak, daima memnun kalacaktı.

İttihat ve Terakki Partisi'nin Durumu

İttihat ve Terakki Partisi; 31 Mart ayaklanmasını bastırmış, II. Abdülhamit'i tahttan indirmiş ve yerine Mehmed Reşat'ı geçirmişti. Ne varki bu işleri kendisine değil, orduya ve Meclis'e maletmekte idi. Gerçekte ise, önceden de görüldüğü gibi ordu İttihatçı subayların etkisindeydi. Öte yandan Mebuslar Meclisi Başkanı Ahmet Rıza Bey eski İttihatçı olmakla beraber, Meclis'in Birinci Başkan Vekili ve İttihatçıların gerçek lideri olan Talat (Paşa) yalnız Meclis çalışmaları üzerinde değil fakat Hükümet'in kuruluş ve çalışmaları konularında da başlıca rol sahibi idi. Bu sebeple de Mehmed Reşat'ın tahta çıkmasından sonra, 31 Mart ayaklanması kalıntısı olan Tevfik Paşa Kabinesi'ni çekilmeye zorladı.

Tevfik Paşa Kabinesi'nin Çekilmesi

Yeni Padişah Tevfik Paşa'yı tanımıyordu. Fakat namuslu bir adam olduğu kendisine söylenmişti. Zaten Osmanlı kamuoyunun da bir sadrazamdan beklediği ilk ve son vasıf bu idi. Dolayısıyla Sadrazam Tevfik Paşa yerinde bırakılmıştı. Ne var ki, İttihat ve Terakki Partisi Tevfik Paşa Kabinesi'nin devrini doldurmuş olduğu kanısında idi. Gerçi, bu kabine Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesinde zorluk çıkarmadığı gibi Abdülhamit'in 31 Mart olayları sırasında kurmuş olduğu bir kabine idi. Bu ayaklanma sırasında memleketin çeşitli bölgelerinden gönderilen protesto telgraflarında, meşru olmadığı öne sürülmüştü. Mebuslar Meclisi'ndeki İttihatçı çoğunluk Tevfik Paşa'nın kendiliğinden çekilmediği takdirde güvensizlik oyu ile devrilmesine kararlı idi.

Meclis Başkanı Ahmet Rıza Bey'in bu konuyu Tevfik Paşa'ya duyurması üzerine nazırlar arasında bir telaş başladı. Maarif Nazırı Abdurahman Şeref çekilme taraftarı idi; "Bu adamlar genç ve hevesli adamlardır. İktidara gelmek istiyorlar, biz çekilelim onlar gelsinler heveslerini alsınlar[142]" diyordu. Öteki nazırlar bu görüşe katılmadılar, kendi tecrübelerine ve bilgilerine güvenleri vardı. Memleketi tanımadıkları insanların eline bırak-

[142] Türkgeldi, Ali Fuat: A.g.e., s. 45.

maktan çekiniyorlardı. Sonunda İttihatçılarla görüşülmesine karar verildi. İş döndü dolaştı Talat'a dayandı. Onun da direnmesi üzerine Tevfik Paşa Kabinesi çekilmek zorunda kaldı (5 Mayıs).

Hüseyin Hilmi Paşa'nın İkinci Sadrazamlığı

Tevfik Paşa Kabinesi'nin çekileceği söylentilerinin ortaya çıkması üzerine yeni kabineyi kuracaklar arasında Hüseyin Hilmi Paşa ile birlikte Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Mahmut Şevket Paşa ve Ahmet Rıza Bey'in de adları dolaşmaya başlamıştı. Hüseyin Hilmi Paşa'yı 31 Mart ayaklanmasını önceden görüp önleyemediği için sorumlu tutanlar vardı. Fakat İttihatçı çoğunluğu Paşa'yı kendilerine yakın bilmekte idiler. Paşa zaten İttihatçıların ileri gelenleri ile anlaşarak hareket etmişti. Ortada bir sorumluluk olduğuna göre onlarla ortaktı. Bu nedenledir ki Padişah'a tavsiye edilerek Sadrazamlığa ikinci kez getirildi. Yeni Kabinede Âyan'dan Saip Efendi Şeyhülislamlığa getirilmişti. Nazırlardan çoğu İttihat ve Terakki Partisi'nden yana olmakla beraber İttihatçıların kodamanlarından bu kabinede de yer alan olmamıştır. Gerçi kabinenin kuruluşu sırasında Talat'ın Dahiliye Nezareti'ne, Cavid'in de Maliye'ye getirilmesi görüşülmüştü. Fakat bunlar, parti uygun görmediği için kabineye girmekten çekindiler.

Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi başlıca iki üç problemi çözmek zorunda idi. Bunlardan biri düzenin korunması öteki de Harb Divanı kararlarının yürütülmesi ve yeni düzene karşıt bulunan memurları temizlemekti. Düzenin korunması büyük güçlükler göstermemekte idi. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesinden sonra sıkı yönetim duyurulmuş, siyasal partiler geçici olarak kapatılmıştı. Muhaliflerden kimi kaçmış, kimi de tutuklanıp Harb Divanı'na verilmişti. Prens Sabahattin'den yana olanlar (Harb Okulu'ndaki öğrenciler dahil) sürgüne gönderilmişti. Bu suretle basının ölçüsüz, akılsız ve bozguncu yayını da durmuştu. Bütün bunlardan başka bir koruyucu tedbir olarak Mebuslar Meclisi Sultan Ahmet'teki binadan Çırağan Sarayı'na taşınmıştı.

Harb Divanı ve Suçlular

Harb Divanı, 31 Mart ayaklanmasının hazırlayıcı ve yürütücülerini yargılamak gibi gerçekten çok karmaşık bir problem ile uğraşmak zorun-

da idi. Düşük Padişah'tan başlayarak ve ayaklanmayı yönetmiş olan takım çavuşları ile manga onbaşılarına kadar inerek sorumluları saptaması ve cezalar kestirmesi gerekiyordu.

II. Abdülhamit'in Suçu

31 Mart ayaklanması üzerine memleket dört bir yandan gönderilen telgraflarda Abdülhamit ayaklanmadan suçlu tutulmuştu. Ayaklanmanın bastırılması üzerine Millet Meclisi tarafından tahttan indirilmesi bu suçu işlemiş olduğunun kabul edildiğini gösteren bir olaydı. Bununla beraber, orduda ve İttihat ve Terakki üyeleri arasında yargılanmasından yana olanlar da vardı. Bu nedenle Harb Divanı tarafından suçluluğunu belirten belgelerin aranmasına gidilmişti. Yıldız Sarayı'nda yapılan araştırmalar sonunda, düşük Padişah'ın büyük bir servet biriktirmiş olduğu meydana çıktı. Bu serveti değeri şu suretle saptanmıştı: 596.687 lira hazır para, 315.922 lira değerinde mücevher, 329.844 liralık müdevver emlak ve arazi geliri, bundan başka Yıldız'da ve Rayş (Reich) Bankası'ndaki tahvillerinin de geliri 2 milyonu aşmakta idi. Sözü edilen emlak, çiftlik, bağ, bahçe, tarla, kışlak, çayır, zeytinlik, orman ve daha bu gibi şeylerdi. Bunlar Bağdat, Halep, Basra, Beyrut, Suriye, İşkodra, Yanya, Selanik, Musul, Aydın, Konya, Manastır, Kudüs, Çatalca, İzmit, Edirne ve İstanbul vilayet ve sancaklarında bulunmakta idi. Bunlardan en düşük değeri olan İzmit'te ve 947 lira değerinde idi. En yüksek değerlisi ise Basra vilayetinde idi ve 93.650 lira tutarında idi. Diğer yerlerdeki emlak ve arazide bu iki sayı arasında değişik değerlerde idi[143].

Yıldız'da bu servet yığını yanında 33 yıl içinde biriktirilmiş, tonlarca ağırlıkta casus jurnalleri de ele geçirildi. Bunların sıralanıp incelenmesine karar verildi ise de, bu karar yürütülemedi. Çünkü namus yapıtı bilinen birçok kişilerin ve bu arada İttihat ve Terakki Partisi'ni desteklemiş ve desteklemekte bulunanların da jurnal vermiş oldukları görüldü. Şu da var ki jurnalcilerden çoğu emeklerinin karşılığını görmüşler yani para veya mevki sahibi olmuşlardı. Jurnallerin açıklanması memleket ahlakının düşmüş olduğu uçurumun derinliğini göstereceği gibi İttihat ve Terakki

[143] Abdurrahman Şeref: A.g. yazma, s. 76-77.

Partisi safına geçmiş bulunan çıkarcıları da göstereceği için bu partinin ülkücülüğüne leke sürecekti. Bundan ötürü jurnallerin yakılmasından başka yapacak şey olmadığı anlaşıldı. Ne varki jurnallerin yakılması ile Abdülhamit'in kurmuş olduğu bu kudretli örgüt kaldırılamadı. Başka biçimlerde İttihatçılar devrinde de yaşayıp ahlakı kemirmeye devam etti.

II. Abdülhamit'in ne bu serveti ne de jurnalleri 31 Mart ayaklanması ile ilgili değildi. Harb Divanı'nın yaptığı diğer araştırma ve soruşturmalar da onun sorumluluğunu kesin olarak belirten deliller getirmemiştir. Kaldı ki, kendisi de: "31 Mart olayında benim kat'iyyen medhalim yoktur, hatta kendiliğinden gelmiş olan bu fırsattan istifadeye bile tenezzül etmedim" demekte ve olayın hazırlanmasında Kıbrıslı Kâmil Paşa'nın oğlu Sait Paşa ile Arnavut İsmail Kemal'in rolü olduğunu belirtmektedir[144]. Bununla beraber düşük Padişah'ın, sözü geçen ayaklanmada, tamamen suçsuz olduğunu kabul etmek te kolay değildir. Bir gerçektir ki Abdülhamit Meşrutiyet'i isteyerek duyurmamıştır. Bundan başka Meşrutiyet'in duyurulmasından sonra kendisine karşıt olan gazeteleri para ile satın almaya giriştiği de yine kendi sözü ile bellidir[145]. Ayaklanmanın kendisine karşı yapılmış olmadığı hususunda imzasız bir mektup almış olduğu da dikkati çekici bir olaydır[146].

Abdülhamit bundan başka, ayaklanmanın gelişmesini sükünetle izlemiş ve Meşrutiyet'i koruyacağına dair önceden and içmiş olduğu halde bu konuda olumlu hiçbir girişimde bulunmamıştır. Tersine isyancılara Başkatibi aracılığı ile gönderdiği mesajında istibdat devrinin alışılmış deyimleri olan Zillullah (Tanrının gölgesi) ve Halife-i Muazzam deyimleri geçmekte, hükmü kıyamete kadar sürecek olan Şeriate dikkat edileceği belirtilmekte ve ayaklanmaya karışanlara hareketlerinden dolayı istemiş oldukları af bağışlanmaktadır. Bundan başka Abdülhamit, ayaklanma karşısında hükümet ve ençok onu destekleyen İttihat ve Terakki Partisi'nin çok zayıf olduğu sonucunu çıkarmış,

[144] Sol Yayınlar: Abdülhamidin Hatıra Defteri, s. 136-137.
[145] Ali Cevat: A.g.e., s. 40.
[146] İbid, s. 56.

Tevfik Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesinden sonra sözü geçen parti örgütleri tarafından İstanbul'a gönderilmiş protesto telgraflarını da "blöf" saymıştır[147].

II. Abdülhamit bu hareketlerinin cezasını tahtından indirilmek suretiyle ödemiş sayılabilirdi. Fakat Harb Divanı düşük Padişah'ın yargılanmasını gerekli görmekte idi. Bu konu ile ilgili rapor Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'nin bir toplantısında görüşüldü. Harbiye Nazırı böyle bir hareket "asla caiz olamaz" diye kestirip attı. Şeyhülislam Sahip Bey de yumruğunu masaya vurarak "altıyüz yıllık Osmanlı Devleti'nde asla görülmemiş bir hal, böyle bir raporun düzenlenmesine de, burada okunmasına da teessüf ederim" diye bağırıp çağırmaya başladı sonunda rapor oy birliğiyle red edildi[148].

Abdülhamit'in sonu daha önce, İttihat ve Terakki Partisi kodamanlarının İstanbul'da yapmış oldukları gizli bir toplantıda da görüşülmüştü. Aralarında Talat (Paşa) ve Doktor Nazım'ın bulunduğu bir azınlık Abdülhamit'in yalnız yargılanmasını değil, fakat XVI'ncı Louis gibi ölüm cezasına çarptırılmak suretiyle ortadan kaldırılmasını uygun görmüştü. Enver (Paşa)'in böyle bir hareketin Almanya'da kötü etki yapacağını, esasen Alman İmparatorluğu'nun da bunu uygun bulmadığını söylemesi üzerine çoğunluk yargılamanın gereksizliğine karar vermişti[149].

İttihat ve Terakki Partisi'nin Sorumluluğu

31 Mart olayının İttihat ve Terakki Partisi tarafından hazırlanmış olup olmadığı da sözkonusu olmuştur. Harb Divanı raporunda bu partinin sorumluluğu üzerine saptanmış olan bir takım genel suçlamaları şu suretle belirtmiştir:

"İttihat ve Terakki Partisi'nin milleti esirlikten kurtarıp özgürlüğe ve Meşrutiyet'e ulaştırması hususundaki hizmetleri her türlü sitayişin üstündedir. Fakat üyeliğe kabul edilmemelerinden gücenmiş olmaları, İstanbul merkezi üyelerinden kimilerinin hükümet işlerine karıştıkları hakkındaki doğru yanlış bir takım de-

[147] Danişmend, İsmail Hamdi: A.g.e., s. 30.
[148] Türkgeldi, Ali Fuat: A.g.e., s. 48.
[149] Basri Bey: Le Mond Oriental, s. 44.

dikoduların yayılması, sürgüne gönderilen ve haksızlığa uğrayanların istedikleri yardım ve dostluğu görmemeleri muhalif parti ve cemiyetlerin kurulmalarına sebep olmuştur. Bu muhalif parti ve cemiyetlerin birbirini kıskanmaları ve rekabetleri ve hükümetin hiçbir nizam ve kanuna tabi olmayarak kurulan bu cemiyet ve partilerin zararlı hal ve hareketleri ile ihtilal çıkarına tehdidlerine seyirci kalması irticanın hazırlanıp meydana gelmesine neden olmuştur[150].

Bu satırlar, İttihat ve Terakki Partisi'nin Meşrutiyet'in duyurulmasından sonraki davranışı ile muhalefetin nasıl güçlenmiş olduğunu ve irticanın nasıl meydana geldiğini açıklamaktadır. Yoksa 31 Mart ayaklanmasının kimler tarafından hazırlanmış, sevk ve idare edilmiş olduğunu göstermemektedir. Oysaki muhaliflerden bu ayaklanmanın İttihat ve Terakki tarafından hazırlanmış olduğunu iddia edenler vardır. Bu iddiacılardan birisi İttihatçı olmakla beraber Talat'a ve arkadaşlarına karşıt olan Dukakinzade Sabri'dir. Sabri'ye göre, birisinden teşvik gören Enver (Paşa) cemiyet içindeki ve dışındaki muhalefeti ezmek için Avcı Taburları ile bir komplo hazırlarken bu komplo kendiliğinden, İslamcı ve Meşrutiyet'e karşı karakter taşıyan bir ayaklanma haline gelmiştir[151]. Şeyhülislam Cemal Efendi de hatıratında Avcı Taburlarına değinerek, bunların beklenmeyen surette ayaklanarak, sonunda İttihatçıların İstanbul'da etkilerinin artmasına sebep olduklarına işaret etmekte ve bu olayı dikkat çekici bulmaktadır[152]. Bu üstü kapalı sözünden de İttihatçıları ayaklanmayı hazırlamakla suçlu gördüğü anlamı çıkmaktadır. Prens Sabahattin ile arkadaşlarıda bu gibi suçlamalara girişmişlerdir.

Bütün bu suçlamalar, inandırıcı belgelerden yoksun zan ve tahminlerden ibaretti. Muhalefetin politikayı Makyavelci bir zihniyetle netice alma sanatı gibi kabul etmesinin bir sonucuydu. İktidarda olmamakla beraber hükümeti kurduran ve onu destekleyen İttihatçı partinin muhaliflerini ezmek için kendisine karşı bir ayaklanma hazırlamaya kalkmış olduğunu düşünmek ve

[150] Bayar, Celal: A.g.e., C. II, s. 404.

[151] Dukakinzade Basri Bey: A.g.e., s. 32.

[152] Seyhülislam Ebu Cemalettin Efendi'nin Hatırat-ı Siyasiyesi, s. 16.

kabul etmek akıl ve mantığın uygun göreceği bir iş değildi. Kaldı ki 31 Mart ayaklanmasında muhaliflerin suçluluğuna dokunan çeşitli noktalar da vardı.

Muhalefetin Sorumluluğu

Muhalefetin sözü edilen ayaklanma ile ilgisi yukarıda az çok açıklanmıştı. Her ne kadar Harb Divanı raporunda bu ilgiye bir cümle ile dokunulmuş ise de, muhalefet örgütlerinin ve siyasal kişilerin ayaklanmayı kışkırtmadaki rolleri siyasal düşünceler ve olaylarla belirtilmişti. Öte yandan, bunların yabancı devletler ajanları ile işbirliği yapıp yapmadıkları da akla gelen bir konudur. Bu konu üzerinde nedense durulmamış veya durulmak istenmemiştir. 31 Mart ayaklanması başladığı sırada Maarif Nazırı olan Abdurrahman Şeref, bu hususta şöyle demektedir:

"31 Mart olayında bir yabancı parmağı olduğu düşüncesinde bulunanlar bana göre yanılıyorlar, çünkü başka nedenler fazlası ile vardı ve yeterli idi"[153].

Osmanlı Devleti'nin son vak'a yazarlığını da yapmış olan Abdurahman Şeref'in bu düşünüş tarzı mantıklı değildir. Sözünü ettiği "fazla nedenler" ne kadar yeterli olursa olsun acaba bu nedenleri hazırlamada yabancı parmağı olamaz mı? Abdurahman Şeref Osmanlı tarihinde yabancı devletlerin çevirmiş oldukları entrikaları unutmuş olsa bile, II. Abdülhamit'in İngiliz siyaseti üzerine söylemiş olduğu şu sözleri hatırlayamaz mıydı: "İngilizler diğer bütün milletlerden daha çok korkulacak bir millettir. Hiç bir vaadin onlar için kutsallık değeri yoktur"[154]. "III. Selim devrinden itibaren Osmanlı Devleti'nin başına gelen bütün felaketlerde İngiliz entrikalarının etkisi olmuştur"[155].

Bu kitabın yazarının görebildiği kaynaklar ve olaylar arasında kurmaya çalıştığı bağlantılara göre 31 Mart ayaklanmasını hazırlayan ve ellerinden geldiği kadar çalışanlar arasında İsmail Kemal, Prens Sabahattin, Kıbrıslı Derviş Vahdeti ve İngiliz ajanları vardır. Farklı siyaset meselelerine bağlı bulunmakla bera-

[153] Abdurrahman Şeref: A.g. yazma, s. 12.
[154] Ali Vehbi: Abdülhamit II., s. 103.
[155] Atıf Hüseyin: Abdülhamit'in Hatıratı, yazma, TTK.

ber bunlar İttihat ve Terakki Partisi'nin amansız düşmanı olup onu devirmek konusunda birleşmekte idiler.

İsmail Kemal ve Rolü

31 Mart ayaklanmasının hazırlanmasında ve yönetilmesinde başlıca rolü oynayan İsmail Kemal Arnavut asıllı idi. Kendi deyimine göre 1844'te Valona'da doğmuştu ve Kanuni Sultan Süleyman'ın sadrazamlarından Sinan Paşa ailesinden gelmekte idi.

Selanik'te ilk okula devam ederek Türkçe öğrenmiş daha sonra Rumca ve yabancı dil de öğrenmiş, Sadrazam Mitat Paşa'nın katipliğinde bulunmuş, bir aralık Trablusgarp Valiliği yapmıştır. Abdülhamit ile bozuşması üzerine Avrupa'ya geçip Genç Türkler arasına katılmıştır.

İsmail Kemal'in ülküsü Arnavutluk'un bağımsızlığını sağlamaktı. Bu konuda İngiltere'ye güvenebileceğini sandığı için İngiliz dostu idi. İngiliz ve Yunan devlet adamları arasında dostları vardı. Meşrutiyet'in duyurulmasından sonra İstanbul'daki İngiliz Elçisi ile de kuvvetli bir dostluk kurmuştu. Kendisini Kıbrıslı Kamil Paşa'ya bağlayan da bu dostluk idi. İsmail Kemal, İttihat ve Terakki Partisi'ne o kadar düşmandı ki, Sadrazam Kamil Paşa'yı bu partiyi kapatmadığı için suçlu tutmuş ve önceden görüldüğü üzere bu işi gerçekleştirmek üzere bir komplo hazırlamış isede Kamil Paşa Kabinesi'nin devrilmesi ile bu iş yarıda kalmıştı. Kâmil Paşa'nın Sadrazamlıktan çekilmesi İngiltere'yi de kuşkulandırmıştı. İngiltere'nin Alman İmparatorluğu ile sıkı bir dostluk devam ettiren Abdülhamit'in istibdatçı rejiminin yerine Meşrutiyet idaresinin kurulmasını desteklemesi, bu idareyi İngiliz dostu sadrazamlar ve nazırlar aracılığı ile kontrol edebileceğini sanmasından ötürü idi. Oysaki, İttihat ve Terakki Kabinesi'nin Almanlara güvenerek İslamcı ve aynı zamanda milliyetçi bir siyaset izlemeye başladığını görmekle kuşkusu artmıştı. Nitekim daha 31 Mart ayaklanmasından dokuz ay önce İstanbul'daki İngiliz Elçiliği Baştercümanı Fritz Maurice endişelerini şu suretle belirtmiştir:

"... Eğer bu hareket başarı kazanırsa, Hilâli Ayasofya'nın ebedi bir süsü yapacaktır. Türkiye'yi Kafkasya, Kırım, Balkanlar gibi

eski vilayetlerini istemeye kararlı, kuvvetli ve saldırgan bir kudret haline getirecek... Rusya için yutulması güç bir demir leblebi olacaktır.... Ayrıca Türklerin .... milliyetçi duygulara sahip olacakları muhakkaktır..O zaman, Girit, Mısır, Makedonya, Bosna, Aden, Lübnan, Kıbrıs meselelerinde, belki de Bağdat'taki özel durumumuz hakkında söz sahibi olmak isteyeceklerdir. .... şimdi iktidarda "İngiliz Kâmil" var amma parti mensupları arasında "Herr Von Ferit" Ferit Paşa'yı iktidarda görmek isteyenler pek çok"[156].

Kâmil Paşa'nın Sadrazamlıktan düşürülmesinden sonra, İsmail Kemal, kendisi gibi Arnavut asıllı Müfit, Dukakinzade Sabri ile anlaşarak İttihatçıların kontrolu altında bulunan Avcı Taburlarını kazanmak için işlek bir propagandaya girişmiştir. Bu taburlardaki askerlerden çoğunun Arnavut olması işlerini kolaylaştırmıştır. İsyancıların başı olarak ortaya çıkan Hamdi Çavuş'un Arnavut olması da dikkat çekicidir. 31 Mart ayaklanmasının başarıya ulaşmasından sonra, isyancıların Kâmil Paşa'yı veya İsmail Kemal'i Sadrazamlığa getirmeyi istemiş olmaları da şöyle tesadüf cinsinden bir olay gibi elbette kabul edilemez. Bunun gibi İsmail Kemal'in 31 Mart olayının Meşrutiyet'e karşı bir hareket olmadığı yolundaki Mebuslar Meclisi bildirisini İngiliz Elçisi'nin aracılığı ve Türkiye'deki İngiliz konsolosları tarafından halka duyurulmasını sağlaması, elbette İngiltere'nin insan ve uygarlık adına hareket ettiğine bağlanamaz. Bütün bunlardan başka İsmail Kemal'in, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesini önlemek üzere İngiltere'nin bir müdahalesini sağlayacağı sırada dikkat darlığı sebebiyle, İngiliz Elçiliğine' sığınarak ve İngiliz bandıralı bir vapurla İstanbul'dan kaçması da İngilizlerin kimlerden yana olduğunu gösteren ayrı bir delildir.

Prens Sabahattin'in Rolü

Prens Sabahattin'in sözü edilen ayaklanmadaki rolüde oldukça karanlıktır. Bilinen şudur ki ayaklanmanın birinci günü Prens harb gemileri arasında mekik dokumuştur. Ayaklanmanın başarıya ulaşmasından kendisine bir pay çıkarmış olduğu Serbesti Gazetesi sahibi

[156] Bayar, Celal: A.g.e., C. III, s. 917.

Mevlanzade Rıfat'a söylemiş olduğu şu sözlerinden anlaşılmaktadır: "İşte biz durur durur da siyaset meydanında böyle atılırız" demişti. Mevlanzade'nin donanmadan yana kuşkulu olduğunu söylemesi üzerine de "Donanma da bizimledir" demiştir[157].

Bundan başka, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a yaklaşması üzerine Anadolu'ya kaçan askerlerin üzerinde Prens Sebahattin'in "Asker arkadaşlar selamünaleyküm" diye başlayan bir mektubu ele geçirilmiştir. Bu mektupta "Peygamberimiz, ben Dünya'ya güzel ahlakı tanımak için geldim, buyuruyor. Kuran-ı Kerim'imizde adalet ve iyilik emrediyor. Demek ki, dinimize uygun bir fetva olmadan hiçbir ferdin canına değil kılına dokunmağa hakkımız yoktur. Vatana hainlik edenleri Şeriat'ın emriyle kanun cezalandırır" demektedir[158].

Bu mektubun sonradan Prens tarafından ayaklanmayı yatıştırmak amacıyla yazılmış olduğu söylenmiştir. Ne var ki mektupta dinden, diyanetten ve şeriatten söz açıldığı halde, Anayasa'dan ve Meşrutiyet'ten bir tek kelime geçmemektedir. Bundan başka mektupta bir de "vatan hainleri" deyimi geçmekte ve bunların fetva üzerine cezalandırılacağı söylenmektedir. Kimdir bu vatan hainleri?... Anayasa'ya göre vatan hainlerinin nasıl cezalandırılacağı belirtilmiş iken fetva ne oluyor?... Bütün bunlar Prensin ancak İttihatçı düşmanlığı ile hareket etmiş olduğunu gösteremezse başka ne anlam taşıyabilir?...

Derviş Vahdeti'nin Rolü

Kıbrıslı Derviş Vahdeti 31 Mart Ayaklanması'nı hazırlamak için elinden gelen kuvveti harcamış, muhalefet partileri ve basını İttihat ve Terakki Partisi'ne karşı birleştirmeye muvaffak olmuştu. Çalışmalarında Kıbrıslı Kâmil Paşa ile İngiliz ajanları tarafından desteklenmişti. Vahdeti'nin Avcı Taburları arasında kışkırtıcı faaliyetlerde bulunduğu bazı İngiliz kaynaklarında da açığa vurulmuştur[159].

[157] Erdoğan Lütfü: Aylık Ansiklopedi, s. 1718.
[158] Ahmet Bedevi Kuran: A.g.e., s. 280.
[159] Pears, Sir Edwin: A.g.e., s. 272.

Harb Divanı'nın Kararları

Harb Divanı 31 Mart Ayaklanması'nda suçlu oldukları belli olanlardan 49 kişiyi asılmak suretiyle idam, 37 kişiyi süresiz hapis ve kalebentlik, 390 kişiyi hapis, 139 kişiyi de sürgün cezalarına çarptırdı. İdam edilenler arasında yaverlerden Kabasakal Mehmet Paşa, Erzurum Garnizon Komutanı Yusuf Paşa, Abdülhamit'in Baş Musahibi Cevher Ağa, Taşkışla Taburları Komutanı İsmail Hakkı ile Volkan Gazetesi sahibi Derviş Vahdeti, vardır. Vahdeti, Hareket Ordusu Komutanlığı'na bir dilekçe ile başvurup akıldan zoru olduğunu iddia ederek ölümden kurtulmak istemiş ise de bunun bir faydası görülmemiştir. Bundan başka ayaklanmayı başlatan, Dördüncü Avcı Taburu'ndan Binbaşı Ali Kabuli'yi şehit eden denizcilerden birçok er ve erbaş idam edilmiştir.

Kabine Değişikliği

Memur ayaklanması her hükümet değişiminde ortaya çıkmakta idi. Hüseyin Hilmi Paşa'nın ikinci sadrazamlığında da aylık sorunu biçiminde bütçe görüşmelerine ilişkin olarak ele alındı. Pekçok memur yerinden atıldı. Hiçbir ciddi esas gözetilmeyerek nazırların aylıklarından başlamak üzere memur aylıkları saptandı. Bunda her nazırın kendi memurlarını savunma biçimi etkili oldu. Nitekim Maliye Nezareti Müsteşarına 10.000 kuruş aylık bağlanmasına karşılık, Hariciye Müsteşarı ile Adalet Müsteşarına 6.000'er kuruş bağlanmıştı. Hüseyin Hilmi Paşa, bu adaletsiz ölçüden ve özellikle İttihatçı kodamanlarının kendi işine karışmalarından alınarak, sadrazamlıktan çekildi (28 Aralık 1909).

2. HAKKI PAŞA KABİNESİ VE REFORMLAR

Kabinenin Özelliği

Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi'nin çekilmesi üzerine Roma Elçisi Hakkı Bey, Vezaret rütbesine yükseltilerek yeni kabineyi kurmakla görevlendirildi. Şeyhülislamlığa da Hüseyin Hüsnü Efendi getirildi. Padişah V. Mehmet, Hakkı Paşa'ya hitablı Hattı Hümayun'unda, kabinesinin üyelerini seçmesini, devlet işlerini Şeriat ve Anayasa ilkelerine göre yürütmesini emrettikten başka, çeşitli halk toplulukları arasında iyi geçim sağlamasını; memleketin ilerlemesini ve halkın refahını sağlayacak yeni kanunlar çıkarmasını öğütlemekte idi (12 Ocak 1910). Sadrazam Hakkı Paşa 47 yaşında idi. İstanbul'da doğmuş, Mül-

kiye (Siyasal Bilgiler) Okulu'nu bitirmiş ve Sarayda Baş Tercümeci olarak memurluk hayatına girmişti. Bundan sonra yüksek okullarda Devlet Hukuku, Ticaret Hukuku ve İdare Hukuku öğretmenliklerinde bulunmuştu. Dışişleri Nezareti'nde ilk Türk Hukuk Müşaviri olarak çalışmış, Alman İmparatoru'nun ve daha başka devlet başkanlarının İstanbul'u ziyaretlerinde yanlarında bulunmuştu. Meşrutiyet'in duyurulması üzerine, sıra ile Maarif Nazırı ve Dahiliye Nazırı olarak da hizmet görmüştü. Roma Elçiliği'ne 1908'de atanmış ve oradan da sadrazamlık görevine çağırılmıştı. Düzenli bir öğrenim görmüş, açık fikirli, demokrat ruhlu ve tecrübeli bir devlet adamı olarak bilinmekteydi[160].

Hakkı Paşa, Roma'dan İstanbul'a gelişinde (11 Ocak 1910) büyük ve heyecanlı gösterilerle karşılandı. Paşanın karşılayıcılara verdiği demeçte "Adl-ü-Ihsan" getirdiğini söylemesi ise adeta sihirli bir etki yaptı. Bu deyimin Kur'an'da yeri vardı. Kur'an'da yeri olan her söz ise sonsuz tefsirlere açıktı. Herkes kendinin özel dertlerinin olduğu gibi memleket sorunlarının da "Adl-ü-Ihsan" politikasının yürütülmesiyle çözüleceği ümidine kapıldı: Haksızlıklar sona erecek, hak yerini bulacak, memleket abadan olacak, halk da refah ve huzura kavuşacaktı. Fakat böyle bir politikanın nasıl yürütüleceğini ne Hakkı Paşa biliyordu ne de halk düşünebiliyordu.

Meclis Binasının Yanması

Hakkı Paşa programını hazırladığı sırada Mebuslar Meclisi'nin toplanmakta olduğu Çırağan Saraymın yanması (19 Ocak), yeni kabine için bir uğursuzluk belirtisi sayıldı. Yangın üzerine basında çeşitli yorumlar çıkmaya başladı. Yangında mahvolan servete acıyanlar çıktığı gibi, İstanbul gibi yangını bol bir şehirde olayı normal karşılayanlar da bulundu. İmparatorluğun çeşitli bölgelerinden Meclis Başkanlığı'na taziyet telgrafları çekildi. Bu telgraflardan yalnız birisinde saraylarımızın sigorta ettirilmesi tavsiye edilmekte idi. Daha önceleri sigortanın, din yönünden caiz olmadığı hususunda fetva verilmiş bulunduğu için buna olanak yoktu. Birçok yangınlarda olduğu gibi, Çırağan yangınında da sebep ve fail aran-

[160] İnal, İbnülemin Mahmut Kemal: Son Sadrazamlar, C. XII, s. 1763.

madı. Zaten İstanbul'da saray kıtlığı da yoktu. Mebuslar Meclisi, sultan hanımlardan birisinin Meclise tahsis etmek istediği saraya yerleşmekten vazgeçerek, Fındıklı Sarayı'nda[161] çalışmalarına devam etti.

Hükümetin Programı

Hakkı Paşa 24 Ocak'ta Mebuslar Meclisi önünde programını okudu. Programın başında Osmanlılık ülküsünün izleneceğini, çeşitli Osmanlı toplulukları arasında sevgi, saygı ve güven sağlanacağı belirtildikten sonra şu konulara dokunulmakta idi:

1. Huzur ve sükun sağlanacaktır.

2. Hak ve Adalet gözetilecek, bu hususta şiddetle merhamet beraber yürütülecektir.

3. Osmanlı toplulukları arasında meydana gelmiş olan anlaşmazlıklar kaldırılacaktır.

4. Genel ve özel kanunlarla yönetilen vilayetlerimizden kimilerinin yönetim sistemi yeniden incelenecektir. Yemen'de ayaklanma ve Girit'te huzursuzluk bulunduğundan, bu yerler için yeni bir düzen düşünülecektir.

5. Yabancı devletlerle ilişkilerde barışın sağlanması yolunda bir politika izlenecektir[162].

Güvenoyu

Program ana hatları ile yapıcı bir nitelikte olduğu halde, güvenoyu söz konusu olunca mebuslardan bazıları hiçte beklenmeyen bir direnme göstermeye başladılar:

— Lütfü Fikri (Dersim): "Kendilerini[163] kim çağırdı ise, Hüseyin Hilmi Paşa'yı kim azletti ise bu programı onların yanında okumak, onların itimadını istemek gerektir."

— İsmail Kemal (Berat): Derhal güvenoyu verilmesine taraftar değilim. Birkaç gün beklenmelidir."

[161] Sonradan Güzel Sanatlar Akademisi olarak kullanılan binadır. Bu saray Cumhuriyet devrinde yanmıştır.

[162] Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi; İçtima 29, 11 Kanunu's-sânî 1325 (24 Ocak 1910).

[163] Sadrazam Hakkı Paşa kastedilmektedir.

— Şevket Paşa (Divaniye) (Sadrazama hitap ederek): "Kabineyi bütün hürriyet ve iradenizi kullanarak kurmuş bulunduğunuzu zannediyorum. Sadrazam Paşa Hazretleri: Bilmiş olunuz önceki sadrazamların başarısızlığı ve düşmelerinin başlıca sebebi istedikleri gibi ve serbest olarak hareket edememeleri ve işlerine karışılmış olmasıdır[164]."

Bu suretle muhalefet, programın esasları üzerinde tartışmaktan çok, İttihat ve Terakki'nin Hükümet işlerine karışması noktasında birleşmiş ve eleştirilerini ona yöneltmeye başlamıştı. Her ne kadar Halil Bey (Menteşe) İttihat ve Terakki adına konuşarak Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın çekilmesinde baskı yapıldığı iddiasını çürütmeye çalıştı ise de faydası görülmedi. Güvenoyuna başvurulunca 187 üyenin olumlu oy kullanmasına karşı 34 üyenin olumsuz oy vermiş olduğu anlaşıldı. Bu olumsuz oylar muhalefetin kuvvetlenmekte olduğunu gösteren ilk önemli işaretti.

Bütçe Tartışmaları

Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda modern anlamda bütçenin geçmişi çok yeni idi. Böyle bir bütçe usulünün devletçe kabul edileceğinden ilk defa Islahat Fermanı'nda (1856) söz edilmiş, ilk bütçe de çok kaba gelir ve gider tahminleri ile 1861-1862 yılı için hazırlanmıştı. Yaklaşık olarak bir buçuk yıl kadar sürmüş olan Birinci Meşrutiyet devrinde Mebuslar Meclisi bir bütçe Kanunu meydana getirmeye çalışmış ise de Meclis'in kapatılmasından sonra, Abdülhamit devrinde bütçe Vükela Heyeti (Nazırlar Meclisi) tarafından hiçbir ciddi esasa dayanılmadan hazırlanmış ve halka da duyurulmuştu. Bu nedenle İkinci Meşrutiyet'in duyurulmasından sonra bütçenin Mebuslar Meclisi tarafından hazırlanması ve tartışılması, yerleşmiş ve alışılmış bir geleneğe dayanmamakta idi. Dolayısı ile tartışmalar genel olarak bütçe konuları dışına taşmakta ve çeşitli tartışmalara yol açmakta idi.

İkinci Meşrutiyet'in İlk Yılları Bütçeleri

Meşrutiyet'in duyurulmasından sonra İttihat ve Terakki, iktidarı kontrol etmeye başladığı sırada kasalar bomboştu. Üstelik faizleri ödenmesi gerekli birçok borçlar vardı. Başka çare ol-

[164] Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, a.g. toplantı, s. 62, 67.

madığı için Osmanlı Bankası'ndan 4.711.124 lira tutarında bir borçlanma yapıldı (19 Eylül 1908). 31 Mart Ayaklanması'ndan sonra olağanüstü bütçe usulüne başvuruldu. Bir aralık II. Abdülhamit'in biriktirmiş olduğu ve halk arasında astronomik rakamlarla değerlendirilmiş servetten faydalanılarak dengeli bir bütçe hazırlanabileceği sanılmıştı. Ne var ki Abdülhamit'in el altında bulunan servetinin 1.800.000 lirasının hisse senetlerinden, 900.000 lirasının arsalar değerinden ve 450.000 lirasının nakitten ve bundan başka İngiliz, Alman ve Fransız tahvillerinden ibaret olduğu görüldü. Bu servetin mümkün olanlarından faydalanmak suretiyle hazırlanan 1909 bütçesi, 30 milyon gelir ve 25 milyon gider olarak kabul edilmiştir[165].

1909-1910 bütçesine gelince, devletin yıllık ihtiyacı 32 milyon lirayı bulduğu halde bütçe geliri ve gideri 26 milyon olarak bağlanmış ve gelirle gider arasındaki açığın kapatılması için 6 milyon liranın borçlanmak suretiyle sağlanması düşünülmüştür. Bütçenin harcamalarına gelince durum şöyle idi: 8,5 milyon lira memleketin borçlarına, 14 milyon lira Kara ve Deniz Kuvvetlerine, yapılacak borçlanma ile birlikte geri kalan 9,5 milyon lirada devletin geri kalan bütün hizmetlerine karşılık tutulmuştu. Bu paradan da eğitime 880.000; bayındırlığa 880.000; ve ziraat, maden ve ormanlara 367.000 lira tahsis edilmiştir. Bu son rakamdan maden için konulan para çıkarılınca ziraat için 200.000 lira kalmaktadır. Bir ziraat memleketi olan Osmanlı İmparatorluğu'nda, devletin 26 milyon gelirinden 20 milyonunu çiftçi ve köylü verdiği halde bunun ancak yüzde biri kadarı da ziraatin kalkınması için ayrılmakta idi. Kaldı ki bu paranın da önemli bir kısmı memurlara gitmekte idi[166].

Kamu hizmetleri için ve bu arada tarım için devede kulak kabilinden bir para ayrılmış olması, muhalif mebuslardan çok İttihat ve Terakki mebusları arasında şiddetli bir tepki uyandırdı. Bütçede ekonomi sağlanması hususunda memur maaşlarının azaltılması, damatlara verilmekte olan tahsisatın kesilmesini teklif

[165] Tanin, 24 Nisan 1910.
[166] Tanin, 10 Haziran 1910.

edenler oldu. Bazı muhalif mebuslarda müterakki vergiye gidilmesi ve birtakım ticaret maddelerinin devlet tekeli haline getirilmesinden söz ettiler.

Memur Maaşları

Memur maaşlarının zaten her bütçe görüşmesi sırasında tartışılması adet olmuştu. Son kere olarak Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi zamanında memur ayıklaması yapılmıştı. Açığa çıkarılan 5000 kadar memur, haksız yere yerlerinden atıldıklarından dem vurarak basına ve Meclis'e şikayetler yağdırarak ortalığı telaşa vermiş bulunuyorlardı. Sadrazam Hakkı Paşa bu şikayetlerin etkisiyle yeni memur çıkarmak veya memur maaşı kesmek şöyle dursun, emekli maaşlarının yüzde elli arttırılmasını öngören bir kanun getirmek niyetinde olduğunu söyleyince, tartışmalar büsbütün kızıştı. Olumlu olumsuz sözler söylendi. Sonunda Hakkâri Mebusu Taha'nın şu sözleriyle mesele yatıştı:

— Ey yüksek Meclis; Dünya'da en zayıf kimlerdir? Şüphesiz ki memur sınıfıdır. Memur sudaki balığa benzer. Bir balık sudan çıkınca ne olursa bir memur memuriyetten çıkınca öyle oluyor. Devlet kendisine hizmet edenleri aç bırakmamalıdır.

Memurlar için beliren sempati üzerine Meclis'te sosyalist fikirlerin önderi olarak tanınmış olan Erzurum Mebusu Vartakes emeklilik ile ilgili olarak şu sözleri söylemekten kendini alamadı: " Hükümet kendi kullandığı memurları işten çıkardıktan sonra onların geçimini sağlamayı düşünüyor. Bu pek güzel bir sistemdir. Keşke bu sistem yalnız hükümet memurlarına değil bütün Osmanlı milletinin şirketlerde ve sanatlarda bulunanları için de uygulansa: Herkes kendi sanatından ayrıldığında yahut hasta olduğunda veya yerinden atıldığında böyle kanunlarla onlara yardım olunsa[167]". Henüz sosyal sorunlara kulakları tıkalı olan mebuslarda bu sözler hiçbir yankı uyandırmadı. Bununla beraber mebuslardan sultan hanımlarla evlenen damatlara verilmekte olan maaşlara saldıranlar oldu. Sultan hanımlara maaş verilmesini normal karşıladıkları halde kocalarına hazineden para verilmesini yersiz ve haksız bulduklarını söylediler. Fakat Hükümet

[167] Meclis-i Mebusan Zabıtları, 64. toplantı, 17 Mart 1326.

saray ile ve onu destekleyen tutucu zümre ile bozuşmak niyetinde bulunmadığı için damatları savunmada direndi. Bütçede Çelebiler ve Şeyhler için konulmuş olan ödenek de gürültülü tartışmalara konu oldu. Denizli Mebusu Ahmet Mühip, Konya'daki Çelebi Efendi'ye verilmekte olan maaşı savunanlara şu suretle cevap verdi:

"...Osmanlı Devleti'nin kurulmasından sonra Konya'da Karaman oğulları vardı. Her ne vakit Osmanlı Devleti Rumeli tarafına geçse Karamanoğulları isyan edip Bursa'ya kadar gelirlerdi. Çelebiler o vakit nerede idi? Efendiler doğrusunu söyleyim mi? Bugün Çelebiler Çelebi değil beydir. Şeyh değil beyzadedir. Gözünüzü açın ... Vallahi eğer bunlara maaş verecek olursanız günaha girersiniz. Şeyh kimdir kim? yetmiş yamalı hırkasını arkasına giyer, ekmek kırıkları ile zaman geçirirler... Bugün faiz ile para alıp ta böyle kimselere maaşını verelim. Bu olur mu?. Ne vakit gözümüzü açacağız? Hangimiz olursa olsun dedemiz peygamber değil midir?[168]

İlmî Devletçilik

Bütçenin eleştirilmesinde daha canlı noktalara İstanbul Mebusu Zahry dokundu. Müterakki vergi sisteminin kabul edilmesinin hak ve adalet icaplarına uygun düştüğünü belirtmek için ticaretimiz ile bütçe gelirimizin yetersizliğini şu suretle açıkladı:

"... Hatta İstanbul'da ticaret işleri Osmanlıların elinde kalmışmıdır?. İstanbul'un mali işlerine bir göz atın. Tamamiyle yabancıların eline geçmiştir. Avrupa Devletlerinin hareket hattı, göz diktikleri ülkeleri ekonomi yönünden işgal etmektir. Bugün savaş yolu ile fetih yoktur. Bugün savaş ekonomik fütûhattır. Ekonomik saldırılara karşı bizim savunma sınırlarımızı yıkarsınız.... Bizi tamamiyle fethedilmiş bir ülke haline korsunuz".

"Bizim 26 milyon lira gelire karşı çeşitli askerlik harcamalarımız 14 milyon liradır. 9 milyon lira da genel borçlarımız için vermek zorundayız. Şu halde varidatımızın 23 milyon lirası zaruri harcamalardır. Memleketin işlerini çekip çevirmeye ve ima-

[168] Meclis-i Mebusan Zabıtları, 81. toplantı, 17 Nisan 1327.

rına 3 milyon lira kalıyor. Eğer yapılacak borçlanma istifadeli kılınmaz ise bu 3 milyon da elden çıkar.... Benim kanaatimce hükümet ılımlı bir koruma sistemi kabul etmelidir. Amerika, Almanya ve İsviçre kabul etmişlerdir. Binaenaleyh biz kendimizi korumak noktasından ... pek iptidai olan endüstrimizi, biricik servet kaynağımız olan toprak ürünlerimizi korumak için bir ılımlı koruma usulü kabul etmek zorundayız[169]".

Ilımlı bir devletçi ekonomiye gidilmesini öngören bu eleştirmelere Selanik Mebusu Karasu ile Maliye Nazırı Cavit karşılık verdiler. Karasu, giderlerin artması yanında gelirlerin artmadığı gerçeğini kabul ederek, bu halin birkaç yıl daha süreceğini ve bütçe açığının borçlanma suretiyle kapatılması gerekeceğini işaret ettikten sonra borçlanmadan korkmanın gereksiz olduğunu açıklamaya girişti. En zengin devlet olan Fransa'nın bile bütçesinin 4 milyon olmasına karşılık ancak,130 milyon borcumuz olduğunu söyleyerek borçlanma suretiyle limanların yapılacağını, deniz ticaret filomuzun geliştirileceğini .... dolayısıyla emlakın değerinin artacağını ve bununda vergi artışına etki yapacağını ispatlamaya kalkıştı. Bu sözler gülüşmelerle ve "bunlar hep hayal" itirazı ile karşılandı.

Büyük ve değerli bir maliye uzmanı olarak tanınan Maliye Nazırı Cavit'in uzun demecinden eleştiricilere cevap niteliğinde olan şu ana fikirleri dikkati çekicidir:

"Müterakki vergi sosyal bir nazariye ile ilgilidir; sosyal toplum için pek zararlı bir doktrinin tecelliyatıdır... Tek sonucu sermayeyi mahvetmektir". "...tekrar ederim ki, hükümet hiçbir zaman tacir olmaz ve olamaz. Ne zaman tacir olursa zarar eder ve zararına işleyen bir tacir olur". "Sermaye girmesidir ki, bir memleketi uygarlığa sevk eder. Her nereye sermaye girerse uygarlık kanunu da beraber girer". "Sosyalizm birgün gerçekleşecek. Fakat sosyalizmin kurulması insanlık için en büyük felaketler derecesinde ağır bir bela olacaktır[170]".

[169] İbid., 78. toplantı, 12 Nisan 1326.
[170] İbid.

Cavid'in yakın dostu olan Hüseyin Cahit (Yalçın)de birkaç gün sonra yayımlanan bir yazısında sosyalizmi, hazmedilmesi imkansız, mide bozan salçalı yemeklere benzetmiş, mide alışık olmadığı için bunun hayaline kapılmanın yersiz olduğuna işaret etmiştir[171].

Maliye Nazırı Cavid'in ekonomi ile ilgili bu düşünceleri, yalnız kendi kişisel fikirleri olmayıp, İttihat ve Terakki Partisi'nin de ekonomi doktirinini yansıtmakta idi. Partinin mebusları arasında aydın memurlar, hocalarla şeyhler ve ağalar vardı. Bunların büyük çoğunluğu liberal ekonomiye taraftardı. İttihatçıların bazı Türk mebuslarında, ekonomide ılımlı bir devletçilik politikasının çiftçilik ile uğraşan Türk halkından çok İmparatorluğun ekonomi hayatında etkili rol oynayan Müslüman olmayan halka yarayacağını hesaba katmakta idiler. Öte yandan böyle bir ekonomi siyaseti, Osmanlı İmparatorluğu'nun devletlerarası ilişkileri üzerinde olumsuz tepkiler yaratabilirdi. İmparatorlukta yerleşmiş yabancı sermayeyi ürkütebilir, bu sermayeyi korumakta olan büyük devletleri de Osmanlı Devleti'ne karşı kümelendirebilirdi. Bütün bunlardan başka İttihatçılar sırası gelince sağlanacak imtiyazlarla, Türklerden servet sahibi bir sınıf yetiştirmeyi ve ona dayanmayı düşünmekte idiler.

Ekonomik İmtiyazlar Kanunu

İmtiyazlar sorunu İkinci Meşrutiyet'e gelinceye kadar tüm olarak bir kanuna bağlanmamıştı. Yerli ve yabancı kişilere imtiyaz vermek Hükümetin, istibdat devrinde ise Padişah'ın takdiri haklarından idi.

Bu nedenle de çeşitli yolsuzluklar meydana gelmekte idi. Hakkı Paşa Hükümeti tarafından Meclise verilen kanun tasarısında imtiyaz verilmesi milletin hakkı olarak kabul edilmiş olmakla beraber iki çeşit imtiyaz gözetilmişti. Gelecek için devletçe mali yüklenmeyi gerektiren imtiyazlar birinci sınıf sayılarak bunların, parlamentodan geçirilmesi şart koşulmuştu. Kamu hizmetleri ile ilgili olup ta bütçeye dahil olanlar da ikinci sınıf imtiyaz itibar edilmişti. Bu kanunun Meclisten geçirilmesi sırasında mebuslardan birçoğunun en çok yabancılardan imtiyaz koparmak için komisyonculuk yaptığı veya ortaklaşa imtiyaz elde ettikleri konusu üze-

[171] Tanin (Mebuslar Meclisi'nde Sosyalizm), 26 Nisan 1910.

rinde durulmuş, bu durumun ileride de sürüp gideceği ifade edilerek, şiddetli tartışmalara yol açmıştır.

Cemaatlerin İmtiyazı

Ekonomik imtiyazlar yanında, Osmanlı uyruklu Müslüman olmayan cemaatlerin sahib oldukları çeşitli imtiyazlar problemi de Mebuslar Meclisi'nde şiddetli tartışmalara yol açmış, muhalefetin şekillenmesine ve güçlenmesine sebep olmuştur. Dış görünüşleri bakımından kültürel bir nitelik gösteren bu imtiyazlar, Osmanlı Padişahları tarafından değişik tarihlerde, Şeriat Hukuku'nun kültür ile ilgili ilkelerinin Müslümanlardan başkalarına uygulanmaması sonucu olarak, Hıristiyan cemaatlerine bağlanmıştı. Bir çeşit iç kapitülasyon anlamını taşıyan bu imtiyazların meşrutiyet espirisine uygun bir hale getirilmesi dil ve öğrenim, kilise ve askerlik işleri ile ilgili idi.

Dil ve Öğrenim Sorunu

Anayasa'da devletin resmi dilinin Türkçe olduğu belirtilmişti. Buna göre devlet kapısına işi düşen vatandaşların ve onların işini görecek memurların Türkçe öğrenmeleri gerekmekte idi. Haziran 1909'da Anayasa'da değişiklik yapılması ortaya atılınca İttihatçılar dil konusundaki düşüncelerini şöyle açıkladılar: "Devletin ilkokullarında öğrenim Türkçe'den başka, bölgede konuşulan dil ile yapılacaktır. Ortaöğrenimde de Türkçe zorunlu, bölge dili ise ihtiyarı olarak öğretilecektir. Özel okulların açılması serbest olmakla beraber bu okullardaki öğrenim devletin denetimi altında bulunacaktır[172]". Başta Rumlar olmak üzere, Osmanlı Hıristiyanları buna karşı direndiler. Öğrenimde eskiden beri yürütülmekte olan usulü zedelemeyecek bir kaydın Anayasa'ya konulmasını istediler. Böyle bir isteğin yerine getirilmesi ile, patrikhanelere siyasal imtiyaz verilmiş olacaktı, dolayısıyla istek reddedildi. Hıristiyanlarda, İttihat ve Terakki'yi bir Türkçeleştirme politikası izlemekle suçlamaya koyuldular. Üstelik Rum Patriği bir demecinde, özel okullar üzerindeki Hükümet denetimine karşı direneceğini şu suretle açıkladı:

"Denetimi asla kabul etmeyeceğim, Patrikhane Hükümete karşı sorumludur. Hükümet bu kadarla yetinmelidir. Nasıl ki yüzler-

[172] Tanin, 17 Haziran 1909.

ce yıl yetinmiştir. Bu konudaki tarihsel hakkımızı herşeye ve herkese karşı savunacağız"[173].

Başta Patrik olmak üzere Hıristiyanların adeta Hükümet'e kafa tutarcasına Türkçeleştirmeden ve tarihsel haklardan söz açmaları yersiz ve anlamsızdı. Türkçeleştirme söz konusu değildi. Çünkü kendi dillerini öğrenmekten onları alıkoyan bir tedbir alınmamıştı. Tarihsel haklara gelince Türkler kendi tarihsel haklarından büyük fedakarlıklar yapmak sureti ile Meşrutiyet yönetimini kökleştirmek için çaba sarfetmekte idiler. Tek taraflı fedakarlık ile de Osmanlı İmparatorluğu'nda bu yönetim sistemi gerçekleştirilemezdi. Gerçekte Müslüman olmayan Osmanlılardan istenen fedakarlık da devede kulak kabilinden idi. Okullarda Hükümet'in denetimini reddetmeye kalkışmaları modern devlet ilkeleri ile de uzlaştırılamazdı. Böyle bir devlet, halkı bölücü ve birbirlerine karşı düşman yapıcı bir öğrenime müsaade edemezdi. Nitekim bu sıralarda Samsun'da bir Rum okulunda okutulan bir tarih kitabında Türklere karşı kinci ifadeler yer almış bulunuyordu. "Paşam, kılıcım var, tüfeğim de: Türklerle beraber yaşamaktansa ifritlerle yaşamayı tercih ederim. Gelecek ümidi olan gençler! Ecdadımızın çalışmalarını tamamlayın ve bütün Yunan kıt'alarını, mesut kuvvetli ve azimli bir devlet haline getirin[174]".

İttihatçıların benimsemiş oldukları Osmanlıcılık ülküsünü kökünden söküp atacak bir nitelik taşıyan bu gibi yıkıcı kitaplar, Rumlardan başka, Ermeni, Bulgar ve daha başka Müslüman olmayan topluluklarında okullarında okutulmakta ve işin garibi, bunların okutulması da tarihsel haklara dayandırılmakta idi. Bu durumda İttihatçıların devlet okullarında Türkçe'nin zorunlu öğrenim dili olmasını ve özel okulları Hükümet denetimi altına almak istemelerini normal ve haklı görmek icab eder.

Türk Olmayan Müslümanlar ve Dil Sorunu

Dil sorunu, bir yandan Hıristiyan Osmanlılar ile İttihat ve Terakki arasındaki uçurumu genişletip derinleşmekte iken, öte yandan da Türk olmayan Müslüman toplulukları da İttihatçılara

[173] Tanin, 15 Ekim 1909.
[174] Tanin, 14 Mayıs 1911.

karşı çevirmekte idi. Onlarda Türkçe'nin resmi dil olarak kullanılmasını bir Türkleştirme girişimi olarak görmekte idiler. Kasım 1909'da Adliye Nezareti (Adalet Bakanlığı) Arap vilayetleri mahkemelerinde Türk dilinin kullanılmasını emretmesi çeşitli yönlerden direnmelerle karşılandı. Hüseyin Cahit (Yalçın) bile böyle bir emri esas itibariyle doğru bulmakla beraber yürütme imkanlarından yoksun bulunulduğu kanısında idi[175]. Mebuslar Meclisi'nde ise aynı sorun esas bakımdan çürütülmek istendi. Sulh yargıçlarının da gönderildikleri yerlerde halkın konuştuğu bölgesel dilde öğrenmelerini savunan mebuslar çıktı. Bu görüşü çürütmek hiç de güç olmadı. Çünkü öyle vilayetler vardı ki, orada Arapça'dan başka, Türkçe, Kürtçe, Ermenice ve Yahudice konuşulmakta idi. Bir yargıcın bütün bu dilleri öğrenmesi ise imkansızdı. Görüşmeler sırasında yargıçların tercümandan faydalanarak dava görmeleri tezi de savunuldu[176]. Böyle bir tedbir ise ancak geçici bir zaman için uygulanabilirdi. Nitekim, sözü edilen emirde o suretle yürütüldü.

Türkçe'nin resmi dil haline getirilmesi çabası Arap aydınları üzerinde son derece de olumsuz bir etki yaptı. Bu konuda yapılan tartışmalar ve yazışmalar, bir Türklük ve Araplık sorunu durumuna girdi. Arap gençlerinden Halil Gumen bir Fransız gazetesinde yayımlanan yazısında, Arap haklarının gözetilmediğinden şu suretle yakınmakta idi:

"1908'den sonra Araplar, eskisinden daha fena muamele gördüler. ...Kabinenin kuruluşunda Araplara az yer verildi. Meclislerde Araplara iyi bir kabul şekli gösterilmedi. Türkiye'de 12 milyon Arap var, bütün nüfusun yarısı eder. Halbuki Âyan Meclisi'nde 40 mebustan ancak 4'ü Arap'tır. Mebuslar Meclisi'nde ise yalnız 65 Arap mevcuttur. 64 validen ikisi Arap'tır. Konsoloslar içinde bir tek Arap vardır. Elçiler arasında ise tek Arap yoktur".

"Genç Türkler bize Türkçeyi kabul ettirmeye kalkıştılar. Biz ise pek haklı olarak dilimizden ...dinimizin, kanunlarımızın, iba-

[175] Tanin, 18 Kasım 1918.
[176] Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 55. Toplantı, 20 Mart 1326.

detlerimizin Kur'an'ın Halifeliğin dili olan Arapça'dan memnunuz ve müftehiriz[177]".

Arap aydınlarının dil konusundaki bu görüşleri Araplık bakımından doğru idi. Ne var ki, Meşrutiyet Araplık adına değil Osmanlıcılık adına yapılmıştı. Osmanlıcılığın amacı da ırk anlamı taşımayan, siyasal anlamda modern ve yeni bir devlet meydana getirmekti. Böylede olunca artık dinsel bir özellik taşıyan Kur'an'ın ve Halifeliğin dili olarak kabul edilen Arapça ile bu amacı gerçekleştirmek mümkün değildi. Kaldı ki, Arapların diline dokunan da yoktu.

Problem Anayasa'nın öngördüğü Türkçe'nin resmi dil haline getirilmesinden ibaretti. Bu gerçekleşmeden modern bir devlet meydana getirilemezdi.

Kiliseler Kanunu

Hakkı Paşa Hükümeti'nin İttihad-ı Anasır (Osmanlı Topluluklarını Birleştirme) adına yaptığı işlerden biri de 3 Temmuz 1910'da Kiliseler Kanunu çıkarmasıdır. Bu kanun, Rumeli'de en çok Bulgarlarla Rumlar arasında kiliseler yüzünden yıllardan beri sürüp gelmekte olan anlaşmazlıkları ortadan kaldırmayı amaç tutmakta idi.

Anlaşmazlıkları meydana getiren başlıca etken Bulgar Kilisesi (Ekser hane) ile Rum Kilisesi (Patrikhane) arasındaki kültür anlaşmazlığı idi. Rumlar gibi Ortodoks mezhebinden olan Bulgarlar 1871'de Patrikhane'den ayrılıp Ekserhane adıyla kurdukları ulusal bir Kilise etrafında toplanmış bulunuyorlardı[178]. Bu nedenle de Rumeli'de Rum kiliseleri olan bazı yerlerde Bulgar kiliseleri kurulmuş ise de Bulgar kiliseleri bulunmayan yerlerde Bulgarlar Rum kiliselerine gitmekte idiler. Ne var ki, birçok yerlerde kilisenin mülkiyeti ve dolayısı ile yönetimi Patrikhane'ye ait olduğu halde halkın çoğunluğu Bulgar olup Ekserhane'ye bağlı bulunmakta ve yönetim haklarından yoksun bulunmakta idi. Bu yüzden de Bulgar ve Rum cemaatleri arasında dinsel bir renk altında başlayan çatışmalar çoğu kez siyasal bir yöne dönmekte idi.

[177] Tanin (Fransızca La Temps'dan), 8 Nisan 1910.
[178] Karal, Enver Ziya: Osmanlı Tarihi, C. VII, s. 90.

Hakkı Paşa Hükümeti, bu çatışmalara son vermek için sözü edilen Kiliseler Kanunu'nu çıkarmıştır. Kanuna göre mülkiyet hakkı saklı tutulmuştur. Bir kilise hangi cemaat tarafından kurulmuş ise o cemaate ait bulunacaktır. Ancak cemaate bağlı halk, diğer cemaatin 1/3'inden az ise cemaate, kendisine yeni bir kilise yapması için para yardımında bulunacaktır. Kiliseler için öngörülen bu koşullar cemaat okulları içinde yürütülecektir. Bir bölgede bir cemaatin elinde iki kilise bulunması halinde cemaat bunlardan dilediğini muhafaza edecek, ötekini de yukardaki koşullara göre, diğer cemaate devredecektir[179].

Az çok bir kamulaştırma niteliği taşımasına ve aynı mezhepten olan farklı ulusal cemaatler arasında, Hükümet parası ile huzur ve sükun getirmek istemesine rağmen bu kanun Rum cemaatinin ve Patrikhanesi'nin direnmeleri ile karşılandı. Çünkü sözü geçen bölgelerde çoğu kiliselerin mülkiyeti Patrikhane'ye ait idi; halkın çoğunluğu ise Eksarhane'ye bağlı bulunuyordu.

Askerlik Sorunu

Hakkı Paşa Hükümeti'nin askerlik hizmetini yeni ilkelere bağlama yolundaki çalışmalarıda bazı Müslüman topluluklarda ve en çok Müslüman olmayan topluluklarda büyük etki yaratmıştır. Gerçekte askerlik sorunu çağdaş yönü ile haklar ve ödevler bakımlarından Osmanlı teba'sı arasında eşitliği kuran Gülhane Hattı Hümayunu ile başlamış (1839), Islahat Fermanı ile devam etmiş ve Birinci Meşrutiyet Devri'nde Mebuslar Meclisi'nde şiddetli tartışmalara konu olmuş fakat, sağlam bir esasa bağlanamamıştı. Bu nedenle askerlik yükünü İmparatorluğun Müslüman halkı çekmekte idi.

Hakkı Paşa Hükümeti'nin Mebuslar Meclisi'ne sunduğu kanun tasarısında askerlik ödevinin bütün Osmanlılar için zorunlu olduğu tekrarlanmakta ve varlıklı kimselerin bu ödev karşılığı olarak vermekte oldukları kişisel bedel (bedel-i şahsi) usulü kaldırılarak yerine para bedeli (nakd-i bedel) kabul edilmekte idi. Buna göre parası olan Osmanlılar hangi din ve mezhepten olursa olsun, para karşılığı askerlikten kurtulabileceklerdi. Bu ilke servet sahipleri için bir imtiyaz demekti ve Müslümanlardan çok

[179] Bayur, Yusuf Hikmet: A.g.e., C. I, s. 320.

daha varlıklı olan Hıristiyanlar ile Cemaat Başkanları (Patrikler) kanunun yürütülmesini önlemek veya hiç olmazsa geciktirmek amacıyla birtakım önerilerde bulundular.

"Hıristiyanlardan bir an önce subay yetiştirilmesine gidilmelidir. Harb Okulu'nda yetiştirilecek subaylara, fen bölümünde kendi dilleri ile öğretim yapılmalıdır. Eratın din ve mezhepleri, irfan seviyeleri, ırksal ahlak ve gelenekleri dikkate alınarak bütün askersel kanun ve kurallar, ona göre değiştirilmelidir. Hıristiyanlar silah altında bulundukça din ve mezhep değiştirmelerine müsaade edilmemelidir. Bir ailenin birden fazla oğlu askerlik yaşında bulunduğu takdirde bunlardan birisi askere alınmalıdır. Askere alınan yeni erat askerliklerini kendi bölgelerinde yapmalıdır[180]".

Bu istekler, yalnız askerlik ödevi ile ilgili olmayıp ordunun temeline kadar götüren bir düzenlemeyi gerektirmekte idi. Böyle bir düzenleme ise çeşitli yönlerden, askerliğin başlıca özelliği olan birlik ve beraberliğini de bozacaktı. İsteklerin kabul edilmemesi ise, Osmanlı Hıristiyanlarının hiç olmazsa pasif bir direnmesine yol açacak ve İttihat ve Terakki'nin Osmanlı topluluklarını birleştirme (İttihad-ı Anasır) siyasetini güçlendirecek ve onlara karşı kabaran muhalefeti kökleştirecekti. Nitekim de öyle oldu.

Çeteciliği Kaldırma Kanunu

İkinci Meşrutiyet sisteminin sürüp gitmesi ve bu arada Osmanlı toplulukları birliğinin (İttihad-ı Anasır) sağlanması her şeyden önce memlekette dirlik ve düzenin sağlanmasına bağlı idi. Oysaki çetecilik buna büyük bir engel teşkil etmekte idi. Çetecilik Osmanlı İmparatorluğu'nda eski bir hikaye idi. XIX'uncu yüzyılın başlarına kadar, en çok Müslüman halk arasında ve eşkiyacılık adı altında çetelerin türediği görülmüştü. Fakat bu hareket, siyasal amaçlara yönelmekten çok hükümetin idaresizliğine ve adaletsizliğine karşı idi. XIX'uncu yüzyılda ise, milliyet hareketlerinin Müslüman olmayan topluluklar arasında yayılması, Balkanlar'da özerk ve bağımsız devletlerin kurulmaya başlaması üzerine siyasal bir nitelik

[180] Tanin, 16 Ağustos 1910.

kazanmıştı. Meşrutiyet'in duyurulmasından önce, Rumeli'de Makedonya bu hareketin başlıca faaliyet alanı haline gelmiş ve büyük devletlerin Osmanlı içişlerine karışmalarına bile yol açmıştı[181]. Hatta bu kitabın başlarında da görüldüğü gibi, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyet'in duyurulması için Makedonya çeteleri ile işbirliği yapmak zorunda kalmıştı. Meşrutiyet'in duyurulması ile bir bakıma bu çetelerinde dağılmaları artık gerekli idi. Oysa dağılmak şöyle dursun, siyasal kulüplerle bağlantı kurarak daha güçlü bir duruma geldiler.

Meşrutiyet'in duyurulması üzerine, Avrupa Türkiyesi'nde Türk olmayan Müslüman ve Hıristiyan topluluklarda siyasal kulüpler kurulmuştu. Bunların kuruluş nedeni görünürde üyelerine Meşrutiyet'in ilkelerini tanıtmak ve meclis seçimleri için yol göstermekti[182]. Ne var ki bu kulüpler, yayımlamaya başladıkları gazete, mecmua ve beyannamelerle, milliyet fikirlerini yayan birer siyasal parti durumuna girdiler. Böylece, Bulgar, Rum, Ermeni ve Arnavut kulüpleri, yabancı kaynaklar tarafından da beslenen birer politika partisi karakteri kazanıp, bağlı bulundukları etnik gruplardan kurulmuş olan çetelerle irtibat sağladılar. İttihat ve Terakki tarafından desteklenen hükümetler, böyle bir durumda, Osmanlı toplulukları birliğini sağlamanın imkânsızlığını anlayarak gerekli tedbirleri almaya başladılar. 16 Ağustos 1908 tarihli bir kanun ile etnik grupların adını taşıyan cemiyetlerin kurulması yasak edildi, bu nitelikte olanlar kapatıldı. Bu tedbir en çok Makedonya Bulgarları arasında olumsuz bir tepki yarattı. Bulgar Kulübü üyelerinden bazıları Bulgaristan'a gidip Türklere karşıt propagandaya giriştiler. Bazıları da Makedonya'daki Bulgar çetelerine katılarak onları hareketlerinde güçlendirdiler.

Çete hareketlerinin genişlemesi üzerine 27 Eylül 1909'da Hüseyin Hilmi Paşa'nın Sadrazamlığı esnasında çeteçiliği yasaklayan bir kanun tasarısı hazırlanarak kanunlaşma formaliteleri sona erdirilmeden yürütülmesine başlandı. Bu tasarının amacı çete-

[181] Karal, Enver Ziya: Osmanlı Tarihi, Cilt VIII, s. 146-161.

[182] F.-FO.: La Verite Sur le Regime Constitutionelle des Jeunnes Turcs, s. 12-13.

leri kaldırmaktan başka halkın elindeki silahları da toplamaktı. Seyyar jandarma kuvvetleri kuruluncaya kadar, çeteler takip taburları tarafından izlenecek ve yok edilecekti. Yasak silahlar ilgili makamlara teslim edilecekti. Hükümetin duyurduğu tarihten sonra elinde yasak silah ve cephane bulunanlar, çetelere yardımcı sayılarak cezalandırılacaktı. Çeteleri izlemekle görevli olanlara karşı silah kullananlar idam edilecekti. Eşkıyayı saklayan köylere toplu cezalar verilecekti. Suçlularda Harb Divanları tarafından yargılanacak ve cezalandırılacaktı[183].

Hakkı Paşa Hükümeti, Hüseyin Hilmi Paşa'nın yerine geçtikten sonra çeteler kanunu tasarısını meşrulaştırmak için "Sıkıyönetim Kararnamesine Ek Tasarı" adı ile Mebuslar Meclisi'nden geçirmeye kalkıştı. Başta Müslüman olmayan mebuslar olmak üzere, tasarı şiddetli saldırılara uğradı. Sıkıyönetim Kanunu'nda henüz Meclisten geçirilmemiş olduğu öne sürülerek, buna ek bir kanun geçirilemeyeceği söylendi. Bundan başka toplu ceza hukukuna gidilmesine, suçluların harp divanlarınca mahkeme edilmesine ceza kanununda eşkiyalara verilecek cezalar tesbit edilmiş iken, sözü edilen tasarıda çok ağır cezalar konulmuş olmasına itiraz edildi. Hükümet bu sırada isyan etmiş olan Arnavutları silahsızlandırmak için şiddetli tedbirlere ihtiyaç olduğu gerekçesi ile ve İttihatçı çoğunluğa dayanarak kanunu geçirmeye muvaffak oldu[184]. Gerçekte de kanunun yürütülmesine Arnavutların silahlarının toplanması ile başlandı. Muhalefet ve yabancı basın, Çeteler Kanunu'nu da önceki diğer tedbirler gibi, İttihat ve Terakki'nin bir Türkleştirme politikası gibi gösterip feryatlar koparmaya başladılar. Dahiliye Nazırı Talat'(Paşa)ın bu kanunun dirlik ve düzenin sağlanmasından başka bir amaç gütmediğini, bazı yerlerde Arnavut, Bulgar ve Sırpların birlikte yaşamakta olduğunu, Arnavutlardan silahların toplanması halinde diğerlerinin elinde silah bırakılamayacağını belirten demeci bir fayda sağlayamadı. Makedonya'da ihtilal komiteleri, ellerinde silahı bulunan Bulgarları ya kendilerine katılmaya yahut silahları ile Bulgaristan'a göç etmeye çağırdılar. Si-

[183] Tanin, 8 Eyül 1909.

[184] Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 5 Nisan 1326.

lahlarını Türklere teslim edenlerin de idam edileceğini duyurdular. Böylece Çeteler Kanunu Osmanlı Toplulukları Birliği (İttihad-ı Anasır) ülküsünün sağlanmasına yarayacak yerde ters bir sonuç vermiş oldu. Hükümet kuvvetleri bir yandan Arnavutluk'ta asilerle uğraşırken öte yandan da Makedonya'da kurulan 100, 150 kişilik çetelerin peşine düşmek zorunda kaldılar.

Mebuslar Meclisi'nde de, o vakte kadar açıktan açığa, Osmanlı Toplulukları Birliği (İttihad-ı Anasır) ülküsüne karşı işitilmeyen sesler yükselmeye başladı. Makedonya mebuslarından biri "Ahali ne özerklik istiyor ne de aksini, bütün isteği hükümete ısınmak ve bu vatanın mukadderatına hakim olduğu kanaatına varmaktır" demişti.

Edirne Mebusu Rıza Tevfik de daha geniş bir ölçüde ve şu sözlerle İttihatçıların politikasına saldırmakta idi:

"İttihad-ı Anasır (Osmanlı Toplulukları Birliği) politikası maskaralığından ben bile bıktım. Artık bu politika kafi, Arnavutları Türk'e gebertmek Türk'ü Arnavutlara öldürtmek, bütün Dersim Kürtlerine Arab'ı göndermek, biz bunları istemiyoruz"[185].

Muhalifler ne istemediklerini rahatça söyleyebiliyorlar hatta ne istediklerini de söylüyorlardı. Halkın hükümete ısınmasını, refahlı bir hale getirilmesini, bazılarında İsviçre gibi bir yönetim tarzının kurulmasını belirtiyorlardı. Fakat, memleketin çeşitli bölgelerinde halkın tepeden tırnağa kadar silahlı olmasına rağmen bu isteklerinin nasıl gerçekleştirilebileceğine dair bir yol öneren yoktu. Tek çıkar yol yine de İttihatçıların Osmanlı topluluklarını (İttihad-ı Anasır) birleştirme politikası idi. Ne var ki, böyle bir politikanın Osmanlı İmparatorluğu gibi geniş bir ülkede ve Meşrutiyet sisteminde gerçekleştirilmesi hiçte kolay değildi. Bundan başka İttihatçılar arasında bu politikadan yana olmayan kimselerin bulunması, partide sonuçları, parti için olduğu kadar memleket için de ağır bir bölünmeye sebep oldu.

[185] İbid., 82. toplantı, 21 Nisan 1326.

3. İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN BÖLÜNMESİ

Bölünmenin Nedenleri

Hakkı Paşa Hükümeti devrinde meydana gelen önemli olaylar arasında İttihat ve Terakki'de Hizb-i Cedid (Yeni Grup) adıyla bir grubun kurulması üzerine bir bölünmenin baş göstermesi olayı da yer alır. Hürriyet ve İtilaf Partisi'ni de doğuracak bu olayın genel nedenleri partinin yapısı, izlediği siyaset ve muhaliflere karşı davranışı ile ilgilidir.

İttihat ve Terakki'nin Yapısı

Meşrutiyet devrinde önce gizli bir cemiyet olarak çalışmış olan İttihat ve Terakki, Meşrutiyet'in duyurulması üzerine önceki bölümlerde de sırası geldikçe işaret edildiği gibi bir bünye değişikliği geçirmiş olduğu halde, tam anlamı ile demokratik bir nitelik kazanamamıştı. Hizb-i Cedid'in (Yeni Grup) kurulacağı sıralarda, biri Selanik'te, ötekisi Manastır'da üçüncüsüde İstanbul'da üç merkezi bulunmakta idi. Selanik Merkezi, genel nitelikte idi. İttihat ve Terakki Cemiyeti adını taşımaya devam etmekte idi. Görevi, Makedonya'daki orduyu denetim altında tutmak ve kongreleri aracılığı ile Mebuslar Meclisi'ndeki İttihatçı grubun çalışmalarını düzenlemek idi. Cemiyet bu denetimi doğrudan doğruya değil, fakat İstanbul'daki meclis dışı İttihatçı merkez aracılığı ile yerine getirmekte idi. Manastır Merkezi ise bir kulüp hüviyeti altında idi. Arnavutluk ve Balkan işlerini gözetmekle görevli idi. Mebuslar Meclisi'ndeki İttihatçı mebuslara gelince, bunlar İttihat ve Terakki Fırkası (Partisi) altında örgütlenmiş bulunuyorlardı.

Selanik Genel Merkezinin üyelerinin tümü Türk'tü. Manastır Merkezi üyelerininse büyük çoğunluğu Arnavut idi. İstanbul Merkezinde Türk ve Arnavut üyeler yanında az sayıda diğer Müslüman toplulukların üyeleride vardı. Mebuslar Meclisi'ndeki İttihatçı mebuslara gelince, bunlar Türk, Arnavut, Rum, Ermeni, Yahudi, Bulgar, Ulah ve Sırplardan kurulu karmakarışık bir meclis grubu teşkil etmekte ediler. Şurasıda hatırlanmalıdır ki, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin genel bir başkanı yoktu. Meclis'teki İttihatçı grubun başında ise İttihatçı mebuslar tarafından seçilen bir başkan bulunmakta idi. Selanik Genel Merkezi, her ne kadar doğ-

rudan doğruya meclis grubunun çalışmalarına karışmayarak kültür işleri ile uğraşacağını duyurmuş ise de, gizli toplantıları ile hükümetin işlerini tüm olarak denetlenmekte idi. Talat (Paşa) resmen cemiyetin başkanı olmamakla beraber fiilen bu vazifenin başkanı gibi yetkili ve sorumlu idi.

İttihat ve Terakki Partisi'ndeki Çatlak

İttihat ve Terakki'deki bu üçlü örgüt üç ayrıntılı görüş göstermekte idi. Selanik Genel Merkezi, İttihatçıların, ülkücülerin; Manastır Merkezi tutucuların, İstanbul Merkezi de ülkücü ve tutucuların bir karmasını kapsamakta idi. Mebuslar Meclisi'ndeki İttihatçı mebusların kurmuş oldukları meclis grubu ise üç merkezin de temsilcilerinden meydana gelmişti. Bu nedenledir ki, daha Meşrutiyet'in duyurulması üzerine İttihatçılar arasında bölünme eğilimi kendini göstermeye başlamıştı. Manastır Merkezi, Meşrutiyet'in duyurulması şerefinin Arnavutlara ait olduğunu, fakat bu şerefin Selanik Genel Merkezi tarafından Türklere mal edilmiş olduğunu öne sürmekte idi[186]. İttihatçı kodamanlar arasında bilinen bu sürtüşme ve hükümette Arnavutlara fazla yer verilmeyip yukarıda sözü edilen reformlara girişilmesi tutucu Arnavutları büsbütün çileden çıkarmış, onları Türk ve Müslüman olan ve olmayan diğer tutucu mebuslar ile birlikte hareket etmek gibi bir yola sürüklemişti. Bu suretle güçlenen İttihatçı muhalifler ülkücü İttihatçılar üzerine baskı yapmaya başlamışlardı.

İttihatçı Muhaliflerin Baskısı

Bu baskının İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bölünmesi doğrultusunda ilk örneği 1911 Şubatı'nın ilk haftasında Selanik'te yapılan gizli bir İttihatçılar kongresinde görülmüştür. Bu toplantıda Selanik Genel Merkez Komitesi'nden Mithat Şükrü, Doktor Nazmi, Hacı Adil, Eyüp Sabri, Ömer Naci, Ziya, Sabri beyler ve ordu adına Rasim Bey olmak üzere 8 kişi bulunmuştur. Bunların karşısında İttihatçı muhalefeti temsil eden 7 kişi bulunmuştur ki, onlardan yalnız ikisinin adı bilinmektedir. Miralay (Albay) Sadık ve Dukakinzade Basri, muhaliflerin İttihat ve Terakki adının bura-

[186] Dukakinzade Basri Bey: A.g.e., s. 16-21.

kılarak yerine "İlerici ve Liberal" adının alınması istekleri uygun görülmemişti.

Buna karşılık ordunun siyasetle ilişkisinin kesilmesi, orduda masonluğun yasak edilmesi, sıkı yönetimin kaldırılması, Padişah, hükümet ve parlamento çalışmaları arasında denge sağlanması ve Talat (Paşa)nın İçişleri Bakanlığı'ndan (Nazır) çekilmesi konularındaki önerileri kabul edilmiş[187], bu suretlede iki taraf arasındaki ikilikte kalkmıştır.

Ne var ki, bu anlaşma bir görüntüden ibaretti. Yoksa iki tarafın da birbirlerine hiçbir güveni kalmamıştı. Muhalif İttihatçılar için Selanik Genel Merkezi bir karanlık odadan ibaretti ve Almanların peşinde körü körüne sürüklenilmekte idi. Ordunun başında bulunan Mahmut Şevket Paşa da Selanik Genel Merkezi'nin adamı idi. Bu nedenledir ki, Miralay (Albay) Sadık, Selanik'ten ayrılırken sırası gelince askerlikten çekilerek Dukakinzade Basri ile yeni bir parti kurup İttihat ve Terakki'yi yok etmeyi kafasında kurmuştu[188], Ülkücü İttihatçılara gelince, onlar da Sadık ve Basri ile arkadaşlarını tutucu ve hatta gerici görmekte ve sırası gelince partiden çıkarmayı düşünmekte idiler[189].

11 Şubat 1911'de Talat (Paşa) Selanik Kongresi kararlarına uyarak Dahiliye Nazırlığı'ndan çekildi ise de 10 gün sonra Mebuslar Meclisi'ndeki İttihat ve Terakki Partisi Başkanlığı'na getirildi. Talat'ın Dahiliye Nazırlığı'ndan çekilmesi Miralay (Albay) Sadık grubu için büyük başarı idi. İttihatçı olmayan muhalif mebuslar da bundan cesaretlenerek Hükümete karşı saldırılarını artırdılar, Meclis birbirlerine küfürler ve hakaretler yağdıran bir ağız kavgası meydanı haline geldi ve sonunda İsmail Kemal'in dövülmesi olayına şahid oldu.

İsmail Kemal'in Dövülmesi

7 Mart günü Meclis'te Soma-Bandırma Demiryolu ile Bağdat Demiryolları imtiyazları sözleşmelerinin onaylanması üzerine görüşmeler sürmekte idi. Parti farkı olmaksızın mebusların bir kısmı çeşitli çıkarlar nedeniyle bu konularla ilgilenmekte idiler. Ahrar Partisi'nden olan

[187] İbid., s. 64-68.
[188] İbid., s. 65.
[189] İbid., s. 65.

ve İngiliz menfaatlerinin adamı bulunan İsmail Kemal sözü edilen imtiyazlar üzerinde Hükümeti tenkit etmekte idi. Tenkit konusu, en çok Hükümetin kilometre garantisi ile imtiyaz vermesi noktasında toplanmakta idi. Kendisi birkaç gün önce, kilometre garantisi olmaksızın demiryolu imtiyazı verilmesi tezini, yabancılardan aldığı para karşılığı olarak savunmakla suçlanmıştı. Bunun etkisi altında, demeçcinde "kilometre garantisi olmaksızın verilecek bir imtiyazdan komisyon alınırsa, kilometre garantisi ile verilen bir imtiyazdan ne kadar çok komisyon alınabileceği kolaylıkla anlaşılır[190]" demekten kendini alamadı. Bu sataşma başta Sadrazam Hakkı Paşa olmak üzere, imtiyaz tasarılarını getiren bütün hükümet üyelerine ve onları destekleyen İttihatçılara dokunmakta idi. Hepsi koltuklarından kalkarak İsmail Kemal'in üzerine yürüdüler. Sadrazam Hakkı Paşa Debre Mebusu'nu kolundan tutarak sözünü geri alması hususunda tartaklarken İttihatçı fedailerden Serez Mebusu Derviş Bey gelip arkasından ense köküne bir tokat indirdi. Bu gürültüler sırasında Arnavut mebuslarla muhalif mebusların çoğu toplantı salonunu terk etmiş bulunuyorlardı. İsmail Kemal'e atılan tokat, İttihatçı muhaliflerde bile olumsuz bir etki yarattı. Ülkücü İttihatçıların bir ürkütme siyaseti izlemeye başladıklarına dair bir işaret olarak kabul edildi.

Bir Alman Subayının Öldürülmesi

Bu olaydan yirmi gün sonra (27 Mart) İstanbul'da garip bir olay duyuldu: Osmanlı Ordusunda askeri eğitim ile görevli bir Alman subayı Orhaniye Kışlası'nda Beşinci Nişancı Taburunu teftiş ederken askerden biri silahını subayın üzerine ateşleyerek öldürmüştü[191]. Öldüren Arnavut erlerinden idi ve sözde Hıristiyanların Müslümanlara üstünlük taslamasına karşı dinsel duyguları kabarmış ve bu cinayeti işlemişti. İttihatçı olsun olmasın bütün Arnavut Mebusları Almanya ile dostluk siyasetine karşı bulundukları için cinayeti işleyen erin onlardan biri ve en çok Meclis'te tokatlanan İsmail Kemal tarafından tahrik edilmiş olabileceği söylentileri ortaya çıktı ise de resmi makamlar tarafından cinayet ile herhangi bir tefsire gidilmedi.

[190] Somerville, Strey: A.g.e., s. 350-351.

[191] Tanin, 28 Mart 1911.

İttihatçı Muhaliflerin Başkaldırması

İttihatçı muhalefet liderlerinden Miralay (Albay) Sadık ile Debre Mebusu Dukakinzade Basri, Mebuslar Meclisi'nde ve İttihat ve Terakki'nin ülkücü İttihatçılara karşı kabaran havayı elverişli gördüklerinden harekete geçmeye karar verdiler. Saldırı stratejileri şöyle olacaktı: İlk aşamada hükümetin dış siyaseti çürütülecek, sonra partiden çıkarılacaklar ve yeni partinin kurulmasına gidilecekti.

18 Nisan'da, bütçe görüşmelerine ilişkin olarak, Dukakinzade Basri uzun bir demeç ile Hükümetin dış politikasına saldırdı. Demecinde üzerinde durduğu üç konunun özeti şöyle idi:

1. Hükümetin sözde Genç Türkler adına tutturmuş olduğu Almancı dış politikası temelsiz, anlamsız ve yıkıcı bir politikadır.

2. Osmanlı İmparatorluğu'nu iki defa parçalanmaktan kurtarmış olan İtilaf Devletleriyle bir anlaşmaya yönelmek, tarihsel icablardan doğan siyasal ve moral bir zorunluluktur.

3. İtilaf Devletleri tarafına katılma yolunda bir Balkan Konfederasyonunun gerekliliği kabul edilip, ilan edilmelidir.

Basri demecinin sonunda Alman politikasının Türkiye üzerindeki görüşlerine ve yıkıcı etkilerine dokunarak şöyle demekte idi:

"Almanya Türk halifeliğini bir Alman sömürgesi haline getirmeyi tasarlamaktadır. Hindistan'a ve Çin'e kadar olan alanda sözünü geçirmeyi istemektedir. Yavuz Sultan Selim'in izlemiş olduğu yoldan geçerek, Kahire'de yerleşmeyi ve oradan da Müslüman Afrika'nın tümüne sahip olmayı düşünmektedir".

"Alman diplomatları ve politikacıları en gizli işlerimize kadar sızmaktadırlar... Bağdat demiryolu boyunca Alman köyleri kurmaktadırlar. Bizi demir çember içine almaktadırlar... Kanım odur ki, geleneksel siyasetimize dönmek vakti henüz geçmemiştir"[192]. Basri'nin demeci İttihatçı ve muhalif mebuslar üzerinde olumlu bir tepki yapınca İttihatçı muhaliflerin lideri

[192] Dukakinzade Basri Bey: A.g.e., s. 76-89.

durumunda olan Albay (Miralay) Sadık'ın kredisi birdenbire arttı.

Hizb-i Cedid'in Kurulması

Sadık gizli toplantılar yapmak ve işlek bir propaganda yürütmek gayesinde İttihat ve Terakki Partisi'ne bağlı 160 mebustan 110'unu kendi tarafına çekmeye muvaffak oldu. Bu başarısından kuvvet alarak, yeni bir parti kurmaktansa, İttihat ve Terakki Partisi'ne sahip çıkmayı daha uygun gördü; parti içinde "Hizb-i Cedid" adlı bir grup meydana getirdi (30 Nisan). Hizb-i Cedid Meclis içinden tutucu, gerici ve Selanik Genel Merkezi düşmanı olanları kapsamakta idi. Meclis dışında da, softalar, tarikatçılar, mezcuplar ve uygarlık düşmanları bu gruba destek olmaya başladılar . Sadık ordunun büyük bir kısmının kendi tarafında olduğunda da direnmekte idi. Sadık henüz askerlik görevinden çekilmemiş bulunduğu için hizbin başkanlığına Balıkesir Mebusu Abdülmecit Mecdi Efendi getirilmiştir. Mecid Efendi'nin yakın arkadaşı ve kendisi gibi Balıkesir Mebusu olan Vasfi Hoca İngiliz Elçiliği Baş Tercümanı ile sıkı fıkı görüşmelerde bulunuyor, hatta sarık taşıdığı halde onunla baloya gitmekten bile çekinmiyordu. Baş Tercüman koyu Katolik olduğu için amansız bir Mason düşmanı idi ve % 95 Mason olan İttihatçılara karşıt olanları daima desteklemekte idi[193]. Hizip üyelerinin etrafında toplanmış göründükleri 10 maddelik bir program da şu maddeleri kapsamakta idi:

1. Mebusların imtiyaz ve başka çıkarlar arkasından koşmamaları,

2. Mebusluk ile Hükümet Memurluğunun ayrılması,

3. Mebusların nazır olabilmelerinin fırkaca gizli oy ve üçte iki çoğunluk usulüyle kabul edilmesi,

4. Kanunlara saygı gösterilmesi ve nazırların denetlenmesi,

5. İttihad-ı Anasır (Osmanlı Topluluklarını Birleştirme) yolunda çalışılması,

[193] Moorehead, Alan: Dardanelles, s. 16; Tanin, 22 Nisan, 1911.

6. Dinsel ve ulusal ahlak ve geleneklerin korunması ile beraber batının uygarlık ilerlemelerinden Osmanlı memleketlerinin gelişmesi için faydalanılması,

7. Kanun-ı Esasi çerçevesinde tarihsel Osmanlı geleneklerinin korunması,

8. Memurların atanmalarına ve yerlerinden atılmalarına kanuni bir düzen verilmesi,

9. Hilafet ve Saltanat'ın kutsal hakları ile ilişkin Anayasa maddelerinden bazılarının kuvvetler dengesini sağlayacak surette değiştirilmesi,

10. Özel ve maksatla kurulmuş olan gizli cemiyetlerin çalışmalarının önlenmesi[194].

Başkan Abdülmecit Efendi bu programa dayanarak Hizb-i Cedid'in tutucu bir grup olduğu yolunda gazetelerden birine birde demeç vermiştir. Demecinde memleketin yüzde doksanının tutucu olduğunu ve tutuculuğun memleket için neden daha faydalı bulunduğunu açıklamıştır[195]. Gerçekte programda tutuculuğa dokunan 5 ve 6'ncı maddeler idi. Oysa onlar da yeteri kadar açık bir anlam taşımamakta idiler. Hizb-i Cedid'in kurulması ile İttihatçı muhalifler, İttihat ve Terakki Partisi'nde çoğunluğu sağlamayı başarmadılarsa da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde henüz etkileri çok zayıf idi. Halbuki memleketin Meclis dışı İttihatçı teşkilatı Genel Merkezin denetimi altında idi. Bu nedenle ve Talat (Paşa)'ın aracılığı ile Hizb-i Cedid'in kodamanları partinin ikiye ayrılması suretiyle meydana gelen anlaşmazlığı Genel Kongre önüne götürmeyi kabul ettiler. Genel Kongre, yukarda sözü geçen maddeleri teker teker inceleyip bunların zaten İttihat ve Terakki'nin program maddelerinin espirisinde bulunduğunu kabul etti[196]. Bu nedenle ve görünürde Hizb-i Cedidciler bir zafer kazanmış oldular. Gerçekte ise, anlaşmazlık konusu ortadan kalkmış olduğu için grupların da varlık nedeni kalmamıştı ve tabiatıyla partiyi ele geçirmek için yapmış oldukları deneme de boşa çıkmış oldu.

[194] Tunaya, Tarık Zafer: A.g.e., s. 186.

[195] Tanin, 30 Nisan 1911.

[196] Genel Kongre kararları için: Bayar, Celal: A.g.e., C. II, s. 421-22.

Ne var ki, bu deneme İttihat ve Terakki'de kapanmaz bir yara bırakmıştı. Sadık, Basri ve yakın arkadaşları el altından ülkücü İttihatçılara karşı kin ve düşmanlık duyguları serpmeye devam ettiler. Mayıs ayında Mebuslar Meclisi'nde hükümete karşı yeni saldırılar oldu. Maarif Nazırı Emrullah Efendi ile Nafia Nazırı Hallaçyan, Talat (Paşa)'ın Dahiliye Nazırlığı'nı bırakmasından sonra hükümetten çekilmişlerdi. 3 Mayıs'ta Hükümetin kuvvetli adamı olan Cavit'de Maliye Nazırlığı'ndan çekildi. Hakkı Paşa Kabinesi'nin sallanmaya başladığı bu sırada Mebuslar Meclisi üçüncü dönemini tamamlayarak tatile girdi (3 Haziran).

Padişah'ın Rumeli Gezisi

Bundan sonra Padişah Sultan Reşat, Rumeli gezisine çıktı. Gezi 5 Haziran ile 26 Haziran arasında sürdü. İstanbul'dan Barbaros Zırhlısı ile hareket eden Padişahın uğrayacağı merkezler Selanik, Üsküp, Priştine, Manastır ve Kosova olarak saptanmıştı. Gezinin en önemli töreni Kosova'da, Cuma namazının kılınmasından sonra Padişah'ın Arnavutlara söyleyeceği demeç ile yapılacaktı.

Gezi İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından hazırlanmıştı. İki amacı vardı. Birincisi İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı başkaldıran, İttihatçı olan ve olmayan Arnavut mebuslar (ağalar)ın ezmekte olduğu Arnavut halkının kazanılması, ikincisi de Meşrutiyet'in duyurulmasından başlayarak herkesin ve her hükümetin benimsemiş olduğu İttihad-ı Anasır yolunda olumlu bir sonuç elde edilmesi idi. Gezi öyle bir surette yürütüldü ki; heryerde, Padişah sanki İstanbul'da bayram alaylarında çıkıyorcasına ihtişamlı ve düzenli bir alay ile dolaştı. ...Her menzilde her yemek vaktinde sarayında imişcesine yemek yedi. Beraberinde olan nazırlar ve erkan için de 30-40 kişilik sofralar kuruldu ve bunlar da yemek vaktinde balıklarıyla, hindileriyle, tatlılarıyla, börekleriyle hatta yemiş ve dondurmalarıyla yemekler hazır bulundu[197]. Gezi esnasında halk ne yenenler ne de yenilenler ile ilgili değildi. Cins ve mezhep farkı olmaksızın büyük bir coşkunluk içinde adeta çılgıncasına Padişah'ı alkışlamakta idi. Ne var ki,

[197] Uşaklıgil, Halit Ziya: Saray ve Ötesi (Son Hatıralar), C. II, s. 186-198.

yemekte dondurma bulunmasına dikkat edildiği halde gezinin birinci amacı bazı dikkatsizlikler yüzünden gölgelenmiş oldu.

16 Haziran günü Kosova Sultan Murat Hüdaverdigar'ın türbesi yanında Cuma namazına durulduğu sırada ümid edilen sayıda Arnavut'un gelmemiş olduğu ve safların boş kaldığı görüldü. Namazdan sonra, meydana toplanan Arnavutlara Sadrazam Hakkı Paşa, Padişah adına, güzel bir demeç verdi. Fakat Sadrazam'ın yanında bulunan ve demecin Arnavutça'ya çevrilmesi için İstanbul'dan Padişah'ın beraberinde gelmiş olan Ayan Meclisi üyesi Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'nin Arnavutça bilmediği hayretle öğrenildi. Arnavutlara gelince onlar da Padişah'ın ta İstanbul'dan Kosova'ya gelerek kendilerine söylediği sözlerden hiçbir şey anlamadılar, bunlar yetmiyormuş gibi Padişah Selanik'e dönüşünde gezisi münasebetiyle yapılmış olan bir marşın şu beytiyle karşılandı:

"İleri İleri Arş İleri
Alalım Düşmandan Eski Yerleri"

Oysa Padişah bu gezisini huzur ve barışın korunması için yapıyordu[198].

Başı ile sonu tutmayan bu gezinin aksaklıkları çeşitli şekilde yorumlandı. Arnavutların Kosova'da beklenen sayı ile katılmamaları Üsküp Valisi'nin almış olduğu düzen sağlama tedbirlerine bağlanmak istendi. Yabancı devletlerin temsilcileri ise bu olayı Arnavutların hükümete karşı küskünlüğünün bir işareti olarak kabul ettiler. Padişah'ın demecinin Arnavutça'ya çevrilmemesi de İttihat ve Terakkinin, her ne pahasına olursa olsun, Türkçe'yi hakim dil yapmak politikası ile ilgili görüldü. Sözü geçen fetihler anlamı taşıyan marşa gelince; Balkan memleketlerinde olumsuz bir tepki yarattı. Karadağ ve Sırbistan Arnavutları ayaklanmaya kışkırtmak için yeni bir fırsat ele geçirmiş oldu. Bu suretle iyi niyetlerle başlamış olan Padişah'ın Arnavutluk gezisi olumsuz olaylara gebe sonuçlara taşınmış oldu.

[198] Uşaklıgil, Halit Ziya: A.g.e., s. 186.

Muhalefetin Yeni Saldırıları

İttihatçı olan ve olmayan muhalifler Padişah'ın Arnavutluk gezisinin olumlu etkilerinden geri kalanları büsbütün silmek için çeşitli yönlerden çalışmalara giriştiler. Ahrar Partisi Başkanı ve İngiliz çıkarlarının temsilcisi Arnavut İsmail Kemal, Maksarların (Hıristiyan Arnavutlar) yeniden ayaklanmasını fırsat bilip liderleriyle temasa geçerek, onların adına yazmış olduğu bir notayı yabancı devletlere sunmak üzere Avrupa'nın büyük başkentlerini dolaşmaya çıktı. Vatana hiyanetten başka birşey olmayan bu hareket karşısında İttihatçılar olup biteni gazetelerinde yayımlamakla yetindiler[199].

Zeki'nin Katledilmesi

Aynı sıralarda muhalif İttihatçılardan Albay (Miralay) Sadık grubu ile sıkı temaslarda bulunan Zeki, ülkücü İttihatçılara karşı şiddetli yazılar yazmaya başladı. Zeki Düyun-ı Umumiyye (Osmanlı Borçları İdaresi)'de memurdu. İttihatçıların ekonomsal siyasetine karşıt bulunan yabancılar tarafından desteklenmekte idi. İttihat ve Terakki Meşrutiyet'in duyurulması üzerine İngiliz Bankası'nın Osmanlı ekonomisi üzerindeki baskısını zayıflatmak amacıyla İngiliz maliyecilerinden Ernest Caselle'in imtiyazında olmak üzere Türkiye Milli Bankası'nın kurulması çalışmalarına girişmişler ve 31 Mart Olayı'ndan sonra bunu sağlamışlardı. Bankanın işlerini kontrol etmek üzere Cavid'i hissedar yapmışlar fakat, Maliye Nazırı olması üzerine yerine Cahid'i (Yalçın) geçirmişlerdi. Bu suretle İstanbul'da siyasal parti çalışmalarının perdesi arkasında bir de zıt siyasal çıkarlara sahip bankaların çatışması yer almıştı. Düyun-i Umumiyye Memuru Zeki'nin bu konu ile ilgili görüşü şu merkezdeydi: Osmanlı Bankası'nın nakit sermayesi 10 milyon kadardır. Fransa'nın önemli mali müesseseleri Osmanlı Bankası'nın hissedarlarıdır. Bankanın 70 kadar şubesi vardır. Türkiye Milli Bankası sermayesi ise bir milyona bile ulaşamamıştır. Yaptığı mali işlerde hiç denecek kadardır. Zaten İngiliz ve Fransız maliyecileri arasında bir anlaşmada vardır. Buna göre, İngilizler doğuyu Fransız borsasına bırakmışlardır. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda bu anlaşmaya aykırı olarak kurulmuş olan bir bankaya iş yoktur[200].

[199] Tanin, 11 Temmuz 1911.

[200] Zeki'nin Sadık'a ulaştırmak üzere kaleme almış olduğu rapor: Tanin, 8 Teşrinisani 1911.

Zeki mali konular ile ilgili belgeler ve raporları ile muhalif İttihatçıları beslemekte ve onları ülkücülere karşı direnmelerinde ve savaşlarında güçlendirmekte idi. Bu nedenledir ki, 11 Temmuzda önceki gazetecilerin öldürülmesinde olduğu gibi, bilinmeyen kimseler tarafından, tabanca kurşunu ile öldürüldü.

Bu olay, işin iç yüzüne girmeyen kamuoyunu etki altında bıraktı. Basın özgürlüğü adına muhaliflerin İttihatçılara karşı saldırısını kolaylaştırdı ve güçlendirdi.

Hakkı Paşa'nın Sadrazamlıktan Çekilmesi

Hakkı Paşa Kabinesi'nin yeni düzenlemeleri beklenileni getirmemişti. Muhalefetten başka kamuoyu, basın ve hatta İttihatçıların bir kısmı da Hakkı Paşa'ya karşıt duruma geçmişti. Zaten kabineden İttihatçı Nazırların Talat Paşa, Cavit ve Emrullah gibi kodamanları da çekilmişti. Temmuz sonlarından itibaren İttihatçı gazetelerde nazırlar heyetinde bunalım (Buhran-ı Vukela)dan söz edilmeye başlandı. Aynı sıralarda, İtalya'nın Trablusgarp ile ilgili niyetleri üzerine yabancı basından Türk gazetelerine havadisler aktarma edilmesine girişildi. 12 Eylül tarihli nüshasında Selanik'te çıkan "Salah" Gazetesi "Diktatöre İhtiyacımız Yok" başlıklı bir makalesinde, kabinenin en kuvvetli üyesi olan Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'ya çatmakta, hatalarını bir bir sayarak onu vatanseverliğe davet etmekte idi. İttihatçılar kendi istekleri ile Sadaret Makamına gelmiş olan Hakkı Paşa'ya olan güvenlerini yitirmişlerdi. Onu devirmek için bir fırsat kollamakta idiler. Bu fırsat hiç te umulmayan bir surette İtalyanlar tarafından yaratıldı. 29 Eylül'de İtalya'nın Trablusgarp'ın kendilerine bırakılması için verdiği ültimatom Hakkı Paşa'yı büyük bir şaşkınlık içine sürükledi. Böyle bir durumda ne yapılması gerektiğini kestiremediği için kabinesi ile birlikte yuvarlanıp gitti.

Sait Paşa Kabinesi

Hakkı Paşa'nın çekilmesi üzerine Sadrazamlığa atanan Sait Paşa, kabinesini 3 Ekim'de kurdu. Bir bakıma ne İttihatçılar, ne muhalefet ve hatta ne de Sait Paşa kendisi bir kabine değişikliği beklememekte idiler. İtalya'nın Trablusgarp'e saldırması ile ortalığı kaplayan dehşet ve şaşkınlık üzerine tecrübeli bir sadrazam aranmasına giri-

şilmişti. Muhalefet için Kamil Paşa Sadrazamlığa biçilmiş kaftandı. Hatta Hakkı Paşa bile kendisinden sonra Kamil Paşa'nın Sadrazam olmasının daha uygun düşeceğini, gizlice bir arkadaşına söylemiş, sebebi sorulunca da şu cevabı vermişti: "İcabında Trablusgarbı'da verir, kendisine direnmek için gelenlerin kulağına da yavaşça - İngiltere Başvekili'nin irşat ve ilhamını esas kabul ettim, devletin diğer çıkarlarını güven altına aldım der". İttihat ve Terakki Partisi de Kamil Paşa'nın politika dehasının bu merkezde olduğunu bildiği için, Sait Paşa'yı ona yeğ tutmak zorunda kalmıştı.

Muhalefetin Saldırıları

Sait Paşa, İttihatçı değildi. Fakat Sadrazamlıkta tutunmak için Meclis'teki İttihatçı çoğunluğuna dayanmak zorunda idi. Muhalefet ise tarafsız bir davranış beklemekte idi. Buna da olanak yoktu. 20 Ekim'de Mebuslar Meclisi'nde program okunur okunmaz eleştiriler başladı. Bunların ağırlık noktası programın şu veya bu maddesi olmaktan çok Hükümetin kuruluş biçimi ve hatta Sait Paşa'nın kendisi idi: Edirne Mebusu Rıza Tevfik muhalefetin duygularını şu sözlerle belirtmekte idi:

"... Bugün kurduğumuz kabineye Avrupa'nın güveni olmazsa ne para bulacağız ne bir şey, bu suretle kurulan kabineye Avrupa'da kimsenin itimad etmeyeceğine yemin edebilirim"[201].

Neticede 60 üyeye karşı 125 oy ile muhalifler Sait Paşa Hükümeti'nin, Trablusgarp ve Arnavutluk sorunlarına derhal bir tedbir göstermediğini vesile tutarak kabineye saldırıya geçtiler. Mecliste olumlu iş görmek olanağı kalmamış gibi idi. 9 Kasım toplantısı o kadar şiddetli oldu ki, Erzurum Mebusu Vartanes şu sözleriyle tablosunu çizmek zorunda kaldı:

"Dünkü görüşmeler bana Bizanslıların, Osmanlı Ordusu İstanbul'u kuşattığı sıradaki halini hatırlattı. Çünkü onlar da her taraf düşmanla sarılı bulunduğu bir sırada şimdi yaptığımız gibi birbirleriyle uğraşıyorlardı. Şimdi de ... düşman içimize girmiş çalışıyor".

[201] Tanin, 20 Teşrinievvel 1911.

"Dış düşman bize saldırırken milletin arasında içerde bir yangın çıkarmak söyleyin vatan severlik midir? Dersim Mebusu Lütfü Fikri gazetelerde neşriyat yapıyor: "Ey Ahali çoğunluğun desteklediği kabine Meşrutiyet'e darbe vuruyor; ayaklanınız", diyor. Doğru mu bu?"[202].

Muhaliflerin Mebuslar Meclisi'nde ve Meclis dışında, basın aracılığı ile İttihat ve Terakki'ye karşı yaptıkları saldırılara yabancı basın da yardım etmekte idi. İtalyan basını, Trablusgarp'e saldıran kendi hükümetleri olduğu halde savaştan İttihat ve Terakki'yi sorumlu tutarak ona saldırmakta idi. İtalyan parası ile beslenen birçok batı gazeteleri, İttihatçıların savaşçı bir parti olduğu hususunda kamuoyunu inandırmaya çalışmakta idiler. Komşu Balkan devletlerinde basın, Makedonya ve Arnavutluk'taki huzursuzluk nedeniyle zaten İttihatçılara ateş püskürmekte idi. Bu durum karşısında Osmanlı kamuoyunda da önceden görülmedik bir ölçüde İttihatçılardan çözülme başlamıştı. Bu olay İttihat ve Terakki Partisi'nde olumsuz bir psikolojik etki yarattı ve bunu da partide yeni bir parçalanma izledi. Fakat bu kere partiden ayrılanlar önceden olduğu gibi bir hizip kurmakla yetinmeyerek, Meclis'teki muhaliflerin tümünü kapsayan "Hürriyet ve İtilaf Partisi" adı ile yeni bir parti kurmaya giriştiler.

VI. HÜRRİYET VE İTİLAF PARTİSİ İLE İTTİHAT VE TERAKKİ ÇATIŞMALARI

1. HÜRRİYET VE İTİLAF PARTİSİ'NİN KURULMASI

(23 Kasım 1909)

Partinin Kuruluşu

Hürriyet ve İtilaf Partisi 23 Kasım'da kuruldu. Bu kuruluş İttihat ve Terakki Partisi'nden ayrılan mebusların diğer muhalif bağımsız mebuslarla birleşmesi suretiyle meydana geldi. Bu birleşme her ne kadar bir program etrafında yapıldı ise de, ana amaç İttihat ve Terakki'yi yıkmaktan ibaretti. Bu nedenle Hürriyet ve İtilaf Partisi muhaliflerin bir koalisyonu idi.

[202] Tanin, 10 Teşrinisani 1911.

Kurucular

Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin kuruluşunu Sinop Mebusu Doktor Rıza Nur, kendi çalışmalarının bir sonucu olarak göstermektedir: Meclisteki muhaliflerin zayıf olduklarını, esaslı muhalefet yapamadıklarını, bunları bir bayrak altında toplamak için girişimlerde bulunduğunu, muhalif İttihatçılardan Sadık, Mecdi ve Zeki'nin önceden Hizb-i Cedid'i kurmuş olduklarından yeni partiye alınmalarının düşünülmüş olduğunu söylemekteydi. Rıza Nur, atak olmakla beraber belli fikirleri olmayan, toplayıcı ve sürükleyici yeteneklerden yoksun bir politikacı idi. Partinin kuruluşunda bilerek veya bilmeyerek bir alet olarak vazife görmüş olduğu, partinin kuruluşu üzerine yazmış olduğu aşağıda adı verilen yapıttan da anlaşılmaktadır[203].

Partinin gerçek kurucuları, İttihatçılardan Albay (Miralay) Sadık ile Debre Mebusu Dukakinzade Basri'dir. Bu iki kişi, İttihat ve Terakki üyesi olarak Manastır'da Hürriyet'in duyurulmasında büyük rol oynamışlardı. Memleketin yönetimi hakkındaki düşünceleri İttihatçı kodamanların hoşuna gitmediği için kendilerine teşkilatta umdukları yer verilmemişti. Bu nedenlede İttihat ve Terakki Partisi'nde İttihatçı liderlere karşı bir muhalefet kanadı kurmuşlardı. Bu kanat zamanla kuvvetlenerek önceden sözü geçen, "Hizb-i Cedid"i kurmak suretiyle partiye hakim olmak istemiş ise de bu deneme başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bundan sonra, Sadık ve Basri yeni bir fırsat gözetlemeye koyulmuşlardı. İtalyanların Trablusgarp'e saldırısı üzerine Kasım ayında İttihatçılara karşı kabaran olumsuz duyguların ve mecliste muhalefetin şiddetlenmesi üzerine harekete geçmeyi uygun görmüşlerdi. Nitekim Basri 27 Ekim'de İttihat ve Terakki Partisi'nden çekilerek Albay Sadık ile muhalefeti birleştirmek için çalışmalara girişmişti.

Hürriyet ve İtilaf'ın Programı

Bu çalışmalar sonunda meydana getirilen programda partinin kuruluş amacı "gerçek meşrutiyetin sağlanmasıdır." Parti doktirininin bellibaşlı ilkeleri ise şu suretle saptanmıştır:

[203] Rıza Nur: Hürriyet ve İtilaf Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü, s. 9.

1. Anayasada yapılacak değişiklik ile Mebuslar Meclisi'nin yürütme kuvveti (Hükümet) üzerinde denetli kuvvetlendirmek seçim hakkını kullanmayı zorunlu yapmak,

2. Parti İttihad-ı Anasır (Osmanlı Topluluklarını Birleştirme) ilkesine bağlıdır. Ancak çeşitli ırksal ve dinsel toplulukların çıkarlarının birbiriyle ve Osmanlılık birliği ile uzlaştırılmasına çalışılacaktır.

3. Osmanlı Milletini meydana getiren ırksal ve dinsel topluluklara bağlı kimselerden her biri Osmanlı birliğine dokunmamak şartı ile dinsel, edebi, bilimsel, ekonomsal sorunlarda tek başına veya başkalarıyla anlaşarak, her türlü bilimsel kurumu meydana getirmede serbesttir.

4. Bazı Osmanlı vilayetlerinin diğerlerinden farklı durumu dikkate alınarak, özel bir yönteme tabi tutulmaları gereklidir. Vilayetlerin yönetiminde görev ayrılığı ve yetki genişliği ilkesi kabul edilmiştir.

5. Ormanların ve madenlerin işletilmesinde, fabrikaların kurulmasında, ziraatin geliştirilmesinde... kişisel ve özel teşebbüse engel olan hususlar kaldırılacaktır[204].

Bu ilkelerden de anlaşıldığı üzere Hürriyet ve İtilaf Partisi Meşrutiyetçi, İttihad-ı Anasır'cı, çevreci (ademi merkeziyetçi) ve liberal bir parti idi. İttihat ve Terakki İttihad-ı Anasır'ı, ırk ve din ayrımı ve imtiyazı gözetmeksizin bir Osmanlı milleti kabul ettiği halde Hürriyet ve İtilaf Partisi, ırk ve din toplulukları çıkarlarının ayrı olduğunu kabul ederek bunların, Osmanlıcılık birliği ile uzlaştırılacağını ifade etmekte idi. Fakat ırksal ve dinsel toplulukların meydana getirdiği Osmanlı milletinin, hangi ortak temellere dayanacağı açıklanmamaktadır. Bundan başka İttihat ve Terakki, Meşrutiyet gereği Osmanlı topluluklarını eşit kabul etmekteydi. Oysa Hürriyet ve İtilaf Partisi, İmparatorluğun yönetiminde bazı vilayetlere özel yönetim tarzının tatbik edileceğini benimsemekle bu eşitlik ortadan tüm olarak kalkmasa bile büyük ölçüde zayıflamakta idi. Buna göre, Arnavutluk, Arabistan

[204] Tunaya, Tarık Zafer: A.g.e., s. 339-343.

ve Doğu Anadolu'da bazı vilayetler, Meşrutiyet'ten önceki imtiyazlı durumlarını koruyabileceklerdi. Kimi halk silah taşıyacak, asker ve vergi vermeyecekti.

Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin Oluşumu

Bu program ortaya atıldığı sırada Millet Meclisi'nde iki muhalefet partisi ile bağımsız ve azınlık mebusları bulunmakta idi. Muhalif partilerden birisi Arnavut İsmail Kemal'in başkanı bulunduğu Arnavut ve Arap mebusların bir kısmını kapsayan Mutedil Pervaran Partisi idi. Diğeri de Gümülcineli İsmail Hakkı'nın başkanlığında çalışan tutucu ilmiyecilerden kurulu Ahali Partisi idi. Bu iki parti, kendilerini Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin tabii kurucuları saymakta idiler. Bunlara bağımsız mebuslar, bazı azınlık mebusları ve İttihat ve Terakki'den ayrılmış olanlarda katılmıştır. Mebuslar Meclisi dışından Damat Ferit Paşa ve Sultan Vahdettin kısa zamanda hararetli İtilafçı kesildiler. Prens Sabahattin ile Paris'e kaçmış olan eski İttihatçı Şerif Paşa da perde arkasından servetleri ile yeni partiyi desteklemeye koyuldular. Parti Başkanlığına Damat Ferit Paşa, Başkan Vekilliğine Albay (Miralay) Sadık Bey seçilmişti. Fakat gerçek yönetici Sadık Bey idi. Bu oluşumu ile Hürriyet ve İtilaf bir fikir hareketinden doğmadığı için bir fikri temsil etmesi de söz konusu olamazdı. Üyelerinin birleştiği tek nokta İttihat ve Terakki'ye karşı duydukları kin ve intikam duyguları idi, dolayısıyla muhaliflerin koalisyonundan başka bir şey değildi.

Dinin Siyasete Alet Edilmesi

Bu gibi duyguların halk arasında yayılması için en etkili silah dini siyasete alet etmek idi. Parti bunu kolaylıkla becerdi. Albay Sadık Mevlevi Tarikatı'na bağlı idi. Kişiliğinin bu yönü, tarikatları ve hocaları kendi tarafına çekmede işe yaradı. Hocalar İstanbul'da kahvehaneleri dolaşarak bu partinin Müslümanlığı savunma ve Müslümanları bir noktada birleştirmek amacı ile kurulmuş olduğu... Müslüman birliğinin esasında zaten 1329 yıl önce İslamlığın çıkışı ile kurulmuş sarsılmaz bir tanrısal kanuna dayandığı yolunda safsatalar saçmaya başladılar[205].

[205] Tanin, 2 Kanunuevvel 1911.

Bu gibi kışkırtmalarla cesaret bulan kara kuvvet, parti kurucularının bile önceden kestiremedikleri bir hal aldı. İtilafçılar sakal bırakmaya, namaz kılmaya ve sarıklıların sözünü dinlemeye davet edildiler. Politikacılar dini siyasete alet etmek isterken, dinciler siyaseti dine alet eder oldular, böylece daha başlangıcından Hürriyet ve İtilafın sinesinde "tam Müslümanlar" ve "dinsizler" diye iki kanat belirmeye başladı. Filozof Rıza Tevfik ile Rıza Nur, başlarında Gümülcineli İsmail Hakkı'nın bulunduğu tam Müslümanlara göre, dinsizlerin sözcüleri idi[206].

İtilafçılar ve İttihatçılar Çatışması

Aralarındaki bu ayrıma rağmen, İtilafçılar Hükümete ve İttihatçılara karşı amansız bir savaşa giriştiler. Memleketin İtalya ile savaşması, Arnavutluk'ta ayaklanmanın sürüp gitmesi, Makedonya'da arka arkaya cinayetlerin işlenmesi kendilerinde en ufak bir vatan endişesi uyandırmıyordu. Rıza Nur, Rıza Tevfik ve Lütfü Fikri basında aklın alınayacağı gerçek dışı yazıları ile kamuoyunu kışkırtıyorlardı. Rıza Tevfik İttihatçıları lanetlerken, Lütfi Fikri ayaklanmaya çağırmakta idi. Sonraları bir numaralı milliyetçi rolünü oynayacak olan Rıza Nur da Tesisat Gazetesi'nde, hükümetin, Kürtlerin elinden toprakları alıp Ermenilere vermeye hazırlandığından söz edecek kadar hırs içinde yüzmekte idi[207].

İtilafçılar, başarının yalnız gazete makaleleri ile sağlanamayacağını da kavramışlardı. Bu nedenle Albay Sadık, bir yandan şubeler açmak suretiyle partiyi memleket sathında yayarken öte yandan da askerler arasında işlek bir propagandaya girişecektir. İki yıl içinde 150 kadar şube kurulacaktır. Bunlardan 50'si İstanbul'da diğerleri de Anadolu'da ve Arap Yarımadası'ndadır.

İttihatçılar muhaliflerin bir koalisyon partisi kurabileceklerini kestirememişlerdi. Fakat partinin kurulması ile başlayan toplu yaylım ateşinin amacını tesbit etmekte gecikmediler. Bir nefis savunması durumunda bulunuyorlardı. Hüseyin Cahit Yalçın bunun görüntüsünü şu satırları ile yansıtıyordu.

[206] Rıza Nur: A.g.e., s. 19.
[207] Tanin, 19 Kanunuevvel. 1911.

"Hürriyet ve İtilafı kuran fırka ve grupların, birbirleriyle bir tek fırka kurmaları mucizedir. İdare heyetinde öyle üyeleri var ki, yirmi yıl bir kazanda birlikte kaynasalar, uyuşmaları mümkün değildir. Bu kişiler yapmak için değil yıkmak için birleşmişlerdir. Hedef İttihat ve Terakki'yi yıkmaktır"[208].

Rıza Nur da zaten partinin tek kuruluş amacının bu olduğunu açıklamış ve maksat sağlandıktan sonra, partinin de dağılacağını itiraf etmiştir[209].

11 Aralık'ta İtilafçılar İstanbul'da boşalan mebusluk için yapılan seçimde adaylarını kazandırmakla ilk başarılarını sağlamış oldular. İttihatçılar Makyavelci Hürriyet ve İtilaf Partisi'ni bir şirket, hem de anonim bir şirket olarak görmekte idiler. Böyle bir örgütün gözü dönmüş muhalefet karşısında, memleketi yönetmek, Trablusgarp Savaşı'nı başarı ile sona erdirmek ve yeni bir 31 Mart Olayı karşısında kalmamak için Meclisteki hükümeti destekleyen kuvvetli bir çoğunluğa ihtiyaç vardı. Bu nedenle Meclisi dağıtıp yeni seçimlere gidilmesini uygun gördüler, fakat bunun içinde Anayasa'nın 35'inci maddesinin değiştirilmesine ihtiyaç vardı.

35'inci Maddenin Değiştirilmesi

35'inci madde yeni seçimlere gidilmek üzere Meclisi kapatmak hakkını Senatonun da oyunu almak sureti ile Padişaha tanımıştı. Ancak Padişahın bu hakkı kullanabilmesi için, Mebuslar Meclisi ile Hükümet arasında bir anlaşmazlığın çıkması, Mebuslar Meclisi'nin direnmesi halinde, hükümetin çekilmesi ve yeni kurulan Hükümetin de eski hükümetin görüşünde ısrar etmesi gibi bir durumun meydana gelmesi gerekli idi.

Bu dolambaçlı madde yerine, Sadrazam Said Paşa'nın 16 Aralık'ta Meclise sunduğu değiştirme teklifi şöyle idi: "Hükümetle Mebuslar Meclisi arasında üzerinde anlaşmazlık çıkan maddelerin birinde hükümet direnirse ve bu madde Mebuslar tarafından bir defadan fazla olmak üzere kesin çoğunluk ile reddedildiği

[208] Tanin, 23 Teşrisani 1911.
[209] Rıza Nur: A.g.e., s. II.

takdirde, Hükümetin değiştirilmesi veya dört ay zarfında yeni seçimlere gidilmesi Padişahın hakları cümlesindendir"[210].

Yürütme ile yasama kuvvetleri arasında bir denge kurulması için 35'inci maddenin değiştirilmesi İttihat ve Terakki için yeni bir düşünce değildi. Bu düşünce önceden açıklanan "Hizb-i Cedid"in kuruluşu sırasında Albay Sadık ve arkadaşları tarafından savunulmuş ve İttihat ve Terakki Kongresi'nce de kabul edilmişti. Fakat, sözü geçen değiştirme teklifi Meclise sunulduğu sıralarda, Sadık ve arkadaşları, artık Hürriyet ve İtilaf Partisi saflarında bulunuyorlardı. Bundan başka bu partinin başkanı bulunan Damat Ferit Paşa da, önceden Ayan Meclisi'ne buna yakın bir teklif getirmişti. Böyle olduğu halde Hürriyet ve İtilaf Partisi 35'inci maddenin değiştirilmesini Meşrutiyet'e karşı gerilik olayı gibi görmeye ve göstermeye koyuldu. Hürriyet ve İtilaf, İttihat ve Terakki'yi yıkmak üzere bulunduğu sırada bu beklenmedik değiştirme teklifi ile başına bir çorap örülmekte olduğunu anlıyordu. Teklifin kanunlaşmasını önlemek maksadı ile akla gelen her tedbire başvuruldu. Bu sırada Mısır'da bulunan eski Sadrazam Kamil Paşa'dan Padişah'a gönderilen bir mektupta bu tedbirler arasında yer almaktadır.

Kamil Paşa'nın Mektubu

Kamil Paşa'nın 20 Aralık 1911 tarihini taşıyan mektubu İttihat ve Terakki'yi izlemekte bulunduğunu siyasetten dolayı şu suretle suçlamaktadır:

"İttihat ve Terakki, memleketin iç ve dış siyasal durumundan habersizdir. İstediği yol memleketi parçalanmak ve halifeliği tehlikeye sürüklemektedir. İttihat ve Terakki, hükümetten uzaklaşmama sebep olmakla, meşrutiyet idaresine güven bağlayan ve kasalarını Osmanlı Devleti'ne açan yabancı sermayedarlarının güvenini yok etmiştir. .... İttihatçıların idaresi memlekette bayındırlık işlerini geri bıraktırmış, ayaklanmalara yol açmıştır. ... Dünyaya meydan okurcasına hareketlerinden dolayı büyük devletlerle komşu devletleri rencide etmiş ve neticede İtalya'nın birinci notasında belirttiği gibi, Osmanlı Devleti'ne değil, fakat İttihat

[210] Servet Feridun: Anayasalar ve Siyasal Belgeler, s. 32.

ve Terakki aleyhine harp açarak Trablus ve Bingazi'yi işgal etmesine sebep olmuştur. Bu yolun gidişi İmparatorluğun parçalanmasıdır. Bugün Girit ile Rumeli parçalanmaya adaydır. Yarın Rumeli elden giderse, Mısır da bağımsızlığını duyurmaya kalkışacak, Yemen de aynı yolu izleyecektir, bu durumda Hicaz ile Halifeliğin vaziyeti de nezaket kesbedecektir.

"İttihat ve Terakki için yapılacak şey hem devleti hem de kendi nefislerini kurtarmak için hükümet işlerine karışmaktan el çekerek hayır işleri ile uğraşmalarıdır. Aksi takdirde ordununda katılması ile II. Abdülhamit'in istibdadını yenmiş olan bir ihtilal şimdiki istibdadı da yok edecektir. Bundan başka, Osmanlı Devleti'nin haklarını koruyabilmesi için İngiltere ile anlaşmanın gereği kabul edilmelidir, bu konuda burada bir zemin hazırlanmıştır. Ancak bunun gerçekleşmesi için, Cemiyeti Hafiye'nin (İttihat ve Terakki) Sıkı Yönetimin kalkması, Mebuslar Meclisi'nde iktidar ve muhalefet partilerinin kanun yapmada ve hükümeti denetlemede hiçbir baskı altında bulunmaksızın üyelerini kullanmaları gerekmektedir. İngiltere ile bu esaslar dairesinde yapılacak bir andlaşmaya Fransa ve Rusya'nın da uyacakları tabiidir[211]."

Kamil Paşa'nın bu mektubunda dikkat çeken üç nokta vardır. Birincisi Avrupa sermayedarlarına Osmanlı Devleti'nin şirin görünmesi gereğinde direnmesidir. İkinci nokta İtalya'nın Trablusgarp yüzünden Osmanlı Devleti'ne değil de İttihat ve Terakki Partisi'ne savaş açmış olduğunu kabul etmesidir. Üçüncü noktaya gelince, İngiltere ile ittifak sorunudur. Kamil Paşa Mısır'da bu ittifak için zemin hazırlamış olduğunu müjdelemektedir. Bu zeminin Rumlar arasında hazırlanmış olduğunu anlatmıyorsada, ortam, hiçbir yetkisi bulunmadığı halde kendisi ile kimi İngilizler arasında hazırlanmış olacaktır. İşin garibi bu esaslar arasında İttihat ve Terakki'nin hükümetten el çekmesi, sıkı yönetimin kaldırılması ve Meclis görüşmelerinin ne yolda yapılacağı yolunda, kayıtlar bulunmasıdır. Bütün bunların taşıdığı anlam şudur: İttihat ve Terakki hükümet işlerine karışmasını, onun yerine İn-

[211] Bildiklerim, s. 74.

giltere'nin tutacağı bir parti veya Hükümet ile İngiltere karışsın. Gerçi İngiltere, Fransa ve Rusya'nın yakın tarihimizde tutmuş oldukları Sadrazamlarla İmparatorluğun içişlerine karışmış oldukları devirlerde olmuştur. Fakat o devirlerde ne Meşrutiyet idaresi ne de siyasal partiler mevcut değildi. Şimdi ortada böyle bir idare ve partiler varken Meşrutiyet idaresininde Mecliste oy çoğunluğuna sahip bir parti tarafından yürütülmesi normal iken bu partiyi bir tarafa bırakıp, yabancıların hoşuna gidecek hükümetlerle Meşrutiyeti yürütmek nasıl mümkün olabilirdi?.

Muhalefet ve "Tıkaç"

Kamil Paşa Hürriyet ve İtilaf Partisi için ideal bir Sadrazam adayı idi: Mektubundaki fikirlerinden İtilafçıların etkilenmemiş olması düşünülemez. İtilafçılar, bir yandan Padişahında bu mektubun etkisi altında kalacağı umuduna kapılırken öte yandan yukarıda sözü geçen maddenin Meclisten geçmesini önlemek için Meclis görüşmelerine katılmaya karar verdiler. Avrupa parlamentolarında kullanılmakla beraber meşru sayılmayan bu usule obstrüksiyon adı verilmiştir. Türkiye'de bilinmeyen ve hatta sözlüklerde karşılığı bile bulunmayan bu usule verilmek istenen adlardan biri de Tıkaç oldu. Meclisin çalışma yolunu İtilafçılar bu çalışmalara katılmamak suretiyle tıkayınca, Sait Paşa Hükümeti de çekilmek zorunda kaldı (31 Aralık).

İtilafçıların Padişah'a Müracaatları

İtilafçılar, bu hareketin nereye varacağını kestirmekte gecikmediler. Sait Paşa'nın yeniden Sadrazam seçilmesi 35'inci maddeyi Meclise getirmesi ve bunun reddedilmesi halinde, maddenin mevcut şekline göre Meclisin dağılmasına gidilebilecekti. Bu nedenle, Gümülcineli İsmail Hakkı'nın başkanlığında aralarında Sabri ve Hamdi hocalarla Rum Mebuslardan Kozmidi ve Boşo'nunda bulunduğu yirmi kişilik bir heyet Padişahı görmeye koştu. Gümülcineli hoyrat ve kaba hareketleriyle İttihatçıların Mecliste istibdatçı davranışlarından yakındı. Sait Paşa'nın tekrar Sadrazamlığa getirilmemesini istedi. Sultan Reşat, bu küstahça dileklerden sinirlenerek heyeti tersledi ve ertesi günü de Sait Paşa'yı tekrar Sadrazamlığa atadı (1 Ocak 1912). Bu hareket normaldi. Çünkü İttihat ve

Terakki Partisi Mecliste çoğunlukta idi. Bu çoğunluk tarafından desteklenmeyecek olan bir Sadrazam seçmesi Meşrutiyetçi bir Padişahtan zaten beklenemezdi.

Mebuslar Meclisi'nin Kapatılması

Sait Paşa, önceden kestirildiği gibi 35'inci maddenin değiştirilmesi ile ilgili kanun tasarısını tekrar Meclise sundu. Görüşmeler sonrasında üç tez belirdi. İtilafçılar, bu tasarının istibdada dönmek için getirildiği hususunda direndiler. Sadrazam Sait Paşa; İstibdada dönmenin söz konusu olmadığını, savaş sıralarında kuvvetli hükümete gerek bulunduğunu, Belçika, Prusya, Romanya, İtalya, Yunanistan ve Avusturya-Macaristan Anayasalarında buna dair hükümler bulunduğunu öne sürerek tasarının kabul edilmesini istedi. Bir iki mebusda değişikliğe gidilmeyerek 35'inci maddenin anlamı içinde Mebuslar Meclisi'nin dağılmasını teklif ettiler. Bu tezlerin görüşülmesi şiddetli tartışmalara yol açtı. 9 Ocak'ta tartışmalar rayından çıkarak, iftira, hakaret, küfür doğrultusuna yöneldi. ... İtilafçılardan Edirne Mebusu Rıza Tevfik, İttihatçılara "Meşrutiyetinize, Cemiyetinize de, sizede lanet olsun" diye bağırdı. Arkasından Debre Mebusu Basri İttihatçıları "çete" diye vasıflandırdı. Arkadaşı Sabri "İttihat yalancı adı ile kurulmuş olan cet" deyimini kullanınca, İttihatçılar, "alçak yalancı, edepsiz" diye kendisine bağırmaya başladılar. İttihatçılar ile İtilafçılar arasında artık bütün köprüler atılmış oldu.

13 Ocak'ta 35'inci maddenin oylamasına geçildi. 125 olumlu oya karşı 105 olumsuz oy saptandı. Üçte iki çoğunluk sağlanamadığı için madde reddedilmiş oldu.

Fakat bu oylama ile, 35'inci madde üzerinde eski hükümet ile meclis arasındaki anlaşmazlığın yeni hükümetle de devamı anlamına alındı ve mecut 35'inci madde hükümlerine göre Meclisin kapatılmasına gidildi. 15 Ocak'ta Sultan Reşat, yeni seçimler yapılmak üzere Mebuslar Meclisi'nin 3 ay süre ile kapatılmasına ilişkin tezkeresini Ayan Meclisi'ne gönderdi. 17 Ocak'ta bu Meclis 5 oya karşı 39 oy ile tezkereyi olumlu olarak onayladı. 19 Ocak'ta Meclis dağıldı.

2. YENİ SEÇİMLER VE HALASKÂR ZABİTAN GRUBU

Seçimler

Seçimler ikiye bölünmüş bir memlekette iki parti arasında bir ölüm kalım biçiminde yapıldı. İttihat ve Terakki Partisi seçimi kaybettiği takdirde yok edileceğinden korkuyordu. İtilafçılar tarafından meşruluğunu yitirmiş bir siyasal kuruluş olarak görülüyor. "Çete" olarak vasıflandırıyor ve birçok cinayetlerle suçlanıyordu. İttihatçılara göre itilafçılar ise orta çağ kalıntısı örgütleri ve imtiyazları korumak, kin ve intikam duygularını dindirmek için çalışan moral ülküden yoksun bir anonim şirket idi.

Bu görüşlerinde İttihatçılar büsbütün de haksız değildi. İtilafçılar seçimi kazanmak için var güçleriyle kara kuvveti kullanmaya giriştiler. Bursa'dan ilmiye sınıfına (din adamları) mensub olanlar, yukarıda sözü edilen 35'inci maddeyi "30 öğün oruç-bir gün namaz = 35'inci madde" hesabüye dinsiz ittihatçıların oruç ve namazı kaldıracakları propagandasına döktüler[212].

İtilafçı adayların sakal bırakmaları, kulüplerine ayakkabılarını çıkararak girmeleri, namazlarını bu kulüplerde seçmenlerin gözü önünde kılmaları bekleniyordu. Kendilerine ulusal ülküden söz açılan dinciler, 31 Mart Olayı'ndaki Volkan'ın sahibi ve yazarları gibi "bizim kavgamız toprak için değil, nemize lazım toprak, memleketleri ister Rusya ister başka bir millet alsın, tek bizim dinimize dokunulmasın" suretinde saçmalar savuruyorlardı[213].

İtilafçılar bir yandan da seçimlerde yabancıların yardımını sağlamaya çalıştılar. Albay Sadık'ın arkadaşı Basri Mebuslar Meclisi kapanır kapanmaz Mısır'a giderek, dostu olmakla öğündüğü Lord Kitchner ile bir nevi seçim programı sayılabilecek aşağıdaki maddeleri saptamıştır:

1. İtalya ile süratle barış yapılması,
2. Balkan Antantı'nın yapılması,

[212] Bayar, Celal: A.g.e., C. II, s. 476.
[213] Tanin, 6 Temmuz 1912 (Halide Edip).

3. İtilafçı bir parlamento çoğunluğu tarafından liberal bir programın yürütülmesi,

4. Pan İslamcılığı önleyecek surette Şeyhülislamlıkta ıslahat yapılması,

5. Liberal devletlerin dostu tanınan Kamil Paşa'nın başkanlığında bir kabinenin kurulması.

Basri 7'nci maddeyi ... diye geçmekte ve Lord Cenapları ile yapmış olduğu anlaşmanın tüm olarak yayımlanması için henüz kendisine müsaade verilmemiş olduğuna hatıralarında işaret etmektedir[214].

Bu hainlik dolu çalışmalar karşısında İttihat ve Terakki seçimlerde nasıl bir yol izleyebilir? Dürüst hareket ettiği takdirde seçimleri kazansa bile zayıf bir çoğunlukla kazanacak ve Meclise dincilerle yabancılara dayanan eski muhalifler gelecekti. O halde Meclisin dağıtılmış olması ne ifade edecekti?. İttihat ve Terakki iktidarda bulunmasından faydalanarak ve bütün gücünü ortaya koyarak muhalif adayların seçim şansını azaltmaya girişti. Hatta İttihatçı bazı valiler, partilerinin 10 yıl müddetle Meclise muhalif mebus sokmamak kararını bile almış olduklarını öne sürüyorlardı[215]. Seçimlerde ordununda İttihatçılara yardım etmesi için girişimler yapıldı.

Bu koşullar altında yapılan seçimlerde, dincilerin sakal bırakmak, takunya ile dolaşmak ve daha başka başka göz boyayıcı hareketleri ile kendisini sosyolog veya filozof sanan İtilafçı kodamanlarının yabancılara dayanmak ümidleri, İttihatçıların kuvvet kullanması karşısında eriyip gitti. Seçimlerde İttihatçılar kazandı. 18 Nisan'da yeni Meclis toplandığı vakit, eskiden 100'ü aşan muhalefet mebuslarının yerinde ancak 5 mebusun kalmış olduğu görüldü. Mebusların gerisi hep İttihatçı idi.

Muhalefetin Tepkisi

Fakat muhalefet ancak Meclisten uzaklaştırılmıştı. Memlekette iyi teşkilatlanmış olmamakla beraber canlı ve hırslı idi. Mebus seçtirilmeyen eski muhalifler, seçimlerde baskı kullanıldığını, hileye başvurulduğunu ve Ana-

[214] Dukakinzade Basri Bey: A.g.e., s. 127.
[215] İbid, s. 133.

yasa'nın çiğnenmiş olduğunu yaymaya başladılar, öte yandan da Arnavutları ayaklandırmaya ve ordudan kendilerine taraftar subaylar kazanmaya giriştiler. Bu subayların örgütleşmesi ve hükümete başkaldırması "Halaskâr Zabitan" olayı olarak tarihe geçmiştir. Arnavutları ayaklandırmak girişimi İttihatçılara karşı daima muhalefette bulunup, son seçimlerde Hürriyet ve İtilaf Partisi'nden mebus adayı olan Arnavutların işi idi. Seçim sırasında bunlar Arnavutluk'ta bulunuyorlardı. İttihatçılardan daha etkili idiler. Adaylardan eski Üsküp mebuslarından Hasan Bey ile Yahya Bey ve nihayet eski Priştine Mebusu Nejip Draga ayaklanmanın gerçek teşkilatçıları idi. Bunlardan bazıları İsmail Kemal gibi Arnavutluk'un bağımsızlığını istemekte, bazılarıda bağımsızlık yolunda ilk basamak olarak "özerk bir yönetim" idaresine taraftar bulunmakta idiler.

Rıza Nur'un Rolü

Hal böyle iken Rıza Nur, sanki bir şeref imiş gibi, Arnavutluk ayaklanmasını kendisinin Sinop'ta sürgünde bulunan (Yokovalı) Rıza Bey ile Arnavut usulü bir yeminleşme (Besa) ile verdikleri karara bağlamaktadır[216]. Gerçi isyan başladıktan sonra, Rıza Nur Sinop'tan veya İstanbul'dan telgraf çekmek suretiyle Arnavutlara cesaret vermiştir. Fakat ayaklanmadaki rolü de bundan öteye gitmemiştir. Bununla beraber, Rıza Nur'un bu kadarcık rolünüde savunmak için bulup söylediği şu sözleri, ne çeşit bir milliyetçi olduğu hususunda bir fikir vermektedir:

"...Ben İttihatçı zalimlere karşı yaptığımız bu (Arnavutluk isyanı) ve diğer isyanlarla iftihar ediyorum... bir vakitler yazı ile konferans ile Meclisi Mebusan'ı tenkit ile uğraştım. Baktım olmuyor silahsız oradan gidecekleri (İttihatçılar) yok. Zaruri, ihtilaller yapmaya teşebbüs ettim. Yakovalı Rıza Beyle kıyam yapmak için (Arnavutluk Kıyamı) besalaştım. Sait Hoca ve Priştineli Hasan ile sözleştim, onlar orada kıyam ettiler. Biz de aynı zamanda İstanbul'da Halaskârlar işini yaptık[216]".

[216] Rıza Nur: A.g.e., s. 36; ayrıca, Türk Revüsü, N. 7, s. 1695.

Halaskârân Grubu'nun Kuruluşu

Arnavutluk ayaklanması ile aynı zamanda ortaya çıkan Halaskârân Grubu arasındaki ilişkilerin niteliği yeteri kadar açık değildir. Bilinen belgelere göre, bu grup birkaç kurmay subay tarafından kurulmuştur. Gelibolulu Kurmay Binbaşı Kemal de başkanları olmasa bile sözcüleri durumundadır. İttihat ve Terakki'ye karşı her komploda bulunan Prens Sabahattin, gruba paraca yardımda bulunduğu gibi yakın adamlarından Satvet Lütfü'yü de grup ile çalışmaya memur etmiştir. Prens Sabahattin, ayrıca İtilafçılardan Rıza Nur ile bazı arkadaşlarını da Kurmay Binbaşı Kemal ile temasa getirmiştir. Kamil ve Nazım Paşalarla da müzakerelere girişmiştir. Halaskârlar bir yandan askerler arasında propagandaya girişmiş öte yandan da bir hükümet darbesi yapmak üzere silah tedarikine başlamışlardır. Bu sıralarda Arnavutluk'ta bazı subayların Hükümete karşı dağa çıkmaları olayı meydana gelmiştir (21 Haziran). Hükümet özel bir bildiri ile bu olay hakkında açıklama yapmak gereğini duymuş ve şöyle demiştir:

"İpek ve Yakova taraflarında ayaklanmanın önü alınmıştır. Ayaklanmaları hazırlayan malum kişilerdir. Gizli maksatlarını saklayarak cahil halkı hükümetten silah istemeye; vergi vermek ve askerlik yapmak gibi hizmetlere dokunacağı düşüncesiyle yol, okul ve hükümet konağı inşasına karşıt hükümlere zorlamışlardır. ... Hükümeti gericilik ile suçlamaktadırlar. Birtakım Arnavut subaylarıyla erlerini de, birliklerini bırakarak ve silahlı olarak kaçmaya sevk etmişlerdir. Kaçanlar, Manastır, Pirlepe ve Debre askeri birliklerine bağlı bir yüzbaşı, dokuz teğmen ve elli kadar erden ibarettir. Üzerlerine askeri birlikler gönderilmiştir[217]".

Halaskârân'ın Programı

Arnavutluk olaylarından faydalanan Halaskârân Grubu, elden ele dolaşan bir bildiri ile propagandaya başladı. Bildirinin kapsamında olduğu fikirler özet olarak şöyledir:

"Memleketimizin geçirmekte olduğu bunalım çok tehlikelidir. Gün geçtikçe...batma çukurına yaklaşmaktadır. Meşrutiyet'in duyurulmasına bağlanmış olan kurtuluş çaresi fena yönetim yü-

[217] Tanin, 25 Haziran 1912.

zünden gerçekleştirilmemiştir. Bu yalnız Avrupa nazarında değil bütün dünyada bağımsız bir devlet halinde yaşamak kabiliyetinden yoksun bulunduğumuz hususunda bir örnek gibi sayılmaktadır. Ordumuz, subaylarının siyasetle meşgul olmasına karşıdır. Fakat bugün vatanı felaketten ve yok olmaktan kurtarmak için bir cemiyet halinde çalışmayı zorunlu görürüz. Ordunun istediği bugünkü başıboş yönetime son verilmesidir. Kişisel çıkarlar ve ihtiraslarla ölçüsüz ve düşüncesiz hareketlerle gerçek meşrutiyete indirilen darbelere artık yer verilmemelidir. Unutmamalıyız ki biz subaylar, Tanrı göstermesin, memleketimiz yabancılar tarafından işgal edilirse, geçinecek bir sanatımız olmadığı için aç kalırız. Memleketin uçuruma sürüklenmesi tehlikesi bugünkü yönetim tarzından, gerçek Meşrutiyet ilkelerine saygı gösterilmemesinden ileri geliyor."[215] Bildiride bundan sonra Halaskâran'ın istekleri şu suretle sıralanmıştır:

1. Bugünkü hükümetin yerine, Avrupa'nın güvenliğini kazanabilecek, becerikli, namuslu ve kuvvetli bir hükümetin kurulması,

2. Sorumsuz hiçbir kuvvetin hükümet işlerine karışmaması,

3. Seçimlerin doğru yolda yapılmamış olmasının anlaşıldığı halinde Meclis'in dağılması ve yeni seçimlere gidilmesi,

4. Yukarıdaki istekler yerine getirildikten sonra askerlik ile siyasetin kesin olarak ayrılması[216].

3. HALASKÂRAN CEMİYETİ'NİN BUNALIMI YOĞUNLAŞTIRMASI

Askerlik ile Siyasetin Ayrılması Sorunu

Halaskâran olayının uzak nedeni askerlerin siyasetle uğraşmaları için açık kapı bırakılmış olması idi. Bu açık kapı Meşrutiyet'in duyurulması için İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin subaylar tarafından kurulması ile başlamış ve bir daha da kapanmamıştı. Askerliğin siyasetten ayrılması hususunda başlayan istekler gün geçtikçe kuvvetlenmişti. Bu istekler yerine getirilemeyince, orduda yukarıda sözü

[215] Tunaya, Tarık Zafer: A.g.e., s. 351.

edilen ikilik meydana gelmişti. Gerçekte, ordunun siyasetle ilgisinin kesilmemesi Meşrutiyet'in kurulması ile ilgili idi.

Meşrutiyet'in duyurulması, istibdada karşıt olanların koalisyonu ile gerçekleşmişti. Fakat Meşrutiyet'in duyurulmasından sonra Meşrutiyet yönetim sisteminin kurulmasına sıra gelince, bu koalisyon dağılmıştı. Memlekette henüz Meşrutiyet gereklerine göre kurulmuş siyasal partiler yoktu. Halk demokratik eğitimden yoksundu. Basın, kendi adını taşıyan özgürlüğü çeşitli etkiler ve bu arada yabancı parası ile kötüye kullanmakta idi. Böyle bir durumda az çok örgütleşmiş olan İttihat ve Terakki Partisi'nin orduya dayanmaması halinde 31 Mart Olayı gibi olayların birbirlerini izlemeleri ve yeni idareyi yok etmeleri normaldi. Ordunun siyasetle ilgisinin kesilmesini isteyenler ayrıntılı amaçlarla bu istekte bulunuyorlardı. Arnavutluk ve Arabistan kamuoyunu denetleyen Arnavut ve Arap mebuslar Meşrutiyet yönetiminde sahip bulundukları imtiyazların kırılmasını görmek şöyle dursun genişletilmesi emelini besliyorlardı. Müslüman olmayan topluluklar da aynı düşüncede idi. Prens Sabahattin ve arkadaşları da, çevrecilik (ademi merkeziyet) programı ile bu toplulukları istcklerinde desteklemekte idiler.

Avrupa büyük devletlerine gelince, Osmanlı Devleti'ni bulunduğu durumdan daha da zayıf bir hale getirecek bu gibi emel ve fikirlere dayalı bir idarenin geliştirilmesini can ve gönülden dilemekte ve başarıya ulaşması içinde var kuvvetleriyle çalışmakta idiler.

Askerlik ile siyasetin ayrılmasını isteyenler arasında askerlerde vardı. Mahmut Şevket Paşa bunların başında geliyordu. Paşa Meşrutiyet'in duyurulması üzerine, eski öğretmeni ve Türkiye'deki Alman askeri heyeti başkanı Von Der Goltz Paşa'ya yazdığı bir mektupta, subayların siyasetle uğraşmamaları üzerine şöyle demektedir:

"... Osmanlı subayları, genellikle üçüncü kolordudakiler, bugün Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyelerindendir. Böyle olmak lazım geliyordu. Zira yurtta ... Meşrutiyet başka türlü elde edilemezdi. Ordudaki askeri disiplini bozmamak için subay-

lar bundan böyle siyasetle uğraşmamalıdırlar. Bununla beraber, gene uyanık olmalıdırlar. Çünkü meydana getirdikleri eserin eski idare tarafından yok edilmesi uzak bir ihtimal değildir[219].

Von Der Goltz, Mahmut Şevket Paşa'nın bu fikrini Berlin'deki Osmanlı Elçisi yanında desteklediği gibi, doğuda en çok tanınmış olan Neu Freie Presse Gazetesi'nde yayımlanan bir makalesinde övmüştür. 1909'da Selanik'te İttihatçıların gizli kongresinde Kolağası Mustafa Kemal (Atatürk)de aynı konuya dokunarak cemiyet üyelerinin, cemiyetten veya askerlikten çekilmeleri gerektiğini savunmuş, cemiyete bunu kabul ettirmiştir. Ne var ki, ne Mahmut Şevket Paşa ne de İttihatçı kodamanlar alınmış olan kararı yürütememişlerdir. Mustafa Kemal (Atatürk) bundan sonra İttihat ve Terakki ile ilgisini gevşetmekle beraber kongrece kabul edilmiş olan kararın yürütülmesi için direnmiştir[220]. 1910 yılında da İttihatçıların sözü geçen üyelerinden birisine giderek şöyle demiştir:

"Mahmut Şevket Paşa'nın en birinci vazifesi orduyu siyasetten uzaklaştırmak ve askerlik ile uzlaşamayan birtakım münasebetsiz ünvanları (Hürriyet Kahramanı ve bunun gibi) kaldırıp subaylar topluluğu arasında tabii bağlantılar kurmak iken, teessüf olunur ki, bu muhterem zat ordunun ve memleketin çıkarına aykırı bir yol tuttu ve bu yüzden subaylar arasında müthiş muhalefetlere yol açtı. Şimdi görülüyor ki, orduda sizin taraftarlarınız olduğu gibi bittabii aleyhtarlarınızda vardır. Bu hal bir felakettir ve şimdiden bunun önünü almak lazımdır. Bu da bugüne kadar izlediğiniz siyasete bir son vermekle olur. Ben gittiğiniz yolun sonunu fena görüyorum ve işin neticesinden pek ziyade korkuyorum. Size itimadım olduğu için bugün evinize böyle bir teşebbüs hakkında sizi ikaz etmek için geldim. Gidiniz ve bir dakika bile kaybetmeksizin dostlarınızı bundan haberdar ediniz. Ve en kesin bir tedbir olmak üzere bizi kendi halimize bırakınız"[221].

[219] Tahsin Paşa: (Abdülhamit) Yıldız Hatıraları, s. 262.
[220] Bayar, Celal: A.g.e., C. II, s. 507.
[221] Seşh Muhsin Fani: 10 Temmuz İnkılabı ve Netayici, s. 30.

Mustafa Kemal'in bu girişimi olumlu bir sonuç vermek şöyle dursun kendisine pahalıya mal oldu. Partiden ayrılmak zorunda kaldı. İttihatçıların ülkücü kanadı memlekette subayların dışında yaygın bir aydın sınıf görmedikleri için tasarladıkları reform hareketlerini ancak orduya dayanarak gerçekleştirebileceklerine inanmış bulunuyorlardı. Ne var ki, kendilerine bağlı subaylar arasında bile bir ayrım gözettikleri için orduda ikilik meydana gelmesini önlemek imkansızdı. Millet kurtarıcıları (Halaskâran Zabitan) grubunun kurulması, Arnavutluk'ta bazı subayların dağa çıkması bu ikiliğin büyük tehlikeler yaratacak örnekleri idi.

Askerlik ile Siyasetin Ayrılması Hakkında Kanun

İttihat ve Terakki bu durum karşısında nihayet askerlik ile siyasetin ayrılması gereğini kavradı. Askeri ceza kanununa ek olmak üzere iki maddelik bir kanun tasarısı hazırlayıp Meclise sundu (26 Haziran). Maddeler şu hükümleri kapsamakta idi:

1. Siyasal toplantılara katılan ve siyasetle uğraşan her dereceden subaylarla askerliğe bağlı olan kişiler iki aydan dört aya kadar hapsedilir ve kolordusu değiştirilir. Bundan dolayı da kendisine yolluk verilmez. İlgililer bu suçları tekrarladıkları takdirde meslekten çıkarılırlar.

2. Hükümetçe tanınan ve tanınmayan siyasal partilere giren her dereceden subaylarla askerliğe bağlı diğer kişiler askerlik mesleğinden çıkarılır ve iki aydan altı aya kadar hapsolunur[222].

Kanun tasarısı 1 Temmuz'da Mebuslar Meclisi'nde görüşüldü. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, tasarıyı hükümet adına savundu. Ordunun İttihat ve Terakki Cemiyeti ile el birliği ederek Meşrutiyet'in duyurulmasındaki hizmetinden söz ettikten sonra, Meşrutiyeti gericilere karşı korumak amacı ile bu el birliği hareketinin devam etmiş olduğuna işaret ederek şöyle demiştir: "Bu defa Manastır'da vuku bulan Arnavut subayların dağa çıkması vak'ası bana zamanın geldiğini (askerlikle siyasetin ayrılması) anlattı. Meclise böyle bir kanun teklif edildiğini orduya yayınladım. ... Bu kanunun Meclise verilmesine sebep Manastır olayıdır. ... Bunlar silahlarıyla firar etmişler. Bununla da kal-

[222] Tanin, 30 Haziran 1912.

mamışlar komutaları altında bulunan erleride kandırmışlardır. Bir asker için ne kadar alçaklık"[223].

Tasarı umulmayan bir muhalefetle karşılandı. Direnmeler esastan çok Manastır olayı ile kanunun yürütülmesi noktalarında toplanmakta idi. Manastır olayı ile ilgili olmasalar bile onu tasvip eden bir ruh haleti taşıyan Arnavut mebuslar, subayların dağa çıkmasındaki nedenleri Hükümete söyletmek istiyorlardı. Kimileri de kanunun iyi yürütülmediği takdirde memleketin çökmesine sebep olacak olayların çıkmasından söz açıyorlardı. Bu arada tartışmalara katılan mebuslardan biride kanunun yürütülmesi için memleketin içinde bulunduğu koşulların elverişli bulunmadığı noktasında direndi: Subaylar arasında gizli bir cemiyetin kurulmuş bulunduğunu, bunların birbirlerine yeminle bağlanmış olduklarını, bundan başka kanun yürütüldüğü takdirde, siyasal partilerde bulunan birçok subay politikacıların suçlu duruma girmiş olacaklarını açıkladı. Bu eleştirmelerde gerçek payı bulunmakla beraber, kanunun çıkarılmaması halinde ordunun tamamen ikiye bölüneceği de bir gerçekti. Kanun çoğunlukla kabul edildi (2 Temmuz).

Mahmut Şevket Paşa'nın Çekilmesi

Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, kanun tasarısını savunduğu sırada "... Benim nazır olduğum sırada bu kanun tatbik mevkine konulmayacak ... diye müteessir oluyorum. ... Bu kanunun vaz'ına beni muvaffak eden Tanrı'nın lütfuna çok teşekkür ederim" diyerek kanunun derhal yürütüleceğini anlatmak istemişti. İttihat ve Terakki ise aynı fikirde değil idi. Kanunun dağa çıkanlar için bir gözdağı olmasını yeterli görmekte idi. Çünkü tüm subaylar için yürütüldüğü takdirde, İttihatçı subayların durumu çeşitli olayların meydana gelmesine sebep olacaktı. İttihatçılar bu kanuna dayanarak Mahmut Şevket Paşa'nın diktatörlüğe gitmesinden de gocunmakta idiler. Bu nedenle kanunun yürürlüğe girmesine yer bırakmamak için Resmi Gazete ile yayımlanmasını önlediler. Bu suretle Harbiye Nazırı ile partinin arası açılmış oldu.

[223] Bayar, Celal: A.g.e., C. II, s. 509.

Selanik'te çıkan İttihatçı gazetelerde Mahmut Şevket Paşa' ya karşı şiddetli bir kampanya başladı. Bir gazete "Diktatör İstemiyoruz" başlıklı bir yazısında onun orduya çeki düzen vermek hususundaki çalışmalarının başarısızlıklarını, Arnavutluk isyanlarında ve Trablusgarp savaşındaki aczini belirtmeye kalkıştı. İstanbul'daki parti kodamanlarından Talat, Cavit ve Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey de, parti örgütlerini temelinden sarsacak kanunun yürütülmesini uygun görmekte idiler. Cemiyetin genel merkez üyeleri ile parlamentodaki yönetim üyelerinin ortak toplantısında Harbiye Nazırı'nın istifa ettirilmesine karar verildi. Kendisine istifa etmediği takdirde, Mebuslar Meclisi'nde Harbiye Nezâreti'nde, Ordu Levazım Reisi tarafından görevi kötüye kullanma gensorusu yapılacağı söylendi. Mahmut Şevket Paşa istifasının zaten Arnavutluk'ta dağa çıkan subaylar tarafından da istendiğini biliyordu. Üstelik hergün tehdit mektupları almakta idi. Orduda olduğu gibi İttihatçılar yanında güven bulamayacağını görerek askerlikle siyasetin ayrılması hususunda çıkartılmış olan kanunun, yeni bir nazır tarafından uygulanmasının daha uygun olacağı bahanesiyle kabineden çekilmek zorunda kaldı (9 Temmuz).

Arnavutların Ayaklanması

Aynı gün, İttihatçıların organı olan Tanin, Arnavutluk ayaklanması ve asilerin istekleri ile ilgili şu belgeyi vermekte idi! "Sayıları 500 kadar tahmin edilen bir eşkiya topluluğu İpek civarında saldırıya geçmişlerdir. Üzerlerine muntazam kuvvet gönderilmiştir. Ayrıca İpek'ten de bir nasihat heyeti gönderilmiştir. Nasihat bir etki yapmadığından başka eşkıya isteklerini şu surette sıralamıştır: Her eve üç mavzer verilmesi, genel af duyurulması, hükümet kuvvetleri tarafından (Şemsi Paşa zamanından beri) evleri yakılanlara tazminat verilmesi. Eşkıya başı Velçetrinli Hasan Bey nasihat heyetine şu sözleri de söylemiştir: "Korkmayınız, ordunun yazısı bizimledir. ... Kaçanın boğazı elimizdedir. Üzerimize asker gönderilemez. Zaten böyle bir hareket yabancı devletlerin işe karışmalarına da sebep olur. Planımız şudur: İpek'i aldıktan sonra Kösova'da toplanıp Selanik üzerine yürüyeceğiz. ... Biz geçen yıl İsmail Kemal Bey'in başkanlığında Mecliste bir muhalefet parti-

si kurduk. „Seçimleri kazanamadığımız takdirde genel bir isyan ile Hükümeti devirmeye karar verdik"[224]. Bu isteklerin cetvelini Sadrazam Paşa, Mebuslar Meclisi'nde, Arnavutluk'tan hükümete gönderilmiş olan telgraflara dayanarak şöyle tamamlayacaktır: "Mebuslar Meclisi'nin dağılması ve yeni seçimlerin yapılması, barış zamanında Arnavutların askerlik görevini Arnavutluk'ta yapmaları, Arnavutluk'ta görev alacak memurların Arnavut olması veya Arnavutça'yı iyi bilmeleri"[225].

Bu isteklerle bağıntı olan bir haber de 14 Temmuz'da Osmanlı Ajansı tarafından duyuruldu. Haberde "Halaskâran" adı geçmemekle beraber, subaylar arasında gizli bir cemiyetin kurulmuş olduğu, bu cemiyetin, kabinenin çekilmesini ve Mebuslar Meclisi'nin kapatılmasını istediği hususunda ortalıkta söylentilerin dolaştığı, bu gibi söylentilerin özel bir maksatla ve abartılmalı olarak çıkarıldığı ifade edilmekte idi[226].

Sait Paşa'nın Çekilmesi

Arnavut asileriyle, millet kurtarıcılarının (Halaskâran) istekleri bir noktada birleşmekte idi. Hükümetin çekilmesini ve Mebuslar Meclisi'nin dağıtılarak yeni seçimlere gidilmesini istiyorlardı.

Bu istekler artık açık olarak kamuoyu tarafından bilinmekte idi. Hatta Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye Nazırlığı'ndan çekilmesi bile, memleket içinde ve dışında bu isteklere bağlanmakta ve muhaliflerin bir zaferi gibi sayılmakta idi. İçine düşülmüş olan bunalımdan kurtulmak için orduya sözünü geçirecek kuvvetli bir Harbiye Nazırına gerek vardı. Oysaki Mahmut Şevket Paşa'yı yerinden uzaklaştıranların böyle bir adayı yoktu. Bahriye Nazırı Hurşit Paşa nazlanarak nazırlığı vekil olarak üzerine aldıktan sonra, Sadrazam Sait Paşa, bir Harbiye Nazırı aramaya koyuldu. Nazım Paşa kendisine yapılan teklifi kabul etmeden önce, Arnavutluk dosyasını görmek istedi. Gördükten sonrada genel af duyurulması, sıkıyönetimin kaldırılması ve başkomutanlık vekaleti kurulması şartı ile Harbiye Nazırlığını kabul edebilece-

[224] Tanin, 9 Temmuz 1912.
[225] Bayur, Yusuf Hikmet: A.g.e., C. II, K. I, s. 271.
[226] İbid., s. 261.

ğini bildirdi. Son şartı Anayasa'ya aykırı düştüğü için anlaşmaya varılamadı. Bundan sonra, Mahmut Muhtar Paşa ile İzmir'deki Kolordu Komutanı Abdullah Paşa'ya yapılan öneriler olumlu bir sonuç vermedi. 16 Temmuz'da Bahriye Nazırı ve Harbiye Nazırı Vekili Hurşit Paşa'nın da istifası üzerine birgün önce Meclisten güvenoyu almış olmasına rağmen Sait Paşa Sadrazamlıktan çekildi. Çekilmesi üzerine uzak ve derin sebep aramaya lüzum kalmaksızın denebilir ki, paşaların Harbiye Nazırlığını kabul etmemek için adeta boykot yapmaları ve İttihatçı liderlerin kendisini bu hususta desteklemeleri istifa nedenini açıklamaya yetecek kadar kuvvetli nedenlerdendir.

Halaskârân'ın Tehditleri

Harbiye Nazırından bir hafta sonra Sadrazam Sait Paşa'nın da çekilmesi Arnavutlar ve Halaskârlar için büyük bir başarı İttihatçılar için ise yeni bir bunalım idi. İki tarafta çalışmalarını yeni Sadrazamın seçilmesi konusunda yoğunlaştırdılar.

İttihat ve Terakki Meşrutiyet'in duyurulmasından beri izlemiş olduğu ilkeye bağlı kalarak üyeleri arasından birini Sadrazamlığa getirtmeyi düşünmüyordu. Fakat kendisine düşman birini Sadrazam görmeyi de istemiyordu. Sait Paşa'nın istifa ettiği günün akşamı İttihatçıların lideri durumunda olan Talat (Paşa) Padişahın baş katibi ile temasa geçerek "...Padişah yarın bir Sadrazam tayin edecek, bu kim olursa olsun yalnız Kamil Paşa olmasın" diye partinin düşüncesini bildirdi ve kendisinden bu yolda çalışmasını istedi.

Aynı gün Halaskârların temsilcisi olan iki subay, ordu adına yazılan bir mektubu Padişaha sundu. Mektupta iş başında bulunan hükümetin düşürülmesi, Mebuslar Meclisi'nin kapatılması ve Kamil Paşa'nın Sadrazamlığa getirilmesi gibi istekler vardı[227]. Padişah, gerekli görüşmelerde bulunduktan sonra subayların siyaseti bırakıp askerlik vazifeleri ile uğraşmalarını buyuran bir bildiri yayımladı. Bildirinin özeti şöyledir:

"Vükela Heyeti (Hükümet) istifa etmiştir. Ayan ve Mebuslar Meclisleri başkanları ile görüştüm. Bundan sonra Tevfik Paşa'yı

[227] Bayar, Celal: A.g.e., C. II., s. 524.

(Londra Elçisi) Sadrazamlığa davet ettim. Yeni Hükümetin tecrübeli ve düşüncelerinde bağımsız kişilerden kurulmasını isterim. Halbuki dünkü gün bazı subaylar adına olarak, Kanun-ı Esasi (Anayasa) hükümlerine ve hilafet ve saltanatın kutsal haklarına karşı bazı isteklerde bulunulmuştur.

...Sayılarının pek az olması lazım gelen bu gibiler askeri vazifelerini bir an için unutmuşlardır. Bunların siyaseti bir tarafa bırakarak yalnız amirlerinden alacakları emirleri yerine getirmelerini emrediyorum''[228].

Bu bildiri kapsadığı düşünceler bakımından büyük bir hakikati belirtmekte idi. Sayılarının pek az olduğu işaret edilen itaatsiz subaylara karşı, Padişah hareket hattını açıklamak durumunda bırakılmış, üstelik de ortada askerlik ile siyaseti ayıran bir kanun mevcut olmasına rağmen buna karşı hareketin bir suç teşkil ettiğinden ve suçluların cezalandırılacağından söz edilmemiştir. Bu gevşek üslup ve ifadenin başlıca sebebi Harbiye Nazırı Vekili Hurşit Paşa ile Askeri Şura Başkanı Nazım Paşa'nın Halaskârân Zabitan Grubu ile temasta bulunmaları ve dolayısı ile şiddet kullanılmasından yana olmamaları idi. Bundan başka her ikisi de Kamil Paşa tarafında idiler.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Sadrazamlığı

Yukarıdaki bildiride, Tevfik Paşa'ya Sadrazamlık teklif edilmiş olduğuda geçmektedir. Tevfik Paşa Mebuslar Meclisi'nin kapatılmasını şart koşmuştu. Bu ise Anayasa'ya aykırı düştüğünden, kendisinden vazgeçilerek, Arnavut isyanları ile Halaskârân'ın Sadrazam adayı Kamil Paşa üzerinde de durulmayarak Sadrazamlık Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya verilmiştir. Muhtar Paşa, kabinesini süratle kurarak vazifesine başlamıştır (21 Temmuz).

[228] Tanin, 20 Temmuz 1912.

VII. MUHALİFLERİN İKTİDARA GELMESİ

1. İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN İKTİDARDAN DÜŞÜRÜLMESİ

Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi

Bu kabinenin kurulması ile İttihat ve Terakki iktidarının düşürülmesi aşaması başlamıştır. Kabinede Cemaleddin Efendi Şeyhülislamlığa atanmıştı. Kamil Paşa, Devlet Şurası Başkanlığı'na; Hüseyin Hilmi Paşa Adalet Nazırlığı'na getirilmişti. Gazi Paşa, oğlu Mahmut Muhtar Paşa'yı da Bahriye Nazırı yapmıştı.

Kabine kamuoyu tarafından "Büyük Kabine" diye vasıflandırıldı. Bunun nedeni de üç eski Sadrazamın kabineye girmiş olmalarından idi. Yeni Sadrazam 72 yaşında idi. Normal eğitim görmüş, 1877'de Doğu Anadolu'da Rus kuvvetlerine karşı başarı göstermiş, ün kazanmıştı. Kendisine, her işi yapacağına herkesi yöneteceğine dair aşırı güveni vardı. Kurmuş olduğu hükümetin tarafsız olduğunu öne sürmekte idi. Bu ise ancak bir görüntü idi. Gerçi kabinedekiler komitelere bağlı bulunmuyorlardı. Fakat bu tarafsızlık demek değildi. Gazi Muhtar Paşa İttihatçılara karşıt idi. Şeyhülislam Cemaleddin Efendi Abdülhamid'in gözdelerinden olup, İttihatçı düşmanı idi. Kamil Paşa bu düşmanlıkta şampiyonluğunu sürdürmekte idi. Nazım Paşa, Kamil Paşa'nın sağ kolu durumunda idi. Hüseyin Hilmi Paşa bir aralık İttihatçılarca, Sadrazamlığa getirilmiş ise de, yine onlar tarafından devrilmişti. Sözün kısası, Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi, İttihatçıları iktidardan uzaklaştıracak karakterde, tarafsız görünen kodamanların bir koalisyonu idi.

Halaskârân Grubu, Kamil Paşa'nın Sadrazamlığını beklemişti. İttihatçı çoğunluğunun bulunduğu Meclisi derhal o kapatabilirdi. Nitekim, yeni Sadrazamın Meclis önüne çıkmasını önlemek, Meclisi çalışmaz duruma getirmek üzere bir yıldırım hareketine giriştiler. İttihatçılara korkutucu mektuplar gönderdiler. Böyle bir mektup Mebuslar Meclisi Başkanı Halil Menteşe'ye de gönderilmiştir. Mektubun kapsamı şöyle idi:

"Gerek İttihat ve Terakki ve gerek Mebuslar Meclisi'nde vatan için hiç de hayırlı olmaksızın yapılan yanlış hareketleriniz

ve Padişah nezdindeki entrikalarımız ağır cezayı gerektirmektedir. Bununla beraber pis kanlarla lekelenmek istemiyoruz. Milletle beraber ordunun bugünkü isteği Mebuslar Meclisi'nin, daha doğrusu Fındıklı kulüp ve tiyatrosunun kapatılmasıdır. ... 48 saat içinde istenileni yerine getirmelisiniz. Aksi takdirde bu vatanî vazifenin tarafımızdan yapılacağını hatırlatırız"[229]. Mebuslar Meclisi bu mektubu 26 Temmuz'da Meclisin bilgisine sundu.

Fındıklı Sarayı'nda toplandığı için Meclisi "Fındıklı Kulübü ve Tiyatrosu" diye vasıflandıran mektup, mebuslar arasında hiddetli ve yüksek bir heyecan yarattı. Meclis Başkanı, başkan sıfatı ile görevine başlarken yapmış olduğu yemini tekrarlayarak, görevine devam edeceğini bildirdi. İttihat ve Terakki grubu başkanı İzmir Mebusu Seyyit Bey, Meclis Başkanı'nı desteklemek için söylediği demeçte:

— Şu yüce millet kürsüsünden büyük Osmanlı milletine seslenerek derim ki, bu Meclis vatan vazifesi uğrunda canını vermeye hazırdır. Kırklareli Mebusu Ömer Naci de;

— Bu Meclis ölümden korkmaz. .. Bu mektubu yazanlar büyük Osmanlı ordusuna mensup büyük Osmanlı subayları değildir. İmzasız tehdit mektubu bir alçaklıktır. Osmanlı ordusu bizimledir. Bizimle kalacaktır. Ölünceye kadar[230].

Konuşmalardan sonra, Sadrazam ve Harbiye Nazırı'nın izahat vermelerini isteyen bir öneri yapıldı. Bir ses:

— Ya gelmezlerse ne olacak ...? Birçok sesler:

— Gelmezlerse iskat ederiz (düşürürüz).

Sadrazam mazeret bildirdiği için Harbiye Nazırı Nazım Paşa, Meclise yalnız gelerek izahat verdi. Tartışma konusu mektubun blöf olduğunu, suçlular hakkında koğuşturma yapılacağını, ağır cezalar verilmesinden geri kalınmayacağını, orduda disiplinin mutlaka kurulacağını söyleyerek Meclisi yatıştırmaya çalıştı. İttihat ve Terakki'nin Nazım Paşa'ya güveni yoktu. Kamil Paşa'nın Sadrazamlığı sırasında onunla beraber hazırlamak is-

[229] Tanin, 26 Temmuz 1912.
[230] Tanin, 26 Temmuz 1912.

tenilen komplonun izleri henüz hafızalardan silinmemişti. Fakat inanır görünmekten ve olayların gelişmesini beklemekten başka çarede yoktu.

Kabine'nin Programı

27 Temmuz'da Sadrazam Ahmet Muhtar Paşa Meclise gelerek Hükümetin programını okudu. Programda Sait Paşa'nın siyaseti uzun uzadıya eleştirme konusu yapılmıştı. Halbuki bu siyaset İttihat ve Terakki Partisi'nin büyük çoğunluğu tarafından, olumlu güvenoyu verilmek suretiyle onaylanmış olduğundan parti dolaylı biçimde eleştirmekte idi. Eleştirinin dört önemli maddesi şöyle idi:

1. Memurların seçimlerde kanuna aykırı olarak hareket etmiş olmaları,

2. Ordu mensupları ile memurların çeşitli partilerde üye bulunmaları,

3. Partizanlık yapılması,

4. Anayasa hükümleri ve Meşrutiyet ile çelişen yollara sapılması.

Bu dört madde ile ilgili olarak Sadrazamın Mecliste yaptığı açıklama İttihatçıların yeni kabine ile geçinmek ümidini yitirdi. Program üzerine tartışmalar bir usul sorunu ile başladı. Bir mebus programın bastırılarak dağıtılmasını, program görüşmelerinde uyulan gelenek adına önerdi. Sadrazam bunun şartlara bağlı olduğunu, içinde bulunulan şartların ise buna elverişli olmadığını öne sürdü.

Adliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa, derhal güvenoyuna gidilmesinde direndi. Hükümeti destekleyen mebuslardan Ali Galib'in "Bu kabineyi bize Allah gönderdi" demesi, İttihatçı hocaları sinirlendirdi. Bu sözün şeriate aykırı olduğu, Allah'ın yalnız peygamber gönderip hükümet göndermediği yolunda cevap verildi.

Program esası üzerine konuşulacak fazla bir şey yoktu. Reformlarla ilgili tedbir getirmediği, Osmanlı topluluklarını birleştirmek hususunda hiçbir fikir kapsamadığı ve düzenin ne suretle kurulacağının belirtilmemiş olduğu noktalarında durulduğu. Hüseyin Hilmi Paşa, ikide bir söz alarak, süratle güvenoyu-

na gidilmesini aksi takdirde hükümetin istifa edeceğini öne sürdü. Bu bir ürkütme idi. Çünkü yeni kurulan hükümet aynı önerilerle gelip Meclis reddederse, Anayasa'ya göre Meclis kapatılabilecekti. Hükümete böyle bir bahane verilmemek için oylamaya geçildi. İttihat ve Terakki Partisi, üyelerini oy vermede serbest bırakmıştı. Neticede Mebuslar Meclisi 45'e karşı 113 reyle hükümete güvenoyu verdi (27 Temmuz).

Bu güvenoyu hükümetle Meclisin ilişkilerini düzenleyecek nitelikte değildi. Meclisin çoğunluğunu elinde tutan İttihat ve Terakki Partisi'nin hükümetin tutucu ve hatta gerici bir politika izleyeceğinden kuşkusu yoktu. Böyle bir politikayı sürekli olarak izlemek ise partinin kendisini inkar etmesi demekti. Hükümete gelince; iktidarda kalmak için bir yere dayanması zorunlu idi. Mecliste çoğunluk, memlekette yaygın bir örgütü bulunmayan İttihatçıların muhaliflerine güvenemezdi. O sırada görünürdeki kuvvet Halaskâran Grubu idi. Onu memnun etmek gerekiyordu. Bunun içinde herşeyden önce Meclis kapatılmalı idi.

Mebuslar Meclisi'nin Kapatılması

Meclisin kapatılması için kuvvet kullanmak, Anayasa'ya ters düşeceği gibi ordudaki İttihatçı subayları da bir iç savaşa sürükleyebilirdi. Sait Paşa'nın önceki Meclisi kapatmak için başvurmuş olduğu Anayasa'nın yorumlanması yolunda gitmenin akıllıca bir iş olacağı düşünüldü.

31 Temmuz günü, hükümet, Mebuslar Meclisi toplantısında Anayasa'nın 7'nci maddesinde değişiklik yapılması konusunda bir öneri getirdi. Padişah'ın yetkilerini belirten 7'nci maddede, Meclisin kapatılması ile ilgili hüküm şöyle idi: "... Ayan Meclisi'nin uygun görmesiyle gerekli hallerde Meclisin kapatılması Padişah'ın haklarındandır"[231]. Hükümet önerisi ise şöyle idi: "Olağanüstü hallerde, Padişah Ayan Meclisi'nin de düşüncesini sorarak Mebuslar Meclisi'ni kapatmak yetkisine sahiptir". Buna göre Ayan'ın düşüncesi olumsuz da olsa, Padişah Mebuslar Meclisi'ni kapatmada taktir yetkisi ile güçlendiriliyordu. Mebuslar Meclisi'nin böyle bir öneriyi onaylaması intihar demekti, reddetti. Bun-

[231] Servet Feridun: A.g.e., s. 29.

dan sonra Meclis hükümete karşı saldırıya geçti. Harbiye Nazırı Nazım Paşa'dan Manastır'da dağa çıkan subaylarla Halaskâran Grubu ile olan ilişkileri üzerine açıklama yapması istendi. Açıklama içinde 5 Temmuz günü saptandı.

Bu kez intihar edip etmemek hükümete kalmıştı. Nazım Paşa İttihatçılara göre bu iki hareketinde başlıca kışkırtıcılarındandı. Hükümet İttihatçılara son darbeyi vurmak üzere Ayan Meclisi'nin 4 Temmuz günü yaptığı gizli bir oturumunda yukarıda sözü edilen 7'nci madde ve onunla ilgili 35'inci maddelerinin kapsadığı hükümler çerçevesinde Meclisin toplantı müddeti üzerine bir yorum yapmasını istedi. Hükümete göre, Mebuslar Meclisi dört senelik devresini tamamlamadan dağılmış olan önceki Meclisin bir devamı olarak sayılmalı idi ve tamamlanmış olan müddeti tamamlamak için toplandığı kabul edilmeli idi. Bu müddette dolmuş bulunduğundan Meclisin kapatılması ile yeni seçimlere gidilmesinde zorunluluk vardı. Hükümet sözcüsü Ayan üyelerine bu zorunluluğu kabul ettirmek için memleketin içinde bulunduğu durumun dramatik bir tablosunu çizmeyi de unutmamıştı. Özet olarak çizilen tablo şudur:

"Ordu İttihat ve Terakki'ye karşı dönmüştür. Arnavutluk isyanı Meclisin kapatılması ile sona erecektir. Aksi takdirde asiler Üsküp üzerine yürüyeceklerdir. Bu yürüyüşü durduracak bir kuvvet hükümetin elinde bulunmamaktadır. Üsküp'e asilerin girmesi ile dış tehlikeler baş gösterebilir. Hükümet bu sorumluluğun kabul edilmesi şartı ile yerini İttihat ve Terakki Fırkası'na bırakmayı da teklif etmiş ise de teklifi kabul edilmemiştir"[232]. Ayan Meclisi 5'e karşı 28 oy ile hükümetin istediği yorumu bağışladı. Karşıt oy verenler Mahmut Şevket Paşa, Mebuslar Meclisi eski başkanı Ahmet Rıza, eski Şeyhülislam Musa Kazım ile bir Bulgar, bir de Ulah üye idi.

5 Ağustos'ta Mebuslar Meclisi, Sadrazam'ın Padişah'ın Meclisi kapama iradesini okumasından üç saat önce toplandı. Mebuslar heyecanlı fakat cesurdular. Selanik Mebusu Cavit, büyük ihtilal günlerine has bir demeçle hem Meclisi savundu hem

[232] Tanin, 5 Ağustos 1912.

Meclisi kapatma kararını verenleri yargıladı. Ayrıca Meclise o anda yapılacak tek şeyin ne olduğunu gösterdi. Söylediklerinin özeti şöyledir:

"...İttihat ve Terakki'nin en büyük hatası vatana zulmetmiş olanları adaletin gerektirdiği şiddetle cezalandırmış olmasıdır. ... İttihat ve Terakki'nin namuslu evlatları yıllardır hapishanelerde, sürgünlerde, vatanın en ücra yerlerinde çalışmışlardır. Ve bu zavallı millete parlak aydınlık günler göstermeye muvaffak olmuşlardır. O zaman bugünkü hükümetten daha kuvvetli olan düşük Padişahın bütün ateş ve yıldırımlarından korkmayan İttihat ve Terakki evlatlarını, bugünkü hükümet emin olsun ki hiçbir zaman korkutamayacaktır.

Ne yaparlarsa yapsınlar bu milletin toplum vicdanını aldatamayacaklardır. İttihat ve Terakki ölmeyecektir. Onun ölü zannedildiği zamanlar en faal zamanlarıdır. Neredesin ey şanlı Osmanlı ordusu neredesin? Neredesiniz kanlı zalimlerin elinden Anayasa'yı kurtarmak için savaşmış olan kahramanlar neredesiniz? Gel asil ordu, gel de vatan katillerinin omuzlar üzerinde nasıl taşındığını gör.

Fakat hayır! Mebuslar Meclisi Bab-ı Âli'de oturan asiler tarafından kapatılamayacaktır. ... Ayan Meclisi'nden kopardıkları, bir yorum kararı değildir. Bu Anayasa'nın özünü, niteliğini, varlığını ayak altına alan bir değiştirme kararıdır."

Cavit demecini şu ateşli sözleri ile bitiriyordu. ... "Anayasa'yı parçalayan, memlekette kanunsuzluk adalet namına zulüm, eşitlik adına gerçek eşitsizlik meydana getiren, sekiz on gün zarfındaki çalışmaları ile karıştırıcılıktan ve kargaşalıktan başka bir şey yaratmayan, kamuoyunu bulandırmada, iradeleri sapıklıkta bırakan bu hükümete güvensizlik oyu verilerek Meclisin müddetsiz olarak tatil edilmesini öneriyorum" (şiddetli alkışlar). Meclis Başkanı, bu doğrultuda verilen bir öneriyi oya koyarak Meclisin tatil edilmiş olduğunu duyurdu. Arnavut Esat Paşa direnecek oldu, Selanik Mebusu Rahmi Bey;

— Alçak, Abdülhamit geldiği zaman konuşacaksın bekle, diye bağırdı. Önerge iki karşıt oya karşı Mecliste bulunanların oylarıyla kabul edildi. Meclis kendi kendisini dağıtmıştı.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Meclise öğle vakti geldiğinde kendisini bekleyen yedi Arnavut mebus, basın temsilcileri ve boş sıralar buldu. Acınacak bir şaşkınlık içinde Meclis kürsüsüne çıkarak boş sıralara karşı Padişah'ın iradesini okudu. İradenin son kısmında: "... Ayan Meclisi'nin Anayasa'ya uygun olarak yapmış olduğu tefsire ve vermiş olduğu karara göre Genel Meclis'in kapanması için gerekli hazırlıklara başlanmasını rica eylerim" denilmekte idi. Sadrazam aynı iradeyi Ayan Meclisi'nde de okumakla, Mebuslar Meclisi resmen kapatılmış ve İttihatçılar da iktidardan uzaklaştırılmış oldu.

2. GAZİ AHMET MUHTAR PAŞA KABİNESİ'NİN GÜÇSÜZLÜĞÜ

İktidarın Meşruluğu Sorunu

Mebuslar Meclisi'nin kapatılması ile ortaya birde meşruluk sorunu çıkmış oldu. Mebuslar Meclisi Başkanı Halil (Menteşe) Padişah'a çektiği bir telgrafta Hükümet'in Ayan Meclisi'nden elde etmiş olduğu kararın kanuna uygun bir yorum kararı sayılamayacağını, zaten hükümete Meclis tarafından güvensizlik oyu verilmiş olduğunu, meşru bir hükümet kurulduğu takdirde Meclisin toplantıya çağrılacağını belirtilmekte idi. Buna göre, Meclis kendisini kapatılmış saymıyor, müddetsiz olarak tatile girmiş olduğunu kabul ediyor, güvensizlik oyu vermiş olduğu hükümeti de meşru bir hükümet durumunda görmüyordu (5 Ağustos).

Ahmet Muhtar Paşa ise, hükümetin bir yandan meşruluğunu savunurken öte yandan da, Mebuslar Meclisi'nin meşru olmadığı yolunda düşünceler öne sürmekte idi. Sadrazam hükümeti kurduğu gün arkadaşlarıyla Meclisi kapatmak hususunda fikir birliğine varmış olduklarını açığa vurarak şöyle diyordu:

"... Biz Meclisi kanun olanakları varsa kapatırız dedik ... zira, seçimlerden çok şikayetler olmuştu. Ahalinin çoğunluğu mebuslara karşıt idi. Bu konuda birçok dilekçeler ve haklarının korunmasını isteyen kimselerden yazılar aldık"[233].

[233] Gazi Ahmet Muhtar Paşa: Meclis-i Mebusanda Geçen Divan-ı Ali Bahislerine Bir Nazar, s. 60.

Gazi Paşa'nın bu savunması şağlam bir temele oturtulmuş görünmüyor. Seçimler için yapılan şikayetleri incelemek mevcut kanun hükümlerine ve hukuk kurallarına göre yapılır. Hükümetin takdirine kalmış bir iş değildir. Ahalinin çoğunluğunun mebuslara karşıt olması gerçek olsa, Anayasa'nın 69'uncu maddesi şöyle demekte: "Mebus genel seçimleri dört yılda bir kere icra olunur ve her mebusun memuriyet müddeti dört seneden itibaren olup tekrar seçilmesi caizdir". Sadrazamın bu maddeyi önceden açıklandığı surette, Ayan Meclisi'ne yorumlatması ve Mebuslar Meclisi'ni kapatması kanun hükümleri ve hukuk kurallarını siyasal amaçlarla zorlamak gibi görünmektedir.

Hükümetin Tarafsızlığı Sorunu

Bu nedenle hükümet ile kapatılan Meclisin çoğunluk partisi olan İttihat ve Terakki Partisi arasında tartışmalar sürüp giderken, Ahmet Muhtar Paşa tarafsız bir hükümet kurmuş olduğu konusunda da direnmekte idi. Gerçekte ise Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti, kuruluş nedenleri bakımından olduğu gibi, kapsamakta bulunduğu bazı nazırların zihniyeti ve çalışmaları bakımındanda İttihat ve Terakki Partisi'ne karşıt bir hükümet durumundadır. Hükümeti iktidara getiren nedenler, Arnavutların isyanı, Manastır'da bazı subayların dağa çıkması ve Halaskâran Grubu'nun çalışmalarıdır. Bu üç harekette, önceden açıklandığı gibi İttihatçıların iktidardan uzaklaştırılması, Meclisin kapatılması ve yeni bir hükümetin kurulması amacına yönelmişti. Ahmet Muhtar Paşa'nın kurmuş olduğu bu yeni hükümette Devlet Şurası Reisi Kamil Paşa, Şeyhülislam Cemalettin Efendi ve Harbiye Nazırı Nazım Paşa yukarıda işaret edildiği gibi İttihatçı düşmanı idiler. Bu nedenledir ki, kendilerine kabinede görev önerilmiş, Reşit Bey ile Ferit Paşa kabineye girmemişler ve Adliye Nazırlığı'nı kabul etmiş olan Hüseyin Hilmi Paşa'da bir müddet sonra çekilmek zorunda kalmıştır. Kaldı ki, Ahmet Muhtar Paşa, Kamil Paşa ile Şeyhülislamın hergün yanına gelip İttihat ve Terakki liderlerinin tenkil edilmelerinde direndiklerini söylediği gibi bir günde yakınlarından birisine: "— Evet, Kamil Paşa makam harisi idi. ... İttihat Cemiyetini ezip bitirmek isterdi" diye itirafta bulunmuştur[234].

[234] İnal, Mahmut Kemal: A.g.e., C. XII, s. 1823, 1827.

Kamil Paşa'nın İttihatçı Düşmanlığı

Kıbrıslı Kamil Paşa'nın İttihatçılara karşı düşmanlığı ideolojik olmasından çok siyasal nedenlere dayanmakta idi. İttihat ve Terakki memlekette yaygın ve örgütlenmiş tek parti idi. Birinci Meşrutiyet'in duyurulması üzerine kurulan diğer partiler ise memleket ölçüsünde teşkilatları bulunmayan ve daha çok İstanbul çevresinde örgütleşmeye çalışan köksüz partilerdi. Kamil Paşa, bu partilerden hiçbirine açıkça bağlı değildi. Fakat İttihat ve Terakki'ye karşıt olarak kurulan partilerden her biri onu kendi yanında bilmekte idi. Abdülhamit devrinde İngiliz dostluğu sebebi ile halk arasında "İngiliz Kamil"[235] diye ün kazanmış olan Kamil Paşa, Meşrutiyet Devrinde de bu vasfını kaybetmemekle beraber İttihatçı düşmanı vasfını da kazanmış bulunuyordu. İttihatçıların Alman siyasetine yakınlaşması ölçüsünde Kamil Paşa'nın da onlara karşı düşmanlığı artmakta ve bu sebeple de İttihatçılara karşıt muhalefetle iktidara geçmek veya iktidarda tutunmak mesleğine sarılmış bulunmakta idi. Kamil Paşa, Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi'ne girdikten sonra Şeyhülislam tarafından da desteklenerek hükümeti İttihatçılara karşı sert tedbirler almaya zorlamak istemiştir. Sadrazam'ın bu konuda gevşek davranması üzerine de onu kabineden çekilmek ile ürkütmeye kalkışmıştır. Çekilme yazısında yapılacak olan yeni mebus seçimlerini vesile tutarak Paşa'nın açığa vurduğu düşünceleri özet olarak şöyledir:

"Geçenki seçimlere ilişkin olarak meydana gelen ayaklanma ve ihtilal üzerine düzeni yeniden kurmak için kurulan yeni hükümete mümkün olduğu kadar yardımda bulunmak amacıyla Devlet Şurası Başkanlığı'nı kabul etmiştim. Kabinenin mesleği, seçimlerde evvelce olduğu gibi, zor kullanılmasına yer verilmeyerek, ihtilali yaratmış olan yeni duruma dönülmemesini sağlamaktır. Öyleki hükümetçe tutulan yol bu mesleğe uygun düşmemektedir. Mebus seçimi işlerine başlanılmakta olduğu şu esnada memlekette her bakımdan halkın dilinde mesele olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, gerek başkentte ve gerek vilayetlerde hükümet dairelerine sızmış teşkilatı hâlâ devam etmektedir. ... Bu gidişin seçimler esnasında pek çok şikayetlere ve gürültülere yol

[235] Bayar, Celal: A.g.e., C. III, s. 910.

açması tabiidir. Vilayetlerden alınmakta olan yazılardan ve telgraflardan cemiyetin gene çoğunluk kazanacağı olağan görülmektedir. Böyle bir durum özgürlüğe bağlı olan ahalinin cemiyete karşı tekrar ayaklanmasını ve ordunun desteği ile yeni bir inkilabı gerektirecektir. Bu ise memlekette anarşiye yol açacağından Devletin bağımsızlığını zedeleyebilecek yabancı devletlerin müdahalesine yol açacaktır. ... Bunları dikkate alarak ve sonu pişmanlık yaratacak bir hizmette devam etmekten ise ... istifamın kabulünü rica ederim (Ağustos)[236]".

Kamil Paşa'nın bu düşüncelerini paylaşan Şeyhülislam Cemaleddin Efendi de çekilmeye karar vermişti[237]. Padişah'ın araya girmesi ile istifalar gerçekleşmedi ise de, bu çekilme denemeleri kabinenin çalışmaları üzerinde etkili olmaktan da uzak kalmadı.

Hükümet ve Arnavutlar

Arnavut asileri, Mebuslar Meclisi'nin kapatılması ile İttihat ve Terakki'nin iktidardan uzaklaştırılmasında esaslı bir rol oynamışlardı. Fakat onların istekleri bununla bitmiş olmuyordu. Meşrutiyet'in duyurulmasından önceki imtiyazlarına dönülmesini hatta bunların daha genişletilmesini istemekte idiler. Bundan başka Kamil Paşa'nın Sadrazamlığa getirilmesini de gerekli buluyorlardı. Aralarında Abdülhamit'in geri dönmesi konusunda direnenler bile vardı[238]. Ahmet Muhtar Paşa ise ayaklanmanın devlete karşı olmayıp, seçimlerde haklarını korumak için ve İttihat ve Terakki'ye karşı meydana gelmiş olduğunu sanmakta direniyordu[239]. Üstelik Arnavutlar arasında şöhretinin yaygın olduğuna inanmakta ve oğlu Mahmut Muhtar Paşa'yı Arnavutluk'a gönderdiği takdirde durumun düzeleceğine inanacak kadar saflık göstermekte idi[240]. Arnavutların direnmesi üzerine hükümet, üzerlerine yapılmakta olan hareketleri durdurduğu gibi isteklerinin ayrıntıları hakkında fikir edinmek için Müşir İbrahim Paşa'yı Arnavutluk'a gönderdi. İbrahim Paşa'nın 8/8/1912 tarihli ve Priş-

[236] Bayur, Yusuf Hikmet: A.g.e., s. 324.
[237] İnal, Mahmut Kemal: A.g.e., s. 1824.
[238] Hüseyin Hilmi Paşa'nın Le Temps Gazetesi'ne demeci; 107. 1912.
[239] Ahmet Muhtar Paşa: A.g.e., s. 74.
[240] Türkgeldi, Ali Fuat: A.g.e., s. 61.

tine çıkışlı yazısına bağlı olarak gönderdiği 14 maddelik Arnavut istekleri şöyle idi:

1. Mevcut adliye teşkilatının faydasız olduğu yerler için özel bir kanun çıkarılması,

2. Savaş durumu dışında askere alınan erlerin askerliklerini Rumeli'nde yapmaları,

3. Önceden toplanmış olan silahların geri verilmesi,

4. Arnavutça bilen ve Arnavutların adaletlerini bilen memurların atanması,

5. Arnavutluk'ta idadilerin sultani (lise) durumuna getirilmesi, nüfusu 30.000'i aşan sancaklarda, programlarına Arnavutça da konmak üzere yeni sultaniler (liseler) açılması,

6. Medreselerin açılması, ödeneklerinin evkaftan verilmesi,

7. Özel okulların açılmasına müsaade edilmesi,

8. İlk ve orta okullarda Arnavutça öğrenim yapılması,

9. Bayındırlık, ticaret, ziraat çalışmalarının geliştirilmesi,

10. Nahiye Teşkilatının kurulması,

11. Müslüman ahlak ve adaletlerinin korunması,

12. Sait ve Hakkı Paşa Hükümetlerinin yüce divana sevk edilmesi,

13. Son olaylar için genel bağış iradesi istenmesi,

14. Harab olan yerlerin onarılması.

Bu istekler Meşrutiyet yönetimi ilkeleriyle çatışmakta ve Arnavutların, özerk bir idareye sahip olmaları hususundaki niyetlerini açığa vurmakta idi. Bununla beraber, Hükümet 3 ve 12'nci maddeler dışında kalanları kabul etmek zorunda kaldı. Arnavutlar bu suretle imtiyazlı bir topluluk haline gelmekte idi. Bu da Türk olmayan Müslüman ve Hıristiyan topluluklar için kötü bir örnekten başka birşey değildi. Bununla beraber Arnavutlar önceden toplanmış olan silahlarının geri verilmesi için direndiler. Onbeş bine yaklaşan bir kalabalık ile Üsküp'e dolarak korkutucu hareketlere giriştiler. İbrahim Paşa, durumun yatışması için

isteklerin yerine getirilmesini hükümete tavsiye etti. Hükümet bunun Rumeli'deki Bulgarlarla, Sırpları da silahlarını istemeye zorlayacağını, komşu Balkan devletleriyle büyük devletlerin de itirazlarına yol açacağını dikkate alarak, kendisinden silah alınmış her Arnavut'a üç altın lira tutarında bir tazminat ödemeyi teklif[241] etti; kabul etmedikleri takdirde İttihatçıların çok tenkid edilmiş olan usulüne dönülecek, yani kuvvet kullanılacaktı. Fakat buna gerek kalmadı. Arnavutlar özerklik yolunda ilk zaferlerini kazanmışlardı. Hükümetin zaaf derecesi hakkında da dost ve düşmana karşı parlak bir örnek yaratılmıştı.

Hükümetin, Arnavut asileri karşısında aciz durumu, Kamil Paşa ile Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'nin İttihatçılara karşı sert tedbirler alınmadığı takdirde Hükümetten çekilme tehdidini savurmaları Sadrazam Ahmet Muhtar Paşa'yı güç durumda bırakmıştı. Paşa şiddet taraftarı olmadığı halde, Hükümetin prestijini korumak için İttihatçılara karşıt olanları memnun edecek hareketlere girişti. Bir kararname ile gazetelerin askeri meselelerden söz açmaları ve siyasal bir parti çıkarına propaganda yapmaları halinde ağır cezalara çarptırılacakları duyuruldu. Bu Tanin ve Hak gibi İttihatçı Gazeteleri susturmayı amaç tutuyordu. Gazeteler yayımlarını durdurdular. Eylülde memur ve askerlerin siyaset ile ilişkilerini kesmeleri hususundaki mevzuat yürürlüğe kondu. İttihatçı memurlardan kimileri yerlerini bırakmak zorunda kaldı. Yerlerinde kalmak isteyenlerden azılı olanlar çekilmeye zorlandı. Bu arada İstanbul'da sıkıyönetimde duyurulmuştu. Cavit, Talat (Paşa), Rahmi ve Eyüp Sabri gibi İttihatçı kodamanların Selanik'e gitmeleri üzerine sıkıyönetim orada da duyuruldu. 20 Eylül'de Tanin Gazetesi'ni tekrar yayımlamaya başlamış olan Hüseyin Cahit, Hükümeti eleştirdiği için Harp Divanı'na verilerek bir ay hapis cezasına çarptırılıp hapse atıldı. Kapatılan Tanin yerine Renin, onun da kapatılması üzerine Cenin Gazetelerini çıkarınca, hapishanede yazı yazmaması için gerekli tedbirler alındı. İttihatçılara karşı girişilen bu hareketlerin normal bir sonucu olarak partizanlık izledi. Hürriyet ve İtilaf Partisi Genel Başkanı Sadık başta olmak üzere, partinin Anado-

[241] Bayur, Yusuf Hikmet: A.g.e., C. II, K. I, s. 322.

lu teşkilatından ilgili hükümet makamlarına İttihatçı memurlar hakkında jurnallar yağmaya başladı. Bu jurnallarde mebus seçimlerinin kazanılması için bu memurların yerlerinden atılmaları istenmekte idi. İstekler, yukarıda sözü edilen Kamil Paşa'nın korkutmaları ile desteklenmekte idi. Ahmet Muhtar Paşa İtilafçılara fazla yüz vermemekle beraber, kabinedeki arkadaşlarının partizanlık baskılarına karşı direnemedi. Memurların kilit yerlerine kendi adamlarını atamaya başladı. İstanbul Belediyesi Başkanlığı'na Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'nin oğlu Cemil getirildi. İstanbul Merkez Komutanlığı'na, Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın Halep Valiliği sırasında tanımış olduğu biri tayin edildi. Halaskâran Grubu'nun önerdiği kimselerde çeşitli yerlere atandılar.

Balkan Savaşı ve Şaşkınlık

İttihatçılara karşı yöneltilen bu hareketler Balkan Savaşı'nın başlaması ile bir aralık durur gibi oldu. Sadrazam Ahmet Paşa ile Kamil Paşa'nın bu savaşa girip girmemek hususundaki fikirlerinin ne olduğu belli değildir. İttihatçı kodamanların çoğu Rumeli doğumlu idiler. Savaştan yana idiler. Vatan topraklarının korunması söz konusu olduğu bir sırada milletin şeref ve namusunun korunması için her çeşit fedakarlığa hazır olduklarını belirttikleri gibi herhangi fırkaya bağlı olursa olsunlar bütün Osmanlıları düşmana karşı birliğe çağırdılar. Hükümeti savaşa girmek hususunda desteklemek için de mitingler düzenlediler.

Ne var ki, savaşın başladığı 9 Ekim gününü izleyen 20 gün için de Osmanlı orduları Balkan müttefik devletlerinin orduları karşısında beklenmeyen biçimde yenilgelere uğramaları ve geri çekilmeleri ortalığı şaşkınlığa boğdu.

Meşveret Meclisi

Padişah da bu şaşkınlık içinde idi. Sarayda bir Meşveret Meclisi'nin toplanmasını irade eyledi. Büyük siyasal bunalımlar meydana gelmesi halinde toplanan böyle meclislere hükümet üyelerinden başka Sadrazamın uygun gördüğü eski nazırlar ve daha başka kimseler de katılırlardı. Meşveret Meclisi 26 Ekim'de toplanarak savaş durumunu görüştü. Savaşa devam edilip edilmemesi üzerine bir karar verilmeden önce Başkomutan Vekili Nazım Paşa'nın yardımcısı Salim Paşa ordunun durumunu öğrenmek üzere karargâha gönderildi. Salim Paşa

dönüşünde gözyaşları dökerek ve "şu asker elbisesini giymekten utanıyorum"[242] diyerek askeri durumun ağırlığını anlattı.

Ahmet Muhtar Paşa'nın Çekilmesi

Kuvvetle görülecek iş kalmadığına kanaat getirilince, siyaset ve kiyaset yoluna gidilmesi gereği duyuldu, bunun için de Ahmet Muhtar Paşa'nın çekilmesi ve yerine Kamil Paşa'nın Sadrazam yapılması eğilimi baş gösterdi.

Aslında ne Arnavutlar ne de İtilafçılar ve Halaskârcılar, Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi'ni beğenmemişlerdi. Onlara göre İttihatçıların amansız düşmanı olan Kamil Paşa Sadrazam olmalı idi. Bu konudaki çalışmalarına daha Balkan Savaşı çıktığı gün başlamışlardı. Arnavut liderleri, Üsküp Mebusu Sait Efendi aracılığı ile Padişah'a sundukları bir dilekçede Ahmet Muhtar Paşa'nın tarafsız olmadığını öne sürerek, Kamil Paşa'nın -tarafsız olduğu için- başkanlığında bir kabinenin kurulmasını istemişlerdi[243]. Yukarıda sözü edilen Meşveret Meclisi toplantısından sonra Şeyhülislam Cemaleddin Efendi ile Hüseyin Hilmi Paşa Saraya gidip Padişah'ı görerek, Ahmet Muhtar Paşa'nın istifa ettirilmesini önerdiler. Sadrazam bütün bu entrikaların ve teşebbüslerin farkında olmakla beraber, hükümetçe yapılan işlerin, bütün nazırların oybirliği ile yapıldığını göz önünde tutarak yerinden ayrılmak niyetini göstermemekte idi. Nihayet 28 Ekim'de, Arnavut Ferit Paşa Muhtar Paşa'yı görerek, arkadaşları adına istifa etmeye zorlaması üzerine Paşa bir gün sonra, Sadrazamlıktan çekildi. Çekilme yazısında Paşa'nın şu fikirleri dikkati çekicidir:

"Kurmuş olduğum hükümette şimdiye kadar bir tek meselede bile nazırlar arasında hiçbir anlaşmazlık çıkmamıştır; yapılan işler hep oybirliği ile kararlaştırılmıştır. ... Ancak elli yıllık askerlik hayatım ve temiz kalpli oluşum ile uzlaşamayan ve tahammülümü aşan bazı haller karşısında, ... kabine üyelerinin karakterce uygun kişiler olması gereğini duyduğumdan ... Sadrazamlıktan af buyurulmamı rica ederim"[244].

[242] Türkgeldi, Ali Fuat: A.g.e., s. 73.
[243] İbid., s. 69.
[244] İbid., s. 74.

3. KAMİL PAŞA KABİNESİ

Kabinenin Karakteri

Kamil Paşa Kabinesi 30 Ekim'de kuruldu. Kabinenin kuruluşu Hürriyet ve İtilaf Partisi ile Arnavutların ve Halaskârların zaferi idi. Fakat bu zafer tam değildi.

Padişah, Kamil Paşa'ya yeni kabineyi kurma görevini, Gümülcineli İsmail Hakkı gibi ifratçıları kabinesine almaması önerisi ile vermişti[245]. Bu bakımdan İtilafçıların lideri Sadık'ın kimi dostlarını nazırlıklara getirmesi hususunda Sadrazam'a yaptığı teklifler olumlu bir sonuç vermemişti. Yeni kabinede önemli denebilecek tek değişiklik Dahiliye Nazırlığı'na İtilafçılardan Reşit Bey'in getirilmesi idi. Kaldı ki, Reşit Bey parti arkadaşlarına görevi bağımsız olarak yapmak istediğini açıkça söylemişti[246]. Bu durum ile kabineye bir tarafsızlık etiketi yapıştırılmak istendiğine kuşku yoktu.

Kabinenin Karşılanışı

İtilafçı basın için önemli olan nazırlar değil, Sadrazam'dı. Yıllardan beri Kamil Paşa'yı bu mevkide görmeyi beklemişlerdi. Görüncede aşırı derecede memnun olmuşlardı. Kamil Paşa'nın siyasal dehası ile İngiltere'nin ve Fransa'nın dostluklarının kazanılacağına ve bu sayede savaş talihinin değişeceğine inanılıyordu. İkdam Gazetesi'nin bu inançta ne kadar ileri gittiği 30 Ekim tarihli nüshasındaki şu satırlarından anlaşılmaktadır.

"Ey büyük Sadrazam, büyük bir siyasal zafer kazandın. Şartlar ne kadar güç olursa olsun, eserinizin başarısı için, memleket içinde ve dışında ümitler sana bağlanıyor, savaş zaferleriniz ile sona erecek, onu bu fakir memleketi, saadete ulaştıracak, mutlu günler izleyeceklir. Sen memleketin kurtarıcısısın". Oysaki, Padişah daha mabeyincilerine Kamil Paşa'ya Sadrazamlık teklif etmek zorunda kaldığını söylediği vakit bunlardan Halil Hurşit Bey dayanamayarak "Kamil Paşa Sadrazamlığa gelipte ne marifet gösterecek" demekten kendini alamamıştı. Evet düşmanın Çatalca kapılarına dayandığı sırada Gazi Ahmet Muhtar Paşa Ka-

[245] İbid., s. 73.

[246] Ahmet Hilmi: Muhalefetin İflası, s. 58.

bincsi'nin Devlet Şurası Başkanı, Sadrazamlığa gelmekle ne yapacaktı? Bu soruyu İttihatçılarda kendilerine kuşku ile soruyorlardı. Bu kuşku 30 Ekim tarihli Tanin Gazetesi'nin şu yazılarında belirmekte idi.

"Anlaşılıyor ki fırsat kaçırılmak istenmiyor. İç politikada her fırsattan istifade ederek, hatta dış düşman ile savaşta bulunduğumuzu unutarak, memleketin parti gürültülerine tahammülü olmadığını düşünmeyerek iktidar mevkiine gelmekte olurmuş. İttihat ve Terakki'nin düşürülmesi zamanında yeni kabineyi kamuoyuna kabul ettirmek için tarafsızlık, kanun severlik, partilerin etkisinden uzak kalma gibi yaldızlar kullanılmasına lüzum görüldü. Şimdi savaş zamanında İttihat ve Terakki'nin vatan selameti adına muhafaza ettiği sükunetten istifade ile artık buna lüzum görülmüyor, doğrudan doğruya Kamil Paşa iktidara getiriliyor".

Kamil Paşa'nın Yetersizliği

Kamil Paşa, gerçekte memleketin en bunalımlı bir devrinde Sadrazamlığa gelmiş bulunuyordu. Sadrazamlığı kendisininde söylediği gibi memlekete hizmet duygusu ile kabul etmiş olabilirdi. Fakat yapacağı hizmet ne idi ve nasıl yapacaktı? Meşrutiyet ile yönetilen bir memlekette Paşa'nın sağlam bir dayanağı yoktu. Kendisini daima desteklemiş olan Arnavutlar, Osmanlı ordusunun mağlup olmasında etkili bir rol oynadıktan sonra, bağımsız bir Arnavutluk kurma sevdasına kapılmışlardı. Hürriyet ve İtilaf Partisi ise o kadar soysuzlaşmıştıki, kurucularından olan ve olmakla öğünen Rıza Nur bile Şirketi İnhisariye (Tekel Şirketi) adını verdiği partisi üzerine şu sözleri söylemekten kendisini alamıyordu:

"... Hasılı hükümetin durumu ve Şirketi İnhisariye'nin hareketleri bize büyük bir dert ve büyük bir yüz karası olmuştu. İttihat ve Terakki hükümetini devirdiğimize devireceğimize bizi bin pişman etmişti. İttihatçılar giderse işler düzelir diye ümid ettiğimiz zamanın yetersizliğini görüyor, hatamızın cezasını çekiyor ve İttihat ve Terakki Partisi Hükümeti'nin bizimkilere üstün olduğunu görüyoruz"[247].

[247] Rıza Nur: A.g.e., s. 59.

"Kamil Paşa'nın, büyük bir askeri dahi olarak kabul etmiş olduğu Harbiye Nazırı Nazım Paşa ile de arası açılmıştı. Trablusgarp'ta bir avuç İttihatçı subay İtalyanlara karşı dillere destan olan bir mukavemet ortaya koyarken Nazım Paşa, Osmanlı ordularının birbirleri arkasından perişan olması karşısında ancak seyirci durumunda idi: Böyle bir durumda Kamil Paşa'nın bütün ümidi İngiltere'ye bağlanmıştı. Daima İngiliz siyasetinin suyuna gittiği için İngiliz devlet adamlarının imdadına koşacakları hayaline kapılmıştı. İngiltere'den yardım şöyle dursun bir sempati işareti bile belirmeyince, kabahati İstanbul'daki İngiliz Elçisi Lowther'e yükletmeye kalkıştı, eski Elçilerden White ile Lurrie'yi "Ah nerede onlar" diye anarken Lowther'i tembellik ve vatanperverlik ile suçluyordu[248].

İstanbul'un havasında ümit kırıcı hale gelmeye başlamıştı. Memleketlerini düşman orduları karşısında bırakan göçmenler İstanbul'u doldurmuştu, işsiz güçsüz ve avare topluluklar halinde sokaklarda dolaşıyorlardı. İlkin askerler arasında başlayan kolera İstanbul halkına da bulaşmıştı. İtilafçılar, kendilerine kabinede yer verilmediği için Kamil Paşa'ya yüz çevirmeye başlamışlardı. Bu durum İttihatçılara yaramakta idi: El altından yaptıkları propagandalarla Kamil Paşa Hükümeti'ni bütün bu felaketlerin tek etkeni olarak göstermeye kalkışmışlardı.

İttihatçılara Son Darbe

Bu koşullar içinde hükümet boşlukta kalmış gibi idi. Kamil Paşa güvenliğini sağlamak için iktidardan uzaklaştırılmış olan İttihat ve Terakki Partisi'nin memlekette yayılmış bulunan teşkilatını felçe uğratmak sırasının gelmiş olduğuna hükmetti. İşlediği hataların sorumluluğunu onlara yükletecek kadar da kini artmıştı. O kadar ki, bir gün Padişah'ın Başkatibi Ali Fuat'a "İttihatçılar bir ihtilal partisi idi. Merkezleri Selanik idi. Selanik gitti. Onlarda defolur giderler"[249] demekten kendisini alamamıştı. Kamil Paşa'nın bu eğilimini yakından bilen Dahiliye Nazırı Reşit Bey, geçici bir kanun çıkartılarak bütün siyasal kulüplerin kapatılması ile ken-

[248] Türkgeldi: A.g.e., s. 85.
[249] İbid., s. 85.

dilerinden şüphe edilen kimselerin cezalandırılmasını önerdi. Hükümette bazı nazırların böyle bir kanunun suç niteliği taşıyan belgelere dayandırılması fikrini öne sürmeleri üzerine İttihat ve Terakki Genel Merkezi'nde polis araştırmaları yapılmasına girişildi. Nihayet Trabzon'da, İttihat ve Terakki damgasını taşıyan ve hükümete karşı ihtilal tasavvurundan söz eden bir yazı elde edilerek kulüplerin aranması ve kapatılması kararı verilebildi[250]. Kararın yürütülmesi İttihatçıları sindirecek yerde büsbütün sinirlendirdi. Gizli çalışmalarını artırdılar ve hükümete karşı bir harekete geçmek için fırsat gözetmeye koyuldular.

Mütareke ve Edirne Problemi

Bu fırsat, Bulgar ordusunun Çatalca önlerine gelerek Osmanlı Hükümeti'ni mütareke istemek zorunda bırakması ile yaratılmaya başladı. 13 Kasım'da yapılan bir kabine toplantısında Nazım Paşa'nın, ordusunun durumu üzerine göndermiş olduğu yazılar incelenerek savaşa son verilmek için Bulgar Ordusu Komutanlığı ile görüşmelere girilmesi ve arkadan da barış müzakerelerine geçilmesi gereği kabul edilmiştir. Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Nazım Paşa ile Bulgar Ordusu Başkomutanı arasında yapılan görüşmeler sonunda iki taraf ordularının Çatalca'daki mevzileri muhafaza etmeleri ve kuşatılmış olan Edirne ile diğer Türk kalelerine erzak ve mühimmat gönderilmesi şartıyla mütareke yapıldı. Mütareke koşullarından biride barış görüşmelerinin Balkan devletleriyle Türkler arasında Londra'da yapılması idi. Londra görüşmeleri sırasında Osmanlı delegasyonu, Edirne'nin bırakılması dışında kalan Rumeli topraklarını Balkanlılara terk etmeyi esas itibariyle kabul etmiştir. Bu durumu, nezaret altında bulundurulduğu Beylerbeyi Sarayı'ndan izleyen Abdülhamit bile çok ağır bulmuş ve Kamil Paşa'yı şu suretle suçlamıştır:

"Kamil Paşa ... bir gün diktatör olmak hevesinde idi. Rumeli'nin zayiininde bir hiyanet eseri olmamak kabil değil, çünkü elbette başka bir çare bulmak kabil olurdu".

"... Fenalıklar hep Kamil Paşa'nın siyaseti yüzünden ... Londra Konferansı'nda, meseleleri büyük devletlerin reyine kayıtsız

[250] Bayar, Celal: A.g.e., C. III, s. 923.

ve şartsız bırakmaktansa, hiç olmazsa bir şart koşmalı idi. Ah ben o adamdan neler çektim"[251].

Avrupa büyük devletlerinin İstanbul'daki temsilcileri, hükümetlerinden aldıkları talimatlar gereğince, 17 Ocak 1913'te Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vererek, Edirne'den vazgeçmesini, aksi takdirde savaşın tekrar başlayacağını ve bunun Osmanlılar için çok büyük felaketlere yol açacağını bildirdiler. Kamil Paşa, barış taraftarı idi. İttihatçılar ise Osmanlı İmparatorluğu'ndan toprak terk edilmesinin, Anayasa'ya göre, ancak parlemento kararı ile mümkün olduğu hususunda asker ve halk arasında şiddetli bir propagandaya girişmişlerdi. Parlamento ise 17 Ağustos 1912'de kapatılmış ve bir daha toplanmamıştı.

Meclis-i Umumi (Genel Meclis)

Kamil Paşa bu durum karşısında ve sorumluluktan kurtulabilmek amacı ile önceleri büyük kararlar verilirken başvurulan bir tedbire yönelmeyi uygun gördü. Hükümet üyelerinden, eski nazırlardan asker ve sivil, yüksek mevkilerde bulunan hükümet adamlarından ve ulema temsilcilerinden bir Meclis-i Umumi (Genel Meclis) toplayarak, yukarıda sözü edilen nota hakkında bir karar verilmesini istedi. Genel Meclis 21 Ocak 1913'te Dolmabahçe Sarayı'nda toplandı. Toplantıya Padişah, Veliaht Yusuf İzzettin Efendi ve bazı şehzadelerden başka Ayan üyeleri, Şeyhülislam ile ulema temsilcileri, eski Sadrazam Sait Paşa, Müşir İbrahim Paşa, İzzet ve Abdullah Paşalar, Temyiz ve Devlet Şurası temsilcileri, Bahriye Nezareti'nden üç kişi, İstanbul Belediye Başkanı, Prens Sabahattin ve daha bazı kimseler katıldılar. Eski Sadrazamlardan Hakkı Paşa ile Mahmut Şevket Paşa ve Maliye Nazırı Naim Bey mazeret bildirerek toplantıya katılmadılar.

Kamil Paşa toplantıyı açış konuşmasında büyük devletler elçilerinin vermiş oldukları notaya hükümetçe cevap verilmeden önce, Mebuslar Meclisi toplantıda bulunmadığı için, eski usule uyularak Genel Meclis'in (Meclis-i Umumi) toplanmasına lüzum görüldüğünü belirterek ve özet olarak, şöyle dedi: "Büyük devletler barış veya savaş üzerine hükümetin cevap vermesini

[251] Atıf Hüsnü: Abdülhamit İle Konuşmalar, Defter 12 (yazma), T.T.K. Kitaplığı.

beklemektedirler. Kurtulması için çalıştığımız Edirne ve hatta İstanbul kuşatılmış durumdadır. Başkomutan Vekili, Maliye ve Hariciye Nazırları taraflarından verilecek bilgiye göre barış veya savaş şekillerinden gidilmesi gerektiği hususunun görüşülmesini temenni ediyorum[252]". Hariciye ve Maliye Nazırlarının savaşa devam hususunda durumun elverişli bulunmadığı düşünceleri dinlendikten sonra Hariciye Nazırı Gabriyel Naradonkyan, savaşın başlamasından itibaren geçen siyasi olayları açıkladı. Bu arada, Edirne'nin Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında Müslüman bir valinin başkanlığında, askerlikten arınarak bağımsız bir şehir haline getirilmesi konusunda bir anlaşmaya varılmışken ilgili diğer devletlerin bunu kabul etmeyip, Edirne'nin terkinde direndiklerini açıkladı.

Toplantıda bulunanlardan, savaşa girilirken neden böyle bir Genel Meclis toplayıp sorulmadığı hususunu öğrenmeye merak eden bulunmadı. Söz alan yedi konuşmacıdan yalnız biri savaştan yana çıktı. Diğerleri barış yapılmasını savundular. Genel Meclis'in bu surette barıştan yana olduğu saptanmış oldu. Bu sonuç Sadrazam Kıbrıslı Kamil Paşa ve kabine üyeleri için büyük bir başarı idi. Büyük devletlerin elçilerinde ortak notaya bekledikleri olumlu cevabı alacakları için memnun oldular.

Hükümet Darbesi, III. Kamil Paşa Hükümeti'nin Devrilmesi, İttihatçıların Tepkisi

Ne var ki, Genel Meclis toplantıları gizli olmasına rağmen görüşmeler halk tarafından duyulmuştu. Yıllarca Kamil Paşa'nın siyaset dahiliğine inanmış olanlarda bile bu inanç kar gibi erimişti. İttihatçılar bundan faydalanarak, Çatalca'da askerler arasında olduğu gibi İstanbul'da sivil halk arasında yoğun bir propagandaya giriştiler. Kamil Paşa'nın aleyhinde söylenmedik söz bırakmıyorlar, halk ve millet adına ve Edirne'nin kurtarılması için savaşa tahrik ediyorlardı. İttihatçı liderler öte yandan hükümeti devirip iktidarı ele almak için de hazırlıklara girişmişlerdi. Bu hususta ilk düşündükleri tedbir Başkomutan Vekili Nazım Paşa yerine Mahmut Şevket Paşa'yı getirmek, sonra da onun aracılığı ile Kamil Paşa'yı düşürmekti. Bu işin sağ-

[252] Türkgeldi, Ali Fuat: A.g.e., s. 103.

lanması için Ayandan Manastırlı İsmail Hakkı, eski Şeyhülislam Musa Kazım ve eski Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey'in Padişah'a giderek Mahmut Şevket Paşa'yı Başkumandan vekaletine getirmesi için yaptıkları teklif sonuçsuz kaldı.[253]. Normal yoldan gidilerek bir iktidar değişikliği sağlamak olanağı bulunamayınca Bab-ı Âli'yi basıp, Kamil Paşa Hükümetini devirmek akla geldi.

Talat (Paşa)'da Sorumluluk Duygusu

Bu düşünce Talat (Paşa) tarafından ortaya atıldı ve onun tarafından planlaştırıldı. Talat bu sırada memleketin içine düşmüş olduğu durumdan kendisine büyük bir sorumluluk payı çıkarmakta idi. Partisi çoğunluğa sahip ve iktidarda bulunduğu halde, memleket içinde ve dışında sertleşmiş bir muhalefet karşısında, vatanseverlik duygularıyla arkadaşlarını iktidarı bırakmaya ve tarafsız bir kabineyi desteklemek zorunluğuna inandırmıştı. Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi tam anlamda tarafsız bulunmamakla beraber Kamil Paşa'ya yolu kapadığı için desteklenmişti. Fakat bu kabinenin Mebuslar Meclisi'ni kapatması, Balkan Savaşı'nda beceriksizliği, onun arkasından gelen Kamil Paşa Kabinesi'nin miskinliği ve İttihatçılara karşı gösterdiği düşmanlık, memleketi içinden çıkılmaz bir duruma sokmuştu. Bu yetmiyormuş gibi, Kamil Paşa Kabinesi'nin Edirne'yi düşmana bırakmak üzere bir formül aradığı günlerde yabancı propagandası memleket aydınlarının moralini çürütecek bir kerteye varmış bulunuyordu. Bu yıkıcı propagandanın niteliğini bir gazete şu suretle göstermekte idi:

"Osmanlılar Asya'ya dönmeli ve Asyalı bir millet olmalıdır. Rumeli Osmanlı Devleti'nin terakkisine bir engeldir. ...Bayındırlık ve refah Asya'ya dönmekle olabilir. ... Zaten Türkler Avrupalı olamayınca Asyalı olmaları gerekir..." gazete bundan sonra, Avrupa kaynaklı olan bu fikrin aydın sayılan bir kısım halkımızın da zihninde yer ettiğini belirterek bunun "hasta bir ruhun hastalığına delalet eden korkunç bir işaret" olduğunu yazmakta idi[254].

[253] İbid., s. 80.

[254] Tanin, 29 Şubat 1913.

Hükümeti Devirmek İçin Gizli Görüşmeler

Talat, bu sakat inanışın topluma bulaştırılması halinde, Avrupalıların Türkleri Asya'da da özgür bir devlet olarak yaşamaya bırakmayacaklarını kolaylıkla kestiriyordu. Bu nedenle ve her ne bahasına olursa olsun, harekete geçmeyi gerekli gördü. Aralarında Enver (Paşa), Cemal (Paşa) Midhat Şükrü, Doktor Nazım, Hacı Adil, Kara Kemal ve Fethi (Okyar) Beyler gibi İttihatçı kodamanların bulunduğu 11 arkadaşı ile hükümeti devirmek işini görüştü. Bu konuda yapılan ikinci gizli toplantının birincisine Enver katılmamıştı. Fethi (Okyar) Bey ise Talat'ın düşüncesine karşı geldi. Fethi'ye göre Meşrutiyet devrinde ihtilalci metodlarla çalışmanın anlamı yoktu. İttihat ve Terakki Partisi Meşrutiyete layık bir parti gibi çalışmalı idi. Hükümetin barış imzalamasını beklemeli idi. Nasıl ise barış koşulları hükümeti halkın gözünde düşürecek ve halka İttihatçıları arattıracaktı[255]. Bu düşünüş tarzı, ancak görünürde haklı ve doğru olabilirdi. Gerçi devir Meşrutiyet Devri adını taşımakta idi. Fakat Meşrutiyet icaplarına göre kurulmuş ve işleyen bir hükümet yoktu. Üstelik hükümet ve memlekete pahalıya mal olacak bir barış imzalamasıyla işlenecek hatadan İttihat ve Terakki'nin kuvvetlenmesini beklemekte vatanseverlik demek değildi. Bununla beraber toplantıda bir karara varılamadı, bir gün sonra Fethi'nin bulunmadığı ve fakat Enver'in katıldığı toplantıda görüşmelere devam edildi. Enver'in ateşli ve Talat'ın inandırıcı sözleri üzerine Bab-ı Âli'nin basılıp, hükümetin devrilmesine karar verildi.

Bab-ı Âli Baskını Planı

Talat bunun üzerine yapılacak baskın planını açıkladı: Baskın 23 Ocak'ta öğleden sonra saat 3.00'te kabinenin toplantı halinde bulunduğu bir sırada yapılacaktır. Bab-ı Âli'ye doğru üç koldan yürünecektir. Sirkeci kahvelerine serpiştirilecek partiye bağlı fedailerden kırk elli kişilik bir grup kararlaştırılan saatte Bab-ı Âli'nin önüne gelip, Kara Kemal'in idaresine girecektir. İttihat ve Terakki'nin Genel Merkezi'nde (şimdiki Cumhuriyet Gazetesi binası) bulunan Enver, kendisine ulaştırılacak haber üzerine bir ata binerek yanında Sapancalı İsmail Hakkı, Mustafa Necip ve Yakup Cemil olduğu hal-

[255] Bayar, Celal: A.g.e., C. IV, s. 1089.

de, Bab-ı Âli'ye hareket edecektir. Talat ve birkaç arkadaşı Bab-ı Âli'nin önüne gelerek parmaklıklı bahçe kapısını kapattıracak ve kendilerinden başkalarının içeriye girmelerine engel olacaktır. Enver ve yanındakiler bu kapıdan girerken Ömer Naci ateşli hitabeleriyle maksadı halka duyuracak ve onları kendilerinden tarafa olmaya çağıracaktır. Bu sırada da İttihatçı fedakarlardan kurulan bir grup polis merkezini, bir başka grupta posta ve telgraf merkezini işgal edeceklerdir[256].

Baskın

Bu planın 23 Ocak'ta yürütülmesine girişildi. Kabine üyelerinin büyük devletler notasına verecekleri cevabın son şeklini saptamak için Bab-ı-Ali'de bulundukları bir sırada sayısı 100'ü aşmayan İttihatçılar Bab-ı Âli'nin önlerine geldiler. Enver'i tanıyan halktan kimi kimseler de peşine takılmıştı. Onun halk arasında büyük ünü vardı. Hürriyet kahramanlığına, Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı kazanmış olduğu büyük başarılar da eklenmişti. Halkın adeta kendisine mistik duygularla gönül bağlamış olduğu bir kimse idi. Enver'in Bab-ı Âli'nin bahçe kapısından girmesi ile devrin büyük hatibi Ömer Naci, Enver'i hararetle alkışlamakta olan halka coşkun bir heyecan içinde seslenmeye başladı:

"Alkışlayın vatandaşlarım alkışlayın, Vatanın kurtarıcısı milletin gözbebeği Enver, hainlere hadlerini bildirmeye gidiyor. Memleketimizi düşmana kaptıranlar, halkımıza kanlı gözyaşları döktürenler şu anda kendisini kahramanca savunan ilk Başkentimiz Edirne'yi de düşmana vermek için içeride kararlar vermek üzere toplanmış bulunuyorlar. Fakat hayır, yüz kere, bin kere hayır. Millet buna müsaade etmeyecektir. Bütün İttihat ve Terakki, bütün millet Enver'le beraberdir. Edirne'yi vermeyeceğiz. ... gerekirse kanlarımızın son damlasına kadar vuruşacağız. Edirne'yi kurtaracağız, kahrolsunlar hainler, yaşasın Edirne, yaşasın İttihat ve Terakki yaşasın millet." O günlerde çok duygulu olan ve her an memleketin kurtuluşu için bir mucize bekleyen halkı bu sözler çoşturuyor ve hatibin son sözleri tekrarlanıyordu: "Kahrolsun hainler. Yaşasın Edirne, yaşasın İttihat ve Terakki!"

[256] Vardar, Galip Tansu: İttihat ve Terakki İçinde Dönenler, s. 111.

Bab-ı Âli'nin önü az zamanda bir mahşer kalabalığı ile doldu. Ömer Naci yukardaki sözlerini başka şekilde gür bir sesle tekrarlıyordu. Kalabalığın çoğu ağlıyordu. Bab-ı Âli'nin bahçesinde hükümeti korumakla görevli asker taburları silah çatmış durumda bekliyorlardı. Polisler ne yapacaklarını şaşırmışlardı. Bu esnada Enver, yanında İzmirli Muhtar, Sabancalı Hakkı ve Mustafa (Necip) olduğu halde birçok trajedilere sahne olmuş Bab-ı Âli binasına girmiş bulunuyordu.

Enver kendisi ve arkadaşlarını selamlayan nöbetçiler arasında salona girince güvenlik memurlarıyla yaverlerin direnmesiyle karşılaştı. Bir anda silahlar patlamaya başladı. Sivil bir komiser bir tabanca kurşunu ile öldürülüyor, silah sesine elinde tabanca ile koşan Sadaret Yaveri Ohrili Arnavut Nafiz'de vuruluyor. Onun ardından da Harbiye Nazırı'nın yaveri Kıbrıslı Tevfik vuruluyor. Bu arada ve henüz ağır yaralı bulunduğu bir esnada Nafiz'in attığı bir tabanca kurşunu ile Mustafa Necip yere seriliyor.

Bütün bu gürültü arasında, olup biteni anlamak için toplantı odasından çıkan Nazım Paşa, Enver ve arkadaşlarıyla karşılaşınca küfürler savurarak konuşmaya başlaması üzerine Yakup Cemil tarafından atıldığı söylenen bir kurşun ile yere serilerek trajedinin son kurbanı oluyor.

Bundan sonra Enver ve Talat, Sadrazam Kamil Paşa'nın, olan biten sanki kendisini ilgilendirmiyormuş gibi, büyük bir soğuk kanlılıkla oturmakta bulunduğu odaya girip Sadrazamlıktan istifasını bildiren yazıyı kendisine dikte ettirdiler: Yazının ilk satırında "halk ve ordu adına yapılan öneri üzerine" istifa eylediği belirtilmekte idi.

Bab-ı Âli baskını, Talat'ın mahareti, Enver'in cesareti, Ömer Naci'nin etkili demeçleri ve diğer İttihatçıların fedakarlığı sayesinde başarılmış ve Kamil Paşa Hükümeti devrilmişti.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, bir bildiri ile bu olayı kamuoyuna açıklamak gereğini duydu. Bildiride Gazi Ahmet Muhtar Paşa ile Kamil Paşa kabinelerinin Anayasa'yı zedelemeleri, Arnavutluk ayaklanmasındaki tutumları, Balkan Savaşı'na giriş tarzları,

savaşın yönetimi, barış müzakerelerinin yürütülmesi bakımından eleştirilmekte ve bildiri şu suretle sonuçlanmakta idi:

"Kamil Paşa Edirne'nin bırakılmasının gerekli ve zorunlu olduğuna herkesi inandırmak için kararını Genel Meclis adını verdiği sorumsuz bir kurula kabul ve tasdik ettirmiştir.

Meşrutiyet kuralları ile yönetilen, Anayasa'sı olan devletlerde bu gibi meclislerin yeri yoktur. Kamil Paşa Kabinesi Edirne'yi Bulgarlara ve adaların geleceğini tayin etmeyi büyük devletlere terk etmek gibi işlediği katmerli bir cinayeti kapatmak için Anayasa'yı parçalamaktan çekinmemiştir.

Osmanlı Milleti altı yedi aydır ana haklarına saldırmaya cesaret eden, Rumeli'yi pervasızca teslimden çekinmeyen, memleketi savunmak için milli kuvvetleri kullanmaktan korkan bir hükümete daha uzun zaman katlanamazdı"[257].

VIII. İTTİHAT VE TERAKKİ İKTİDARI

1. MAHMUT ŞEVKET PAŞA KABİNESİ

Enver (Paşa)'in Rolü

Bab-ı Âli baskınından sonra, Kamil Paşa'nın istifası elinde Enver Saray'a koşup Padişah tarafından kabul edildi. Sultan Reşad'ın elini öpmeyi de unutmayarak, memleketin içinde bulunduğu kötü durumdan dolayı halkın ne suretle ayaklanıp kabineyi devirmiş olduğunu anlattı ve Sadrazamlığa Mahmut Şevket Paşa'nın, Genelkurmay Başkanı İzzet Paşa'nın da Başkomutanlık Vekaleti'ne getirilmesini saygı ile önerdi. Padişah için istenileni yerine getirmekten başka yapılacak bir iş yoktu. Kamil Paşa'nın istifasını kabul edip, Mahmut Şevket Paşa'nın rütbesini Mareşallığa (Müşirlik) yükselterek Sadrazamlığa getirdi.

Mahmut Şevket Paşa Sadrazamı

Sadrazamlığa atanma ile ilgili Padişah yazısı (Hatt-ı Humayun)nın geleneksel usullere göre Bab-ı Âli'de okunması gerekli idi. Mahmut Şev-

[257] Bayar, Celal: A.g.e., C. IV, s. 1106.

ket Paşa ve Enver Bab-ı Âli'ye geldiler. Sadrazamın üstünde tören üniforması bulunacak yerde günlük elbisesi vardı. Üstelik Padişah yazısını okuyacak görevli memur ile yazının okunması, ardından geleneksel duayı da okuyacak ulema temsilcisi de ortada görünmüyorlardı. Eski kabine üyelerinin Bab-ı Âli'de nezaret altında bulundurulduklarını halkında binanın dışında yeni Sadrazamın memuriyetinin duyurulması için beklediği bir sırada, geleneksel formalitelerin tamamlanmasını beklemeye zaman ve zemin uygun düşmemekte idi. Mahmut Şevket Paşa, durumun olağanüstü bir nitelik taşıdığını kavrayarak, orada bulunanlardan birisine Padişah yazısını, bir diğerine de dua okutturmak suretiyle meseleyi çözdü. Ondan sonra da Sadrazam olarak halka bir demeç vererek dağılmalarını sağladı.

Mahmut Şevket Paşa Kabinesi

24 Ocak'ta yeni kabine kurulmuş bulunuyordu. Mahmut Şevket Paşa Harbiye Nazırlığı'nı kendi üzerine almıştı. Devlet Şurası Başkanlığı'na Ayan Üyesi Sait Halim Paşa, Bahriye Nazırlığı'na Çüruksulu Mahmut Paşa, Dahiliye Nazırlığı'na Hacı Adil, Adliye Nazırlığı'na Selanik eski Valisi İbrahim Bey, Ticaret ve Ziraat Nazırlığı'na Dahiliye eski Nazırı Celal, Evkaf Nazırlığı'na eski Nazır Hayri, Maliye Nazırlığı'na eski Nazır Rifat, Nafia Nazırlığı'na Ayan'dan Besarya, Maarif Nazırlığı'na Dahiliye eski mektupçusu Şükrü, Posta ve Telgraf Nezareti'ne Ohanes Beyler atanmışlardı. Hariciye Nezareti'ne de Sait Halim Paşa getirilmişti[258].

Kabinenin Karakteri

Yeni kabine İttihatçı idi. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa, doğrudan doğruya İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden olmamakla beraber İttihatçı eğilimli idi. Bundan başka İttihatçılarla önceden de işbirliği yapmıştı. Meşrutiyet'in duyurulmasında da 31 Mart Olayı'nın bastırılmasında da büyük rol oynamıştı.

Bağdat doğumlu olan Mahmut Şevket Paşa, Sadrazamlığa geçtiği sırada 57 yaşında idi. Harb Okulu'nu Kurmay Yüzbaşı olarak bitirdikten sonra ordunun çeşitli hizmetlerinde bulunmuştu. 1905'te Kosova Valiliği'nde, Meşrutiyet'in duyurulması üzerine

[258] Türkgeldi, Ali Fuat: A.g.e., s. 110.

de Üçüncü Ordu Komutanlığı'nda ve ek görev olarak da Rumeli Vilayetleri Genel Müfettişliği'nde bulunmuştu. Hüseyin Hilmi, Hakkı Paşalarla Sait Paşa kabinelerinde Harbiye Nazırlığı da yapmış ve askerlerin siyasetle uğraşmalarını yasak eden kanunun çıkarılmasından sonra görevinden çekilmişti. Abdülhamit devrinde sekiz-on sene kadar çeşitli askeri görevlerle Almanya'da bulunduğu için Alman ordusunun eğitim usullerini yakından görmüş ve bunların Türk ordusunda yürütülmesi hususunda gayret sarfetmişti. Kamuoyunda tecrübeli bir komutan olduğu sanılmakta idi. Dış siyaset bakımından Alman taraftarı olduğu hususunda da kökleşmiş bir kanaat vardı. Memleket dışında bu kanaat o derece yer etmişti ki, İstanbul'daki Alman elçilerinden Marshall Von Bibenstein'e bağlanan bir söze göre "... Bir Türkten çok bir Prusyalı"[259] idi.

Mahmut Şevket Paşa Kabinesi'nde görev alan Hacı Adil, Sait Halim Paşa, Hayri ve Şükrü Beyler kuvvetli İttihatçılardı. Enver (Paşa) kabinenin lideri durumunda bulunan Talat (Paşa)ın da Dahiliye Nazırı olarak kabineye alınmasına taraftar çıkmış ise de Mahmut Şevket Paşa, Talat'la araları açık bulunduğu için buna razı olmamıştı.

İçte Barış Politikası

Mahmut Şevket Paşa Kabinesi, kamuoyu tarafından iyi karşılandı. Büyük bir çöküntü içinde bulunan ordu da çoğunlukla ona ümit bağladı. Muhalifler bu durum karşısında geçici bir zaman için olsun, sinmek zorunda kaldılar. İttihatçıların kendilerine karşı bir öç alma politikasına girişeceklerinden ürkmekte idiler. Oysa hiçte öyle olmadı. Kendilerinden öç alınacak dış düşmanların İstanbul kapılarına dayandıkları bir sırada, iç kavgalarla uğraşmak ne bir marifet ne de hamiyet icabı idi. Bu nedenledir ki, hükümetin başlıca düşüncesi düzenin sağlanması, güvenin kurulması için çalışmak oldu. Memurlar arasında, büyük bir değişiklik yapılmasına gidilmeyerek, Polis Genel Müdürlüğü'ne Azmi, İstanbul Muhafız Komutanlığı'na Cemal Paşa getirildiler. Mabeyin İkinci Katipliği'ne Kamil Paşa'nın getirmiş olduğu kabinede aşırı bir

[259] Landement, Comte de: L'Elant d'un Peuple, s. 340.

İttihatçı düşmanı olan Reşit'in yerine önceden o yerde bulunmuş olan Tevfik'in getirilmesi ile yetinildi. Bab-ı Âli baskını gecesi İstanbul'da muhafızlıkta tutuklanmış olan muhalif kodamanları serbest bırakıldı. Bunlardan isteyenlerin memleket dışına çıkmalarına müsaade edildi. Hatta Kamil Paşa Hükümeti zamanında haksız işlemler nedeniyle yüksek mülki amirlere dava açmış olan İttihatçıların bu davalarından vazgeçmeleri bile sağlandı[260]. Bu suretle kabinede bir hesaplaşma karakteri taşınmadığı gösterildi.

Dışta Barış

Mahmut Şevket Paşa Kabinesi sanıldığı gibi dış siyasette savaşçı olmak eğiliminde değildi. Talat İttihat ve Terakki'nin dış siyaset ile ilgili görüşünü yabancı bir gazeteye şu suretle açıklamıştı:

"... Memlekette meydana gelen iktidar değişikliğinin anlamı şudur: Ulusal şerefimizi korumak istiyoruz. Bu yolda gerekirse, ölüme kadar gideceğiz. Savaş istemiyoruz. Fakat Edirne'yi terk etmemekte kararlıyız"[261].

Bu sözlerden de anlaşılıyor ki, İttihat ve Terakki, Edirne'nin batısında kalan devletlerin eline geçmiş olan Osmanlı topraklarından vazgeçiyordu. Edirne'ye gelince her bakımdan bir Türk şehri olduğu için düşmana bırakılması, İstanbul ve Anadolu topraklarının da gelecekte yabancı devler arasında paylaşılması için bir örnek olacaktı. Edirne için bir savunma fedakarlığı göstermeyen Türkler, memleketlerinin geri kalan bölgelerini savunmak için hangi gerekçeye dayanacaklardı?

Ne var ki, ne Balkanlı devletler ne de destekleyici durumunda bulunan Avrupa büyük devletleri Edirne'nin Türklerde kalmasını istememekte idiler. 29 Ocak'ta Londra Konferansı'ndaki Bulgar, Sırp, Yunan ve Karadağ temsilcileri Osmanlı ve büyük devletler delegasyon başkanlarına verdikleri ortak bir nota ile barış görüşmelerinin kesildiğini bildirdiler. 30 Ocak'ta Osmanlı Hükümeti bu notaya verdiği cevapta Edirne'den vazgeçilmemesinin nedenlerini anlattıktan sonra barışçı zihniyetin bir örneğini gös-

[260] Bayar, Celal: A.g.e., C. V, s. 1122.
[261] Landement, Comte de: A.g.e., s. 340.

termiş olmak üzere, Edirne'nin, Meriç'in sağ tarafında kalan bölümünden vazgeçmeyi kabul ettiğini bildiriyordu.

Edirne'nin Düşmesi

Bu teklifte kabul edilmediğinden Bulgar Kuvvetleri Çatalca'da savunmada kalarak, Edirne'yi tekrar bombardıman etmeye başlamakla mütarekeyi bozmuş oldular.

4 Şubat'ta Bolayır'da Bulgarların bir Türk saldırısını püskürtmelerini ve 26 Mart'ta Edirne'nin Bulgarlara teslim olması Avrupa büyük devletlerine yeni bir müdahalede bulunmak fırsatını yaratmış oldu. 31 Mart'ta İstanbul'da büyük devletler elçileri Bab-ı Âli'ye ortak bir nota vererek, Midye-Enez hattının sınır olarak kabul edilmesini istediler. Bab-ı Âli çaresizlik içinde konferans görüşmelerinin tekrar başlamasına razı oldu. Konferans 20 Mayıs'ta Osmanlı Hükümeti'nin Midye-Enez hattının batısında kalan topraklar üzerinde Edirne dahil haklarından vazgeçtiğini saptadı.

2. MUHALEFETİN ÇÖKÜŞÜ

Edirne'nin düşmana terk edilmesi Mahmut Şevket Paşa Hükümeti ile İttihatçıların prestişini kamuoyu gözünde bir hayli sarstı. Bu da normaldi. Çünkü Edirne'nin korunması hem Bab-ı Âli baskınının gerekçesi hem de Mahmut Şevket Paşa Hükümeti'nin programı haline getirilmişti. Muhalefetin halk efkarında meydana gelen bu değişiklikten faydalanmak isteyeceği de bir gerçekti. Ne var ki, ortada siyasal anlamda muhalefet denebilecek bir politika partisi veya partileri de görünmüyordu.

Hürriyet ve İttilaf Partisi, önceden de belirtildiği gibi, bir partiden çok çıkışları, maksat ve amaçları farklı olan fikir ve ülküden yoksun bir muhalifler koalisyonu idi. Meşrutiyet'in duyurulması üzerine kurulmuş, sonra dağılmış partilerin döküntüsü ile kurulmuştu. Ahrar, Fedakaran, Ümmet, İttihad-ı Muhammedi, Mutedil Hürriyet Perveran, Ahali Fırkaları ile, Rum Meşrutiyet Grubu, Arnavutluk İstiklal Grubu, Ademi Merkeziyet ve Teşebbüsü Şahsi Fırkaları gibi daha çok kişisel çıkarları örten dinci, ırkçı, bölgeci zümrelerin partisi idi. Bunları bir örgüt ve bir li-

der etrafında, devamlı olarak tutmanın olanağı yoktu. İtilafçı muhalefet Kamil Paşa'nın son Sadrazamlığı zamanında bile birliğini koruyamamış anarşi içine düşmüştü. Bab-ı Âli baskını ve İttihatçıların iktidara gelmesi üzerine de büsbütün zayıflamış ve bölünmeye başlamıştı. Partinin kurucusu ve başkanı Sadık' (Miralay)ın parti anlayışı sözde vatanseverliği ve hamiyeti hakkında bir fikir edinmek için Rus Çarı'ndan yardım dilenen şu mektubunu gözden geçirmek yetecek derecededir:

"Haşmetmeab bütün Türkiye'nin mazide örneği görülmemiş bir korku ve dehşet idaresi altında inlediği şu saatte, cesaret adalet ve insaniyete müracaat etmek ve medeni Avrupa'nın gereğinden fazla tahammül ve tecviz ettiği şu hal ve vaziyete bir son verilmesini teminen nüfusu haşmetpenahilerini kullanmalarını rica eylemek üzere Müslüman ve Hıristiyan bütün Osmanlıların bendelerine katıldıkları nezd-i ali-yi İmparatorlarında kanaat husule geleceğini ümide cüretyab oluyorum"[262].

Sadık'ta bir parti başkanında bulunması gerekli yeteneklerden hiçbirisi bulunmuyordu. Zaten bir dişi kanguruyu andıran partisinde barınan çeşitli gruplar da ayrılmaya başlamışlardı. Partinin ortada kalan iskeletinin gerçek yönetimi Gümülcineli İsmail ile Hoca Sabri'nin denetimi altında bir komiteye geçmişti.

İtilafçıların başına bu hal gelirken, her çeşit muhalefetin çekirdeğini teşkil etmiş olan Arnavut liderleri de silinmişlerdi. İsmail Kemal, Esat Toptanî gibi azılıları, artık Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılacağı kesinlikle belirmiş olan Arnavutluk'ta bağımsız veya özerk bir Arnavutluk kurulması tasarısına düşmüşlerdi. Halaskâran Grubu'na gelince, bunlarda güvenlerini bağladıkları Kâmil Paşa'nın siyasal dehasının bir sabun köpüğünden farksız olduğunu anlamakla ümitsizliğe düşmüşlerdi. Böylece İttihatçılar Mahmut Şevket Paşa Kabinesi ile iktidara geldikleri vakit örgüt ve muhalefet çözülmüş ve çürümüş bir durumda idi. Bununla beraber, İttihatçı kini ile yanıp tutuşan kuvvetli muhalif kişiler ortadan kalkmış değildi.

[262] Tanin, 13 Teşrinievvel 1913.

Prens Sabahattin

Bunların en kudretlisi Prens Sabahattin idi. İttihatçı düşmanlığı onda Meşrutiyet'ten önce, Avrupa'da Abdülhamid'e karşı özgürlük savaşı yaptığı günlerde başlamıştı.

Meşrutiyet'in duyurulmasından sonra kurulan muhalefet partilerinin hiçbirisine açıktan katılmamakla beraber, temsil ettiği fikirleri ve yaptığı para yardımları ile her biri üzerinde etkili olmuştu. Başka bir deyimle, muhalefet partileri, onun çevrecilik ve yönetim yetkilerinin genişlemesi (Ademi Merkeziyet ve Tevsi-i Mezuniyet) programı etrafında veya bu programdan faydalanarak kurulmuşlardı. Prens Sabahattin kendisini çok yüksekte gördüğü için bu partilere girmeyerek daima perde arkasından çalışmayı uygun görmüştü. Kendisine bakılırsa iktidara ancak fikir çalışmalarıyla gelinmesi gerektiği tezinin savunucu idi. Fakat aralarında Satvet Lütfü ile Nihat Reşat (Belger) ve daha sonra Ahmet Bedevi' (Kuran)nin bulunduğu silahşörlerinin karıştıkları hükümet darbesi denemeleri bu tezle çelişmekte idi. Abdülhamit'e göre Prens Sabahattin müvazenesiz bir kişi idi.

Paris'te II. Abdülhamit'e karşı özgürlük mücadelesi yaparken babası Mahmut Paşa memlekete dönmek için Padişah'tan kendisi için hayat boyunca Meclisi-Has vükela üyeliği, oğlu Sabahattin için de Devlet Şurası üyeliği istemişti. Abdülhamit'e göre Prens Sabahattin entrikacı idi ve entrikaları için de bir yerden para almakta idi[263].

İttihatçılar ve Muhalifler

Mahmut Şevket Paşa Kabinesi'nin kurulması üzerine İttihatçılar muhaliflere karşı bir intikam hareketine girişmeyi düşünmediler. Kodamanlarını memleketten uzaklaştırmak suretiyle memlekette kalanlarını zararsız hale getirebileceklerini sandılar. Eski kabineden Sadrazam Kamil Paşa ile Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'yi, Maliye Nazırı Abdurrahman'ı ve Dahiliye Nazırı Reşid'i emekli aylıklarını ve yolluk vermek suretiyle memleket dışına çıkmaya zorladılar. Merkez Komutanlığında tutuklu bulunan İtilafçı yazarlardan Ali Kemal ile Dr. Rıza Nur'u, kendilerine maaş bağ-

[263] Atıf Hüsnü: A.g. yazma.

lamak suretiyle Avrupa'ya gönderdiler. Gümülcineli İsmail Hakkı ise Avrupa'ya gitmek istemediğinden, memlekette bunalımlı durum ortadan kalkıncaya kadar muhalefette bulunmayacağına dair namusu üzerine yemin etmek suretiyle serbest bırakıldı. Muhalefet gazetelerinin kapatılmasına gidilmedi. Gazete baş yazarlarına, memleketin savaş içinde bulunduğu hatırlatılarak sükuneti bozabilecek yazı yazmamaları istenmekle yetinildi.

Bu tedbirler, memlekette kalan muhalifleri felce uğratacak nitelikte değildi. Küçük gruplar halinde ve İttihatçı liderlerini ortadan kaldırmak amacı ile teşkilatlanarak çalışmaya koyuldular. Bu gruplar perde arkasından Prens Sabahattin tarafından yönetilmekte idi.

Prensin kendisine bağlı olan grubun içinde özel katibi Satvet Lütfü ve Nihat Reşat (Belger) ile Ahmet Bedevi (Kuran) vardı. Ahmet Bedevi hatıralarında bu grupların durumu ile ilgili şu dikkati çekici bilgiyi vermektedir:

"... İtilaf Fırkası'ndan Gümülcineli İsmail Hakkı çalışmaya başlamıştı. Muhip, Pertev Tevfik ve Taceddin Zade Hakkı Bey onunla beraberdi. Öte yandan Sadık Bey ile Salih Paşa iş sahasını daha şumullü bir hale getirmişlerdi. İtilaf Partisi üyeleri bunlara katılmış bulunuyorlardı. Çeşitli zümreler arasında bazı irtibatlar kurulmuştu. Gizli toplantılar yapılıyordu. Doktor Nihat Reşat ve Satvet Lütfü Beyler mihrak vazifesi görüyorlardı. ... Ben bu çeşitli kuruluşlar arasında irtibat vazifesi görüyordum. Kuruçeşme'den (Prens Sabahattin'in yalısı) aldığım intibalarla ... diğer gruplardaki olan bitenlerden haberdar olmaya çalışıyor ve her tarafta mekik dokuyordum"[264].

Bu mekik dokumalarla tamamlanan hazırlıklar sonunda harekete geçileceği sırada Prens Sabahattin grubunca hazırlanan ayaklanmaya davet bildirisi İstanbul Merkez Komutanı Cemal (Paşa)in eline geçti. Hazırlıkların elebaşısı Prens Sabahattin olduğu halde, delil yokluğu nedeniyle tutuklanamadı. Grubun başkanı görünen Prens'in özel katibi Boşnak Satvet Lütfü, saklanmış olduğu Avusturya Sefareti tercümanlarından Mösyö Lazar'ın apart-

[264] Kuran, Ahmet Bedevi: A.g.e., s. 322.

manında bulunarak tutuklandı ise de, kapitülasyonlara dayanarak Avusturya Elçisi'nin yaptığı protesto üzerine Cemal (Paşa) resmi üniformasını giyerek, Avusturya Elçiliğine gidip elçiye tarziye vermek durumunda kaldı. Tertipçilerden Ahmet Bedevi ve diğerleride Beyoğlu'nda çeşitli yerlerde saklanmışlardı. Az sayıda tertipçi yakayı ele vererek yargılanıp hapsedildiler.

Bu başarısızlık Prens Sabahattin'i ümitsizliğe düşürmemişti. Bu defa Doktor Nihat Reşad'ı yeni bir komploya memur etti. Fakat Nihat Reşat hazırlıklarını maskelemek için Prens ile İttihat ve Terakki arasında bir anlaşma sağlamak hususunda aracılık rolüne çıktı. İttihatçılar Prensin 31 Mart Olayı ile Arnavutluk isyanında ve Halaskâran Grubu'nun faaliyetlerinde oynamış olduğu zararlı rolü biliyorlardı. Kendilerini yerli ve yabancı basında kanlı girişimlerin failleri olarak göstermesini de bağışlıyamıyorlardı. Bununla beraber, Saray'a mensub olması ve batı memleketlerinde tanınmış bulunması dolayısı ile ondan kurtulmayı göze alamamışlardı. Kendisini zararsız hale getirmek için anlaşmaya ve hatta hükümette yer almasına bile razı olmuşlardı. Ne var ki, Prens Sabahattin her ne pahasına olursa olsun, İttihatçıların iktidardan atılmasını istemekte idi. Nihat Reşad'ın aracılık maskesi altında hazırlamakta olduğu komplonun delilleri hükümetin eline geçince bu defa tutuklanacağı endişesi ile ve İngiliz dostlarının yardımı ile İngiliz müessesesine sığınmak zorunda kaldı. Prens Sabahattin'in başarısızlıkla sona eren bu ikinci denemesinden sonra hükümeti devirme işini Prensin dostları olan İngiliz Sefareti Baştercümanı Fritz Maurice ile Askeri Ataşesi Binbaşı Tyrel ele aldılar. Kurdukları ekibin başında Münire Sultan'ın kocası Damat Tunuslu Salih Paşa bulunuyordu. Ekibin diğer bellibaşlı üyeleri, Kamil Paşa'nın Sadrazamlığı sırasında Polis Genel Müdürlüğü Siyasi Kısım Müdürlüğü'nde bulunmuş olan Muhib ile Yüzbaşı Çerkes Ethem, Bahriye Yüzbaşılığından emekli Şevki ve Gümülcineli İsmail idi. Salih Paşa, gizli ekibin kuruluşundan haber alan Merkez Komutanı Cemal (Paşa) tarafından davet edilerek eşi ile beraber memleketten çıkıp Avrupa'ya gitmesi hususundaki öneriyi kabul etmeye yanaşmadı. Bir sultan ile evli bulunması, ikinci veliaht bulunan Sultan Vahdettin

tarafından desteklenmesi ve bir de Fransız uyruklu olması nedeniyle kendisine dokunulamayacağı hususunda güveni vardı. Delil yokluğu yüzünden tutuklanamayan Salih Paşa ve grubu, diğer ihtilalci gruplar ve bulaşık kişiler ile temasta idi. Cemal Paşa'ya göre bu hareketin gerçek hazırlayıcısı, yukarıda adı geçen İngiliz Sefareti Başkatibi Fritz Maurice idi.

Hükümet Darbesi Planı

Cemal Paşa hatıralarında, mahkeme tutanaklarına dayanarak tertipçilerin hükümet darbesi ile ilgili planları üzerine şu bilgiyi vermektedir:

"İlkin İttihat ve Terakki'nin önemli kişileri aleyhinde bir su'ikast (cana kıyma) yapılacak, bu suretle memleket hükümetsiz bırakıldıktan sonra Padişah üzerine baskı yapılarak Mareşal (Müşir) Şakir Paşa Sadrazam vekilliğine getirilecektir. Onun başkanlığı altında geçici bir hükümet kurulacak ve üç gün üç gece içinde İttihat ve Terakki üyelerine bir katliam yapılacaktır. Bundan sonra, Kamil Paşa'nın veya Prens Sabahattin'in başkanlığı altında bir hükümet kurulacaktır. Bu arada yabancı devletlere güven vermek içinde İstanbul önlerinde bulunan harb gemilerinden İstanbul'a asker çıkarmaları istenecektir."[265]

Bu plandan henüz habersiz bulunmakla beraber Merkez Komutanı Cemal (Paşa) büyük bir fesadın hazırlanmakta bulunduğu hususunda çeşitli kaynaklardan haberler almakta idi. Haziranın ilk haftasında hiç beklenmeyen bir anda Kamil Paşa'nın İstanbul'a gelmesi üzerine kuşku büsbütün arttı. Kamil Paşa'nın hiçbir kimse ile görüşmesine meydan vermemek için gerekli tedbirleri alındı. Bu sıkı tedbir Paşa'nın hamisi İngiliz Elçiliğinin, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa nezdinde protestoda bulunmasına yol açtı. Sadrazamın bu yüzden İstanbul muhafızını "Benim başıma bir İngiliz olayını çıkarmak istiyorsun?" diyerek paylaması üzerine Cemal (Paşa) istifaya kalkıştı ise de istifa kabul edilmedi. Cemal Sadrazam'a muhaliflerin çevirmekte oldukları entrikalardan duyduğu endişeleri anlatırken "Kamil Paşa sizin cenazenize basarak makamınıza oturmak maksadı ile İs-

[265] Cemal Paşa: A.g.e., s. 51.

tanbul'a getirilmiştir''[266] demekten kendini alamadı ve müsadesini alarak Kamil Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırdı.

Mahmut Şevket Paşa'nın Öldürülmesi

Kamil Paşa'nın İstanbul'dan çıkıp gitmesi, muhalifleri telaşa düşürmüştü, yukarıda sözü edilen planı yürütmek için harekete geçmeye karar verdiler. Mahmut Şevket Paşa 11 Haziran günü saat 10.00 sıralarında Harbiye Nezareti'nden Bab-ı Âli'ye otomobil ile gidiyordu. Yanında Yaveri Eşref ile Denizci Teğmen İbrahim ve şoförün yanında özel muhafızı Kazım'dan başka kimse yoktu. Paşa kendisine güvenlik tedbirleri alması için yapılmış olan öneri ve ricalara kulak asmamıştı. Paşa'nın otomobili Beyazıt Meydanı'ndan Çarşıkapı'ya saparken tabut taşıyan bir cemaat ile karşılaştı. Şoför cenazeye yol vermek için otomobili durdurmak zorunda kaldı. Bu sırada otomobile etraftan kurşunlar yağmaya başladı. Sadrazam ağır yaralanmış, onu korumak için üzerine kapanan denizci yaveri İbrahim öldürülmüştü. Katiller ortalığa çöken şaşkınlıktan faydalanarak kenarda bekleyen bir otomobile atlayarak olay yerinde uzaklaştılar. Mahmut Şevket Paşa tekrar Harbiye Nezareti'ne getirildi. Ağır yaralı idi. Yapılan bütün tıbbi müdahalelere rağmen kurtarılamayarak can verdi. Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi ile beraber, İttihatçı kodamanlarından Talat ve Cemal (Paşalar) ile Polis Genel Müdürü Azmi'nin ve Karasu ile Nesim Ruso'nun da öldürülmesi ve bu esnada Çatalca'daki askeri birliklerinde ayaklandırılması için karar verilmişti. Fakat İstanbul Merkez Komutanı Cemal (Paşa)'in önceden aldırmış olduğu tertipler planın bu kısmının işlemesine olanak bırakmadı.

Katillerin Yakalanması ve Mahkemesi

Şevket Paşa'nın öldürülmesi İttihatçıları şaşkınlık ve telaşa düşürmüştü. Cemal (Paşa)'in enerjik hareketi sayesinde katillerden Topal Tevfik cinayetin işlendiği gün, cinayetin teknik başkanlığını yapan Çerkez Kazım ve arkadaşları da iki gün sonra yakalandılar. Topal Tevfik atak bir külhanbeyi idi. Daha önce birkaç defa cinayet suçundan hüküm giydiği halde genel aflardan faydalanarak kurtulmuştu. Yüzbaşı Çerkez Kazım, vazifesini terk ve ihmalden ötürü

[266] İbid., s. 48.

askerlikten çıkarılmıştı. Kör Emil, Kamil Paşa'nın özel hafiyelerinden biri idi. Babası Abdurrahman Hacı Nazım Paşa'ya, İttihatçılar tarafından yapılan bir haksızlığın öcünü almak için cinayete katılmıştı. Yüzbaşı Çerkez Ziya da bulaşık sicilli biri idi. Harb Divanı bunları 22 Haziran tarihli kararı ile ölüm cezasına çarptırdı.

Katillerin yargılanması sırasında Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinin adi bir intikam alma işi olmadığı ve hükümeti devirmek amacıyla kurulmuş gizli bir cemiyetin hazırlığı olduğu meydana çıktı. Yapılan soruşturmalar sonunda Prens Sabahattin, Reşit (eski Dahiliye Nazırı), Şerif Paşa, Gümülcineli İsmail, Damat Salih Paşa, Miralay Fuat, Kemal Midhat, Pertev Tevfik, Kaymakam Zeki ve Muhib'in hükümeti zor kullanmak ve meşru olmayan yollarla devirmek, anarşi çıkarmak ve bu fırsattan faydalanarak birçok kimseleri öldürmek amacı ile gizli cemiyet halinde çalıştıkları ve Mahmut Şevket Paşa'yı öldürenleri de bu maksatla teşvik ve tahrik ettikleri sabit görülerek ölüm cezasına çarptırıldılar. Bunlardan Prens Sabahattin, Şerif Paşa, Reşit, Kemal Mithat, Pertev Tevfik, Kaymakam Zeki ve Gümülcineli İsmail, memleket dışında bulunduklarından veya cinayet sırasında memleketten kaçmış olduklarından hüküm yerine getirilmedi.

Yabancı Müdahalesi

Ölüm cezasına çarptırılanlar içinde Tunuslu Damat Salih Paşa'nın bulunması orijinal bir durum yaratmıştı. Paşa Osmanlı Hanedanı'ndan Münire Sultan'la evli bulunduğu için idam edilmesi bir hanedan meselesi olacaktı. Paşa'nın eşi ve annesi ve hatta hanedanın diğer birçok mensupları Padişah'a başvurarak idam hükmünü imzalamamasını rica etmişlerdi. Kabine üyeleri arasında da bu idama taraftar olmayanlar vardı. Fakat İstanbul muhafızı Cemal Paşa hükmün yerine getirilmesinde direndi. O kadar ki; "Padişah Salih Paşa'nın idamına irade vermezse ben irade olmaksızın da onu asarım sonradan siz beni asarsanız"[267] demişti. Bu sırada Fransa Hükümeti de Salih Paşa'nın idamdan kurtulması için İstanbul'daki elçisi aracılığı ile işe karışıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancıların çe-

[267] Türkgeldi, Ali Fuat: A.g.e., s. 116.

şitli müdahaleleri olmakta idi. Fransa'nın müdahalesi de dikkati çekici bir örnektir. Fransızların Hariciye Nazırı Pichon'ın Fransız Elçisine vermiş olduğu talimatta müdahale gerekçesi aşağıdaki satırlarda belirmektedir.

"Aldığımız bilgilere göre Tunuslu Hayreddin Paşazade Salih Paşa İstanbul'da tutuklanmış ve Harb Divanı tarafından idama mahkum edilmek üzere bulunmuştur. Bu havadis, Salih Paşa'nın pek ziyade saygı gördüğü Tunus'ta büyük heyecan meydana getirmiştir. Fransız Hükümeti, himayesi altındaki Emirler ahalisinden birinin İstanbul'da felakete uğraması yüzünden Tunus'ta pek büyük olayların meydana çıkabileceğine kani bulunduğundan Salih Paşa lehinde müdahaleyi bir vazife bilir. Hemen de Sadrazamı görünüz ve Salih Paşa'nın derhal bırakılmasını ve selametle memleketi olan Tunus'a hareketine müsaade edilmesini şiddetle talep ediniz"[268].

Tunus Elçiliği, işin Sadrazamla değil fakat Cemal (Paşa) ile görüşülebileceğini kavramış bulunduğu için onunla temasa geldi. Fakat bu sefer yanlış kapı çaldığını anlamakta gecikmedi. Cemal (Paşa) Fransız düşmanı olmasına rağmen, yüksek memleket sevgisi, ulusal şeref ve haysiyet duygusu taşıyordu. Fransa'nın isteğini reddetti.

Suçluların İdamı

Ölüm cezasına çarptırılanlar Salih Paşa dahil, 29 Haziran'da İstanbul'da asılmak suretiyle idam edildiler. Bu arada 350 kadar şüpheli muhalifte sıkıyönetim bölgesi olan İstanbul dışına çıkarılmak üzere Sinop'a sürgün edilmişti. Bu suretle muhalefet ektiğini biçmiş oluyor ve İttihat ve Terakki'ye meydanı boş bırakıyordu.

3. SAİT HALİM PAŞA KABİNESİ

Kabinenin Kurulmasında Güçlükler

Mahmut Şevket Paşa'nın öldürüldüğü gün İttihat ve Terakki Merkezi, durumun ağırlığını göz önünde bulundurarak, Sadrazam adayını hızla saptayarak Padişah'a bildirdi. Aday Sait Halim

[268] Cemal Paşa: A.g.e., s. 54.

Paşa idi. Padişah ilkin bir duraksama geçirdi. Hüseyin Hilmi Paşa'yı Sadrazamlığa getirmeyi düşündüğü için Sait Halim Paşa'yı Sadrazam Kaymakamı (Sadrazam Vekili) olarak atamak yoluna gitti. İttihatçıların direnmesi üzerine, birgün sonra da Sait Halim Paşa'yı Sadrazam yapmak zorunda kaldı. Sait Halim Paşa'nın kabinesini kurmasında beklenmedik zorluklar baş gösterdi.

İttihatçıların kendilerini memlekete adamış gençlerinden İzmitli Mümtaz, Sabancalı Hakkı, Yakup Cemil ve Atıf (Kamçıl) Talat (Paşa)'ın hükümete alınmaması için direndiler. Onlara göre Talat partide çok söz sahibi olmuştu. Hükümete girdiği takdirde arkasında parti bulunduğu için hep onun dediği olacaktı. Oysa hükümet ile parti arasında bir kudret dengesi bulunmalı idi.

Gençler Grubu bu düşünce ile kabinede Dahiliye Nazırlığı'na Talat'ın yerinde İstanbul Muhafızı Cemal (Paşa)'i görmek istiyordu. Bu nedenle meydana gelen anlaşmazlık sonunda Cemal (Paşa)'in aracılığı ile ve Talat'ın çıkarına karar alınmasıyla çözümlenecek yeni kabine kurulabilirdi.

Kabinenin Kurucusu

Sait Halim Paşa, Hariciye Nazırlığı'nı üzerine alarak, Devlet Başkanlığı'nı Mebuslar Meclisi eski başkanı Halil'e, Dahiliye Nazırlığı'nı Talat'a, Nafia Nezareti'ni Berlin Elçisi Osman Niyazi Paşa'ya, Ziraat ve Ticaret Nezareti'ni eski mebuslardan Süleyman Bostani Efendi'ye verdi. Mahmut Şevket Paşa'nın öteki nazırlarını da yerlerinde bıraktı. Harbiye Nazırlığı'da, Başkomutan Vekilliği de üzerinde bulunmak üzere İzzet Paşa'ya verilmişti.

Kabinenin Karakteri

Sait Halim Paşa Kabinesi Meşrutiyet'in duyurulmasından bu yana kurulan kabineler arasında ilk koyu İttihatçı kabine idi. Sadrazam Sait Halim Paşa, Mısır'da Mehmet Ali Paşa'nın kurmuş olduğu ve Mısır'ı özerk bir biçimde yöneten hanedandan idi. 19 Şubat 1863'te Kahire'de doğmuştu. Babası Mehmet Ali Paşa'nın son oğlu Halim Paşa'dır. Halim Paşa 1867'de Mısır Veraset Fermanı'nda, valiliğin hanedanın en yaşlı erkek üyesine geçmesi yerine babadan evlada geçmek üzere yapılan değişiklik sonucu olarak, valilik haklarından yoksun edilmişti. Sait Halim Paşa, ilk ve orta öğrenimini doğu usulünde

görmekle beraber, yüksek öğrenimini İsviçre'de yapmıştı. Mısır Valiliği üzerinde hakkı kalmadığı için İstanbul'a gelmiş ve 1888'de Devlet Şurası üyeliğine atanmıştı. İlerici fikirlere sahip bulunduğu için Abdülhamit tarafından göz hapsinde tutulmuştu. Bir kolayını bularak Avrupa'ya kaçmaya muvaffak olmuş, orada istibdada karşı çalışan İttihat ve Terakki üyeleri arasına katılmıştı. Onlara önemli para yardımlarında da bulunmuştu. Meşrutiyet'in duyurulması üzerine İstanbul'a gelmiş ve İttihatçılarla işbirliğine devam etmişti. Bir aralık İttihat ve Terakki Genel Sekreterliği'ne bile seçilmişti. Bu arada Ayan Meclisi üyeliği de yapmıştı. Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi sırasında Hariciye Nazırı idi. Sadrazamlığa getirilmesinde İttihatçılarla olan bu yakınlığından başka Mahmut Şevket Paşa'nın katli dolayısı ile Tunuslu Hayrettin Paşa'nın oğlu Salih Paşa'nın tutuklanmasının kararının Afrika Müslümanları yanında yaratabileceği olumsuz tepkiyi karşılamak gibi bir düşüncede vardı.

Sait Halim Paşa Kabinesi'nde Dahiliye, Maliye Nezaretleri ile Devlet Şurası Başkanlığı'na getirilen Talat, İbrahim ve Halil'de İttihatçılara sözü geçen başlıca kişiler idi. Talat (Paşa) önceden de belirtildiği gibi partinin en çalışkan, girişken ve otoriter şahsiyeti idi. Parti başkanı unvanını taşımamakla beraber yaptığı iş, bu unvanı taşıdığı takdirde yapacağından farksızdı. Bütün bu nedenlerle Sait Halim Paşa Kabinesi bu defa İttihatçıların iktidara ortaksız ve muvazaasız yerleşmesi anlamını taşımakta idi. Sait Halim Paşa Kabinesi'nin ilk işi, Paşa'nın öldürülmesi üzerine tutuklanan canilerin ve onları teşvik edenlerin Harb Divanına verilmek suretiyle cezalandırılmalarını sağlamak oldu. Bundan sonra da Balkan Savaşı'nın meydana getirdiği siyasal bunalımlarla uğraşmaya koyuldu. Bu kitabın planı dolayısıyla bu yoldaki çalışmalar ileride Balkan Savaşı'na ayrılacak olan özel bölümde izlenecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

MEŞRUTİYET DEVRİNDE BÖLGESEL DAĞILMA VE AYAKLANMALAR (1908-1914)

I. BÖLGESEL DAĞILMA

1. BOSNA-HERSEK'İN İMPARATORLUK'TAN KOPMASI

Meşrutiyet'in Olumsuz Etkileri

Meşrutiyet'in ikinci kez duyurulması Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmaktan kurtarılması amacı ile yapılmıştı. Bu olay batı kamuoyunda genel olarak olumlu karşılanmakla beraber, büyük devletlerin siyaset çevrelerinde ayrıntılı tepkiler yarattı. Balkanlarda çıkarı bulunan devletlerde bu tepkiler, Osmanlı İmparatorluğu için yıkıcı siyaset olaylarının hızlanmasına yol açtı. Bunun sonucu olarak da Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek'i topraklarına kattı ve Bulgaristan bağımsızlığını duyurarak Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrıldı (1908). Ayrıca kimi büyük Osmanlı eyaletlerinde ayaklanmalar meydana geldi.

Bosna ve Hersek'in Durumu

Osmanlı Rus Savaşı sonunda yapılan Yeşilköy (Ayastafanos) Antlaşması ile, Paris Barış Konferansı'nda tanınmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü koruma ilkesi ortadan kalkmış bulunuyordu. Yeşilköy Antlaşması'nı gözden geçirmek için toplanan Berlin Kongresi'nin meydana getirdiği Berlin Antlaşması ile, bu olay onaylanmış oldu. Kongre Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan Balkan Devletleri'nin bağımsızlıklarını tescil etti. Bundan başka İngiltere'nin Kıbrıs'a; Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'e yerleşmelerini sağladı. Bu suretle Osmanlı İmparatorluğu topraklarının parçalanması ve paylaşılması tehlikesine dayanan yeni bir siyaset dengesi kurulmuş oldu.

Avusturya'nın, Bosna Hersek'e yerleşmesini sağlayan Berlin Antlaşması'nın 25'inci maddesi bu yerleşmenin koşullarını şu su-

retle belirtmekte idi. "Bosna ve Hersek Eyaletleri Avusturya tarafından asker bulundurulmak suretiyle yönetilecektir. Avusturya Devleti, Yeni Pazar Sancağının yönetimini üzerine almak istemediğinden orada Osmanlı yönetimi olduğu gibi kalacaktır. Ancak yeni siyasal durumun korunması ve yolların güvenliğinin sağlanması için sancağın her yanında asker bulundurmak ve askerlik bakımından gerekli olanı yapmak yetkisine sahip olacaktır"[269].

Bu maddeye göre Bosna ve Hersek eyaletleri Avusturya yönetimine bırakılmış oluyordu. Fakat, hukuk yönünden Avusturya İmparatorluğu'na katılmamışlardı. Dolayısıyla ve görünürde Osmanlı eyaletleri olarak kalmakta idiler. Söz konusu eyaletlerin Osmanlılara ne vakit ve hangi koşullar altında geri verileceği belirtilmemişti. Bu bakımdan Bosna ve Hersek'in pamuk ipliği gibi bir bağ ile İkinci Meşrutiyet'in duyurulmasına kadar Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmış olduğu görülmektedir.

Avusturya Yönetiminde Bosna ve Hersek

Bosna ve Hersek'e, Avusturya'nın yerleşmesi düpedüz emparyalist bir girişim idi. Bu eyalette yaşayan halkın çoğunluğu Slav idi ve Sırpça konuşmakta idiler. Din ve mezhep yönlerinden ise Ortodoks, Müslüman ve Katolik cemaatları halinde örgütlenmişlerdi. Avusturya yönetiminde yapılan nüfus sayımına göre halkın 673.000'i Ortodoks, 548.000'i Müslüman, 334.000'i Katolik idi. Büyük toprak sahipleri, ağalar ve beyler Müslüman'dılar. Avusturya otoriteleri eyaletin yönetiminde Müslüman topluluğuna dayanmayı uygun görmüştü. Halka İslam kökünden olduğunu unutturup, Sırplarla olan bağıntısını kesmemek için "Bosna Milleti"nden oldukları fikrini aşılamaya girişmişlerdi.

Avusturya'nın Bosna ve Hersek'e yerleşme emperyalist girişimi moral, siyasal ve ekonomsal yönleri olan karmaşık bir olaydır. Nitekim bu olay başlangıçta, Avusturya'nın, Avrupa'da Almanya'ya ve İtalya'ya kaptırmış olduğu topraklar nedeni ile düşmüş olan prestijini yükseltmek gibi bir etken ile açıklanmak istenmişti. Bu açıklamada gerçek payı ne olursa olsun, Avusturya siyasetini Orta Avrupa'dan Balkanlara doğru kaydıran si-

[269] Berlin Kongresi Zabıtları, (Matbaa-i 26.2.1926) s. 31.

yasal nedenler vardı. Bunların başında Slav tehlikesi, başka bir deyimle, Sırp ve Rus tehlikesi gelmekte idi.

Sırbistan görünürde küçük bir devletti. Fakat büyük tasarıları vardı. Sırp aydınları ortaya bir Yugoslav Birliği ülküsü çıkarmışlardı. Bu ülküye göre, Balkanlarda Karadağ, Bosna-Hersek, Mekodonya'dan başka, Avusturya yönetimindeki Hırvatlar, Slovenler, Romenler de Sırbistan'la birleşecekti.

İşin ürkütücü yanı Yugoslavya Birliği ülküsü, Avusturya'daki Slavlar arasında da değer kazanmış, hatta ilkin onlar tarafından teori olarak işlenmişti. Yugoslav tasarısının gerçekleşmesi Avusturya İmparatorluğu'ndaki Alman olmayan Macar, Leh ve İtalyan toplulukları için de bir ayrılma örneği olabilirdi. Bu ise İmparatorluğun çözülmesi ve dağılması demekti. Böyle bir tasarıyı, Sırbistan tek başına gerçekleştiremezdi. Rusya'dan etkili yardım umulmakta idi. Çarlar, Rus kamuoyunun Balkan Slavlarına ve en çok Sırbistan'a gösterdiği moral yakınlığa dayanarak yüz yıldan beri Balkanlarda bir Slavcılık politikasını izlemeye girişmişlerdi. Balkanların siyasal haritasına yeni bir biçim vermeyi başarmışlardı. Bu haritada Sırbistan'ın yeri ve başlıca görevi Avusturya'ya Balkanlarda yayılma yolunu kapamak, Rus yayılma alanı gibi görülen Boğazlar Bölgesi'nden Cermenleri uzak tutmaktı.

Avusturya'nın gerekli tedbirleri vaktinde almaması halinde Balkanlarda Slav tehlikesinden başka İtalyan tehlikesi ile de karşılaşma olabilirdi. Gerçi İtalya bir Balkan devleti değildi. Fakat coğrafya durumu kendisine Balkan devleti olmanın yolunu açık bulundurmakta idi. Bu yol üzerinde ilk basamak Arnavutluk olacaktı. Nitekim, İtalya'nın Arnavutluk'a yerleşmek konusu ile ilgili istekleri gizlenemeyecek duruma gelmişti. Arnavutluk yerleşmesinide Karadağ ve Makedonya yerleşmeleri izleyecekti.

Avusturya, Balkanlarda Balkan devletlerinden başka Rusya'nın olduğu gibi İtalya'nın da politikalarını dikkatle izlemekte idi. Balkanlarda onu siyasal güvenlik kadar ekonomik gelişme için de önemli görmeye başlamıştı. 1890 yılından başlayarak, Avusturya ekonomisi canlılık kazanmaya başlamıştı. Ziraat, dokuma ve makina üretim ve yapımı düzenli bir tempo ile artmaya başla-

mıştı. Bu suretle de pazar ihtiyacı kendisini duyurmakta idi. Viyana Hükümeti için bu bakımdan Balkanlar hem pazar vazifesini görecek hem de Ortadoğu'ya mallarını sürmek için gerekli ticaret yolunu sağlayacaktı. Selanik limanı bu yol üzerinde Avusturya ticaretine nefes almasını sağlayacak bir değer kazanmıştı. Bu nedenledir ki, Bosna ve Hersek Avusturya'nın Balkan devleti olmasında ve bir büyük Avrupa devleti olarak ekonomisini yaşatıp geliştirmede büyük önem taşımakta idi.

Avusturya'nın Bosna Hersek'te kurduğu yönetim sistemi ve bu eyaletler üzerindeki siyasal tasarılarında gösterir ki, artık onları Osmanlı Devleti'ne geri vermek gibi bir olanak düşünülemezdi. Bunun tersine olarak sözü edilen eyaletleri Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na katmak akla gelebilirdi. Avrupa büyük devletleri arasında Berlin Kongresi'nden bu yana yer alan siyasal ilişkiler böyle bir olayı kolaylaştıracak nitelikte idi.

Denge Siyaseti

İkinci Meşrutiyet'in duyurulması arifesinde Avrupa büyük devletlerinin genel durumunda esaslı bir değişme meydana gelmiş bulunuyordu. Çeşitli nedenlerle ve en çok Almanya ile İtalya'nın ulusal birliklerini sağlamaları ve birer büyük ekonomi devleti haline gelmek istemelerinin bir sonucu olarak Avrupa büyük devletleri iki kümeye ayrılmış bulunuyorlardı. Bir yanda Almanya ile Avusturya ve Macaristan'ın kurdukları Antlaşma Devletleri kümesi; öte yanda Fransa, Rusya ve İngiltere'nin anlaşmaları ile meydana gelen Uzlaşma Devletleri kümesi vardı. Osmanlı İmparatorluğu bu iki kümenin dışında kalmış veya bırakılmıştı.

Sözü edilen iki küme devletlerden her birinin Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili ve zamanın koşullarına göre değişen bir siyaseti vardı. İngiltere ile Fransa, Rusya'ya karşı uzun zaman Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü savunmuşlardı. Ancak, Alman İmparatorluğu'nun Fransız yenilgisi sonunda kurulması üzerine, bu yeni kudrete karşı Avrupa'nın siyasal dengesini korumak için Rusya'ya yakınlaşmak gereği baş göstermişti. Alman ekonomisinin gelişmesi ve Alman emperyalizminin Avrupa dışı kıtalarda İngiliz çıkarlarına gölge düşürmesi Büyük Britan-

ya İmparatorluğu'nu sömürge konularında da Rusya ile bir anlaşma yapmaya zorlamakta idi. Bütün bu anlaşmaların gerçekleştirilmesi ise Rusya'nın, Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki tasarılarının gerçekleştirilmesine yardım etmekle sağlanabilirdi.

İngiltere uzlaşma kümesinin kurulmasından önce 1895'te Avrupa büyük devletleri için bir denge planı bile hazırlamıştı. Bu plana göre çürümüş kabul edilen Osmanlı İmparatorluğu paylaşılacaktı. İngiltere kesin olarak Mısır'a yerleşecek, Rusya İstanbul'u alacak, Avusturya ve Macaristan'a Selanik ve dolayları bırakılacak, İtalya'ya da Arnavutluk verilecekti. Fransa'ya gelince, Fas'ı alacak, Almanya'ya da ne gibi sömürge tavizleri istediği sorulacak ve tatmin edilecekti[270]. İngilizlere göre bu plan kabul edildiği takdirde, Şark meselesi çözülmüş olacaktı. Balkanlarda Avusturya ile Rusya arasındaki anlaşmazlık ortadan kalkacak ve Avrupa devletlerinin bölünmesine gerek kalmayacaktı. Fakat Almanya, Kırım Savaşı arifesinde İngiltere'nin, Rusya'nın Osmanlı topraklarının bölüşülmesi üzerine yapmış olduğu öneri karşısındaki davranışına karşı tavır takındı. Osmanlı Devleti'nin durumunun ümitsiz olmadığını ve kendisine yardım edilmesinin daha doğru olacağını söyleyerek, paylaşma önerisini reddetti.

Almanya, Osmanlı İmparatorluğu'ndan "Barışçı Sızma" yolu ile çeşitli ekonomi imtiyazları sağlama yoluna girmiş bulunuyordu. Bu imtiyazlar dostu Avusturya-Macaristan'ın çıkarları ile çelişmek şöyle dursun onları tamamlayacak nitelikte idi. Avusturya, Osmanlı İmparatorluğu'nun komşusu bulunduğu için Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarında genişleyebilecekti. Bu suretle ve aynı zamanda Doğu Avrupa'yı Slav tehlikesine karşıda koruyabilecekti. İtalya'ya gelince üçlü antlaşmada durumu bir sığıntı kabilindendi. İngiltere ile Fransa'dan yüz görmeyince, bu ittifaka girmişti. Çıkarları Alman ve Avusturya çıkarları ile ortak bir temele dayanmakta idi.

1904'te Uzak Doğu'da Japonya ile tutuştuğu savaşı Rusya'nın kaybetmesi, bu arada Rusya'da Çar'ın istibdadına karşı bir isya-

[270] Renouvin, Pierre: La Politique Internationale de 1871-1914, Fas. III, s. 105.

nın patlak vermesi bu devletin savaş gücünden başka prestijinide bir hayli sarsmış bulunduğu için üçlü uzlaşma kümesini güç duruma düşürmüştür. Almanya'nın desteğine güvenen Avusturya bu durumdan faydalanarak Balkanlar'daki durumunu kuvvetlendirmeye kalkmıştı. 1907'de Viyana'da Bakanlar Kurulu'nda Bosna ve Hersek'in durumu gözden geçirilerek uygun bir fırsattan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na katılması ilke olarak kabul edilmişti. Beklenen fırsat, Osmanlı İmparatorluğu'nda İkinci Meşrutiyet'in duyurulması ile umulduğundan da daha çabuk ortaya çıkmış oldu.

Bosna ve Hersek'in Ayrılması

Meşrutiyet'in duyurulması yolunda, önceden görüldüğü gibi Osmanlılar ilkin bir özgürlük sarhoşluğuna kapılmışlardı. Bu gürültüler arasında Osmanlı devlet adamları dış siyaset ile uğraşmayı bir tarafa bırakmışlardı. Bosna ve Hersek de bu arada unutulup gitmişti. İttihat ve Terakki'nin programında zaten Bosna ve Hersek ile ilgili özel bir görüş yoktu. Sait Halim Paşa Kabinesi ile onu izleyen Kamil Paşa hükümetleri de Bosna ve Hersek hakkında herhangi bir davranış belirtmek gereğini duymamışlardı. Ne var ki, mebus seçimlerine girişilmek üzere bulunulduğu bir sırada bir İstanbul gazetesi Bosna ve Herseklilerin de mebus seçmelerine katılmaları gerektiği düşüncesini ortaya attı. Böylece unutulmuş olan veya bilinmezlikten gelen bu sorun yüz üstüne çıkmış oldu. Viyana basını Ağustos 1908 sonlarından itibaren Avusturya'nın Bosna ve Hersek'i ilhak etmeye hazırlandığı üzerine haberler vermeye başladılar. İstanbul gazeteleri tarafından bu haberlerin aktarılması üzerine Sadrazam Kamil Paşa 1 Eylül'de yayımlanan bir demecinde "Avusturya-Macaristan Hükümeti'nin dünya barışını bozmak suretiyle uygarlık alemine karşı büyük bir sorumluluk yüklenmek hareketinde bulunmayacağına eminiz"[271] diyordu.

Bosna ve Hersek'in İlhakı

Ekim'de Avusturya-Macaristan İmparatoru François Joseph Bosna ve Hersek'in Avusturya topraklarına ilhak edildiğini ilan etti, Avusturya Hükümeti bu olayı Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vererek şöyle açıklamıştır:

[271] Tanin, 1 Eylül 1908.

"Avusturya Hükümeti Berlin Antlaşması ile yönetimi kendisine bırakılmış olan Bosna ve Hersek'e, Osmanlı Devleti'nin de çıkarına uygun olarak yönelmiştir. Bu memleketlerde düzen sağlamış, reform yapmış ve halkı memnun etmiştir. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'na karşı çıkabilecek tehlikeleri de önlemiştir. Avusturya Hükümeti Bosna ve Hersek halkına bir Meşrutiyet idaresinin getirebileceği hakları da sağlamayı kararlaştırmıştır. Avusturya Hükümeti kendi topraklarına Bosna ve Hersek'i katmakla beraber Osmanlı Devleti hakkındaki iyi niyetlerinin bir kanıtı olarak 1879 Anlaşması ile asker bulundurmakta olduğu Yeni Pazar Sancağı'ndan askerini çekmeyi de uygun bulmuştur".

Osmanlı Hükümeti'nin Davranışı

Bu notanın verilmesinden bir gün sonra Bulgaristan bağımsızlığını duyurdu. Aynı zamanda Girit Adası'nın Yunanistan'la birleşmesi sorunu da meydana geldi. Bu suretle Avusturya, Bulgaristan ve Yunanistan Osmanlı Devleti karşısında birleşmiş bulunuyordu.

Kamil Paşa Hükümeti çok güç durumda kalmıştı. Avusturya'nın başlattığı hareketin temeli hak ve hukuk değil kaba kuvvet idi. Nitekim Avusturya Elçisi, Türk gazetecilerinin; hangi hak ve yetkiye dayanılarak Bosna ve Hersek'in Avusturya topraklarına katılmış olduğu sorusuna "Haklıyız, çünkü kuvvetliyiz" yanıtını vermek suretiyle kuvvetin hakka üstünlüğünü belirtmişti[272]. Avusturya'nın kendisini kuvvetli duymasına karşılık Osmanlı Hükümeti de kendisini zayıf duymakta idi. Kamil Paşa, daha Avusturya'nın Bosna ve Hersek ile ilgili niyetlerinden şüphelenmeye başladığı sırada, Ağustos ayında, Osmanlı ordu ve donanmasının durumu üzerine, alakalı makamlardan şu bilgileri almıştı:

Merkezi İstanbul olan 1'inci Ordunun mevcudu 34.000, Merkezi Edirne'de bulunan 2'nci Ordunun mevcudu 39.000 idi. Selanik, Kosova ve dolaylarındaki birliklerin toplamı 40.000 idi. Yunanistan sınırında da ancak 7.000 kişilik bir kuvvet bulunmakta idi. Böylece, yukarıda sözü geçen olayların meydana geldiği yerlerde kuvvetlerin toplamı ancak 87.000 kişi kadardı.... Osmanlı donanmasına gelince, birkaç kurvazör ile ufak torpido

[272] İnal, Mahmut Kemal: A.g.e., C. IX, s. 1398.

ve ganbotlardan ibaretti. Kaldı ki, bunların da yarısı kadarı hareket yeteneğinden yoksun idi[273].

Kamil Paşa, Avusturya notasının alınması üzerine işi Nazırlar Heyeti'ne getirdi. Evinde nazırların cemaatle akşam namazı kılmalarından ve mükemmel bir iftardan sonra görüşmelere geçildi.

"Sadrazam dilinin elverdiği ölçüde kısa bir giriş ile meseleyi açıkladıktan sonra, cebinden bir kağıt çıkararak okudu. Sırbistan ile özel olarak yazışmaya girişerek ittifak önerdiğini, Sırbistan'ın da bunu memnunlukla karşıladığı anlamı çıkmakta idi. Diğer cebinden bir kağıt daha çıkararak Romanya Hükümeti ile yapılan yazışma sonucunu anlattı. Avusturya'ya vurgun olan Romanya Osmanlılarla anlaşmaya yanaşmıyordu. Öbür cebinden çıkardığı kağıt da Yunanistan ile yapmış olduğu yazışma üzerine idi ve Yunanistan'ın red ile kabul arasında sallantıda bulunduğunu anlatıyordu. Bunun üzerine Sadrazam, Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'ya seslenerek askerlerimizin savaş edecek güçte olup olmadığını sordu. Ali Rıza Paşa "Askerimizin ayağına giydirecek çarığımız, bile yok" diye cevap verdi. Kamil Paşa "Ne yapalım, eski seraskerler servet yığmaktan başka bir şey düşünmemiş" diyerek toplantıda bulunanlarla görüşmeye başladı. Görüşmelerin sonunda ortaya çıkan durumun siyaset yolu ile çözülmesi çaresine bakılmasına karar verildi. Sonra da bu konuda elçilere verilecek protesto notasının yazılmasına geçildi[274].

Büyük Devletlerin Davranışı

Bosna ve Hersek'in Avusturya İmparatorluğu'na katılması ilgili devletlerin kamuoyunda şiddetli tepkiler yarattı. Sırplarda ve Osmanlılarda bu tepki farklı nedenlere dayanmakta idi. Bosna ve Hersek, Sırp siyasal edebiyatında büyük değer kazanmış bulunuyordu. Coğrafyacılar, tarihçiler ve edebiyatçılar bu eyaleti Sırplar için doğal bir hak olarak görüyorlardı. Dolayısıyla Avusturya'ya katılmasına karşıt idiler. Rusya ile diğer Slav memleketleride ırk ve mezhep birliği yönlerinden onları desteklemekte idiler. Bu durum

[273] Bayur, Hilmi Kamil: A.g.e., s. 258.

[274] Türkgeldi, Ali Fuat: A.g.e., s. 14.

karşısında Sırbistan ve Rusya hükümetleri Balkanlar'da bozulan dengenin tekrar kurulması için "tavizat" istemeye başlamışlardı. Gerçekte de bozulmuş bir denge yoktu. Avusturya zaten Bosna-Hersek'e ordusu ile yönetimi ile yerleşmiş bulunuyordu. Olup biten çeşitli nedenlerle verilmekten çekinilmiş olan bir olayın adını koymaktan ibaretti. Bundan ötürüdür ki devletlerin siyaset çevreleri, söz konusu olaydan kuşkuya kapılmadılar, bununla beraber bu olay vesilesi ile Osmanlı İmparatorluğu'ndan bir çıkar sağlamak ümidi ile onunla alakalandılar.

Osmanlı Hükümeti'nin konferans teklifini Rusya, Boğazlar sorununda incelenmesi koşulu ile kabul etti. Rusya'nın bu konu ile ilgili teklifi şöyle idi: Eğer Osmanlı Hükümeti Boğazları Rus savaş gemilerine açarsa, Rus Devleti de Osmanlı Devleti'ne yardımda bulunacağı gibi kapitülasyonların ve Düyun-i Umumiyye idaresinin kaldırılmasına da yardım edecek, hatta alacağı bulunduğu savaş tazminatından vazgeçecektir. İngiltere genel olarak antlaşmaların tek taraflı değiştirilmesine karşıt olduğu için konferans fikrine taraftar olmakla beraber Boğazlar sorununun görüşülmesinden yana değildi. Fransa bu sıralarda, Avrupa politikasında Alman düşmanlığı gütmekte olduğu için hareket tarzını dostları olan İngiltere ile Rusya'ya bağlamış bulunuyordu. Bu bakımdan bu üç devlet konferans toplanmasını kabul etmekle beraber bu konuda direnmeye de fazla istekli görülmüyorlardı. Almanya'nın davranışı ise oldukça kaypak idi. Abdülhamit'in istibdad devrinde Osmanlı Devleti'ni kendisine bağlamak için büyük gayret sarfetmişti. Meşrutiyet'in duyurulmasından sonra onu kendi yanında tutmak ve İngiltere'nin Türkler için koruyucu bir devlet durumunda görünmesine engel olmak yolunu izlemekte idi. Alman İmparatoru II. Giyom (Wilhelm) Meşrutiyet'in duyurulmasını bir ucu ile Almanya'ya bağlamaktan bile geri kalmıyordu. Bu hareketin halk veya Paris'teki Genç Türkler tarafından değil Almanya'da öğrenim görmüş ve ordunun başında bulunan subaylarca meydana getirilmiş olduğunu öne sürmüştü. Ne var ki, Almanya Avusturya'nın dostu idi. Ve onu bütün gücü ile her hususta desteklemekte idi. Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya arasında çıkan bir anlaşmazlıkta da Avusturya'nın yanında

bulunması normaldi. Avusturya konferans teklifinden yana çıkmayınca Almanya da onu destekler bir durum takındı.

Böyle bir durumda büyük devletlerin aracılığı ile Bosna ve Hersek'in Osmanlı İmparatorluğu'na geri verilmesi veya Avusturya'ya ilhak edilmesinden önceki durumuna getirilmesi artık söz konusu olamazdı. Konferanstan da olumlu bir sonuç alınamayacağı kısa zamanda anlaşılmıştı. Hatta konferans Osmanlılar için çok kötü sonuçlar bile verebilirdi. Berlin Kongresi'nde olduğu gibi konferansa katılan devletler Osmanlı çıkarlarını bir tarafa bırakarak kendi çıkarlarını yeni toprak kazançları ve imtiyazlar elde etmekle sağlamaya girişebilirlerdi. Kamil Paşa Hükümeti bu ihtimalleri göz önünde tutarak, konferans fikrini bir tarafa bırakıp, Avusturya'nın isteği üzerine ikili görüşmelerle sorunu çözmek yoluna girmeye yanaştı. Fakat bu görüşmeleri zorlaştıracak bir olay da bu sırada sürüp gitmekte idi.

Avusturya Mallarına Boykot

Bosna ve Hersek'in Avusturya topraklarına katılması karşısında Osmanlı Hükümeti düşkünlük gösterirken Osmanlı halkı İmparatorluk tarihinde örneği görülmemiş bir direnme gösterdi. Avusturya'dan İmparatorluğa giren mallara karşı memleket ölçüsünde bir boykot kampanyası açıldı. Basında çıkan yazıların bu kampanyada büyük etkisi görüldü. Tanin Gazetesi bir baş yazısında halka şöyle seslenmekte idi:

"Avusturya malları almayınız, Avusturya'dan ne gelirse kumaş, elbise, mendil, fanila, çorap hiçbirine bir Osmanlı parası vermeyiniz, Avusturya şekeri yemeyelim, zira acıdır"[275]. İlkin İstanbul, Selanik, İzmir ve Suriye sahillerindeki Osmanlı limanlarında başlayan boykot, sonra memleket içerlerine yayıldı. İttihat ve Terakki Partisi, siyasal klüpler, esnaf örgütleri elele vererek, Türkiye'nin yapmış olduğu devrime karşı, uygar memleketlerden sempati beklerken, Avusturya'dan gelen haksızlığa karşı Avusturya mallarını satın almamaya çağırdılar. Kentlerde büyük mitingler yapıldı. Türk, Rum, Ermeni ve Yahudi sözcüler ateşli demeçlerle halka seslendiler. Heyecan o yüksekliğe kadardı ki,

[275] Haftada bir 60 vagon şeker gelmekteydi: Tanin, 8 Ekim 1908.

halk Avusturya mamulü feslerini, bu başlığın taşımakta olduğu moral değere önem vermeyerek, başlarından çıkarıp yırtarak yerlere fırlattı. Avusturya mağazaları müşterisiz kaldı. Limanlara gelen Avusturya vapurlarını mavnacılar boşaltmaktan vazgeçtiler. Gümrükte gelmiş olan Avusturya mallarını hamallar taşımaz oldular. Avusturya postahanelerine de kimse uğramaz oldu.

Avusturya boykot hareketini, ilkin geçici bir duygunun işareti saydığı için aldırış etmemişti. Fakat bu hareketin zamanla geliştiğini görünce kuşkulanmaya başladı. Avusturya sanayicileri, tüccarları ve daha başka iş adamları feryatlar koparmaya başladılar. Şaşkına dönen Avusturya Hükümeti, Osmanlı Hükümeti'ni ürkütmeye girişti. Boykota son verilmezse İstanbul'dan elçisini çekeceğinden, siyasal ilişkilerini keseceğinden söz açıyordu. Bu durum Almanya'nın aracılığı ile yatıştı. Berlin Hükümeti Osmanlı Devleti'nin uzlaşma devletleri peşine katılmasından kuşkulandığı için araya girerek iki tarafın barışçı yollarla bir anlaşmaya varmalarına zemin hazırladı.

Osmanlı-Avusturya Görüşmeleri Anlaşması

Görüşmelere İstanbul'da başlandı. Kamil Paşa Bosna ve Hersek üzerinde Avusturya egemenliğini tanımanın gerçekliğine inanmış bulunuyordu. Avusturya da buna karşılık Osmanlılara bazı çıkarlar sağlamayı kabul etmekte idi. Görüşmeler bu çıkarlar konusunda toplandı. Avusturya Yeni Pazar Sancağı'ndan askerini çekmeyi, Bosna ve Hersek'teki devlet ve vakıf malları için 2,5 milyon lira ödemeyi ve Bosna-Hersek Müslümanlarının Osmanlı Padişahını halife tanımalarını uygun gördüğünü bildirdi. Kamil Paşa bunlara ek olarak kapitülasyonların kaldırılmasının gümrük resminin artırılmasının ve yabancı postalarının kapatılmasının da kabul edilmesini istedi. Ne var ki, bu istekler Bosna ve Hersek konusu ile ilgili bulunmadığı gibi Avusturya'dan başka Avrupa büyük devletlerini de ilgilendiriyordu. Kabul edilmelerine olanak yoktu. Kabul edilmeyen bir istek te Yeni Pazar Sancağı ile ilgili dir. Sadrazam Kamil Paşa'nın özel dış siyaset uzmanı Bosna Mebusu İsmail Kemal, Avusturya'nın Yeni Pazar Sancağı için Osmanlı Devleti'ne garanti vermesini ve bu garantinin Paris ve Berlin Antlaşmalarını imzalamış olan devletlerce onaylanmasını öne sür-

müştür. Hiçbir resmi sıfatı ve yetkisi olmadığı halde İsmail, bu konuda İstanbul'daki Alman ve Avusturya Elçileri ile görüşmüş ve dediğine göre muvaffakatlarını da sağlamıştır. Bu suretle kesin bir antlaşmaya varılacağı sırada Kamil Paşa, bunun imzalanmasını nedense kabinesinde bir değişiklik yapılması ile ilgili görerek ertelemiştir[276]. Fakat kabine değişikliğini bir hükümet darbesi suretinde yapmaya kalkıştığı için Mebuslar Meclisi tarafından devrilmiştir.

Kamil Paşa'dan sonra Sadrazamlığa geçen Hüseyin Hilmi Paşa zamanında Avusturya ile görüşmelere yeniden girişilerek anlaşma, Yeni Pazar Sancağı üzerine bir garanti almaksızın, imzalanmıştır. İsmail Kemal antlaşmayı, Mebuslar Meclisi'nin gizli bir toplantısında eleştirmiş ve garanti üzerinde direnmiş fakat olumlu bir sonuç elde edememiştir. Meclis tarafından kabul edilen antlaşma 11 Nisan'da Padişah'ın onayına sunulmuş ve bir gün sonra da 31 Mart ayaklanması patlak vermiştir.

İsmail Kemal'in bu ayaklanmada başlıca hazırlayıcı rolü oynamış olduğu kesin bir gerçektir. Avusturya ile imzalanan protokolün ayaklanma ile ilgisinin bulunmasıda ihtimal içindedir. Zira İsmail Kemal, Kamil Paşa gibi aşırı İngiliz taraftarı idi. Sözü edilen garanti üzerinde direnmesi, İngiltere'nin Bosna ve Hersek sorununu devletler arası bir sorun durumuna getirip İttihat ve Terakki Partisi'ni güçlükler karşısında bırakmak ve yıpratmaktı. Gerçekte de garanti ilkesinin Osmanlı Devleti için bir siyasal ve moral değeri kalmamıştı. Çünkü Paris Antlaşması'nda Osmanlı topraklarının, toprak bütünlüğü garanti edilmiş olduğu halde Berlin Konferansı'nda Osmanlı toprakları garantör devletler arasında paylaşılmıştı. Kaldı ki, Avusturya, kendilerinden garanti istenecek devletler tarafından imzalanmış bir antlaşmanın açık hükümlerini çiğneyerek Bosna ve Hersek'i kendi topraklarına katmış bulunuyordu. Ortada böyle bir olay durup dururken aynı devletin Yeni Pazar Sancağı için garanti vermiş olmasının ne değeri olabilirdi?. Üstelikte böyle bir garanti işlemi büyük devletlerin onayı ile tamamlanmış olacaktı. Bu ise, yukarıda zararları

[276] Sommerville, Stroy: A.g.e., s. 326.

belirtilmiş olan bir devletler arası konferansın toplanmasını gerekli kılmakta idi. Osmanlı Hükümeti bu suretle Avusturya ile, Bosna ve Hersek sorununu çözdüğü sırada Bulgaristan Hükümeti ile de, bağımsızlık problemi üzerine görüşmeler yapmakta idi.

2. BULGARİSTAN'IN BAĞIMSIZLIĞINI DUYURMASI

1908'de Bulgaristan

İkinci Meşrutiyet'in duyurulması sıralarında Bulgaristan Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı yarı bağımsız bir Prenslik idi. Bulgaristan Prensi, Doğu Rumeli vilayetininde Padişah tarafından atanan Genel Valisi idi. Gerçekte bu vilayette, Bulgaristan ile bir bütün idi. Bulgaristan 1908 yılında aşağı yukarı 3.300.000 nüfusa sahipti. Bunun 700.000 kadarı Türk'tü. Berlin Antlaşması'ndan bu yana Bulgaristan ekonomi ve siyaset gücünü artırmış Avrupa büyük devletleri yanında parlak geleceğe aday bir devlet olarak kabul edilmişti.

Bulgarlar Yeşilköy (Ayastafanos) Antlaşması'nda saptanmış ve Berlin Antlaşması ile gerçekleştirilmekten alıkonulmuş olan Büyük Bulgaristan ülküsüne bağlı kalmışlardı. Bu amaca ulaşmak için Osmanlı İmparatorluğu'nun güçsüzlüğünden ve yabancıların yapacakları yardımlardan faydalanmayı düşünüyorlardı. 1902'de önemli bir Bulgar topluluğunun bulunduğu Makedonya'da, Komitecilik çabalarına girişmek suretiyle bu vilayeti kazanmak yoluna girmişlerdi. 1903 yılında Rusya ve Avusturya Makedonya'da yönetim, adliye ve jandarma konularında ıslahat yapılmasının sağlanması için Osmanlı Hükümeti'ne baskı yapmak üzere anlaştılar. Bir müddet sonra, İngiltere'nin kendilerine katılması ile bu ıslahatı bir özerklik sistemine getirmek yoluna saptılar. Rusya'nın uzak doğuda Japonya'ya karşı giriştiği savaşta ağır yenilgiye uğraması, Rusya'da iç isyan çıkması (1904-1908) ve nihayet Osmanlı İmparatorluğu'nda İkinci Meşrutiyet'in duyurulması üç büyük Avrupa devletinin Makedonya'nın özerkliği ile ilgili anlaşmalarında bir çözülme meydana getirdi.

İkinci Meşrutiyet'in Duyurulması ve Bulgaristan

İkinci Meşrutiyet'in duyurulması, önceden belirtildiği gibi, Makedonya'da hazırlanmıştı. Bu hareket, büyük bir Türk çoğunluğunun bulunduğu Makedonya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndan ay-

rılmamasını da amaç tutmakta idi. Meşrutiyetle cins ve mezhep farkı gözetmeksizin ortak bir vatan kavramı, ortak çıkarlar ve özgürlük noktalarında Osmanlı halkının toplanması isteniyordu. Bu ülkü Kanada ve Birleşik Amerika'nın yapısına benzer en yeni anlamda bir Osmanlı Milleti meydana getirmeyi istemekten başka bir şey değildi. Böyle bir ülkünün gerçekleştirilmesi, büyük devletlerin emperyalist emelleri ile olduğu gibi Balkan devletlerinin milliyetçilik ülküleri ve en çok Bulgaristan'ın "Büyük Bulgaristan" ülküsü ile bir çelişme meydana getirmekte idi. Bu nedenledir ki, Meşrutiyet rejiminin Türkiye'de olumlu bir yönde gelişmesi bu devletlerce istenmemekte, çeşitli entrikalarla başarısızlığa uğraması için çalışılmakta idi. Bulgaristan, üstelik Makedonya komitecilerinin silahsızlandırılmasından ve Doğu Rumeli vilayeti halkının Osmanlı Mebuslar Meclisi'ne mebus göndermeye davet edilmesinden kuşkulanmakta idi. Denebilir ki Meşrutiyet'in duyurulması karşısında Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'ne karşı davranışından Avusturya'nın davranışını andıran hususlarda rol oynanan etkenler vardı. Bu nedenle iki devletin birbirlerine yakınlaşması ve Osmanlılara karşı ortak bir hareket hattı izlemeleri kolaylaşmıştı.

Geshof Olayı

Avusturya'nın kendisini destekleyeceğine güvenen Bulgaristan, bağımsızlığını duyurmak için Kamil Paşa Hükümeti'nin sebep olduğu basit bir protokol olayından faydalanmak yoluna girdi. 13 Eylül'de Hariciye Nazırı Tevfik Paşa İstanbul'daki yabancı elçilere verdiği bir ziyafete Bulgaristan'ı temsil etmekte olan Kapu Kethüdası Geshof'u davet etmemek gafletinde bulundu. Meşrutiyet'ten önce bu gibi ziyafetlere Bulgar temsilcisi de çağrıldığı halde, bu defa çağrılmamış olmasının nedenini öğrenmek isteyen Geshof'a Sadrazam Kamil Paşa'nın vermiş olduğu cevap şöyledir:

"Evet siz davet edilmeyeceksiniz. Sebebini pekala tahmin edebilirsiniz. Bulgaristan Türkiye'ye bağlı bir eyalettir. Halbuki ziyafet yabancı elçiler şerefine veriliyor"[277].

[277] İnal, Mahmut Kemal: A.g.e., C. IX, s. 1394.

İlişkilerin Kesilmesi

Kamil Paşa'nın böyle bir dil kullanmış olması, ziyafete davet edilecek elçilerin listesinin İstanbul'daki en kıdemli bulunan Avusturya Elçisi Pavlanici tarafından düzenlenmiş olması ile ilgilidir. Bu listeye Bulgar temsilcisinin adı, Bulgar Prensliği'nin bağımsız olmadığı gerekçesi ile konulmamıştır. Kamil Paşa, Avusturya Elçisi ile teşrifat konusunda bir tartışmaya girişmektense Bulgar Elçisi'ni gelenek ile yerleşmiş bir haktan yoksun etmeyi kiyaset gereği saymıştır. Ne var ki Geshof hükümetten aldığı talimat gereğince İstanbul'dan derhal Bulgaristan'a hareket etmiş ve bunun sonucu olarak da İstanbul ile Sofya arasındaki siyasal ilişkiler kesilmiştir.

Osmanlı Hükümeti'nin Davranışı

Kamil Paşa Geshof'un gitmesinden kuşkuya kapılmadı. Onun tekrar geleceğine inanmakta idi. Bulgaristan'ın antlaşmalara saygı göstermediği için büyük devletler yanında itibarını yitirmiş olduğunu sanıyordu. Bununla beraber, bir iş yapmış görünmek için klasik birtakım siyasal teşebbüslere girişti. Bulgaristan'ın bağımsızlığını duyurması halinde Osmanlı elçilerinden Sırbistan, Yunanistan ve Romanya'nın davranışlarının ne olacağını bildirmelerini istedi. Bir yandan da Sofya'daki Osmanlı Komiseri aracılığı ile Bulgaristan Hükümeti'ne Geshof olayını açıklamaya koyuldu. Bu vesile ile 23 yıl önce Sadrazam bulunduğu sırada Doğu Rumeli olayını Bulgaristan çıkarına çözmek için nasıl çalışmış olduğunu hatırlatmayı da unutmadı[278]. Bu tedbirlerinden olumlu bir sonuç çıkmayacağı gün gibi aşikardı.

Şark Demiryolları Grubu ve Bulgaristan

Sadrazam Kamil Paşa'nın tatlı dil dökerek çözümleyeceğini sandığı Geshof olayı, 15 Eylül'de trene binmekle Türk-Bulgar münasebetlerini daha karışık hale getirdi: Şöyle ki, Şark Demir Yolları Kumpanyası işçileri greve gittiler. Demiryollarının Bulgaristan'dan geçen kısmı için kumpanya Osmanlı Devleti'ne bir para ödemekte ve bu suretle hattın Osmanlı Devleti ile bir ilgisi bulunmakta idi. Grevden faydalanan Bulgaristan kendi topraklarından geçen bu hatta el koyarak askerleri vasıtasıyla işletmeye

[278] Bayur, Yusuf Hikmet: A.g.e., s. 259.

başladı. Grev bittikten sonra, kumpanyanın birtakım kusurlarını bahane ederek hattın işletmesine devam etti. Osmanlı Hükümeti, bu olayı Berlin Muahedesi'ni imzalayan devletler nezdinde protesto etti. Avusturya, Almanya, İngiltere ve Fransa iş olsun diye Bulgaristan'a ihtarda bulundular. Sofya Hükümeti demiryollarına milletin arzusu ile el koymuş olduğunu, bu işten vazgeçilmesine milletin razı olmayacağını bu sebeple, hiçbir hükümetin kuvvet kullanmak sureti ile hattı millet elinden almaya teşebbüs edemeyeceğini bildirdi. Bulgaristan bundan başka, asker toplamaya başladı. Eylül'ün ikinci yarısında Bulgaristan'ın gerçek niyetleri üzerine kamuoyuna bilgiler sızmaya başladı. Osmanlı basını Bulgaristan'ın bağımsızlığını duyuracağı yolundaki haberleri üst perdeden yorumlarla yayınlamaya başladı. Tanin Gazetesi 20 Eylül tarihli nüshasında şöyle diyordu: "Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan edeceği üzerinde ortada dolaşan söylentilere doğru nazar ile bakmak istemiyoruz. Böyle bir hareket fahiş hata olur. Berlin Antlaşması'na saldırganlık olur.."

Aynı gün Sadrazam Kamil Paşa gazetelere verdiği bir bildiride böyle bir hareketin yaratacağı tepkiyi ve gerektireceği karşılığı düşünerek, buna Bulgaristan'ın hiçbir zaman teşebbüs etmeyeceğini temin etti.

Kamil Paşa ve Osmanlı kamuoyu bu iyimserlik rüyası içinde avundukları sırada Bulgaristan Prensi ve eşi 23 Eylül'de Viyana'da Krallar için uygulanan törenle karşılanmakta idi. Prens ile Avusturya İmparatoru için iki tarafın diplomatlarının bulunduğu bir toplantıda, Bosna-Hersek'in Avusturya'ya katılması ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını duyurması meseleleri görüşülerek bir plana bağlandı. Bulgar Prensi de başında taşıyacağı krallık tacının ağırlığı ile memleketine döndü.

Bulgaristan'ın Bağımsızlığını İlan Etmesi

Prens Ferdinand 5 Ekim'de Avusturya'nın Bosna-Hersek'i topraklarına katmasından bir gün önce, Tırnova'da Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan ederek Çar unvanını aldı. Çar bu münasebetle söylediği nutukta; Türkiye ve Bulgaristan özgür ve birbirinden ayrı ve bağımsız yaşayarak dostluk münasebetlerini takviye edecek şartlara kavuşmuş ve kendilerini memleket-

lerinin iç huzurunu sağlayacak duruma gelmiş bulunuyor demek suretile bağımsızlık olayının Türkiye'de yaratacağı tatsız tepkiyi hafifletmek istemeyi de unutmadı.

Berlin Antlaşması'nın açık ve sert bir biçimde bozulmasının büyük devlet tarafından protesto edilmesi beklenirdi. Fakat hiçbiri aldırış etmedi. Bu nedenle Osmanlı Hükümeti söz konusu olayı protesto etmede yalnız kalmış oldu (6 Ekim). Kaldı ki protesto notasının metnide Nasrettin Hoca'nın kardan helva yapması gibi bir şeydi. Bunda antlaşmalarla saptanmış haklara dokunulamayacağı söylenmekte, korunmaları için kuvvete başvurulacağı sızdırılmakta, ne var ki hemen arkasından da "Büyük devletlerin kararı beklenecektir" denilmekte idi.

6 Ekim'de ise Avusturya, Bosna ve Hersek'i topraklarına kattığını duyurduğu için, büyük devletler Osmanlı notasından çok, bu yeni olayın üzerine dikkatlerini çevirdiler. Kamil Paşa Hükümeti'ne de yeni bir nota daha yazmak işi düştü. Nota yazıldı, gönderildi. Olayların bir konferansta görüşülmesi de önerildi. İngiliz Hariciye Nazırı Kamil Paşa'nın kendisine koşturduğu Osmanlı Elçisi'ne konferans önerisinde direnilmemesini, savaş olanağının da akıldan çıkarılmasını söyledi. Sözü geçen olaylar büyük devletler arasında diplomatik danışmalara sebep oldu. Rusya, Fransa ve İngiltere kendilerine önceden haber verilmeksizin bu olaylar yaratıldığı için surat astılar, hakları da yok değildi. Çünkü haberleri olsa idi, onlar da Osmanlı İmparatorluğu'nun zararına olarak bazı çıkarlar koparmak yoluna gideceklerdi. Şimdi ise geç kalmışlardı.

Osmanlı Bulgar Görüşmeleri

Osmanlı Hükümeti, ümitsizliğin vermiş olduğu bir sersemlikle, meydana gelen olaylar karşısında Sırbistan ile bir anlaşma yapmaya girişti. Hiç şüphe yok ki, Sırbistan, Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından alınmasından ve Bulgaristan'ın istiklalini ilan etmesinden memnun değildi. Fakat Bosna ve Hersek'in tekrar Osmanlı İmparatorluğu'na katılması ve Bulgaristan'ın da krallıktan prensliğe getirilmesi gibi bir amaçla Osmanlı Devleti ile işbirliği yapamazdı. Zaten ne Sırbistan ne de Osmanlı Hükümeti'nin dış politikada tam bir

girişme özgürlüğü de yoktu. Birincisi Rusya'nın ikincisi de İngiltere'nin görüşünü öğrenmeden ve onayını almadan karar vermeleri mümkün değildi. Rusya ise Belgrad Hükümeti'ne savaşçı politika sevdasından vazgeçmesini, İngiltere de İstanbul Hükümeti'ne ağır başlı hareket edip Bulgaristan ile anlaşmasını öğütlemekte idi. Osmanlı Hükümeti de elinden başka hiçbir şey gelemeyeceği için İngiltere'nin gösterdiği yolu tuttu. "Zararın neresinden dönülürse kardır" atasözüne uyarak, Bulgaristan ile görüşmelere girişti. Osmanlı temsilcileri Bulgar istiklalini tanımak için bu olay ile meydana gelmiş olan Türk-Bulgar malî anlaşmazlığının çözülmesini şart koştular. Bulgaristan'ın Düyun-i Umumiyye hissesi, Doğu Rumeli Vilayeti'nin ödenmemiş vergi kalıntısı, Bulgaristan'da kalan Osmanlı demiryolları tazminatı ve yine Bulgaristan'da kalan vakıf emlak karşılığı olarak 28 milyon Osmanlı lirası (altın) istediler. Bulgarlar ise ancak 4 milyon lira verebileceklerini ifade ettiler. Aradaki fark büyük olduğu için anlaşma yapılamadı.

Anlaşmazlık siyasal karakterini kaybetmiş olduğu için büyük devletler kolaylıkla aracı rolü oynama olanağı buldular. İngiltere, Osmanlı Hükümeti'ne, daha akla yakın ve kabul edebilir bir istekte bulunmasını önerdi. Avusturya, Bulgaristan'ın Rus himayesine kaymasını önlemek maksadıyla, Sofya Hükümeti'ni Osmanlılar ile aracısız olursa anlaşma yapmaya yöneltmek için gayret harcadı. Sonunda, anlaşma zemini Rusya'nın çalışmasıyla bulundu. Bilindiği gibi 1877-78 sonrasına ilişkin olarak, Rusya Osmanlıların hiçbir zaman altından kalkamayacakları bir savaş ödentisi (harp tazminatı) elde etmeyi sağlamıştı. Bu savaş ödentisinin bir bölümüne karşılık olarak da Kars, Ardahan ve Batum'u elde etmişti. Bulgaristan ile ilgili mali anlaşmazlığın çözümü için Rusya geri kalan alacağından indirme yapmayı önerdiğinden Osmanlı-Bulgar görüşmeleri yeniden başladı.

Görüşmeler 19 Nisan 1909'da bir antlaşma ile sonuçlandı. Buna göre Rusya, 1909 yılı başından başlamak üzere, savaş alacağı ödentisinin taksitlerinden 40 yıl için vazgeçiyordu. Bunun tutarı olan para Bulgarların vermeyi kabul ettikleri miktar ile bir-

likte Osmanlıları gönüllendiriyordu (tatmin ediyordu). Böylece Osmanlı-Avusturya anlaşmazlığından sonra Osmanlı Bulgar antlaşmazlığı da parasal bir yol tutularak çözümlenmiş oldu. Bulgaristan'ın bağımsızlığının tanınmasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa topraklarındaki son muhtar elayeti de elden çıkmış oluyordu.

3. GİRİT ADASI'NIN YUNANİSTAN'A KATILMASI SORUNU

İkinci Meşrutiyet Arifesinde Girit

İkinci Meşrutiyet'in duyurulması sırasında Girit Adası hukuk bakımından Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde idi. Fakat bu egemenlik oldukça karışık bir görüntü göstermekte idi. 1867'de adaya verilmiş olan özerklik hak ve imtiyazları sonradan çeşitli aşamalardan geçerek yabancı devletlerin işe karışmaları ile genişletilmişti. Bu aşamaların sonuncusu 1895'te başlamıştı; Girit Rumları bir ayaklanma komitesi kurarak Girit Milli Meclisi'nden bir reform tasarısı geçirmişler ve Osmanlı hükümetine sunmuşlardı. İstanbul'daki büyük devletlerin elçilerinin de desteklediği bu tasarıya göre, Girit Valisi'nin Hıristiyan olması, büyük devletlerin uygun görmesi ile Padişah tarafından atanması, Bab-ı Âli tarafından kabul edilmişti. 1907'de valiyi komiser unvanı ile seçmek hakkı Yunanistan Kralına geçmiş bulunuyordu. Kral, Zaymis'i komiser seçmişti. Fakat adanın gerçek yönetimi yerli Rumlardan Venizelos'un elinde idi. Bu esnada adanın nüfusu 300.000 kadardı. Bunun da onda biri kadar Müslümandı. Müslümanlar ve Hıristiyanlar aynı dili konuşmakta ve aynı geleneklere sahip bulunmakta idiler. Müslümanlar genellikle kıyı kentlerinde ve kasabalarında yaşamakta ve Rumlara göre daha refahlı bir durumda bulunmakta idiler.

Girit'te Ayaklanma

Bulgaristan'ın bağımsızlığını duyurması ve Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından imparatorluğuna katılması haberi Girit'e ulaşınca, Girit Hıristiyanları Kandiye'de toplanarak, Girit'in Yunanistan'a katıldığını duyurdular (13 Ekim). Bundan sonra Girit Meclisi toplanıp, Yunan idaresinin kurulmasına kadar adayı yönetmek üzere 6 kişilik bir yöne-

tim komitesi kurdu. Ayaklanma komitesi başkanı Venizelos bu komitenin de üyeleri arasında idi. Girit Meclisi'nde bundan başka, özerklik fermanları bir tarafa bırakılarak Yunan Anayasası kabul edilmiş ve Türk bayrağının yerini Yunan bayrağı almıştı. Sonuç olarak da memurların Yunan Kralı'na bağlılık yemini etmeleri ilkeside uygulanmıştı.

Girit ile Doğu Rumeli Arasında Benzerlik

Girit'in Osmanlı İmparatorluğu'na bağlılığı görünürde Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a bağlılığını andırmakta idi. Doğu Rumeli Osmanlı hakimiyetinde bulunmasına rağmen Padişah, Bulgaristan Prensi'ni bu vilayete atamak zorunda idi. Osmanlı egemenliğinde bulunan Girit'te ise Padişah buraya Yunanistan Kralı tarafından atanan bir Yüksek Komiser tanımak zorunda idi. Bundan başka Doğu Rumeli ile Girit'in büyük devletler tarafından onaylanan birer tüzüğü vardı ve ikisi de bunu tek taraflı olarak kendi iradeleri ile değiştiremezlerdi. Ne var ki Bulgaristan'ın bağımsızlığının duyurulmasıyla Doğu Rumeli'nin ve tüzüğün Osmanlı Devleti ile artık bir ilgisi kalmamış oluyordu. Girit halkı da işte bu örnekten faydalanarak adayı Yunanistan ile birleştirmeye kalkmıştı. Doğu Rumeli ile Girit'in Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılma biçimlerinde göze batan bir ayrımda vardı. Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a katılması, Bulgar Prensi tarafından yapıldığı halde, Girit'in Yunanistan'a katıldığı Yunan Kralı tarafından değil, fakat Osmanlı uyruğu olan adanın Rum halkı tarafından yapılmıştı.

Bu nedenle bu olayın kesinleşmesi Yunanistan tarafından onaylanmasına bağlı idi. Yunanistan'da kamuoyu ve hatta hükümet, adanın Yunanistan'a katılmasından yana idiler. Fakat büyük devletlerin ve özellikle Osmanlı Devleti'nin bu konudaki tepkisinden çekinmekte idiler. Dolaysıyla ilkin bir duraklama devresi geçirildi.

Osmanlı Kamuoyunun Tepkisi

Osmanlı kamuoyu, Girit'in Yunanistan'a katılmak istenmesi hareketi karşısında Bosna-Hersek ile Bulgaristan olaylarından daha sert bir tepki gösterdi. Girit, Anadolu için stratejik bakımından önemli bir yer kabul ediliyordu. Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılması Osmanlı

hakimiyetinde bulunan 12 ada için ve Batı ve Anadolu'nun bazı yerlerinde önemli bir azınlık halinde yaşayan Rumlar için de bir kışkırtma örneği olabilirdi. Zaten bu sıralarda Rumlar Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurma yolundaki hayal verimi tasarılar için de çalışmakta idiler. İstanbul'daki Rum Patrikhanesi'nin de bu konuda saman altından su yürüttüğü bilinmekte idi. Bununla beraber, İttihatçılar Girit yüzünden Yunanistan'a karşı bir savaşa taraftar değildiler. Böyle bir savaşın Osmanlı Rumlarını hükümete karşı çevirebileceği, Meşrutiyet'in amaç tuttuğu Osmanlı tebasının kaynaştırılmasına engel olacağı kuşkusundaydılar. Bu nedenledirki savaş yerine İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin girişimi ile halk, adanın Yunanistan'la birleşmesine karşı büyük mitingler yapmaya ve ayrıca Avusturya mallarına karşı yapıldığı gibi, Yunanistan'dan gelen mallara karşı da boykot silahını kullanmaya girişti.

Osmanlı Hükümeti'nin Tepkisi

Kamil Paşa Hükümeti'de Girit'in Yunanistan'a bırakılmasına karşıt olmakla beraber, bu yüzden Yunanistan'la bir savaştan yana değildi. Kamil Paşa, büyük devletlerin adayı Yunanistan'a bırakması için Osmanlı Hükümeti'ni zorlamaları durumunda son çare olarak, adanın Kıbrıs gibi İngiltere tarafından işgal edilmesini uygun görmekte idi. İngiltere hükümetinin böyle bir teklifi memnunlukla karşılayacağını doğal görüyordu. Fakat bunun yürütülmesinde büyük güçlüklerde çıkabilirdi. Çünkü adanın statüsü dört büyük devletin garantisi altında idi. Girit bir Osmanlı veya Yunan meselesi olmaktan çok büyük devletlerin Akdeniz siyasetlerinin düğümlendiği bir problem haline gelmişti. Büyük devletler adanın Yunanistan'a katılmasına taraftar görünmeyince, Yunan Kralı'da bu konuda Girit'ten gelen teklife kulaklarını tıkadı. 18 Ağustos 1909'da devletler arası bir birlik adaya çıkarak isyandan önceki durumu kurdu, bu suretle de adanın Yunanistan'a katılması girişimi ertelenmiş oldu.

II. AYAKLANMALAR

1. YEMEN AYAKLANMALARI

Osmanlı İdaresinde Yemen

Yemen Osmanlı İmparatorluğu'na 1520'de katılmıştı. Halkı öz Araptı. Birtakım şeyhlerin ve imamların idaresinde bulunmakta idi. Osmanlı Devleti, Yemen'de herhangi bir yerleştirme (iskan) siyaseti izlemedi. Yönetsel bir egemenlik kurulmakla yetinildi. Yemen bir vilayet durumuna getirildi ve İstanbul'dan gönderilen bir vali tarafından yönetilmeye başlandı. Osmanlı yönetimi Yemen'in etnik ve kültürel durumunda herhangi bir değişiklik meydana getirmedi. Yemen Osmanlılar için Müslüman birliğinin tamamlanması, Hicaz (Mekke ve Medine)ın güvenliğinin korunması ve bir de doğu ile batı ticareti arasında önemli bir transit merkezi yerini tutması bakımlarından önemli idi.

Yemen'de, 258 kadar kabilenin bulunması, bunlar arasında sık sık çatışmalar meydana gelmesi ve zaman zaman aralarından biri veya birkaçının Osmanlı idaresine başkaldırması nedeni ile tam anlaşma ve devamlı bir düzen kurulamamıştır. XVIII'inci yüzyılın başlarından itibaren sivrilen birtakım şeyh ve imamlar memleketin iç taraflarına hakim kesilerek, Osmanlı yönetimini deniz kıyıları ile iskelelere doğru itmişlerdi. Bu durumda ve Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Padişah'a karşı ayaklanmasından faydalanan İngiltere, 1838 yılında Kızıldeniz'in kapısı durumunda Aden'i Şeyhe her yıl 8700 lira vermek karşılığında himayesi altına almıştır. İngiltere bundan sonra Taraz'da ve Yemen'in komşusu bulunan Muhammara ve Hadramut gibi memleketlerin şeyhleri ile ilişki kurarak onları da himayesine almak için çalışmalara başlamıştır[279]. 1861'de Suriye ve Lübnan ayaklanmaları Osmanlı devlet adamlarının dikkatini Arap Yarımadası üzerine çekmiş ve Yemen'e kuvvet gönderilerek şeyhler itaat altına alındığı gibi memlekette yeniden yönetim bakımından örgütlenmiştir.

Buna göre diğer vilayetlerde olduğu gibi Sancak, Kaza, (Nahiye) (İlçe) ve Kariye (Köy) bölüntüsü yürütülmüştür. Vilayet San'a

[279] Bab-ı Âli (Hariciye Nezareti) Adem ve Nevabii Tes a Meseleleri; Muhammara Meselesi, Şeyh Sait Meselesi.

Taraz, Hudeyde ve Assir olmak üzere dört sancağa ayrılmıştır. Bütün bu sancakların kazaları toplam 27, nahiyelerin toplamı 289, köyleri ise 8158 olarak örgütlendirilmiştir[280]. Ne var ki bu yönetim sistemi de ümit edilen sonucu vermemiştir. Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamit devirlerinde Yemen beğenilmeyen veya tehlikeli görülen memurlar için sürgün yeri olarak kullanılmıştır. Halkın da bu suretle bedevi kabileleri, anaforcu şeyhler ve rüşvetçi memurlar tarafından sömürülmesi devam etmişti.

Halk en çok vergi adaletsizliğinden ve düzensizlikten şikayetçi olmuştur. Vergi toplanması tam bir soygunculuk biçiminde yürütülmüştür. Halk devlete verdiği vergiden başka imama da ayrıca vergi ödemekteydi. Bu yetmiyormuş gibi ticaret konusunda başka yerlerde görülmeyen "Pazar Vergisi" adlı bir vergide vardı. Buna göre bir kimse bir pazarda malını satmak için bu vergiyi ödemek zorunda idi. İki saat ötede bulunan başka bir pazara gitse, orada da yeniden aynı vergiyi ödüyordu. Bu haksızlık ve adaletsizlik şikayetlerini de ayaklanmalar izliyordu. Hükümet de reform tedbirleri alacak yerde kuvvete başvurarak ayaklanmaları bastırmak yoluna gidiyordu. Daha çok Anadolu'dan gönderilen kuvvetler Yemen çöllerinde eriyor gidiyordu. O kadar ki Yemen halk türkülerine kadar geçmişti. Türk anaları ve babalar, bir daha dönmeyen çocukları için şu yanık türkü ile içlerindeki acıyı ortaya koyarlardı:

Adı Yemendir
Gülü Çimendir
Giden Gelmiyor
Aceb Nedendir

İkinci Meşrutiyet Devrinde Yemen

İkinci Meşrutiyet'in duyurulması üzerine Osmanlı Mebuslar Meclisi'ne gönderilen Yemen mebusları memleketlerinin acıklı durumunu ortaya koyarak reform yapılmasını istediler. Hükümeti denetim altına almış olan İttihat ve Terakki liderleri bu istekler yapılmadan önce de Yemen'in önemini kavramış bulunuyorlardı. İngilizler Balkan-

[280] Salnameyi Devleti Aliyyei Osmaniye, s. 709.

larda Rusların oynamakta olduğu rolü Arap Yarımadası'nda oynamaya başlamışlardı. Yemen'i Makedonya'ya benzetmek için Arap Şeyhleri ile temasta bulunuyorlardı. Hakimiyetleri altında bulunan Aden'den bunlara silah ve para yardımı yaparak ayaklanmaları sağlıyorlardı ve bunları sürdürüyorlardı[281]. İran'ı Rusya ile paylaşmış bulunan İngiltere, müttefiki ile Osmanlı İmparatorluğu'nu doğudan ve kuzeyden de çemberlemişti. Bu durumdan faydalanarak Ermeniler arasında da kışkırtmalarda bulunmaktan geri kalmıyordu. İttihatçılar İmparatorluk'ta meydana getirilmek istenen bu dört iç cephenin gelişmesini önlemek amacı ile ilkin Yemen işini ele almayı uygun buldular.

Ayaklanmalar

Herşeyden önce 1908'de başlamış olan isyanı bastırıp, düzeni sağlamak gerekiyordu. Bu isyan iki kabilenin erzak taşıyan bir asker birliğine saldırması ile başlamıştı. Şeyh İdrisi 60.000 kişinin başında Hüdeyde üzerine yürümekte idi. Yemen'in hemen her tarafı kargaşalık içinde idi. Duruma karşı koymak için I., II. ve IV' üncü ordular ile Trablusgarp Tümeni'nden 11 Tabur asker sevk edilmesi gerekti. İsyancı kabileler itaat altına alındı ise de Seyit İdris ile tam bir anlaşmaya varılamadı. İdris, ailesinin Yemen'in eski bir krallar ailesinden geldiğini idia etmekte idi. Uzun zaman Hindistan'da bulunmuş İngilizler tarafından himaye edilmişti. 1904'de Yemen'e gelerek onların yardımı ile büyük bir kuvvet toplamaya Seyitlik vasfı ile de şöhret kazanmaya muvaffak olmuştu.

1909'da Yemen'de yeniden ve adeta genel bir ayaklanma havası başladı. Seyit İdris kendisini Mehdi ilan etmeye kalkıştığı gibi Yemen'in asıl sahibi durumunda olan İmam Yahya da ortalığı bulaştırmaya koyuldu. Osmanlı Hükümeti nihayet geniş bir reform tasarısı ile Yemen sorununu çözmeyi uygun buldu. Buna göre Yemen iki yönetim bölgesine ayrıldı. Kıyı bölgesi doğrudan doğruya hükümetin idaresinde bulunacaktı. Memleketin iç ve dağlık bölgeside İmam Yahya'nın yönetiminde özerk bir statüye sahip bulunacaktı. Ayrıca memleketin durumunu bilen liyakatlı memurların atanması, eğitimin bölgesel şartlara göre düzenlen-

[281] Rubach, Paul: Hatt-ı Saltanat-Bağdat Demiryolu, s. 30.

mesi, yönetiminde halkın geleneklerine uygun usullere başvurulması, vergi usulünün ıslahı, yol, telgraf ve daha bu gibi bayındırlık tedbirlerinin yerine getirilmesi de dikkate alınacaktı. Bu tasarısı üzerine İmam Yahya ile girişilen görüşmeler olumlu bir sonuç vermeden yeni ayaklanmalar başladı.

1910 yılı sonlarında, İmam Yahya Türklere karşı cihad ilan edip Hudeyde-San'a yolunu kesti. Bunun üzerine İzzet Paşa Komutasında (Genelkurmay Başkanı) Şubat 1911'de 31'inci piyade taburu ve 3 makinalı tüfek bölüğü ve 5 batarya topu gibi büyük bir kuvvet Yemen'e gönderildi. İzzet Paşa İmam Yahya'ya karşı bir başarılar kazandığı sırada, onunla işbirliği yapan Mekke Şerifi de Assir'de Seyit İdris'in eline geçen bazı yerleri geri aldı.[282] İzzet Paşa'nın başarıları gelişirken İtalya ile Tarblusgarp Savaşı başladı. Hükümet bu savaşta Arap alemine dayanmak zorunluğunda kaldığından Yemen'deki askersel hareketleri sürdürmekte faydadan çok zarar gördüğü için İzzet Paşa'ya İmam Yahya ile bir anlaşmaya varılması için emir verdi. Yukarıda sözü edilen reform koşulları çerçevesinde İmam Yahya ile bir anlaşmaya varılarak Yemen sorunu çözümlendi (13 Ekim 1911).

2. ARNAVUTLUK AYAKLANMALARI

Konu ve Sınırları

Arnavutluk'ta ayaklanmalar İkinci Meşrutiyet devrinden önceleride görülmüştür. Ne var ki İkinci Meşrutiyet devrinde 1909 ile 1912'de meydana gelen Arnavutluk ayaklanması öncekilere göre şiddet, nitelik ve etki bakımından çok üstündür. Ulusal bir amaçla yapılan bu isyanlar devletin yapısında büyük sarsıntılar meydana getirmiş ve ileride görüleceği gibi Balkan ittifakının hazırlanmasına ve patlak vermesine bile geniş ölçüde etki yapmıştır.

Arnavutluk

Arnavutluk Balkan Yarımadası'nın batısındadır. Osmanlı yönetiminde bu bölgenin sınırları etnik bir esasa göre çizilmiş değildi. Arnavutların çoğunluk olarak bulundukları yerlerin yakınında azınlık olarak yaşamakta olduğu yerler de, Arnavutluk olarak sayılmakta idi. Arnavutlara Arna-

[282] Bayur, Hikmet: A.g.e., C. II, K. I, s. 45.

vutluk dışında kimi bölgelerde de rastlanmakta idi. Makedonya'da ve Kuzey Yunanistan'da önemli Arnavut toplulukları bulunmakta idi. İtalya'nın Adriyatik'e bakan bazı taraflarında seyrek olarak yerleşmiş oldukları görülmektedir. İstanbul'da bile çeşitli nedenlerle yerleşmiş az sayıda Arnavutlara rastlanmakta idi.

Arnavutluk ve Arnavutlar üzerindeki bilgiler yetersizdir. Yetersiz olduğu içinde Rumeli'nin öz be öz Türkleri de Anadolu ve İstanbul halkı tarafından genellikle Arnavut sayılmıştır. Devlet hizmetinde yükselmiş Rumeli Türklerinden birçoğu siyasal edebiyatta Arnavut olarak gösterilmiştir. Nitekim Kavala Kasabası'nda doğmuş olan ve ailesi Konya civarına gelip yerleşmiş bulunan Mehmet Ali Paşa, bir kelime Arnavutça bilmediği halde Mısır'daki ayaklanmasından ötürü Arnavut olarak tarihlere geçmiştir.

Arnavutların Kökü

Arnavutların kökü üzerine verilmiş olan bilgiler çelişkilidir. Kafkasya'nın Abania yani Dağıstan bölgesinden gelmiş oldukları, Yunanlıların eski ve ilkel bir koluna bağlı bulundukları ve hatta bazı Osmanlı tarihçilerine göre Arabistan'dan gelmiş bir kabile olarak kabul edildikleri yolunda kayıtlara rastlanmaktadır. Şemseddin Sami Kamus-ül Alam'ın da Arnavutça'nın Arî dillerden olduğunu işaret ettikten sonra, onların da diğer Arî kavimler gibi Orta Asya'dan gelmiş olduklarını yazmaktadır. Nerden gelmiş olurlarsa olsunlar memleketlerinin dağlık olması nedeniyle Arnavutlar, etnik, sosyal ve kültürel özelliklerini korumaya muvaffak olmuşlardır. Kega ve Taska adlarını taşıyan iki ana dala ayrılmış olmakla beraber bu dallardan her biride, birtakım kabileleri kapsamaktadır. Kabile hayatı onlar için uzun zaman esas kalmıştır. Kişi kabilenin geleneklerine uygun olarak hareket etmeye ve kabile başkanına tam bir saygı göstermeye zorunludur. Bu derebeylik düzeni ve kabileleri arasındaki kavgalar Arnavutların siyasal bir birlik meydana getirmelerine engel olmuştur.

Osmanlı İdaresinde Arnavutluk

Arnavutların Osmanlı egemenliğine girmesi uzun sürmüştür. İlk temaslar 1383'te başlamıştır. Bunu Osmanlıların Arnavut beyleri arasındaki anlaşmazlık ve çatışmalara karışma olayları izlemiştir (1383). Yıldırım Beyazıt 1394 ile 1396 yıllarında İşkodra'dan başka Orta

ve Güney Arnavutluk'un önemli kısımlarını almaya muvaffak olmuş ise de Arnavutluk fetihlerinin tamamlanması ancak 1467'de mümkün olmuştur[283].

Arnavutların Osmanlı egemenliği altına girmeleri, sosyal hayatlarında büyük bir değişiklik yapmamıştır. Arnavut beylerine, sahibi bulundukları hak ve imtiyazlarından bir kısmının bırakılması bunların ve kendilerine bağlı Arnavutların dörtte üçü kadarının Müslüman olmasını kolaylaştırmıştır. Hıristiyan dinine bağlı kalmakta direnen Arnavutlardan ise bir bölümü Ortodoks diğer bölümü de Katolik mezhebinde bulunmaya devam etmiştir.

Müslümanlık Arnavutların ulusal benliklerini eritememiştir. Hatta Müslümanlık yolu ile gelmesi normal sayılabilecek kimi adetler Arnavutluk'ta yayılamamıştır. Arnavutların bölgeci tutuculuğu kuvvetli olduğundan, din bu ulusal tutuculuğu örten düzeysel ve hafif bir örtü niteliğinde kalmıştır. Böyle olduğu içinde aynı kabileden olan Müslüman Arnavutlarla Hıristiyan Arnavutlar arasında, Türklerde Şiilerle Sunniler arasında görülen deve kini cinsinden bir düşmanlık görülmemiştir. Nitekim Abdülaziz devrinde İşkodra ve dolaylarını gezmiş olan Cevdet Paşa, Malisya Kabilesi'nden olan Müslüman Arnavutlarla Katolik Arnavutları arasında çok sıkı bir dayanışmanın mevcut bulunduğunu görmüştür. Bunların birbirleri ile selamlaştıklarını, aileleri arasında kaç göç bulunmadığını birbirlerinden kız alıp verdiklerini, birden fazla kadın alan Katoliklerin imamlara nikah kıydırdıklarını hatta aynı bayrak altında savaşa Müslümanlarla birlikte katılıp ölen Katoliklere, şehit Müslümanlara gösterilen saygının gösterildiğini anlatır[284].

Aynı kabileye bağlı Müslüman ve Hıristiyan Arnavutlar arasındaki bu yakınlık, Osmanlı devlet adamlarında şaşkınlık yaratmıştır. Arnavutlar arasında yaşayan Türk halka göre ise, Arnavutlar ne Müslüman ne de Hıristiyan idiler. Ne oldukları soruldukça karşılık vermeyip aynı sözü tekrarlamakla yetinmekte

[283] Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: Osmanlı Tarihi, C. I, s. 210-211.
[284] Cevdet Paşa: Tezakir, s. 183, 206.

idiler. Yine Cevdet Paşa'nın anlattığına göre hükümet Arnavut Müslümanları daha esaslı olarak Müslümanlaştırmak için sünnetsiz olanları kısa bir zaman içinde sünnet ettirmeye kalkınca, sünnet edilen 5000 kişiden 30'dan fazlasının 100 yaşını geçmiş olduğu öğrenilince yaşlılar sünnet olmaktan istisna edilmiş, daha sonrada sünnet ile Müslümanlığı kuvvetlendirme işinden vazgeçilmiştir[285]. Bu olaydan birkaç yıl sonra toplanan Birinci Mebuslar Meclisi'nde (1898) Arnavut mebuslardan Yanya Mebusu Abdül Bey Arnavutların Müslümanlığı ile ilgili şu hazin tabloyu çizmiştir[286]:

"Rumeli ve Arnavutluk bölgesinde hiçbir köyde okul yoktur. Ezan okuyacak ve namaz kıldıracak imam yoktur. Sözün kısası halktan Müslüman olduklarına dair delil aransa adlarından başka gösterecek delilleri mevcut değildir".

II. Abdülhamit ve Arnavutlar

İstibdat devresinde İslamlık siyaseti izlemiş olduğu halde II. Abdülhamit Arnavutların Müslümanlığı ile ilgilenmemiştir. "İlmi beşikten mezara kadar izleyiniz" sözünü birçok Müslüman hükümdarları gibi o da anlamsız bir söz olarak kabul etmiştir. Nitekim Arnavutlarla onların sosyal durumunda bulunan diğer topluluklar için eğitimi lüks bir nesne gibi saymıştır. Hatta bu gibi toplulukları Amerika'daki Kızılderililer gibi uygarlıktan uzak tutarak saf ve etnografik belgeler gibi korumak istemiştir[287].

II. Abdülhamit, bu düşüncesini desteklemek içinde şu açıklamayı yapmıştır:

"Arnavutlar bağımsız yaşamaya alışmışlardır. Yüzyıllardan beri özgürlüklerini korumuşlardır ve buna saygı gösterilmesini isterler, onları genel bir eğitim sistemine tabi tutmak, alışmış oldukları bağımsızlıkla uzlaşamaz. Hiç akıldan çıkarmamalıyız ki, Arnavutlar bizim hem din kardeşlerimiz hem de en mükemmel askerlerimizdir. Her zaman yoksun bulunduğumuz subay ve memurları da sağlamışlardır[288]".

[285] İbid., s. 214.
[286] Karal, Enver Ziya: A.g.e., s. 382.
[287] İbid., s. 384.
[288] Ali Vehbi: Prenses et Souvenirs de l'ex Sultan Abdülhamit, s. 53.

Abdülhamit'in bağımsızlık ile kara cahillik ve din kardeşliği arasında kurmuş olduğu bu ilişki kendisinden önce ve sonrada, yalnız Arnavutlar içinde değil bütün Müslüman memleketlerin halkları içinde savunucular bulmuştur. Hatta bugün bile memleketimizde de böyle savunucular vardır. Zaten bu zihniyette etkili kişiler mevcut bulunmamış olsa idi, Müslüman memleketlerinin geri kalmış olması nasıl açıklanabilirdi? Abdülhamit'in bağımsız gördüğü Arnavut karakteri ile ilgili olarak bir Arnavut yazarının şu açıklaması dikkat çekicidir.

"İki kategori Arnavut vardı. Birincisi ilkel ve dağlı Arnavutlardır. Bunlar haydutluk yaparlar ve kendilerinden daha kuvvetli olanların hizmetlerine girerler. Sevgi ve merhamet nedir bilmezler. Zaten Arnavutça'da sevgi kelimesi de yoktur, onun yerine "istemek" kelimesi kullanılmaktadır. Bu sebebledir ki, cahil Arnavutların dini ve imanı paradır[289]. Kendilerine kim çok para verirse ona hizmet ederler. Bu gerçek bir atasözü ile de desteklenmektedir; "Arnavut'a Cehenneme gidermisin? diye sormuşlar, mori maaş ne kadar? demiş". İkinci kategoriye giren Arnavutlara gelince; Çalışkan, dürüst, açık kalpli ve her tür işlere yatkındırlar[290]".

Bu iki kategori Arnavut, kişi, aile ve kabile olarak birbirlerine Dükakin Kanunu ile bağlı idi. Kuşaktan kuşağa geçerek devam eden, bu geleneksel kanun medeni hukuk ile ceza hükümlerini kapsamakta idi. Başlıca özellikleri silah taşıma, kan gütme ve Besa ile ilgili idi. Reşit yaşına erişen çocuk silah taşıma hakkına sahip olurdu. Bundan sonra, silah Arnavut ile bitişik kardeş durumuna girerdi. Çift sürerken omuzunda, dükkanda çalışırken, elinin kolayca erişebileceği bir yerde asılı durur, yatarken de yastığının altında bulunurdu. Sözün kısası silah onun varlığının adeta bir garantisi idi. Silahın bu derecede değerli oluşu kan davası ile de ilgilidir. Kan davası Şeriatteki gibi, göze göz, dişe diş ve cana can ilkesine dayanmaktadır. Şu farkla ki kan davası kişileri, aileleri ve akrabalardan başka kabileleri de bağlar. Kabile büyükleri, kan davasında tarafları uzlaştıramadıkları tak-

[289] Dukakinzade Basri Bey: A.g.e., s. 38, 39.
[290] İbid.

dirde davacı taraf hakkın yerine getirilmesi yolunda silah kullanmak hakkına sahiptir. Bu da yeni bir kan davasının meydana çıkmasına yer verir ve taraflar arasında da düşmanlığın uzayıp gitmesine sebep olur. Besa'ya gelince, kan davası gibi kişileri, aileleri ve kabileleri bağlayan ve taraflar arasında barış ve dayanışma sağlayan yemine dayalı geleneksel bir kuraldır. Sözün kısası bu sert ve haşin ve daima silahlı durumlarıyla Arnavutlar eski Ispartalıları andıran devamlı bir ordu niteliğinde idi. İmparatorluğun yalnız Balkan eyaletlerinin bazılarında değil, Asya ve Afrika'daki bölgesel ayaklanmalarda da bir çeşit jandarma görevini yerine getirmekte idiler.

Arnavutlarda Ulusal Şuurun Başlangıcı

İkinci Meşrutiyet'e kadar Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrı bir hükümet kurma eğilimine bağlanabilecek bir harekete Arnavutlar arasında rastlanmamaktadır. Ortak bir dil ve alfabeden ve yazılı bir edebiyattan yoksun bulunmaları, büyük Fransız devriminin ulusculuk fikirlerinin Arnavutluk'ta yayılmasını ertelemiştir. Bu nedenle XIX. yüzyılın ilk yarısında Yanya'da Tepedelenli Ali Paşa ayaklanmasını ve Tanzimat'ın yürütülmesi sonucu ortaya çıkan isyanları ulusal bir nitelikte görmek mümkün değildir.

Osmanlı-Rus Savaşı (1877-78) ile Arnavutlar arasında fiziksel bir birliğin kurulması, ulusal bilincin uyanmasında ilk hareket olarak kabul edilebilir. Bu savaş ile değişen Balkan siyasal statüsü karşısında Arnavutlar, beylerinin yardımıyla kendilerini yeni Balkan devletlerine karşı korumak için 10 Haziran 1878'de Prizren'de bir Arnavut birliği kurmuşlardır. Bu birliğe Müslüman Arnavutlar yanında Hıristiyan Arnavutların da yer almış olması dikkati çekicidir. 1880'de Berlin Antlaşması hükümleri gereğince, Arnavut çoğunluğunun yaşadığı Gosinye ve Plevne nahiyelerinin Karadağ'a bırakılmasını önlemek için Arnavutlar silahlı bir direnmeye kalkışmışlardır. Bu konuda İstanbul Hükümeti'ne bile kafa tutmuşlardır. Kendilerine meram anlatmak için gönderilen Mehmet Ali Paşa'yı öldürdükten başka Müşir Ahmet Muhtar Paşa'yı da 15 tabur askerle yüz geri etmişlerdir. Her ne kadar iki yıl sonra Osmanlı kuvvetleri bu direnci kırmış ise de olumsuz hatırası Arnavutlar arasında yaşamaya devam etmiştir.

İngiltere ve Arnavutlar

Arnavutların silahlı direnmesi İngiltere'nin bu memleket üzerine dikkatini çekmiştir. 1880'de iktidara gelen Gladstone Türk düşmanı idi. Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü ilkesine bağlı geleneksel İngiliz siyasetinden çoktan ayrılmış bulunuyordu. Bununla beraber ne Avusturya'nın ne de Rusların Balkanlarda yayılmalarına ve kesin bir hakimiyet kurmalarından yana değildi. Avusturya'nın Arnavut Katoliklere sahip çıkması, Rusya'nın Ortodoks Arnavutları Karadağ'a katmak teşebbüsünü de önlemek için ilkin özberk daha bağımsız bir Arnavutluk'un kurulması fikrini benimsedi. Bu fikrin ilk izlerini, İstanbul'daki İngiliz Elçisi Goshan'ın hükümetine çektiği 26 Temmuz tarihli telgrafın şu satırlarında görülmektedir.

"Arnavutlar tüm komşularından farklı eski bir ırktır. Ondan komşu ulusların bağımsızlıklarını kazanma yolunda çeşitli Avrupa devletleri tarafından himaye edilmekte olduğunu görmektedirler. Böyle bir himayenin kendilerine yapılmadığını da görmektedirler. Millet olarakta varlıklarını bilmemektedirler. Kuzeydeki Arnavut toprakları Rusya'nın himayesinde bulunan Karadağ'a verilmektedir. Güneydeki topraklar ise İngiltere ve Fransa'nın koruduğu Yunanistan'a bağışlanmaktadır.

Eğer kuvvetli bir Arnavutluk kurulursa, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması halinde, burasının yabancı bir devlet tarafından işgal edilmesi bahanesi hayli zayıflamış olacaktır[291]".

İngiltere hükümeti bu görüşü derhal benimsemiş ve bağımsızlık yolunda ilk adım olmak üzere, Arnavutların yaşamakta bulunduğu çeşitli yönetim bölgelerinin birleştirilmesi ile imtiyazlı bir Arnavutluk idaresinin kurulmasını Osmanlı Hükümeti'ne önermiştir[292]. Abdülhamit, bu teklifi kabul etmedikten başka Arnavutlarıda kendisine bağlamak için tedbirler almıştır. Öyleki devrinde kendisinin, sarayının ve hatta hareminin güvenliğini sağlamak işini Arnavutlara vermiştir. Nezaretlerde, memurluk ve askerlikte Arnavutlar en yüksek mütemayiz mevkiler işgal

[291] Sommerville, Stroy: A.g.e., s. 353-54.
[292] Türkgeldi, Ali: Mesaili Mühimmeyi Siyasiye, s. 153.

etmişlerdir[293]. Bu durumda İngiltere Arnavut beylerini ve aydınlarını elde edip onları destekleme sureti ile bağımsız bir Arnavutluk tasarısını gerçekleştirmek yoluna girmiştir.

Genç Türkler ve Arnavutluk

II. Abdülhamit'in istibdatçı idaresini devirmek için Genç Türklerin Avrupa'da çalıştıkları sırada gene Arnavutlardan kimileri de Arnavutluk davası için çalışmakta idiler. Bunların gerçek lideri Avlonya'lı İsmail Kemal di. İsmail Kemal, Mithat Paşa'nın hizmetinde bulunmuş, onun öldürülmesinden sonra bir aralık Abdülhamit'in güvenliğini kazanmış, yüksek memuriyetler elde etmişti. Fakat bütün bu çalışmaları sırasında İngiltere Elçiliği ve İngilizlerle sıkı ilişkiler devam ettirmişti. 1901'de Makedonya sorununun alevleneceği bir sırada, Trablusgarp Valiliği'ne atanması üzerine bu memuriyete gitmeyerek İngiliz Elçisine sığınmış ve onun aracılığı ile Londra'ya gitmiş, sorumlu İngiliz devlet adamları ile görüştükten sonra Brüksel'de ilkin arkadaşı Faik Bey Konica ile "Alhaniyes" Gazetesi'ni çıkarmıştı. Daha sonra tek başına Türkçe, Arnavutça ve Rumca olmak üzere "Arnavutluk'un Selameti" adlı gazeteyi çıkarmıştır. Gazetenin adından da anlaşılacağı üzere İsmail Kemal'in başlıca amacı Arnavutluk'un kurtuluşu idi. Makedonya sorununun devletler arası bir özellik kazanması üzerine, Genç Türkler'den Prens Sabahattin grubu ile anlaşmış ve onun çevresinde "Ademi Merkeziyet" programının yürütülmesi ile Arnavutluk'un bir özerklik statüsüne kavuşturulabileceğini ümit etmeye başlamıştır. Bu arada Mısır'daki Arnavut Komitesi ile de temaslarda bulunmuş ve bir Arnavutluk Prensliği kurulması imkanlarını araştırmıştır.

İsmail Kemal, bundan sonra, Meşrutiyet'in ilanı perdesi altında Prens Sabahattin takımını da peşinden sürükleyerek Trablusgarp Valisi Arnavut Recep Paşa ile bir ayaklanma planı hazırlamıştır. Bu plana göre Recep Paşa kuvvetleri Bolayır'da Saros Körfez'ine veya Selanik'e çıkarılacak ve bu hareket bir taraftan İngiliz filosu öte yandan Arnavutluk'un ayaklanması ile desteklenecek ve Abdülhamit Anayasa'yı ilan etmeye zorlanacak-

[293] Sommerville, Stroy: A.g.e., s. 364.

tı. İsmail Kemal bu konuda Paris Elçisi Sir Edward Mouson'un aracılığı ile İngiliz hariciyesi ile ilişki kurmuş, onların yardımı ile para ve silah yardımı sağlamıştır. Ne var ki Recep Paşa kuvvetlerinin taşınması için gerekli vapurların Yunanistan'dan temini Atina Hükümeti'nce önlendiği için sözü edilen plan uygulanamamıştır.

İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Arnavutlar

Genç Türklerin İttihat ve Terakki Cemiyeti kolunun çalışmalarıyla Meşrutiyet'in duyurulması Arnavut problemini yeni bir kalıba dökmüştür. İttihatçılar Türk liderleri Osmanlılık ilkesinin Anayasa'nın çizmiş olduğu sınırlar içinde gerçekleştirilmesi, idarenin merkezcilik esası üzerine kurulması ve bağımsız bir dış siyaset güdülmesinden yana çıktıkları halde İttihatçı olan ve olmayan Arnavutların çoğunluğu bu üç noktada da başka türlü düşünmekte idiler. Onlara göre karakteri ve geleneksel imtiyazları ile uzlaşmayan Anayasa maddeleri ve merkezcilik sistemi Arnavutluk'ta tatbik edilmemeli idi. Dış siyasette de, Almanya'ya değil İngiltere'ye bağlanılmalı idi. İsmail Kemal'in temsil etmekte olduğu bu fikir etrafında toplanan Arnavut mebuslardan Hasan Priştine, Esat Toplam, Müfit, Süreyya ve Dükakinzade Basri, İttihatçılara karşıt olan Prens Sabahattin'in kurduğu veya himaye ettiği teşekküllere girdiler. İngiliz taraftarı Kıbrıslı Kamil Paşa'yı desteklediler ve en sonunda Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne üye oldular. Bu arada da Arnavutluk'ta hükümete karşı ayaklanmalar meydana gelmesinde büyük rol oynadılar.

Arnavut Ayaklanmaları

Meşrutiyet'in duyurulması ile Balkan Savaşı arasında geçen dört yıl gibi kısa süre içinde Arnavutluk'ta dört ayaklanma meydana geldi. Arnavutlar Meşrutiyet'in duyurulmasında önemli rol oynamakla beraber Meşrutiyet idaresinden umduklarını bulamamışlardı. İttihatçıların İmparatorlukta ne Türk, ne Bulgar, ne Ermeni, ne Arap, ne de Arnavut kalmadığı, bunların hepsinin Anayasa'ya göre eşit hak ve vazifelere sahip özgür vatandaşlar olduğu yolundaki fikirlerini benimsememişlerdi. Arnavut kalmak istediklerini, Arnavutluk'u özgür bir duruma getirmeyi amaç tuttuklarını sürekli tekrarlamışlardı. Siyasal

liderlerinin ve yabancı devletler entrikalarının da etkisi bulunduğu bu direnişleriyle ergeç hükümetle çatışmaları zorunlu idi. 31 Mart gericilik olayı bu çatışmanın bahanesini yaratmış oldu. İsmail Kemal ile arkadaşlarının hazırlanmasında büyük rol oynamış oldukları bu olayın bastırılması, İsmail Kemal'in İngiliz Elçiliği'ne ikinci kez sığınarak memleket dışına kaçması, olayda suçu görülen Arnavutların asılması, Arnavutluk'ta olumsuz bir tepki yaratmaktan uzak kalmadı.

27 Temmuz 1909'da Arnavutluk Komitesi'nce düzenlenen Debre Kongresi'nde saptanan isteklerden bazılarının özerk bir Arnavutluk statüsü ile ilgili bulunması, İttihatçılarla Arnavutların arasını bir daha onarılamayacak biçimde açtı. Bundan faydalanan ve daha başlangıcından beri Meşrutiyet'e karşı yön almış olan İsa Bulatın, isyan bayrağını açmakta tereddüt etmedi (Temmuz 1909). Hükümetin Cavit Paşa komutasında gönderdiği kuvvetler, eşkiya hareketi diye adlandırılan bu ayaklanmayı, iki taraftan birçok mal ve insan kaybı bahasına bastırabildi.

2 Mart 1910'da ikinci Arnavutluk ayaklanması meydana geldi. Ayaklanma bölgesi İpek, Priştine, Velçetrin idi. Görünümde ayaklanmanın yakın nedeni bu yerlerde devlet memurlarına karşı girişilen cana kıyma olayları üzerine sıkıyönetim ilan edilmesi idi. Bu olay üzerine ayaklanan halk yeni konulmuş olan vergilerin kaldırılmasını, mecburi askerlik kanununun değiştirilmesini, halkın elindeki silahların toplanması hakkındaki hükümet kararının geri alınmasını istemiştir. Hükümet, kanun hükümranlığını sağlamak için asilere karşı kuvvet kullanmak zorunda kalmıştır. İlkin Şevket Turgut Paşa komutasında kuvvet göndermiş, daha sonra Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa kendisi ayaklanma bölgesine gidip sert tedbirler almak sureti ile ve yeniden mal ve can kaybı bahasına bu isyanı sona erdirmiştir.

1910 yılının sonbaharının sonlarına doğru üçüncü Arnavutluk isyanı Malisor Arnavutları arasında patlak verdi. Malisorlar Katolik veya Ortadoks idiler. Katolikler Avusturya'dan Ortadoksular ise Karadağ'dan yardım görmekte idiler. 1911 yılı Mayıs ve Haziranı'nda Abdullah Paşa komutasında gönderilen kuvvetler, bu sebeple ve arazinin çok dağlık bulunması yüzünden büyük

güçlüklerle savaşmak zorunda kaldılar. İsyancılardan bir kısmının Avusturya ve Karadağ'a sığınmaları bu iki devletin Osmanlı Hükümeti yanında diplomatik girişimlerde bulunmalarına yol açtı. Bu girişimler sonunda Rusya'nın da katılması üzerine Malisorlularla anlaşmaya gidildi. Kendilerine vergi muafiyeti, silah taşıma hakkı, askerlik hizmetlerini memleketlerinde yapmak imtiyazı tanınmak suretiyle ayaklanmalarına son verildi. Müslüman Arnavutlar, bu hakların kendileri için evvelce esirgenmiş olmasından küskünlük duydular.

Dördüncü Arnavutluk isyanı, silahları kendilerine bırakılan Malisorilerin 2 Mart 1912'de tekrar ayaklanmaları ile başladı. Haziranda Müslüman Arnavutlar da baş kaldırdılar. Bu son ayaklanmada İttihat ve Terakki ile Arnavutların ilişkileri III. Selim zamanında Nizamı Cedid karşısında Yeniçeri ordusunun durumunu hatırlatmakta idi. Yeniçeriler, Nizamı Cedid'e girmektense Moskof olmayı uygun gördüklerini öne sürmüşler ve ıslahatçı hükümeti devirmişlerdi. Yeniçeriler bu hareketlerinde ulema ve gerici devlet adamları tarafından desteklenmişler ve muvaffak olmuşlardır. Bu kez Arnavutluk isyanı Yunan asıllı Arnavut mebuslarının da üyesi bulunduğu Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın eseri idi. Fırkanın kurucularından, sonraları Türk milliyetçiliği şampiyonu rolünde görülecek olan Rıza Nur bile Arnavutların kışkırtılmasında çalışmaktan çekinmemiş ve bu çalışmaları ile de sonradan öğünmüştür.

Arnavut isyancıları, Sait Paşa Hükümeti'nin çekilip yerine Kamil Paşa Hükümeti'nin gelmesini, yeni mebus seçimlerine gidilmesini, askerlik hizmetini Arnavutluk'ta yapmayı, silah taşımalarına müsaade edilmesini, hükümet memurlarının Arnavut olmasını veya Arnavutça'yı iyi bilmelerini istiyorlardı. Ayrıca yalnız Arnavutluk'u ilgilendiren ekonomi, kültür ve toplum konularında reform istemekte idiler[294]. İttihat ve Terakki subayları Trablusgrap'ta binbir yoksulluk içinde İtalyanlara karşı başarılı bir savunma savaşı yaptıkları sırada Rıza Nur, Prens Sabahattin ve Halaskârcı subaylar Arnavutların ayaklanmasını ve

[294] Bayur, Yusuf Hikmet: A.g.e., C. II, s. 519-20.

isteklerini desteklemeye koyulmuşlardı. Bu bunalım içinde Mahmut Şevket Paşa Hariciye Nazırlığı'ndan (11 Temmuz) Sait Paşa'da Sadrazamlıktan çekilmek zorunda kalmışlardı (16 Temmuz). Sait Paşa Kabinesi'nin çekilmesi ile İttihat ve Terakki de iktidardan düşmüştü (17 Temmuz). Bu suretle dördüncü Arnavut ayaklanması bir hükümet darbesi etkisi yapmıştır. Mebuslar Meclisi'ndeki Arnavut mebuslar, Arnavutluk isyanını "Zulme karşı ayaklanma" olarak vasıflandırmışlar ve meşruluğunu savunmuşlardır[295].

22 Temmuz'da Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Sadrazamlığında kurulan hükümetin ele aldığı ilk iş Arnavutluk ayaklanması oldu. Sadrazam'ın tarafsız kabine diye ilan ettiği bu hükümette İngiltere'nin bir numaralı dostu olduğu için Arnavutların gözbebeği gibi sevdikleri Kamil Paşa da vardı. Gazi Ahmet Muhtar Paşa Arnavut isyancılarının "Osmanlı doğmuşuz Osmanlı ölmek isteriz"[296] sözünün maskelediği muhtariyet ve bağımsızlık amaçlarını bilmekte ve bilmezlikten gelmekte idi. Ona göre isyan devlete karşı değil İttihat ve Terakki Partisi'ne karşı idi. Bu Parti tarafından reddedilmiş olan isteklerinde normal olmayan bir tarafı da yoktu. Dolayısıyla isyancıların istekleri kabul edildiği gibi Mebuslar Meclisi de yeni seçimler yapılmak üzere kapatıldı. Ne var ki bu bu tedbirler Arnavutları yatıştıracağına şımarttı. Priştine'de ve daha sonra Üsküp'te silahlı toplantılar yaptılar. Bir aralık Arnavutlar Selanik ve Köprülü üzerine yürümeye bile kalkıştılar. Bu durum karşısında hükümet evvelce İttihatçı hükümetin yaptığı gibi top ve tüfek kullanmak suretiyle şiddet usulüne baş vurulacağını duyurdu. Ayaklanma güçlükle durdurulabildi[297]. Bu dört aşamalı Arnavutluk ayaklanmalarının olumsuz sonuçları Makedonya olaylarında ve Balkan Savaşı'nda görüldü.

[295] Tanin, 2 Temmuz 1912.
[296] Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Abdullah Paşa'nın Hatırasına Cevabı, s. 8.
[297] Bayar, Celal: A.g.e., C. III, s. 778.

3. MAKEDONYA OLAYLARI

Bir Hatırlatma

Balkan Savaşı'nın yakın nedenlerinden en önemlisi sayılabilecek olan Makedonya sorununun doğum tarihi 1878, doğum yeri de Berlin Antlaşması'dır. İlk Makedonya isyanları 1909 yılında başlamış ve Avrupa büyük devletlerinin işe karışmalarıyla bir reform aşamasına girmişti[298]. Büyük devletlerin sivil ve asker uzmanlarımında görev aldıkları reform denemesi İkinci Meşrutiyet'in duyurulmasına kadar sürmüştür. Bundan sonra bu denemeyi tamamlamak Osmanlı Hükümeti'ne kalmış oluyordu.

Meşrutiyet ve Makedonya

Meşrutiyet'in duyurulması çeşitli etnik topluluklar arasında yıllardan beri sürüp gelen anlaşmazlıklarla çatışmalara son vermiş gibi idi. "Bulgar, Sırp ve Yunan çeteleri dağlardan indiler. Makedonya'yı kanlara boyayan eşkıyalıklar ve cinayetlerden eser kalmadı.... Her taraftan eşitlik ve kardeşlik sözleri yükseliyor. Her ulusal topluluğun din adamları, hocalar, papazlar ve hahamlar birbirlerini kucaklayıp öpüyorlardı"[299].

Makedonya Sorunun Elemanları

Fakat bütün bu duygulu görüntüler, Makedonya sorununu meydana getirmiş olan çeşitli etkenleri ortadan kaldıracak ortak bir kaynaktan gelmiyordu. Makedonya halkı arasında yüzyıllar boyunca uyuşmuş olan ve henüz uyanmaya başlayan din ve mezhep kinlerini, ulusal emelleri ve siyasal rekabetleri ancak maskeleyebiliyordu. Makedonya sorunu, Osmanlı İmparatorluğu'nda hangi hükümet sistemi kabul edilirse edilsin, ne gibi bir reform yürütülürse yürütülsün, çözümlenmesi mümkün olmayan bir sorun durumuna gelmişti. Sorunu etkileyen elemanlar Makedonya'nın etnik yapısı, Osmanlı Devleti'nin yürütmek istediği reform karakteri, Balkan devletlerinin Makedonya ile ilgisi ve ilişkileri ve büyük devletlerin tasarıları idi.

[298] Karal, Enver Ziya: A.g.e., s. 146.
[299] Fani Muhsin (Şeyh): A.g.e., s. 13-14.

Etnik ve Sosyal Durum

Makedonya'nın etnik ve sosyal durumu karışıktı. Manastır, Kosova ve Selanik vilayetleri[300] halkı canlı bir etnografya müzesini andırmakta idi. Türkler, Arnavutlar, Bulgarlar, Sırplar, Ulahlar, Yahudiler yanyana yaşamakta, fakat din, mezhep, dil ve kültürlerini koruduklarını için aralarında kimlik cüzdanlarında yazılı "Osmanlı" kelimesi dışında ortak bir bağıntıları bulunmamakta idi.

Rum ve Yahudiler, genellikle esnaflık ve ticaret ile uğraşmakta idiler. Arnavutların bir bölümü ve Ulahlar hayvancılık ile hayatlarını kazanıyorlardı. Bulgarlar ve Sırplar çiftçilik yapıyorlardı. Çiftçilik büyük çiftlik sistemine göre ayarlanmıştı. Toprak Türk veya Arnavut beyliklerine ait idi[301]. Bulgarlar ve Sırplar bu topraklar üzerinde yarıcı olarak çalışmakta idiler.

"Manastır, Kosova ve Selanik vilayetlerinde 932 köyde halk işleyecek topraktan yoksun bulunmakta idi. Köylerin tümünden ancak 300'ünde halk beylerden satın alma suretiyle az çok geniş bir toprağa sahip olmuşlardı. Yarıcı olarak çiftçilik yapan köylüler bu toprakların eskiden dedelerine ait olduğu ve Rumeli'nin fethi üzerine Türklerin eline geçmiş olduğuna dair bilgi edinmişlerdi. Hıristiyan halk, bundan başka hükümet tarafından Makedonya'da göçmen yerleştirilmesine de karşıt idi. Göçmen yerleştirilmesi Kırım Savaşı ile başlamıştı. Memleketlerini bırakan Tatarlar ve Çerkeslerden bir kısmı Makedonya'ya yerleştirilmişti. Avusturya'nın Bosna ve Hersek'i yönetimine alması üzerine de İkinci Meşrutiyet devrinde bu vilayetlerden gelen Müslümanlara, büyük çiftlik sahiplerinden hükümetçe satın alınan topraklar verilmeye başlanmıştı[302].

Halk için ön planda gelen bu toprak davası yanında başka şikayetlerde vardı. Kimi yerlerde angaryaya tabi tutulmakta idiler. Bir çeşit keyfi vergi olan Salma'ya da boyun eğmek zorunda kalıyorlardı. Abdülhamit devrinde kökleşen rüşvetin de önü alınamamıştı. Bütün bu kötü yönetim kalıntıları yanında zaptiye

[300] Bu üç vilayet Makedonya'yı meydana getirmekteydi.
[301] Rumeli'de büyük toprak sahiplerine "Ağa" yerine "Bey" denilmekteydi.
[302] F.-FO.: A.g.e., s. 44-45.

(jandarma) dayağı, hükümetin bir türlü bırakamadığı batıl bir düzen ve yönetim usulü sürüp gitmekte idi.

Bütün bu nedenlerle Makedonya'nın çeşitli etnik gruplarında Türklere ve hükümete karşı eskiden beri din ve mezhep yüzünden sürüp gelen kinlere Meşrutiyet devrinde ulusal ve sosyal kinlerde eklenerek komiteciliği de yaratmıştı. Meşrutiyetin duyurulması üzerine komitecilik hükümetin giriştiği reform hareketleri üzerine yeniden başlamıştı.

Reform ve Tepkileri

Makedonya'da reform yapılması gereği halk tarafından olduğu gibi hükümetçe de kabul edilmişti. Ne var ki reformun niteliği hakkında iki tarafın düşünceleri ayrı idi. Halk her şeyden önce güvenliğin sağlanmasını ve ekonomik sıkıntılarının giderilmesini istiyordu. Fakat bu istekler yerine getirilirken ve tarihsel, siyasal ve kültürel geleneklerinden hiçbir fedakarlığa katlanmak niyetinde değildi. Hükümete gelince reform konusunu Anayasa ilkeleri çerçevesinde tasarlamakta idi. Bu ilkelere göre de etnik anlamının ötesinde siyasal alanlarda bir millet meydana getirmeyi amaç tutmuştu. Bu milletin adı "Osmanlı Milleti" olacaktı. Osmanlı milleti için özgürlük, eşitlik, adalet, kardeşlik birleştirici ve ortak değerler haline getirilecekti. Ayrıca, Türkçe de resmi dil olarak kullanılacaktı. Hükümeti kontrol eden İttihatçılar bu yolda ön gördükleri reforma "İttihad-ı Anasır" (çeşitli toplulukları birleştirme) adını vermişlerdi. İttihatçılar 1909 ile 1911 yılları arasında düzeni sağlamak için çeteciliği yasak eden kanunu çıkarıp, halkın elinden de silahları toplamaya giriştiler. İmparatorluktan ayrılmak ülküsünün propagandasının yapıldığı siyasal kulüpleri kapattılar. İlk öğretimin üstündeki okullarda Türkçe'yi zorunlu dil haline getirdiler ve nihayet askerlik hizmetini de zorunlu kıldılar.

Bütün bu hareketler Makedonya'da Hıristiyan halkın olduğu kadar Müslüman Arnavutların da şiddetli tepkileri ile karşılandı. Hükümet kimi yerlerde kuvvet kullanmak zorunda kaldı. Çeteciliğin kaldırılması sırasında bölgesel çatışmalarda iki taraftan da ölenler oldu. Silahların toplanmasında da halka dayak atıldı

ve işkence yapıldı. Zorunlu askerlik hizmetine gelince, her etnik topluluk bu hizmeti çoğunluk teşkil ettiği yerde yerine getirmekte direniyordu.

Türkçe'nin resmi dil haline getirilmesi üzerine tedbirler alınmasına girişilmesi ise havayı daha da sertleştirdi. Türk olmayan topluluklar, kendilerinin Türkleştirilmek istendiğinde feryad etmeye başladılar. Bu feryatlar hükümetin Rumeli'de Bosna ve Hersek göçmenlerini yerleştirmeye kalkışması üzerine daha da yüksek perdeye çıktı. Hükümetin reform tedbirleri sosyal ve ekonomik nitelikten yoksundu. Ne var ki düzen kurulmadan önce bu çeşit bir reform düşünmek ve yürütmekte olağan görünmemekte idi. Kamil ve Ahmet Muhtar Paşalar gibi kimi fani pirlerin halkın geleneklerine dokunulmaması yolundaki düşünceleride bir bakıma "Rumeli'de Meşrutiyet'in yürütülmesine lüzum yoktur" gibi bir sonuca varmakta idi. Sözün kısası Makedonya'da reformun yürütülmesi, hükümeti bir çıkmaza sokmuştu. Reform denemesi önceden ayrı ayrı kendi hesaplarına çalışan Bulgar, Sırp ve Rum çeteleri arasında bir yakınlaşmaya yöneltilmiş ve Balkan devletlerinin de kışkırtmalarına aralık duran kapıyı genişletmiştir.

Makedonya ve Balkan Devletleri

Balkan Devletleri toprak ve nüfus bakımından küçük idiler. Yaş itibariyle de genç idiler. En yaşlısı olan Yunanistan 1830'da bağımsızlığına kavuşmuştu. Romanya, Bulgaristan ve Sırbistan ise ancak 1878'de istiklallerini elde etmişlerdi. Bununla beraber bütün devletlerin geleceğe dönük büyük tasarıları vardı. Yunanistan Megalo İdea peşinde koşmakta idi. Sırbistan "Yugoslavya"yı meydana getirmek hayali ile avunuyordu. Bulgaristan'ın ülküsü, her şeyden önce Ayastafanos (Yeşilköy) Antlaşması ile kurulması düşünüldüğü halde, Berlin Antlaşması ile önlenen büyük Bulgaristan'ın kurulmasını sağlamaktı. Bütün bu büyük tasarı ve ülküler birer uçları ile Makedonya'da düğümlenmekte idi. Sözü geçen devletlerden her biri Makedonya'nın tümü olması bile hiç olmazsa büyük bir bölümünü kendi topraklarına katmayı düşünüyordu. Bunun içinde komiteler kurarak veya kurulmuş komiteleri hi-

maye ederek nüfusunu bu memlekette geliştirmek için güçlendirmek yolunu tutuyordu. Bu yolda konsolosluklar ve din adamları (papazlar)ndan faydalanıyordu.

Köy muhtarları ve papazlar, konsoloslardan talimat ve para almakta idiler. Bulgar ve Sırp hükümetleri maaşlı eşkıya çeteleri gezdiriyor ve her yerde düzenin bozulmasına çalışıyorlardı. Osmanlı Hükümeti bu durumun hakkından gelmek için yeteri kadar jandarmaya sahip bulunmadığı için İzleme Taburları (Takip taburları) kullanmak zorunda kalıyor idi ise de bununda köklü bir faydası görülmüyordu. Çete teşkilatı en küçük köylere kadar yayılmıştı. Komşu devletlerden sınırı gizlice geçip Makedonya'ya giren eşkıyalar köylerde istedikleri kadar silah ve yardımcı bulabiliyorlardı. Çetecilikte Bulgarlar başta gelmekte idi. Teşkilat Bulgar Kralı Ferdinand tarafından destekleniyordu. Kralın Makedonya'ya gönderdiği özel ajanlar, çete başları ile ilişki kurmuşlardı. Bulgarlar arasında da işlek bir propagandaya girişmiş bulunuyorlardı.

1910 yılı yazında Bulgaristan gazetelerinde Makedonya sorunu ön planda yer almaya başladı. Tema şu idi: Türkiye Makedonya'da reform programını gerçekleştirmekten aciz kalmıştır. Tarihin kaydettiği en barbar ve en gerici rejimlerin yapmaya cesaret edemediğini Meşrutiyet Türkiyesi yapmaya koyulmuştur. Makedonya'yı Bulgarlardan temizlemek için çalışmaktadır. Bulgarlar her çeşit baskı ve işkencelere tabî tutularak göç etmeye zorlanmaktadır ve yerlerine Türk göçmenler yerleştirilmektedir. Fransız, İsviçre ve İngiliz gazeteleri Bulgar iddialarını desteklemekten geri kalmamakta idiler. Türklerin, çeşitli ırk topluluklarını Türkleştirmeye koyulduklarından söz ederek bir çıkmaza girmiş oldukları konusunda durmakta, federasyon meydana getirilmesini öne sürmekteydiler. Bu davranışların arkasında gizli yatan sömürücü düşünce ise Balkan sorunları uzmanı tanınan bir yazar tarafından şu suretle belirtilmektedir:

"...Makedonya, sükun ve düzen sağlayacak bir yönetim sayesinde Osmanlı Hükümeti'ne kısa zamanda önemli gelir sağlayacağından, başka uzak yerlerde sömürge ve pazar kavgalarına girişmiş

olan Avrupa devletlerinin endüstrisi için de ayrıca önemli bir sürüm yeri olacaktır[303]".

Osmanlı Hükümeti kuvvet ile çeteciliğin kökünü kazımaktan aciz kalınca Bulgar çete başılarından Makedonya'nın muhtariyetinden yana olanları Bulgaristan'a katmak taraftarlarına karşı tutmaya başladı. Öte yandan da Sırp çetelerini Bulgar çetelerine karşı desteklemek gibi bir harekete girişti. Bu sakat tutum ile çetecilik daha bulaşık bir hal aldı. 1911 yılında Arnavutların ayaklanmaları çetelerin aralarındaki anlaşmazlıkları çözüp birlikte hareket etmelerine bir fırsat yarattı. İtalya'nın Trablusgarp'a saldırması aralarındaki dayanışmayı daha da kuvvetlendirdi. Makedonya'nın çeşitli bölgelerinde yol kesme, adam soyma ve öldürme olayları çoğaldı. Balkan devletlerinin Türkler aleyhindeki propagandalarını kuvvetlendirmelerine ve aralarında bir ittifak kurarak Balkan Savaşı'nı hazırlamalarına da geniş ölçüde yaradı.

[303] Landmont, Comte de: A.g.e., s. 182.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TRABLUSGARP VE BALKAN SAVAŞLARI

I. TRABLUSGARP SAVAŞI

1. TRABLUSGARP'IN OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA DURUMU

Trablusgarp'ın İmparatorluk'taki Yeri

İtalya'nın 29 Eylül 1911'de Osmanlı Hükümeti'ne verdiği ültimatom ile Trablusgrap'ta başlattığı savaş sırasında bu memleket üç buçuk yüzyıldanberi Osmanlı hakimiyetinde bulunmakta idi. Trablusgarp'ın yüzölçümü bir milyon kilometre kareden fazladır. Doğal coğrafya bakımından asıl Trablus, Bingazi yahut Barka ve Fizan bölgelerini kapsamakta idi. Bu üç bölge birbirlerinden çöl ile ayrılmış bulunmaktadır. Trablusgarp'ın deniz kıyıları ve bunlara yakın alanı, Batı Anadolu ile Avrupa'nın Akdeniz iklimine sahiptir. Önemli akarsuları bulunmamakla beraber rutubeti vardır. Toprağı verimlidir. Zeytin, portakal, limon ve Akdeniz iklimine has daha başka ağaçları, bitki özellikleri arasında göze çarpmaktadır.

Trablusgarp'ın nüfusu 1.500.000 kadar idi. En eski halkı olan Berberler Müslümanlığı kabul ettikten sonra Araplarla karışmışlardı. Kur'an'ın etkisi ile Arapça'yı kabul etmişlerdi. Dağlık ve çöllük bölgelerde yaşayanlarla kenarda kalmış vahalarda oturanlar ise Berber dilini kullanmaya devam etmişlerdi. Halktan 7.000 kadarı Yahudi idi. Bu sayıdan daha az sayıda Katolik mezhebinde bulunan Maltalılar vardı. Geri kalan ve büyük çoğunluğu teşkil edenlerde Maliki mezhebinde Müslümanlardı. Müslümanlar arasında memur durumunda az sayıda Türk'te vardı.

Trablusgarp'ın sosyal ve ekonomik durumu, Kuzey Afrika'nın diğer memleketlerindeki halkın durumunu az çok andırmakta idi. Hayat seviyesi şehirlerde yaşayan birkaç imtiyazlı ailenin dışında çok düşük idi. Ziraat ile uğraşan halk ancak kendi ihti-

yaçlarını sağlayacak kadar ekin ekmekte idi. Fazla kazanç ayıp sayıldığı için tahıl ticareti yapılması düşünülmediği gibi, ormanlarda bulunan yabancı zeytin ağaçlarının ıslah edilmesi de akla getirilemezdi. Şehirler dışındaki halk, elbise yerine bir ihrama sarılmakla işin içinden çıkarlardı. Başlıca yemekleri arpa, zeytin yağı ve bamyadan yapılan bir yemekti. Memleketin başlıca ticareti, tuz, zeytinyağı ve hayvan derisi gibi nesnelerin Avrupa malları ile değiş tokuşuna dayanmakta idi. Bundan başka Sudan'dan gelen deve kuşu, fildişi ve daha başka maddelerde yine Avrupa eşyası ile Trablusgarp'ta mücadele edilirdi.

Yönetim bakımından Trablusgarp Vilayeti dört sancak ile bir bağımsız sancağa ayrılmış bulunuyordu. Sancaklar asıl Trablus, Mams, Cebel ve Fizan idi. Bağımsız sancak da Bingazi idi. Sancaklar kazalara, kazalarda nahiyelere ayrılmıştı. Bingazi dışında kalan dört sancağın kazalarının toplamı 23, nahiyelerinin toplamı ise 19 idi.

Tarihsel Bir Hatırlatma

Trablusgarp (Bingazi dahil) 1553'te Kanuni Sultan Süleyman devrinde Turgut Reis ve Sinan Paşalar tarafından alınarak Osmanlı İmparatorluğu'na katılmıştı. İlkin imtiyazlı bir sancak olarak örgütlendi. Turgut Reis'in ölümü üzerine, hükümet merkezi olan İstanbul ile ilişkileri gevşedi. İstanbul'dan 1600 kilometre kadar bir mesafede bulunması yönetiminin özerk bir biçimde gelişmesine vardı. 1714 yılında Karamanlı Ahmet Paşa ile valilik bu aileden gelen kimselere geçmeye başladı. Valiler, Padişah'a geleneksel vergi ve hediyelerini göndermek dışında yönetimlerinde adeta bağımsız idiler. Osmanlı Devleti'nin kudretine güvenerek korsanlık yapmakta idiler. Akdeniz'de ticaret yapmakta bulunan devletlerden bazılarının ticaretlerinin güvenliği için valiye vergi vermek zorunda kaldıkları oluyordu. 1796'da Amerika Birleşik Devletleri de böyle bir vergiye bağlanmıştı. 1801'de bu verginin artırılmasının istenmesi yüzünden çıkan bir anlaşmazlık çeşitli savaş aşamalarından geçmek suretiyle 1815 yılına kadar sürmüş ve Amerikan isteklerinin kabulü ile sonuçlanmıştır.

1798'de Napolyon Bonapart'ın, Mısır'a asker çıkarması üzerine Osmanlı Hükümeti Kuzey Afrika'daki eyaletlerine ve bu arada

Trablusgarp Valisi'ne de gönderdiği bir emirle ellerinde bulunan araçların tümü ile Tulon ile İskenderiye arasında işleyen Fransız gemilerinin korsanlıkla durdurulmasını ve düşmanın geri hizmetinin aksatılmasını istemiştir.

1830'da Cezayir'in Fransızlar tarafından işgal edilmesi, bu olayı izleyen yıllarda Mısır'da Mehmet Ali Paşa'nın ayaklanması ve Trablusgarp'ta da kargaşalıklar çıkması üzerine 1835 tarihinde Osmanlı Hükümeti işe karışarak Trablusgarp'ın imtiyazlı yönetimine son vermiştir. O tarihten bu yana Trablusgarp, hükümet merkezine bağlı bir vilayet gibi ve İstanbul'dan atanan valiler tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin müttefikleriyle birlikte Kırım Savaşı ile meşgul bulunduğu sırada Gırma adında bir şeyhin kışkırtması ile geniş bir isyan çıkmıştır (1855). Bu isyanın nedenleri arasında Osmanlı Devleti'nin çürük idaresi başta gelmekle beraber Fransız entrikalarıda etkili olmuştur[304]. Güçlükle bastırılan bu isyandan sonra İkinci Meşrutiyet devrine kadar düzen bozucu olaylar ara ara çıkmakta devam etmiştir. İkinci Meşrutiyet'in duyurulması üzerine toplanan Mebuslar Meclisi'ne Trablusgarp da mebus yollamıştır.

II. Abdülhamit'in uzun sürmüş olan istibdat devrinde Trablusgarp tamamen ihmal edilmişti. Memleketin kalkınmasına yararı dokunabilecek hiçbir tedbire başvurulmamıştı. Abdülhamit ve yardımcıları Trablusgarp'ı ancak özgürlük savaşı yapanları göndermek için bir sürgün yeri düşündükleri vakit hatırlamakta idiler.

İkinci Meşrutiyet'in duyurulması üzerine Mebuslar Meclisi'ne gönderilen Trablusgarp mebusları memleketin acıklı durumunu belirtmeye ve reform gereğini göstermeye gayret etmişler ise de, bununda bir faydası görülmemiştir. Vilayetin bu kendi haline terk edilmiş durumu, sömürge yarışına girişmiş olan Batı Avrupa devletlerinin dikkatini çoktan çekmiş bulunuyordu. Bunlardan İtalya, Trablusgarp'a yerleşmek için Berlin Kongresi'ni izleyen yıllarda hazırlanmaya girişmiş ve İkinci Meşrutiyet'in duyurulmasından sonrada fırsat beklemeye başlamıştır.

[304] Karal, Enver Ziya: Ali Paşa'nın Trablusgarp Valisi'ne Bir Tahriratı; Tarih Vesikaları Dergisi, S. IV, s. 297-302.

2. İTALYA VE TRABLUSGARP

Çağdaş Emperyalizm

İtalya'nın Trablusgarp ile ilgisinin uzak nedeni, Akdeniz ile Afrika'nın devletleri arasında bir sorun haline gelmesidir. Modern görüntüsü ile bu sorunun gelişip İtalya'ya dokunması şöyledir: Yakınçağ başlarında Kuzey Afrika'da Mısır, Trablusgarp, Tunus ve Cezayir Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı eyaletlerdir. Cezayir'in batısında bulunan Fas Sultanlığı bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürmekle beraber o da Osmanlı İmparatorluğu gibi bir çöküş devrine girmiş bulunmaktadır. Aynı sıralarda Afrika'da sömürgesi olan iki devlet vardı ki bunlardan birisi Portekiz diğeride İngiltere idi. Fransa büyük devrimi sırasında Napolyon Bonapart'ın Mısır'a saldırması ile (1798) Osmanlı Afrikası'nın sömürge haline getirilmesi yolunda ilk adım atılmıştı. Fransa için bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen, girişim nedeni ortadan kalkmamıştı. Nitekim Fransa 1830'da Cezayir'e yerleşmekle Kuzey Afrika'da tasarladığı sömürge imparatorluğunun temelini atmıştı. Aynı olay ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman memleketlerinin parçalanmasıda başlamış oluyordu.

XIX'uncu yüzyılın ikinci yarısının ilk yirmi yılında, Avrupa'da meydana gelen büyük siyaset ve ekonomi olayları çağdaş kapitalizmin şekillenmesine ve büyük devletlerin sömürgecilik alanında büyük bir yarışa atılmalarına neden olmuştur. 1870'de Alman ve İtalyan birliklerinin kurulması olayı Avrupa büyük devletleri arasındaki siyasal dengeyi yeni bir biçime sokmuştur. Siyasal liderlik Fransa'dan Almanya'ya geçmiş, Paris büyük siyaset olaylarının başkenti olmaktan çıkarak yerini Berlin'e bırakmıştır. Öte yandan İtalyan çizmesi Akdeniz'deki uyuşuk durumundan kurtularak harekete başlamıştır. Bu olaydan bir süre önce Süveyş Kanalı'nın açılmasıda büyük devletlerin Akdeniz siyasetlerinde yeni bir değişikliğe başlangıç olmuştur. Süveyş Kanalı'nın açılması ile Akdeniz, Asya ile Avrupa arasındaki ticaret yollarının en kısası durumuna girmiş ve Kuzey Afrika memleketlerinin değeri artmıştır.

1870 yılını izleyen yıllarda 1848 Fransız Devrimi sıralarında doğmuş olan yeni ve genç kuşaklar, Avrupa memleketlerinde si-

yaset ve ekonomi alanlarında çeşitli yönlerden etkili olmaya başlamışlardır. Endüstrinin gelişmesi, nüfus artışı, hammadde kaynaklarına ve mamul eşyanın sürülmesi için pazarlara olan ihtiyaç bunlara Avrupa dışına taşma zorunluluğunu göstermiştir. İlkin Fransa'da başlayan yeni bir sömürge imparatorluğu girişimi, bir ateşli hastalık gibi diğer Avrupa memleketlerine bulaşmıştır.

Başta üniversite öğretim üyeleri olmak üzere aydınlar bu hareketi fikir yönünden desteklemeye koyulmuşlardır. Parola, sömürgeler kurmak suretiyle Avrupa uygarlığını yaymak olmuştur. Evrensel ve ulusal kiliselerde bu uygarlığı kendilerine mal ederek, mal yerine inanç doğmaları satmak için sömürgeciliği desteklemeye başlamışlardır. Avrupalı aydınlar, uygarlık yayma yarışında ön sırada bulunmak istedikleri için, bağlı bulundukları memleketleri için bir üstünlük teorisi kurmaya girişmişlerdir. İngilizler, sömürgecilikteki kıdemlerine güvenerek İngiliz ırkının üstünlüğünü ve dünyada uygarlığı yaymak gibi bir göreve sahip olduğu fikrine saplanmışlardır. Fransızlar aynı üstünlüğü, memleketlerinde gelişen ve Avrupa'yı da etkileyen fikir, sanat ve siyaset hareketlerine dayandırmışlardır. Almanlar, genç dinamik ve yaratıcı bir millet oldukları için "Her şeyin üstünde Almanya" doğmasına yapışmışlardır. İtalyanlar geçmişlerini kurcalayarak eski Roma İmparatorluğu'nu keşfetmişler, onun siyasal ülküsünü benimsemişlerdir. Bu düşüncelerin mayası ile yoğurulan batılıların yeni siyaset doktrini şu suretle özetlenebilir: Ekonomide barışçı rekabet mevsimi geçmiştir. Büyük devlet olmak için Avrupa'daki sınırlar arasında sıkışmak kafi değildir. Emperyalizm yeni devrin üstün gücüdür. Hak demek kuvvet demektir. Yeterki kuvvet uygarlık rengi altında örtülebilsin. Hak ile kuvvet arasında kurulan bu ilişkininse büyük devletlerin sömürgecilik yarışında bir silahlanma yarışına yol açmasıda normaldi.

Emperyalistler ve Osmanlı İmparatorluğu

XIX'uncu yüzyılın ikinci yarısında gelişmeye başlayan çağdaş emperyalizmin kurban adaylarından biride Osmanlı İmparatorluğu idi. Ortaçağ düşüncelerinden ve örgütlerinin etkisinden kendisini kurtarmakta geciken Osmanlı Devleti, Avrupa'daki köklü

değişmelere ayak uydurmak yeteneğini çoktan kaybetmiş olmakla geri kalmıştı. İmparatorluğun Kuzey Afrika eyaletleri diğer eyaletlerine göre daha da geri idi. Bu gerilik Avrupa büyük devletlerinin, İmparatorluk zararına olan tasarılarını gerçekleştirmek için elverişli bir etken olmakta idi. XIX'uncu yüzyılın ikinci yarısına kadar, Rusya ve Avusturya, komşuluklarından faydalanarak Osmanlı Balkan topraklarını din adına sürdürdükleri bir dava ile işgal etmeye ve İmparatorluk'tan ayırmaya çalışmışlardır.

Osmanlı Afrikası Hakkındaki Gizli Tasarılar

Berlin Kongresi'nde (1878) Osmanlı Avrupası'nın yani Balkanların bölüşülmesi gerçekleştirilirken, Kuzey Afrika'daki Osmanlı eyaletlerinin yakın bir gelecekte paylaşılması için kulaktan kulağa fısıldaşmalar oluyordu. Alman Şansölyesi Bismark Almanya'nın Avrupa'da sözcülüğünü sürdürmek için büyük devletleri Avrupa dışı sömürge yarışında yüreklendirmekte idi. İngiliz delegelerine Suriye veya Tunus'tan birine İngiltere'nin yerleşmesini teklif etti. Oysaki İngiltere payını Bismark'tan önce düşünmüş ve Kıbrıs'ı gizli bir antlaşma ile Osmanlı Hükümeti'nden koparmıştı. Antlaşma açığa vurulup, Fransız delegesi Wadington sızlanmaya başlayınca İngiliz delegesi Salsbury ona Tunus'tan söz açarak "Kartaca'yı barbarlar elinde bırakamayız, sizde oraya dilediğiniz gibi yerleşiniz biz ses çıkarmayız" diyerek ağzını kapatmıştı. Bismark öte yandan ve yine gizli olarak, daha kapalı bir surette İtalya'ya Trablusgarp'ı önermişti. Ne var ki İtalya'nın gözü bu sırada Trablusgarp'ta değil Tunus'ta idi. Tunus'unda Fransa'ya peşkeş çekildiğinden habersizdi.

1881 yılı ilkbaharında sudan bir bahane ile, Fransız kuvvetlerinin Tunus'u ele geçirmeleri, Tunus Beyi'nin Fransa himayesine girmeyi kabul etmesi, İtalyan halkı üzerinde soğuk bir duş etkisi yaptı (12 Mayıs 1881). Bu olay yalnız İtalyanların Tunus üzerinde yerleşmek ümitlerini silip süpürmekle kalmıyor, üstelik de Sicilya ve Güney İtalya'nın güvenliği için bir tehlike yaratmış oluyordu. İtalya Tunus'u kaçırmış olmanın acıları içinde kıvranırken, Ağustos'ta İngilizler Mısır'a yerleşti. Bu yerleşmelerden sonra, Trablusgarp, Tunus'a yerleşen Fransa ile Mısır'ı işgal eden İngiltere arasında iki sandviç dilimi arasındaki peynir gibi sıkış-

mıştı. Osmanlı devleti iki büyük Afrika eyaletinin iki ay ara ile elden çıkması karşısında seyirci durumunda kalmaktan başka bir şey yapamadığı için, Trablusgarp'ın da dinsel inanca göre alın yazısı hecelenmeye başlamıştı. İtalya, Trablusgarp'ı olsun elden kaçırmamak için kendisini dış siyasetinde destekleyecek dostlara ihtiyacı olduğunu kavramakta gecikmedi.

İtalya ve Üçlü Antlaşma

20 Mayıs 1882'de İtalya, Almanya ve Avusturya'ya yanaştı. Üçlü Antlaşma meydana geldi. Bu İtalya'ya Trablusgarp ile ilgili belirli bir çıkar sağlamadı. Bir bakıma pahalıya mal olan bir antlaşma idi. Çünkü Adriyatik Denizi kıyılarındaki Avusturya egemenliğinde bulunan İtalyan topraklarından ve Arnavutluk üzerinde İtalyan ihtiraslarından vazgeçilmesi anlamını taşıyordu. Bununla beraber İtalya'nın Avusturya tarafından saldırıya uğramasını önlemekte, bir Fransız saldırısına karşı Avusturya ve Almanya'nın yardımını sağlamakta ve Doğu Afrika'da İtalya'nın girişeceği sömürge çalışmalarında aynı devletlerin desteğini sağlamakta idi.

İtalya'nın Üçlü Antlaşma'ya girmesinin İngiltere tarafından iyi bir gözle görülmeyeceği tabii idi. İngiltere bu sırada Mısır'da Fransa'nın desteklemediği hareketinin yarattığı güçlüklerle karşı karşıya bulunuyordu. İtalya'yı kendisine yaklaştırmada fayda gördü. Fransa'nın Tunus'a yerleşmesine karşılık onu Habeşistan'a yerleşmeye davet etti. Bu öneri ile harekete geçen İtalya ise Habeşistan üzerine başarısız girişiminden sonra gözlerini yeniden Trablusgarp'a çevirdi. Üçlü Antlaşma Devletleri'nden Avusturya'nın Trablusgarp'la bir ilgisi bulunmuyordu. Almanya'nın da bu eyalet üzerinde henüz belirli emelleri yoktu. Bu durumda İtalya'nın İngiltere ile anlaşması güçlüklere rastlayamazdı. 1887'de iki hükümet arasında imzalanan gizli bir antlaşma ile Mısır'da İngiltere'yi desteklemesine karşılık, İngiltere'de İtalya'yı Trablusgarp'ta desteklemeyi kabul ediyordu.

İtalya Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili diğer devletlerin de gönüllerini hoş etmek zorunda idi. 28 Haziran 1912'de, Üçlü Antlaşma'nın yenilenmesi sırasında Avusturya Trablusgarp üzerine İtalya'ya hareket serbestisi tanıdı. Aynı yıl 11 Aralıkta imzalanan bir antlaşma ile Fransa'da, Tunus üzerinde kurmuş ol-

duğu himaye rejiminin tanınması karşılığı olarak İtalya'nın Trablusgarp üzerinde hak sahibi olduğunu tanıdı. Böylece Birinci Meşrutiyet'in arifesinde İtalyan diplomasisi Rusya bir tarafa bırakılırsa, diğer büyük devletlere Trablusgarp üzerinde haklarını tanıtmış bulunuyordu.

Osmanlı Devleti'nin Telaşı

1912 yılının Ocak ayında Trablusgarp'ın yakında İtalya tarafından ele geçirileceğine dair Bab-ı Âli'ye ve Saray'a çeşitli kaynaklardan haberler gelmeye başlamıştı. Roma'daki Osmanlı Elçisi Reşit Bey'in kendisine Sadrazam Sait Paşa tarafından verilen emir üzerine İtalyan Hariciye Nazırı ile yapmış olduğu görüşmeyi belirten 16 Ocak tarihli telgrafının içeriği şöyledir:

"Trablusgarp Osmanlı Hükümeti elinde bulundukça, İtalya Hükümeti topraklarını genişletmek fikrinde ve niyetinde değil ise de, Sicilya'nın coğrafya durumu dikkate alınarak, yabancı bir devletin, sözü geçen bölgede arazisini genişletmek ihtimaline karşıda kayıtsız kalamaz[305]".

Fransa ile İttifak Teşebbüsü

Elçi Fransa ile İtalya arasında imzalanan 1898 tarihli antlaşma üzerinde edinmiş olduğu bilgileri vermekte ve bunun Trablusgarp için yakın bir tehlike yaratmadığı yolundaki genel kanısını belirttikten sonra, "İtalya'nın genişleme eğilimlerine neden olacak her şeyin bertaraf edilmesi maslahata uygun düşecektir"[306] demekte idi.

II. Abdülhamit bu lastikli ifadeden memnun kalmadı. Sait Paşa'yı, İtalya'yı Trablusgarp'a yapacağı bir hareketten alakoymak için Fransa ile bir ittifak zemini aramakla görevlendirdi. Elçi aracılığı ile Fransa'nın İtalya'ya karşı ittifak için önerdiği koşulları ağırdı. Cezayir ve Tunus'luların Fransa tabiyetine girmelerini, Tunus parasının Osmanlı memleketlerinde geçerli olmasını istedi. Bunlar Osmanlı Hükümeti'nin uygun göremeyeceği şeylerdi. Kaldı ki, bu şartlar olmasa bile Sait Paşa Fransa ile ittifakı Paris ve Berlin anlaşmaları ile çelişir görmekte idi. Çünkü bu antlaşmalarla büyük devletler Osmanlı memleketlerinin tümlüğünü ko-

[305] Sait Paşa'nın Hatıratı, C. II, s. 301.
[306] İbid., s. 301.

rumayı yüklenmişlerdi. Böyle bir durumda bu memleketlerden yalnız Trablusgarp'ın koruması hususunda yabancı bir devletle ittifak kurmaya girmek, söz konusu yüklenmeyi zedeleyecekti.

Sait Paşa'nın Düşüncesi

İtalya'ya karşı Fransa ile bir ittifak yapmak düşüncesinden vazgeçilince Trablusgarp'ın savunulması için Padişah'ın iradesi üzerine nazırlar heyetinde tedbirler araştırılmasına girişildi. Sait Paşa devletin içinde bulunduğu perişan durumda böyle tedbirlerin alınabileceğine inanmamakta olduğunu şöyle anlatmaktadır:

"Trablusgarp'ın İtalya'ya karşı savunulması için savaş halinde Trablusgarp'a gönderilecek askerin, donanmanın himayesi altında gitmesi gereklidir. Deniz Kuvvetlerimizin bugün ne durumda olduğu yahut ne hale geldiği herkesce bilindiğinden Trablusgarp sularına donanma göndermeye kudretimizin yetmediğini anlatmaya değmez. Tersanede taşıt gemileri bulunmadığından barış vaktinde yahut savaşın çıkmasından önce oraya asker gönderilmeside mümkün olamayacaktır. Dolayısı ile Trablusgarp'ın gerektiğinde asker kuvveti ile değil başka bir tedbir ile savunulmasını sağlamak gereklidir. Bu tedbir içinde zemin ve zaman uygun değildir. Bu nedenle Trablusgarp'ın Osmanlı memleketleri arasında kalıp kalmaması devletler arası genel politikasında ileride meydana gelecek değişikliğe bağlıdır[307].

Trablusgarp'ı Savunma Tedbirleri

Nazırlar, Sait Paşa'nın düşüncesine ortak çıkmakla beraber, Padişah iradesine karşı gelip Trablusgarp'ı savunmaya kudretimiz yoktur demek kimsenin işine gelmediğinden tedbir araştırılmasına geçildi. Tedbirde zaten oradaki kuvvetlerin sayısını artırmaktan ibaretti. Serasker Rıza Paşa bunun için 408.821 liraya ihtiyaç gösterdi. Maliyenin takatı bulunmadığı halde bu ihtiyaç Padişah'a mazbata ile bildirildi. Abdülhamit bu rakamdan ürkerek Rıza Paşa'yı yanına çağırıp pazarlığa girişerek al aşağı ver yukarı, savunma tedbirleri için 75.000 lirada karar kıldılar. Nazırlar Heyeti eski mazbatasını yırtıp bu sefer 75.000 liralık bir ihtiyaç mazbatası düzenledi. Böylece sözde Trablusgarp'ın savunulma-

[307] İbid., s. 308.

sı için alınacak tedbirler için para sağlanmış oldu. Aslında görülen iş, dostlar alışverişte görsün kabilinden idi.

Şu halde Trablusgarp'ın Osmanlı memleketleri arasında kalıp kalmaması, Sait Paşa'nın dediği gibi, devletler arası genel politikasında meydana gelecek değişikliğe bağlı kalmıştı. Sözü edilen değişiklik ise İkinci Meşrutiyet'in duyurulması üzerine, derinliğine ve genişliğine meydana gelmeye başlamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden güçlü bir duruma gelmesini ne büyük Avrupa Devletleri ne de küçük Balkan devletleri istemiyorlardı. Büyük devletler arasında İtalya, böyle bir güçlenmeyi, Trablusgarp'tan yoksun kalmak endişesi ile hiç istemiyordu.

Rusya İmparatoru ile İtalya Kralı arasında 1909 yılı Ekim ayı başlangıcında Racconigi de imzalanan antlaşma, yukarıda sözü edilen ittifakların son halkası idi. Antlaşmanın 5'inci maddesi iki devletin şark meselesindeki çıkarlarını saptamakta idi. İtalya'nın, Rusya'nın boğazlar üzerindeki çıkarlarını tanımasına karşılık Rusya'da İtalya'nın Trablusgarp üzerindeki çıkarlarını tanımakta idi.

Balkanlarda Rusya'nın karşısında bulunan başlıca devlet Avusturya'nın da Bosna ve Hersek'i imparatorluğuna katmasıyla artık İtalya'nın Trablusgarp'ta yerleşmesine ses çıkarması düşünülemezdi. Almanya'ya gelince, Trablusgarp'ta doğrudan doğruya bir çıkarı bulunmamakta idi. İtalya'nın Üçlü Antlaşma'ya bağlı kalmasını da gerekli görmekte idi. İtalya'nın Trablusgarp'a yerleşmesi halinde bu yüzden İtalya'ya karşı gelmeyeceği aşikardı. Fransa'ya gelince, Fas üzerinde nüfus kurmak hareketine girişmişti. Böylece İtalya'nın Trablusgarp'ta harekete geçmesi için bir gerekçe bile hazırlamıştı.

Trablusgarp'ta İtalyan Çıkarları

İtalya, büyük devletlerin bu suretle tarafsızlıklarını sağladıktan sonra, Trablusgarp'ı çıkarları için bir yayılma alanı olarak benimsemiş bulunuyordu. İstibdat devrinde Osmanlılar bu memleketi bir sürgün yeri olarak kullanırken, İtalyanlar barışçı amaçlarla bir yerleşme yeri olarak görmekte idiler. Trablusgarp'ta Roma Bankası'nı kurmuşlar, Bingazi'de postahane açmışlar, memleketin iç ve dış ticaretine el atmaya girişmişlerdi. İkinci Meşrutiyet'in duyurul-

ması üzerine bu çalışmalarını daha da genişlettiler. Roma Bankası birçok yerlerde şubeler açtı. Bunlar para muamelelerinden başka yumurta ticaretini bile ele geçirdiler. Hatta emlak satın almaya başladılar. Osmanlı Devleti'nin koca vilayette bir Rüştiye okulundan başka okulu bulunmazken, kalabalık bir kadro ile çalışan teknik ticaret okulu kurdular. Halkı kendilerine ısındırmak için dispanser ve bir darüleytam (Yetimler Okulu) açtılar. Bu arada deniz ticaretinde ön safta yer aldılar. Maden araştırmaları, arkeoloji kazıları için başka memleketlere verilmeyen imtiyazlar İtalyan heyetlerine verildi. Sözün kısası 1911 yılında İtalyanlar Trablusgarp'ı bir "arzı mevcut" saymaya başlamışlardı.

3. TRABLUSGARP SAVAŞI'NIN ARİFESİNDE İTALYAN-OSMANLI İLİŞKİLERİ

İtalya ve Trablusgarp

Mazzini'den beri İtalyan aydınlar Trablusgarp ile ilgilenmeye başlamışlardı. Fakat kamuoyu bu ilgiye ortak çıkmamıştı. Halk, Trablusgarp hakkında sisli birtakım bilgilere sahipti. Üstelikte, evvelce Habeşistan'da girişilen sömürge savaşında İtalya'nın uğramış olduğu ağır yenilginin hatırası henüz hafızalardan silinmemişti. Dolayısıyla 1911 yılına girilirken İtalyan kamuoyu çizmeden dışarıya çıkmak için harekete geçmek eğiliminde değildi.

İtalyan Hükümeti ve Trablusgarp

Giolitti Hükümeti de bu konuda kararsızdı. Çeşitli iç sorunların çözümü üzerine partiler arası kavga sürüp gitmekte idi. 1910 yılı sonlarına doğru Hariciye Nazırı San Guiliano bir demecinde Trablusgarp konusunda İtalyan görüşünü şu suretle belirtiyordu:

"Türkler çok açık olan bir şeyi hâlâ anlamış değildirler. İtalya, Trablusgarp'ı almak istemiyor. Osmanlı kalmasını istiyor. Fakat Mısır ile Tunus arasında bulunan bu memleket o kadar büyük çapta gelişiyor ki, bütün kaynakları ile süresiz olarak atıl kalamaz ve bizim çıkarımızda, Trablusgarp'ın bu ekonomik gelişme işinin, başka yabancı devletler yerine, sadece Osmanlı ve İtalyan çalışmaları ile yapılmasıdır.[308] "

[308] Hauser, M. Henri: Histoire Diplomatique de l'Europe, s. 198.

Bu sözler Osmanlı Devleti'ne Trablusgarp üzerinde bir ortaklık önerisi idi. Aynı zamanda diğer devletlere göre İtalya'ya bir üstünlük tanınmasını istemek idi.

Osmanlı Hükümeti, 2 Ocak 1911'de Trablusgarp politikasını şöyle açıklıyordu: Trablusgarp İtalya'ya mahsus değildir. İtalyanlar memleketin gelişme çalışmalarına katılabilirler. Fakat bu ancak diğer devletlerle rekabet suretinde olabilir[309].

İtalya Trablusgarp üzerindeki çıkarlarının üstünlüğü yukarıda sözü edilen gizli anlaşmalarla ilgili devletlere kabul ettirmişti. Onlarla bir rekabet eşitliğini kabul etmesi artık söz konusu değildi.

İlişkilerin Sertleşmesi

4 Ocak'ta Trablusgarp'taki Roma Bankası, Vali İbrahim Paşa'nın İtalyanlara karşı hareketlerinden şikayetlere başladı. İtalyan basınında valinin değiştirilmesi konusunda yayınlara girişildi. Mart ayında fosfat madenleri işletme imtiyazının Amerikalılara verileceği hususunda bir haber İtalyan basınını daha da sinirlendirdi. Trablusgarp günün konusu haline gelmeye başladı. Haziranda İtalyan Mebuslar Meclisi'nde bazı mebuslar hükümetin Trablusgarp politikasını gevşek ve etkisiz olarak vasıflandırdılar.

Agadir Olayı

1 Temmuz'da beklenmeyen bir olay İtalyanların kabaran heyecanlarını Osmanlı İmparatorluğu ile savaş doğrultusuna yöneltti. Almanya'nın, Fransa ile Cezayir üzerine yapmış olduğu Şubat 1909 anlaşmasının Fransızlar tarafından bozulduğunu öne sürerek, Agadir önüne bir savaş gemisi göndermesi Akdeniz ile ilgili devletlerde büyük bir tepki yarattı. Almanya ile Fransa arasında başlayan görüşmelerde Fas'ın Fransız himayesine gireceği ihtimalinin belirlenmesi de İtalya'da büyük gürültü kopardı. İtalyan basını, koro halinde Kuzey Afrika'da İtalya için tek elverişli yer olarak Trablusgarp'ın kalmış olduğunu, buraya yerleşilmediği takdirde bunun da başkalarının eline geçerek İtalyan topraklarının Akdeniz'de bir çember içine alınmış olacağını yazmaya başladılar. 4 Eylül'de İstanbul'un Beyoğlu gazeteleri Adana'da Müslüman olacağı tutan bir İtal-

[309] İbid.

yan kızının henüz reşit bulunmadığını dillerine dolayarak İtalya ile ilişkilerin kesileceğini öne sürdüler. Avrupa gazetelerindeyse savaşın başlamak üzere bulunduğundan bile söz edilmeye başlandı. 10 Eylül'de İstefani Ajansı bu haberi yalanlamak yoluna gitti.

Osmanlı Hükümeti'nin Şaşkınlığı

Ne var ki Roma'daki Türk Asker Ataşesi'nden İstanbul'a İtalya'nın askeri hazırlıklara başlamış olduğuna dair haberler gelmeye başladı. Trablusgarp'ta halk arasında İtalyanların gelmekte olduğu üzerine söylentiler bir panik havası yaratacak ölçüde gelişiyordu. 21 Eylül'de İstanbul'da Tanin Gazetesi "Trablusgarp'tan Bir Ses" başlığı altında eşrafın imzalarını taşıyan şu telgrafı yayınladı:

"Ey Milletin kaderine hakim olanlar; Bu felaketzede milleti daha ziyade bekletmeyiniz. İtalyanlar Trablusgarp'ın azimi ismetine göz dikmişler. Bu temiz toprağa giderek ecdadımızın mübarek kanları ile sulanmış bu yerleri saldırgan ayakları ile çiğnemek istemiyorlar mı? Böyle ise siz buna karşı ne yaptınız ve ne yapmak istiyorsunuz?[310]"

Sadrazam Hakkı Paşa Hükümeti miskin bir tevekkül içinde idi. Hakkı Paşa Mülkiye Okulu'nda okutmuş olduğu devletler hukuku ilkelerine bel bağlamıştı. O kadar ki İtalyan gazetelerinin yazdıklarını blöf sayıyor ve İstanbul'daki İtalyan Elçiliği kodamanları ile poker partilerine devam etmemek için bir sebepte görmüyordu. Bu arada bir şeyler yapıyor görünmek için "büyük dost" farzedilen Alman Hükümeti'ne danışıldı. Berlin'den gelen öneri şöyle idi:

"İtalyanlara bazı kolaylıklar gösterilerek her çeşit anlaşmazlık bahanelerinin kaldırılması, fakat aynı zamanda Trablusgarp'a gürültüsüzce kuvvet gönderilmesi[311]." Hakkı Paşa ne yapacağını düşünürken ilk İtalyan notası geldi.

İtalyan Ültimatomu

23 Eylül tarihli notasında İtalyan Hükümeti Osmanlı subaylar ile İttihat ve Terakki Partisi adamlarının Trablusgarp'ta cahil ve mustasıp ahaliyi İtalyanlara karşı kışkırttıklarından, güvenlik kalmadığından, İtalyan ai-

[310] Tanin, 21 Eylül 1911.

[311] Bayur, Yusuf H.: Türk İnkılabı Tarihi, C. II., K. 1., s. 79.

lelerinin memleketi terk etmeye başladığından söz açıyor ve Osmanlı Hükümeti'ni Trablusgarp'a vapur dolusu savaş gereçleri yollamakla suçluyordu[312]. 26 Eylül tarihli karşılık notasından Osmanlı Hükümeti İtalyan notasını yumuşak ve nazik bir dil ile reddetti. Hükümet İtalya'nın hâlâ Trablusgarp'ta birtakım çıkarlar koparmak için blöf yapmakta olduğunu sanıyor ve bir işgal işine girişeceğine ihtimal vermiyordu. Nitekim 27 Eylül'de Dahiliye Nezareti'nden (İçişleri Bakanlığı) valiliklere gönderilen bir bildiride alınan tedbirlerle İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etmek hususundaki niyet ve tasavvurlarının ilk etkilerini kaybetmiş olduğundan ve yakında büsbütün bertaraf edilmesinin de ümit edilmekte olduğundan söz ediliyordu[313]. Bu kof iyimserlik felsefesinin ömrü ancak bir gün daha sürebildi. 28 Eylül'de İtalyan Hükümeti Bab-ı Âli'ye 24 saatlık bir ültimatom ulaştırmış bulunuyordu. Ültimatomda; "İtalyan Hükümeti Trablusgarp ve Bingazi'yi işgal etmeye karar vermiştir. Osmanlı Hükümeti'nden bu işgale karşı direnme gösterilmemesi için görevlilere gerekli emirlerin verilmesini ister" denilmekte idi.

Hakkı Paşa Hükümeti'nin Telaşı

Ültimatom Sadrazam Hakkı Paşa'ya verilmişti. Hakkı Paşa Roma Elçiliği'nde bulunmuş olması nedeniyle İtalyanların Trablusgarp hakkındaki niyetlerini bilmekte idi. Fakat bir siyaset adamından çok bir hukukçu idi. İtalya'ya bir saldırı bahanesi verilmediği takdirde Trablusgarp'ın devletler arası hukuk formülleri arasında güven içinde bulunacağı gibi bir inanca saplanmıştı. Zaten bu nedenledir ki, İtalyanların kendisinden şikayette bulundukları Trablusgarp Valisi İbrahim Paşa'yı geri çekmiş ve yerine yeni bir vali atamak için hiçbir davranışta bulunmamıştı. Bu yetmiyormuş gibi Trablusgarp'a kuvvet gönderip İtalyanları kızdırmaktan ise orada mevcut bir fırka kuvvetinin dört taburunu Yemen'e göndermekle güya onlara güven telkin edip, Trablus'a saldırmalarını önleyebileceği gibi bir zavallılık göstermişti.

Hakkı Paşa'nın siyasette olduğu gibi devletler arası hukuktaki yetersizliğine İtalyan ültimatomuna 29 Eylül'de verilen cevap

[312] Mehmet Memduh; Esvat-ı Sudur, s. 93.
[313] Bayur, Yusuf Hikmet; A.g.e., s. 93.

delildir. Bu cevapta Hakkı Paşa Hükümeti, toprak bütünlüğüne dokunulmamak şartıyla İtalya'nın Trablusgarp ile ilgili isteklerinin bildirilmesinin istediği gibi bu memleketin Terakki'den geri kalması konusundaki İtalyan suçlamasını şu suretle karşılamaktadırlar:

"Bu hal eski idarenin bir eseridir. Bundan dolayı Meşrutiyet Devri'nin Osmanlı Hükümeti muhatap tutulamaz[314]".

Hakkı Paşa iç hukuk ile devletler arası hukuk ilkelerini karıştırıyor ve devlet idaresinde bir devamlılık ilkesinin bulunduğunu ya bilmiyor ya da bilmemezlikten geliyordu. Trablusgarp'ın geri kalmasını Abdülhamit'in istibdatçı yöntemine yüklemekle haklılığını teslim ettiği İtalyan iddialarına karşı dayanabileceği bir hukuk delili bulunduğunu sanıyordu. Oysa ki Hakkı Paşa o idarede görev kabul etmiş bir yüksek memurdu.

İtalya, sözü edilen ültimatomu 28 Eylül akşamı vermişti. Ertesi gün Ramazan Bayramı idi. İtalyanlar Ramazan ayında ve bayramlarda Osmanlı görevlilerinin nasıl çalıştıklarını ve ne kadar çalıştıklarını bilmiyor değillerdi.

Ertesi günü Dolmabahçe Sarayı'nda bayram tebriki töreni vardı. Başta Padişah olmak üzere kimsenin ağzını bıçak açmıyordu. Hakkı Paşa öyle bir keder ve ümitsizlik içine düşmüştü ki, artık kendisi ile iş üzerine konuşmak olanağı kalmamıştı, "Eski zamanlarda benim durumuma düşen Sadrazamların kafasını Padişahlar binek taşında kestirirlerdi, ben o haldeyim[315]" diyordu. Bayram töreninden sonra Sadrazamlıktan çekildi. Herkesin ümidi Sait Paşa'ya bağlanmıştı. Padişah onu Sadrazamlığa getirdi.

Sait Paşa ne yapacaktı? O da 1902'de Trablusgarp'ın kuvvetle korunacağına dair ümidini yitirmiş bulunuyordu. Ona göre yapılacak iş devletler arası ilişkilere göre bir siyaset ve kiyaset politikası izlemek suretiyle Trablusgarp'ın sahibi olmaya çalışmak idi. Sait Paşa Abdülhamit devrinde kullanılmış olan klasik usulleri denemeye koyuldu. Trablusgarp'ın İtalya tarafından Mısır gibi idare edilmesi için İngiltere'nin aracılığına başvuruldu. Ge-

[314] İbid., s. 95.

[315] İnan, Mahmut Kemal: A.g.e., s. 1085.

len cevap "çok geç kaldınız"dan ibaretti. Bundan sonra Almanya'dan yardım ve nasihat istenmesine girişildi. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa bu maksatla Alman Elçisi'ne gönderildi. Elçinin cevabı şu oldu. "Almanya Devleti tarafından bir müdahaleye imkan yoktur, Almanya Türklerin tarihsel şanlarına layık surette vatanlarının bir parçası olan Trablusgarp'ı savunacaklarına inanmaktadır[316]". Bu ümit kapısıda kapanınca Padişah İngiltere Kralı ile Almanya İmparatoru'na birer kişisel mesaj göndererek meydana gelen bunalımda aracılık yapmalarını rica etti. Gelen cevaplarda hükümdarların kullanmakta oldukları nazik deyimler arasında hastalığa tedbir olabilecek bir ilaç yoktu. Bu son ümitte böylece suya düştüğü sıralarda, İtalyan ültimatomunun süresinin bitmiş ve savaş halinin başlamış olduğunu bildiren son İtalyan notası da gelmişti.

4. OSMANLI-İTALYAN SAVAŞI

Saldırı Sırasında Trablusgarp'ta Durum

İtalya ültimatomunun karşılığını beklemeye gerek görmeyerek 29 Eylül'de Trablusgarp üzerine saldırı hareketine geçti. Bu sırada Trablusgarp'ta genel durum şöyle idi: Memleket adeta kendi haline bırakılmıştı. İtalyanların şikayeti üzerine yerinden alınmış olan Vali İbrahim Paşa yerine yenisi atanmamıştı. Defterdar vekalet etmekte idi. Asker kuvvetlerinin komutanlığını vekil olarak Albay Neş'et yapmakta idi. Resmi belgelere göre Osmanlı kuvvetleri bu bölgede 17 tabur yaya, 10 tabur süvari ve 6 batarya idi. Ne var ki bu kuvvetlerden önemli bir kısmı, önceden işaret edildiği üzere Yemen isyanını batırmaya gönderilmişti. Geri kalan düzenli kuvvetlerin tutarı 5000 kadardı. Bunlara çeşitli kabilelerin 30.000 kadar savaşçı erinin de katılacağı umulmakta idi. Meşrutiyet'in duyurulması üzerine Trablusgarp halkı mecburi askerlik kapsamına alınmıştı. Fakat askerlik çağında bulunan 16.000 kişiden ancak 3400'ü hizmete alınabilmişti. Bu umursamazlık yetmiyormuş gibi önceden gerekli hallerde milis kuvvetlerini silahlandırmak için depo edilmiş olan

[316] İbid.

40.000 Martin tüfeği yerlerine mavzer gönderilecektir diye İstanbul'da bir karar alınmış ve sonradan gönderilme işi unutulmuştu. Bundan başka, modern bir savaş için gerekli erzak ve cephane, sağlık tesisleri ve muhabere araçları da yokluk listesinde yer almakta idi. Bu durum düşman propagandasını kolaylaştırmış, halk arasında Trablusgarp'ın İtalyanlara satılmış olduğu söylentilerinin dolaşmasına yaramıştı. Gerçekte ise yerli ve ünlü kabile ileri gelenlerinden 12 kadarı İtalyanlar tarafından elde edilmiş bulunuyordu. Bunlar arasında Hassume Paşa, Emin Garzani ve Ahmet Muntasır başta gelmekte idi. Bunlar halkı Türklere karşı kışkırtmakta idiler. Sözün kısası Osmanlı Hükümeti uyuşukluğu ile Trablusgarp'a İtalyan çıkartmasını kolaylaştırmak için elinden geleni yapmış bulunuyordu.

İlk İtalyan Başarıları

Amiral Oberi'nin komutasında bulunan İtalyan donanması 29 Eylül'de Trablus şehri önlerine gelmiş bulunuyordu. 30 Eylül'de kıyıların ablukasına girişildi. 3 Ekim'de teslim olmayı reddeden Trablus'un bombardıman edilmesine girişildi. 4 Ekim'de Hamidiye Tabyası karaya çıkan İtalyan denizcileri tarafından ele geçirildi. 7 Ekim'de Türk kuvvetlerince boşaltılmış olan Trablus işgal edildi. Bu arada Tobruk ve Hums şehirleride düşmana bırakıldı. İtalyanlar ilk şiddetli direnmeye Bingazi önlerinde rastladılar. Fakat iki gün süren bir çarpışmadan sonra bu şehri de almaya muvaffak oldular. Bütün bu başarılar kimseyi şaşırtmadı. İtalyanların turistik denebilecek bir geziye çıktıklarına inanılmıştı. Fakat bunlar kıyı şehirlerinden başlarını memleket içlerine sokmaya başlayınca evdeki hesabın çarşıya uymadığı anlaşıldı. İtalyanlar şiddetli bir Türk direnmesi karşısında stop ettiler.

Osmanlı Devleti için savaş koşulları elverişsizdi. Memleket çeşitli bunalımlar içinde yuvarlanıp gidiyordu. Yemen'de, Makedonya ve Arnavutluk'ta devlete karşı başkaldırmalarla savaşılıyordu. Meşrutiyet yönetimi henüz oturmuş değildi. İktidar ve muhalefet partileri arasındaki çatışmalar Bizans'ın son günlerini hatırlatan nitelikte idi.

Hükümet memurların maaşını ödemekten aciz, para darlığı ile karşı karşıya idi. Dış siyasette tek başına kalmak gibi batıl

bir yol tutulmuş olmanın normal sonucu olarak yardımlarına güvenilecek dost devlet yoktu. Bu elverişsiz koşullara savaş bölgesinin stratejik durumu da eklenince görülen manzara şu idi: Trablusgarp İstanbul'dan 1600 kilometre uzakta idi. Denizden yardım göndermek olanaksızdı. İtalyan Donanması Doğu Akdeniz'i denetlemekte idi. Abdülhamit'in çürüttüğü Osmanlı donanmasından bu denetimi kaldırmasını beklemek ham bir hayalden ibaretti. Karayolu üzerinden kuvvet göndermek ise İngiliz idaresinde bulunan Mısır'ın tarafsızlığının duyurulmuş olması ile imkansız hale gelmişti.

Osmanlı Kodamanları ve Trablus'un Savunulması

Bu olumsuz koşullar karşısında, İtalyan ültimatomunun alınmasından sonra Hakkı Paşa'nın yerine Sadrazamlığa geçen Sait Paşa kararsızdı. Mebuslar Meclisi toplantı halinde bulunmadığı için devlet kodamanlarını kabine toplantısına çağırıp düşüncelerini bildirmelerini istedi. Eski Sadrazamlardan Hasan Hilmi Paşa şartların elverişsizliğine rağmen sonuna kadar Trablus'un savunulmasından yana olduğunu açıkladı. Gazi Ahmet Muhtar Paşa böyle bir savunmaya girişmenin bir cinayet olacağı düşüncesinde idi[317]. Kıbrıslı Kamil Paşa davete gelmemişti. Sonradan Padişah'a gönderdiği bir mektupta siyaset ve kiyaset yoluna gidilmesini önermişti. Amansız bir İttihatçı düşmanı olan Kamil Paşa mektubunda İtalyanların Osmanlı Hükümeti'ne değil İttihat ve Terakki Partisi'ne savaş açtığını öne sürmekte, bu partinin iktidardan uzaklaştırılması ve İngiltere'ye yanaşılması halinde Trablusgarp bunalımının çözüleceği fikrini savunmakta idi[318]. Bu düşüncelerde gösteriyor ki, devlet kodamanlarından her biri Trablusgarp'ı savunma konusunda ayrı telden çalmakta idi.

Sait Paşa kendisiide Trablusgarp'ın kuvvetle savunulabileceğine inananlardan değildi. Onda var sanılan tecrübe, bunalımlı anlarda gösterdiği soğuk kanlılıktan ibaretti. Balkan eyaletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılması, Kıbrıs ile Mısır'ın İngilizlerin eline, Doğu Rumeli'nin Bulgaristan Prensliği'ne geçmesini hep bu soğukkanlılıkla seyretmişti. Osmanlı İmpara-

[317] İbid., 1086.
[318] İbid., 1470.

torluğu'nun sorunlarını kuvvetle çözmek devrinin çoktan geçtiğine kanaat getirmişti. Devletler hukuku ilkelerine sarılarak veya büyük devletlerin Osmanlı İmparatorluğu üzerinde çatışan çıkarlarından faydalanarak, İmparatorluk toprakları üzerinde girişilen ameliyatlarla bunalımları önlemek gibi bir siyaset ilkesine sahipti. Başlıca kuvveti bunalımlı anlarda vakit kazanmak için ipe un serme kabilinden tedbirler ve teklifler aramak ve yapmaktan ibaretti. Trablusgarp sorununda da davranışı böyle oldu. İtalya bu eyaletteki çıkarlarını korumak için, kendisini Osmanlı İmparatorluğu ile savaş halinde gördüğünü duyurmuş ve harekete geçmişti. Paşa bu hareketin protesto edilmesini uygun görmekle beraber, İtalya'ya savaş ilan edilmesinde bir anlam görmemişti. Dolayısıyla Sait Paşa Hükümeti savunma maksadı ile de olsa, Trablusgarp'ta savaşı kabul etmiş, bu olay ile ilgili devletlerin dikkati çekilerek barış yolu ile bir çözüm yolunun beklenmesine karar verilmişti. Böyle bir kararın Trablusgarp'ın kendisini savunmak hakkından alıkoyacağı bir gerçek idi.

Kamuoyu ve Savaş

Trablusgarp'taki Türk kuvvetleri ve halkı bu haklarını İtalyanların karaya çıkması üzerine kullanmaya başlamışlardı. Bu esnada İstanbul basını da onları desteklemeye başlamıştı. Gazeteler hayal mahsulu haberler çıkarmak suretiyle halkın heyecanını ayakta tutmakta idiler. Bütün Afrika Müslümanlarının Trablusgarp'ın imdadına koşacağından dem vuruyorlardı. Şimdiden 400.000 gönüllü Afrikalı Müslüman'ın savaş bölgesine ulaştığını yazıyorlardı. Bundan başka Amerika'nın donanması ile savunucular safında yer alacağı ve sekiz harp gemisinden kurulu bir filonun yola çıktığı da söz konusu oluyordu. Halk bu temelsiz haberlerin hiçbirine inanmıyordu. Siyaset yazarlarına gelince, çoğu ümitlerini büyük devletlerin dostluğuna ve aracılığına bağlamışlardı. Almanya'nın Müslümanların dostu olduğu yolundaki efsanede bu devletin seyirci kalması nedeni ile artık yıkılmıştı. Hüseyin Cahit (Yalçın) ve Cavit, Üçlü Antlaşma devletleri arasında yer almaktansa Üçlü Uzlaşma devletlerine yaklaşmanın gereğini savunmaya başlamışlardı. Cahit bu yolda her şeyden önce Rusya ile bir uzlaşmaya gidilmesini makalelerinde öneriyordu. Ne var ki savaş başladık-

tan sonra bu iki gruptan herhangi birisi ile ittifak yapmak hiçte kolay değildi. Bu devletler birbirlerine ve İtalya'ya önceden işaret edilen gizli antlaşmalarla bağlanmışlardı.

Mebuslar Meclisi ve Trablusgarp

Kamuoyunun Mebuslar Meclisi'nde yansıması doğaldı. Vaktinden önce toplantıya çağrılan Meclis 16 Ekim toplantısında "sonuna kadar savaş" demeçleriyle çınladıktan sonra Trablusgarp mebuslarının bir önergesini görüştü. Bunda Hakkı Paşa Kabinesi'nin Trablusgarp'ı her çeşit savunma araçlarından askersiz, mühimmatsız, valisiz, komutansız, zahiresiz ve parasız olarak yoksun bırakıp, İtalyanlara teslim ettiği için yüce divana verilmesi istenmekte idi[319]. Bu suçlamalarda gerçek payı olmakla beraber, memleketin savaş halinde bulunduğu bir sırada mahkeme gürültülerinin Trablusgarp'a olumlu bir yararı dokunamazdı. Kaldı ki Hakkı Paşa Hükümeti'nde Hariciye Nazırı Rıfat Paşa ile Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa İttihatçı idiler. Mahmut Şevket Paşa yeni hükümette de Harbiye Nazırı idi. Bunların mahkemeye verilmesi, Mecliste çoğunlukta olan İttihatçı mebusların işine gelmiyordu. Dolayısıyla sözü edilen önerge büsbütün reddedilemeyerek, uyutulmak üzere ilgili komisyona gönderilmekle yetinildi. Bundan sonra Meclis Sait Paşa'nın Trablusgarp'ın İtalyanlara bırakılmayacağı ve şerefli bir barış yapılması için çalışılacağı teminatını da kapsayan bir demecini dinledi ve kabineye güvenoyu verdi.

Husumet Paktı

Hükümetin İtalya'ya savaş ilan etmek konusundaki sallanışı karşısında basın, bir ekonomi savaşı fikrini yaymaya başlamıştı. Bunun için de İtalyan mallarına karşı bir boykot kampanyası açılması öngörülüyordu. İkinci Meşrutiyet devrinde İtalya, Osmanlı İmparatorluğu ile ticaretini geliştirmiş bulunuyordu. 120 milyon franga ulaşan alım ve satımı ile İngiltere'yi (315 milyon), Avusturya'yı (160 milyon) ve Almanya'yı (150 milyon) izlemekte idi[320]. Osmanlı İmparatorluğu'na sattığı mallar ve mamuller arasında makarna, kükürt ve pamuklu dokuma önemli yer tutmakta idi. Bundan başka İmparatorluk'ta

[319] Avanzade M. Süleyman: Devleti Âliye-İtalya Vekayii Harbiyesi, No: 1, s. 77.
[320] Ancel, Jacques: La Question d Orient, s. 237.

mali örgütler ve vapur kumpanyalarında işler çevirmekte idi. Bu mallara ve müesseselere yapılacak bir boykot ile İtalyan ekonomisine büyük zarar verilmiş olacaktı. Kaldı ki, bundan daha önemli olarak İtalya'ya verilmiş kapitülasyonların kaldırılmasıda düşünülmekte idi. Boykot fikri kısa zamanda ekonomik sınırlarıda aşarak sosyal ve kültürel bir nitelik kazandı[321]. Pakt, şöyleydi:

1- İtalya ile zerre kadar alışveriş etmemek,

2- İtalya'nın mamullerine ve ürünlerine hiçbir zaman rağbet etmemek,

3- İtalyan vapurlarına binmemek,

4- İtalyanca konuşmamak,

5- İtalyan okullarına çocuk göndermemek,

6- İtalyan postasına mektup vermemek,

7- İtalyan hizmetçi ve amele kullanmamak,

8- Hiçbir İtalyan'a ahlak ve insanlık kuralları dışında yardım etmemek,

9- Ahlakın yasaklamadığı hususlarda mümkün olduğu kadar İtalyanları zarara sokmak,

10- Çocukları İtalyanlara karşı düşmanlık duyguları ile büyütmek.

İttihat ve Terakki ve Savaş

Hususmet Paktı'nın hazırlanmasında İttihat ve Terakki Partisi'nin etkisi vardı. İttihatçılar İtalya'ya karşı savaş tarafları idiler. Fakat partinin mecliste çoğunluğa sahip olmasına ve hükümeti denetlemelerine rağmen parti yöneticileri, memleketin içinde bulunduğu koşullar içinde, böyle bir savaşa girişilmesini mümkün görmedikleri için Sait Paşa Hükümeti'nin politikasını desteklemekte idiler. İttihatçılar içinde genç subaylardan kimileri ise hükümetin ve partinin davranışına angaje olmadan, Trablusgarp'ta bir savunma savaşının zorunlu ve mümkün olduğu fikrini daha İtalyan çıkartmasından önce benimsemişler ve bu yolda çalışmalara başlamışlardı.

[321] Tanin, 13 Ekim 1911.

Gençler Trablusgarp'ta

Enver Paşa ile Fethi (Okyar) ve Mustafa Kemal (Atatürk) fikir birliğine vardıktan sonra Harbiye Nazırı (Milli Savunma Bakanı) Mahmut Şevket Paşa ile görüşerek onunla şu hususlarda anlaştılar: İtalya ile resmi bir savaşa girişilmesi devletin kesin bir yıkılışını sonuçlandırabilir. Bununla berabèr, bir vatan parçası hiçbir karşıt hareket olmadan düşmana teslim edilemez. Trablusgarp bölgesel kaynaklarla savunulacaktır. Harbiye Nezareti orada vazife alacak subayları izinli sayacaktır. İtalya'ya resmen savaş açılması halinde oradaki hareket fiilen tanınacaktır. Eğer siyasal yoldan meselenin çözümü mümkün olursa Trablus hareketine katılmış olanların sorumluluğu kendilerine ait olacaktır[322].

Enver'in önerisi üzerine evvelce Trablusgarp'ta bulunmuş olan ve memleketi tanıyan Mustafa Kemal düşüncesini şu suretle açıklamıştır:

"Ben İtalyanların istila hareketinin kolaylıkla donanmaların atış sahasını aşacağına kani değilim. Eğer bizler, zaman kaybetmeden yerli halkı vatanlarını savunma işinde her bakımdan hazırlarsak düşmanın çöl içlerine sızması hiçte kolay olmaz. Fakat bunun için vakit kaybetmemek, aynı zamanda bu neticeyi sağlayacak kadar güvenilecek değerli arkadaş kadrosu ile olayların gelişmesini istediğimiz istikamete çevirecek çapta bir müdahaleyi mümkün kılmak şart[323]".

Mustafa Kemal'in bu düşüncesi üzerine, İttihat ve Terakki kodamanlarının onayı alınarak derhal karar verildi. Şükrü (eski Maarif Nazırı) ile Kara Kemal İstanbul'da kalacaklar, parti ve hükümetle olan ilişkileri izleyeceklerdi. Çok iyi Arapça bilen, Kuzey Afrika'yı çok iyi tanıyan ve İstanbul'da dostları olan Kuşçu Eşref Kahire'ye gidecek ve takma ad altında Mısır'a gelecek olan gönüllü subayları Trablusgarp'a geçirmek için gerekli teşkilatı kuracaktı. Gönüllü subaylar, dikkati çekmemek için küçük gruplar halinde hareket edeceklerdi. İlk kafilede Enver (Paşa) Hamdi takma adlı ve halı tüccarı hüviyetli bir pasaport ile yola

[322] Kutay, M. Cemal: Trablusgarp'te Bir Avuç Kahraman, s. 4.
[323] İbid., s. 34.

çıkacak Mustafa Kemal'de ikinci kafile ile ve gazeteci Şerif adıyla hareket edecekti.

Bu plana göre hareket edildi. Enver (Paşa)'in Trablus'a ne suretle geçtiğini belirten bir yayın henüz yapılmamıştır. Mustafa Kemal'in, yaveri Salih Bozok'a yazmış olduğu bir mektubu[324], bu konuda bazı noktaları açıklamaktadır: Mustafa Kemal ilkin gazeteci Şerif hüviyetli bir pasaport ile ve Şam vapuru ile İstanbul'dan hareket etmeyi denemiştir. Vapurda üç gece kaldıktan sonra karaya çıkartılması üzerine Mısır veya Tunus yolu ile gitmek için tedbirler aramıştır. Nihayet 15 Ekim'de bir Rus vapuru ile yanında Ömer Naci ve birkaç arkadaşı bulunduğu halde yola çıkabilmiştir. 17 Ekim'de vapurun Urla'da karantina altında bulunduğu sırada Salih Bozok'a yazdığı mektupta, şu hususlar dikkati çekmektedir:

"...Lüzumlu ve faydalı görürsem bazı arkadaşlarımı isteyeceğim. Benim nerede olduğumu kimseye duyurmayın, annemi dahi bir müddet haberdar etmeyin. Maaş ve tahsisatımdan borçlarım ödenecektir. Kalanının anneme verilmesi lazımdır... Vatanı kurtarmak için şimdiye kadar olduğundan ziyade gayret ve fedakarlık lazımdır. Endülüs tarihinin son sahifelerini okuyunuz. Alaydaki arkadaşlara çok selam. Beraber yaptığımız talim ve programları yürütmede çok güzel neticeler vardır, yorulmasınlar. Eski tembellik ile hiçbir şey olmaz". Mustafa Kemal Mısır'a ve oradan da Trablusgarp'a geçtiği sırada Enver (Paşa) ve arkadaşları burada gerekli teşkilatı kurmaya ve geliştirmeye başlamışlardı.

Trablusgarp'taki Kadro

Mustafa Kemal gibi, gönüllü olarak Trablus'a gelmiş çoğu İttihatçı ve genç olan subaylar şunlardı: Hürriyet kahramanı Enver Paşa, Paris Ataşesi Fethi (Okyar), Teşkilatı Mahsusa kurucularından kuşçubaşı Eşref, Fuat (Bulca), Nuri (Conker), Ali (Çetinkaya), Ömer Naci (Hatib), Sabancalı Hakkı, Rusuhi (Mustafa Kemal'in yaveri), Kısıklılı Cemil, Muhtar (Enver'in yaveri), Süleyman Askeri, Mısırlı Aziz (Paşa) ve daha başkaları. Enver'in rütbesi Binbaşı, Mustafa Kemal'inki ise Kıdemli Yüzbaşı idi. Enver ile Mustafa Kemal'in ka-

[324] Ulus Gazetesi, 10 Kasım 1939 (Bozok, Salih).

rakterleri ve siyasal görüşleri arasındaki ayrıntı sıkı bir arkadaşlık kurmaya elverişli olmamakla beraber, birbirlerini takdir ederlerdi. Genç subayların tümü askerlik, disiplinin üstünde vatanseverlik ve görev duyguları ile birbirlerine bağlı bulunmakta idiler. Enver ile Mustafa Kemal'in arasındaki çekişmeleri yakından bilen Rauf (Orbay), Mustafa Kemal'i Trablus'a gitmekten vazgeçirmeye çalıştığı zaman şu cevabı almıştı:

"Bana verilecek askeri görevleri yapmak ve siyaset meseleleri ile tartışmadan savunmak fikir ve kanaatindeyim. Vakit geçirmeden düşmanla savaşmaya gidiyorum. Herhangi bir sebeple bunu yapmaya imkan bulamazsam dönmeyi her türlü teşebbüslere tercih edeceğimden emin olabilirsiniz"[325].

Enver (Paşa) tarafından İtalyanlara karşı kurulan savaş hattı, doğu ve batı olmak üzere iki bölgeye ayrılmıştı. Mustafa Kemal doğu bölgesinde Derne Kuvvetleri Komutanı olarak görevlendirilmişti. Enver (Paşa) batı bölgesinde Bingazi Kuvvetleri Komutanı olarak bulunmakta idi. Aynı zamanda bütün kuvvetlerin genel kontrolünü de üzerine almıştı. Kabilelerin gönüllü erlerinden meydana gelen kuvvetler de ilkin Kuvayı Mubareke adıyla Kuşçubaşı Eşref'in emrinde idi. Bunlar daha sonra şu suretle askeri bir düzene sokuldu: Her kabilenin kendi içinde şeyhleri tarafından atanan bir onbaşı ve çavuşun emrinde 10'ar kişilik mangalar kuruldu. Her beş mangadan kurulan bir grubun başında bir küçük şeyh bulunuyordu. Her 15 manganın yani 150 kişinin komutasına bir Türk subayı verilmişti. Subayın yanında iki erbaş, Sünusilerden bir şeyh ile idare işleriyle uğraşan bir subay bulunmakta idi[326].

Bu suretle teşkilatlandırılmış olan Beşare Koluna Ali (Çetinkaya), Avakile Koluna Eşref Kuşçubaşı, Hasse Koluna İttihat ve Terakki müfettişlerinden Muhtar, Aileti Mansur Koluna Abdurrahman Efendi komutan atanmışlardı. Bedevi Arapların cesareti ile ün salmış Beraasi Kolu kendi şeyhlerinin komutasında bırakılmakla beraber onlara yardımcı olmak üzere İttihat ve Te-

[325] Bayur: Atatürk, Hayatı ve Eseri, s. 51.
[326] Kutay, M. Cemal: A.g.e., s. 166.

rakki üyelerinden Emin ve Arif ile Teğmen Kasım Efendi verilmişti[327].

Bu kolların gönüllülerine, iaşeleri kendilerine ait olmak üzere günde iki kuruş verilmekte idi. Ayrıca düşmandan alıp getirecekleri ganimetler içinde bir barem saptanmıştı. Buna göre bir tüfek getirene üç mecidiye, bir makinalı tüfek için 5 altın ve bir top getirene 25 altın vadedilmişti. Şu da var ki bu harcın listesi, Enver ve Mustafa Kemal'in bilgisi dışında hazırlanmıştı. Eşref Kuşcubaşı ikmal işleri ile de meşgul olduğu için savaş gereçlerinin sağlanması hususunda böyle bir usule başvurmayı zorunlu görmüştü.

Genç Türk subaylarının birbirlerine çözülmez kardeşlik duygusu ile bağlanmış olmaları, vatanın selametini her şeyin üstünde tutmaları, yerli halka ve gönüllülere o vakte kadar görmeye alışmadıkları bir anlayış ve sevgi göstermeleri İtalyanlara karşı yapılan başarılı savaşın başlıca etkenleri olması normaldi. "Yokluk içinde savaşmak ve vatanı savunmak" küçük ve büyük bütün komutanları saran bir felsefe idi. Bu felsefeyi bir subay şu suretle açıklamıştı.

"...Önceden dediğim gibi biz bu durumda buralarda İtalyanlarla bir yıl savaşabiliriz. Tarih bize "yüzyıl savaşları" adı ile kanlı savaş devirleri gösteriyor. Varsın yirminci yüzyılda, gaddar İtalya hükümetinin hakkı çiğnemesi ile açılan bir savaşı zaif, takatsız sayıları ile Osmanlıların bir yıl devam ettirdiğini yazsın. Her an beraberlerinde bulunmakla iftihar ettiğim şu kudretli Osmanlı ordusunun en büyük komutanından en küçük farzedilen bir erine kadar hepsinin düşüncesini anlamak istiyorum. Soruşturmanın sonucu beni hayranlık ve sevinç içinde bırakıyor. Herkes hükümet buranın idaresinden vazgeçse bile biz etmeyeceğiz, biz ölünceye kadar, biz öldükten sonra da evladımız, ahfadımız yok oluncaya kadar, buralarda İtalyanlarla çarpışacağız"[328] diyor. Bu sözler de ancak sonraları Türk İstiklal Savaşı'nın parolasını teşkil edecek olan şu üç sözcük ile tüm-

[327] Ertuğrul: Savaş Mektupları, s. 125-26.

[328] İbid., s. 51.

leştiriliyor ve anlamlaştırılıyordu: "Ya Namus ve İstiklal! Ya Ölüm!"[329].

Genç subaylar, bu ateşli duygular içinde bir yandan Trablusgarp'ı savunmak için cesur yerli halkla elele savaşırken, öte yandan, yüzyıllarca unutulmuş, ihmal edilmiş bu vatan bölgesinde okullara halkın faydalanacağı dispanserler açıyor ve şehit ailelerinin yardımına koşuyorlardı. Gelecekte kurulacak iskan mıntıkaları için keşifler yaptırıyorlardı.

Savaş Planları ve Taktikleri

İtalyan ordusunun saldırış planı bilimsel olmaktan çok mantık esnasına göre hazırlanmıştı. Trablusgarp'a Türk kuvvetlerinin azlığı ve dağınıklığı dikkate alınarak, Mısır sınırından Tunus sınırına kadar uzanan kıyılar üzerindeki Tobruk, Trablus, Derne, Bingazi ve Mısrata şehirlerine İtalyan donanmasının himayesi altında çıkartma yapılarak direnmeye kalkışacak zayıf ve hafif Türk kuvvetleri kolaylıkla ezilecek ve İtalyanlar çok kısa bir zamanda memleketin içlerine ilerleyerek yerleşeceklerdi. Bu iş için tasarlanan kuvvetin başlangıçta ne olduğu bilinmiyorsada zamanla 100.000 kişiye çıkarıldığı tahmin edilmektedir. Bu plana göre 30 Eylül'de başlayan İtalyan harekatı gelişerek beş hafta içinde sözü edilen şehirler işgal edilmiş fakat, memleketin içerlerine ilerlemek duraklamıştı.

İtalyanların ilerlemesine engel olan Türk Komutanlığı'nın planı çok sade idi. Enver (Paşa) arkadaşları ile de anlaştıktan sonra İtalyan ilerleyişine karşı bir gerilla savaşı ile karşı koymayı uygun bulmuştu. Türk Kuvvetleri (yerli kuvvetler bu deyimin kapsamındadır) İtalyanların ancak onda biri kadar bulunduğu için ve savaş gemilerine karşı koyacak uzun menzilli toplardan yoksun bulunduklarından, İtalyan kuvvetlerini denize atmak düşünülmemiştir. Türk planının amacı İtalyan kuvvetlerini kıyıda mühlamak ve baskınlarla yıpratmaktan ibaret idi. Her ne kadar sonradan İtalyan menzillerine karşı bir cephe hattı kurulmuş isede, Türk Genel Komutanlığı bu halde dahi gerilla taktiğini zaman zaman tatbik etmekten geri kalmamıştır. Arazinin elverişliliği

[329] İbid., s. 19.

ve yerli askerlerin bu taktiğe kolayca uyacak bir yetenekte bulunmaları başarıya ulaşılmasında büyük bir etki yapmıştır.

Savaş Aşamaları

Bir yıl kadar sürmüş olan Trablusgarp Savaşı iki aşama gösterir.

Birinci aşama 1911 yılında Eylül-Ekim aylarını kapsar. Savaş bölgesi Trablusgarp ve Bingazi'dir. İki taraf kuvvetleri arasında meydana gelen 12 kadar esaslı çarpışmada İtalyan kuvvetleri kıyıda mıhlanmıştır. İkinci aşama Ekim-Kasım (1911) aylarına rastlar ve cephelerde durumun denkleşmesiyle sonuçlanır. İtalyan kuvvetlerinin kesin bir sonuç sağlamaları hususundaki ümitleri suya düşer. Birinci ve ikinci aşamalar arasında başarısızlığını verdiği bir ümitsizlikle İtalya ele geçiremediği Trablus'u ilhak ettiğini duyurur. Burada Türklere pes dedirtemeyince savaşı başka Osmanlı topraklarına bulaştırmaya kalkışır.

Dünya Kamuoyu ve Savaş

Trablusgarp Savaşı'nın başında bir bahse tutuşulsa idi, Türklerden yana bir tek insanın çıkması düşünülemezdi. Hatta Türkler ve komutanlar arasında bile böyle bir savaşa girişmenin bir cinayet ve yahut serüven olduğuna inananlar az değildi. İtalyan kuvvetlerinin çok kısa bir zamanda Trablusgarp'ı ele geçirmesi beklenmekte idi. Fakat yukarda da işaret edilen Türk savunması ile İtalyan kuvvetleri sahile mıhlanınca dünya kamuoyü Türklerden yana sesini yükseltmeye başladı.

Devletler hukuku konusunda dünyaca otorite kabul edilmiş olan Sir Thomas Baroly, İtalyan saldırısını mevcut antlaşmalar ışığında hukuka bir saldırı olarak görmekte idi[330]. Fransa'nın Le Temps Gazetesi özel muhabiri Carrere Türk başarılarının seyrini öğrenmek için cepheleri dolaştıktan sonra "Mesele varlık içinde istila yapmak değildir. Asıl ders ve ibret alınacak nokta yokluk içinde vatan savunmaktır"[331] kanısına varmış ve Türk cephesinin yıkılmaz hale geldiğini de açıkladığı için İtalyanlar tarafından öldürülmek istenmiştir. New York Times Gazetesi'nin özel muhabirinin Türk kahramanlığı üzerine düşüncesi ise şöyle idi:

[330] Hanotaux, Gabriel: La Guerre Balkanique et l'Europe, s. 1.

[331] Kutay, M. Cemal: A.g.e., s. 96-97.

"Eğer Washington hayatta olsa idi ve bizler Lincoln, Andrew Jackson, Clay gibi liderlere bugün sahip olsa idik, Türklerin muhakkak imdadına koşacaktık. Kahramanlık, sadece bir milletin değil dünyanın ortak haysiyeti ve insanlığın şerefidir. Yazıklar olsun. Bu şeref haksız yerlere saldırıya uğruyor ve bizler seyirci kalıyoruz. Sonradan insanlık hak ve adaletinden söz ediyoruz"[332]. Bir Fransız gazetecisi, söz konusu savaşı daha geniş bir perspektif üzerinde görerek şu sonuca varmaktadır:

"Trablus'ta yeni bir Türk ruhu uyanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin kaderi ile ilgili bütün dünya, bu memlekette olup geçen olayları daha büyük bir dikkat ve basiret ile izlerlerse politikalarının ispatı bakımından faydalı bir iş yapmış olurlar. Çünkü buradaki Türkler yakın bir gelecekte Osmanlı Devleti'nin mukadderatına hakim olabilecek insanlardır. Bu takdirde Asya, Afrika ve Avrupa'da toprakları bulunan bu devletin durumu ve siyaseti dünyaya etki yapacak hale gelecek ve cihan politikacıları hasta adam adını verdikleri Osmanlı Devleti'nin belki başka bir karakter ve kişilik ile devam edeceğine hayretle şahit olacaklardır".

"Ben Trablus'ta, kuvvet karşısında boyun eğmek istemeyen bir milletin yenilemeyeceğini anlamış bulunuyorum"[333].

Müslüman Memleketleri Kamuoyu

Trablusgarp'ta hayalleri aşan savunma başarıları ve batı basınında bu konu üzerine çıkan olumlu yazılar Müslüman memleketleri halkı üzerinde de büyük bir etki yaratmıştır. Bu memleketlerde adı yaygın olmayan Enver Bey'e halk "Paşa" unvanını vermiş, kendisine Melik (Sultan) diyenler bulunmuştur. Hatta Araplar arasında Mehdi'nin onda tecelli ettiğine bile inananlar çıkmıştır. Zamanla Kuzey Afrika Müslüman memleketlerinde ve en çok Mısır'da, Hindistan'da ve Afganistan'da yardım komiteleri kurulmuştur. Mısır zenginleri teşkilatlanarak bir defasında 150.000 altın göndermişlerdir. Ayrıca Afrika içerlerinden bile savaşmak için gönüllüler gelmiştir.[334]. Fakat bu yardımlarla savaş sürdürülemezdi. Enver'le arkadaşlarının İstanbul'dan para

[332] İbid., s. 275.
[333] İbid., s. 151.
[334] Brenmond, George: A.g.e., s. 170-171.

beklemeleri olanaksızdı. Böyle bir durumda Enver yerlilerle Türk kuvvetleri arasındaki şöhretine dayanarak kendi adına para bastırdı. Banknot büyüklüğünde bir kağıt üzerinde şapirograf ile basılmış paranın ortasında yuvarlak içinde "Enver Suavi" yazılı idi. Banknotun dört kenarında da "Devlet-i Aliyye-i Osmaniye" ve paranın Türkçe ile Arapça değerini belirten rakamlar vardı.

Trablusgarp'taki Türk direnişi ve dünya kamuoyunda meydana gelen değişiklik İtalya halkı üzerinde soğuk duş etkisi yaptı. Basının şiddetli saldırıları karşısında hükümetin durumu sarsıldı. Hükümet askeri kuvvetlerin savaş alanındaki başarısızlıklarını örtmek için işin kolayına giderek Kasım 1911'de Trablusgarp'ı ilhak ettiğini duyurdu. İlhak gerekçesi olarak, başlıca şehirlerin işgal edilmesi ile her türlü Türk direnme gücünün kırılmış olduğu gösterilmişti[335]. Saldırının olduğu gibi ilhakın bu gerekçesi de devletler hukukuna aykırı idi. Gerçi büyük şehirlerin işgal edilmiş olduğu doğru idi. Fakat Trablusgarp'ın büyük kısmı Türklerin elinde bulunuyordu. Türk savunma gücüne gelince kırılmak şöyle dursun her gün biraz daha kuvvetlenmekte idi ve İtalyan kuvvetlerine ecel terleri döktürmekte idi.

İlhakın tepkileri Trablus'taki bir avuç kahramanın savaş iradelerini görmekten başka bir şeye yaramadı. "Gerekirse burada bin yıl savaşırız, hükümet razı olmasa bile ona rağmen bu toprakları savunacağız". Bu en yüksek komutanından ere kadar herkesin üzerinde birleştiği bir fikirdi. İstanbul Hükümeti'ne gelince, ilhak olayını büyük devletler nezdinde protesto etti. Ne var ki Osmanlı siyaset kodamanları, Trablusgarp savaşının öteki Osmanlı topraklarına bulaşmasından kuşku duymakta ve bir çıkar yol bulmak için çareler düşünmekte idiler. Mahmut Şevket Paşa, Bingazi Türklerde kalmak üzere, Trablus'un İtalya'ya verilmesini önermekte, Hüseyin Hilmi Paşa, Bingazi bir yana Trablus'un Eritre karşılığında değiştirilmesine taraftar çıkmakta idi. Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Bingazi'nin Mısır'a ve Trablus'un Tunus'a verilmesini uygun görmekte idi. Şeyhülislam Nesip Efendi'nin bir düşüncesi olmamakla beraber bir inancı vardı ki, görmüş olduğu

[335] Bayur: A.g.e., s. 116.

bir rüyaya dayanmakta idi. Padişah'a bile söylediği bu rüyaya göre İtalyanlar mutlaka denize dökülecekti.

Trablusgarp'ı ilhak ettiğini duyurmasından umduğunu bulamayan İtalyan Hükümeti barış yolu ile bu bölgede yerleşmek çarelerini aramaya koyuldu. Kasım 1911 ile Nisan 1912 tarihleri arasında büyük devletlerin aracılığını sağlamak için birçok teşebbüslere girişti. İleri sürdüğü barış önerileri ile Osmanlı Hükümeti'nin barış teklifleri arasındaki açı nedeniyle bu teşebbüslerden bir sonuç çıkmadı[336].

Oniki Ada'nın İşgali

İtalya bir çıkmaz sokak içinde tıkanıp kalmış durumda idi. Trablusgarp'ı kısa bir zamanda kazanmak ümidi kalmadıktan başka, prestijini de kısa zamanda yitirmişti. İtalyan Hükümeti içine yuvarlandığı bunalımdan kurtulmak için Adriyatik kıyılarında bir ikinci cephe açmak suretiyle savaşı Balkan topraklarına bulaştırmayı düşündü ise de Avusturya'nın direnmesi karşısında vazgeçti. Bundan sonra Doğu Akdeniz'de Oniki Ada'ya saldırmak tasarısına kapıldı.

Sözü edilen Oniki Ada, Rodos, Kerke, Patnaş, Leros, Kalimn, Skarpantes, Piskopi, Kaşot, İncirli (Nissiros), Lipsos, Sümbeği (Symi) adaları idi. Bu adalardan Rodos'un dışında kalanlarda esaslı bir Türk yerleşmesi yapılmamıştı. Rodos'ta bile, diğer adalarda olduğu gibi halkın büyük çoğunluğu Rum'du. Adaların İtalyan donanması tarafından desteklenen bir çıkarma kuvvetine karşı savunulması için ciddi tedbirler alınmamıştı. Osmanlı donanması kendisinden herhangi ciddi bir faaliyet beklenmeyecek kadar güçsüzdü. Sözün kısası adalar kendi hallerine bırakılmıştı. İtalya Doğu Akdeniz üzerinden Anadolu ile Trablusgarp arasında yapılan taşımaları önlemek bahanesi ile 24 Nisan'da adaların işgaline girişerek, aşağı yukarı bir ay içinde bunları ele geçirmeyi başardı. İtalyan saldırısına ciddi denilebilecek tek mukavemet Rodos'ta gösterildi. Adada bulunan 2000 kadar Türk askeri 14.000 İtalyan askerine karşı gerilla taktiğinin başarı ile yürütülemeyeceğine kanaat getirdikten sonra, bir kısmı Anadolu sahillerine geçti. 930 asker ile 33 subayda teslim olmak zorunda kaldı.

[336] Bu teşebbüsler için: Yusuf Hikmet Bayur: A.g.e., s. 119-126.

Çanakkale Boğazı'na Baskın

Oniki Ada'yı işgal etmekle İtalyanlar Anadolu kıyılarına yaklaşmış oluyorlardı. Fakat bu olay da onları barışa yaklaştırmış olmadı. Roma Hükümeti ise her ne bahasına olursa olsun bir an önce Osmanlı Hükümeti'ni barışa zorlamak düşüncesinde idi. Bu düşünceden Çanakkale Boğazı'na bir baskın yapmak kararı doğdu. İtalyan Hükümeti Oniki Ada'yı ilhak etmek ve Boğazların antlaşmalarla saptanmış olan statüsünde bir değişiklik meydana getirmek niyetinde olmadığı hususunda ilgili büyük devletlere teminat verdikten sonra sözü edilen baskın hareketine girişti.

18-19 Temmuz gecesi sekiz savaş gemisinden kurulan ve Amiral E. Millo'nun komutasında bulunan filo Çanakkale Boğazı'nı geçmek istedi. Amaç Boğaz geçildikten sonra karşı çıkacak Türk filosunu yok etmek, İstanbul önlerine varmak ve meydana gelecek psikolojik tepki ile Osmanlı Hükümeti'ni barış istemeye zorlamaktı. Bu hareket, 19 Şubat 1807'de Çanakkale'den geçerek İstanbul önlerine kadar gelmeyi başaran İngiliz donanmasının girişimini andırmakta idi. Ne var ki, İtalyan filosu, zayıf ve etkisiz sandığı Boğaz tabyalarının ateşi karşısında kurtuluşu geri çekilmekte gördü. Bu başarısızlığın unutulması için de Boğazı geçme hareketine "Keşif hareketi" adı verilip işin içinden çıkıldı.

İtalya'nın Çanakkale Boğazı'nı geçme girişimi başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin iç siyasetinde olumsuz sonuçlar yarattı. Sadrazam Sait Paşa, böyle bir teşebbüsün Boğazlar üzerindeki dengeyi bozacağından büyük devletlerce önleneceği kanısında idi. Büyük devletlerin davranışı bu konuda kendisini doğrulamayınca Mebuslar Meclisi'nin kendisine güvenoyu vermiş olmasına rağmen, söz konusu İtalyan teşebbüsünden iki gün önce Sadrazamlıktan çekilmişti. Yerine gelen ve sözde tarafsız olduğunu duyuran Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti, Kıbrıslı Kamil Paşa gibi koyu İttihatçı düşmanlarını kapsamakta ve Trablusgarp Savaşı'na karşıt bulunmakta idi. Ülküsüz, prensipsiz ve anlayışsız olan bu hükümetin devrinde Trablusgarp'ın elden çıkması ve Balkan Savaşı felaketinin meydana gelmesini normal saymak gerekir.

İtalya ile Barış

Balkan devletleri arasında bir ittifak hazırlanmakta olduğu haberlerinin diplomatik çevrelerde dolaşmaya başlaması Osmanlı Hükümeti'ni İtalya ile barış görüşmelerine girişmeye zorladı. 17 Ağustos'ta başlayan resmi görüşmeler 15 Ekim'de sonuçlanarak barış imzalandı. Antlaşmaya göre iki hükümet savaşa son vermeyi yükleniyorlardı. İtalya, Oniki Ada'dan Osmanlı Hükümeti de Trablusgarp'tan asker ve subaylarını çekeceklerdi. Trablusgarp tam bir muhtariyete kavuşacaktı. Memlekette Padişah'ın bir naibi bulunacak, hutbede adı söylenecekti. Halkın dinine, ahlak ve adetlerine, vakıf örgütüne İtalyanlarca saygı gösterilecekti. Dört protokol olarak hazırlanan antlaşmada açıkça ifade edilmemekle beraber Trablusgarb İtalyan egemenliğine geçmekte idi. Oniki Ada'nın ise Osmanlı Hükümeti'ne iade edileceği ifade edilmekte idi[337].

Trablusgarp Savaşı'nın Sonu

Trablusgarp'taki Türk Kuvvetleri Komutanlığı, Osmanlı Hükümeti ile İtalya arasında imzalanmış olan antlaşmayı 20 Ekim'de öğrendi. Antlaşma metni ve yürütülmesi ile ilgili açıklamayı kapsayan Osmanlı kuryesi İtalyan komutanlığı aracılığı ile ulaştırılmıştı. Trablusgarp'ın İtalyanlara bırakıldığı gerçeği Enver (Paşa) de[338] ve arkadaşlarında ilkin bir isyan fırtınası kopardı. Mücahitler, Trablus'u bırakmamaya ve kendilerine kenetlenmiş olan yerli halkla savaşa devam etmeye karar verdiler. Hatta barış şenlikleri yapmaya hazırlanan İtalyan mevzilerine bir de baskın yaptılar. Fakat bu azimli kararları, Balkanlar'da Osmanlı ordularının bozgun haberlerinin gelmesi üzerine gevşedi. Şeyh Sünusi'nin de uygun görmesi ile anavatanı savunmak için Trablusgarp'ı bırakarak İstanbul'a döndüler.

Olumsuz bir sonuç ile bitmesine rağmen Trablusgarp Savaşı yeni birtakım gerçeklerin belirlenmesine yaramıştı. Bunların başında yepyeni bir ruh taşıyan kudretli Türk subaylarının yetişmiş olduğu gerçeği geliyordu. Enver, Mustafa Kemal ve arkadaşları hükümetin İtalya'ya savaş açmaktan çekinmesine karşı bu savaşı

[337] Trablusgarp, Bingazi ve Cezayir Enai Aşer Mesleleri, 1-20.

[338] Mustafa Kemal daha önce İtalyanlara karşı yönettiği Kasru Harun taarruzunda gözünden yararlanmış ve tedavi için Viyana'ya gitmiş bulunuyordu.

kendi sorumlulukları altında ve hükümetten bir şey beklemeksizin başlatmışlar ve başarı ile devam etmişlerdi. Trablusgarp Savaşı bu bakımdan milletin ve halkın savaşı idi. Halkın ve milletin hakları uğruna onun güvenini kazanmış genç komutanların zaferi idi. Savaş, "Galip sayılır bu yolda mağlup" sözünün parlak bir örneği olmuştur. "Hasta adam" adı ile anılan Osmanlı İmparatorluğu'nda hastalığın yetişmekte olan genç, fedakar ve kahraman nesle bulaşmamış olduğu hususunda bir kanaat yaratmıştır. Bununla beraber Trablusgarp Savaşı, onu yönetmiş küçük rütbeli iki büyük komutanda ayrı tepkiler yaratmıştır. Bundan sonra Enver (Bey) Arap dünyasında kazanmış olduğu ün nedeni ile Pan İslamlığa yönelecektir. Mustafa Kemal "Halkın sözü Hakkın sözüdür" ilkesinin gücünü anlamış ve Türk milletinin İstiklal Savaşı'nda onun ikinci büyük doğrulmasını vermiştir.

II. BALKAN SAVAŞI

I. BALKAN SORUNU

Sorunun Görüntüsü

Balkan sorunu 1878'den beri Berlin Antlaşması ekseni etrafında dönmeye başlamıştı. Siyasal edebiyatta Balkanlar'daki Hıristiyanların Müslümanların yönetiminden kurtulması, Türklerin Avrupa'dan kovulması veya "Balkanlar Balkanlılarındır" başlığı altında yer almakta idi. Berlin Antlaşması'nın Balkanlılarla ilgili hükümleri de zamanla kesinleşmişti. Doğu Rumeli Bulgaristan Prensliği'ne bağlanmış (1865), Bosna ve Hersek Avusturya İmparatorluğu'na katılmış ve Bulgaristan bağımsızlığını duyurmuştu (1908). İkinci Meşrutiyet devriminin ilk yıllarında Osmanlı Hükümeti'nin Balkan eyaletlerinde düzeni sağlamak için giriştiği reform da, Balkan devletlerini olduğu kadar büyük devletleri de korkuya düşürmüştü. Bunlar Osmanlı Devleti'nin kuvvetlenmesi ile toprak kazanma yönünden besledikleri tutkularının önleneceğini hesaba katmakta idiler.

Önceden Makedonya konusunda da yazıldığı gibi Bulgaristan, beklentilerini küçültmüş olan Berlin Antlaşması'nın kendi çıkarına değiştirilmesini istemekte idi. Yunanistan'ın toprak isteklerinde Girit ve Adalar yanında Makedonya'nın bir kısım top-

rakları da yer almakta idi. Sırpların "Yugoslavya" ülküsü de, Makedonya'dan geçmekte ve Selanik'e kadar uzanmakta idi. Balkan devletlerinin en küçüğü olan Karadağ da köy ve kasabalarının sayısını çoğaltmak peşine düşmüştü. Romanya sınırdaş olmadığından Osmanlılardan toprak alacak durumda bulunmayan tek Balkan devleti idi. Arnavutluk'a gelince, halk çoğunluğu Müslüman olmakla ve Osmanlı hakimiyetinde bulunmakla beraber o da Balkan sorununa ağırlığını koymakta idi. Halkı denetleyen Arnavut beylerinden bir kısım muhtariyetten yana idiler. Bazılarıda bu muhtariyeti bağımsızlık yolunda ancak bir aşama olarak görüyorlardı. Beylerin bu konudaki çalışmaları Arnavutluk'ta önceden işaret edilen ayaklanmalara sebep olmakta idi.

Balkan devletlerinin bu çapraşık tutkularından meydana gelen Balkan sorunu büyük devletleri de yakından ilgilendirmekte idi. Üçlü Uzlaşma Devletleri'nden Rusya'nın Balkan siyaseti üçlü bir amaca yönelmişti. Birinci amaç Balkan devletleri aracılığı ile Osmanlıları sürekli olarak bunalım içinde tutmaktı. İkincisi Balkanlardaki Slav devletleri nüfuzu altına alarak Boğaz doğrultusunda kendisine yol açmak, üçüncüsü de aynı devletlerden faydalanarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Balkanlarda yayılmasını önlemek idi.

Üçlü İttifak Devletleri'nden olan Avusturya'nın Rusya ile çelişen Balkan siyasetinin objektifleri şöyle idi: Balkanlar'da Rus nüfusunu baltalamak, kendisine Selanik doğrultusunda bir yol açmak ve muhtar bir Arnavutluk kurulmasını sağlayarak Sırbistan'a Adriyatik yolunu kapamak idi. Avusturya bu siyasetinde Almanya tarafından desteklenmekte idi. Almanya'nın Balkanlarda geliştirecek özel çıkarları yoktu. Bununla beraber, Osmanlı İmparatorluğu'nda barışçı sızma metoduyla geniş ölçüde bir ekonomi programı geliştirmeye başlamıştı. Temelinde Pan Germanizm'in yatmakta bulunduğu bu programın etkisiyle, Balkanlarda Rusya'nın Pan Slavcı çalışmalarını ve etkisini denkleştirmek üzere, bütün gücü ile Avusturya'yı tutmakta idi.

Fransa ile İngiltere'nin de Balkanlarda görülecek bir toprak alışverişleri bulunmadığı halde Osmanlı İmparatorluğu ile olan ilişkileri nedeniyle birer Balkan politikaları vardır. Fransa Os-

manlı İmparatorluğu'nda iki buçuk milyardan fazla sermaye yatırmış bulunuyordu. İngiltere'nin yatırmış olduğu sermayede bir milyara yakındı. Osmanlı İmparatorluğu kendileri için uzun bir süre ideal bir pazar ve hammadde yeri olmuştu.

Ne var ki, Almanya birliğini tamamladıktan sonra, onların açtığı yoldan yürüyerek Osmanlı İmparatorluğu'nda yatırımlara girişmiş ve kısa zamanda bu yatırımların tutarını bir buçuk milyara çıkarmıştı. Almanya'nın bu ekonomik rekabeti siyasal doğrultuda kültürel ve teknik faktörlerle de desteklenmekte idi. Fransa ve İngiltere bu durumun etkisiyle Rusya'ya yakınlaşmak ve Balkanlarda onun çıkarlarına uygun gelecek şekilde hareket tarzları düzenlemek zorunda kalmışlardı.

İtalya coğrafya durumu nedeniyle Balkanlara çok yakın bulunduğu halde henüz bu bölgede önemli bir rol oynayacak durumda bulunmuyordu. Üçlü Antlaşmaların bir üyesi olduğundan, Balkanlarda ve Adriyatik'te Avusturya ile bir çatışmaya girmekten çekinmekte idi. Öte yandan Avusturya ve Almanya İtalya'yı kendi yanlarında tutmak için ona hiç olmazsa Balkanların dışında faydalı olmak zorunda idiler. Bu kısa açıklamadan anlaşılacağı üzere Balkan sorunu Balkan Savaşı'nın başlamasından önce çok çetrefil ve yalnız Osmanlı İmparatorluğu ile Balkan devletleri değil, aynı zamanda Avrupa büyük devletlerini, onların Avrupa ve sömürge siyasetlerini doğrudan doğruya veya dolayısıyla ilgilendiren bir özellik taşımakta idi. Eylül 1911'de İtalya'nın Trablusgarp'ı almaya kalkışması üzerine Balkan devletlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı bir ittifak kurma işine girişmeleri ile Balkan Savaşı'nın eşiğine gelinmiştir.

2. BALKAN İTTİFAKI

İttifak Fikrinin Tarihçesi

Balkan devletleri arasında bir anlaşma meydana getirilmesi düşüncesi yeni değildi. Bükreş'teki Osmanlı Elçisi Süleyman Sabit Hükümet'e gönderdiği 15 Ekim 1879 tarihli bir yazısında Rusya'nın aracılığı ile Bulgaristan, Karadağ, Sırbistan ve Romanya arasında bir

konfederasyon kurulması ihtimalinden söz etmektedir[339]. Sözde kalan bu deneme 1891'de Yunan hükümet adamlarından Trikopis tarafından Balkanlar'daki Osmanlı topraklarının paylaşılması için Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan arasında bir ittifak biçiminde gerçekleştirilmesi istendi. Bulgaristan'ın direnmesi yüzünden başarılamadı[340]. 1804'te Sırp Başvekili Pasiç'in çalışmaları ile tekrar konfederasyon fikrine dönüldü[341]. Bu da sonuç vermedi. Abdülhamit bu son girişim üzerine düşüncesini şöyle açıklamaktadır:

"Rus gazeteleri bütün Balkan milletlerinin katılmasıyla meydana getirilecek bir Balkan ittifakını haber veriyorlardı. Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan'la beraber ve Bosna- Hersek Hıristiyanlarının da katılmasıyla bu ittifakın 18 milyonluk bir topluluğa ulaşacağı Ruslarca tahmin ediliyordu. Bizim Avrupa'daki hakimiyetimizin Balkan devletleri arasındaki anlaşmazlığa dayandığı doğrudur. Sırplarla Bulgarlar birbirlerini sevmezler. Bulgarlar, Romenlerden nefret ederler. Yunanlılarla Bulgarlar birbirinin can düşmanıdır. Bulgarların iddialarına göre Makedonya'nın halkı zor kullanmak suretiyle Bulgarlaştırılmış Yunanlılardan ibarettir. 1870'deki Kiliseler anlaşmazlığı Bulgarlarla Yunanlıları kesin olarak ayırmış bulunmaktadır"[341]. II. Abdülhamit'in Osmanlı hakimiyetini söndürmek için ümit bağladığı[342] Balkan devletleri arasındaki geçimsizlik belli koşulların bir sonucu idi. Koşulların değişmesi ile bu sonuç da değişebilirdi. Nitekim bu değişme İkinci Meşrutiyet devrinde gerçekleşti.

Avusturya'nın Bosna-Hersek'i topraklarına katması ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını duyurması ile Berlin Antlaşması'na yeni bir darbe vurulmuş ve Balkan dengesi yeni bir kalıba dökülmüş oluyordu. Avusturya'nın ve Bulgaristan'ın elele vermek suretiyle kendi çıkarlarını biçimlendirdiği yeni denge, İngiltere ve Rusya'yı telaşa düşürdü. Ne var ki dost olmalarına rağmen bu iki bü-

[339] Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, No. 17, s. 33.
[340] Gazi Ahmet Muhtar Paşa: Fezleke, s. 19.
[341] Hanser, Henri: A.g.e., C. II, s. 217.
[342] Ali Vehbi: A.g.e., s. 148.

yük devlet Alman nüfusununa karşı Balkanlar'da izleyecekleri siyasette tam anlaşmaya varamadılar. İngiltere Balkan devletleri arasında Osmanlı Devleti'nin de yer alacağı bir Balkan konfederasyonundan yana çıktı. Rusya ise Balkan devletleri arasında Osmanlı zararına işleyerek kuvvetlenecek bir ittifakın gerçekleştirilmesinden yana çıktı.

İngiliz tasarısı Arnavut mebuslar tarafından benimsenmişti. Bunlardan İsmail Kemal ve Basri Dükakinzade bu tasarının gerçekleşmesi ile Arnavutluk'un da muhtariyete daha kolay ulaşabileceğini düşünmekte idiler. Her ikisi de İngiliz devlet adamlarıyla sıkı ilişki kurmuşlardı ve onlardan talimat almakla idiler. Osmanlı Mebuslar Meclisi'nde İttihatçıların muhalifleri tarafından desteklenmekte idiler. Basri Dukakinzade'nin 1911'de Mebuslar Meclisi'nde dış politika konusunda verdiği uzun bir demecin ana fikirlerinde İngiliz tasarısı şu noktalarda belirmektedir[343]:

1- Osmanlı İmparatorluğu'nu iki defa parçalanmaktan kurtarmış olan Uzlaşma Devletleri ile bir dostluk gereklidir.

2- Üçlü Uzlaşma grubuna katılmanın başlangıcı olarak Balkan Konfederasyonun faydası yüksek sesle duyurulmalıdır.

Basri Bey'e göre Balkan Konfederasyonu'nun gerçekleşmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun selametini ve doğu barışın devamını sağlama bağlayacaktır. Hatta Avrupa'yı çeşitli ihtilaflardan kurtarmak için başvurulacak tek yol budur. Ne var ki Arnavutluk Mebusu'nun bu sözleri söylediği sıralarda Balkan devletleri arasında Osmanlı toprakları üzerinde ilk görüşmeler başlamış bulunuyordu.

İlk Görüşmeler

Bu görüşmeler Rusya'nın Belgrad'a atadığı yeni elçi Kartuvig aracılığı ile başlamıştı (Ekim 1909). Görüşmelerin amacı Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ arasında Makedonya topraklarının paylaşılması esasına dayanan bir ittifak idi. Paylaşma üzerine anlaşılamadığı için görüşmeler ertelendi. 1910 yılı Martı'nda Sırbistan Başvekili Milovanoviç Kral Piyer ile Sen Petersburg'a yaptığı seyahatten faydalanarak Rus dev-

[343] Dukakinzade Basri Bey: A.g.e., s. 76.

let adamları ile aynı konu üzerinde görüşmelerde bulundu ise de, Bulgaristan'ın Sırp isteklerine karşı direnmesi nedeniyle bu defa da olumlu bir sonuca varılmadı. Ekim 1910'da Venizelos'un girişimi de olumlu sonuç vermedi.

Sırp-Bulgar Anlaşması

Osmanlı-İtalyan Savaşı'nın başlaması, sürüncemede kalan Balkan ittifakı tasarısının tekrar ele alınmasına yol açtı. 11 Ekim 1911'de Bulgar Dışişleri Bakanı Geşof Fransa'dan Sofya'ya dönerken Belgrad'da, vagonunda Sırp Dişişleri Bakanı Milovanoviç ile uzun bir görüşme yaptı. İki bakan Osmanlıların Balkanlardaki topraklarının paylaşılması konusunda bir prensip antlaşmasına vardılar. Bundan sonra Sofya ile Belgrad arasında çok gizli görüşmeler yapıldı ve iki devleti bağlayan gizli antlaşma 13 Mart 1912'de imzalandı. Antlaşmanın başlıca hükümleri şöyle idi:

1) İki hükümet karşılıklı olarak bağımsızlıklarının ve toprak bütünlüklerinin korunmasında birlikte hareket etmeyi yüklenirler.

2) İki hükümet, kendilerinden birisine bir saldırı yapıldığı takdirde bütün kuvvetleriyle yardımlaşmayı kesin olarak kabul ederler.

3) Aynı yardımlaşma Türk hakimiyetinde bulunan Balkan topraklarından herhangi bir kısmını kendisine katmaya veya bu topraklarda geçici olarak yerleşmeye kalkışacak bir büyük devlete karşı da yapılacaktır.

Bu antlaşmanın ikinci hükmü Osmanlı Devleti'ne, üçüncüsü ise Avusturya'nın Yeni Pazar veya Arnavutluk'un statüsünü değiştirmek istemesi ihtimaline karşı konmuş bulunuyordu. Bu kapsama göre antlaşma dostluk ve savunma özelliği taşımakta idi. Fakat antlaşmanın saldırgan karakter taşıyan bir gizli eki de vardı. Doğrudan doğruya Osmanlı Devleti topraklarının paylaşılmasını öngören bu ek şöyledir:

Eğer Osmanlı İmparatorluğu'nda, iki tarafın çıkarlarını tehlikeye düşürecek kargaşalıklarla Balkan statüsünü bozacak nitelikte ve savaşı gerektirecek olaylar çıkarsa taraflar derhal tutulacak yol üzerine görüşmelere girişeceklerdi.

Toprak paylaşılması durumunda kalındığı takdirde Makedonya üçe bölünecekti. Rodop ile Stroma Nehri doğusunda kalan bölge Bulgaristan'a San Plamino'nun batısında ve kuzeyindeki topraklar Sırbistan'a ait olacaktır. Bunların dışında kalan üçüncü bölge ise Rus Çarı'nın hakemliğine bırakılmıştır. Onun vereceği karara göre iki tarafdan birisine ait olacaktır. Sırp-Bulgar antlaşması bu ekten başka bir de askeri konvansiyon ile desteklenmektedir. Bu suretle meydana gelen Sırp Bulgar Antlaşması, Bulgaristan Millet Meclisi Başkanı Danef'un temsil ettiği bir heyetle Çar'ın onayına sunuldu. Çar onayını verdikten başka buna benzer bir antlaşmanın Yunanistan'la da yapılmasını önerdi.

Bulgar-Yunan Antlaşması

Yunanistan ile Bulgaristan arasında bir antlaşma için ilk görüşmeler Venizelos'un isteği üzerine daha 1910'da başlamış fakat bir sonuca varamamıştı. İtalya'nın Trablusgarp'a saldırısı üzerine iki hükümet arasında tekrar başlayan görüşmelerde Makedonya üzerinde bir antlaşmaya varılmadığı için sürümcemede kalmıştı. Aslında Bulgarlar 1897'de Türklere yenilmiş olan Yunan ordusuna fazla bir değer vermiyorlardı. Bununla beraber bir savaş halinde, Yunan donanmasından faydalanabileceği düşünülüyordu. Çar'ın önerisi üzerine yeniden başlayan Bulgar-Yunan görüşmeleri sonunda bir savunma antlaşması meydana getirilerek 29 Mayıs 1912'de Sofya'da imzalandı.

Antlaşmanın birbiriyle bağıntısı olan iki amacı olduğu göze çarpmaktadır. Birinci amaç Osmanlı İmparatorluğu'nda ulusal topluluklara antlaşmalarla verilmiş olan hakların korunması ve bu toplulukların gerçek bir siyasal eşitliğe sahip olarak barış içinde yaşamalarının sağlanmasıdır. İkinci amaç Osmanlılar tarafından gelebilecek bir saldırıya karşı tutulacak yol ile ilgilidir. Şöyleki, Osmanlı Hükümeti silah kuvveti ile veya siyasal tedbirlerle Balkanlar'daki Hıristiyan topluluklarının antlaşmalarla saptanmış veya insan haklarından sayılan haklarına dokunursa iki hükümet bütün kuvvetleriyle yardımlaşmayı ve bu amaçlar doğrultusunda sözü geçen topluluklarla Osmanlı Hükümeti ve büyük devletler nezdinde elbirliği ile etkili ve gerekli çalışmalarda bulunmayı üzerlerine almaktaydılar. Yunanistan ile Osmanlı Dev-

leti arasında dikenli bir sorun olan Girit Adası için antlaşmaya özel bir hüküm eklenmiş bulunuyordu. Buna göre, Girit Adası yüzünden Osmanlılar ile Yunanlılar arasında çıkacak bir savaşta Bulgaristan tarafsız kalacaktı. Bulgar-Yunan Antlaşması 5 Ekim'de askeri bir konvansiyon ile tamamlandı. Savaş halinde Bulgarlar 300.000, Yunanlılar 120.000 asker çıkaracaklardı. Bulgaristan kuvvetlerinin önemli bir kısmı ile Makedonya'nın üç vilayetinde saldırıya geçecekti.

Fakat Sırpların 12.000 kişi ile savaşa katılması durumunda Bulgaristan kuvvetlerinin tümünü Trakya'da kullanabilecekti. Bulgar-Yunan Antlaşması'nda, kazanılacak bir savaş sonunda ele geçirilecek Osmanlı topraklarının paylaşılmasını saptayan bir hüküm bulunmamakta idi.

Karadağ ile Anlaşma

Karadağ-Osmanlı Devleti ile ilişkilerinde Balkanların adeta sabıkalı devleti idi. Ara ara ayaklanmaları ile Osmanlı Hükümeti'ni uğraştırmaktan geri kalmamıştı. İtalyanların Trablusgarp'a saldırışı Karadağlıların da iştahını kabartmıştı. İşkodra ovasını ve gölünü gözlerine kestirmişlerdi. Bu nedenle Osmanlılara karşı birlikte bir hareket için, Sırbistan tarafından Haziran'da başlangıçta yapılan teklif Çetine'de olumlu karşılandı. İki devlet yazılı bir antlaşma yapmayı gerekli göremeyerek Ağustos sonunda bu konuda tam bir fikir birliğine vardılar. Bu suretlede Balkan ittifakının son halkasıda tamamlanmış oldu.

Balkan İttifakının Karakteri

Balkan İttifakı, Osmanlı İmparatorluğu'ndan toprak koparma ilkesine dayanmıştır. İmparatorluğun içinde yuvarlandığı iç ve dış bunalım ittifakı kolaylaştırmıştır. Bununla beraber ittifak Balkan Devletleri arasında uzun ömürlü bir işbirliği sağlayacak temel prensiplerden yoksundur. Bir Balkan Devleti olan Romanya ittifakın dışında bırakılmıştır. İttifak dört Balkan Devleti arasında ortak bir anlaşma ile meydana getirilmemiştir. Bulgaristan'ın Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ ile yapmış olduğu ayrı ayrı antlaşmalarla meydana getirilmiştir. Antlaşmalara ekli askeri sözleşmeler, Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açma hususunda antlaşmalar ara-

sında tam bir düşünce birliğinin kurulmuş olduğuna işaret etmektedir.

Büyük Devletler ve İttifak

İttifaka giren dört Balkan Devleti'nden üçü, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ Slav ırkından idiler. Slavcılık Rusya'nın Balkan politikasının temeli idi. Balkan ittifakı girişimi Balkan devletlerinden gelmiş olsa bile Rusya'nın desteklemesi ile kotarılabilmişti. İttifakın geliştirilmesi sırasında Rusya'ya bilgi verilmiş, kendisinden direktif alınmış, hatta Bulgar-Sırp antlaşmalarında Makedonya'nın paylaşılmayan kısmı için Çar'ın hakemliği kabul edilmişti. Fransa ve İngiltere'de müttefikleri olan Rusya'nın aracılığı ile, Almanya ve Avusturya ise, gizli kaynaklardan ittifakın varlığından haber almışlardı[344].

Fransa 1 Nisan 1912'de Sırp-Bulgar Antlaşması'nın varlığından Rusya tarafından haberdar edilmişti. Rusya antlaşmanın savaş maksadı ile yapılmadığı, kendininde Balkanlarda bir serüven peşinde koşmadığı, Osmanlı Devleti ile Avusturya'yı statüko sınırları içinde tutmaktan başka bir amacı bulunmadığı hususunda teminat vermişti. Fransa Cumhurbaşkanı Poincare, Rusya'ya yaptığı seyahatte sözü edilen antlaşmaların tam teminlerini öğrenmiş ve bunların savaşa açık kapı bıraktığını görerek kuşkusunu açıklamış, memleketin sadece Balkan sorunundan çıkacak bir Avrupa savaşında Rusya'dan yana çıkmayacağını söylemişti (10 Ağustos).

Balkanlarda bir savaş Avusturya'nın da işine gelmiyordu. Balkan barışının sürüp gitmesi için Balkanlı Hıristiyanları memnun etmenin yeterli olduğunu sandığı için büyük devletlere Osmanlı Hükümetini reform yapma konusunda uyarmaları için öneride bulundu. Ağustos ile Ekim arasında bu maksatla çeşitli girişimler yapıldı ise de bir sonuç alınamadı. Bu sırada Balkan ittifakı ile ilgili haberlerde sızmaya başlamış bulunuyordu.

Kuşkuya düşen Fransa savaşın önlenmesi için saptamış olduğu yeni ilkeler üzerine büyük devletlerin düşünce birliğini sağlamaya muvaffak oldu. Avusturya ile Rusya tarafından Balkan devletlerine bildirilmesi öngörülen bu ilkeler şöyle idi:

[344] Fischer, Fritz: Germany's Aims In The First World War, s. 30.

1) Büyük devletler, barışı bozabilecek nitelik taşıyan bütün hareketleri şiddetle kınarlar.

2) Savaş buna rağmen Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasında patlak verecek olursa, savaş sonunda Balkanların toprak statükosunda hiçbir değişiklik yapılmasını kabul etmeyeceklerdi.

3) Berlin Antlaşması'nın 28'inci maddesine dayanarak Balkan halkının çıkarı için reform işini ele alacaklardı. Bu reform Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne dokunmayacaktı.

Fransa'nın bu teklifleri Balkan devletlerini bir savaş çıkarmaktan alıkoymaktan çok, büyük devletler arasında bu savaş karşısında tarafsızlık sağlamayı amaç tutmuştu. Ne var ki iki gruba ayrılmış bulunan devletler kendi aralarında barışın korunmasında kesin bir düşünce birliğine varmış sayılmazlardı. Avusturya, Sırp'ların toprak kazancına karşı idi. Sırbistan'ın büyümesi, Avusturya idaresindeki Slavları, Bosna-Herseklileri, Hırvatları ve Slovenleri Sırbistan'dan yana çekecekti. Almanya herhangi bir müdahaleye katılmakla Türkleri gücendirmek istemiyordu. İngiltere, Fransa ve Rusya ise Avusturya'nın Balkanlarda Almanya'nın da Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfuslarının artmasını hoş görüyorlardı. Bu nedenledirki Balkan devletlerinin ittifak hazırlıkları ile uğraştıkları sırada büyük devletlerinde ne olur ne olmaz diye askerlik ve siyaset tedbirleri aldıkları görülmektedir.

Nitekim Almanya deniz ve kara kuvvetlerini artıracak kanunlar çıkartmış (7 Şubat ve 10 Mayıs 1912), Rusya Japonya ile anlaşmazlıkları çözen bir konvansiyon imzalamıştır (8 Temmuz). Öte yandan Üçlü Uzlaşma Devletleri arasında Rus-Fransız Deniz Sözleşmesi (16 Temmuz), Rus-İngiliz Deniz Sözleşmesi (Eylül 1912) ve nihayet Balkan Savaşı'nın arifesinde Üçlü Antlaşma Devletleri'nden Avusturya ile İtalya arasında da Arnavutluk üzerine bir sözleşme imzalanmıştır (Ekim).

Balkan İttifakı ve Osmanlı Hükümeti

Balkan İttifakı'nın hazırlıkları sırasında Osmanlı Devleti'nin davranışı beyin kanaması geçiren bir hastanın hareketlerini andırmakta idi. Trablusgarp'ta bir avuç Türk subayının meydana getirdiği savunma ile

İtalyan kuvvetleri kıyılarda mıhlanmıştı. Hürriyet ve İtilaf Partisi, İttihatçıların desteklediği hükümete karşı amansız bir savaşa girişmişti. Memleketin sükuna en çok ihtiyacı bulunduğu bir sırada Arnavutları ayaklanmaya kışkırtmış (6 Mayıs), ordu subayları arasında, ayaklanmayı destekleyen ve hükümeti tehdit eden "Halaskâr Zabitan" Grubu adıyla bir grup meydana getirmişti. Nihayet Mahmut Şevket Paşa'yı Harbiye Nazırlığı'ndan, Sait Paşa'yıda Sadrazamlıktan çekilmek zorunluluğunda bırakarak İttihat ve Terakki'yi iktidardan düşürmüştü (Temmuz). Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın kurduğu hükümet (22 Temmuz) tam anlamı ile allahlık idi. Dayanacak bir partiden, işleri yönetecek bir programdan yoksundu. Hele Balkan İttifakı'nın varlığından ve amacından hiç bilgisi yoktu. Ahmet Muhtar Paşa bu konuda kendisi gibi, kendisinden önceki sorumlularında cahilliğini şöyle anlatmaktadır:

"... Antlaşmalar ve sözleşmeler gayet gizli tutulmuştu. Bize gelince bildiklerimiz Sadrazam Sait Paşa ile Hariciye Nazırı Asım Bey tarafından 1912 yılı Temmuz'u başlarında Mebuslar Meclisi'nde Osmanlı Devleti'nin genel siyasetinden söz açan nutuklarının bazı parçaları aşağıda gösterilmiştir.

Şöyle ki: Sait Paşa "Mösyö Venizelos memleketi tehlikeye sokmamaya, tersine olarak Yunanistan'ı barışın devamından faydalandırmaya çalışmaktadır. Avusturya ve Balkan memleketlerine gelince herbiri ile ilişkilerimiz, sureti halisanede cereyan etmektedir" dediği gibi Hariciye Nazırı Asım Bey'de "Şu Trablusgarp Savaşı esnasında dahi Balkan hükümetleriyle olan münasebetlerimiz pek samimidir... Bu devletin geleceğinden imanım kadar eminim. İşte efendiler dış siyaset hakkındaki sözlerimi görüyorsunuz ya pek iyimserdir" diyordu. Ahmet Muhtar Paşa bundan sonra aynı konu üzerine, kendi düşünceleride şu suretle açıklamaktadır:

Kabinemiz kurulduğu gün, 22 Temmuz'da devletlerle ilişkilerimiz üzerine bildiklerimiz yukarıda özet olarak verilmiş, Sadrazam Sait Paşa ile Hariciye Nazırı Asım Bey'in demeçleri dairesinde olduğu gibi Ağustos sonuna kadar da hemen o dairede kalınmıştır[345]."

[345] Gazi Ahmet Muhtar Paşa: A.g.e., s. 36-37.

Balkan devletleri arasındaki ittifaktan hiçbir bilgisi olmayan Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi'nin ilk işi üç yıllık askerlik süresini doldurmuş olan 100.000 kadar askerin terhis edilmesi için karar vermek olmuştur (29 Temmuz). Bu kararın yürütülmesi zaman aldığı için, bazı birlikler cratına tezkere verilmesi, savaşa girilmesinin arifesine rastlamış ve bunlar memleketlerine gitmek üzere bulundukları sırada tekrar silah altına alınarak gerekli yerlere gönderilmiştir[346]. Kabine bununla yetinmemiş, 4 Ağustos'ta Mebuslar Meclisi Padişah iradesiyle kapatılmıştır. Bütün bu isabetsiz hareketler Balkan ittifakının savaş alanına geçmesini ve bu savaşta Osmanlı bozgununu kolaylaştırmıştır.

3. SAVAŞIN DUYURULMASI

Koçana Olayları

1 Ağustos 1912'de Bulgar komitecileri Koçana'da pazar yerinde bombalar patlatarak 11 kişinin ölmesine ve birçok kişinin yaralanmasına sebep oldular. Hükümet kuvvetlerinin komitecileri yakalama hareketi direnme ile karşılaşınca, ölenlerin sayısı arttı. Ölenler arasında Müslümanlar olduğu gibi Bulgarlar da vardı. Makedonya için bu klasik olay olmakla beraber Balkan ittifakı memleketlerinde büyük heyecan uyandırdı. Karadağ ve Sırbistan sınırlarında çatışmalar oldu. Sofya'da ve Belgrad'da sokaklara dökülen halk toplulukları Türkiye'ye karşı harp açılmasını istemeye başladılar. 26 Ağustos'ta Kral Ferdinand'ın başkanlığında toplanan Bulgar Kabinesi Karadağ, Sırbistan ve Yunanistan'a Makedonya'da reform yapmamakta direndiği takdirde Osmanlı Hükümeti'ne savaş açılmasını önermeye karar verdi.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti Balkan olaylarının bu gelişmesinden savaşa doğru girildiği yolunda bir anlam çıkarmadı. Bunun en açık belirtisi askerin terhisi için, önceden verilen kararın yürütülmesinde bir sakınca görmemesidir. Koçana olayından bir buçuk ay sonra (15 Eylül) Sofya Ateşemiliterliği'nden bir telgraf ile hükümet, Bulgarların savaş niyetleri ile hazırlıklarından bilgi edinmiştir. Bu bilgi kendisini bir barış kabinesi sayan

[346] İbid, s. 54; Şeyhülislam-ı Esbak Cemalettin Efendi Merhum'un Hatırat-ı Siyaseti, s. 43.

hükümet üyeleri arasında ciddi bir tepki yaratmamıştır. Sadrazam barış ümitlerinin henüz kaybolmadığı ve Balkan hükümetlerinden hiçbirisinin henüz seferberliğe kalkışmadığı bir sırada askeri tedbir alınmasının olumlu sonuçlar vermeyeceği kanısında idi[347].

Seferberlik

Bununla beraber çeşitli kaynaklardan aldığı tamamlayıcı bilgiler üzerine hükümet 22 Eylül'de Rumeli'de asker manevraları yapılması formülüne bağlanan kısmî bir seferberlik kararı almıştır. Bu kararı genel bir seferberliğin başlangıcı kabul eden Balkan devletleri temsilcilerini yatıştırmak üzere verilen cevap aşağı yukarı şöyledir.

"Asker manevralarının yapılmasında normal olmayan hiçbir şey yoktur. Bunlar eğitim amacı ile yapılmaktadır. Redifl erin yıllık toplantısı ile ilgilidir. Bu nedenle her tümenin kendi bölgesinde ayrı ayrı yapılmaktadır". Bu açıklamayı inandırıcı bulmayan Balkan ittifakı devletleri 30 Eylül'de genel seferberlik ilan ettiler. Girit de Yunanistan'dan yana olduğunu duyurdu. Bir gün sonrada Osmanlı Devleti genel seferberliğe karar verildiğini açıkladı. Bu karışıklık ve seferberlik duyurusu üzerine Balkan memleketlerinde olduğu gibi Türkiye'de de harp havası olanca şiddetiyle esmeye başladı.

Kamuoyu

1 Ekim'den bu yana İstanbul'da heyecan barometresi yükselmeye başladı. Gazeteler aynı perdeden ve yüksek sesle "Harp! Harp istiyoruz!" veya "Artık söz silahındır!" diye haykırmaya ve yazmaya başladılar. Yazdıkları arasında harbin amacını da gösteriyorlardı. Balkanlar'daki Osmanlı sınırı Tuna'ya kadar uzanıp dayanacaktı. Üniversite (Darülfünun) öğrencileri de savaştan yana idiler. Hükümet Konağı ve Saray kapıları önlerine kadar dayanan yürüyüşler düzenliyorlar, ateşli demeçler veriyorlardı. Paşaları, Sadrazam'ı ve Padişah'ı kendilerine hitap etmeye zorluyorlardı. 2 Ekim'de İttihat ve Terakki Genel Merkezi bir bildiri yayınlayarak siyasal anlaşmazlıkların unutulmasını istiyor, vatan topraklarına saldırmak için savaş isteyen düşmanlara karşı hükümetin etrafında toplanması için halkı

[347] Gazi Ahmet Muhtar Paşa: Savunma, s. 53.

birliğe davet ediyordu. Bu bildiri yine İttihat ve Terakki tarafından, Balkan devletlerinin korkutmalarına karşı bir miting ile destekleniyordu. Miting sonunda Talat (Paşa) tarafından okunan şu karar sureti kabul ediliyordu[348]:

1) Dış tehlike karşısında bütün Osmanlılar birlik halindedir.

2) Hangi grup ve partiye bağlı olurlarsa olsunlar bütün Osmanlılar savaş tehlikesine karşı vatanın haklarını savunan hükümete yardımcıdırlar.

3) Vatanımızın toprak bütünlüğünü, milletimizin şeref ve namusunu korumak için her çeşit fedakarlığı yerine getirmeye hazırdırlar.

İttihatçılardan bir gün önce Hürriyet ve İtilaf Partisi de Sultan Ahmet'te bir miting hazırlamıştı. Balkan devletlerinin istekleri yerildikten ve onlara karşı savaş yemini yapıldıktan sonra mitingciler İngiliz Elçiliği önünden geçip İngiltere için sevgi gösterilerinde bulundular. Oradanda Saray kapıları karşısına gelip Padişah'a, hükümete bağlılık yemini yaptılar ve topraklarından bir parçasını dahi düşmana çiğnetmeyeceklerine dair ant içtiler.

Büyük Devletlerin Müdahalesi

İstanbul'da ve Balkan devletlerinin başkentlerinde kabaran savaş heyecanı büyük devletlerin işe karışmalarına yol açtı. Elçiler 5 Ekim'de Osmanlı Hükümeti'nin Balkanlar'da Berlin Antlaşması'nın 23'üncü maddesi gereğince öngörülen reform hakkındaki düşüncesini öğrenmek istediler. Hükümet bu reformu bir dış müdahale olmaksızın yürütmek niyetinde olduğunu bildirdiği gibi bunu gazetelerlede duyurdu (6 Ekim). Bu duyuru üniversite öğrencilerinin yukarıda sözü edilen gösterilerine yol açtı. Gösterilerde 23'üncü madde yerildi. Balkanlar'daki hükümetler ve halk savaş istiyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda kamuoyu savaştan yana olmuştu. Hükümet barış taraftarı idi.

Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa, 7 Ekim'de Hükümet Konağı önünde toplanıp savaş gösterisi yapanlara seslenmiş ve şöyle demek zorunda kalmıştı:

[348] Tanin, 5 Ekim 1912.

"Harp denilen şeyi biz biliriz. Laf ile söylendiği gibi kolay değildir. Harp'ten hem yenen hem yenilen zarar görür. İşte bunun içindir ki en kuvvetli devletler bile harbe girmek için çok düşünmeye mecburdurlar. Her halde harbin iyi tarafı olduğu gibi pek fena tarafı da vardır. Hesapsız işe de girişilmez. Bu da sizin bileceğiniz şey değildir[349]". Sadrazam öğrenci gösterileriyle sözün ayağa düştüğünü ve bu durumun büyük devletlerde, Osmanlı Hükümeti'nin reform yapılması hususunda vermiş olduğu sözün şüphe uyandırabileceği düşüncesine kapılmıştı. Barışın siyaset yolu ile korunacağından ümidi de kalmamıştı.

Karadağ'ın Savaş Açması

8 Ekim sabahı Karadağ'ın İstanbul'daki temsilcisi Plamematoz Osmanlı Hükümeti'ne bir savaş duyurusu sunuyordu. Bu olay halk tarafından sevinçle karşılandı. Tanin'in baş makalesi "Hele Şükür Harp Başladı"[350] biçiminde idi. Hükümet Karadağ'ın tek başına savaş açamayacağını, bu devletin arkasında Balkanlı müttefiklerin bulunduğunu kestirmekte güçlük çekmedi. Balkan Savaşı'nın fiilen başlamış olduğunu kabul etti. Bununla beraber onların da savaş amaçlarını beklemeye karar verdi. Balkan devletlerinden en küçüğü olan Karadağ'ın savaş başını çekmesi elbette nedensiz değildi. Karadağlılar tüm silahlı oldukları için seferberlik hazırlıkları yapmaya ihtiyaçları yoktu. Karadağ Balkanlı müttefikler ile yazılı bir antlaşma da yapmamış bulunuyordu. Balkanlı devletler, Osmanlı Hükümeti'nin, Karadağ'a karşı savaş açarken kendilerine de açacağını hesaba katmışlardı. Bu suretle aralarında imzalamış oldukları savunma ittifakları işlemeye başlayacaktı. Ayrıca da savaşı başlatma sorumluluğu Osmanlı Devleti'ne düşecekti.

Büyük Devletlerin Notası

Karadağ'ın savaşı başlatması büyük devletleride telaşa düşürmüştü. Önleyici tedbirler alınmadığı takdirde Balkanlı devletlerin de savaşa gireceği kesindi. Bundan da öteye, savaş kendilerine de bulaşabilirdi. Bu durumdan kuşku ile İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya

[349] Gazi Ahmet Muhtar Paşa: A.g.e., s. 42.
[350] Tanin, 9 Ekim 1912.

ve Avusturya elçileri 10 Ekim'de Osmanlı Hükümeti'ne ortak bir nota verdiler. Notada Osmanlı Hükümeti'nin Rumeli vilayetlerinde reform yapılması hususunda evvelce belirtilmiş olduğu hususlara dayanarak Berlin Antlaşması'nın 23'üncü maddesine göre gerekli reform tedbirlerini, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğüne dokunmamak üzere görüşmeye hazır bulunduklarını bildiriyorlardı[351].

Balkanların Notası

Osmanlı Hükümeti büyük devletlerin notasına vereceği karşılığı görüştüğü sıralarda, Balkan ittifakı devletleri de 13 Ekim'de ortak bir nota yetiştirdiler. Notanın kapsamakta bulunduğu öneriler, "izahname" başlığını taşıyan bir ekte şu suretle sıralanmıştı[352]:

1) İmparatorluktaki toplulukların ulusal özgürlükleri bütün gereçleri ile yeniden onaylayacak ve sağlanacaktır.

2) Her topluluk Osmanlı Parlamentosu'na oran üzere mebus gösterecektir.

3) Halkı Hıristiyan olan vilayetlerde Hıristiyanlar bütün hükümet memurluklarına kabul edilecektir.

4) Hıristiyan topluluklarının her çeşit okullarının Osmanlı okullarıyla eşit olacağı onaylanacaktır.

5) Müslüman göçmen yerleştirmek suretiyle, vilayetlerin ulusal toplulukların değiştirilmesine çalışılmayacağına dair Osmanlı Hükümeti söz verecektir.

6) Hıristiyanlar, Hıristiyan kadrolarında hizmetleri yapmak üzere kıtaları içinde askere alınacak ve bu kadrolar kuruluncaya kadar askere alınmaları ertelenecektir.

7) Rumeli'deki Osmanlı vilayetleri jandarması İsviçreli ve Belçikalı memurların fiili komutasında düzenlenecektir.

8) Hıristiyanların yaşadığı vilayetlere atanmaları büyük devletler tarafından onaylanacak, İsviçreli veya Belçikalı valiler gönderilecek ve bunların yanına dairelerce seçilecek Umumi Meclis üyeleri verilecektir.

[351] Ahmet Muhtar Paşa: A.g.e., s. 39.
[352] İbid., s. 41.

9) Bütün bu reformların yürütülmesini denetlemek üzere Sadrazam'ın dairesinde üyelerinin yarısı Müslüman diğer yarısıda Hıristiyan olmak üzere yüksek bir meclis bulunacaktır. Büyük devletler elçileriyle Balkan hükümetleri elçileri bu yüksek meclisin çalışmalarını denetlemekle görevli olacaklardır.

Osmanlı Hükümeti'nin Cevabı

Büyük devletlerin notasına Osmanlı Hükümeti'nce 14 Ekim'de verilen cevapta üzerinde durulan hususlar şu suretle özetlenebilir:

"Osmanlı Hükümeti, büyük devletlerin reformla ilgili dostça bildirilerinin değerini takdir eder ve savaşın önlenmesi yolunda harcamakta bulundukları çabaları teşekkürle karşılar. Hükümet zaten söz konusu reformu, yabancı müdahalesi olmaksızın gerçekliğini kabul etmiştir. Önceden girişilmiş olan reform denemelerinin başarıya ulaşmaması nedenlerinden biri bozguncu merkezlerden gelen kışkırtmaların yarattığı kargaşalık ve huzursuzluktur".

"Osmanlı Hükümeti, Berlin Antlaşması hükümlerinden birçoğunun kendisi için olumsuz bir biçimde yürütülmesi olduğu noktasında ve 23'üncü maddesinin yürütülme değeri üzerinde durmayı gerekli görmeyerek parlamentonun gelecek toplantısına Kanun-ı Esasi (Anayasa) ile uzlaşan reform tasarısını sevketmeye karar vermiştir"[353].

Diplomatik bir üslup ile verilen bu karşılığın genel anlamı şu idi. Osmanlı Hükümeti kendisine yapılan reform teklifini, anayasa sınırları içerisinde yürütmek üzere kabul ediyor, fakat büyük devletlerin bu işe karışmasını reddediyordu. Balkan ittifakı devletlerinin notasına gelince kapsamı ve yazılış tarzı hakaret taşıyan kaba ve küstah bir belge idi. Osmanlı Hükümeti bu notayı kabul etmedi. Bu sırada bir yandan Karadağ ile savaşılmakta, öte yandan da Sırp ve Bulgar sınırları üzerinde iki taraf kuvvetleri arasında çatışmalar meydana gelmekte idi.

Savaş Duyurusu

16 Ekim'de Osmanlı Hükümeti, Balkan İttifakı devletlerinin kendisine savaş açmalarını daha fazla beklemeyi gerekli görmeksizin ordularına harekete geçme-

[353] İbid., s. 39-40.

leri emrini verdi. Bir gün sonrada savaş duyuruldu. Duyuru şöyledir:

"Osmanlı Devleti'nin korunmaya ve devam ettirmeye çalıştığı barış siyasetine karşı Bulgaristan ve Sırbistan hükümetleri tarafından genel seferberliğe kalkışılmak ile ve Osmanlı sınırlarına asker göndermek ve sınır boyundaki bütün kulelerimize ve daha başka yerlere her gün taarruz olunması ve hükümetimizin iç işlerine karışmaya ve kabulüne imkan olmayan isteklere kalkışılması Osmanlı Devleti ile Sırp ve Bulgar hükümetleri arasında barışın devamını imkansız dereceye getirdiğinden, bu hükümetlerin devam etmekte olan saldırılarına karşı Tanrı'nın yardımı ile karşı konulması için orduya gerekli emirler verilmiştir"[354]. Bu duyuruda adı geçmeyen Yunanistan ile de bir gün sonra savaş durumuna geçilmiştir.

4. OSMANLI DEVLETİ'NİN SAVAŞ GÜCÜ

Savaşın Karakteri

Osmanlılar için Balkan Savaşı bozgun, sefalet ve felaket anlamındadır. Osmanlı ordusu bir ay gibi kısa bir süre içinde perişan olmuştur. Düşman orduları Çatalca'ya kadar gelmiştir. Bu arada yüzbinlerce Türk ve Müslüman yerlerini yurtlarını bırakarak Rumeli'den göç etmeye kalkışmıştır. Bunların bir kısmı düşman tarafından katledilmiştir. Birçokları da açlık ve hastalık nedeniyle kırılmıştır ve bütün bunlardanda öteye Rumeli'deki Türk toprakları üzerindeki Türk hakimiyetine son verilmiştir. Yapılış biçimi ve sonuçları ile Balkan Savaşı gibi bir savaş Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılış tarihinde görülmemiştir. Bu savaştan önce XIX. yüzyılda yapılan ve yenilgi ile sonuçlanan Osmanlı-Rus savaşları bile bu kere alçaltıcı ve yıkıcı olmamıştır.

Balkan Savaşı'nın bu denli bir sonuca varmasının etkenleri şu üç noktada toplanabilir: Hükümetin güçsüzlüğü, moral düşüklüğü, ordunun yoksulluğu.

[354] İbid., s. 43.

Hükümetin Güçsüzlüğü

Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi, savaş yönetecek bir hükümette bulunması gereken vasıflardan hiçbirisine sahip bulunmamakta idi. Memleketin çoğunluğunu temsil eden İttihat ve Terakki Partisi'ne karşı yürütülen ülküsüz bir muhalefetin mücadelesi sonunda kurulmuştu. Bununla beraber tam anlamı ile bu çürük muhalefetin hükümetide değildi, bir koalisyon hükümetide sayılamazdı. Kendisine tarafsız kabine adını vermeside bundan ötürü idi. Üyeleri arasında büyük unvan sahipleri bulunduğu için bir adıda "Büyük Kabine" idi. Büyük unvanların kapsamında büyüklük kalmamıştı veya yoktu. 1878 Savaşı'nda doğuda Ruslara karşı kazandığı başarılar sayesinde "Gazi" unvanını hakkı ile elde eden Ahmet Muhtar Paşa, sonradan uzun süre Mısır Olağanüstü Komiserliği'nde bulunmuş, büyük servet edinmişti. Balkan Savaşı'nın başlayacağı sırada 75 yaşında idi. Komutan ve siyaset adamı olarak kendisinde gördüğü büyük kudret bir vehimden ibaretti. Devlet Şurası (Danıştay) Başkanı Sadrazam Kıbrıslı Kamil Paşa 80 yaşında idi. Yaşlılarda görülen iktidar hırsı hastalığına tutulmaktan kurtulamamıştı. Siyaset dehasına sahip olduğu yolunda bazı aydın kişiler tarafından yürütülen iddiaları belgelendirmek mümkün olmamıştır. Siyasal çalışmalarında, İngiltere tarafından desteklendiği ve destekleneceği başlıca avantajlarından idi. Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'nin şöhreti Abdülhamit devrinde uzun süre Bab-ı Meşihatta kalması sonucu bazı kulak dolgunluğundan idi. Hariciye Nazırı (Dışişleri Bakanı) Gabriel Noradangiyan mevkiini Ermeni asıllı oluşuna, Fransızca bilmesine ve nota yazmasına borçlu idi.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi'nde, herkes kendi başına buyruktu. Kimsenin kimseye ne sevgisi ne itimadı vardı. Tümünü birleştiren tek nokta savaştan yana olmamaları idi. Savaştan çekinmek için elden geleni yaptıkları halde istemeyerek ve kazanılacağını ümit etmeyerek savaşı kabul etmişlerdi.

Ordunun Yoksulluğu

Hükümetin güçsüzlüğüne ordunun yoksulluğu eklenmekte idi[355]. Yoksulluk da yüksek komuta heyetinden başlamakta idi. Harbiye Nazırı ve Başkomutan Veki-

[355] Karal, Enver Ziya: Osmanlı Tarihi, C. VIII, s. 357-373.

li Nazım Paşa külhan beyliğinden gelen ve askeri otorite ile karıştırılan bir şöhret sahibi idi. Sadrazam Ali Paşa'nın damadı olması, II. Abdülhamit'in yakınlarından Ragıp Bey'in akrabası bulunması, ordu kademelerinde hızla yükselmesine yetmişti. Korgeneral üniforması ile Beyoğlu'nda sarhoş olması nedeniyle Abdülhamit tarafından Erzurum'a gönderilmek suretiyle İstanbul'dan uzaklaştırılması, hiçte hakkı olmadığı "Hürriyet-Kahramanlığını da kendisine kazandırmıştı[356]. Balkan Savaşı'nın başlayacağı sıralarda bile, Balkanlı kuvvetlere karşı yürütülecek savaş planlarını görmemiş bulunuyordu[357]. Daha acıklısı savaş ilan edildiği gün düşman kuvvetleriyle Osmanlı kuvvetlerinin yaklaşık sayılarını öğrenmeye nasılsa merak etmiş olan Sadrazam Gazi Muhtar Paşa'nın sorusunu cevaplandırmaktan aciz kalmış olmasıdır[358]. Savaşın ilanı gününde Gazilik unvanınıda taşıyan bir Sadrazam ile bir Harbiye nazırı ve Başkomutan Vekili'nin birer üyesi bulundukları kendi ordularının sayısını henüz öğrenmemiş bulunmaları orduda sorumluluk duygusunun ne kerteye kadar gevşemiş olduğunu göstermekte idi.

Bulgar kuvvetlerine karşı savaşacak olan Şark ordusu komutanlığına getirilmiş olan Abdullah Paşa, Abdülhamit tarafından himaye edilmişti. Galatasaray'da okuduktan sonra Harp Okulunu bitirmiş, Almanya'da staj görmüştü. Yabancı dil bilen nazik bir kurmay subay idi. Sarayın Mabeyin Dairesi'nde hizmet görmüştü. Bu hizmetinde kazanmış olduğu tecrübelerin savaş sırasında ne işe yarayacağını kolaylıkla kestirebilirdi. Savaşta görev alacak komutanlardan başlıca merakı avcılık olan Mısırlı Aziz Paşa ile, Selanik'i Yunan kuvvetlerine teslim edecek olan Tahsin Paşa da komutanlık yetkisinden yoksun kişilerdi.

Ordunun Mevcudu

Osmanlı ordusunun barış mevcudu 220.000 erden ibaretti. Savaş zamanında Genelkurmay'ın kağıt üzerindeki yuvarlak hesaplarına göre 1.400.000 ere çıkarılabilecekti. Fakat bu kuvvetin silah altında bulunan ve eğitim görmüş yedeklerinden ancak 650.000'inden savaş için faydala-

[356] Atıf Hüseyin: Abdülhamit II Hakkında Notlar, yazma defter, 10.
[357] Türkgeldi, Ali: A.g.e., s. 68.
[358] Gazi Ahmet Muhtar Paşa: A.g.e., s. 50.

nılabileceği kestirilmekte idi. Kaldı ki, bu kuvvetinde bir kısmının Kuzey Doğu Anadolu ile Suriye'de ve Irak'ta bulundurulması gereğide düşünülürse Rumeli'de savaşacak kuvvetler toplamının 7 kolorduyu aşamayacağı anlaşılabilir. Dolayısıyla Balkanlı ordularına karşı sayı üstünlüğü kazanmak söz götürür bir sorun idi.

Teşkilat ve Eğitim

Ordunun teşkilat ve eğitimi de yetersizdi. Abdülhamit devrinde her bakımdan çürümeye yüz tutmuş olduğundan, Meşrutiyet'in duyurulması üzerine 1909'da yeni bir reform aşamasına girişilmişti. Fakat bu reformun tamamlanması zamana ihtiyaç göstermekte idi. Abdülhamit devrinde tabur üstündeki büyük birliklerin manevraları yasak edilmiş, Meşrutiyet devrinde ise bu gibi manevralardan ancak bir defa yapılmıştı. Yüksek komutanlar henüz büyük kuvvetlerin sevk ve idaresine alışamamışlardı.

Alaylı subaylar ordudan çıkarılmış, okuldan yetişen subayların azlığı nedeniyle yerleri doldurulamamıştı. Küçük subay ise yok denecek derecede idi. Birlikler kadroların terhisi dolayısı ile noksandı. Birçok taburların mevcudu 100 ere inmiş bulunuyordu. Ordunun geri hizmeti, haberleşme ve sağlık hizmetleride perişan denecek durumda idi. Almanca'dan çevrilen bir geri hizmet talimatnamesi bayramlık elbise kabilinde kalmıştı. Anlatan, anlayan ve yürütebilen kimse çıkmamıştı. O kadar ki, daha savaşın ilk günlerinde erler ve hatta komutanlar açlıktan feryat etmeye başlayacaklardı. Tabii araç ve gereç içinde durum böyle idi. Haberleşme işleride Tanrı'nın inayetine bırakılmıştı. Araçları kullanabilecek insan yetiştirilememişti. Savaş sırasında telgraf haberleşmesi adeta durmuştu[359]. Telsiz telgraf makinalarını kullanacak kimse çıkmadığından hepsi kırılmış, hatta bazı yerlerde keşif uçaklarıda pilot yokluğu yüzünden kullanılamamıştı[360]. Bu durum karşısında atlılar ile haberleşmeye dönülmüştü. Savaş sırasında ileri hatlar için hiçbir sağlık teşkilatı veya tedbiri kurulmamış ve alınmamıştı. İlaç sargı şöyle dursun, yaraları yıkamak için su bile düşünülmemişti[361]. Böyle bir durumda düşma-

[359] Bayur, Yusuf Hikmet: Türk İnkılap Tarihi, C. II, K. I, s. 45.
[360] Münir Fevzi: Rumeli'nin Sureti Ziyaı ve Balkan Harbi'nde Garp Cephesi, s. 136.
[361] Von Hounter (çev: Binbaşı Kemal): Türklerle Harb, s. 28.

nın silahları kadar tehlikeli bulaşıcı hastalıkların çıkması normaldi. Nitekim savaş başladıktan bir müddet sonra kolera salgını başlamıştır.

Ordunun Morali

Balkan Savaşı'nın başlayacağı sırada ordunun moralı temelinden sarsılmış bulunuyordu. Anlamını kavrayamadığı Yemen, Makedonya ve Arnavutluk ayaklanmalarının bastırılmasında yıpranmıştı. Uzun süre silah altında tutulan erler askerlikten yılmıştı. Askerlik ve savaş onlar için mihaniki bir iş haline gelmişti. Ordunun çekirdeği olan Türk köylüsü zaten sefalet içinde yaşamakta, sefalet içinde savaşmakta idi. Seferberliğin duyurulması üzerine askere alınan köylünün durumunu bir gözlemci şöyle anlatmaktadır:

"Ben Osmanlı askerlerinin seferberlik zamanında görmüş olduğum sefaletinden dehşete kapıldım. Gözümün önünden binlerce insan içerisinde köylerinden sağlam elbise ile gelenlere seyrek tesadüf edebildim. Zavallıların hepsi yırtık ve çok yerlerinden yamalı elbiseler giyinmiş ve son derece zayıf bir halde idiler. Bu bir Türk sefaleti; kemik ve palaspare sergisi idi"[362]. Bu sefalet kümesinin içinde ümitsizliğin son basamağına çıkanlardan bir kısmı savaşta düşmana teslim olmaktan çekinmeyecektir. Esir düşen bir er ile bir gazeteci arasında şu konuşma ümitsizliğin açık bir örneğidir[363].

— Niçin harp ediyorsunuz?

— Niçin olduğunu ben bilmiyorum.

— Nasıl esir oldunuz?

— Teslim olduk.

— Niçin?

— Öldürülmemek için.

Ordu ve halk arasında Makedonya ve Arnavutluk'un bağımsızlığı bir olup bitti gibi sayıldığından harbin gereksizliğine bile inanmış olanlar vardı. Bir yandan orduya asker toplanıldığı sırada, öte yandan Rumeli'deki taburlara Anadolu'dan katılacak

[362] Türk Yurdu, Sayı 27, s. 85.
[363] İbid., sayı: 29, s. 29.

yedek erlerin zorla trenlere bindirilmesinde ayaklanma belirtileri görülmekte idi[364].

Arnavutların davranışı da başkaca moral kırıcı idi. Tümenleri katılmıyorlardı. Elbasan Tümeni'nden kimse askere gitmek istememiş, sonunda 10.000 kişilik tümene ancak 2700 kişi toplanabilmişti. İpek'te düzenli askere silahla karşı gelinmişti. Priştine Arnavut tümeni savaş başlar başlamaz dağılmıştı. Arnavut yedeklerden bir tek askeri silah altına almak mümkün olmadı. Arnavutlar, erleri, subayları soydular. Erzakı yağma ettiler. Komutanlar bu durumda, "lanet olsun bu insanlara" diyerek kendilerine Türk askeri gönderilmesini istemekte idi[365].

Arnavutlarda görülen bu bozguncu davranış subay, komutan ve şehirler halkınında moralini yıkmakta rol oynamıştır. Subaylar açıkca canlarını artık tehlikeye koymayacaklarını söylüyorlar. Berat, Üsküp ve Selanik halkı da kendi kentleri dolaylarında savaş yapılmasına razı olmayarak düşmana teslim olmak için faaliyetlere girişiyorlardı. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi ordudan kaçan erler, çeteler kurarak Müslüman halkına eziyet ediyorlar ve soyuyorlardı.

Müslüman askerlerin durumu bu olunca Osmanlı Hıristiyan erlerinin ne yapacağı kolayca kestirilebilir. Bunlar zaten askerliğe alışık değildi. Subaylarının dillerinden anlamıyorlardı. Din kardeşlerine ateş etmek için hiçbir heves duymadıkları için silahlarını havaya boşaltıyorlar ve ilk fırsatta ordu saflarından kaçıyorlardı. İçlerinden casusluk yapanlarda az değildi.

Ordunun bu durumda olduğunu veya olabileceğini düşünen generaller daha savaş arifesinde görülmüştür. Şehremini Operatör Cemil Paşa Saray'a koşarak bu askerle savaşa girişilemeyeceğini Padişah'a anlatmaya kalkışmıştı. Abdullah Paşa ise, Bulgarlar'a karşı savaşılamayacağını açıkça söylediği halde kendisine verilen doğu ordusu komutanlığı için "Ben askerim, askeri vazifemi nerede ve ne surette olursa olsun yerine getirmekten kaçınmam" diyerek işin içinden çıkmıştır. Sözün kısası, Osman-

[364] Münir Fevzi Paşa: A.g.e., s. 70.
[365] Tanin, 21 Nisan 1313.

lı ordusu içinde bulunduğu nesnel ve moral koşullara göre savaştan önce yenilgiye adaylığını koymuştu.

5. SAVAŞ HAREKETLERİ

Savaş Alanları ve Kuvvetler

Osmanlı Devleti Balkanlar'da bir fetihler siyaseti izlemekten vazgeçmiş bulunuyordu. Bu düşünceden hareketle Genelkurmay, 1912-1913 yılları için ve Balkan devletlerine karşı savunma esaslarına dayalı bir plan hazırlamıştı. Buna göre Rumeli, Trakya ve Makedonya olmak üzere iki savaş alanı olarak kabul edilmiş, Osmanlı kuvvetleride iki komutanlığa bölünmüştü. Doğu komutanlığı Trakya'yı, batı komutanlığıda Makedonya'yı savunacaktı. Savaş hareketlerinin yüksek yönetimi Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili tarafından yapılacaktı.

Doğu kuvvetleri savaş kadrosu ve kolordu sayısı olarak hesaplanmıştı. Fakat savaş başladığı vakit ortada ancak 4 kolordu bulunmakta idi. Doğu kuvvetleri komutanlığına Abdullah Paşa getirilmişti. Emrindeki kuvvetlerin dağılışı şöyle idi:

1) Birinci Kolordu Ömer Yaver Paşa'nın komutasında idi. Birlikleri Kırklareli'nin güney batısında bulunuyordu.

2) İkinci Kolordu Şevket Turgut Paşa'nın komutasına verilmişti. Türk Bey ve Karaağaç dolaylarında kümelenmişti.

3) Üçüncü Kolorduya Mahmut Paşa komuta etmekte idi. Kuvvetleri Pınarhisar'da idi.

4) Dördüncü Kolordu Abuk Paşa'nın komutasında bulunuyordu. Merkezi Lüleburgaz idi. Edirne Kalesi'nin savunulması Şükrü Paşa'ya bırakılmıştı. Emrinde iki tümen ile 3 yedek tümen bulunuyordu.

Bütün bu kuvvetlerin toplamı 100.000'i aşmakta idi. Bunların iki katına çıkarılması için yeniden kurulan 16 ve 27'inci kolordular kısa zamanda dağılıp eridiler. 24'üncü Kolordu ise savaşa bile katılmamıştı.

Doğu kuvvetleri karşısında Bulgarların 1 ve 3'üncü orduları bulunuyordu. Bunların mevcudu 100.000 dolaylarında idi.

Bulgarların büyük kuvvetleriyle Trakya'da savaşacakları belli idi. Bu nedenle Makedonya'da Sırplara, Karadağlılara ve Yunanlılara karşı savaşılacaktı. Buradaki Osmanlı kuvvetleri mevcudu, 110.000'i bulan üç kolordu ile üç bağımsız tümenden ibaretti. Bu kuvvetlerin savaş sırasında iki veya üç kata çıkarılacağı düşünülmüştü. Düşünce gerçekleştirilmedi. Makedonya savaş alanı yüksek ve alçak olmak üzere iki bölgeye ayrılmıştı. Yukarı Makedonya'da Sırplara karşı, Aşağı Makedonya'da ise Yunanlılara karşı savunulacaktı. Makedonya kuvvetlerinin tümü Ali Rıza Paşa komutasında idi. Birlikleri İştip ile Usturumca dolaylarında idi. 6'ncı Kolordu Cavit Paşa komutasında 7'nci Kolordu ise Fethi Bey komutasında idi. Bunlar Komanova'nın kuzeyinde kümelenmişlerdi. Bağımsız tümenlerden bir birlik de Manastır'ı ve aşağı Makedonya'yı savunmak ile görevlendirilmiş olan Tahsin Paşa'ya gerekli hallerde yardım edecekti. Kendileri ile savaşılacak Karadağ, Sırp ve Yunan savaş kuvvetleri 260.000 kadardı.

Trakya Cepheleri (Kırklareli Muharebesi)

18 Ekim'de Bulgar kuvvetleri saldırıya geçiyordu. Amaç Osmanlı ordusunun Edirne ile Kırklareli arasında bulunan büyük kuvvetlerini yenmekti. Bulgar Üçüncü Ordusu Mustafa Paşa'yı kolaylıkla ele geçirdikten sonra Edirne'ye bir baskın ile girmeye çalıştı ise de muvaffak olamadı. Tunca'nın doğusunda harekete başlayan birinci Bulgar ordusu ise Hayrabolu istikametinde başarı ile ilerlemeye koyuldu.

Osmanlı ordusu henüz seferbirliğini tamamlayamamıştı. Harbin başlaması üzerine atanmış bulunan bazı generaller ve albaylar birliklerini bulmakta güçlük çekiyor, bulur bulmaz da savaşa katılmak zorunda kalıyorlardı. Haberleşme güçlüğü yüzünden birlikler arasında ortak hareket sağlanamıyordu. Yürüyüşte güvenlik tertibine, keşif kurullarına saygı gösterilmiyordu. Bu durumda Osmanlı ordusu için yapılacak tek şey, savunmada kalıp düşmanı oyalamak ve hazırlıkları tamamlamaktı. Osmanlı ordusunu düzene koymaya çalışmış olan Von Der Goltz Paşa'nın da önerisi zaten bu idi. Fakat Başkomutan Vekili Nazım Paşa "Saldırıya karşı saldırı ile cevap verilir" ilkesine takılmıştı. Bu ilke-

nin gerektirdiği koşulları unutarak Osmanlı Doğu Ordusu'na karşı saldırıya geçmesini emretti.

Bu emre uyarak Mahmut Muhtar Paşa, 21 Ekim gecesi henüz hazırlıklarını tamamlamakta bulunan dört kolordu ile karşıt saldırıya geçti. 22 Ekim'de cephenin çeşitli yönlerinde çarpışmalar olmuş ve sonunda Birinci Kolordu bozgun halinde geri çekilmeye başlamıştı. İkinci Kolordu harekete geç başladığından ve yavaş ilerlediğinden savaşa hiç girmemişti. Doğu kanadında Kırklareli ilerisindeki Üçüncü Kolordu ise, az çok başarılı bir direnme göstermişti. Ne var ki, öteki cephelerde olan olumsuz olaylar öğrenilince ertesi sabah asker bütün cephelerde sözbirliği etmiş gibi "Biz Rumeli için harbetmeyiz" diye mevzilerini bıraktıklarından, Doğu Ordusu her tarafta tüm olarak geri çekilmeye başlayacaktır[366]. Muhtar Paşa'nın geri çekilmeyi durdurmak için sonuç vermeyen girişimlerinden sonra bozgun kafileleri soluğu Kırklareli'nde aldılar. Burada evvelce hazırlanmış mevzilerde tutunmaya çalışıldı. Fakat Kırklareli'nin Edirne gibi evvelce tahkim edilmesi düşünülmüş iken, nedense bundan vazgeçilmişti. Osmanlı askerinin morali de artık bozulmuştu. 24 Ekim'de Bulgarların saldırısı karşısında biraz dinlenmiş olan Osmanlı askerinin bir kısmı hiçbir emir ve kumandaya aldırış etmeden geri çekilmeye başladılar. Yerlerinde kalıp düşmana kahramanca karşı koyanların azlığı nedeniyle Bulgarlar savaşı kazanıp, Kırklareli'ne girmeye muvaffak oldular.

Kırklareli muharebesinin Balkan Savaşı üzerinde önemli etkisi oldu. Yurtta Osmanlı ordusunun Avrupa'da ve Balkan memleketlerinde üstünlüğü hakkındaki düşünceyi sarstı. Ordunun uğradığı kayıplar da önemli idi. 7 top bataryası, 12 çakılı top, mühimmat ve yiyecek depoları ve esir olarak 15.000 asker düşman eline geçmişti. Esir düşen ve sorguya çekilen bir Osmanlı subayının yenilgi üzerine aşağıdaki açıklaması dikkati çekicidir.

"Hazır değildik. Bulgar hareketinin başlıca hedefinin Edirne olduğuna, bu kent önünde yıpranacağına inanmıştık. Bu esnada kendimize çeki düzen verecektik. Kırklareli saldırısı bir

[366] Mahmut Muhtar Paşa'nın Abdullah Paşa'nın Hatıratına Cevabı, s. 11.

sürpriz oldu. Askerlerimiz iyi döğüştüler. Fakat komutanlarımız iyi değildi. Birçok subay savaş başlayınca atanmıştı. Askerlerinden ne isteyeceklerini bilmiyorlardı. Yedek fırkalardan birçoğu eğitimden yoksundu. Komutanlar arasında görüş birliği yoktu. Biri saldırıya geçilmesini isterken öteki savunmayı uygun görüyordu.

Ordu birliklerinin bir kısmı saldırıya geçerken ötekilerde yerinden kımıldamıyordu. Bunun üzerine bozgun baş gösteriyordu[367] ".

Lüleburgaz ve Pınarhisar Muharebesi

Kırklareli muharebesinden sonra geri çekilen kuvvetlerle Vize, Lüleburgaz ve Pınarhisar'da yeni bir savunma hattı kurulmasına girişildi. Doğu Ordusu da ikiye bölünerek yeniden teşkilatlandırıldı. Hattın güneyinde bulunan üç kolordu Abdullah Paşa'nın komutasına verilerek Birinci Doğu Ordusu, hattın kuzey dolaylarında karma karışık bir halde toplanabilen kuvvetler de Muhtar Paşa'nın komutasında İkinci Doğu Ordusu olarak adlandırıldı. Bu ordu henüz kuruluş durumunda idi.

Bulgar kuvvetleri, Kırklareli'ni ele geçirdikten sonra Pınarhisar istikametine harekete geçmişlerdi. Amaç Osmanlı ordusuna, kendisini toparlamasına meydan vermeden, yeni bir darbe indirmekti. 27 Ekim'de iki taraf kuvvetleri arasında ilişki kurularak önemsiz çarpışmalar başladı. 28 Ekim'de Başkomutan Vekili Nazım Paşa'nın emri üzerine Birinci ve İkinci Doğu Orduları Pınarhisar'dan Lüleburgaz'a uzanan 40 kilometrelik bir hat üzerinde Bulgar kuvvetleriyle savaşa tutuşmuş bulunuyordu. 2 Kasım'a kadar altı gün süren bu savaş, başlangıçta Osmanlılar için, ümit belirtileri ile dolu idi. Hatta Muhtar Paşa'nın karşısındaki Bulgar kuvvetleri komutanı geri çekiliş için müsaade bile istemişti.

Ordu komutanının "Mademki henüz hayattasınız asker kaçsa bile siz bulunduğunuz yerde savaşmaya devam edeceksiniz" demesi üzerine bütün gücünü kullanarak genel bir çekilmeyi önlemeye muvaffak olmuştu. Bu sırada Osmanlı kuvvetleri yiyeceksiz ve mühimmatsızlık nedeniyle ve birde komutanlar arasında

[367] Wagner, L.N.: Vers La Victoire Avec Armees Bulgare, s. 126.

haberleşme güçlüğü yüzünden bir türlü beraberce hareketi sağlayamadığından yeniden çözülmeye başladı.

Bazı birliklerin mevzileri bırakarak geri çekilmesi, kısa zamanda bulaşıcı hastalık gibi, diğerlerine ve hatta subaylarada bulaştı. Savaş öncesinden beri Osmanlı Ordusu'nun Bulgarlar'a karşı döğüşemeyeceği düşüncesine saplanmış olan Birinci Doğu Ordusu Komutanı Abdullah Paşa 2 Kasım'da genel çekilme emri vermede bir sakınca görmedi. Muhtar Paşa'da aynı emri kendi ordusuna vermek zorunda kalmasıyla bütün kuvvetlerin Çatalca-Terkos hattı üzerine çekilme yarışı başladı. Bu suretle Bulgar kuvvetleri kendilerininde tahmin etmedikleri bir kolaylıkla İstanbul yakınlarına kadar gelmiş oldular.

Makedonya Cephesi

Karadağ ile Savaş

Makedonya'da savaş Karadağ'ın 8 Ekim'de savaş ilan etmesiyle başlamıştı. Karadağ'da 18 yaşından 62 yaşına kadar herkes asker itibar edilmişti. Bu suretle nüfusu 250 bin kadar olan bu devlet 37.000 er silah altına almış bulunuyordu. İkmal teşkilatından ve atlı kuvvetten yoksun olan kuvvetler bir nevi milis ordusu idi. Dağlık bölgelerde gerilla taktiği ile Osmanlı kuvvetlerini üzerlerine çekmek, ele geçen fırsatlarda baskınlar yapmak suretiyle onları yıpratmak istiyorlardı. İşkodra'yı almak başlıca amaçlarıydı. Balkanlı müttefiklerinin savaşa girmesi üzerine de Sırp Ordusu ile birleşerek yan ve geri güvenliği de korumaya başladılar.

Karadağ'a karşı kullanılacak Osmanlı kuvvetleri iki tümen ile yerli halktan toplanacak gönüllü kuvvetleri olarak hesaplanmıştı. Bu kuvvetlerin hareketleri Batı Ordusu Komutanlığı tarafından düzenlenecekti. Oysaki daha savaş başlar başlamaz Başkomutanlık ordu komutanlığını aşarak sözü edilen asker birliklerine emir vermeye kalkışmakla durumu karıştırmıştı. Komutan makamları ve vazifeler belirli olmaktan çıkmıştı. Yerli halktan gönüllü toplamak şöyle dursun yedek erler birliklerine katılmaktan bile çekiniyorlardı. Padişah'ın buraları satmış olduğu, komutanların hepsinin mürted (din değiştirmiş) olduğu söylentileri halk arasında dolaşıyordu. Böyle bir durumda Osmanlılar için artık başarı kazanmak söz konusu olamazdı.

Saldırıya geçen Karadağlılar 15 Ekim ile 31 Ekim arasında Osmanlı kuvvetlerini perişan ederek sıra ile Berno ve İpek'i ele geçirdiler. Burada Mitroviça'dan gelip kendilerine katılan Sırp kuvvetleriyle Yakova üzerine yürüyerek kısa bir kuşatmadan sonra bu bölgeyi ele geçirdiler (2 Kasım).

Karadağlılar bu başarıları kazanırken onlara karşı savaşan Osmanlı birlikleri komutanlarından sürekli sızlanmalar işitilmekte idi.

İpek Komutanı Cavit Paşa Yakova Komutanlığı'na atanmıştı. Fakat atanma emri kendisine ulaşmadan burası düşman eline geçmişti. İpek'in düşmesinden önce burada bulunmuş olan Hayret Paşa'nın ordu komutanlığına telgrafla bildirdiği durumda şöyledir: "... Hükümet nüfuzundan ve askeri satvetten eser kalmamıştır. Halk kimseyi dinlememektedir. Halk daima silah istemekte ve küfürler yağdırmaktadır. Kendilerine verilen silahların sayısına göre savaşa düzensiz olarak katılanların pek az olup, onlarda emir ve komutalara karışmakta ve savaş hareketlerini güçleştirmektedirler". Paşa bir başka telgrafında da Ümmeti Muhammed'in yaptıklarını şu suretle anlatmaktadır:

"Vranya ve Yakova'da bozguna uğrayan taburların eşya, elbise ve silahlarının bir kısmı kaybolmuş ve kendilerinden istifade edilemeyecek bir halde bulunmuşlardır. Gönüllü halk, yollarda tesadüf ettikleri subayların ve erlerin silahlarını alarak soymak, erzak ve cephaneleri yağma etmek suretiyle subay ve erlerin morallerini büsbütün kırmışlardır... Tanrı esirgesin İpek'in düşmesi halinde halkın öteden beri besledikleri kin sonucu olarak subay ve ailelerini ve erleri yağma ve katletmeyi düşündüklerinden subaylar korkulu ve kuşkulu bulunmaktadırlar". Son telgrafta Hayret Paşa dört tabur erlerinin alay komutanları ile birlikte savaş yerlerini bırakarak kaçtıklarını haber vermektedir[368].

Bu durumdan anlaşılacağı üzere Karadağ ile yapılan savaşta yerlilerin (Arnavutların) gösterdiği kötü niyet tam bir bozgun halini almıştır. Bu durumdan faydalanarak, birkaç muharebe daha kazandıktan sonra İşkodra'yı kuşatmışlardı. Ancak burası müs-

[368] Müşir Fevzi Çakmak: Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri, s. 90, 100-102.

tahkem mevki olduğu için, ele geçirmek için uzun zaman beklemeleri gerekmiştir.

Sırplarla Savaş

Sırp kuvvetleri dört ordu birliği halinde teşkilatlanmıştı. Toplam, 250.000 kadardı. Ordulardan dördüncüsü bağımsızdı. Yeni Pazar'ın kuzeyinde bulunmakta idi. Geri kalan üç ordu Makedonya Savaşı ile görevli idi. Makedonya'daki Osmanlı Batı Ordusu'na gelince, önceden işaret edildiği üzere, üç kolordu ile bağımsız üç tümenden ibaretti. Barış zamanı kuvvet toplamı 11.000 olmakla beraber seferberlik sonunda bu kuvvetin dört katına çıkabileceği sanılmıştı. Ne var ki bu kuvvetin bir kısmı Yunanlılara ve Karadağlılara karşı kullanılacağından Sırblara ne derecede sayı üstünlüğü sağlanacağı şüpheli idi. Savaş başladığı sırada Batı Ordusu seferberliğini ancak yarı oranında yapabilmişti. Bu durumda ordu komutanlığı bütün kuvvetleriyle Komanova'da Sırplarla savaşa tutuşarak sürekli bir başarı sağlamaya karar vermişti. Ne var ki bu konuda Genelkurmay, Batı Ordusu Komutanı ve onun emrinde bulunan Vardar Ordusu Komutanı arasında çıkan anlaşmazlıklar üzerine bütün kuvvetlerin Komanova'da toplanması mümkün olmamıştır.

19 Ekim'de Sırp kuvvetleri ileri harekete geçtiler. Osmanlı kuvvetleriyle çarpışarak sıra ile Podiyevo'yu (20 Ekim), Pristine'yi (21 Ekim) ve Geylan'ı (23 Ekim) ele geçirdiler. Ali Rıza Paşa'nın kuvvetlerini Komanova Meydan Muharebesi'nde iki gün savaştan sonra geri çekilmek zorunda bıraktılar (23-24 Ekim). Bu çekilme Üsküp tümeninin gene savaş alanını bırakıp Üsküp üzerine yüz geri etmesiyle başlamıştır. Osmanlı ordusunun kaybı 1200 ölü, 300 yaralı ve 300 esirle 41 toptan ibaretti. Geri çekiliş bozgun halinde idi. Başlarında subay bulunmayan aç, çıplak ve çoğu artık hiçbir disiplin kabul etmeyen askerler, Üsküp sokaklarında şaşkın ve perişan dolaşıyordu. Arasıra "Gavur geliyor" haykırışı üzerine ortalık karışıyor, şehir ana baba günü halini alıyordu. Kolordu Komutanı Fethi Paşa artık yapılacak iş kalmadığını şu telgrafla Ordu Komutanlığı'na bildiriyordu.

"Komanova'dan çekilen birlikler toplanıyor. Taburlardaki yedek eratın tümü dağılmıştır. Eratının kırılmış ve yaralanmış bulunması nedeniyle Üsküp'ün savunulması imkansız hale gelmiştir.

Bugün merkezde kalan komutan ve subayları toplamaya çalıştım. Bunlarda aile derdine düşmüşlerdir. Şehrin saldırıya uğrayıp harap olmaması için, halk gibi, Üsküp'ün savunulmasından vazgeçilmesine karar verdiler. Korkuya yorumlanır endişesi ile intihar etmiyorum. Cephaneyi Selanik'e gönderiyorum. Üsküp'te toplanmış cüzi bir birlik ile geri çekiliyorum[369] ".

Şehirlerinin yöresinde savaş yapılmasını istemeyen halkın konsoloslar aracılığı ile yaptığı davet üzerine Sırp Kralı Piyer 3 Kasım'da Üsküp Şehri'ne girdi. Bu arada Koçana ve İştip'te Sırplar eline geçmiş bulunuyordu. Kalkandelen halkı da, Üsküp halkı gibi şehirlerinin harap olmaması için, düşmana teslim olmakta bir şerefsizlik duymuyordu. Osmanlı kuvvetleri için Pirlepe yolu ile Manastır'a çekilmekten başka çare kalmamıştı. 5 Kasım'da üstün harp kuvvetlerine karşı kanlı bir savaştan sonra Pirlepe de düşmana bırakıldı. Ali Rıza Paşa ordu kalıntılarından kalan kuvvetlerle Manastır'ı savunmaya koyuldu. 13 Ekim'de Manastır yakınlarına gelen Sırplarla 15 Ekim'de savaşa tutuşuldu. Dört gün ve gece süren Manastır Savaşı da Osmanlıların aleyhine sonuçladı. Sırpların kaybı 5000 kişiye ulaşmakta idi. Osmanlılar 7000 kişi ve 51 top kaybettiler. Esirlerin sayısıda hayli kabarık idi. Bunların arasında Fethi Paşa'nın da bulunduğu 6 general vardı. Bununla beraber 25.000 kişi kaçıp kurtulmaya muvaffak oldu. Bunların bir kısmı Selanik üzerine çekildi. Cavit Paşa komutasında bir askeri birlik de sapa dağ yollarından geçerek Arnavutluk'a geçti. 19 Kasım'da Prens Aleksandr törenle Manastır'a girdi. Bu esnada Arnavutlar tekrar ayaklanmış ve İsmail Kemal'in başkanlığında bir geçici hükümet kurmuşlardı. Sırpların başarısı da Bulgarlar gibi kesin idi.

Yunanlılarla Savaş

Balkan Savaşı başladığı sırada Yunan ordusunun kuvveti 135.000 kadardı. Yapacağı savaş hareketlerine göre bu kuvvet ikiye bölünmüştü. Taht adayı (Veliaht) Diyadok'un komutasında bulunan birinci grup Tesalya'nın doğusunda idi. Başlıca amacı sınır ötesindeki Osmanlı kuvvetlerine saldırmaktı. İkinci grup Epir'in batısında bulunuyordu. Görevi Preveze ve Yanya'yı almaktı.

[369] İbid., s. 177.

Yunanlılar'a karşı koyacak iki Osmanlı kolordusundan 8'inci Kolordu Tesalya cephesinde yuvalanmıştı. Savaş başlangıcında 19 tabur ile 6 sahra bataryasından kurulu idi. Toplam kuvveti 13.000 kadardı. Fakat bunun Anadolu'dan gönderilecek Aydın Tümeni ile artırılacağı hesaplanmıştı. Yanya Kolordusu ise Yanya kalesini ve Epir'i savunacaktı. Ne var ki savunma hareketleri üzerinde Batı Ordusu Komutanlığı ile Başkomutanlık arasında görüş birliği yoktu. Komutanlık Batı Ordusu'nun kuvvetlendirilmesinde ve Tesalya'dan gelecek bir Yunan saldırısına karşı bir kuvvet ağırlığı merkezi kurulmasında direndiği halde, Başkomutanlık kesin sonucun Bulgarlara karşı Trakya savaş alanında elde edileceğinden dem vurarak, Yunan sınırlarında hareketlerin Selanik'in korunması amacında düzenlenmesini istemekte idi. Bu münasebetle de Sırp ordusuna karşı ne suretle davranılacağı hususundan söz etmiyordu. Bu hareket tarzı işleri baştan başa karıştırmış, Başkomutanlık karargahının ne yapmak istediğini bilmediğine dair orduda bir kanaat yaratılmıştı ve daha başlangıçta morali sarsmıştı[370]. Bu durum Yunan kuvvetlerinin hareketini kolaylaştırmış ve başarıya ulaşmalarında önemli etken olmuştu.

Balkan savaşının ilan edildiği gün Diyadok'un kumandasında hareket eden Yunan kuvvetleri 19 Ekim'de Alasonya da Osmanlı kuvvetleriyle savaşa tutuştular. Kendilerinden on kat üstün kuvvetle 4 saat savaştıktan sonra Osmanlı kuvvetleri geri çekildi ve Yunan kuvvetleri de Alasonya'ya girmeyi başardılar. Bundan sonra yukarıda sözü edilen Bulgar ve Sırp cephelerinde görülen ümitsiz savaşlar, yenilgiler ve yeni çekilmeler serisi başladı. Yunanlılar sıra ile Serfiçe, Kozaka, Grebene ve Karaferye'yi işgal ederek Osmanlı kuvvetlerini Yenice'ye kadar sürdüler. Yenice' de üstün Yunan kuvvetlerine karşı başlangıçta esaslı bir direnme gösteren Osmanlı askeri, buradan da Selanik üzerine çekilmek zorunda kaldı (2 Kasım). Artık sıra Selanik'e gelmişti.

Yunan kuvvetleri Selanik üzerine yürürken bir Yunan torpidosu limanda Feth-i Bülent savaş gemisini batırıyor, Averof ile üç torpidodan kurulu bir filoda Karaburun tabyalarını bombar-

[370] İbid., s. 206.

dıman ediyordu. Kaldı ki, Selanik üzerine çullanmak isteyen yalnız Yunanlılar değildi. Kuzey batıdan gelen Sırp atlı kuvvetleri 5 Kasım'da Selanik yakınlarında Doyran'ı işgal ediyorlardı. Kuzey ve Kuzeydoğudan kopan bir Bulgar süvari birliği de aynı hedefe koşuyordu. Bu esnada çeşitli cephelerden kaçan Türk askerler ve göçmenler Selanik sokaklarını doldurmuş bulunuyordu. Düzenli kuvvetler, Selanik kapılarında son savunma denemesinde bulunmak için ümitsiz ve isteksiz bekliyorlardı. İngiliz, Fransız ve Avusturya savaş gemileri, sözde vatandaşlarını korumak için Selanik limanlarında demirlemişlerdi. Selanik'te ne halkta ne de resmi makamlarda moral diye bir şey kalmamıştı. 5 Kasım'da Selanik Valisi Mehmet Nazım ve 17 arkadaşı Selanik Vilayeti İdare Meclisi mühürüyle tastikli olarak Tahsin Paşa'nın şehrin düşmana teslimi ile ilgili şu tutanağı veriyorlardı:

"Şehir dolaylarında savunma hattı kurulması memleketin harap olmasına ve halkın felaketine sebep olacağından başka bir yerde böyle bir hattın kurulması istirham olunur".

"Bir haftadan beri Manastır'la ve dünden beri de Drama cihetinden İstanbul ve Batı Ordusu ile telgraf muhaberesi yapılamamaktadır. Telgraf hatlarının açılmasını beklemeye vakit kalmamıştır... Düşmanın şehre yaklaştığı anlaşılır anlaşılmaz konsoloslar aracılığı ile teslim olmaya karar verilmiştir"[371].

7 Kasım'da Tahsin Paşa tümen komutanlarının düşüncelerini öğrenmek istedi. Hepsi savaşa devam edemeyeceklerini açıkça ifade ettiler. Aynı gün İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya konsoloslarıyla Tahsin Paşa'nın bir temsilcisi Yunan karargahına giderek teslim sözleşmesini görüşüp imzaladılar. 8 Kasım'da Yunan ordusuna Serfiçe'de katılmış olan Yunan Kralı Corc, Selanik şehrine törenle girdi. Bu suretle Selanik'te de Türk egemenliği sona ermiş oluyordu. Selanik'te teslim olan Osmanlı kuvvetlerinin sayısı 25.000'i aşkındı. Bir mermi atmadan teslim olan Selanik'in korkaklığı ata sözleri arasına "Yürek Selanik'tir" deyimi ile geçti. Selanik'ten sonra Manastır üzerine yürüyen Yunan kuvvetleri 21 Ekim'de Sırp ordusu ile irtibat sağladılar.

[371] İbid., s. 262.

Makedonya'nın bu bölgesinde savaş fiili olarak sona ermiş sayılabilir.

Tesalya Yunan ordusu yukarıda sözü edilen başarılara ulaştığı sıralarda Epir ordusu da amacına doğru ilerlemişti. 3 Kasım'da Preveze'yi 13 Kasım'da Mezova'yı almaya muvaffak olan Yunan kuvvetleri kasım sonlarında Yanya önlerine gelip kaleyi kuşattılar. Fakat Yanya çetin bir ceviz çıktı. Uzun zaman kendini savundu ve kuşatmayı Yunanlılara pahalıya maletti.

Deniz Savaşları

Balkan Savaşı sırasında Osmanlı deniz kuvvetleri de kara kuvvetleri gibi modern bir savaş yapacak durumda değildi. II. Abdülhamit devrinde donanma Haliç'te çürümeye bırakılmıştı. İkinci Meşrutiyet'in ilanı üzerine Osmanlı Bahriyesini İslah Heyeti Başkanı Amiral Gamble durumu şu suretle açıklamıştı:

"... Donanma küçük ve büyük olmak üzere 15 gemiden kurulmuştur. Bu gemiler bir hurda kitlesinden başka bir şey değildir. Süratli bir zırhlı kuruvazörün ateşi karşısında bunların yarım saat içinde eriyip yok olması mümkündür[372]". Meşrutiyet devrinde donanmaya önem verilmesi gereği kavrandı ise de halk ianesi ile birkaç muhrib almakla yetinildi. Balkan Savaşı başladığı vakit donanma bu yetersiz durumda idi. Önceden hazırlanmış herhangi bir savaş planı da yoktu. Bununla beraber deniz kuvvetlerimizin, Bulgarlara karşı Karadeniz'de, Yunanlılara karşı Doğu Akdeniz'de ve Adriyatik'te hareketlere girişmesi zorunlu idi.

Harbin başlaması ile Osmanlı Hükümeti Bulgaristan'ın Karadeniz kıyılarını abluka altına aldığını duyurdu. Bir filoda Varna'nın askeri tesislerini bombardıman etmeye gönderildi. Filo Komutanı mayın tarlalarının hatta askeri tesislerin yerlerini bilmediği için, uzak mesafeden birkaç top mermisi savurmaktan başka bir şey yapamadı (6 Ekim). Bunu izleyen günlerde gözetleme işi ile yetinildi. Arasıra Filo Komutanı şehrin Belediye Reisine bir ültimatom göndererek bazı isteklerde bulunuyor ve bunlar yerine getirilmediği takdirde şehrin bombardıman edileceğini

[372] Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, Balkan Harbi Tarihi, C. VII, Osmanlı Deniz Harekatı (1912-13), s. 58.

ifade ediyordu. Fakat İstanbul'da donanma komutanlığından gelen bir emirle sahile bir çıkartılma yapılmadıkça böyle bir hareketin mermi kaybından ve top namlularının aşınmasından başka bir fayda sağlayamayacağı ihtarı ile, ültimatomlarda etkisiz kalıyordu. Sözün kısası filonun Bulgarlara karşı hareketi, dostlar alışverişte görsün kabilinden idi.

Ege Denizi'nde savaş inisiyatifi Osmanlılarınkinden daha üstün olan Yunan donanmasında idi. Bu donanma Osmanlı savaş gemilerinin geçmesine engel olmak için Çanakkale Boğazı'nı abluka altına aldıktan sonra adaların işgaline girişti. Sıra ile Limni (22 Ekim), İmroz ve Taşoz (31 Ekim), Sakız (4 Kasım), Bozcaada (7 Kasım), Midilli (17 Aralık) Yunanlıların eline geçti. 16 Aralık'ta Boğaz dışındaki Osmanlı donanması ile Yunan donanması arasında yer alan bir savaş, kesin bir sonuç vermedi. Yunanlıların en modern savaş gemisi olan Averof birkaç isabet almıştı. Osmanlı gemilerinden Barbaros'tan başka yaralanan olmamıştı. Ege'de Osmanlı deniz kuvvetlerinin Yunan kuvvetlerine karşı bir üstünlük kurması imkansızlığı karşısında modern ve hızlı Osmanlı gemilerinin bir deniz gerillası (korsanlık) hareketine sevk edilmesi uygun görüldü. Bu gemilerden Binyüzbaşı Rauf (Orbay)'un süvarisi bulunduğu Hamidiye Kruvazörü aşağıda görülecek olan Balkan Savaşı'nın ikinci aşamasında büyük başarılar sağlamıştır.

6. MÜTAREKE VE BARIŞ GİRİŞİMLERİ

Siyasal Bunalım

Balkan Savaşı'nın bir seri yenilgilerle gelişmesi, özellikle Trakya savaş alanında Bulgar kuvvetlerinin Osmanlı birliklerini önlerine katarak Çatalca'ya doğru yürümeleri, devlet sorumluları arasında büyük kuşku yaratmıştır. Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa savaşa karşıt olmakla beraber kamuoyunun etkisi ile ve Karadağ'ın savaş açması üzerine, savaşa girmeyi bir olup bitti olarak kabul etmişti.

Savaşa karşı olanlar genellikle Hürriyet ve İtilaf Partisi üyeleri arasında bulunuyorlardı. Bunların Ahmet Muhtar Paşa'ya hiçbir sempatisi yoktu. Sadrazamlık makamına Kamil Paşa'yı biçilmiş kaftan görüyorlardı. Kamil Paşa'nın arkasında İngilte-

re'nin bulunduğu ve İngiliz Hükümeti'nin önerileri ve desteklemeleri ile Kamil Paşa'nın "Devlet gemisini" dar boğazlardan geçirip selamet kıyılarına ulaştıracağına inanmışlardı. Bu inancı paylaşan Şeyhülislam Cemalettin Efendi ile Ayan Meclisi Başkanı Ferit Paşa, 3 Ekim'de Saray'a giderek "Askeri tedbirlerle siyaset tedbirleri birlikte yürütülmesi" gerekçesiyle Padişah'tan Kamil Paşa'nın Sadrazamlığa getirilmesini istemişlerdir[373]. 8 Ekim'de Arnavut reisleri tarafından Üsküp Mebusu Sait Efendi aracılığı ile bu istek tekrarlanmış bulunuyordu. Padişah başlangıçta duraksadı. Ordunun Kırklareli bozgunundan sonra ise artan baskılar karşısında Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Sadrazamlıktan çekilmesi, Ferit Paşa aracılığı ile sağlandı (29 Ekim). Yerine Kamil Paşa getirildi.

Mütareke Yapma Gereği

Saray memurlarından biri Sadrazam değişikliği münasebetiyle "Kamil Paşa gelip te ne marifet gösterecekmiş" demişti[374]. Bu soruyu kendilerine soran başkalarıda olmuştu. Hatta Kamil Paşa bile Sadrazamlığı kabul ettiği gün "Geç kalındı, tedbir almaya vakit kalmadı[375]" diye kendi kendine mırıldanmıştı. Oysaki Kamil Paşa henüz sadaret koltuğuna oturmadan önce, Balkan felaketinin başlamasından bir gün sonra (Ekim 21'de) İngiltere'nin aracılık yapmasını düşünmeye başlamış ve bu yolda teşebbüslere girişmişti[375a]. İngiltere'nin "evvela can sonra canan" atalar sözüne uygun olarak, bu konuda ipe un sermesi üzerine Osmanlı Hariciye Nazırı Noradongiyan Efendi Fransa'ya başvurmuştur. Fransa'nın müttefikleriyle anlaşmadan tek başına böyle bir işe girişmesi mümkün olmayacağından bundan da bir sonuç beklenemezdi. Kamil Paşa'nın sadaret mührüne kavuştuğu gün ise bir yandan Lüleburgaz bozgununun belirtileri, öte yandan orduda kolera gibi iki felaket baş göstermişti. Bu durumda zaten daha Balkan Savaşı başlamadan önce, Türk ordusunun Bulgarlarla savaşamayacağı düşüncesini savunmuş olan Doğu Ordusu Komutanı Abdullah Pa-

[373] Türkgeldi, Ali: A.g.e., s. 67.
[374] İbid.
[375] İbid., s. 77.
[375a] Bayur, Hikmet: A.g.e., s. 24.

şa, bu askerle savaşa devamla vatanı savunmanın mümkün olmadığını ve daha fena bir duruma gelmemek için meselenin diplomasi yolu ile çözülmesi gerektiği yolundaki kanısını ilgililere bildiriyordu. Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Nazım Paşa daha kapalı bir ifade ile aynı kanıya katılmakta idi (Kasım 9).

Kamil Paşa Hükümeti, morali bu derece bozulmuş komutanlarla savaşa devam edilemeyeceğini anlayamayacak kadar kısa görüşlüde değildi. Fakat ordunun çözmekten aciz kaldığı bir işin diplomasi yolu ile çözülmesine gidilmesi ile memleket büyük kayıplara uğrayacaktı. Bundanda doğacak sorumluluğun hükümetten çok orduya düştüğünü saptamak için hükümet, Nazım Paşa'ya birtakım sorular sormak gereğini duydu. Bunlar arasında şu iki soru özellikle dikkati çekici idi:

1- Çatalca'nın savunulması için ...gerekli her türlü tedbirler alınıp tamamlanıncaya kadar, doğu ordularımızın Bulgarları durdurup oyalaması sağlanılabilir mi?

2- Savaşa son verilmek üzere gerekli siyaset teşebbüslerine, vakit geçirmeksizin girişilmesi gereklimidir?

Nazım Paşa'nın verdiği cevap ordunun perişan durumunu anlattıktan ve Çatalca'nın savunulması üzerinde kuşkularını belirttikten sonra "... Bu hallere göre savaşa son verilmek üzere gerekli siyaset teşebbüslerinin vakit kaybedilmeksizin yapılması gereklidir[375b]" demek olmuştu.

Mütareke Teşebbüsleri

Bu cevap mütareke yapılması gereğini açıkca anlattıktan başka, mütareke yapılmadığı takdirde İstanbul'a Bulgarların girebileceği anlamını da taşıyordu. 3 Kasım'da hükümet büyük devletlere başvurarak, Balkan devletleriyle bir mütareke yapılması hususunda aracılık yapmalarını istedi. Mütareke işinin kestirme yolu hiç şüphesiz doğrudan doğruya savaşçı devletlere başvurmaktı. Fakat savaşın başlangıcında büyük devletler, savaş sonucu ne olursa olsun, statükonun bozulmasına müsaade etmeyeceklerini duyurmuşlardı. Osmanlı Hükümeti'nin ümidi, onların bu kararlarına bağlı kala-

[375b] İbid., s. 61-62.

cağı noktasına düğümlenmişti. Ne var ki, statükoya bağlı kalınacağı kararı, daha çok Balkanlar üzerinde bir Osmanlı galibiyeti düşünülerek alınmıştı. Oysaki sonuç ters çıkmıştı. Kaldı ki sonradan aynı büyük devletler savaş karşısında tarafsız kalacaklarını da ilan etmişlerdi. Bütün bunlardan başka Balkanlardaki çıkarlarının çarpışması nedeniyle savaşın kendilerine bulaşmasından da kuşkulu idiler. Osmanlı Hükümeti'ne statükonun korunmasının artık söz konusu olmayacağını, mütareke içinde aracılık yapmayacaklarını, sözün kısası, başının çaresine bakmasını nezaketin sınırları içinde bildirdiler.

İstanbul'da Telaş

Bu durumun İstanbul'da telaş uyandırması normaldi. İlk düşünülen tedbir büyük devletlerin kendi tebalarını korumak için İstanbul'a savaş gemileri göndermelerine müsaade etmek oldu (4 Kasım).

Bu tedbirler Bulgarların İstanbul'a girmelerine büyük devletlerce müsaade edilmeyeceği hususunda bir kanaat yaratmıştı. Gerçekte ise Padişah'ın ve hükümetin Anadolu'ya taşınması bile düşünülmekte idi. Nitekim Kamil Paşa Padişah'a hükümeti Bursa'ya nakletmeyi önermiş fakat red cevabı almıştı. Bu arada Çatalca savunma hattının kuvvetlendirilmesi için de tedbirler düşünülmesine girişilmiştir. Ne var ki bunların ilkin şaşkınlık eseri olarak moral planda kaldığı görülmektedir:

Fetva Emini Nuri Efendi Saray'a gelerek Padişah'tan bizzat savaş meydanına gitmesini istemiştir. Zavallı Nuri Efendi, ordunun kolera içinde yüzdüğü, yiyecek içecek ve her türlü gereçlerden yoksun bulunduğu ve tabansız bir komuta heyeti tarafından idare edildiği bir sırada Padişah'ın gitmesi ile bütün bu çapraşık sorunların çözülebileceğini savunmakta idi. Halife olmakla beraber Fetva Emini gibi her şeyi dinden bekleyen Padişah bu isteğe karşı "... Ben savaşa gitmekten çekinmem amma ordu bu hale geldikten sonra bozgun askerin önüne düşüp te İstanbul'a ne yüzle dönerim"[376] demekle yetinmişti. Bunun üzerine, hiç olmazsa bozgun askere nasihat etmek üzere bir heyetin Çatalca'ya gönderilmesi uygun görülmüş, taht adayı Yusuf İzzettin'in başkanlığında,

[376] Türkgeldi, Ali: A.g.e., s. 81.

Şehzade Ziyaettin Efendi, Ayan'dan Mareşal Fuat Paşa ve Şeyhülislamlıkça seçilen üç din adamı Çatalca'ya giderek bir gün kaldıktan sonra geri dönmüşlerdir (3 Ekim). Ne var ki bu moral güçlendirmede yeterli görülmeyerek Sadaret makamınca ve aşağıdaki telgrafta görüleceği üzere yeni bir tedbir görüşülmüştür:

"Doğu ordusundan birçok erlerin her ne sebeple kaçmak gibi çirkin bir hakarette bulunmaları Osmanlı memleketlerinin her tarafında olduğu gibi burada dahi derin bir üzüntü yarattığından 50 kişilik bir toplantı yapılmış, toplantıya katılanlar savaş meydanına hareket etmek istemişler ise de buna lüzum görülmeyerek yalnız moral takviyesi için 50 ağzı söz yapar alimin (din adamı) gönderilmesi kararlaştırılmıştır[377]. Birkaç gün sonra 50 yerine 100 hoca gönderilmiştir. Bunlar asker birlikleri arasında birkaç gün kaldıktan sonra düşman ile çatışmalar başlayınca şehit olmaktan kaçınarak ve gazilik ile yetinerek İstanbul yolunu tutmuşlardı[378]. Bu olay 2450 yıl önce Babil'in Persler tarafından kuşatılması sırasında Babil hükümdarlarının Kahire'den medet ummaları olayını andırmakta idi. Koca Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethettikten sonra, ulemanın (Din adamları) kendisine "Bu şehri bizim dualarımız sayesinde aldınız" demesine karşılık "Hayır ben onu aklım ve kuvvetim sayesinde fethettim" demesiyle tarihte ortaçağ devri kapanmış ve yeni bir devir başlamıştı. Şimdi ise onun çocukları İstanbul'u savunmak için hiçbir olumlu iş yapmadan ve yapılmasında müsaade etmeyerek halkın düşüncesini tütsüleyen hocalardan hayır bekleniyordu.

Bulgar Kralı'na Müracaat

Kamil Paşa, hoca dualarıyla Çatalca hattında ordunun tutunup tutunamayacağı konusunda kişisel düşüncesi ne olursa olsun, büyük devletlerin mütareke için aracılık yapmasından ümit kesmesi üzerine 12 Kasım'da Bulgar Kralı'na bir telgraf çekerek mütareke önerisinde bulundu. Paşa'nın defalarca Sadrazamlık yapmasına ve siyaset dahisi olarak tanınmasına rağmen, mütareke müracaatını Bulgar

[377] Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Onuncu Şubat (1328-29 Balkan Harbi Trakya Seferi), C. III., s. 567.

[378] İbid.

Başvekiline yapacak yerde Kral'a yapmış olmasının anlamını kavramak güçtür[379]. Bu yanlış kapı vurulması Bulgar cevabının gecikmesine ve bu arada Bulgar ordusunun Çatalca'daki kuvvetlerine saldırılmasına vesile yarattı (17 Kasım). Top sesleri İstanbul'dan işitiliyordu. İstanbul'un Bulgar ordusu tarafından işgal edilmesi bekleniyordu. Beyoğlu'nda damlara çıkıp ufku gözetleyenler vardı. İngiliz gazete muhabirleri Bulgarların 48 saat içinde Çatalca hattını aşacaklarını iddia ediyorlardı[380].

18 Kasım'da savaş hali devam ediyordu. Fakat İstanbul yinede işgal edilmemişti. İstanbul önlerine savaş gemisi yollamış olan yedi düvel Almanya, Fransa, İngiltere, Rusya, İtalya, Amerika ve Avusturya Bulgarların İstanbul'a girmesi durumunda tebalarını ve çıkarlarını korumak için aralarında anlaşarak karaya toplamı 2250'ye ulaşan bir kuvvet çıkardılar. Ayrıca İspanya, Romanya, Hollanda, İsveç ve Norveç'in de kendi güçlerine göre kuvvet çıkardığı söylenmekte idi. Gerçi bu çıkartmalar yapılırken işgal kelimesi kullanılmış değildi. Fakat savaş gemileri denizde bulunan, asker kuvvetleri de top tüfekleriyle karaya çıkmış olan bu devletlerin yapmış olduğu işi anlatmak için sözlüklerde işgalden başka bir kelime aramaya pekte lüzum yoktu.

18 Kasım akşamı Bulgar saldırısı, Çatalca önünde kırılmış, Bulgarların İstanbul'a girme ümidi erimiş bulunuyordu. Birçokları için sürpriz niteliği taşıyan bu olay, dağınık Osmanlı kuvvetlerinden bir savunma birliği kurulabilmesinden başka, Bulgar ordusunun hareket hattından çok uzaklaşması, yorgun düşmesi, kolera hastalığına bulaşıp moral düşkünlüğüne tutulması gibi nedenlerden ileri gelmişti.

Mütareke Görüşmeleri

19 Kasım'da Bulgar Başvekili Gesof bir telgrafla Kamil Paşa'nın mütareke isteğinin kabul edilmiş olduğunu bildiriyordu. Mütareke görüşmeleri, Bulgar, Yunan ve Osmanlı temsilcileri arasında 28 Kasım'da Çatalca yakınlarında Bahşayış köyünde başlar ve 3 Aralık'a kadar sürer. Görüşmelerde Bulgar temsilcileri Sırbistan ve Karadağ adına da konuşmak-

[379] Türkgeldi, Ali: A.g.e., s. 83-85.

[380] Lausanne, Stephane: Au Chevet de la Turquie, s. 224.

ta idiler. Bu görüşmelere Osmanlı Hükümeti adına Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Nazım Paşa, Ticaret ve Ziraat Nazırı Mustafa Reşit Paşa ile Kurmay Albay Ali Rıza, Bulgaristan adına Bulgaristan Millet Meclisi Başkanı Doktor Stoyan Danef, Başkomutan Vekili General Mişel Savof ile Bulgar ordusu Genel Kurmayından General Ficef; Yunanistan adına da Sofya'daki Yunan Elçisi katılmışlardır.

Osmanlı temsilcileri görüşme esası olarak askeri durumun olduğu gibi kabul edilmesini öne sürdüler. Bulgarlar ise, kendisini kahramanca savunmakta olan Edirne'nin kendilerine teslim edilmesini ve Çatalca'nın boşaltılmasını şart koştular. İstekleri reddedildi. Bulgarlar bundan sonra Çatalca'daki ordularının mütareke müddetince serbestçe iaşe edilmesi sorununu ortaya attılar. Kuşatılmış bulunan Edirne için aynı hakkın tanınması şartıyla buna muvaffakat edildi. Diğer konular üzerinde bir anlaşmaya varılamamıştı. Ne var ki Reşit Paşa, Hükümete bilgi vermek üzere mütareke parafe edilmeksizin İstanbul'a geldi. Fakat imza için geri döndüğünde Bulgar heyetine mütareke müddetince Edirne'ye zahire gönderilmesi şartından vazgeçildiğini, bu işin iki hükümet arasında haberleşmek suretiyle çözülmesi gerektiğini söyledi. Yapılan haberleşme sonunda ise Bulgar Hükümeti bu şartın kabulüne yanaşmadı. Dolayısıyla Edirne, sonradan teslim olmasına yol açacak olan açlığa mahkum edildi[381]. Görüşmeler sırasında Yunanlıların Yanya ile bütün adaların kendilerine bırakılması konusundaki isteği de Osmanlı delegeleri tarafından olduğu gibi Bulgar delegeleri tarafından da reddedilince Yunan delegeleri mütareke protokolünü imzalamaktan çekindiler.

Mütareke Protokolü

"30 Aralık'ta imzalanan mütareke protokolü Kamil Paşa'nın mütareke isteği üzerine hazırlanmış olduğu belirtildikten sonra şu maddeleri kapsamaktadır:

1) İki savaşçı taraf arasında barışın kurulması maksadıyla görüşmelere girişilmek üzere, bir yandan Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ orduları ile öteki yandan Osmanlı İmparatorluğu orduları arasında bir mütareke imzalanmıştır.

[381] Türkgeldi, Ali: A.g.e., s. 84.

2) Bu mütareke barış görüşmeleri süresince ve bunların olumlu bir sonuca varmasına kadar ya da bu görüşmelerin kesilmesine kadar devam edecektir.

3) Barışın kurulması için görüşmeler Londra'da yapılacak ve bu protokolün imzalanmasından 10 gün sonra başlayacaktır.

4) Barış görüşmelerinin suya düşmesi halinde, savaşçı taraflardan her biri mütarekenin bozulduğunu, savaşa başlamadan dört gün önce savaşa başlama gün ve saatini belirtmek suretiyle karşı tarafa bildirmeye mecburdur.

5) Savaşçı tarafların orduları bu günkü mevkileri muhafaza etmeye devam edeceklerdir. Tarafların anlaşması ile tarafsız bir bölge saptanacaktır.

6) Mütareke bu protokolün imzalanmasıyla yürürlüğe girecektir.

7) Osmanlı İmparatorluğu Karadeniz limanlarının ablukasını kaldırmayı, gemilerin kendi limanlarına serbestçe girmesini ve Bulgar kuvvetlerinin Karadeniz yolu ile beslenmesine engel olmamayı yüklenir. Bunun gibi Bulgaristan'dan gelen askeri trenlerin Edirne Kalesi bölgesinden serbestçe geçmelerini de kabul edecektir[382]. Savaşçı taraflar barış görüşmelerinin 15 Aralık'ta Londra'da başlaması üzerinde de fikir birliğine ulaşmışlardır.

Londra Konferansı

Konferansın konusu Balkan ittifakı devletleriyle Osmanlı İmparatorluğu arasında barışın kurulmasını sağlamak, başka bir deyimle Doğu Avrupa'da savaş ile bozulmuş olan yeni dengeyi kurmaktı. Ne var ki bu yeni dengenin kurulması Balkanlı müttefiklerle olduğu kadar, Osmanlı İmparatorluğu ile de çeşitli ilişkileri meydana gelen, çıkarlara sahip bulunan büyük devletleri de ilgilendirmekte idi. Barışın ve yeni dengenin ücretini Osmanlı İmparatorluğu ödeyeceği için barış masası etrafına ondan başka beş küçük Balkan devleti ile beş büyük Avrupa devletinin oturması gerekiyordu. Oysaki sömürgeci ve emperyalist devletlerin siyasal anlayış ve ahlakında henüz bu gerek, kural olarak kabul edilmiş değildi. Bu nedenledir ki, bir

[382] Landmont, Comte de: A.g.e., s. 266-67.

konferans yerine iki konferans toplanması kararlaştırıldı. Birinci konferans büyük devletlerin Londra'daki büyük elçilerden kurulacak ve adı "Elçiler Konferansı" olacaktı. İkinci konferans da savaşçı taraflar konferansıdır. Birincisi esas konferans vazifesini görecek, her şeyi pişirip kotaracak, ikincisi şekilden ibaret kalacak ve Osmanlı İmparatorluğu kendisine yutturulmak isteneni yutmaya zorlanacaktır.

Demeçler

Londra Konferansı'nda veya konferanslarında Bismark'ın Berlin Kongresi'nde oynamış olduğu rolü andıracak bir role sahip çıkmak isteyen İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey, 11 Aralık'ta Avam Kamarası'nda verdiği demeçte savaşçı devletler konferansı ile ilgili olarak "...Bu devletler Londra'yı kendiliklerinden konferans yeri olarak seçmişlerdir. Biz kendilerine bu hususta herhangi bir öneride veya telkinde bulunmuş değiliz" dedikten sonra Elçiler Konferansı üzerine şöyle konuşmuştur:

"... Tarafsız olan ve Berlin Antlaşması'nı imzalamış bulunan büyük devletler temsilcilerinin Londra'da toplanarak, hükümetlerini herhangi bir yüklenme altına sokmamak üzere, resmi olmayan bir suretle fikir mubadelesinde bulunmak hususunda tam bir anlaşma halindedirler... Elçiler arasındaki görüşmelerin amacı büyük devletlerden herhangi birisinin çıkarlarına yakından dokunan konular üzerinde açıklığa ulaşmayı sağlamaktır". Balkan İttifakı Devletleri delegasyonlarının demeçlerinde belirtilen barış amaçlarıda şöyledir:

Sırbistan Delegasyonu Başkanı

Norakoviç aynı gün le Temps Gazetesi'nde yayınlanan bir demecinde, memleketin konferanstan beklediğini şöyle özetlemekte idi. 1- Sırbistan kazanmış olduğu zaferlerin sonuçlarını, Avrupa'nın çıkarlarına dokunmaksızın savunmaya kararlıdır. 2- Bu sonuçlar fetihlerle ilgili değildir. İstediklerimiz altıncı yüzyıldan onbirinci yüzyıla kadar bize ait olmuş bulunan yerlerin tekrar bize verilmesidir. Adriatik üzerinde bir liman istiyoruz. Muhtar bir Arnavutluk'a taraftarız. Fakat Prizren ve eski Sırbistan bize ait olacaktır.

Karadağ Delegesi

Ordumuzun kazanmış olduğu topraklar bize ait olacaktır. Savaşın başlangıcından beri kuvvetlerimiz tarafından kuşatılmış bulunan ve er geç elimize geçecek olan İşkodra bize ait olacaktır.

Yunan Delegasyonu Başkanı

Venizelos Yunanistan'ın barış amaçlarını açıklamaktan çekinmiş, yapılan savaşın bir fetihler savaşı olmayıp bir kurtuluş savaşı olduğunu işaret etmiş ve gerçek bir barışın Balkan devletleri arasında bir ittifakın meydana getirilmesine hizmet etmiş olan ilkelere uygun olarak kurulabileceği noktasında durmuştur.

Bulgar Delegasyonu Başkanı

Danef 14 Aralık'ta uzun bir demeç vererek, Bulgaristan ile müttefiklerinin Osmanlı İmparatorluğu ile barış yapmasında Avrupa'nın desteğine ihtiyaç bulunduğunu belirttikten sonra konferansta çözülmesi gerekli sorunları şu suretle işaret etmiştir: Osmanlı İmparatorluğu'nun Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ ile sınırlarının çizilmesi, Edirne Adriatik ve Adalar problemlerinin kesin bir sonuca bağlanması.

Bulgar Başdelegesine göre Edirne sadece Osmanlı İmparatorluğu ile Bulgaristan'ı ilgilendirmektedir. Bu bir Avrupa sorunu değildir. Kuşatma altında bulunan Edirne er geç Bulgarlar tarafından ele geçirilecektir. Osmanlılar Edirne'yi kurtarmak için yeni bir savaşa girecek durumda değildir[383].

Savaşçılar Konferansı

Konferans 16 Aralık'ta Edward Grey'in başkanlığında açıldı. Bulgaristan'ı Millet Meclisi (Sobranya) Başkanı Danef, Yunanistan'ı Başvekil Venizelos, Karadağ'ı Miyoçkoviç, Sırbistan'ı Novakoviç temsil ediyordu. Osmanlı delegasyonu Ticaret Nazırı Mustafa Reşit Paşa'nın başkanlığından, Bahriye Nazırı Salim Paşa ile Berlin Elçisi Osman Nizami Paşa'dan kurulu bulunuyordu.

Konferans 16 Aralık 1912 - 6 Ocak 1913 arasında dokuz toplantı yaptı. Başdelegeler sıra ile toplantıda başkanlık ettiler. Balkanlılar, aralarında derin anlaşmazlıklar bulunmasına rağmen

[383] İbid., s. 284.

tam bir birlik gösterdiler. Osmanlı delegasyonu vakit kazanmak üzere çeşitli bahanelerle ve en çok Bab-ı Âli'ye danışmak için toplantıların ertelenerek yapılmasına muvaffak oldu. Balkan İttifakı delegeleri, bu nedenle barış şartlarını ancak 23 Aralık'ta bildirdiler[384].

Tarafların Barış Koşulları

1) Avrupa'daki Osmanlı topraklarının Tekirdağ'ın batısında Gelibolu hariç kalmak üzere Balkanlı devletlere terkedilmesi,

2) Ege adalarının bırakılması.

3) Osmanlı Devleti'nin muhtariyet kurulmasından itibaren Girit'te sahip bulunmakta olduğu haklardan vazgeçmesi.

28 Aralık'ta Mustafa Reşit Paşa aşağıdaki Osmanlı karşıt şartlarını konferansa bildirdi[385].

1) Osmanlı Devleti Trakya'da egemenliğini muhafaza edecek, Edirne Vilayeti Osmanlı idaresinde kalacaktır.

2) Makedonya, Selanik başkent olmak üzere Osmanlı hakimiyetinde muhtar bir hükümet olacaktır.

3) Arnavutluk Osmanlı Hanedanı'ndan bir prens tarafından yönetilmek üzere Osmanlı Padişahı'nın hakimiyetinde muhtar bir yönetime kavuşturulacaktır.

4) Osmanlı hakimiyeti Ege Denizi adalarında devam edecektir.

5) Osmanlı Hükümeti'nin görüşüne göre Girit sorunu konferansın yetkileri dışında kalmakta ve Osmanlılar ile koruyucu büyük devletleri ilgilendirmektedir.

Anlaşmazlık

Balkan delegeleri sıra ile söz alarak bu koşulları eleştirdiler. Bulgaristan başdelegesi bunları

[384] İbid., s. 306-308.
[385] İbid., s. 308.

barış görüşmelerine esas olarak alınamayacağını söyledi. Yunan başdelegesi Avrupa Türkiyesi'nin müttefik devletlerin işgali altında bulunduğunu hatırlattı. Sırp ve Karadağ delegeleri Osmanlı barış şartlarının ciddi olmadığı noktasında durdular. Osmanlı delegesi Ali Nizami Paşa, savaşın başlangıcında büyük devletlerin statükonun değişmeyeceği hususundaki bildirilerini hatırlatarak cevap vermek istedi. Sırp delegesi, "Biz buraya büyük devletlerle değil sizinle barış yapmak için gelmiş bulunuyoruz" demek sureti ile statükonun artık söz konusu olmayacağını ifade etti. Osmanlı delegasyonu bunun üzerine Hükümetine danışacağını söyledi. Sonraki toplantıda Osmanlı Delegasyonu Hükümeti'nin Edirne batısında kalan topraklardan vazgeçtiğini, Girit ile Arnavutluk hakkında büyük devletlerin görüşlerine uyacağını bildirdi. Edirne ile adalar üzerindeki hak ve hakimiyetinden vazgeçemeyeceğini kesin olarak açıkladı.

Görüşmelerin Kesilmesi

Konferansın 3 Ocak 1913 tarihli toplantısında müttefik devletleri delegasyonları Osmanlı Delegasyonuna Edirne, Adalar ve Girit üzerinde hak ve hakimiyetinden vazgeçmesi için üç günlük bir ültimatom verdi.

6 Ocak'ta Mustafa Reşit Paşa Osmanlı Hükümeti'nin Girit üzerindeki haklarından vazgeçmekle beraber İstanbul, Boğazlar ve Batı Anadolu'nun güvenliği bakımından Edirne ile adalardan vazgeçemeyeceğini bir kez daha bildirince, konferans başkanlığı yapan Sırp Delegesi Norakoviç konferans çalışmalarının ertelendiğini bildirerek, oturuma son verdi. Savaşçılar Konferansı bu suretle çıkmaza girmiş oluyordu.

Elçiler Konferansı

Elçiler Konferansı Berlin Antlaşması'nı imzalayan büyük devletlerin -Osmanlı İmparatorluğu hariç- Londra'daki elçilerinin katılmasıyla kuruldu. 17 Aralık'ta açıldı. Savaşçı Devletler Konferansa paralel olarak çalıştı. Balkan savaşı ile meydana gelen ve devletler arası dengeyi bozacak özellik gösteren aşağıdaki sorunları görüşüp karara bağladı.

Osmanlı Sorunu

Savaş sonucu ne olursa olsun statükonun korunacağı yolundaki ilke geçersiz kabul edilmiştir. Osmanlılar'ın Balkanlar'dan çıkarılması üzerinde kesin bir an-

laşmaya varılmıştır. Balkanlıların kazanmış oldukları topraklar üzerinde Türk yönetiminin tekrar kurulması artık söz konusu değildir. İstanbul üzerinde statükonun muhafazası esas itibariyle öngörülmüştür. Rusların Boğazlarla ilgili statüye yeni bir biçim verilmesi yolundaki önerinin bir karara bağlanması gerekli görülmemiştir.

Sırp Sorunu

Sırpların, ele geçirmiş oldukları topraklardan başka Adriatik üzerinde bir limana sahip olmaları isteği çetin tartışmalara konu teşkil etmiştir. İstek Ruslar tarafından desteklenmiştir. Topraklarının üzerinde 7 milyon Sırp yaşadığı için Sırbistan'ın hiçbir suretle büyümesini ve kuvvetlenmesini istemeyen Avusturya ise buna karşı çıkmıştır. Sonunda savaş zamanında silah ve mühimmat geçirilmemesi şartı ile Sırbistan'ın Adriatik üzerinde bir limandan faydalanmasının sağlanması konusunda görüş birliğine varılmıştır.

Arnavutluk Sorunu

Bir Arnavutluk Devleti'nin kurulması ilke olarak kabul edilmiştir. Bununla beraber kurulacak devletin özelliği hakkında anlaşmak kolay olmamıştır. Rusya Slavcılık düşüncesi ile küçük bir Arnavutluk Devleti'nden yana çıkmıştır. Avusturya ise Sırpların güneye sarkmalarına engel olabilir düşüncesi ile büyük bir Arnavutluk'un kurulmasını istemiştir. Nihayet sınırları sonradan çizilmek üzere Osmanlı Padişahı'nın hükümdarlığında ve altı Avrupa devletinin denetimi altında bulunmak üzere muhtar bir Arnavutluk'un kurulması üzerinde uyuşulmuştur. Ayrıca serbest ve tarafsız bir statüye kavuşturulacak bir Arnavut limanından Sırbistan'ın ticaret maksadıyla faydalanmasının temini üzerinde de mutabık kalınmıştır.

Adalar Sorunu

Balkan Savaşı sırasında Ege Adaları Yunan filosu tarafından işgal edilmişti. Oniki ada ise daha önce Trablusgarp Savaşı sırasında İtalyanların eline geçmişti. Yunanlılar adaların tümü üzerinde ulusçuluk ilkesine dayanarak hak iddia etmekte idiler. İngiltere ve Fransa Akdeniz'deki siyasetleri icabı Yunan isteklerinin kabul edilmesine eğilimli idiler. Rusya, bu iki devletten birisinin veya ikisinin Yunan dostluğu bahanesi ile etkilerinin Çanakkale Boğazı'na kadar ulaşabileceğini

dikkate alarak başlangıçta Boğaz yakınlarında bulunan Midilli, Bozcaada, İmroz ve Taşoz'un Osmanlılarda kalmasını istemiştir. Sonradan ise o da İngiliz ve Fransız tezine uyarak adaların askersiz duruma getirilmesi şartı ile Yunanistan'da kalmasına katılmıştır. İtalya bu görüşe karşı çıkmış ve işgal altında bulundurduğu adaları Yunanistan'a bırakmaktansa Osmanlılara geri verebileceğini bile söylemiştir. Bu durumda adalar üzerinde kesin bir karar verilmeyerek, bunların üzerinde Osmanlı hakimiyetinin sona erdirilmesinin kabulü ile yetinilmiştir.

Bulgar Sorunu

Bulgar sorunu Edirne üzerinde düğümlenmekte idi. Bulgarlar her ne bahasına olursa olsun bu şehri kendi sınırları içinde görmek istiyorlardı. İstekleri büyük devletlerin tümü tarafından desteklenmiştir. İngiltere, Rusya ve Fransa Osmanlı Devleti'ni buna razı etmek için korkutmalara bile girişmekten çekinmemişlerdir. Sözde Osmanlı dostu Almanya ve Avusturya da Osmanlı Devleti'ni yarım ağızla ancak direnmeye teşvik etmişlerdir.

Büyük Devletlerin Notası

Bu suretle Elçiler Konferansı, Avrupa devletleri arasında görüş birliğinin devamını sağlamış ve kurulacak barışın ücretini Osmanlı İmparatorluğu'na ödetmeyi kararlaştırmıştır. Savaşçılar arasındaki konferansın, yukarıda görüldüğü gibi çıkmaza girmesi büyük devletleri kuşkulandırmıştır. Savaşın tekrar başlaması durumunda yeni sorunların meydana geleceği tabii idi. Bunların güçlükle korunabilen Avrupa barışını tehlikeye düşürmesi de ihtimal dışında görülmüyordu. Bu kuşku iledirki büyük devletler 17 Aralık 1912'de Osmanlı Devleti'ne İstanbul'daki elçileri aracılığı ile ortak bir nota verdiler.

Nota korkutmalar ile dolu idi. Osmanlı Hükümeti'nden Avrupa büyük devletlerinin tavsiyelerinin kabul edilmesi istenmekte idi. Notanın sonuna bırakılmış olan öneri şöyledir: "Osmanlı Hükümeti Edirne'yi Balkan İttifakı Devletlerine bırakmalı, Ege adaları hakkında büyük devletlerin vereceği karara uymalıdır. Bu tavsiyeyi dikkate almazsa Osmanlı Hükümeti barışın kurulmasını engellemiş olacağı için ağır bir sorumluluk altına girmiş ola-

caktır. Savaşın tekrar başlaması halinde de İstanbul tehlikeye girecek ve savaş İmparatorluğun Asya'daki vilayetlerine bulaşabilecektir. Böyle bir durumda ise büyük devletlerden herhangi bir yardım gelebileceği hesaba katılmamalıdır". Sözün kısası notanın espirisi "Tavsiyeler kabul edilmelidir. Aksi takdirde kendi düşen ağlamaz" atalar sözünde erimekte idi.

Kamil Paşa Hükümeti'nin Devrilmesi

Büyük devletler notasının Osmanlı kamuoyunu Sadrazam Kamil Paşa'ya karşı çevirmesi olağan idi. Paşa'nın ömür boyunca bağlanmış bulunduğu İngiliz dostluğu kalp mangır gibi geçersiz olmuştu. Londra Hükümeti, onun Edirne'nin Bulgarlara bırakılması durumunda, İstanbul'da bir ihtilal patlayabileceği yolundaki uyarmalarına bile kulak asmamıştı. Paşa çaresizlik içinde kalınca çok iyi bildiği Abdülhamit devri usulleri ile bir çıkar yol aramaya koyuldu. Mebuslar Meclisi toplantı halinde bulunmadığı için bir genel meclis (meclis-i umumî) toplayarak ondan büyük devletler notasının kapsamına göre barış yapmak için müsaadesini aldı (22 Ocak). Bu ise Edirne'nin Bulgarlara bırakılması demekti. Kamuoyuna dayanan İttihatçıların buna karşı direneceğini hesaba katan Kamil Paşa 23 Ocak'ta Nazırlar Heyetine Edirne hakkında büyük devletlere bildirilmek üzere yeni bir öneri getirdi. "Edirne şehri etrafı ile birlikte büyük devletlerin himayesinde ve onların seçeceği bir Müslüman valinin yönetiminde tarafsız ve askersiz olarak bir Müslüman şehri kalmalıdır". Bu öneri üzerinde görüşülürken, Enver Paşa, Talat Paşa ve birkaç arkadaşının Nazım Paşa'nın öldürülmesi, Kamil Paşa'nın sadaretten çekilmeye zorlanması ve onun yerine Mahmut Şevket Paşa'nın Sadrazamlığa getirilmesi ile sonuçlanan Bab-ı Âli baskını olayı meydana geldi[386].

Osmanlı Notası

Bab-ı Âli baskını memleket dışında bir süpriz olarak karşılandı. Büyük devletlerle Balkanlı müttefikler 17 Aralık tarihli notalarının karşılığını beklemeye karar verdiler. Cevap gecikince de 28 Ocak'ta Londra'daki Osmanlı delegasyonuna barış görüşmelerinin kesildiğini ve savaşın

[386] Bayar, Celal: A.g.e., C. IV, 1068-1074.

30 Ocak'ta başlayacağını bildirdiler. Aynı gün Mahmut Şevket Paşa Hükümeti'nin beklenen cevap notası Londra'ya ulaştırılmış bulunuyordu. Osmanlı Hükümeti Edirne'nin, Meriç nehrinin sol kıyısında kalan kısmından vazgeçmemekle beraber sağ kıyısında kalan bölgeyi büyük devletlerin tensibine bırakıyor, adalar üzerinde de büyük devletlerin vereceği karara uyacağını bildiriyordu. Notada, önceleri sözü edilmeyen bir konu daha eklenmişti. Osmanlı Hükümeti gümrük tarifelerini yükseltmek, eşitlik ilkesine göre ticaret antlaşmaları yapmak hakkının kendisine tanınması, yabancı postahanelerinin kapatılmasını ve barışın imzalanmasından sonra kapitülasyonların kaldırılacağı yolunda teminat verilmesini istemekte idi. Bu istek adeta notanın kabul edilmemesini sağlamak gibi bir maksatla öne sürülmüştü. Büyük devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nu kolayca sömürmeye açık bırakan imtiyazlardan vazgeçmeleri veya vazgeçeceklerine dair teminat vermeleri söz konusu olamazdı. Balkanlı müttefiklere göre ise nota geç kalmıştı ve kabul edilecek gibi de değildi.

Yeniden Savaş

3 Şubat akşamı mütareke sona ermiş ve 4 Şubat'ta savaşa tekrar başlamıştı. Yanya, İşkodra ve Edirne kaleleri kendilerini savunmaya devam ettiler. Başlıca savaş alanı Çatalca ve Gelibolu idi. Çatalca'da yuvarlak hesap 150.000, Gelibolu'da da 50.000 kadar Osmanlı askeri bulunmaktaydı. Bulgarların kuvveti kendi deyimlerine göre Çatalca'da olsun, Gelibolu'da olsun Türk kuvvetlerine üstün durumdaydı. Bununla beraber Çatalca önünde Bulgar sınırı kesilmiş bulunuyordu. Osmanlı kuvvetleri, yeni Genelkurmay Başkanı İzzet Paşa'dan mevzilerinde tutunmak için emir almışlardı. Bulgarlar da geniş çapta bir saldırıya girişmekten çekindiklerinden bu savaş hattında kesin sonuç sağlayacak hareketlere girişilmedi. Gelibolu Yarımadası'nın bir kısmında yer alan savaşlar çok hareketli olmakla beraber, iki taraf için de istenilen netice sağlanamadı. Osmanlı kuvvetlerinin Çatalca'daki Bulgar ordusunu arkadan çevirmek üzere Bolayır gerisinde ve Şarköy'de giriştikleri hareketler geliştirilemedi. Buna karşılık Bulgarların da Boğaza yaklaşmak girişimleri de başarısız kaldı.

Bu esnada, hiçbir yardım görmeden kendilerini savunmakta olan kalelerin durumu güçleşmekte idi. Yunanlılar tarafından

kuşatılmış bulunan Yanya, 6 Mart'ta düşman eline geçti. Yirmi gün sonra sıra Edirne'ye gelmiş bulunuyordu. Mart ayında Şükrü Paşa'nın Sırp kuvvetlerince desteklenen Bulgarlara karşı kahramanca savunduğu Edirne'de kıtlık başlamıştı. Askere günde 150 gram tuzsuz ekmek ve yağsız un çorbasından başka birşey verilemiyordu. Yemsizlik yüzünden hayvanlar kırılmakta idi. 24 Mart'ta yoğun bir topçu ateşinden sonra saldırıya geçen Bulgar ve Sırp kuvvetleri, 25 Mart'ta Osmanlıların ileri mevzilerine girmeye muvaffak oldular. 26 Mart'ta ileri hareketlerine başlayınca şehir teslim olmak zorunda kaldı. Bu olay ile Trakya'da Osmanlı direnmesi sona ermiş bulunuyordu (Makedonya'da İşkodra 24 Nisan'a kadar dayanacaktır).

Londra Barışı

Osmanlı Hükümeti Edirne'nin düşmesinden aşağı yukarı bir ay önce Edirne'yi kurtarmaktan ümit kesmiş ve büyük devletlerin barış için aracılığını kabul edeceğini Londra Hükümeti'ne bildirmişti (28 Şubat). 16 Nisan'da Bulgarlarla on günlük bir mütareke imzalandıktan sonra Londra'da barış görüşmelerine tekrar başlandı. Bu sefer görüşülecek fazla birşey yoktu. 30 Mayıs'ta şu şartlarla barış imzalandı:

1. Osmanlı Devleti Avrupa kıtasındaki İmparatorluğunun Ege Denizi'nde Enez'den Karadeniz'de Midye'ye giden hattın batısında kalan topraklarını Balkanlı müttefiklere bırakmayı kabul etmiştir.

2. Osmanlı Devleti, Arnavutluk sınırlarının çizilmesi ile Arnavutluk'a ait bütün işlerin çözümünü 6 büyük Avrupa devletine bırakmıştır.

3. Osmanlı Devleti Girit üzerindeki her çeşit haklarından 6 büyük devlet lehine vazgeçer.

4. Osmanlı Devleti Ege Adaları'nın mukadderatını saptamayı büyük devletlere bırakır.

5. Osmanlı Devleti ve Balkan İttifakı Devletleri savaşın ortaya çıkardığı mali sorunların temsilcilerinin katılacağı milletlerarası bir konferansta çözülmesini kabul eder.

Londra Antlaşması'nda en zararlı çıkan tabiatıyla Osmanlı Devleti; en karlı olan da Balkan İttifakı Devletleriydi. Ne var ki,

Balkan İttifakı Devletlerinden her biri diğerinin daha çok kazanç sağlamış olduğu inancına saplanmıştı. Bu nedenle Balkanlarda barış davullarının sesi bittiği anda yeniden savaş havaları duyulmaya başladı. Fakat bu defa savaş Balkan İttifakı Devletleri arasında patlayacaktır.

7. İKİNCİ BALKAN SAVAŞI

Savaş Nedenleri

Londra Antlaşması, Osmanlılarla Balkan devletleri arasında barış kurmuş, fakat Balkan devletleri arasında kazanmış oldukları zafer ücretinin paylaşılmasından meydana gelen anlaşmazlıkları çözememişti. Zafer ücretini Midye-Enez hattının batısında kalan Osmanlı İmparatorluğu toprakları teşkil ediyordu. Bunların paylaşılması ise hiç de kolay değildi. Başlıca güçlük Makedonya'nın paylaşılmasından meydana gelmekteydi. Makedonya sorunu, Osmanlılar ile Balkanlar arasındaki savaşın başlıca nedeni olmuştu. Paylaşılma sırasında da Balkan İttifakı Devletleri arasında bir savaş çıkmasına yol açmaktaydı.

Makedonya'nın paylaşılmasında rastlanan güçlük, Balkan ittifakını meydana getiren antlaşmalardaki siyasi durumdan doğmaktadır. İttifakın temeli olan Mart 1912 tarihli Sırp-Bulgar Antlaşması'nda Makedonya üçe bölünmüştür: 1- Bulgaristan, Rodop ile Avusturya'nın doğusunda kalan bölgede, 2- Sırbistan ise Şar Dağı ve Eğri Palanka'nın kuzey ve batısında kalan bölgede hak sahibi olacaklardır. 3- Makedonya'nın geri kalan kısmında da muhtar bir idarenin kurulmasına çalışılacaktır. Bu mümkün olmadığı ve bu bölgenin de paylaşılması gerektiğinde Rus Çarı'nın hakemliğine başvurulacaktı. Söz konusu antlaşmada "Edirne" sözü geçmemekteydi. Balkan İttifakının tamamlanması için Bulgaristan ile Yunanistan arasında imzalanan Mayıs 1912 tarihli antlaşmada da Makedonya ile ilgili herhangi bir hüküm bulunmamaktaydı. Karadağ ile zaten yazılı bir antlaşma mevcut bulunmadığından, onun toprak kazançlarının ne olacağı da karşılıklı bir yüklenim konusu olmamıştı. Bu durumda İttifak Devletleri'nin toprak kazançlarının ve en çok Makedonya'nın saptanacak yeni esaslara

göre paylaşılması gerekmekteydi. Oysaki bu konuda alakalı devletler arasında derin görüş farkları vardı.

Bulgar kuvvetleri Trakya'da savaştıkları için, Mart 1912 Antlaşması'na göre Makedonya'da hisselerine düşen yerlerin büyük bir kısmı, bu bölgede savaşmış olan Sırbistan'ın eline geçmişti. Bulgaristan, sözü edilen antlaşmaya dayanarak Sırplıların işgalinde bulunan Manastır ile Ohri'yi de ayrıca istiyordu. İsteklerin gerekçesi arasında Osmanlılara karşı yapılan savaşta ağır yükün kendisine düşmüş olduğunu ve Balkan ittifakının başlıca kurucusu bulunduğunu öne sürmekteydi. Yunanlıların eline geçmiş olan Selanik'i de istemekteydi.

Sırbistan ise ele geçirmiş olduğu yerlerden çıkmak niyetinde değildi. Bu yerleri hesapta olmayan bir Arnavutluk'un kurulmasıyla yoksun edilmiş olduğu topraklara ve Ege Denizi'nde bir mahreçten yoksun bırakılmış olmasına karşılık muhafaza etmek istiyordu. Sırbistan bu isteklerini dahada haklı göstermek üzere, Makedonya'daki fetihleri Bulgaristan'dan yardım almaksızın yaptığını, buna karşılık Edirne'nin zaptında Bulgaristan'a yardım etmiş olduğunu, Yunanlılara ve Karadağlılara kendisine düşen paydan toprak bırakmak durumunda kalmış olduğunu da öne sürmekte idi.

Yunanistan da Selanik'ten vazgeçmeyi düşünmemekten başka, kendi bilgisi dışında imzalanmış olan Bulgar-Sırp Antlaşması'na önem vermeyerek Batı Trakya kıyılarında yayılmada kendisini haklı saymakta idi.

Bulgaristan'a Karşı Antlaşma

Bulgar istekleri bir ucu ile Sırbistan'ın, öteki ucu ile Yunanistan'ın çıkarlarına karşıt olduğundan, bu iki devletin Bulgaristan'a karşı anlaşmaları zorunlu idi. Bulgaristan'ın Makedonya'nın paylaşılması üzerindeki anlaşmada değişiklik yapılması ile ilgili Sırp teklifini reddetmesinden sonra, 1913 yılı Şubatı'nın sonlarına doğru Sırbistan ile Yunanistan arasında başlayan görüşmeler, çeşitli aşamalardan geçerek 1 Haziran'da bir ittifak ile sonuçlandı. Buna göre iki devlet, ordularının işgal altında bulundukları toprakları dikkate alarak, sınırlarını çizmekte idiler. Bulgaristan'ın bu duru-

mu tanımayıp kuvvet kullanması halinde de ona karşı birlikte savaşmayı yükleniyorlardı. İki devlet, Bulgaristan ile savaşa tutuştukları takdirde, Romanya'nın da yardımını sağlamış bulunuyorlardı. Ufukta savaşın belirmesi üzerine Rusya, aracılık yapmaya kalkıştı. Bulgaristan ise, Rusya'nın aracılığını etkisiz bırakmaya kalkıştı.

Savaş

29 Haziran'da Bulgar kuvvetlerinin, Sırplara karşı baskı şeklinde saldırıya geçmesiyle İkinci Balkan Savaşı başlamış oldu. Savaş altı hafta kadar sürdü ve Bulgarların kesin bir yenilgisi ile son buldu. Bulgarlar kolay bir zafer sağlayacaklarını sanmışlardı. Fakat Sırplar ile Yunanlılar bir Bulgar saldırısına karşı hazırlıklı idiler. Bulgar kuvvetleri ilk çarpışmalardan sonra gerilemeye başladı. 8 Temmuz'da Sırplar, Bulgar sınırına doğru ilerlemekte idiler. 5 Temmuz'da, Yunanlılar saldırı ile Usturumca'ya girdiler. 10 Temmuz'da Bulgaristan'a karşı savaşa girmiş olan Romanya, Silistre'yi aldıktan sonra Sofya üzerine yürümeye başlamıştı.

Bu esnada Midye-Enez hattını aşan Türk kuvvetleri de Doğu Trakya'da ilerleyerek Edirne'yi işgal ettiler. Bulgaristan, aşağı yukarı Birinci Balkan Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin durumuna düşmüştü. Çıkar yol göremeyince, Bulgar Kralı Ferdinand, savaşın durdurulması için Romanya Kralı'na başvurdu. İsteği kabul edilerek barış görüşmelerine 20 Temmuz'da Bükreş'te başlanacağı kendisine bildirildi.

İkinci Balkan Savaşı'nda Osmanlı Devleti

İkinci Balkan Savaşı başladığı sırada Londra Barışı'nın imzalanması üzerinden iki ay geçmişti. Bu zaman içinde savaşçılar henüz ordularını terhis etmemişlerdi. Osmanlı ve Bulgar orduları Çatalca'da karşı karşıya bulunmakta idiler. Bulgar ordusunun Midye-Enez hattının gerisine çekilmesi, sınırın kesin olarak saptanmasına kadar ertelenmişti. Bu durum, barış devrine girilmesinden çok bir mütareke devrinin geçirilmekte olduğunu andırmakta idi.

Balkan İttifakı Devletleri arasında zafer payı bölüşmesinden doğan anlaşmazlıklar, Osmanlı devlet adamlarınca bilinmekte-

di. Hatta aralarında bir savaşın çıkması bile yakın bir ihtimal olarak görülüyordu. Ne var ki, böyle bir ihtimalin gerçekleşmesi halinde, Osmanlı Hükümeti'nin hareket tarzının ne olacağı saptanmış değildi. Memleketin yeni bir savaşa girmesi için, içinde bulunduğu iç ve dış koşullar elverişli olmaktan çok uzaktı. Siyasal partiler arasındaki didişmeler, Balkan felaketinden alınacak hiçbir ders yokmuş gibi sertleşerek sürüp gitmekteydi. 11 Haziran'da Hürriyet ve İtilafçıların kurdukları bir pusu ile Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa öldürülmüştü. Sait Halim Paşa'nın Sadrazamlığında kurulan yeni İttihatçı hükümet muhaliflerin peşine düşmüştü. Hazinede memur ve askerin maaşını ödemek için bile para kalmamıştı. İstanbul, Rumeli'den kopup gelen göçmenler, yaralılar ve hastalarla dolu idi. Bütün bunlardan başka, Londra Antlaşması büyük devletlerin garantisi altında imzalanmış olduğu için, bu antlaşmanın hükümlerine düşecek bir savaşa girmeyi düşünmek, oldukça güç ve sonucu da karanlık bir girişimdi.

Talat Paşa ve Edirne

Bununla beraber Talat (Paşa)'ın başında bulunduğu bir İttihatçı grubu, fırsatlardan faydalanarak savaşa girmeye ve hiç olmazsa Edirne'yi geri almaya taraftardı. Talat Dahiliye Nazırı olduğu için kabinedeki üyelerden kimilerini bu düşünce etrafında toplamaya koyuldu. Avrupa büyük devletlerinin böyle bir girişime karşı çıkacakları bilinmekle beraber, savaşın başlaması üzerine Bab-ı Âli, elçileri aracılığıyla, onların Türk davasının ne olması gerektiği konusunda düşüncelerini öğrenmeye kalkıştı (2 Temmuz). Fransa, İngiltere ve Almanya, savaşa karışılmaması önerisinde bulundular. Savaşın gelişmesi ve Bulgar kuvvetlerinin yenilmeye yüz tutması, İstanbul'da savaşa girme taraftarlarını kuvvetlendirdi. Talat (Paşa) hükümet üyeleri arasında bir fikir birliği sağladıktan; Reji Genel Müdürlüğü'nden bir borçlanma (istikraz) yapıldıktan ve Başkomutan İzzet Paşa ile de karargahta görüşüp anlaştıktan sonra, hazırlık hareketlerine geçildi. Bunun batı devletleri üzerinde yapacağı psikolojik etki de dikkate alınarak, ustalıkla hareket edildi. 6 Temmuz'da büyük devletlere, Edirne'den söz edilmeksizin, Osmanlı ordusunun henüz sınırları çizilmemiş olan Midye-Enez hat-

tına kadar yürüyeceği duyurüldu. Sofya'da ve büyük devletlerin başkentlerinde Osmanlılara karşı yeni ürkünmeler başladı. Osmanlı kuvvetleri aldırış etmeksizin Midye-Enez hattına doğru ilerleyerek Bulgarları bu hattın gerisine çekilmeye zorladılar.

Edirne Üzerine Yürüyüş

Bu sırada meydana gelen iki olay Osmanlıları baklayı ağızlarından çıkarmaya, yani Edirne'yi geri almak hususundaki maksatlarını açıklamaya zorladı. Bunlardan birincisi, 13 Temmuz'da Yunanlıların Dedeağaç'ı almaları ve Edirne üzerine yürüyecekleri ihtimalinin belirmesiydi. İkincisi de ordusunun Sırplar ve Yunanlılar karşısında dikiş tutturamayacağını anlayan Bulgar Kralı'nın 17 Temmuz'da Romanya Kralı'na barış için başvurmasıydı. 19 Temmuz'da Osmanlı Hükümeti, Bulgar işgali altında bulunan Türklere yapılmakta olan zulümleri önlemek, İstanbul'un güvenliğini sağlayacak bir sınıra erişmek üzere ordusuna Midye-Enez hattını geçmek emrini vermiş olduğunu bildirmekte idi. Bildiride Meriç'in sağ sahiline geçilmeyeceği de önemle belirtmekteydi. Bu bildirinin büyük devletler eline geçmesinden bir gün sonra, Türk kuvvetleri bir direnmeye rastlamaksızın Edirne'ye girmiş bulunuyorlardı (22 Temmuz).

Batı Trakya Sorunu

Ordunun Edirne üzerine yürüdüğü sırada Osmanlı Hükümeti'nce büyük devletlere Meriç nehrinin sağ kıyısının aşılmayacağı yolunda kesin teminat verilmişti. Bu, Osmanlıların Batı Trakya'daki haklarından vazgeçmiş olduklarının yeni bir örneği idi. Batı Trakya, Edirne vilayetinin Ortaköy, Kocaeli kazalarıyla Dedeağaç ve Gümülcine sancaklarını kapsamaktaydı. Nüfusunun yüzde doksanı Türk ve Müslümandı. Birinci Balkan Savaşı sırasında Bulgarların elinde kalmıştı. İkinci Balkan Savaşı sırasında Bulgar kuvvetlerinin önemli kısmı Sırp ve Yunan ordularına karşı gönderilmiş olduğundan, Batı Trakya irili ufaklı çetelerin hareket alanı durumuna girmişti.

Hükümetin Batı Trakya'yı gözden çıkarması, ordunun genç subayları arasında hiç te olumlu karşılanmamıştı. Bunlar hükümet kararına aykırı olarak ordunun bu bölgede harekete girişmeyeceğini kestirmekte idiler. Bu bakımdan Teşkilat-ı Mahsusa

(Özel Teşkilat) adlı yarı resmi ve ordunun dışında bulunan milis kuvvetleriyle Batı Trakya sorununu çözmeye giriştiler. Teşkilatın yöneticileri cesur ve atılgan kimselerdi. Aralarında Süleyman Askeri, Yüzbaşı Reşit, İzmirli Eşref (Kuşçubaşı) ile kardeşi Sami ve Yüzbaşı Fehmi bulunmaktaydı[387]. Eşref (Kuşçubaşı), Enver (Paşa)ın güvenini kazanmıştı. Onun aracılığı sayesinde bir yandan ordu komutanları, öte yandan İttihatçı kodamanlarıyla temasta bulunmakta ve onlardan yardım görmekte idi.

Teşkilat-ı Mahsusa Batı Trakya'lılarla işbirliği yaparak çeteler kurmak suretiyle bölgeyi Bulgar çetelerinden temizledi. Teşkilat-ı Mahsusa bu işi "Garbi Trakya Teşkilatı Milli Komutanlığı" adıyla başardıktan şonra, Batı Trakya'da bağımsız bir geçici hükümet de kurmaya muvaffak oldu. Hükümetin merkezi Gümülcine idi. Dedeağaç, İskeçe, Eçirdere, Darıdere Kırcaali, Koşukavak şehirleriyle diğer bazı ilçeler bu hükümetin sınırları içinde kalmaktaydı[388]. Bağımsız hükümet bir yandan Osmanlı Devleti, öte yandan Avrupa büyük devletleriyle temaslar kurarak kendisini tanıtmaya çalıştı. Temmuz ortalarından Eylül ortalarına kadar varlığını devam ettirdi. Osmanlı Hükümeti, Bulgarları Edirne üzerindeki iddialarından vazgeçirmek, büyük devletlerin de herhangi bir müdahalesini önlemek amacıyla Eşref (Kuşçubaşı), Süleyman Askeri ve arkadaşlarını Batı Trakya'yı Bulgarlara devretmeye güçlükle ikna edebildi.

Büyük Devletlerin Davranışı

Edirne'nin geri alınması ve Batı Trakya olayları, büyük devletleri küplere bindirdi. Antlaşmalara daima saygı gösterilmesinden yana olan İngiltere, kendi başkentinde büyük devletlerin garantisi altında imzalanmış olan antlaşmanın Osmanlılar tarafından bozulması nedeniyle hiddete kapılmıştı. İstanbul'daki temsilcisi ile tehdit üzerine tehdit yağdırıyordu. Batı Trakya şöyle dursun, Edirne'nin Türklerde kalmasını bile çok görüyordu. Türkler Edirne'den çekilmediği takdirde, Asya'daki Osmanlı vilayetlerinde reform yapılması için önceden vaad etmiş olduğu maddi ve manevi yar-

[387] Cemal Paşa: A.g.e., s. 60.
[388] Bayar, Celal: A.g.e., C. IV., s. 1382.

dımdan vazgeçeceğini ifade ediyordu. Bu ifadede sözü geçen vilayetlerin paylaşılması gibi bir tehdit saklı bulunmasına rağmen Türkler bir kez daha sonuna kadar dayanmaya kararlı idiler. Enver (Paşa) kesin konuşmuştu. "Edirne'de bulunuyoruz. Edirne'de kalacağız!" Başkomutan Vekili İzzet Paşa İstanbul gazetelerine telgrafla bildirildiği bir demecinde aynı kararı destekliyordu: "Silah arkadaşım adına ve kendi adıma beyan ederim ki, Edirne'yi bugün bırakmak düşüncesinde olmadığımız gibi yardım da almayacağız. Edirne geri verilmeyecektir".

Türklerin Edirne'den çıkmasını kendileri için bir prestij davası haline getirmiş olan büyük devletler, İstanbul'daki elçilerin aracılığı ile aynı kapsamda birer nota verdiler. Bu notalarda Londra Antlaşması'nın ilkelerine saygı gösterilmesi, Osmanlı kuvvetlerinin Midye-Enez gerisine çekilmesi isteniyor ve bundan sonra da sınırların güvenliği ile ilgili Osmanlı isteklerinin büyük devletlerce dikkate alınacağı ifade ediliyordu. Osmanlı Hükümeti üyeleri arasında büyük devletlerin isteklerine uyulmasını isteyenler yok değildi. Fakat onlar ordu ve İttihatçı kodamanların direnme kararı karşısında selameti susmakta bulmuşlardı. Osmanlı Hükümeti, büyük devletlerin notalarına verdiği cevapta yeni bir gerekçe aramaya lüzum görmeksizin defalarca üzerinde durulmuş olan hususu tekrarlamakla yetinmişti: "Midye-Enez sınırı ile İstanbul ve Boğazların güvenliği sağlanamaz".

Osmanlıların görüşü yeni tehditlere yol açtı. İngiliz Hariciye Nazırı E. Grey Türklerin cezalandırılacağından söz etti. Rusya bir atasözüne dayanarak "Kurtarılmış bir Hıristiyan memleketi tekrar Müslümanların eline geçemez" tekerlemesini tekrarladı. Anadolu'nun taksimi veya nüfuz bölgelerine ayrılması yolunda İngiltere'nin yardımını sağlama peşine düşmüş olan Almanya, Avsturya'yı da arkasından sürükleyerek Londra Antlaşması ile Bulgaristan'a verilmiş toprakların tekrar Osmanlılara dönmesi karşısında kayıtsız kalamayacağını duyurdu. Fransa ile İtalya da uygarlıktan dem vurdular. Bunların da bir neticesi görülmeyince Türklere boyun eğdirmek için bir aralık mali boykot, daha sonra ablukadan söz edildi. Ne var ki hesaplarını iyi bilen emperyalist büyük devletler, kendilerine çıkar sağlayacak

olduktan sonra, sadece Bulgarların güzel hatırı için veya Hazreti İsa'nın sevabını kazanmak üzere herhangi fiili bir müdahalede bulunmaya yanaşmadılar. Türklerle Bulgarları anlaşmak hususunda başbaşa bıraktılar.

İstanbul Antlaşması

Türk-Bulgar Barış Antlaşması görüşmelerine Eylül ayında İstanbul'da başlandı. Türk delegasyonu Talat (Paşa)ın, Bulgar delegasyonu ise General Sarof'un başkanlığında idi. General Sarof Birinci Balkan Savaşı'nda Bulgar ordularını zafere ulaştırmıştı. Talat (Paşa) da İkinci Balkan Savaşı'nda Edirne'nin geri alınmasında başlıca rolü oynamıştı. Görüşmeler sırasında başlıca güçlüğü Midye-Enez hattı yerine geçecek yeni sınırının saptanması ile Batı Trakya sorunu teşkil etti. Türk delegasyonu önceden işaret edilmiş olduğu gibi bu sorunu Bulgarları Edirne üzerindeki iddialarından vazgeçirmek için bir alet olarak kullanmak istemişti. Bulgar delegasyonu Türkler karşısında kendisini zayıf hissetmekteydi. Bulgaristan 10 Ağustos'ta Bükreş Antlaşması'nı imzalayarak Birinci Balkan Savaşı'ndaki başarısıyla kazanmış olduğu topraklardan önemli bir kısmını Sırplarla Yunanlılara kaptırmıştı. Bundan başka, büyük devletlerin kendisini ancak sözle desteklediğini görmüş ve kendilerinden olumlu bir yardım gelmeyeceğini anlamıştı. Bu koşullar arasında geçen görüşmeler sonunda Türk-Bulgar Antlaşması 29 Eylülde imzalandı[389].

Antlaşmaya göre Türk-Bulgar sınırı olarak tanınmış Midye-Enez hattı yerine Meriç Nehri'nin sağ kıyısı, Edirne, Kırklareli, Dimetoka Türkiye'de kalmak üzere yeni bir sınır tanındı. Kara Deniz cihetinde küçük bir bölge ile Ege kıyısında Dedeağaç'ın etrafında dar bir bölge Bulgaristan'a bırakıldı. Bulgaristan'da kalan eski Osmanlı topraklarında bulunan Müslümanlar, dört yıl süre içinde Bulgar uyruğuna geçeceklerdi. Bulgar uyruğu olan Müslümanlar, sahip bulundukları yönetim ve siyasal haklara ve ayrıca din ve gelenek özgürlüğüne sahip bulunacaklardı. Buna karşılık Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Bulgarlar da diğer Hıristiyan cemaatlerinin sahip bulunduğu haklara sahip olacak-

[389] Bab-ı Âli (Hariciye Nezareti) Devlet-i Âliyeyi Osmaniye, İstanbul Muahedesi.

lardı. Bulgaristan Müslümanlarının bir baş müftüsü ile yeteri kadar müftüsü bulunacak, bunlar Müslüman halk tarafından seçilecek ve seçimleri Osmanlı Şeyhülislamı tarafından tanınacaktı. Müslüman okulları hükümet tarafından yardım görecek, vakıflar, Şeriat hükümlerine göre yönetilecekti. Antlaşmanın imzalanmasından sonra üç hafta içinde iki taraf orduları silahsızlandırılacaktı.

Bu hükümleriyle antlaşma, Osmanlıların çıkarına idi. Bulgarlar uysal davranmışlar, Türkler için kabul edilmesi güç isteklerinden vazgeçmişlerdi. Bu davranışları büyük devletler için bile şaşırtıcı olmuştu. Bulgar uysallığının gerçek nedeni ise şu idi: Türkler Birinci Balkan Savaşı'nın mağluplarıydı. Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'a kaptırmış olduğu topraklar üzerinde kendisini hak sahibi görmekte idi. Gelecekte Türk dostluğuna dayanmak suretiyle bu topraklara kavuşmayı kurmuştu. Nitekim Türk-Bulgar Antlaşması'nın görüşmeleri sırasında Bulgar Başdelegesi Savof bir münasebetle "... Efendiler, rica ederim işimizi çabuk bitirelim de asıl önemli diğer işlerimize başlayalım. Ben buraya iki metre toprağın Bulgaristan'da veya Türkiye'de kalmasını müzakere için gelmedim. Gelişimin asıl sebebi Türk-Bulgar ittifakını sağlamaktır"[390] demişti. Bunun üzerine diğer Balkan devletlerine karşı ittifakın hazırlanmasına girişilmiş, hatta bunun bir tasarısı da meydana getirildiği halde olumlu bir sonuca varılması mümkün olmamıştır.

Atina Antlaşması

Osmanlı Hükümeti Bulgaristan'la İstanbul Antlaşmasını imzaladıktan sonra Yunanistan ile ilişkilerini düzene koymak için kendisini daha rahat ve kuvetli görmeye başlamıştı. Aslında Yunanistan ile barış görüşmelerine daha Temmuz sonlarında Atina'da başlanmış, fakat çeşitli güçlüklerle karşılaşılmıştı. Güçlükleri meydana getiren başlıca sorunlar şunlardı: Kapitülasyonlar, Patrikhane'nin imtiyazları, vakıflar, Rumların askerlik hizmetleri ve savaştan önce Osmanlı Hükümeti'nce el konulan Yunan gemileri.

Atina Hükümeti, Yunan uyrukluların kapitülasyonlardan faydalanmalarını, İstanbul'daki Rum Patriği'ne Fatih Sultan Mehmet

[390] Cemal Paşa: A.g.e., s. 64.

zamanında verilmiş olan imtiyazların tekrar tüm olarak tanınmasını, camilere yapılmış vakıflar dışında kalanların Yunan Hükümeti'ne ait olmasını istemekte idi. Bundan başka, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rumların Yunanistan'daki Türklerle karşılık esaslarına dayanılarak, bağımsız ve özel askeri birlikler durumunda askerlik hizmetlerini yapmayı öneriyordu. Ayrıca Türk Hükümeti'nden savaş halinde bulunduğu sırada el koymuş olduğu Yunan gemileri için 3 milyon Türk lirası zarar ve ziyan parası istiyordu. Osmanlı Hükümeti bu istekleri kabul etmedi. Bir aralık barış müzakereleri durdu. İki hükümet arasındaki ilişkiler kötüleşmeye başladı. İstanbul basını Osmanlı İmparatorluğu'nun tek başına veya Bulgaristan'la müttefik olarak Yunanistan'a karşı savaşından söz açmaya başladı. Yunanistan yeni bir savaşı göze alacak durumda bulunmuyordu. Yeniden başlayan görüşmeler 14 Kasım'da Atina Barış Antlaşması'nın imzalanması ile sonuçlandı.

Atina Antlaşması da İstanbul Antlaşması gibi Türkiye'nin çıkarına idi. Yunanlıların kapitülasyonlar ve Patrikhanenin imtiyazlarıyla ilgili istekleri Balkan Savaşı'ndan önceki gibi bırakılmış, Rumların askerliği üzerindeki istek dikkate alınmamış, II. Abdülhamit'in Yunanistan'daki emlaki işi ile Osmanlı Hükümeti'nce Yunan gemilerine el konmasından doğan sorunun Lahey Adalet Divanı'na gönderilmesi kabul edilmişti. Yunanistan'daki Müslümanların Bulgaristan ile yapılmış olan İstanbul Antlaşmasındaki statüye benzer bir statüye tabi olacakları tesbit edilmişti. Vakıflar sorununa gelince, Osmanlı Hükümeti, bunların İstanbul'dan Vakıflar Nezareti'ne gönderilerek, yüksek bir memur tarafından idare edilmesi hususundaki isteğinden vazgeçmişti. Müslüman cemaatlerinin yönetiminde bulunmasına ilişkin Yunan önerisine de uymuştu.

Ege Adaları Sorunu

Atina Antlaşması Türkiye ile Yunanistan arasında resmi bir barış kurmaktan öteye gidemedi. İki memleketin halkı arasında birbirlerine karşı düşmanca bir heyecanı ayakta tutan bir sorun kalıyordu: Ege Adaları. Türkler bu adaları Anadolu'nun güvenliği için geri almak istiyor, Yunanistan da ulusçuluk ilkesine dayanarak onlardan vazgeçmek is-

temiyordu. Kaldı ki adalar sorununu çözmek işi Türkiye ile Yunanistan'a da bırakılmış değildi. Büyük devletler, bu işin çözümünü 30 Mayıs 1913 Londra Antlaşması ile üzerlerine almışlardı.

İstanbul basını, daha Atina Antlaşması'nın imzalanmasından önce, adalar Türkiye'ye bırakılmadığı takdirde, bu antlaşmanın büyük bir değer taşımayacağı hususunda bir kampanyaya girişmişti. Yunanistan'a karşı bir savaştan bile söz edilmeye başlanmıştı. Fakat böyle bir savaş da II. Abdülhamit devrinde çürütülmüş olan Osmanlı donanması ile, Yunan donanmasına karşı yapılacak gibi değildi. Şu da var ki, adalar konusunun büyük devletler arasındada kesin bir çözüm biçimine bağlanması kolay olmamıştır. İtalya, işgal altında bulundurduğu Oniki Ada'yı Yunanistan'a vermemek için direnmiştir. Bu adaların Balkan Savaşlarından önce Trablusgarp Savaşı sırasında işgal edilmiş bulunduğunu, Türklerle imzalanmış olan Ouchy Antlaşması'na bunlara dair hüküm konulmuş olduğunu öne sürmüştür. Büyük devletler, İtalyan direnişi karşısında Oniki Ada üzerine kesin kararlarını Ouchy Antlaşması hükümlerinin tüm olarak yürütülmesinden sonraya bırakarak işin içinden çıktılar (11 Ağustos 1913).

Yunan işgalinde bulunan Ege Adaları'na gelince, bu konuda büyük devletler, Osmanlı Hükümeti'ni yazılı ve sözlü pek çok notalar vermek suretiyle Yunan tezini kabul etmeye zorladılar. Fakat her defasında Anadolu'nun güvenliği adına bir direnme ile karşılandılar. Nihayet 14 Şubat 1914 tarihli notaları ile ve bu sefer direnme kabul etmeyen bir çözüm getirdiler. Buna göre, İmroz, Bozcaada ve Meis Türkiye'ye verilecek, işgal altında bulunan öteki adalar da askersiz duruma getirilmek şartı ile Yunanlılara ait olacaktı. Bu fiili durum, Bab-ı Âli'nin son ve gevşek bir itirazından sonra, hukuki bir nitelik kazanarak adalar sorunu, bu suretle çözülmüş oldu.

Arnavutluk Sorunu

İkinci Meşrutiyet döneminde çapraşık bir biçim alan Arnavutluk sorunu Balkan Savaşı ile daha karışık bir duruma gelmişti. İngiliz yetiştirmesi, Mebuslar Meclisi'nin Berat Mebusu İsmail Kemal, nihayet Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan ederek muradına ereceğini sanmıştı (29 Kasım 1912).

Ne var ki, büyük devletler için Arnavutluk, ne Arnavutların, ne Osmanlıların ne de Balkanlıların bir sorunuydu. Arnavutluk, Balkanlarda bir yandan Rusya tarafından temsil edilen Slav çıkarlarıyla, öte yandan Avusturya tarafından temsil edilen Cermen çıkarlarının ve bunlara ek olarak İtalyan çıkarlarının karıştığı, çarpıştığı bir kördüğüm haline gelmişti. Kördüğümleri çözmekte usta olduğu yolunda dünyada bir ün kazanan, gerçekte ise esas maharetleri bunları yeni bir biçimde bağlamak olan İngiliz siyasileri, ilkin Padişah'ın hükümdarlığı altında bir Arnavutluk kurulması önerisini ortaya atmışlardı. Bunun kesin bir sonuca bağlanması sırası gelince, yukarıda sözü edilen ilgili çıkarcılardan feryatlar kopunca, Avrupa barışını korumak şampiyonluğu rolünü oynayan İngiliz Hariciye Nazırı Edward Grey yeni bir Arnavutluk tasarısı yapmada hiçbir güçlüğe rastlamadı. Nasreddin Hoca'nın kardan helva yapması kabilinden olan, fakat teknik bir saatçının zekasını yansıtan bu tasarı şöyleydi:

"Arnavutluk muhtar bir devlet olacaktır. Arnavutluk Prensi altı büyük devlet tarafından seçilecektir. Arnavutluk tarafsız hale getirilecek, tarafsızlığı da altı büyük devlet tarafından garanti edilecektir. Yönetimi ve maliye işleri bir Arnavut delege tarafından idare edilecektir. Asayiş, İsveç subaylarının komutasında bulunan uluslararası bir jandarma tarafından sağlanacaktır[391]. Arnavutlardan başka herkesin takdirini kazanan bu tasarının kabul edilmesiyle Arnavutluk Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak Avrupa adına çarmığa gerilmiş oldu (29 Temmuz 1913).

8. BALKAN SAVAŞLARI'NIN SONUÇLARI

Sonuçların Toplamı

Balkan yenilgisinin iç planda Osmanlılar için getirmiş olduğu sonuçlar şu dört nokta etrafında özetlenebilir: 1. Sınırların daralması, 2. Prestij kaybı, 3. Ulusçuluk düşüncesinin uyanışı, 4. İttihat ve Terakki Partisi iktidarının kuvvetlenmesi. Dış planda ise Asya'daki Osmanlı eyaletlerinin paylaşılması fikri ve Doğu Avrupa'da dengesizlik.

[391] Hauser, M. Henri: A.g.e., C. II, s. 267 (Kıbrıs Antlaşması'nı imzalayan Türk-Yunan delegeleri bu dahiyane tasarının önemini herkesten daha iyi takdir edeceklerdir).

Toprak Kaybı

1683'de Viyana önlerinde başlamış olan Osmanlı geri çekilmesi, Birinci Balkan Savaşı sırasında İstanbul kapılarına kadar gelip dayanmıştı. İstanbul halkı ilk defa olarak düşman toplarının sesini işitmiş ve büyük korku geçirmişti. İkinci Balkan Savaşı'nda Edirne'nin geri alınması ile İstanbul ve Boğazların güvenliği bakımından daha elverişli bir sınır sağlamıştı. İstanbul Antlaşması ile saptanan bu sınırın ötesinde kalan Batı Trakya, Makedonya ve Arnavutluk ile Ege Adaları bir daha geri gelmemek üzere elden çıkmıştır. Bu suretle İmparatorluğun batı sınırları da daralmıştır.

Prestij Kaybı

Bu nesnel kayıp yanında İmparatorluğun moral kaybıda büyük olmuştur. Savaşın başında Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı gösterilen başarılı savunmanın etkisi altında kalan kamuoyu, Türklerin Balkanlarda üstün bulunduğu ve savaşın kazanılacağını umut etmişti. Savaşın bozgunla sonuçlanması Türk Ordusu'nun dillerde destan olan şöhretini yitirmişti. Gerçi Edirne, İşkodra ve Yanya'nın kahramanca savunulması ve İkinci Balkan Savaşı sonunda Edirne'nin geri alınması bu ordu hakkında son hükmün verilmesinde acele edilmemesini gerektiren bir anlam taşımaktaydı. Fakat bu yön, sayıları pek az olan asker uzmanlarca ancak takdir edilmekte idi. Gerçek yenilgi nedeni, Türk ordusunu mağlup eden düşmanların askerlik ilim ve sanatındaki üstünlüğünden çok, yüksek komuta yerlerini tutanların yetersizliği, açlık ile teşkilatsızlık ve siyasetin orduya bulaşmış olmasıydı. Prestij kaybının da düşman propagandasında büyük etkisi olmuştu. Bakanlıklar, kamuoyunu kazanmak için her araçtan faydalanmışlardı. Batı memleketleri de, siyasal edebiyatla Türklere karşı uygarlık ve tarih yönlerinden işlenmiş olan iftira, kin ve intikam mahsulü fikir ve duyguları, ustalıkla kullanmışlardır. Din, uygarlık ve tarih kavramlarını bu duygulara ve düşüncelere alet etmekte hiçbir sakınca görmemişlerdir. Koyu bir taassup içinde yüzen Bulgar papazlarını ve batının dincilerini kazanmak için Bulgar Kralı Ferdinand, Balkan Savaşı'na bir haçlı seferi özelliği vermek istemiştir. Haçın Hilale karşı dövüştüğünü öne sürmüştür. Çatalca Savaşı sırasında, kiliseye çevirmeyi düşündüğü Ayasofya'da başına taç koydurmak

için Bulgar ordusunun İstanbul'a girmesini sabırsızlıkla beklemiştir. Yunan devlet adamları, savaş amacını uygarlığın barbarlığa karşı bir tepkisi olarak göstermek istemişlerdir. Sırp diplomatları ise hakkın kuvvete üstünlüğünü sağlamak için dövüşüldüğünü iddia etmişlerdir. Hiçbir insani değer taşımayan ve emperyalist hırslarını örtmek amacı güden bu propagandalar, Balkan ordularının savaşta davranışları ile yalanlanmıştır. Batının gerçek ilim ve irfan sahibi yazarları, belgelere dayanarak Türklere karşı girişilmiş olan yok etme savaşının facialarını saptamaktan geri kalmamışlardır[392].

Ulusçuluk Fikrinin Uyanışı

Balkan Savaşı'nın Türkler üzerinde yapmış olduğu moral yıkıntısı korkunç olmuştur. O kadar ki, kimileri artık her şeyin bittiği ve istikbalden birşey beklemenin boş olduğu kanısına saplanmışlardır. Olup biteni kadere bağlayan büyük çoğunluk ise Balkan felaketi ile facialarını da kadere bağlayarak kayıtsız kalmıştır. Yalnız aydınlar arasında bir avuç ülkücü, hakkın kuvvete üstün olduğu fikrine bağlanmakla devam ederek yeni bir kurtuluş ve kalkınma yolu aramaya koyulmuşlardır. Bunlar sınırları daralmış İmparatorlukta daha yoğun duruma gelen Türk ulusunu uyandırmak ve uyarmak için Osmanlılığı bırakarak ve hatta dinciliği de bırakmayı düşünerek, ulusçuluk ilkesine sarılmışlardır. Şairler, yazarlar ve gazeteciler bu ilkeyi işletmekle İmparatorluğu kurtaramamışlarsa da, yeni Türkiye'nin fikir ve ruh temellerini atmışlardır.

İttihat ve Terakki'nin Diktatörlüğü

Balkan Savaşları sonuçları arasında İttihat ve Terakki'nin Bab-ı Âli baskını ile ikinci defa iktidara gelmesi de yer alır. İktidar zaten İttihatçıların hakkıydı. Memlekette teşkilatı en uygun olan, meclisteçoğunluğu bulunan ve kamuoyunu da geniş ölçüde temsil eden İttihatçılar, hamiyetlerinin bir örneğini vermek için iktidarı muhalefete bırakmışlardı. II. Abdülhamit devri kalıntısı Ahmet Muhtar Paşa'nın ve sonra Kamil Paşa'nın kurmuş olduğu hükümetler, Osmanlı İmparatorluğu'nu Balkan batağından kurtarmak şöyle dursun, üstelik daha da ziyade batırmıştı. İttihat-

[392] Nivet, Henry: La Croisade Balkanique.

çılar, devrini yitirmiş, inançsız ve büyük devletlerin oyuncağı haline gelen bir muhalefetle ve liderlerle artık beraber yürümenin imkansızlığını anlamışlardı. Dağınık, sarsılmış ve zararlı bir imparatorlukta her şeyden önce sözünü geçirmeye gücü yeten bir hükümete ihtiyaç görüyorlardı. İttihatçıların diktatörlüğü, bu suretle Balkan Savaşı sonuçlarının gerekli kıldığı tarihsel bir zorunluluk idi.

Osmanlı Asyası Memleketleri'nin Paylaşılması Fikri

Birinci Londra Konferansı sırasında Balkan İttifakı Devletlerinin Avrupa Türkiyesi'ni paylaşmaları, büyük devletlerin iştahasını kabartmakta etki yapmıştı. Avrupa'da aralarında taksim edilecek toprak kalmadığı için gözlerini Asya'daki Osmanlı vilayetlerine çevirdiler. Bunlarında Balkanlaştırılabileceği kanısına kapıldılar. Rusya Ermenilerin, İngiltere Arapların, Fransa da Suriye Katoliklerinin zaten koruyucusu durumunda idiler. Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni bir çözülme başlayınca, Rusya Doğu Anadolu'ya sarkacak, İngiltere Basra Körfezi'nden kuzeye doğru ilerleyerek Arap memleketlerinin bir kısmını alacak, Fransa da 1861'de yaptığı gibi, Lübnan'a asker çıkaracak ve bu sefer Suriye'de yerleşecekti. Büyük devletlerden yalnız Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda belirli bir nüfuz bölgesi veya bir bölüşme payı yoktu. Alman siyaset adamları, bunun acısını duydukları için, Londra Konferansı sıralarında kendilerine bir pay tanınması için İngiltere'nin muvaffakatını kazanmaya koyuldular. Bu sıralarda Almanya'nın tasavvurları hakkında İstanbul'daki Büyükelçisi Wangenheim'in raporundan şu satırlar dikkat çekicidir: "Anadolu'da yerleşik bir Akdeniz devleti oluruz. Yeni mülkümüzü dünya taşıt yollarına bağlayabilmek için zamanla deniz üssü olarak gelişebilecek bir liman edinmemiz gereklidir.... Bizim çıkarlarımız Bağdat hattının uzunluğunca devam etmekte ve Anadolu'yu bir baştan bir başa geçmektedir. Bugünkü siyasetimizin amacı ancak Türkiye'nin dağılmasına mümkün olduğu kadar uzun bir süre ve hiç olmazsa şimdilik engel olmuştur. İngiltere, Anadolu'nun geleceği konusunda ister istemez Almanya ile beraber yürümek zorunluluğundadır"[393].

[393] Bayur, Yusuf Hikmet: A.g.e., C. II, K. III, s. 89-90.

Alman İmparatorluğu da Türkiye'nin korunmasında İngiltere ile işbirliği yapılmasına taraftardı. Fakat bu mümkün olmadığı takdirde ve bir paylaşma zorunluğu karşısında Alman Büyükelçisi de daha açık olarak ve şu suretle tutulacak yolu açıklamıştır: "Mezopotamya ile Mersin ve İskenderun'u alacağız. Aklı başında olan Türklerin de bunu tevekkül ile karşılamaya hazır olduklarını şimdiden biliyorum"[394].

Doğu Anadolu'da Dengesizlik

Balkan Savaşı'ndan büyük Avrupa devletlerinin beklediği sonuç, kendi deyimlerine göre bu bölgede anlaşmazlıkları çözecek ve Avrupa barışının kuvvetlenmesine yarayacak yeni bir siyasal dengenin kurulmasıydı. Oysaki beklenen sonuç gerçekleşmek şöyle dursun, tam tersi bir durum meydana geldi. Bu konuda kişisel bir düşünce öne sürmektense, milletlerarası bir komisyonun Balkanlar'da yapmış olduğu bir anketten şu satırları almakla yetineceğiz:

"Bugün Balkanlar'da olup bitenler, Türklerin Avrupa'ya çıkmasından önceki durumun tam bir tekrarlanmasıdır. O zaman da bugün olduğu gibi Hıristiyan devletler Balkan Yarımadası'nın hegemonyasını sağlamak için bir arada bulunmuşlardı"[395].

"...Türkler her halde Avrupa'da kalacaklardı; İttifak Devletleri'nin Edirne kuşatmasında vermiş oldukları kayıplar, bir şeye yaramamış oluyor. Makedonya bir mezar olmaktan çıkmış, fakat bir cehennem olmuştur; Trakya parçalanmıştır. Arnavutluk, muhtar bir prenslik durumuna getirilmiş olmasına rağmen, Avusturya, Sırbistan, Karadağ, Yunanistan ve İtalya'nın besledikleri çok bahtsız ve çok vahşi tasavvurlarına konu teşkil etmektedir. Kiliseler ve Hıristiyan okullar, birbirlerine karşı savaşmaktadırlar. Osmanlı hakimiyetinde iken olduklarından daha az özgürdürler. İstanbul, eskisinden daha çok ve sonsuz anlaşmazlıklar düğümü olarak kalacaktır. İstanbul'a göz diken Ruslar, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Romanya, daha doğrusu dost ve düşman bütün devletler tarafından göz altında bulundurulmaktadır. Adalar, Türkiye ile Yunanistan'ı; Asya vilayetleri Türkiye ile

[394] Fischer, Fritz: A.g.e., s. 33-34.

[395] Enquiete Dans les Balkans, s. 1.

İtalya'yı, İngiltere'yi, bütün Avrupa devletlerini kapışma durumuna getiriyordu. Her çeşit rekabetlere açık bulunan Akdeniz, olmadık surette bir savaş alanı haline gelmiştir... Balkanlar'da gerçek savaş, Avrupa'da ve Amerika'da olduğu gibi ezenlerle ezilenler arasında olmayıp iki zıt politika arasındadır: Silahlanma politikası ve terakki politikası. Bir gün terakki kuvvetleri muzaffer oluyor fakat ertesi gün silahlanmaya götüren kışkırtmalar ve kinler politikası intikamını alıyor... Raporumuzun özetlediği zulümlerin ve vahşetlerin gerçek suçluları, Balkan memleketleri değildir. Avrupa hükümetleri de değildir. Gerçek suçlular, kamuoyunu cehaletinden faydalanarak aldatanlardır. Memleketlerinin halklarına başkalarına karşı kin aşılayanlardır. Kamunun çıkarını kendi çıkarlarına feda edenlerdir. Memleketleri için kısır anlaşmazlıklar ve öç alma siyaseti güdenlerdir. Oysaki küçükler olduğu gibi büyükler için, herkes için selamete götüren bir tek yol vardır: O da uzlaşarak beraber yaşamak zihniyetidir"[396].

Bu korkunç ve gerçekçi tablonun perspektifinde Birinci Dünya Savaşı'nın rengi yatıyordu.

[396] A.g.e., s. XXIII.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

I. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN ÇIKMASI VE OSMANLI İMPARATORLUĞU

1. SAVAŞ ETKENLERİ

Konunun Sınırları

Birinci Dünya Savaşı 1914 Haziranı'nda Avusturya-Macaristan taht adayının Bosna'da öldürülmesi üzerine Üçlü Uzlaşma Devletleri ile Üçlü Antlaşma Devletleri arasında başladı. İlk aylarda bir Avrupa savaşı aşamasında kaldı. Ekim sonunda Türklerin savaşa katılmaları ile Asya ve Afrika kıtalarına da bulaşmış oldu. 1917'de Amerika'nın savaşa katılması ile de bir dünya savaşı halinde geldi. Bir yıl sonrada Antlaşma Devletleri'nin Uzlaşma Devletleri'ne yenilgisi ile son buldu.

Savaş Etkenleri Toplamı

Savaşı hazırlamış olan genel etkenler XIX. yüzyıl başlarından beri Avrupa'nın geçirmiş olduğu çeşitli değişiklikler ile ilgilidir. Birbirleriyle bağlantılı olan bu etkenleri şu suretle sıralamak mümkündür: Ulusal devlet sistemi, aşırı ulusçuluk, savaşçılık zihniyeti, birbirlerine düşman ittifak grupları ve emperyalizm.

Ulusal Devlet Sistemi

Fransa Büyük Devrimi ile Avrupa'da hanedana dayalı devlet sistemi yerine ulus haklarına dayalı devlet sistemi için başlamış olan hareketler ve savaşlar, XIX. yüzyıl boyunca büyük başarılara ulaşmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın eşiğinde Avrupa haritasında, çeşitli renkler altında ve eğri büğürü sınırlarıyla yirmi kadar devletin yer aldığı görülmekte idi. Bunlar arasında yalnız Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Rus Çarlığı ulusal karakterden yoksundu. Avusturya İmparatorluğu'nda Avusturyalılardan başka Ma-

carlar, Slovaklar Lehler, Çekler, Sırplar, Hırvatlar ve İtalyanlar bulunmakta idi. Rus İmparatorluğu'nda ise Türkler, Lehliler, Finlandiyalılar, Ermeniler, Gürcüler ve Yahudiler vardı. Kendilerini Almanlara ve Ruslara yabancı gören bu topluluklarda da ulusal devlet kavramı kredi kazanmış ve dolayısıyla bağımsızlık fikri gelişmiş bulunuyordu.

XIX. yüzyıl boyunca gelişen ulusal devlet sistemi, umulan huzur ve sükunu getirmediği gibi, devletler arası bir düzen de sağlayamamıştı. Batı ulusları aynı dinden oldukları halde ve kendi sanılarına göre ortak bir uygarlık yaratmış olmalarına rağmen, birbirlerine yaklaşamamışlardı. Bunun başlıca nedeni ulusal devletlerden her birinin bencil bir siyaset izlemesinden ileri gelmekteydi. Her devlet kendi ulusal haklarını her şeyin üstünde tutmaktaydı. Bu nedenle ulusal hak, din ve mezhep gibi bir değer kazanmıştı. Böyle olunca, ulusal devletler birbirlerini bağlayıcı üstün bir moral örgüt meydana getirmekten aciz kalmışlardı. Gerçi devlet kavramının değişmesiyle gelişen devletler arası hukuk örgütü böyle değildi. Fakat bu hukuk siyaset adamlarının elinde hakkın kuvvete değil, kuvvetin hakka üstünlüğü suretinde anlamlandırmak suretiyle yürütülmekte idi. Dolayısıyla ulusal devletler arasındaki anlaşmazlıklar, din devletleri arasındaki anlaşmazlıklar gibi hep savaşa başvurularak çözülmekte, devletler arası denge de buna göre devamlı olarak değişmekteydi.

Aşırı Ulusçuluk

Bu suretle evrensel moral rayından çıkmış bulunan ulusal devleti yaşatmak için, ulusçuluk ülküsüne bencil bir özellik kazandırılmıştı. Antropoloji, tarih ve ahlak soysuzlaştırılarak eğitimcilerin eline verilmişti. Eğitimcilerin ödevi, bağlı bulundukları ulusun diğer uluslara üstünlüğünü öğretmekti. XIX. yüzyıl ortalarında Gobinau'nun ortaya atmış olduğu beyaz ırkın üstünlüğü teorisi, tahrif edilen tarihle de desteklenerek, ırkçı ulusçuluk efsanesi uydurulmuş ve yeni bir din haline getirilmişti.

Almanya, Cermen ırkını ve kültürünü her şeyin üstünde gördüğü ve tuttuğu için, kendisini "üstün millet" ilan etmekte bir sakınca görmüyordu. Alman eğitimcileri, bu yeni doğmayı aşıla-

mada o kadar maharet gösterdiler ki, yeni kuşaklar adeta yeni bir mistisizm içinde yaşamaya başladılar. Kendi Alman gerçekleri dışında gerçek tanımaz oldular. Bundan ötürüde Almanya'nın dünyaya hakim olması siyaset doktirini icad edildi.

Rusya, Almanya'dan geri kalmak niyetinde değildi. O da Slav ırkının üstünlüğü üzerine milliyet teorileri geliştirmeye koyuldu. Kutsal Rusya'nın yeni fetihler siyaseti bu teorilerin bölünmez bir parçası haline getirildi. Rus yazarlarının romanlarında bile işledikleri Rus misyonu, Slav milletlerini kurtarmak ve Rusya'nın Asya'da, Avrupa'da yayılmasını sağlamaktı.

Bu arada İngilizler de ırkçı ulusçuluk hastalığına tutulmaktan kendilerini kurtarmamıştı. Anglo-Sakson efsanesini uydurup, bunun üzerine Anglo-Sakson ırkının üstünlüğü inancını oturtmak yoluna saptılar. Bu konuda fikirleri tütsülemek için Almanlara ve Ruslara göre çok elverişli bir durumda bulunmaktaydılar. Çünkü böyle üstünlük teorilerine gerek duymadan kırkayak gibi dünyaya yayılmışlardı.

Fransa'da ırkçı ulusçuluk yaygın bir duruma gelmemekle beraber, Almanlardan öc alma, Hıristiyanlığı savunma, uygarlığı yayma gibi fikirler gelişmekte idi. Bu dört büyük devlet yanında İtalya ve Balkan devletlerinden her biri de kendisine aşırı ulusçuluk ülküsü yaratmaya koyulmuştu. Hepsi de bu konuda eski tarihlerini eşelemeye başlamış, olumlu bir sonuca ulaşacakları hayali peşine düşmüşlerdi.

Savaşçılık Gayreti

Aşırı ulusçuluk, savaşçılık zihniyeti ile ikiz kardeş gibi idi. Her ulus kendisini üstün görünce, bu üstünlüğü sağlamak ve savunmak için savaşmak zorundaydı. Aslında ne Avrupa için ne de dünyanın başka kıtaları için savaşçılık yeni bir şey değildi. Yeni olan, savaş kavramına kazandırılmak istenen yeni anlamdı. Bu yeni anlamda savaşı gerekli, haklı, faydalı göstermek noktalarından toplanmakta idi. İşte Alman edebiyatına geçmiş olan bazı örnekler:

"Bir devlet ile diğer bir devlet arasında hak yoktur. Böyle bir hak kabul etmek zaaftır.. Devletler arasında bir tek hukuk desteği vardır. O da kuvvettir, kuvveti olan haklıdır".

"Savaş sadece olağan bir zorunluluk değildir. Aynı zamanda soyut bir kavramdır. Bir mantık gerçeğidir. Devlet kavramı savaş kavramını da kapsar, çünkü devletin özü kuvvettir"[397].

"Daimi bir barış bir hülyadır ve bu hülya güzel bir hülya bile değildir. Savaş Tanrı'nın kurduğu dünya düzeninde bir elemandır. Savaş olmasa dünya uyuşur ve insanlık materyalizm içinde boğulur"[398].

Bu duygular ve düşünceler, yalnız Almanlara mahsus değildi. Diğer Avrupa memleketlerinde de aynı kuvvetle açıklanmış olmasalar bile çimlenmişler ve büyümeye başlamışlardı. Gençlik kuruluşları ve büyük sermaye sahipleri tarafından kuvvetle desteklenmekte idiler. Hükümetlere de izleyecekleri siyasetlerin sınırlarını çizmekte ve silahlanma yarışına girişmek için fırsat vermekte idi.

Emperyalizm

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük devletlerin siyaseti sömürgeci emperyalizmin kuvvetli damgasını taşımaya başlamıştı. Endüstri üretiminin görülmemiş ölçüde artması, endüstriyi beslemek için hammadde gereksinimin kendisini kuvvetle hissettirmesi, Avrupa' yı Avrupalılara dar etti. Fransız büyük devriminden önce hükümet üzerine etki yapan ruhban (papaz) ve asil sınıf yerine iki yeni sınıf meydana geldi. Bunlar sanayiciler sınıfı ile maliyecilerdi. Siyaset istikametinin saptanması kamuoyunun kontrolü, hükümetin denetimi, bunların eline geçecekti. Bunların etkisiyle hükümetler, toprak kazanma hırsları ve ekonomik rekabetlerini ve silahlı çatışma faaliyetlerini Avrupa dışında geri kalmış memleketlere de bulaştırdılar. Bu suretle ulusal savaşlara sömürge savaşları eklenmiş oldu.

Sömürgecilik konusunda İngiltere, Fransa ve Rusya; daha büyük endüstrinin doğmasından önce, emperyalizmin ticaret aşamasında bulunduğu sırada yol almışlardı. Almanya ve İtalya, bunlara ulusal birliklerini tamamladıktan sonra katıldılar. Bu devletlerden her biri siyasal edebiyat ile beslenen, kendisine has

[397] Colle, W.W. and Potter, M.F.: Thus Spoke Germany, s. 60-61.
[398] H.G. Wells: The Outline of History, s. 1005.

bir emperyalizm teorisi kurmak yoluna bile saptı. Bu teoriler en çok Alman muhayelesini uğraştırdı. Shmoller'in aşağıdaki düşüncesi, dikkat çekicidir:

"Yirminci yüzyılda tarihin akışı, Rusya, İngiltere, Amerika ve belki de Çin dünya imparatorlukları tarafından çizilecektir. Diğer devletler bu imparatorluklara tabi olacaklardır. Yirminci yüzyıl bir Orta Avrupa gümrük federasyonunun da kurulmasına şahit olacaktır. Bununla Orta Avrupa devletlerinin siyasal bağımsızlığı yıkılmaktan kurtulacağı gibi eski kültür de kurtulacaktır"[399].

Birinci Dünya Savaşı'nın eşiğinde Alman emperyalizminin fikirleri dünya hakimiyeti yörüngesine oturtulmuş ve dönmeye başlamıştır.

İtalyan emperyalist fikirlerinin yakın kaynağı Mazzini idi. Gerçi Mazzini İtalyan ulusçuluğu üzerine yazmıştı. Fakat yazılarında İtalyanları emperyalizm yolunda yürümek için gıdıklayacak tefsire elverişli deliller bulmak mümkündü. Nitekim, onun "İtalya'nın kaderi dünyanın da kaderidir. Tanrı tarafından İtalya'ya verilmiş olan görev, batının ve onun aracılığıyla dünyanın moral birliğini sağlamaktır" sözü, İtalyanlara eski çağların Avrupa'da Akdeniz bölgesinde, Ortadoğu'da kurulmuş olan Roma İmparatorluğu'nu hatırlatmaktaydı. 1870'den sonra İtalyanlar Akdeniz'den açıkça "Bizim Deniz" diye söz etmeye başlamışlardı. Afrika sahillerine, henüz batılıların eline geçmemiş olan topraklara göz koymuşlardı.

Rus emperyalizmi de, önceki emperyalizmler gibi, Tanrı tarafından Rusya'ya verilmiş bir misyona dayandırılmıştı. Şu farklaki Rusya, öteki Avrupa büyük devletleri gibi henüz ekonomisini geliştirmemiş bulunduğundan, emperyalist misyonunun reklamını ırk, din ve uygarlık boylarıyla boyayarak yapmaktaydı. Rus emperyalizm alanı Rusya'nın dört tarafından yayılma olduğu halde dünyanın dikkati İstanbul üzerine çekilmişti. İstanbul ise bu emperyalizmin göz kamaştırıcı bir sembolünden başka birşey de-

[399] Fischer, Fritz: A.g.e., s. 9.

ğildi. Dostoyevski'nin 1877'de yazmış olduğu şu satırlar Rus emperyalizmi üzerine bir fikir verecek niteliktedir:

"Evet, İstanbul bizim olacaktır. Bizim olmalıdır. Yalnız çok önemli bir liman olduğu için değil, yalnız Rusya gibi dev bir devletin kapalı bulunduğu odadan çıkıp, açık denizlerin havasını teneffüs etmesi için değil, doğu Hıristiyanlığının ve dünyadaki bütün Ortodoksluğun geleceği için, birliğini tamamlaması için bize lazımdır".

"Avrupa'nın, evlatlığı olan Rusya'ya dünya ölçüsünde vermiş olduğu rol nedir? Uygarlığını doğuya taşımak ve yaymak. Fakat doğu nedir?" Dostoyevski bu sorunun karşılığını verirken Rusların Türkiye, Kafkasya ve İran istikametindeki yayılma isteklerine karşı, Avrupa'nın dikilmiş olduğunu işaret ettikten sonra, "Öyle ise Tanrı aşkına söyleyiniz, bizim doğumuz neresidir? Kutsal misyonumuzla uygarlaştıracağımız doğu neresidir?"[400] diye haykırmaktadır.

Amaçları aynı, siyaset savları ayrı olan bu emperyalizm ihtirasları büyük devletleri Avrupa'nın dışında da derin anlaşmazlıklara sürüklemiş bulunuyordu. Afrika'nın paylaşılması nedeniyle 1880'de İngiltere ile Almanya arasında başlayan ciddi ihtilaf, Almanların İngiliz-Boer Savaşı'nda Boerleri tutmasıyla daha kesin bir biçime girmişti. 1903'te Osmanlı Devleti'nin Haydar Paşa-Bağdat demiryolunu yapma imtiyazını Almanya'ya vermesi, İngiltere'nin Süveyş ve Basra Körfezi'nde ve dolayısıyla Hindistan ile bütün Doğu Asya'daki çıkarları için çok ciddi bir tehlike halini almıştı. Öte yandan, İngiltere ve Rusya, Afganistan'da ve İran üzerinde çatışmışlardı. 1880 yılından itibaren İngiltere ile Fransa Güney Asya'da ve Afrika'da birbirlerinin boğazlarına sarılacak duruma gelmişlerdi. Birinci Dünya Savaşı'nın 15 yıl öncesi devri, tipik emperyalist çatışmalarla doludur. Afrika'da Boerlerin İngiltere'ye karşı savaşı (1904-1905), İtalya'nın Trablusgarp'a saldırısı (1911) ve nihayet Balkan Savaşı (1912-13). Gerçi karakter bakımından Balkan Savaşı bir ulusçuluk savaşıdır. Fakat emperyalist devletlerin hayat damarı bu bölgeden geç-

[400] İbid., s. 9-10.

mekte, İstanbul ve Boğazlar üzerinde bir yelpaze gibi Akdeniz ile Asya ve Afrika bölgelerine yayılmakta idi. Bu nedenle İstanbul ve Boğazlar, emperyalistlerin çıkarlarının kördüğümü haline gelmiş bulunuyordu.

İttifaklar Sistemi

Bencil ulusal devletlerin kuruluşu, aşırı ulusçuluk ile zihniyetinin birer doğma haline getirilmek istenmesi ve nihayet sömürgeci emperyalizmin gelişmesi, devletler arası bir güvenlik sisteminin kurulmasını imkansız kılmıştı. Bu durumda büyük devletlerden hiçbiri varlığını korumak ve emperyalist çıkarlarını savunmak hususunda kendisini yeteri kadar kuvvetli hissetmiyordu. Etmeyince de kendisi için çok tehlikeli görünen devlete karşı, başka devletlerle anlaşarak bir kuvvet dengesi meydana getirmekten başka çıkar yol görmemekte idi. Bu zorunluluk ile Avrupa büyük devletleri Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında birbirlerine düşman ittifaklar kümesi durumunda bulunmaktaydılar. Almanya, Avusturya ve İtalya, Üçlü Antlaşma kümesini; Fransa, Rusya ve İngiltere de Üçlü Uzlaşma kümesini meydana getirmişlerdi.

Üçlü Antlaşma

Sömürgeci emperyalizmde geri kalmış olan Almanya, Avusturya ve İtalya arasında yapılan üçlü antlaşma, Bismarc'ın eseridir ve Berlin Kongresi'nin hazırlanmış olduğu ortamda temelleri atılmıştır. Berlin Kongresi'ni namuslu bir aracı olarak yönettiğini iddia eden Bismarc'ın başlıca amacı Avrupa'yı Alman hegemonyası altında tutmak için Avrupa büyük devletlerini anlaşmazlıklara ve çatışmalara sürükleyecek olan sömürge siyasetlerinde desteklemekti. Dolayısıyla bu devletlerin Berlin Kongresi'nde Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmalarını kolaylaştırmış oluyordu. Kars, Ardahan ve Batum Rus hissesine, Bosna-Hersek de Avusturya hissesine düşmüş, İngiltere'ye kendi gücü ile Kıbrıs Adası'na yerleşmişti. Fransa'ya da uygun göreceği bir zamanda Tunus'a yerleşmesi önerilmişti. Bismarc bu son yerleşme ile Fransa ile İngiltere'nin Mısır için kapışacaklarını da hesaba katmıştı. Bununla beraber Bismarc, Almanya'nın güvenliği için bu tedbirleri yeterli görmemişti. Avrupa'da, Fransa'nın bir intikam savaşını önlemek ve Doğu Avrupa'da Avusturya'nın çıkarlarını tehdit eden Rus tehlikesine karşı koymak

üzere, Ağustos 1879'da Viyana Hükümeti ile bir ittifak imzalamıştı. Buna göre iki devletten biri, Fransa'ya ve Rusya'ya karşı savaşa girerse, diğeri tarafsız kalacaktı. İki devletten birine Fransa veya Rusya saldırırsa, ona karşı birlikte savaşacaklardı. Almanya ile Avusturya arasında kotarılan bu ikili ittifak, İtalya'nın da katılmasıyla Üçlü İttifak haline geldi (20 Mayıs 1882). İtalya, Papa'nın Fransa'yı kendisine karşı tutmasından ve Fransa'nın Tunus'a yerleşmesinden İngiltere'nin de Mısır'a yerleşmek üzere bulunmasından duyduğu küskünlükle bu ittifaka girmişti.

Üçlü Uzlaşma ilkin Fransa ile Rusya arasında ikili bir uzlaşma olarak başladı (27 Aralık 1893). Bunu Fransa ile İngiltere arasında yapılan dostluk antlaşması izledi (21 Ekim 1904). İngiltere ile Rusya'nın 31 Ağustos 1907'de imzaladıkları bir antlaşma ile de tamamlandı.

Cumhuriyetçi Fransa ile mutlakiyetçi Rusya'yı aralarındaki siyasal rejim ayırımına rağmen bir ittifaka sürükleyen başlıca etken Alman tehlikesi idi. Fransa Almanya'nın Avrupa'da gittikçe artmakta olan siyasal nüfusundan ve ekonomik kudretinden ürkmekte idi. Rusya, Almanya'nın Balkanlarda kendisine karşı Avusturya'yı desteklemekte olduğundan İngiltere ile bir uzlaşma zemini aramaktaydı. Ayrıca şiddetle ihtiyacı olan bir borçlanma için imkan yaratılmasından şikayetçi idi. Bellibaşlı nedenlerle iki devlet arasında imzalanan antlaşmaya bağlı savaşçı sözleşme, şu hükümleri kapsamaktaydı:

Fransa'nın Almanya ve Almanya'nın desteklediği İtalya tarafından bir saldırıya uğraması durumunda Rusya, Fransa'nın yardımına koşacaktı. Eğer Rusya, Almanya veya onun desteklediği Avusturya tarafından bir saldırıya uğrarsa, Fransa onun yardımına gelecekti. Üçlü İttifak Devletleri'nin veya bunlardan birisinin kuvvetlerini seferber etmesi durumunda Fransa ve Rusya bütün kuvvetleri seferber edeceklerdi.

Fransız-İngiliz antlaşması ise, herhangi bir devlete karşı saldırma veya savunma maksadıyla yapılmış bir antlaşma değildir. Bununla beraber, iki devlet arasında sürtüşme ve çatışma konularını ortadan kaldırmakla böyle bir antlaşma için uygun bir ortam yaratmıştır. Ağırlığı sömürge konuları üzerine çöken

Fransız-İngiliz antlaşmasına göre, iki devlet Afrika ve Amerika'daki anlaşmazlıklarına son vermekteydiler. Özellikle Fransa, İngiltere'nin Mısır üzerindeki; İngiltere de Fransa'nın Fas üzerindeki haklarını tanımaktaydı. Bu bölgelerle gizli tutulan hükümlere göre de İngiltere Mısır üzerinde, Fransa Fas üzerinde himaye sistemi kurabileceklerdi.

İngiliz-Rus antlaşmasına gelince, emperyalist çıkarlarının Ortadoğu'da, Orta ve Güney Asya'da çarpışması nedeniyle XX. yüzyıl başında İngiltere ile Rusya arasında bir yakınlaşma mümkün görünmekteydi Fakat Rusya'nın Japonlara yenilmesi üzerine (1905) Rus tehlikesi İngiltere için önemini kaybetmiş, bunun yerine Alman tehlikesi ön plana gelmeye başlamıştı. Almanların denize hakim olmak için büyük bir donanma kurmaya girişmesi, Osmanlılardan Haydar Paşa-Bağdat demiryolunu inşa etmek imtiyazını alması, kendisini bütün Müslümanların hamisi ilan etmiş olması, İngiltere'yi Rusya'ya yaklaştıracak önemli etkenlerdendi. Bu yaklaşmanın özelliği, Fransız-İngiliz antlaşmasında olduğu gibi, mevcut anlaşmazlıkların çözümüne bağlanmasıydı. İngiltere'nin Türkistan üzerinde Rus nüfuzunu tanımasına karşılık, Rusya da Afganistan ve Tibet üzerinde İngiliz nüfuzunu tanıdı. İran üzerindeki anlaşmazlık da bir paylaşma ile sonuçlandı. Rusya Kuzey İran'a, İngiltere Güney İran'a yerleşti. İki bölge arasında da geçmişin bir anısı olmak üzere tarafsız ve sözde bağımsız bir İran kabul edildi. Bu antlaşma ile Üçlü Uzlaşma kümesi meydana gelmiş oldu. Artık Avrupa birbirine düşman iki kampa ayrılmış bulunuyordu. Üçlü Antlaşmada Almanya tarafından desteklenen Avusturya'nın Balkan siyaseti, Üçlü Uzlaşma'da Alsas Loren'i geri almak emelinden vazgeçmeyen Fransa'nın intikam savaşı eylemi, iki düşman kümeyi Dünya Savaşı'na sürükleyen motor vazifesini görmeye başladı.

Silahlanma

"Hazır ol cenge istersen sükun ve barış!" Bu söz Üçlü Antlaşma Devletleri grubu ile Üçlü Uzlaşma Devletleri grubunun parolası olmuştu. Hem savaştan çekinip barıştan söz ediyorlardı, hem de birbirlerine üstünlük taslayıp silahsızlanıyorlardı. Bu suretle bir devletin dış siyaseti her şeyden önce kendisini ve dostlarını düşmanlarına üstün gelecek su-

rette silahlanma ve silahlandırma anlamına gelmiş dayanmıştı. Balkan Savaşı silah endüstrisini beslemek için uygun bir fırsat yaratmıştı. Balkan devletleri devamlı olarak silah istiyorlardı. Balkan Savaşı birbirlerine düşman ittifak kümelerini de hırslandırmıştı. Bir yandan yeni müşterilere silah gönderirken öte yandan savaş güçlerini artırmaya koyulmuşlardı. Almanya bu konuda da başı çekti. Genelkurmayı, barış devri kuvvetlerinin üç yeni kolordu kurulmak suretiyle artırılmasını istedi. Bu istek, Savaş Bakanlığı'ndan ordunun kuvvetini sayıdan çok değere bağlayan uzmanların direnmesiyle karşılandı. Fakat 3 Temmuz 1913'te çıkartılan bir kanunla barış devri kuvvetleri, subay hariç, 623.000'den 761.000'e yükseltildi ve ordunun mevcudunun 1914 Ekimi'nde 820.000'e çıkmasını sağlayacak tedbirleri getirdi. Aynı sıralarda Avusturya da yıllık kontenjan sayısını 175.000'den 200.000'e çıkarttı.

Fransa'da askerlik müddeti 3 yıla çıkartıldıktan başka savaş gerekçeleri için 500 milyon Franklık kredi istendi. Bu suretle barış devri kuvvetleri 585.000'e, yardımcı kuvvetler de 50.000'e çıkarıldı. Sömürgelerindeki askerleri ile birlikte Fransız ordusunun toplamı, subaylar hariç, 775.000'e ulaştırılmış oldu.

Rusya'nın barış devri ordusu zaten 1,5 milyon idi. Bu sayının Fransız mali yardımı ile 2 milyona çıkarılması düşünülüyordu. Rusya'nın insan kaynaklarından yana herhangi bir sıkıntısı yoktu. General Dobrosky'e göre Rusya gerekli halde 15 milyon insanı silah altına alabilirdi. Fakat Rusya'da silah endüstrisi henüz barış devri ordusuna bile yetişecek durumda değildi. Bu ordu çeşitli yönlerden yeniden teşkilatlanmaya ihtiyaç göstermekteydi.

İngiltere 1908'den itibaren askeri kuvvetlerini yeniden düzenlemeye başlamıştı. Devamlı ordusu 160.000 kadardı. 110.000 kişilik bir kuvveti imparatorluğun çeşitli bölgelerine dağılmış bulunmaktaydı. Savaş zamanı için gönüllü almak suretiyle devamlı ordusunun 315.000'e çıkarabileceğini hesaplamıştı. İngiltere bu kuvvetinin büyük bir savaş için yetersizliğini dikkate alarak, 1912'de milyonu aşan büyük bir ordunun kurulması için tedbirler düşünmeye başlamıştı.

Haykırış

Büyük devletlerin silahlanmalarıyla Avrupa, Birinci Dünya Savaşı'nın başında silahlı bir barış devri yaşamaktaydı. Kapitalistlerin ve emperyalistlerin beslediği bir basın, silahlanmanın faziletini övmek suretiyle kamuoyunu tütsülemekte idi. Tütsüden kendisini kurtarabilen vicdan sahiplerinden bir Fransız senatörü, Balkan Savaşı sırasında silahlanmaya karşı şöyle haykırıyordu:

"Hesab ettim ve anladım ki, Fransa 43 yıldan beri yüz milyardan fazla parayı verimsiz işler için sarf etmiştir. Bu silahlı barış için bir tek milletin ödediği en düşük ücrettir. Bütün büyük devletler için yarım yüzyılda yüzlerce milyar tutar. Avrupa birleşse idi, bu paranın sadece yarısı ile terakki yolunda neler yapmazdı! Eğer Balkan devletlerinin patronları olan büyük devletler onlara şoseler, demiryolları, sulama tesisleri kurma; okul, müze, laboratuvar, hastahane açma hususunda aralarında rekabete girişselerdi, bu zavallı Balkan devletlerinin bugün ne hale gelmiş olacağı düşünülebilir"[401].

Bu haykırıştan bir yıl sonra, Balkanlarda patlayan bir kurşun üzerine Birinci Dünya Savaşı trajedisinin birinci perdesi başlıyordu.

2. SAVAŞIN AVRUPA'DA BAŞLAMASI

Arşidük Fransuva Ferdinand'ın Öldürülmesi

28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan taht adayı Arşidük Fransuva Ferdinand, Bosna'da ordu manevralarında hazır bulunduktan sonra yanında eşi bulunduğu halde Sarayova'ya resmi bir ziyaret için gelmiş bulunuyordu. Ziyaret günü nedense Türklerin Sırpları yendikleri Kosova Meydan Savaşı'nın yıldönümüne rastlatılmıştı. Arşidük ve eşi Belediye'de bir kabul resminden sonra otomobil ile şehri dolaşırken, gene bir Bosnalının arabalarına fırlattığı bir bombanın kendilerine dokunmasından kurtularak yollarına devam ettiler. Fakat arabaları bir yol dönemecine gelince, Gavrilo Princip adında bir başka gencin üzerlerine sıktığı kurşunlarla öldürüldüler.

[401] Enquête dans les Balkans, s. XXVI.

Bu siyasal cinayet, Avusturya toprağında ve Avusturya uyruklu bir genç tarafından işlenmişti. İlk bakışta olay, Avusturya'nın bir iç işi gibi görünmekte idi. Ne var ki, Bosna-Hersekliler Sırp oldukları için Avusturyalılara düşmandılar ve Sırbistan'dan yanaydılar. Dolayısıyla cinayetin ilk anlarında Avusturyalılar üzerinde yaptığı tepki, Sırbistan'ın bu cinayette bir rol sahibi olabileceği noktasına gelip takıldı. Avusturya memurları tarafından yapılan soruşturmalar sonunda Sırp Hükümeti'nin cinayetle ilgisini gösterecek delillere rastlanamadı. Bununla beraber canilerin Yugoslavya ülküsünü gerçekleştirmek üzere çalışan ve halk tarafından "siyah el" adı verilen bozguncu bir cemiyetten, bu cemiyetin başkanı bulunan, aynı zamanda Sırp ordusunun haberleşme servisinin müdürü olan bir albayın müsadesi ile silah sağlamış oldukları meydana çıkarıldı. Bu konu Avusturya'ya Sırbistan ile ilişkilerinde sömürülecek bir fırsat gibi göründü.

Cinayetin Tepkisi

Sarayova cinayeti Avrupa memleketlerinin tümünde kamuoyu tarafından tiksinti ile karşılandı. Fakat memleketlerinde siyasal cinayetler ara ara göründüğü için, halklar, Arşidük ve eşinin öldürülmesi olayının bir Avrupa savaşına bağlanacağını ummamaktaydı. Hatta ilkin siyaset çevrelerinin kanısı da genellikle böyleydi.

Cinayetin Avusturya'daki tepkisine gelince, Arşidük herkes tarafından sevilmediği için ayrıntılı düşüncelere yol açmıştı. Başta İmparator Fransuva Joseph olmak üzere tutucular, Arşidük'ü asil olmayan bir kadınla evlenmiş olduğu için sevmiyorlardı. Avusturyalı Almanlarla Macarlar da onun Slavları İmparatorluğun yönetimine üçüncü bir ortak olarak almak istemesi tasarısına karşı idiler. Başlarında Avusturya Genelkurmay Başkanı'nın bulunduğu bir grup ise Avusturya ile Sırbistan arasındaki ihtilafların bir savaş ile çözülmesi imkanını yarattığı için Arşidük'ün öldürülmesini pek de yadırgamıyorlardı.

Avusturya Genelkurmay Başkanı Conrad, Sırbistan'a karşı savaşın gerekliliğine çoktan inanmış bulunuyordu. Bu devletin ezilmesiyle Avusturya'nın Balkanlarda güneye sarkma yolunu kapayan bir engel ortadan kalkmış olacak, İmparatorluktan ayrılmak isteyen Sırplar ve diğer ırk toplulukları korku ile

sınırlandırılmış olacak ve nihayet Avusturya'nın prestiji yükselecekti. Conrad ile sıkı ilişkileri bulunan Başvekil Berchtold da aynı düşüncede olmakla beraber, Almanya'nın desteğini kesin olarak sağlamadıkça bir savaşı göze alamıyordu.

Almanya'da her iş için İmparator'a danışmak kuralı geçerliydi. Hükümet sorumluları söz konusu cinayeti değerlendirme konusunda başlangıçta bir duraksama devri geçirdiler. Durum 5 Temmuz'da İmparator'un huzurunda toplanan bir savaş konseyinde incelendi. Asker uzmanlar herhangi bir ihtimale karşı ordunun harekete hazır olduğunu, Fransa ile Rusya'nın ise henüz hazır bulunmadıklarını söylediler. Böylece, Avusturya-Sırbistan anlaşmazlığının bir Avrupa savaşına dökülmesi halinde Almanya'nın davranışı belirlenmiş oldu. Aynı gün İmparator, Avusturya-Macaristan İmparatoru'na gönderdiği mesajda kararını şöyle belirtiyordu:

"Sırbistan'a karşı hareket halinde Avusturya bütün kuvvetleriyle Almanya tarafından desteklenecceğine güvenebilir. Hatta Avrupa'da büyük kargaşalar çıktığı takdirde bile bu destekleme yapılacaktır".

Almanya bu suretle Avusturya'ya Sırbistan'a karşı hareketini dilediği gibi düzenlenmesi hususunda açık çek vermiş oluyordu.

7 Temmuz'da Avusturya Bakanlar Kurulu'nda Sırbistan'a karşı tutulacak yol görüşüldü. Doğrudan doğruya bir savaşa girmek yerine, Belgrad Hükümeti'ne kabul edilmesi olanaksız şartlar kapsayan bir ültimatom verilmek suretiyle savaşa gidilmesi uygun görüldü. Ültimatom 23 Temmuz'da Avusturya Elçisi tarafından Belgrad Hükümeti'ne verildi. Aynı gün, ültimatomun çok ağır şartlar kapsaması nedeniyle reddedileceğine Viyana'da ve Berlin'de kesin gözüyle bakıldığından, Sırbistan'a savaşın ne suretle açılacağı konusunda görüşmelere de başlandı.

Sırbistan'a Ültimatom

Sırbistan'a verilen ültimatom bir suçlama fezlekesi niteliğindeydi. Viyana Hükümeti, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu için bir tehlike teşkil eden hareketler karşısında daha fazla "seyirci durumunda kalamayacağını" bunlara "bir son verilmesi" gerektiğini yazmakta, aşağıdaki hususların yerine getirilmesini Sırbistan'dan istemekteydi.

1. Avusturya-Macaristan'ın parçalanmasını amaç tutan, kin ve nefret aşılayıcı her türlü yayınlar yok edilmelidir.

2. Avusturya-Macaristan'a karşıt propogandaya girişmiş olan dernekler derhal kapatılacak ve bunların propaganda araçlarına el konulacaktır.

3. Bu çeşit propagandaya hizmet eden öğretim üyeleri ile her türlü propaganda araçları derhal ayıklanacaktır.

4. Avusturya-Macaristan Hükümeti'nin adlarını Sırbistan Hükümeti'ne bildireceği bu propaganda suçlusu subay ve memurlar, görevlerinden atılacaktır.

5. Avusturya-Macaristan toprak bütünlüğüne karşı fesatçı hareketlerin kaldırılmasında İmparatorluk Hükümeti ile işbirliği yapılacaktır.

6. 28 Haziran'daki cinayetle ilgili olarak Sırbistan topraklarındaki cinayette parmağı olanlar hakkında adli soruşturma açılacaktır. Avusturya-Macaristan Hükümeti delegeleri bu soruşturma ile ilgili araştırmalara katılacaklardır[402].

Ültimatoma 48 saat içinde cevap verilmesi gerekiyordu. Kapsamı üzerinde görüşmeler ve tartışmalar da yapılmayacaktı. Buna göre Sırbistan'a iki şıktan birisine uymak kalıyordu: Ya ültimatomu kabul ederek Avusturya'nın vesayeti altına girmek, ya da reddederek onun alacağı askeri tedbirlere kuvvetle karşı koymak.

Ültimatomun Tepkileri

Ültimatom, Avusturya ile Almanya dışında korkulu bir heyecan uyandırdı. Her yerde Avusturya'nın, Almanya tarafından desteklenmekte olduğu konusunda kesin bir kanaat vardı. Alman Hükümeti, elçileri aracılığı ile büyük devletlere anlaşmazlığın yalnız Avusturya ile Sırbistan'ı ilgilendirdiğini ve bu iki hükümet arasında çözülmesi gerektiğini ifade etmişti.

Sırbistan'ın Cevabı

İngiltere, Fransa ve Rusya'nın önerileri üzerine hazırlanan Sırp cevabı, 25 Temmuz'da Viyana'-

[402] Ültimatomun başlıca maddeleri bunlardır. Diğer 4 maddesinin bu kitaba alınması gerekli görülmedi.

ya ulaştırılmıştı. Cevap ültimatomda öne sürülen isteklerin 6. madde dışında kalanları kabul edilmekteydi.

28 Haziran'da Saraybosna'da işlenen cinayetin Sırbistan topraklarındaki yandaşları hakkında açılacak adli soruşturmaya Avusturya delegelerinin de katılması ile ilgili olan bu madde, Anayasa'ya aykırılığı nedeniyle geri çevriliyordu. Avusturya'nın verilen cevaptan tatmin olmaması halinde de üzerinde anlaşılamayan konunun Lahey Adalet Divanı'na sunulması öneriliyordu.

Sırp cevabının karakteri Avusturya için büyük bir başarıydı. Savaş için de ortada ciddi bir neden kalmamıştı. Bu durumda Viyana Hükümeti'nin direnmeye devam etmesi Sırbistan'ın toprak bütünlüğüne ve siyasal bağımsızlığına kastetmek hususundaki niyetini açığa vuracaktı. Sırbistan'ın bağımsızlığını kaybetmesi ise Balkan statüsünün değişmesinden başka bir şey değildi. Böyle bir değişiklik de başta Rusya olmak üzere Fransa ve İngiltere'yi ilgilendiriyordu. Bununla beraber Viyana ve Berlin Hükümetleri sözü edilen ültimatomun tüm olarak kabul edilmemesi durumunda izleyecekleri hareketi planlamış bulunuyorlardı. Ültimatom cevabının kendisine verilmesinden sonra Belgrad'daki Avusturya-Macaristan Elçisi iki hükümet arasında ilişkilerin kesilmiş olduğunu bildirerek başkentten çekip gitti.

Avusturya Savaşı

Aynı gün gece yarısından sonra Avusturya, kuvvetlerinin bir kısmını seferber etti. Siyasal ilişkilerin kesilmesi üzerine savaşın başlayacağına kuşkusu kalmamış olan Sırbistan'da, düşman toplarının tehdidi altında bulunan başkent Belgrad'dan ayrılarak, Niş'e göçmüş ve seferberlik ilan edilmişti.

26 Temmuz'da İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey, Rusya'nın isteği üzerine, Balkanlarda direkt çıkarları bulunmadığı farzedilen Almanya, Fransa ve İtalya'nın aracılık yapmaları önerisinde bulundu. 27 Temmuz'da Almanya'dan Avusturya yanında, Rusya'dan da Sırbistan yanında sözü edilen ültimatomun görüşme zemini olarak kabul edilmesi için aracılıkta bulunmalarını önerdi. Birinci öneriye karşı Almanya, anlaşmazlığın Viyana ile Belgrad arasında çözümlenmesi gerektiğinde direndi.

İkinci öneri Rusya'nın Avusturya ile bir anlaşmaya varmayı denemek istememesi nedeniyle olumlu bir sonuç vermedi. Bu sırada Alman Başvekili ve Genelkurmay Başkanı Avusturya'ya savaş fırsatını kaçırmaması için baskı yapmaktaydılar. 28 Temmuz sabahı Avusturya Sırbistan'a savaş açıyordu. Aynı sabah, Almanya ve Avusturya'da halk kiliselerde zafer dualarından sonra, sokaklara dökülerek savaş şarkıları söylüyor ve "İleri! Arş ileri!" diye haykırıyordu. Bu haykırışlar Türklere ister istemez Balkan Savaşı'nda Bulgarların Çatalca önlerine kadar gelip dayandıkları sırada, İstanbul'daki Alman Elçisi Wangenheim'in İmparatorlarına göndermiş olduğu raporundaki bir sözünü hatırlatacaktı: "İsa ile Muhammet arasındaki savaş o kadar çabuk oldu ki, birçok başlanmış raporları yırtmaya mecbur oldum, çünkü kapsamları yeni yeni olaylarla eskimişti[403]".

28 Temmuz sabahı Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a savaş açması ile Hazreti İsa ümmetinin tokatlaşması değil, yumruklaşması değil, birbirlerinin boğazına sarılması olayı başlamıştı, ve bu savaş çabuk da bitmeyecekti. Yeni olaylarla bir Avrupa savaşı, sonra da bir dünya savaşı haline gelecekti.

Siyasal Bunalım

28 Temmuz'da Avusturya'nın Sırbistan'a savaş açmasının Üçlü Antlaşma Devletleri ile Üçlü Uzlaşma Devletleri arasında koyu bir bunalım meydana getirmesi doğaldı. Avusturya'nın arkasında Almanya bulunuyordu. Sırbistan'da Rusya tarafından desteklenmekteydi. Başlamış olan savaşın göz alan rengi, Slav-Cermen çatışmasıydı. Fakat bu rengin altında Avrupa'nın diğer büyük devletlerinin emperyalist maksatlarını yansıtan renkler de saklı idi. Bununla beraber Avusturya-Sırbistan Savaşı'nı bir Avrupa savaşı kalıbına sokmanın birtakım güçlükleri vardı.

Seferberlikler

Başlamış olan Avusturya-Sırp Savaşı'nın durdurulması ve bölgesel bir durumda tutulması Rusya ile Almanya'nın davranışına bağlı idi. Rusya daha Avusturya ile Sırbistan'ın arasındaki ilişkilerin kesilmesi sırasında (24 Temmuz) bu iki devlet arasında meydana gelecek bir çatışma karşı-

[403] Bayar, Celal: A.g.e., C. III, s. 1031.

sında tarafsız kalamayacağını açıklamıştı. Rusya'ya göre Avusturya, Sırbistan'ı ezmeye veya kendi topraklarına katmaya kalkışırsa, buna meydan vermemek için savaşa girecekti. Bu kesin gerçeğin bilinmesine rağmen Almanya tarafından desteklenen Avusturya, Sırbistan'a savaş açmış bulunuyordu (28 Temmuz).

29 Temmuz'da Rusya, kuvvetlerinin bir bölümünü seferber ediyordu. Bu kuvvetler güneydoğudaki Rus kolorduları idi. Gereğinde Avusturya'ya karşı kullanılacaklardı. Fakat bölgesel seferberlik bir savaş nedeniyle değildi ve Rusya, anlaşmaya kapısını kapamamıştı. Çar, Alman İmparatoru Giyom'a (II Wilhelm) aradaki anlaşmazlığın çözümü için Lahey Adalet Divanı'na gidilmesini uygun gördüğünü bildirmişti. Aynı günde İngiltere, anlaşmazlığın aracılık yolu ile çözümlenmesi hususunda önceden yapmış olduğu öneriyi yinelemiş, hatta çözüm sonuna kadar Avusturya'nın Belgrad'ı veya herhangi başka bir Sırp şehrini garanti olarak işgal altında bulundurmasını bile uygun bulmuştu. Bu önerileriyle birlikte İngiltere, bir yandan da donanmasını savaş üssü olan Scapa Flow'da toplamaya başlamış, Almanya ile Fransa'nın bir savaşa tutulmaları karşısında bir kenarda kalamayacağını ifade etmişti.

İngiltere'nin bu davranışı Almanya'yı şaşırtmıştı. Almanya, bir Avrupa savaşı halinde İngiltere'nin tarafsız kalacağını ummaktaydı. Bu nedenledir ki, kısa bir zaman içinde olsa, Alman politikasının ibresi sallanmaya başlamıştı. Bir yandan Viyana'ya bir Avrupa savaşına varabilecek hareketlerden kaçınmasını önermeye başlamış, öte yandan da böyle bir savaşta İngiltere'nin tarafsızlığını sağlamaya koyulmuştu. Bu konuda İngiltere'ye verilen teminat şu noktalarda toplanmaktaydı:

1. Zaferle sonuçlanacak bir savaş sonunda bile, Almanya, Avrupa'da Fransa'dan herhangi bir toprak isteğinde bulunmayacaktır.

2. Savaşta Almanya'ya karşıt bulunmadığı takdirde Belçika'nın toprak bütünlüğüne saygı gösterilecektir.

3. Hollanda'nın tarafsızlığı Almanya'nın düşmanları tarafından gözetildiği takdirde, Almanya tarafından da gözetilecektir.

Gizli ve sözlü olarak verilen bu teminat kapsamına Fransız sömürgeleri alınmamış bulunuyordu. İngiltere bu teminatlardan Almanya'nın savaşa karışmaya niyeti olduğu anlamını çıkarmıştı.

30 Temmuz'da Berlin'de ordu ağır basmaya başladı. Genelkurmay kısa ve kesin bir savaş için karşı tarafın hazırlanmasına meydan verilmemesi gerektiği kanaatındaydı. Aynı gün bir Alman gazetesi seferberlik kararnamesinin imzalanmış olduğu haberini yayınladı. Dışişleri Bakanlığı bunu yalanladı ve gazeteyi toplattı. Fakat haber etkisini yapmıştı. Aynı gün Rusya genel seferberlik duyurdu. Bu olaydan kuşkulanan Avusturya-Macaristan, 31 Temmuz'da genel seferberliğe gitti. Almanya'da memleketin "savaş tehlikesi halinde" olduğu ilan edildi, ayrıca Rusya'ya seferberliğin durdurulması için de 12 saatlik bir ültimatom verildi. Aynı günün akşamı Paris'teki Alman Elçisi Fransa Hükümeti'nden bir Rus-Alman Savaşı karşısında tarafsız kalıp kalamayacağını 18 saat içinde bildirmesini istemekteydi. Tarafsızlık durumunda Almanya, savaş sonuna kadar rehin olarak Verdun ve Toul kalelerini geçici olmak üzere elinde tutacaktı.

Vermiş olduğu ültimatoma karşılık gelmemesi üzerine Almanya, 1 Ağustos'ta Rusya'ya savaş açtı. Fransa da aynı gün seferberlik ilan etti. Yukarıda sözü geçen Alman ültimatomuna da olumlu bir cevap verilmiş değildi. Buna rağmen Almanya savaş ilanını Fransa'dan cevap gelir ümidiyle birkaç gün bekledikten sonraya (3 Ağustos) bırakmıştı. Almanya, Fransız kuvvetlerinin Belçika topraklarını istilaya hazırlandıkları bahanesiyle, Belçika'ya da savaş açmakta herhangi bir sakınca görmemişti.

Almanya'nın dört gün içinde Avrupa'yı toza kattığı bir sırada İngiltere, adeti olduğu üzere, ortalığı dikkat ve sükunetle izliyordu. İngiltere'nin gerçi Fransa ve Rusya ile birer dostluk antlaşması yok değildi. Fakat bu antlaşmalarla savaşa sürüklenecek bir yüklenme altına girmemişti. İngiltere bir kamuoyu memleketi idi. Birtakım ham hayaller ile savaşa girmesi de söz konusu değildi. Avrupa'da olayların kızışmaya başladığı 29 Temmuz'da bile Daily Chronicle Gazetesi rahatlık ve umursamazlıkla şunları yazmaktaydı:

"..İngiltere'nin çıkarları tehlikede değildir. Bu işlerin bize dokunur tarafı yoktur. Bunlardan iki sonuç çıkacağı göründüğü takdirde, biz de ne yapacağımızı düşünürüz. Bunlardan biri, Rusya'nın Avrupa'da genişlemesi, öteki de Fransa'nın yenilgisi üzerine Almanya'nın Belçika ve Hollanda'yı işgale kalkışmasıdır".

Almanya'nın Avrupa olayları karşısında İngiliz umursamazlığını sonsuzluğa kadar gidecek sanması bir siyaset hatası olduğu kadar Avrupa tarihini de bilmezlikten gelmesi demekti. Belçika ve Hollanda'nın tarafsızlığı Avrupa için olmaktan çok İngiltere için gerekli idi. Bu iki memleket, İngiltere'nin ilk savunma merkezleri olduğu gibi, yiyecek depoları idi. Bu nedenledir ki, Belçika'nın saldırıya uğraması İngiltere'nin bam teline dokunmuştu. 4 Ağustos akşamı Berlin'deki İngiliz işgüderi, hükümeti adına Almanya'dan Belçika'nın tarafsızlığına saygı gösterileceğine dair teminat istiyordu. Bu konuda düşünüp taşınmak için de ancak 6 saat bir vakit bağışlıyordu. Olumsuz bir cevap halinde de İngiltere'nin elindeki bütün kuvvetiyle söz konusu tarafsızlığı savunacağını bildirmişti. Almanya'nın korktuğu başına gelmişti. Ültimatomun süresi de o kadar kısa tutulmuştu ki, fazla düşünüp taşınmaya da vakit yoktu. Almanya, savaş zarureti karşısında "tarafsızlık" gibi kelimelerin bir değer taşımayacağına ve İngiltere'nin bu yüzden savaşa girmeyeceğine inanmaya devam ederken, İngiltere de ona karşı savaş açtı. Bu suretle Avrupa savaşı dört başı mamur bir şekilde başlamış oldu.

3. OSMANLI DEVLETİ'NİN SAVAŞA GİRMESİ

Genel Koşullar

Avrupa, Birinci Dünya Savaşı'na giderken, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan Savaşı'ndan çıkması üzerinden henüz bir yıl, Trablusgarp Savaşı'nın sona ermesinden de iki yıl geçmişti. Bu savaşlar önceki bölümlerde de açıklandığı gibi, Osmanlılar için başarısızlıkla sonuçlanmış ve İmparatorluk çeşitli yönlerden büyük kayıplara uğramıştı. Büyük topraklar elden çıkmış, kamuoyunda moral düşüklüğü kökleşmeye başlamıştı. Avrupa kamuoyu ve büyük devletlerine göre ise Osmanlı Devleti'nin Avrupa siyasetinde etkili bir rol oynaması, bundan böyle söz konusu olamazdı.

Bu son yargıyı haklı gösterecek görüntüler de yok değildi. Osmanlı topluluğu her yönden tam bir çözülme yoluna girmişti. Meşrutiyet yönetimi İmparatorluğun çeşitli halklardan bir "Osmanlı milleti" meydana getirme deneyinde başarılı olamamıştı. Osmanlıcılık ülküsü yanında dincilik, milliyetçilik, ırkçılık ülküleri de olanca hızıyla gelişmekteydi. Bu ülkü parçalanması, devlet yönetimini ele almak amacıyla kurulan siyasal partilere de bulaşmakta idi. İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf partileri arasındaki ilişkiler, kanlı bıçaklı bir çarpışma biçimine girmişti. Bunlar İmparatorluğun içinde bulunduğu çöküşten kurtulmayı ancak yabancı yardımıyla mümkün görmekte idiler. Ne var ki, İttihatçılar Almanya'ya bel bağlarken, İtilafçılar da İngiltere'ye tutunmakta idiler.

Oysaki, bu devletlerin ve Osmanlılarla ilgili olan diğerlerinin de İmparatorluk üzerinde emperyalizm esasına göre düzenlenmiş bir programları ve amaçları vardı. Almanya, "barışçı sızma" yolu ile Osmanlı İmparatorluğu'nu ekonomi yönünden sömürme yoluna girmişti. İngiltere, fiilen Kıbrıs'a ve Mısır'a zaten yerleşmiş bulunuyordu. Bu yerleri uygun bir fırsatta imparatorluğuna katmayı ve ayrıca Arabistan ile Suriye'ye de yerleşmeyi tasarlamıştı. Fransa, İmparatorlukta diğer devletlere üstün ekonomik ve kültürel çıkarlara sahipti. Bunları genişletmeyi ve İmparatorluğun paylaşılması halinde de Suriye ile Lübnan'ı ele geçirmeyi düşünmekteydi. Rusya'nın gözü, ön planda İstanbul ve Boğazlara çevrilmişti. Bulgaristan, Edirne ile İstanbul'u; Yunanlılar, Batı Trakya ile Doğu Trakya'yı, İstanbul'u ve Batı Anadolu'yu gözlerine kestirmişlerdi.

İttihat ve Terakki Partisi'nin Durumu

İmparatorluğun bu iç ve dış dağınıklığında güçlü denebilecek tek örgüt, İttihat ve Terakki Partisi'ydi. Partinin gücü üç temele dayanıyordu: Birincisi İmparatorluk sathında yaygın bir teşkilatı vardı. İkincisi, bu teşkilat, aydınlara ve ordunun subay kadrosuna dayanmaktaydı. Üçüncüsü de parti liderlerinin karakteri, ülkücülüğü idi. Enver, Talat ve Cemal (Paşalar) üçlüsü, İttihatçıların beynini ve ruhunu sembolleştirmekte idi. Genç, dinamik ve pervasız idiler. Memleketin siyasal bunalımları arasında devrimci başa-

rılarıyla sivrilmişlerdi. İktidara zor kullanmak suretiyle gelmişlerdi. Her çareye başvurarak yönetimi ellerinde bulundurmaya kararlı idiler.

İttihatçılar, memleketin içinde bulunduğu durumun perişanlığı karşısında kötümser değillerdi. Bu perişanlığa son verilebileceğine inandıkları bir ülküleri vardı. Bunun temelini Osmanlı İmparatorluğu'nun tam bağımsızlığı ve güvenini sağlamak teşkil ediyordu. Tam bağımsızlıktan anladıkları, her çeşit kapitülasyonların kaldırılması, büyük devletlerin İmparatorluğun iç işlerine karışmalarının önlenmesi, ve köklü bir reform programı ile memlekette yeni bir düzen kurulması idi. Bu üç konu birbiriyle bağıntılı olduğu gibi, üçü birden büyük devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çıkarlarıyla da çelişmekte idi. Bu yönü dikkate alan İttihatçılar, memleketin en çok ihtiyaç duyduğu silahlı kuvvetlerin ıslahı ile işe başlamayı uygun görmüşlerdi. Ne var ki, bu konuda da tam bir hareket serbestliğine sahip değildiler. Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük devletlerin çıkarları üzerine kurulmuş olan dengeyi göz önünde bulundurmaları gerekiyordu.

Silahlı Kuvvetlerde Reform

Bu noktadan haraketle, daha Hakkı Paşa'nın Sadrazamlığı sırasında ihtiyatlı bir yol izleyerek işe girişilmişti. Amiral Limpus'un başkanlığında bir İngiliz heyetine Osmanlı donanmasının düzenlenmesi görevi verilmişti. General Baumann başkanlığında bir Fransız heyeti de Osmanlı jandarma kuvvetlerinin başına getirilmişti. İttihatçıların Bab-ı Âli baskınından sonra da Sadrazam Muhtar Paşa tarafından kara kuvvetlerinin ıslahı için Almanya'dan bir askeri heyet istenmişti.

Liman von Sanders Heyeti

Liman Paşa'nın[404] başkanlığında 42 subaydan kurulu bu heyet, 14 Aralık 1913'te İstanbul'a geldi. Merkezi İstanbul'da bulunan Birinci Ordu Kumandanlığı'na atanan Liman Paşa, önemli bir kişiydi. Alman ordusunda çeşitli görevlerde bulunmuştu. Uzun zaman Genelkurmay Kurulu'nda vazife görmüştü. Türkiye'ye hiç gelmemiş olmakla beraber, çok seyahat etmiş, tecrübeli ve enerjik bir

[404] Liman von Sanders.

komutandı. Sözleşmesinde görevinin sadece askerlik konularıyla ilgili olacağı belirtilmiş olmakla beraber, Osmanlı İmparatorluğu'nda reform ile görevli diğer bütün Almanların da başı olacağı işaret edilmişti. Liman Paşa'nın bu görevi, İstanbul'daki elçileri kuşkulandırdı. Boğazların ve İstanbul'un savunması ile yükümlü Birinci Ordu'nun başında bir Alman generalinin olmasını Sadrazam Sait Halim Paşa'ya sert bir dille eleştirdiler. Alman Hariciyesi de psikolojik bir hata yapılmış olduğunu kabul etmek zorunda kaldı. Liman Paşa'ya merkezi Edirne olan II. Ordu Komutanlığı önerildi. Paşa'nın bu teklifi reddetmesi üzerine, Alman İmparatoru'nun Liman'a Süvari Kolordusu Komutanı rütbesi vermesi çözümü bulundu. Sözleşmesine göre Liman'ın Osmanlı ordusundaki rütbesinin, Almanya'dakinin bir üst derecesi olması gerekiyordu. Buna göre, Liman Paşa, Mareşallığa yükseltilerek Ordu Genel Müfettişliği'ne atandı ve bu suretle de Birinci Ordu Komutanlığı'ndan ayrıldı.

Alman Etkisinin İstanbul'da Artması

Söz konusu sorunun bu biçimde çözümlenmesi, İtilafçıların prestijini korudu ise de Alman etkisinin İstanbul'da artmasını önleyemedi. Liman Paşa'nın yeni görevine atanmasından birkaç gün sonra, Enver Paşa Harbiye Nazırlığı'na ve Genel Kurmay Başkanlığı'na getirildi. Bilindiği gibi Enver Paşa bir numaralı Alman taraftarı idi. Ordunun sevk ve idaresiyle alakalı iki önemli görevi kendisinde toplaması, aracısız olarak Liman Paşa ile temaslarda bulunmasını kolaylaştırmakta ve askerlik konularında olduğu gibi siyaset konularında da bir dereceye kadar üst perdeden konuşmak hakkını kendisine sağlamakta idi. Enver'in ilk işi orduyu gençleştirmek oldu. Ocak ayında yalnız İstanbul'da 1500 subay emekliye ayrıldı. Bunların arasında İtilafçı olarak tanınmış olanlar da vardı. Bu olayı görünürde kişisel bir olay izledi. İlkbaharda Enver bir sultanla evlenerek Osmanlı Hanedanı'na akraba oldu. Aslında bu olayın başlangıçta aşk ile ilgili bir yönü yoktu. Evlenmenin amacı, Enver'in şahsında Halife'nin dinsel nüfuzunu İttihat ve Terakki Partisi'ne bağlamak ve gerekli hallerde Enver'in Halifeliğin de sözcülüğünü yapmasını sağlamaktı.

Uzlaşmacı Devletlere Tavizler

Alman etkisinin İstanbul'da artması, Osmanlı Hükümeti'nin dış siyasetinde açıktan açığa bir Alman taraftarlığı belirtisi yaratmadı. Zaten Talat ve Cemal Paşalar körü körüne Almanya'ya bağlanmaktan yana değildiler. Ne var ki söz konusu etkinin artması, bir dereceye kadar büyük devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çıkarları arasında kurulmuş dengeyi de sarsmış, uzlaşmacı devletlere bazı tavizlerde bulunması zorunlu hale gelmişti. Bu tavizlerden biri, Doğu Anadolu vilayetlerinde reform, diğeri de Fransa'dan borçlanma girişimiydi.

Doğu Anadolu Vilayetlerinde Reform

Doğu Anadolu vilayetlerinde reform yapılması girişimi, ilkin Rusya'dan gelmiştir. Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması'na bu konu ile ilgili bir madde konmuştu. Berlin Kongresi'nde bu girişime İngiltere de katılmıştı. Üçlü Uzlaşmanın kurulması üzerine Fransa da aynı konuda Rusya ile İngiltere'nin yanında yer almıştı. Reformun esasını Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarında "Doğu Anadolu Vilayetleri", daha sonra da uzlaşmacı devletler diplomatları tarafından "Ermeni Vilayetleri" veya "Türkiye Ermenistanı" diye adlandırılan bölgedeki Hıristiyan halkın durumunun yeni bir düzene konulması oluşturuyordu. Rusya ve İngiltere'nin Hıristiyanlık maskesi altında şekillendirdikleri Ermeni davasında izledikleri strateji aynı, fakat amaçları ayrı idi. Strateji, üç aşamalıydı. Birinci aşamada Ermenilerin imtiyazlı bir topluluk durumuna getirilmesi, ikinci aşamada muhtar bir Ermenistan kurulması, üçüncü aşamada da Ermenistan'ın bağımsızlığının sağlanması gelmekte idi. Bu aşamalardan sonra Rusya, bir fırsatını bularak Türk Ermenistanı diye adlandırdığı Doğu Anadolu vilayetlerini Rusya Ermenistanı ile birleştirerek, Basra ve İskenderun körfezlerine doğru yayılma imkanına kavuşacağını tasarlıyordu. İngiltere'ye gelince, bağımsız Ermenistanı kendi himayesine almayı, bu olmadığı takdirde de Avrupa devletlerinin garantisi altına koyarak, Rusya'ya Doğu Anadolu'dan güneye sarkmak yolunu kapatmayı düşünüyordu.

Rusya, İngiltere ve kimi hallerde onlara katılan Fransa, Berlin Antlaşması'ndan sonra, Ermeniler çıkarına imtiyazlar koparmak

için defalarca Osmanlı Hükümeti'ni zorlamışlarsada esaslı bir sonuç elde edememişlerdi. 1913 yılı yazında İngiltere tarafından desteklenen Rusya'nın girişimi ile yeni bir reform tasarısı hazırlandı ve uzun görüşmelerden sonra 8 Şubat 1914'te kabul edildi. Buna göre, reform, Doğu Anadolu vilayetlerinde (Erzurum, Van, Diyarbakır, Harput ve Sivas) uygulanacaktı. Tasarının esası, evvelce Lübnan ve Makedonya vilayetleri için hazırlanmış ve yürütülmüş olan reform tasarılarının bir sentezi idi. Buna göre, söz konusu vilayetler, büyük devletlerinde uygun görmesi ile, Padişah tarafından atanacak Hıristiyan bir genel müfettiş tarafından yönetilecekti. Müslümanlarla Hıristiyanlar belli bir nisbette yönetime katılacaklardı. Bu hususlar, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında ayrı bir antlaşma ile de saptanarak söz konusu reform sorunu, görünürde çözümlenmiş oldu.

Fransa'dan Borçlanma

Yukarıda söz konusu reformlar için olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda diğer konularda yapılacak yeni düzen hareketler için de paraya ihtiyaç vardı. Fakat ne İngiltere, ne de Almanya bu sıralarda Osmanlı İmparatorluğu için keselerinin ağzını açmayı düşünmüyorlardı. Bir defa daha Fransa'ya başvurulması gerekiyordu. Maliye Nazırı Cavit'in aracılığı ile ve uzun görüşmelerden sonra, 15 Nisan 1914'te, yani Dünya Savaşı'nın başlamasından iki buçuk ay önce, Fransa'dan 35 milyon Türk Lirası (730 milyon Frank) tutarında bir borçlanma yapıldı. Ne var ki, bunun ancak birinci taksidi olan 300 milyon Frank alınabildi. Savaşın başlaması ile geri kalan kısmın ödenmesi durduruldu. Tabii ki, Fransa'dan yapılan borçlanma da büsbütün tavizatsız olmamıştı. Fransa'ya Anadolu ile Suriye'de yeni demiryolları imtiyazları ile Suriye'de Yafa, Hayfa ve Trablus limanlarının yapılması imtiyazları da verilmişti.

Savaş ve Osmanlılar

Önceki sayfalarda belirtilen genel durum, Osmanlıların savaşa girmesine elverişli değildi. Osmanlı Devleti, kendisine çeki-düzen vermek için barışa muhtaçtı. İttihatçılar ve kamuoyu da bunu kavramış bulunuyordu. Cemal Paşa, savaştan yaklaşık olarak bir ay önce bir Fransız gazetesinde yayınlanan demecinde "Kalkınmak için bütün milletlerin yardımına muhtacız, en büyük isteğimiz, Türkiye'nin büyük

devletlerin bölünmüş olduğu iki grubtan hiçbirisi tarafından kendi safına girmek için davet edilmek durumunda kalmamasıdır"[405] demekteydi. Rusya ile Almanya'nın savaşa tutuşmaları üzerine İttihatçıların sözcülüğünü yapan Tanin Gazetesi'nde "Biz Ne Yapacağız" başlıklı bir makalede Osmanlı Devleti'nin savaş dışında kalması ile alakalı düşünce, şu surette belirmekteydi:

"... Balkan Savaşı'nın en çok ve korkunç aşaması olan bu savaştan Osmanlı Hükümeti için en iyi siyaset -Eğer hakkı selamet, der kenar est-[406] ilkesine ayak uydurmaktır"[407].

Ne var ki, Osmanlı Devleti'nin Avrupa savaşının genişlemesi ve bir Dünya Savaşı durumuna girmesi halinde tarafsız kalması, büsbütün elinde değildi. İttihatçılar böyle bir tarafsızlık için daha savaşın arifesinde Üçlü İtilaf Devletleri'ne başvurmuşlar ve olumlu sonuç sağlayamamışlardı. Aynı sıralarda Alman Devletine yaptıkları bir ittifak önerisi de iltifat görmemişti. İstanbul'daki Alman Elçisi Türk ordusunda herhangi bir savaşçı değer görmediği için Enver Paşa'ya Osmanlı Devleti'nin herhangi bir ittifaka girmeyi düşünmektense memleketin ve ordunun ıslahı ile meşgul olmasını tavsiye etmişti. Enver Paşa, sözü edilen ıslahatın, Türkiye'nin dıştan gelebilecek saldırılara karşı bir büyük devlet tarafından korunması ile mümkün olduğunu, bu nedenle de Üçlü Antlaşma'ya girmek istediğini söylemişti[408].

Osmanlı-Alman Antlaşması Görüşmeleri

Avrupa'da olayların savaş doğrultusunda gelişmesi, Alman otoritelerini Osmanlı ittifak teklifini yeni bir açıdan incelemeye zorladı. Yetkililer 1898'de Alman İmparatoru Giyom'un Osmanlı İmparatorluğu'nu ziyareti sırasında kendisini 300 milyon Müslümanın koruyucusu ilan etmesinin sadece ekonomik çıkarlar için söylenmiş olmadığını hatırladılar. Bu söz bir Dünya Savaşı'nda Osmanlı coğrafyasının oynayacağı önemli rolün anlamını da kapsamaktaydı. Böyle bir savaşta Osmanlı İmparatorluğu'nun dostluğu, herşey-

[405] Tanin, 6 Temmuz 1914.

[406] Selamet kenarda kalmaktadır.

[407] Tanin, 9 Ağustos 1914.

[408] Kurat, Akdes Nimet: Türkiye ve Rusya (Elçi Wangenheim'in Jagow'a mektubu, ek. II.) s. 627-628.

den önce Almanya'yı Üçlü Uzlaşma Devletleri tarafından bir çember içine alınmaktan kurtaracaktı. Bundan başka, Osmanlılar, Boğazların bekçiliğini yapmak suretiyle Rusya ile müttefiklerinin bağıntısını kesecek ve Rusya'nın güney sınırlarında devamlı bir tehdit yaratacaktı. Nihayet, Halife'nin Cihat ilan etmesiyle Mısır'da ve Hindistan'da ayaklanmalar çıkarılacak, Büyük Britanya İmparatorluğu, iki canlı noktadan vurulacaktı. Sözün kısası, Osmanlı İmparatorluğu, Almanya'nın doğu hakimiyeti için hem bir kalkan, hem de bir sıçrama tahtası vazifesi görecekti[409].

28 Temmuz'da Avusturya'nın Sırbistan'a savaş ilan etmesi, Alman otoritelerince genel savaşın başlangıç işareti gibi sayıldı. İmparator Giyom (II. Wilhelm) aynı gün Osmanlı Hükümeti ile Rusya'ya karşı bir antlaşmaya varılması için görüşmelerin hızlandırılmasını emrettiği gibi, antlaşmanın dayanacağı esası da şu surette saptamış bulunuyordu: Osmanlı Hükümeti'nin ordusunu Almanya'nın hizmetine koyması halinde, Almanya da Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya'ya karşı koruyacaktı. Sadrazam Sait Halim Paşa görüşmelere girişme yetkisini Padişah'tan almak için Saray'a gittiğinde, bu olayın önemini şu surette açıklamıştı:

".. Başımıza gelen yenilgiler üzerine bir müttefik bulmak için her tarafa başvurduğumuz ve hatta Yunan Devleti'ne kadar müracaat ettiğimiz halde, bir sonuç sağlayamadık. Şimdi Üçlü Antlaşmaya girmek için bir fırsat çıktı. Bu, devletin geleceğini kurtaracaktır. Almanlarla bir savunma antlaşması yapılması hususunda görüşmelere girişmek için bir yetki belgesinin verilmesi gereklidir"[410].

Antlaşma görüşmeleri son derece gizli tutuldu. Sadrazam Sait Halim Paşa, Enver ve Talat Paşalarla Mebuslar Meclisi Başkanı Halil Bey'den başkası bu konuda haberdar edilmemişti. Cemal Paşa ile Cavit Bey'e antlaşma Sadrazam ile Alman Elçisi tarafından imza edildikten sonra (1 Ağustos) bilgi verildi. Sadrazamın "Devletin geleceğini kurtaracaktır" diye güvendiği, aslında ise İmparatorluğun yıkılmasında kesin etkisi dokunacak olan söz konusu antlaşmanın başlıca hükümleri şöyledir:

[409] Fischer, Fritz: A.g.e., s. 122.

[410] Türkgeldi, Ali Fuat: Görüp İşittiklerim, s. 127.

Antlaşma Metni

1. Bugünkü Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki anlaşmazlık karşısında bu antlaşmayı imzalayan iki devlet, kesin bir tarafsızlık gözetmeyi yüklenirler.

2. Rusya'nın fiili askeri tedbirlere başvurması ve bununla Almanya için Avusturya'ya yüklenmeleri bakımından bir düşmanlık durumu yaratılması halinde, bu durum Türkiye için de yaratılmış olacaktır.

3. Türkiye'nin savaşa girmesi halinde Almanya, askeri heyetini Türkiye'nin emrinde bırakacaktır. Türkiye de bu heyetin ordunun sevk ve idaresinde kesin bir etkiye sahip olmasını sağlayacaktır.

4. Almanya, Osmanlı topraklarının tehdid edilmesi halinde ve tehdide uğrayan yerde Osmanlı Devleti'ne silahla yardım etmeyi üzerine alır.

5. İki imparatorluğu bu günkü çatışmadan çıkması ihtimali dahilinde olan devletler arası anlaşmazlıklardan korumak maksadıyla yapılmış olan bu antlaşma, aşağıda zikri geçen yetkililer tarafından imzalanır imzalanmaz yürürlüğe girecek ve aynı karşılıklı taahütlerle 31 Aralık 1918 tarihine kadar yürürlükte kalacaktır[411].

Antlaşmanın Özelliği

Antlaşma, lastikli bir ifade ile yazılmıştır. Ön planda Avusturya ile Sırbistan arasındaki ihtilafta tarafsızlık gözetme söz konusudur. (Madde 1). Bundan sonra, Rusya'nın bu ihtilaf karşısında "fiili askeri tedbirlere" başvurması halinde Almanya'nın ve Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı ortak bir hareket izleyecekleri saptanmaktadır (Madde 2). Oysaki Rusya, 31 Temmuz'da genel seferberlik ilan etmiş, Almanya da bunu fiili askeri tedbir sayarak 1 Ağustos'ta Rusya'ya savaş açmıştır. Osmanlı-Alman Antlaşması ise 2 Ağustos'ta imzalanmakla Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında Rusya'ya karşı savaşa girmesi şartı, imzadan önce gerçekleşmiş demekti. Antlaşmada veya ona bağlı bir askeri protokolle Osmanlı Devleti'nin savaş yüklenimleri belirtilmemiştir. Bunun yerine, Os-

[411] Kurat, Akdes Nimet: A.g.e., s. 630-631.

manlı ordusunun yüksek sevk ve idaresinde Alman askeri heyetinin söz sahibi olacağı saptanmıştır. Antlaşmanın 4. maddesi ile Osmanlı toprakları bütünlüğünün Almanya tarafından korunacağı belirtilmekle beraber, bu korunmanın en geniş bir anlamda, yani bu toprakların tehdid edilmesi halinde ve "tehdid edildiği yerde" işleyeceği ifade edilmiştir. Şu halde Rusya'dan başka herhangi bir devletin saldırısına karşı Osmanlı toprakları, Almanya'nın garantisi altına alınmıştır.

Silahlı Tarafsızlık

Antlaşmanın mürekkebi kurumadan, Almanya, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı savaşa girmesinde direnmeye başladı. Bu direniş, antlaşma hükümleri bakımından haklı idi. Ne var ki, Osmanlılar savaşa girecek durumda bulunmuyorlardı. Çanakkale ve İstanbul Boğazları henüz savunma gücünden yoksundu. Ruslara karşı Kafkasya cephesinde bulundurulan askerin sayısı pek düşüktü. Trakya cephesinde durum farklı değildi. Sözün kısası, Osmanlı ordusu, kuruluş, savaş silah ve gereçleri ve para bakımından Rusya ile savaşı göğüsleyecek durumda bulunmaktan uzaktı. İttihatçı kodamanlar böyle bir durumda savaşa girmenin Osmanlı Devleti için bir intihar demek olacağı ve dolayısıyla Almanya'ya da bir faydası dokunmayacağı noktasında birleştiler. Savaş hazırlıklarının tamamlanması hususunda her şeyden önce vakit kazanmak gerekiyordu. Sonunda Almanlar da bu görüşü kabul ettiklerinden savaşa başlangıç olmak üzere 3 Ağustos'ta Osmanlı Ordusunun seferber edilmesine girişildi. Bu olayın Üçlü Uzlaşma Devletleri üzerinde yapacağı olumsuz etkiyi dikkate alan Osmanlı Hükümeti, gelişmeye başlayan savaşta tarafsız kalacağını duyurdu (4 Ağustos). Seferberliğin başladığı gün Almanya, Fransa; Osmanlı tarafsızlığının ilanından bir gün sonrada İngiltere, Almanya'ya savaş açıyordu (5 Ağustos). Kuşku yok ki Osmanlı tarafsızlığı, savaş hazırlıkları için vakit kazanmak nedenine yaslanmaktaydı.

Osmanlı-Rus Antlaşma Denemesi

Aynı gün Enver Paşa'nın İstanbul'daki Rus Askeri Ateşesi General Leontiyev ile anlaşma görüşmelerine girişmesi de dikkat çekicidir. Aslında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında savunma antlaşmaları geleneği büsbütün yok değildi. III. Selim devrinde Napol-

yon'un Mısır Seferi ile ilişkili olarak ve II. Mahmut devrinde de Kavalalı Mehmet Ali Paşa kuvvetlerinin İstanbul'u tehdit etmeleri üzerine Rusya'nın askeri yardımını sağlayan antlaşmalar yapılmıştı. Fakat bu defa böyle bir antlaşmayı gerekli gösterecek koşullar ortada görünmüyordu. Enver Paşa, Rus Ataşemiliteri ile görüşmelerinde Osmanlı seferberliğinin bir ihtiyat tedbirinden başka bir şey olmadığını, Rusya'ya kuşkuya düşülecek bir yanı bulunmadığını açıkladıktan sonra Osmanlı Hükümeti ile Rusya arasında 5-10 yıllık bir savunma antlaşmasının iki taraf için getireceği çıkarlar üzerinde durmuştu. Önerilere göre, Kafkasya cephesinde Osmanlı kuvvetleri yığınak yapmayacak, Osmanlı ordusu Rus menfaatlerinin Balkanlarda tehdit edilebileceği bölgelerde, Rus çıkarına göre bir davranış takınacaktı. Boğazlar sorunu da dostluk çerçevesinde çözümlenecekti. Rusya'ya sağlanacak bu çıkarlara karşı, Osmanlı Hükümeti, halk arasında prestijini korumak için Adalar Denizi'nde bazı adalarla Batı Trakya'daki Bulgar topraklarından bir bölümünü alacaktı.

İstanbul'daki Rus Elçisi ile Ataşemiliteri, Enver'in bu önerilerinin samimi olduğuna inanmışlarsa da Rus Hariciye Nazırı bu kanıya katılmamıştı. Bu önerilere oyalama maksadıyla katılmıştı[412].

Gerçekte Enver Paşa'nın da bu görüşmeyi vakit kazanmak amacıyla açmış olduğu düşünülebilir, çünkü Almanya ile yapılmış olan antlaşmanın üzerinden henüz üç gün geçmişti. Enver'in Rus temsilcilerine "Osmanlı Devleti Almanya ile herhangi bir antlaşma ile bağlı değildir"[413] demiş olması da Rusların güvenini kazanmak gibi bir maksada dayanmaktaydı. Bu güvenlik Enver için şu nedenlerle önemliydi: 1- Osmanlı-Alman ittifakını perçinlemek, 2- Osmanlı ordusunun seferberliğini tamamlaması ve donatımının ikmali için vakit kazanmak, 3- Çanakkale Boğazı'na yaklaşmakta olan Goben ve Breslau zırhlılarının Boğazı geçmeleri halinde Rusları fazla kuşkuya kapılmaktan kurtarmak.

[412] İbid., s. 230-255; Bayur, Yusuf Hikmet: A.g.e., C. II, K. I, s. 146.
[413] Kurat, Akdes Nimet: A.g.e., s. 231.

İki Alman Zırhlısı

Söz konusu iki Alman zırhlısı olayının Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ve bu suretlede Avrupa Savaşı'nın Dünya Savaşı haline getirilmesi ile sıkı sıkıya bağlantısı vardır. Savaşın başlayacağı günlerde Osmanlı Devleti, iki zırhlı beklemekteydi. Bunlar 1911 yılında bir İngiliz tezgahına ısmarlanmış Reşadiye ve Sultan Osman dretnotlarıydı. 1914 yılı Temmuzu'nda Sultan Osman'ın yapılması sonuçlanmıştı. Ötekisi de sonuçlanmak üzere idi. Gemileri teslim almak için İngiltere'ye Türk denizcileri gönderilmişti. Gemilerin yapımı için gerekli para, halktan alınan iane ile sağlanmıştı. Dolayısıyla kamuoyu gemilerle yakından ilgiliydi ve onları sabırsızlıkla bekliyordu. Ne var ki, son taksitlerin ödenmesi üzerine gemilerin Türk gemicilerine teslim edileceği gün, İngiltere Hükümeti bunlara ambargo koymuştu (1 Ağustos). Bu suretle de Osmanlıların Karadeniz'de Ruslara ve Adalar Denizi'nde Yunanlılara karşı sağlamayı düşündüğü üstünlük ümitleri söndükten başka, gemiler için ödenmiş olan 7 milyon altın lira kadar para da İngiliz kasalarında hapsedilmişti. Halk bu olay nedeniyle İngiltere'ye ateş püskürüyordu. Bu olaydan bir gün sonra Alman-Osmanlı Antlaşması imzalanmış olduğu da bu vesile ile hatırlanmalıdır.

28 Haziran'da Sarayova'da Avusturya taht adayı öldürüldüğü vakit, Goben, Hayfa Limanı'nda bulunuyordu. 10 Temmuz'da kazanlarını tamir ettirmek üzere Adriyatik'ten Avusturya'nın Pola Limanı'na geldi. Onarım işi bittikten sonra 1 Ağustos'ta Brendizi Limanı'nda kömür ikmali yaparken Breslau ile buluştu 3 Ağustos'ta iki zırhlı Cezayir limanlarını bombaladı. Aynı gün Goben süvarisi Amiral Souchon'a Osmanlı-Alman antlaşmasının imzalanmış olduğu haberi verilerek Çanakkale doğrultusunda yol alması emredildi. Bu sırada Cezayir limanlarının bombardımanını öğrenmiş olan Fransız donanması amirali, Alman gemilerinin peşine düşecek yerde Cezayir'den Fransa'ya taşınacak asker birliklerinin güvenliğini sağlamaktan başka bir şey düşünmemekteydi. Malta'da üslenen ve Amiral Milne komutasında bulunan İngiliz filosu ise oldukça garip görünen hareketlere girmiş bulunuyordu: Amiral, daha 30 Temmuz'da, yani savaşın başlamasından önce, Cezayir'deki Fransız asker birliklerinin Marsilya'ya

taşınması sırasında, Goben tarafından yapılacak bir saldırıya karşı Fransız donanmasına yardım etmek emrini almıştı. 4 Ağustos günü, yani Cezayir limanlarının bombalanmasından bir gün sonra, iki kuvvetli İngiliz savaş gemisi Alman gemilerini gördükleri halde henüz Almanya ile İngiltere arasında savaş hali yoktur diye onlarla bir savaşa tutuşmaktan çekindiler. 6 Ağustos'ta Amiral Milne'nin önemli bir filosu, ikinci bir defa daha iki Alman gemisini yakaladı. Ancak, İngiltere ve Almanya arasında artık savaş başlamış olmasına rağmen onlara yine ateş açılmadı. Bu suretle Akdeniz'de iki taraf gemilerinin birbirini gözden kaybetmeleri ve tekrar görmeleri ile başlayan kovalamaca, 10 Ağustos'ta Çanakkale Boğazı önlerinde sona ermişti.

Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya 4 Ağustos'tan bu yana söz konusu iki Alman zırhlısının Çanakkale istikametinde yol aldıkları haber verilmişti. Enver, Alman Elçisi'ne zırhlıları Boğazdan geçirebileceklerini de söylemişti. 8/9 Ağustos gecesi de Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı'na "Almanya Hükümeti'nin Goben ve Breslau ismindeki savaş gemilerinin düşmanla savaşa tutuşmuş olması ihtimal dahilindedir. Adı geçen gemiler Boğaza sığınırlarsa kabul ediniz"[414] suretinde emir vermişti. Ne var ki, 10 Ağustos'ta gemilerin Boğazdan geçmek için istedikleri müsaade verilmedikten başka, Kumkale ve Seddülbahir Tabyaları, toplarını Alman gemilerine çevirdiler. Onlar da derhal savaş durumuna geçtiler[415]. Bu olay her halde bir yanlışlık sonucu olmalıydı. Kısa bir müddet sonra, Goben ve Breslau'a geçiş izni verildi. Bir gün sonra da Boğaz Komutanı Emin Paşa emekliye sevk edilerek, yerine Albay Cevat Bey atandı. Bu suretle İngiltere, Osmanlı Devleti'ne Reşadiye ve Sultan Osman savaş gemilerini çok görmüş iken, istemeyerek ve belki de isteyerek iki Alman gemisini hediye etmiş oluyordu. Yukarıda işaret edildiği gibi ele geçirdikleri fırsatlarda İngilizler bu gemileri batırmaya kalkışmış olsalardı ne olacaktı! Hiç şüphesiz gemiler batırılacak, fakat İngilizler de kayıp verecekti. Oysaki Akdeniz'de

[414] Genelkurmay Harb Tarihi Başkanlığı (Resmi yayınlar; Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Cilt II) s. 63.

[415] Chatterton, E. Keble: Dardanelles Dilemma, s. 39.

Fransız deniz kuvvetleri, İngilizlerinkine üstün olduğu için bu üstünlükleri daha artmış olacaktı. İki Alman savaş gemisinin bir kolayını bulup da Osmanlı donanmasına katılması ise Karadeniz Boğazı'nı ve İstanbul'u Rusya'ya karşı koruyacaktı. İngiltere'nin de bundan Rusya hesabına üzülmesi için bir neden yoktu.

Yavuz ve Midilli

İki Alman savaş gemisini Çanakkale Boğazı'ndan içeriye almak, Osmanlı Hükümeti'ni siyasal bir sorunla karşı karşıya getirmişti. Tarafsızlık kurallarına göre Osmanlı Devleti'nin ya 24 saat içinde bu savaş gemilerini kara sularımızdan çıkarması, ya da silahsızlandırarak savaş sonuna kadar bu limanda gözetim altında bulundurması gerekiyordu. Bu iki tedbirde Osmanlı-Alman silahlı antlaşmasıyla çelişmekteydi. İki tedbirden birini yerine getirmek ise Osmanlı tarafsızlığının sonu demek olacak ve Üçlü Antlaşma Devletleri için savaş nedeni sayılacaktı. Nitekim söz konusu devletlerin İstanbul'daki elçileri Sadrazam Paşa'yı görerek olay üzerine dikkatini çekmişlerdi.

Nazırlar Kurulu, gemilerin geçici bir zaman için ve aldatmaca kabilinden olarak silahsızlandırılmaları için Alman Elçisi ile görüşmelere girişti. Elçi buna yanaşmadı. Almanya'nın Osmanlı Hükümeti'nin tarafsızlık biçimi altında savaşa girmemesini kabul etmişse de, söz konusu gemiler olayı yüzünden kanaatini değiştirmiş olduğunu söyledi. Osmanlı temsilcilerinin direnmesi üzerine de "Gerekirse gemiler İstanbul Limanı'na gelir, İstanbul'u yıkar, yakar, sonra da kendilerini berhava eder"[416] diye kestirip attı. Bu durumda Osmanlılar için savaşa girmek zorunlu görünüyordu. Enver Paşa savaşa girmekten yana; Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Maliye Nazırı Cavit Bey ve Sadrazam ise buna karşı idiler. Nihayet bu çıkmazdan kurtulmak için Alman Elçisi'nin de uygun görmesiyle, bir aldatmacaya başvurulması kararlaştırıldı. Almanya bu iki gemiyi daha önceden Osmanlı Devleti'ne satmış olacak, Çanakkale'ye gelişse, gemilerin teslimi için olacaktı[417] (11 Ağustos). Bunun üzerine Goben'e "Yavuz", Breslau'ya "Midilli" adları verildi ve gemilere Türk bayrağı çekildi. Aslın-

[416] Meclis-i Mebusan Zabıtları, İçtima: 5, Devre 3 (1334).

[417] Cemal Paşa: A.g.e., s. 135.

da bu satış işi bir uydurmadan başka bir şey değildi. Osmanlı Devleti'nin bu gemilerin değerini ödeyecek parası olmadığı gibi onları kullanacak denizleri de yoktu. Ne var ki ticaret, ticaretti.

İki geminin satın alınması olayı İstanbul'da bomba gibi patladı. İttihatçıların sözcüsü Tanin Gazetesi'nde haber üzerine şöyle denmekteydi:[418]

"Büyük Başarı! Yavuz Sultan Selim ve Midilli! Birbirimizi kutlayalım!"

"Almanya'nın Goben ve Breslau gemileri Osmanlı Hükümeti tarafından 80 milyon Mark karşılığı satın alınmıştır. İstanbul halkı için gerçek bayram".

Birkaç gün sonra ise şu haber yer alıyordu[419]:

"Heybeliada önlerinde yapılan kayık yarışları vesilesiyle aralarında Yavuz ve Midilli'nin de bulunduğu Osmanlı donanması bir geçit resmi yaptı. Halkın neşe ve sevinci anlatılacak gibi değildi. Hükümetin savaş hazırlığından herkes emin bulunuyor ve Almanya ile Avusturya'nın galip gelmesini istemeyen hiçbir Müslümana rastlanmıyordu".

Üçlü Uzlaşma Devletleri'nin Kuşkusu

Yavuz ile Midilli'nin Osmanlı donanmasına katılması, Osmanlıların askeri gücünü ve moralini yükseltmiş bulunuyordu. Yavuz ve Midilli Marmara'ya girer girmez Amiral Souchon kendi denizlerinde imiş gibi bir Fransız vapurunun telsizini tahrip etmekten çekinmemişti. Üçlü Antlaşma Devletleri Osmanlı-Alman Antlaşması'ndan habersiz bulunmakla beraber, Osmanlı Devleti'nin Almanlar safında savaşa girmesi ihtimalini hesaba katmaya başladılar. Endişeleri böyle bir savaşta Çanakkale Boğazı'nın ticaret ilişkilerinin önlenmesiydi. Rusya ayrıca Kafkasya'da ve Karadeniz kıyılarında iki yeni cephede dövüşmek zorunda kalacaktı. İngiltere Süveyş Kanalı üzerine yapılacak bir Osmanlı saldırısı ile Hindistan'dan Avrupa'ya taşıyacağı askeri birliklerin ciddi güçlüklerle karşılaşacağını gözden uzak tutmuyordu.

[418] Tanin, 12 Ağustos 1914.

[419] Cemal Paşa: A.g.e., s. 138.

Fransa bu sırada Alman saldırısının ağırlığı altında bulunmaktaydı. Bu ağırlığın hafiflemesi, Rus ve İngiliz kuvvetlerinin tüm olarak Avrupa'da Almanlara karşı dövüşmesi ile mümkün olacaktı. Osmanlıların savaşa girmesi halinde ise bu kuvvetlerden önemli bir kısmı yeni açılacak Asya ve Afrika cephelerinde yerleştirilmiş olacaktı. Bu nedenledir ki, uzlaşma devletleri İstanbul'daki elçileri aracılığı ile ayrı ayrı ve kimi kerede birlikte Osmanlı Hükümeti ile pazarlığa giriştiler. İstedikleri Alman Askeri heyeti üyeleriyle Yavuz ve Midilli'den çıkarılacak Alman subay ve erlerinin memleketlerine gönderilmesi, Çanakkale Boğazı'nın gidiş gelişe açılması, Rus gemilerine hiçbir zaman hiçbir bahane ile kapatılmaması noktasında Rus emellerinin tatmin edilmesi ve Osmanlı Hükümeti'nin savaş sonuna kadar tarafsız kalmayı yüklenmesiydi.

Bahriye Nazırı Cemal Paşa Osmanlı Hükümeti adına İngiliz Elçisi aracılığıyla şu karşıt tekliflerde bulunmuştu: 1- Kapitülasyonların kaldırılması, 2- Yunanlıların ellerine geçirmiş oldukları adaların geri verilmesi, 3- Mısır meselesinin çözümlenmesi, 4- Rusların içişlerimize hiçbir suretle karışmamaları, 5- Osmanlı topraklarının Rusya tarafından yapılacak bir saldırıya karşı İngiltere'nin ve Fransa'nın bilfiil engel olması[420]. Cemal Paşa bu tekliflerin kabul edileceğine ihtimal vermiyorsa da İttihatçı kodamanların birçoğu gibi o da uzlaşma devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nu aralarında bölüşmek gibi bir zihniyete saplanmış olduklarını varsaymıyordu. Oysa bunun en büyük delili Osmanlı Hükümeti'nin Üçlü Antlaşma Devletleri arasına girmek için defalarca yapmış olduğu müracaatın reddedilmesi idi. Nitekim Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını devam ettirmek üzere öne sürmüş olduğu koşullarda aynı nedenle ve çoğunun çözümü ancak savaş sonrasına bırakılmak üzere karşılanabiliyordu.

Alman Baskısı

Uzlaşma devletleri Osmanlıları sürekli bir tarafsızlıkta tutmaya çalışırken Almanlar, bir an önce savaşa girmeleri için zorluyorlardı. Bu konuda Osmanlı-Alman Antlaşması'nın imzalanması ile başlamış olan baskı, Yavuz ile Mi-

[420] Ibid., s. 139.

dilli'nin Osmanlı donanmasına katılması üzerine artmaya başlamıştı. Bu katılmanın fiilen meydana geldiği gün de (10 Ağustos) Alman Genelkurmay Başkanlığı Enver Paşa'ya bir yazı göndermişti. Bu yazıyla Osmanlıların savaşa girerek mümkün olduğu kadar çok sayıda Rus ve İngiliz kuvvetlerini bağlaması ve ayrıca bu memleketlerin yönetimi altındaki Müslümanlar arasında ihtilal çıkartılması hususunda çalışmalarda bulunulması öneriliyordu[421]. 14 Ağustos'ta da Osmanlı Nazırlar Heyeti, savaşa girmek için her şeyden önce seferberliğin tamamlanmasını, Bulgaristan ile Romanya'nın durumlarının açıklanması ve para sağlanması sorunlarının çözümlenmesini gerekli gördüğünü açıklıyordu.

Osmanlı ordusunun iki cephede savaşmasının güçlüğü ve hatta imkansızlığı göz önünde tutularak, Bulgaristan'ın da Osmanlılar yanında yer almasına çok önem verilmekteydi. Alman diplomatları da bu konuda Sofya'da faaliyette bulunmakla beraber, kısa zamanda olumlu bir sonuç sağlanması için Yavuz ile Midilli'nin Karadeniz'e çıkarak, Rus donanmasını batırıp limanlarını yakmasını tavsiye etmekte idiler. Böyle bir durumda Bulgaristan ile Romanya'nın tereddütlerinin sona erip bu ülkelerin harekete geçeceğine inanılmaktaydı (18 Ağustos). Osmanlı Hükümeti bu görüşe katılmadı. Talat Paşa ve Mebuslar Meclisi Reisi Halil Bey'in Bulgarlar ve Romanyalılarla anlaşmak üztere Sofya ve Bükreş'e yaptıkları seyahatten de beklenilen sağlanılamadı. Sofya'da Bulgarlarla ancak bir savunma anlaşması imzalandı[422]. Bükreş'te ise böyle bir belge bile imzalanmaya yanaşılmadı. Yunan diplomatları ile Adaların Osmanlılara geri verilmesi konusunda yapılan görüşmeler de çıkmazda kaldı.

Kapitülasyonların Kaldırılması

Bu başarısızlıklardan doğan durum, Nazırlar Heyeti'nde görüşülmeye başlandığı sırada Alman Kuvvetleri Batı Cephesi'nde Paris'i almak maksadıyla saldırıya geçmiş bulunuyorlardı (3 Eylül). İki gün sonra Osmanlı Hükümeti uzlaşma devletlerinin düşmüş bulunduğu zayıf durumdan faydalanarak kapitülasyonlar sorununun müzakere-

[421] Kresentein, Baron von Kress: Türklerle Beraber Süveyş Kanalına, s. 13.
[422] Genelkurmay Başkanlığı: A.g.e., s. 71.

sini ele aldı. 9 Eylül'de kapitülasyonların kaldırılmış olduğunu yabancı devletler elçilerine bir nota ile bildirildi. Bu olay basın tarafından hararetli yazılarla kamuoyuna duyuruldu. Yabancı devletlere verilen nota, Tanin Gazetesi'nde "Kurtuluş Beratı" ve "Bağımsızlık Günü" başlıkları altında değerlendiriliyordu. İstanbul'da ve memleketin diğer taraflarında törenler ve fener alayları düzenlendi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne İmparatorluğun dört bir yanından kutlama telgrafları yağıyordu[423].

Almanların Köpürmesi

Kapitülasyonların kaldırılması olayı yabancı devletleri bir olup-bitti karşısında bırakmış ve onlarda bomba etkisi yapmıştı. Olay hepsinin çıkarlarını bozmakta ve yüzyıllardan beri Osmanlı İmparatorluğu'nda izledikleri sömürücü siyasetlerine son vermekteydi. Normal durumda bulunsalardı, aralarında kolaylıkla anlaşıp Osmanlı Hükümeti'ni cezalandırmaya kalkışacaklarına kuşku yoktu. Fakat gelişmekte olan Dünya Savaşı ile birbirlerinin boğazlarına sarılmışlardı. Çeşitli surette Osmanlıları kollamaları gerekiyordu. Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalmasını isteyen Üçlü Uzlaşma Devletleri tarafsızlığın devamı şartıyla bu olup-bittiyi de sineye çekecek bir davranış içinde idiler. Ne var ki Almanya, arada bir ittifak anlaşması bulunmasına rağmen, Osmanlı Devleti'ne karşı korkunç bir şiddete kapılmış bulunuyordu. İstanbul'daki elçisi Wangenheim Maliye Nazırı Cavit Bey'e suçlamalar, hakaretler ve hatta tehditler savurmaktan çekinmiyordu. İttifakın bozulmasından, bu olay yüzünden Üçlü Antlaşma Devletleri'nin muhtemelen açacakları savaşta Almanya'nın Türklere yardım etmeyeceğinden söz ediyordu. Elçi, sınır tanımayan hiddetinde bunlarla da yetinmedi. İtalyan Elçisi aracılığı ile altı büyük Avrupa devletinin ortak metinle bir protesto notası üzerinde anlaşmalarını ve bunun Osmanlı Hükümeti'ne verilmesini de sağladı[424]. Aslında Alman Elçisi'nin hiddeti kendi yönünden büsbütün nedensiz de değildi. Osmanlı Hükümeti'nin kendisine danışmadan büyük konularda kendiliğinden karar veremeyeceği

[423] Tanin, 10 Eylül 1914.

[424] Bayur, Yusuf Hikmet: A.g.e., s. 166-170.

hususunda gerek Alman İmparatoru gerekse de Almanya'nın müttefikleri nezdinde bir kanaat yaratılmıştı. Kapitülasyonların kaldırılması gibi son derece önemli bir işte Osmanlıların kendi başlarına buyruk hareket etmeleri, Wangenheim'in diplomatik kariyerini bile yok edebilirdi. Ne var ki olan olmuş, ok yaydan çıkmıştı. Üstelik de Almanya 10 Eylül'de Marne Meydan Savaşı'nı kaybettiği için Osmanlı ittifakına daha da muhtaç duruma gelmişti. Berlin'de Türklerle maraza çıkartmaktansa bir olup-bitti ile onları savaşa sürüklemenin daha akıllıca bir hareket olacağı sonucuna varılmıştı.

Almanlarla Anlaşmazlık

Kapitülasyonların kaldırıldığı gün (9 Eylül) Amiral Souchon'un Osmanlı Donanması Birinci Komutanlığı'na getirilmiş olması bir rastlantı olabileceği gibi bir sus payı (tavizat) olarak da kabul edilebilir. İster sus payı ister tavizat olsun, bu olay Osmanlı-Alman ilişkilerinde ciddi sürtüşmelere yol açtı. Amiral daha önce Alman İmparatoru tarafından Akdeniz'deki Deniz Müttefik Kuvvetleri (Almanya ve Avusturya) Komutanlığı'na atanmış bulunuyordu. Bu nedenle Souchon, yalnız İmparatorundan emir alabileceğini ileri sürerek Bahriye Nazırı Cemal Paşa ile münasebetleri yönünden bağımsız olarak hareket etmede direniyordu. Alman Elçisi de Amiral'in bu düşüncesine katılmaktaydı. Cemal Paşa ise Osmanlı donanmasını yönetme hususunda Souchon'a verilmiş olan yetkiyi ancak Osmanlı çıkarlarına uygun olarak kullanabileceğini hatırlatmıştı. Nazırlar Heyeti 20 Eylül'de yaptığı bir toplantıda Cemal Paşa'dan yana çıktı. Souchon'un donanmayı Karadeniz'e çıkarıp olup bittiler yaratmasını önlemek için tedbirler düşünüldü. 21 Eylül'de Souchon, komutasındaki bütün savaş gemilerini Kara Deniz'e çıkarmaya kalkıştı. Cemal Paşa'nın Amirale geri dönmesi hususundaki emri üzerinde de Souchon, kendisine Bahriye Nazırı'nın değil, Genel Karargahın emir verebileceğini bildirdi[425]. Hiç şüphe yok ki, Amiral hareketlerindeki özgürlüğü Enver Paşa'ya borçluydu. Harbiye Nazırı ve Genelkurmay Başkanı olan Enver, adeta kayıtsız ve şartsız denecek kertede Alman yanlısıydı. Sırasında Nazırlar Heyeti'nin kararlarını almayı ge-

[425] İbid., s. 90.

rekli görmeyerek veyahut bu heyetin vermiş olduğu kararları aşarak Almanlarla ilişkilerde bulunmaktaydı.

Almanlar ve Enver Paşa

Enver'in bu davranışı ile ilgili olarak savaş esnasında onunla çalışmış olan von Kress şöyle demektedir:

"...Biz Almanların Enver'e Üçlü Antlaşma Devletleriyle olan ittifaka bağlılığındaki sarsılmaz sadakati ve bu işte karşılaştığı bütün engellere büyük bir direnme ile karşı gelmiş olması dolayısıyla şükran borcumuz vardır. Enver, herkesten önce antlaşma devletleri savaş hareketlerinin yönteminde bir tek başkomutanlık gereğini açık olarak kavramış ve kendi isteği ile Alman sevk ve idaresinin emri altına girmişti... Alman Başkomutanlığı'nın arzularını öyle geniş ölçüde yerine getiriyordu ki, Bazen Türk savaş yönetiminin çıkarlarını ve ihtiyaçlarını yeteri kadar hesaba katmıyor ve bundan dolayı Türk politikacıları ve subayları arasında şiddetli eleştirmelere ve ciddi bir muhalefete çığır açmış oluyordu"[426].

Savaşa Girme Belirtileri

Enver Paşa ile genç subaylar ve politikacılar arasındaki başlıca anlaşmazlık, savaşa girme zamanının saptanması üzerineydi. Enver en kısa zamanda, hatta derhal savaşa girilmesi taraftarıydı. Ötekiler, en az altı ay daha tarafsızlıktan yanaydılar. Eylül ayı sonlarında bazı olayların meydana gelmesi, savaşa yakında girileceği izlenimini uyandırmaya başlamıştı.

27 Eylül'de, Çanakkale Boğazı önünde beklenmeyen bir olay gelişti. Boğazlardan çıkışları kontrol etmek üzere nöbet tutmakta bulunan İngiliz savaş gemileri, Boğazdan çıkmak isteyen bir Osmanlı torpidosunu geri dönmeye zorladılar. Bunun üzerine, Osmanlı Komutanlığı Boğazı torpil döşemek suretiyle tamamen kapattı ve yabancı ticaret gemilerine gidiş-geliş yasaklandı. Bu yasaklama daha önceden savaş gemileri için yapılmıştı.

5 Ekim'de Enver Paşa, Amiral Souchon'a Osmanlı filosunu talim yaptırmak maksadıyla Karadeniz'e çıkartmak müsaadesini verdi.

[426] Kresenstein, Baron von Kress: A.g.e., s. 11.

20 Ekim'de Almanya, Osmanlı İmparatorluğu'na savaş için kullanılmak üzere 5 milyon Türk lirası tutarında borç para verdi. Aynı gün Enver, Alman Genelkurmay Başkanlığı'nın Türk komutanlara haber vermeden, Genelkurmay Başkan Vekili Bronzart'a hazırlattığı bir savaş planının yürütülmesi için Alman Genelkurmay Başkanlığı ile görüş birliğine vardı. Bu planın birinci maddesi, savaşa nasıl girileceğini saptamaktaydı: "Filo, savaş ilan edilmeksizin Karadeniz'deki Rus filosunu batırarak deniz üstünlüğünü kazanacaktır. Harekete geçme zamanı Amiral Souchon'a bırakılmıştır"[427].

Savaş Kararı

24'Ekim'de Alman Elçisi Wangenheim, Sadrazam Sait Halim Paşa, Enver, Talat ve Cemal Paşalarla Mebuslar Meclisi Reisi Halil Bey'in şerefine özel bir öğle yemeği verdi. Yemekten sonra yapılan görüşmelerin savaşa girme konusunda toplandığı ve bir karara varıldığı, Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın hatıralarında şu notlardan anlaşılmaktadır: "..Elçi Wangenheim'in öğle yemeğinden sonra, akşama sabaha savaşa girmekliğimiz ihtimal içinde olduğundan, artık Fransız ve İngiliz elçileriyle ilişkimi kesmeye başlamıştım"[428].

Souchon'a Verilen Savaş Emirleri

Aynı 24 Ekim gününde elçinin yemeğinden önce veya sonra, Osmanlı donanmasının Karadeniz'de yapacağı hareketlerle ilgili emirler çıkarılmıştı. Enver Paşa'nın vermiş olduğu yazılı kısa emir şöyledir:

"Türk filoları Karadeniz'de ve zor kullanmak suretiyle hakimiyet kazanmalıdır. Rus filosunu arayınız ve nerede bulursanız, savaş ilan etmeksizin hücum ediniz"[429].

Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın "Bütün Gemi Komutanlıklarına" başlıklı emri de şöyledir: Donanmamızın Birinci Komutanlığı'na atanmış olan Amiral Souchon tarafından donanmanın talimi için Karadeniz'de bulunduğu sırada verdiği her çeşit emire harfi harfine uyulmasını ve bu hususta katiyen te-

[427] Genelkurmay Başkanlığı, A.g.e., s. 76.
[428] Cemal Paşa: A.g.e., s. 146, Not. 1.
[429] Bayur, Yusuf Hikmet: A.g.e., s. 234.

reddüt gösterilmeyerek emirler gereğinin her türlü haller ve şartlar dairesinde yapılmasını isterim"[430].

Enver Paşa'nın vermiş olduğu gizli emirdeki anlam açıktı: Bu, savaş ilan etmeksizin Rusya ile savaşa tutuşmaktan ibaretti. Cemal Paşa'nın buyruğunda ise bu husus, "talim" sözcüğü ile maskelenmişti. 25 Ekim'de toplanan Osmanlı Nazırlar Heyeti, söz konusu emirlerden habersiz olarak savaşa girmek konusunu tartışmıştı.

Cavit Bey, daha altı ay beklemek hususundaki eski fikrini savundu. Sadrazam, müteredditdavrandı. Enver ve Cemal Paşalar ile öteki nazırlar, savaşa hemen katılmak fikrinde idiler. Enver Paşa, artık Amiral Souchon'un Karadeniz'e çıkmasını önleyemeyeceğini, Üçlü Antlaşma Devletlerinin Yavuz ile Midilli'yi Osmanlı gemileri saymadıklarından, Boğazlardan çıktıkları takdirde düşman muamelesi göreceklerini ifade etmiş olduklarını hatırlattı. O vakte kadar savaşa geç katılmaktan yana kalmış olan Cemal Paşa da Enver'i destekleyerek donanmanın Karadeniz'e çıkmasında direndi. Cemal Paşa'ya göre, Amiral Souchon, Rus donanmasından bir saldırı gelsin veya gelmesin, kendisi buna saldıracak ve bu suretle savaş sebebi yaratılmış olacaktı. Dolayısıyla savaşa katılmak zorunluluğu doğacaktı. Nihayet, Cavid'in fikrinde ısrarına, ve Sadrazam'ın kararsızlığına son vermek için Halil ile Hafız Hakkı beylerin savaş zamanının geciktirilmesi hususunda görüşmelerde bulunmak üzere Berlin'e gönderilmelerine, ve donanmaya ait meselelerin Başkumandanlık vekilliğinin sorumluluğuna bırakılmasına, fakat savaşa meydan verecek hallerden de kaçınılmasına karar verildi[431]. Bu kararın alınmasından bir gün sonra Alman Elçisi, Enver ve Cemal Paşaların emirlerine uygun bir talimatla Amiral Souchon'a hemen denize açılmasını ve bütün vasıta ve kudreti ile çarpışmasını bildiriyordu.

Karadeniz'de Ruslarla Çarpışma

27 Ekim sabahı Amiral Souchon, aralarında Yavuz ile Midilli'nin de bulunduğu 11 parçadan kurulu Osmanlı filosu ile sözde talim yapmak maksadıyla Karadeniz'e çıkıyordu. Aynı gün İttihatçıların

[430] Genelkurmay Başkanlığı, A.g.e., s. 73.

[431] Cemal Paşa: A.g.e., s. 147-149.

sözcülüğünü yapan Tanin Gazetesi'nde Üçlü Uzlaşma Devletleri tarafından Rus donanmasına Boğazlar etrafında hareketlere girişmek konusunda hak tanınmış olduğu yolunda bir haberin çıkması oldukça anlamlıydı. 29 Ekim'de Osmanlı donanması ile Rus kuvvetleri arasında Karadeniz'de bir çatışma meydana geldiğine dair Alman Elçiliği aracılığıyla ilk haberler gelmeye başladı. Daha sonra Ordu Komutanlığı'ndan verilen bilgiye göre, çatışma şöyle olmuştu:

"Osmanlı donanması talim ve manevraları ile meşgul bulunduğu sırada, Rus filosu tarafından gözetlenmiş ve talim hareketleri bozulmuştur. 29 Ekim'de de aynı filo düşmanca hareketlere girişmiştir. Bunun üzerine Osmanlı donanması karşıt hareketlere geçmiş, Purut adlı mayın gemisi batırılmış, bir torpido hasara uğratılmış, bir kömür gemisi ele geçirilmiştir. Daha sonra Odessa ve Feodosya Novorossisk'deki askeri tesisler bombardıman edilmiş, petrol depoları ve telsiz-telgraf istasyonları tahrip edilmiş, bir ganbot hasara uğratılmıştır".

Karadeniz Çarpışmasının Tepkisi

29 Ekim'de Karadeniz'de Osmanlı donanması ile Rus savaş gemileri arasındaki çarpışma haberi, İstanbul'da farklı tepkilerle karşılandı. Alman Elçiliği ve askeri heyeti üyeleri, eninde sonunda amaçlarına ulaşmışlardı. Bu olay ile Osmanlı Devleti'nin savaşa girecceğini kesin saydıklarından, sevinç içindeydiler. Alman askeri heyeti başkanı Liman Paşa bu sevincini "Tanrıya şükür!"[432] diye ifade etmekten bile çekinmemişti. Savaştan yana olan Osmanlı nazırlarından Enver neşeli, Talat ve Cemal Paşalar ise ustalıkla ve ihtiyatla sevinçlerini gizlemeye çalışmakta idiler. Cemal Paşa'ya göre ordunun sevinci de sonsuz derecede idi.

Başta Sadrazam Sait Halim Paşa ve Maliye Nazırı Cavit Bey olmak üzere kimi nazırlar, olayı olumsuz karşılamışlardı. Sait Halim Paşa, İttihatçı kodamanlarına "Memleketin hayatı ile oynuyorsunuz!" diye çıkışmış, ertesi gün bayram törenine katılmamış ve Sadrazamlıktan çekilmeye bile kalkışmış, bu kararından

[432] Bayur, Yusuf Hikmet: A.g.e., C. III, K. 1, s. 241.

ancak Padişah'ın aracılığı ile vazgeçmişti. Sait Halim Paşa bunu şöyle anlatmıştı:

"Padişah kendisi ile gizli görüşmek üzere beni çağırdı. Gittim. Olaydan ve çekilmemden üzüntü duyduğundan söz açarak "Beni ancak siz tanırsınız, sizi de ben tanırım. Sizin varlığınızla teselli buluyorum. Siz çekilirseniz ben kime söz anlatırım. Böyle tehlikeli bir günde beni, şunun bunun elinde bırakamazsınız. İstifanızı geri almanızı rica ederim" dedi ve yüzümü öptü. Padişah'ın bu iltifatlarından çok duygulandım ve istifadan vazgeçtim"[433].

Sait Halim Paşa savaşa girilmesini önleyebileceği ümidini henüz yitirmiş değildi. 30 Ekim'de Nazırlar Heyeti'nde ve aynı günün akşamı İttihat ve Terakki Genel Merkezi toplantısında Hükümetin, Karadeniz çarpışması üzerine tutacağı yol görüşüldü. Sait Halim Paşa her iki toplantıda, Osmanlı Devleti için fetihler yapmak siyasetinin söz konusu olamayacağını, memleket selametinin barışa bağlı bulunduğunu belirtti. Cavit, savaşı önlemek hususunda başvurulacak en etkili tedbirin Alman kara ve deniz komutan, subay ve erlerinin memleket dışına çıkarılmasından ibaret bulunduğunu öne sürdü. Enver ve Cemal, bu tedbire Almanya ile aralarındaki antlaşmanın engel olduğunu söylediler. Yavuz ile Midilli'ye komuta edecek uzman kişilerin, Osmanlı bahriyesinde bulunmadığı noktasına da dikkati çektiler. Bununla beraber, her ikisi de Karadeniz olayından önceden haberdar olmadıklarını yeminle temin etmişlerdi. Olay ile bu yeminli teminat arasında bir çelişme görülürse de gerçek şudur: 20 Ekim'de Amiral Souchon'a yukarıda görüldüğü gibi donanma ile Karadeniz'e çıkmak zamanının saptanması ve savaş açmaksızın Rus filosuna saldırması yetkisi verilmişti. Emrin yerine getirileceği gün, Enver ve Cemal Paşalar tarafından bilinmemekte idi. Bundan başka, verilen emirde Rus sahillerinin bombardıman edilmesi hususunda da bir kayıt yoktu. İttihat ve Terakki Genel Merkezi çoğunluğu savaşa hemen girilmesinden yana değildi. Barışın kurtarılması ümidiyle Rusya'ya bir nota verilmesine karar verildi.

[433] İnal, Mahmut Kemal: A.g.e., C. XII, s. 1898.

Rusya'ya Verilen Osmanlı Notası

31 Ekim'de Rusya'ya verilen notada, Karadeniz çatışması hakkında özür belirtildikten sonra, çatışmaya Rus filosunun sebep olduğu, Osmanlı Hükümeti'nin tarafsızlığını devam ettirmek istediği, bu maksatla donanmasını geri çektiği ve bir daha Karadeniz'e çıkmasına müsade edilmeyeceği, buna karşılık, Rusya'nın da Karadeniz'de düşmanca hareketlerden sakınacağının ümit edildiği ifade edilmişti. Sadrazam Sait Halim Paşa ayrıca İngiliz ve Fransız elçileri aracılığıyla sözlü olarak Karadeniz olayı hakkında bir araştırma yapılmasını da önermişti.

Rusya da 1 Kasım'da Osmanlı notasına karşılık verdi. Bunda Karadeniz çatışmasına Rus savaş gemilerinin sebep olduğu iddiası reddedilmekteydi. Ayrıca, fiili olarak savaşın artık başlamış olduğu, bu durumda Osmanlı Hükümeti görüşmelere girmek istediği takdirde de her şeyden önce, Osmanlı ordusu hizmetindeki Almanların 24 saat içinde geri gönderilmesi gerektiği öne sürülüyordu. Osmanlı Hükümeti bu istekleri kabul etmeye yanaşmadı. Osmanlı notası, savaşı önlemek maksadıyla verilmişti. Oysaki Rusya, savaş durumunun fiilen başlamış olduğunu kabul etmekteydi. Böyle bir durumda, Almanları memleket dışına çıkardıktan sonra ve Almanlarla yapılmış olan ittifakı bozduktan sonra Ruslarla barış görüşmelerine girişmek, onların her isteğine katlanmak demek olacaktı.

Rusya'nın Savaş Açması ve Amaçları

Osmanlı notasının Rus başkentine gönderildiği gün, Rus Elçisi İstanbul'dan ayrılmış ve Rusya ile siyasal ilişkiler kesilmiş bulunuyordu. 1 Kasım'da Ruslar Kafkas sınırında düşmanca hareketlere giriştiler. 2 Kasım'da Çar II. Nikola bir bildiri ile Osmanlılara karşı savaşın başlamış olduğunu Rus milletine duyurdu. Bildiride savaş sorumluluğu Osmanlılara yükletilmekte, Türkler, Hıristiyan dininin ve bütün Slav kavimlerinin eski ezicisi olarak gösterilmekte idi. Bildirinin son satırlarında "Karadeniz kıyılarında da ecdat vasiyeti olan Rus emelleri gerçekleştirilecektir"[434] denilmekteydi. Herkesçe bilinen bu emeller İstanbul ve Boğazların Rusya'ya kazandırılmasından ibaret-

[434] Kurat, Akdes Nimet: A.g.e., s. 247.

ti. Rusya, bu konudaki görüşünü son olarak Şubat 1914'te, yani Karadeniz çatışmasından dokuz ay önce saptanmıştı. Rus Hariciye Nazırı ile Genel Kurmay Başkanı tarafından hazırlanan ve Çar'ın kabulü ile perçinlenen bu görüş, şöyle idi:

"Bugünkü siyasal durum, az çok yakın bir gelecekte Türkiye'nin parçalanıp dağılmasını sonuçlandıracaktır. Bu bakımdan Boğazlar sorunu ile ilgili vaziyetimizi kararlaştırmalıyız. Boğazlar hakkında bizim tarihsel amacımız, buralar üzerinde egemenliğimizi kurmaktır. Boğazlar sorununu bir Avrupa genel savaşı sırasında çözümlememiz ihtimali çok kuvvetlidir"[435].

İngiltere ile Fransa'nın Savaş Duyuruları

Osmanlı notası Rusya'ya verildiği gün bilgi edinmeleri için İngiltere ile Fransa'ya da bildirilmiş ve Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalmak istediği hususunda da teminat verilmişti. Bundan olumlu bir sonuç sağlanamadı. Rusya ile görüş birliği halinde olan İngiliz ve Fransız elçileri de 1 Kasım'da İstanbul'dan ayrıldılar. 5 Kasım'da da İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'ne savaş açtılar. 9 Kasım'da Londra Belediye Reisi Lord Asquith, Çar Nikola'nın bildirisinden şiddet bakımından geri kalmayan demecinde "Silaha sarılan Türkiye'nin silahla mahvolacağını ve şimdiden mezarını kendi elleriyle kazmış bulunduğunu" ifade etti. Fransa'ya Rusya ile İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu yok etme maksadını açığa vuran bu demeçlere sükunetle katılmaktan başka yapılacak bir şey kalmamıştı.

Osmanlı Devleti'nin Savaş Duyurusu

Yukarıda açıklandığı gibi 2 Kasım'da Rusya ile savaş başlamış, İngiltere ve Fransa ile de siyasal ilişkiler kesilmişti. Aynı gün toplanan Nazırlar Heyeti'nde Osmanlı Devleti ile Uzlaşma Devletleri arasında savaş durumunun mevcut bulunduğu saptandı. Posta ve Telgraf Nazırı Oskar Efendi, Ziraat ve Ticaret Nazırı Süleyman Elbustan Efendi, Nafia Nazırı Çürüksulu Mahmut Paşa savaşa karşıt oldukları için hükümetten çekildiler. Toplantıda bulunmayan Maliye Nazırı Cavit Bey de aynı nedenle, sonradan görevinden çekildi. Sadrazam Sait Halim Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa,

[435] Akçoraoğlu, Yusuf: Türk Tarih Encümeni Mecmuası, No. 10, s. 229.

Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Dahiliye Nazırı Talat (Paşa) Bey'in onayıyla, Şükrü Bey, Posta ve Telgraf Nezareti'ne getirildi. Dışarıdan da Prens Abbas Halim Paşa Nafia Nezareti'ne, Ahmet Nesimi Bey Ziraat Nezareti'ne atandılar. Bundan sonra Hükümet "Tanrı'nın inayetine, Peygamber'in yardımına ve Padişah'ın talihine" güvenerek savaşı kabul etme zorunluluğuna dair bir mazbata düzenleyerek Padişah'a sundu. Ayan ve Mebuslar Meclisleri savaş durumunu çoğunlukla onaylayıp Hükümet'e güvenoyu verdiler. 11 Kasım'da Üçlü Antlaşma Devletlerine savaş açıldı.

Bu suretle Osmanlı Devleti, başlamasında hiçbir sorumluluğu bulunmadığı Dünya Savaşı'na girmiş, daha doğrusu sürüklenmiş bulunuyordu. Bu savaşa girmemek için savaş arifesinde Üçlü Uzlaşma Devletleri yanında topraklarının güvenliği için aradığı garantiyi bulamayınca, Almanya ile bir savunma ittifakı yapmak zorunda kalmıştı. Bu ittifak antlaşmasında yeni fetihler yapmayı öngören herhangi bir hüküm yoktu. Osmanlıların savaş sonrasına kadar tarafsız kalmaları Osmanlılar için bir kurtuluş yolu değildi. Üçlü Antlaşma Devletleri'nin galibiyeti halinde, İmparatorluğun yukarıda işaret edilen emperyalist tasarılara uygun olarak paylaşılacağı açıktı. Dolayısıyla Osmanlıların ne istemiş, ne aramış, ne de körüklemiş oldukları Dünya Savaşı'na girmeleri bir nefis savunmasından başka bir şey değildi.

Cihad

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da başlamış olan savaşa katılması ile, bu savaş Asya ve Afrika'ya da bulaşmış oluyordu. Rusya, İngiltere ve Fransa, tarihte ilk defa olarak Osmanlılara karşı birleşmiş bulunuyorlardı. İttihat ve Terakki Hükümeti bu savaşın Osmanlılar için bir ölümkalım anlamı taşıdığını kavramış bulunmaktaydı. İmparatorluğun savaşa bütün gücü ile katılması zorunlu idi. Bunun için de, her şeyden önce, savaşa bir renk verilmesi gerekiyordu. Duygular ve düşünceler bu renk üzerine yoğunlaşmaktaydı. Bunun için de düşmanlara "Cihad-ı Ekber" açılmalı idi.

Cihad, dinsel bir örgüttür. Müslümanların, Müslüman olmayanlara karşı kimi koşullara göre açtığı bir savaştır. Halifenin buyruğu olan bu savaşa bütün Müslümanların can, mal ve moral

varlıklarıyla koşmaları ve Müslümanlığın yüce ülküsü uğrunda savaşmaları, dinlerinin emrettiği kutsal görevdir.

Sultan V. Mehmet, ordu ile donanmaya hitaplı 11 Kasım günlü bildirisinde, Üçlü Uzlaşma Devletleri ile başlayan savaşın nedenlerini ve amacını anlatırken, Cihad'dan da söz açıyordu. Bildiride İngilizlerin Çanakkale ile Akabe'de, Rusların da Kafkasya'da Osmanlı yurduna saldırdıkları işaret edilmekte, Rusya'nın ayrıca yüzyıllardan beri Osmanlı İmparatorluğu'na karşı zararlı hareketleri anlatılmaktaydı. Bu nedenle yurdu, kutsal yerleri (Mekke ile Medine) ve üçyüz milyon Müslümanın hayat ve varlığını korumak için fetva verildiği ve Cihad açılmış olduğu bildirilmekte idi. Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın silahlı kuvvetlere "Arkadaşlar!" diye başlayan bildirisi, baştan sona kadar dinsel bir çağrı idi:

"Hepimiz düşünmeliyiz ki, başımızın ucunda Peygamberimizin ve Sahabe-i Güzin Efendilerimizin ruhları uçuyor. Şanlı babalarımız, başlarımızın ucunda ne yapacağımıza bakıyor. Eğer onların hakiki evladı olduğumuzu göstermek, bizden sonra geleceklerin lanetlerinden kurtulmak istersek çalışalım. Zincirler altında bekleyen 300 milyon İslam ve eski vatandaşlarımız hep bizim zaferlerimiz için dua ediyor. Ölümden kimse kurtulamayacaktır. Ne mutlu ileri gidenlere, ne mutlu din ve vatan uğrunda şehit olanlara. İleri, daima ileri ki zafer şan, şahadet, cennet hep ileride, ölüm ve zillet geridedir. Mübarek ve mukaddes şehitlerimizin ruhuna Fatiha!

Padişahım çok yaşa! Enver"[436].

Fetva

Padişah bildirisi ordu ile donanmaya sesleniyordu. Fetva ise bütün İslam alemine bir çağrı idi. Bu nedenle Türkçe'den başka Arapça ve Farsça olarak da yayımlanmıştı[437]. Şeyhülislam Hayri Efendi'nin imzasını taşıyan ve beş bölümden oluşan Fetva, özet olarak şöyledir:

[436] Tanin, 13 Teşrinsani 1914.

[437] Arapça ve Farsça fetva metinleri için bkz. Bayar: A.g.e., C. I, s. 36, 37, 217-18. Fetvanın fotokopileri tarafımızdan Sayın Bayar'a verilmiştir.

Birinci Bölüm: Müslümanlığa karşı birleşen düşmanların Müslüman memleketlerini ele geçirip Müslüman halkını esir etmeleri halinde, İslam Padişahı'nın Cihad buyurması üzerine genç ve ihtiyar, yaya ve atlı olarak bütün Müslümanların mal ve canları ile Cihad'a katılmaları farz olur.

İkinci Bölüm: Halifelik makamına ve Osmanlı topraklarına saldıran Rusya, İngiltere, Fransa ve onların topraklarında yaşayan, onların yardımlarını alan bütün Müslümanların bu hükümetlere karşı Cihad'a girmeleri farzdır.

Üçüncü Bölüm: Fetvanın bu hükümlerine karşı çıkacak kimseler Tanrı'nın gazabına uğrayacak ve cezalandırılacaklardır.

Dördüncü Bölüm: Müslüman Hükümeti (Osmanlı Hükümeti) ile savaşan sözü geçen hükümetlerin Müslüman halkı, bu hükümetlerin zoru ile de olsa İslam Hükümeti (Osmanlı Hükümeti) askerleri ile savaşmaları Şeriat bakımından kesin olarak haramdır. Katil olurlar ve cehennem ateşinde yanarlar.

Beşinci Bölüm: İngiltere, Fransa ve Rusya ile Sırbistan ve Karadağ'daki Müslümanlar, Müslümanların dostu olan Almanya ve Avusturya ile savaşmaları halinde de azaba uğrayacaklardır.

Fetvanın Tahlili

Fetvanın genel hükümleri, dünyadaki bütün Müslümanlarına Padişah ve Halife'nin açmış olduğu büyük Cihad'a katılmalarını buyurmaktadır. Fetvanın ikinci bölümünde de Cihad'ın Rusya'ya, İngiltere'ye ve Fransa'ya ve yardımcılarına karşı açılmış olduğu belirtilmektedir. Bu devletlerin ve yardımcılarının memleketlerinde yaşayan Müslümanlara da İslam Devleti'nin (bu deyim Osmanlı İmparatorluğu yerine kullanılmıştır) yardımcısı olan Almanya ve Avusturya'ya karşı savaştıkları takdirde, büyük günah işlemiş olacakları hatırlatılmaktadır.

Fetvaya kutsallık vasfı kazandırılması için Kur'an'ın Tövbe Suresi'nin 41. ayeti dayanak olarak seçilmiştir. Tövbe Suresi'nin 41. ayetinde Tanrı'ya başkaldıranlarla antlaşma yapılması hususunda Tanrı iradesinin ne olduğu anlatılması için surenin nazil olduğu belirtilmektedir. Cihad'ın dayandırılması için seçilmiş olan 41. ayet ise şöyledir: "Ağırlıkla, ağırlıksız olarak savaşa düzülün, Tanrı

uğrunda malınızla canınızla vuruşun. Bu sizin için yeydir. Bunu böyle bilin"[438]. Ne var ki, Fetvanın beşinci bölümünde İslam Devleti'nin yardımcısı olarak gösterilen Hıristiyan devletler ile ilgili Kur'an hükümleri Cihad ile çelişmektedir. Şöyleki, Âl-i İmran Suresi'nin 28. ayetinde müminlerin, müminler dışında kalanlardan kendilerine yardımcı seçmeleri yasaklanmaktadır. Kur'an'ın Maide Suresi'nin 51. ayeti ile söz konusu çelişkiyi daha açık olarak göstermektedir. Ayet şudur:[439].

"Ey İnsanlar! Yahudileri de Hıristiyanları da kendinize koruyucu edinmeyin. Onlar ancak birbirlerini korurlar. İçinizden her kim onları kendisine koruyucu edinecek olursa gerçekten o da onlardan olur, çünkü Tanrı kıyıcılara yol göstermez"[440].

Görülüyorki Kur'an Yahudilerle ve Hıristiyanlarla antlaşma yapılmasını yasaklamaktadır. Fetvanın beşinci bölümü ise Avusturya ve Almanya'yı açıkça İslam Devleti'nin yardımcısı olarak kabul ettikten başka, Müslümanların bu iki Hıristiyan devletine karşı savaşmaları halinde büyük günah işlemiş olacaklarını bile saptamaktadır. Önlenmesi imkansız olan bu çelişkinin olumsuz sonuçlarını ortadan kaldırmak için, din bilginleri aracılığı ile ve en çok Arap memleketlerinde olmak üzere bir propagandaya girişilmiş, Alman İmparatoru'nun Müslümanlığı kabul etmiş olduğu, Almanların İslamlığı kurtarmak için savaştıkları düşüncesi yayılmıştır.

Ne var ki, ne Cihad'dan ne de bu propagandadan beklenilen olumlu sonuçların sağlanamadığı, sözde "kutsal" savaşın gelecek bölümlerinde görülecektir.

II. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI SAVAŞLARI

1. SAVAŞ KOŞULLARI

Genel Koşullar

İtilaf Devletleri'nin Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açmalarıyla Avrupa savaşı, Asya ve Afrika kıtalarına da bulaşmış oluyordu. Avrupa savaşının başlaması üze-

[438] Kuran (s. 154), Çeviren: İsmail Hakkı Baltacıoğlu.
[439] İbid., s. 45.
[440] İbid., s. 93.

rine üç ay geçmişti. Almanlarla Avusturyalıların kazanacakları umulan kesin zafer sağlanamamıştı. Osmanlıların savaşa katılması, antlaşma devletlerinde bu zafere hızla ulaşılacağı yolundaki ümitleri arttırdı. Uzlaşma devletlerindeyse, savaşın daha da uzayacağı kanısını kuvvetlendirdi. Zaman bu iki kanıyı da doğruladı. Gerçekte Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu savaş koşulları saldırma savaşından çok direnme savaşı yapılmasına elverişli idi. Coğrafya durumu, insan ve savaş gücü ile ekonomsal bakımdan Osmanlıların konumuna bir göz atıldığında bu koşullar şöyle görünüyordu:

Savaşın başlayacağı sırada, Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzölçümü 2.410.000 kilometre kare idi. Avrupa'da Doğu Trakya ile Başkent İstanbul, Asya'da da Anadolu ve Arap memleketleri Osmanlı buyruğu altındaydı. Afrika'da Mısır ve Doğu Akdeniz'de Kıbrıs, Osmanlı İmparatorluğu'na pamuk ipliği kabilinden bir bağ ile bağlı idiler. Bu iki memleketin gerçek sahibi ve yöneticisi İngiltere idi. Osmanlı toprakları, İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanların topraklarına aşağı yukarı eşitti. Ne var ki, bu genişlik, sınırların uzunluğu ve çarpışılacak cephelerin çokluğu anlamını taşıyordu. Savunulacak sınırların uzunluğu 2000 kilometreydi.

Osmanlı İmparatorluğu, doğusunda İran'la sınırdaştı. İran 1914'te sözde bağımsız bir devletti. Güneyi İngiltere, kuzeyi de Rus nüfuzu altında bulunuyordu. İmparatorluğun bel kemiği olan Anadolu'nun kuzeydoğusunda Batum, Kars, Ardahan ve Artvin, Rusya'nın elindeydi. Karadeniz'de Osmanlılar kadar Rusya da söz sahibiydi. İmparatorluğun güneyinde Basra ve Yemen kıyıları İngiliz saldırılarına açık bulunuyordu. İmparatorluğun batısına gelince, İngiliz donanması, savaş başlayacağı sıralarda Çanakkale Boğazı'nı abluka altına almıştı. Bulgaristan ve Yunanistan tarafsızlıklarını duyurmuş olmakla beraber durumları güven verici değildi. Bulgaristan'ın tarafsızlığı ise Osmanlıların Avusturya ve Almanya ile taşıt bağlantısını kesmekteydi. Sözün kısası, Osmanlı İmparatorluğu savaşa katıldığı sıra kudretli düşmanları Rusya ve İngiltere tarafından çember içine alınmış durumdaydı.

İnsan Gücü

Bu durumda Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşı İmparatorluk sınırları dışına çıkarması ve başarılar sağlaması için her şeyden önce, toprak genişliği ile uygun düşecek bir nüfusa sahip olması gerekiyordu. Oysaki Osmanlı nüfusu ancak 20.000.000 civarındaydı. Kaldıki bu nüfus da ne ırk, ne din, ne de ülkü bakımından bir birlik göstermiyordu. 12,5 milyon Türk yanında 4,5 milyon Arap, 2 milyon Ermeni, 1,5 milyon Rum ve 1,5 milyon da ırksal kaynağı kesin olarak belli olmayan insanlar içeriyordu. Birinci Meşrutiyet'in getirdiği ve İkinci Meşrutiyet'in sürdürmek istediği "Osmanlıcılık" ülküsü bu nüfusu kaynaştırmak yolunda geç kalmış bir hareketti. Irksal topluluklardan her biri için din, ulus anlamındaydı. Bu bakımdan Osmanlı halkı arasında ilk bölünme, Müslüman olanlarla olmayanlar olmak üzere kendisini göstermişti.

Türklerle Araplardan meydana gelen Müslüman topluluğu 11 milyon kadardı ve İmparatorluk halkının çoğunluğunu teşkil etmekteydi. Ne var ki, din bu iki topluluğu birbirine bağlayan siyasal bir değer kazanamamıştı. Türk aydınları içinde sayısı az bir grup İkinci Meşrutiyet'in duyurulmasından bu yana "Türkçülük" düşüncesini işlemeye ve yaymaya koyulmuştu. Bu düşüncenin bir yanı Türk halkını ulusal bilince ulaştırmak, öteki yanıda İmparatorluk dışında kalan Türklerle bir ilişki sağlamaktı. Arap ulusçuluk hareketiyse Türklerinkinden de eskiydi. En azından yarım yüzyıllık bir tarihi vardı. İlkin gizli ve edebi bir cemiyet biçiminde başlamıştı. Bu çalışmaların ilk amacı Arap memleketleri için muhtariyet sağlamaktan ibaretti. Bu aşamadan sonra bağımsızlık davasının başlaması normaldi. Kaldıki, Arap liderlerinden kimileri daha 1913'ten itibaren Osmanlı boyunduruğundan kurtulmak için bir yandan Almanya'ya, öte yandan da İngiltere'ye başvurmaya başlamışlardı[441].

Hıristiyan halkın İmparatorluk kaderi ile ilgisi Araplarınkinden de gevşekti. Ermeniler, Berlin Antlaşması'ndan bu yana gizli cemiyetler kurmak, isyanlar çıkarmak ve yabancı devletlerin

[441] Zein, N. Zein: Arab-Turkish Relations and the Emergence of Arab Nationalism, s. 96-97.

desteğini sağlayarak Anadolu'nun doğusunda muhtar veya bağımsız bir Ermenistan kurdurmak davası peşine düşmüş bulunuyorlardı. Ermeni liderleri, dünya savaşı arifesinde İttihat ve Terakki liderlerinin vatan savunması için kendilerine yapmış oldukları işbirliği önerisini reddetmişlerdi. Niyetleri açıktı: İlk fırsatta davalarını gerçekleştirmek için düşmanla el ele yürüyeceklerdi.

Rumlara gelince, onlarında İmparatorluğun zararına işleyen büyük hayaller üzerine kurulmuş davaları vardı. Rum Patrikhamesi'nin ustalıkla desteklediği bu hayal, İstanbul ile Doğu Trakya'nın ve Batı Anadolu'nun Yunanistan'a bağlanması amacına yönelmişti.

Bu kısa ve genel açıklama gösteriyorki, İmparatorluğun insan gücü sayılan 20 milyonluk nüfusu savaşta yan yana ve el ele yürüyecek bir topluluk olmaktan çok uzaktı. Öyleki Türkler, savaşa girdikleri sırada yalnız uzlaşma devletleri ile değil, aynı zamanda Ermenilerin ve Arapların açacakları iç cephelerde de savaşacaklarını hesaba katmak zorunda idiler.

Savaş Gücü

Bu durumda İmparatorluğun savaş gücü onun kurucusu olan Türk halkına yükleniyordu. "Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Savaşı" başlığı ile yayınladığı eserinde Larcher, Osmanlıların savaş gücünü göstermek için çizmiş olduğu tabloda 4 milyon Arap'ın zararlı olduğunu göstermemişse de, "faydasız" olduğunu yazmıştır[442]. Cihad duyurulmuş olmasına rağmen Müslüman Arapların bu faydasızlığı söz konusu edildikten sonra Hıristiyan halktan ne gibi bir fayda beklenebilirdi! Hıristiyanlar zaten askerlik hizmeti karşılığı bedel vermek hakkına sahiptiler. Bedel vermeyenlerden de askerlik bakımından bir fayda sağlanamayacağı Balkan Savaşı sırasında anlaşılmıştı. Bu nedenle bizim Birinci Dünya Savaşı ile ilgili olarak kullandığımız "Osmanlı Savaşı" deyimi yerine, batılı yazarların "Türk Savaşı" tabirini kullanmaları dikkat çekicidir. Sözü edilmiş savaşta Türk savaşı gücü şu üç elemana dayanmıştır: Türk halkının karakteri, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin otoritesi, Türk ordusunun kudreti.

[442] Larcher, N.: La Guerre Turque Dans la Guerre Mondiale, s. 590.

Türk Halkının Karakteri

Savaşın bütün yükünü taşıyacak olan Türkler üzerine Larcher kitabında şunları yazmaktadır:

"Türkler Anadolu yaylasında yoğun olarak bulunuyorlar. Güneyde İskenderun yönünden Musul'a kadar uzanıyorlar. Orta Asya'dan gelmişler, fakat Anadolu halkı ile karışarak Osmanlı Türkleri adı ile yeni bir ırk meydana getirmişlerdir. Dedelerinin savaşçı karakterini muhafaza etmişlerdir. Başbuğlarına kesin bir itaat gösterirler. Üstün değerde bir fizik ve moral direniş gücüne sahiptirler. İşledikleri toprak parçasına çok bağlı köylüler haline gelmişlerdir. İslamlık onlara kaderciliği aşılamıştı. İnançlarında samimidirler. Köklü ve devamlı taasupları yoktu. Yabancı kışkırtmaları olmadıkça müsamahacıdırlar. Osmanlı İmparatorluğu'nun beş yüz yıl süren savaşlarla dolu devrinde eğitimlerini geliştirip uygarlığı izlemeye fırsat bulamamışlardır. Barışçı, ve aynı zamanda kendilerinden korkulan çiftçi ve asker olarak kalmışlardır."

"Türkler, ulusal karakterlerini korudukları halde, ulusal bilinçlerini geliştirememişlerdi. Yüzyıllar boyunca, anlamını kavrayamadıkları Arapça yazılı din kitabı ile dinsel bir ülkü benimsemişlerdir. Misyonlarını Müslümanlığı korumak olarak kabul etmişlerdir. Yüzde doksanbeşi Türkçe bile okuyup yazmaktan yoksun kalmıştır. Kendilerine hayatın değeri unutturulduğu için ölümü korkunç saymak şöyle dursun, kimi hallerde şirin bile buluyorlardır. Savaşlarda gösterdikleri dehşetli kudretin bir nedeni de budur."[443]

İttihat ve Terakki Otoritesi

Osmanlı savaşının başlarında iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Partisi, Türk halkının karakterini yansıtıyordu. Gerçi üyeleri arasında Türk olmayanlarda vardı. Fakat çoğunluk ve liderler Türk'tü. Parti, önceki bölümlerde de belirtildiği gibi ihtilal ile iktidara gelmiş, çeşitli bunalımlı aşamalardan sonra da zor kullanmak suretiyle iktidarda mıhlanmıştı. Partinin ülküsü, İmparatorluğu parçalanmaktan kurtarmak ve köklü reform hareketleriyle çağdaşlaştırmak idi. Bu yolda her çeşit engelleri ve direnmeyi parçalamak

[443] İbid., s. 19-20.

azminde idi. Parlemento yönetimi görünürde devam ediyordu. Fakat liderleri aracılığı ile sarayı, parlamentoyu, hükümeti ve orduyu denetimi altında bulunduruyordu. Parti liderleri Enver, Cemal ve Talat Paşalardı. Karakterlerinde ortak yönler vardı. Üçü de halk arasından çıkmış ve sivrilmişlerdi. Dedeleri arasında devlet adamı, ayan ve eşraf yoktu. Kendi kendilerini yetiştirmişlerdi. Cessur, enerjik, iradeli ve en ümitsiz durumlarda soğuk kanlı idiler.

Enver Paşa en gençleriydi. 32 yaşındaydı. Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı'ydı. Ayrıca Saray'ın damadı ve Padişah'ın özel yaveriydi. Meşrutiyet'in duyurulmasında, Trablusgarp'ın İtalyanlara karşı savunulmasında, Balkan Savaşı sırasında Kamil Paşa Kabinesi'nin devrilmesinde ve Edirne'nin geri alınmasındaki başarılarıyla orduda ve halk arasında ün salmıştı.

Cemal Paşa, Bahriye Nazırı, Birinci Ordu Komutanı ve İstanbul Muhafızı idi. Askerlik mesleğinde yetişmiş, klasik usullere bağlıydı. Disiplinci ve teşkilatçıydı. Politika kariyerine de yatık idi. Sertlikle uysallığı sırasına göre kullanmasını bilirdi.

Talat Paşa, Dahiliye Nazırı'ydı. Aynı zamanda İttihat ve Terakki Partisi'nin de gizli başkanıydı. Bu partinin kurucularından olduğu için partililer arasında şöhreti ve otoritesi vardı. Teşkilatçılığı, doğruluğu ve yüksek insan meziyetleri ile halk arasında adı yayılmıştı.

İttihatçı liderlerin Sadrazamlıkta gözü yoktu. Bu yerde bulunacak kimsenin de kendilerine gölge yapmasına katlanamazlardı. Bu nedenle Sadrazamlığa Prens Sait Halim Paşa'yı getirmişlerdi. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ailesinden olan Prensin gözü Mısır Hidivliği'ndeydi. İttihatçı liderlerle zaman zaman bozuşmakla beraber amacına ulaşmak için onların suyuna gitmekten başka çıkar yol görmüyordu. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesinden yana olmadığı halde bu yolda liderlerin arkasından sürüklenmekten kendisini alamamıştı.

Ordu (Kuvvetler Toplamı)

Başkumandanlık Vekaleti'nin kayıtlarına göre,[444] seferberlik başlangıcında Osmanlı ordusunun talimli yedek ve muhafız[445] askerleri toplamı

[444] Kazım Orbay Dosyası, T.T.K.

[445] 40 yaşını geçmiş olan askerler.

900.000 idi. Bunlardan savaşın başlayacağı sırada talim görmüş olanlarının sayısı ancak 400.000'i bulmaktaydı. Bu sayı 1915 yılı sonunda 1.290.000, bulunuyordu. Bundan sonra savaş sonuna kadar silah altına çağırılan asker sayısı da 1.500.000'di. Askerlerin tümü 2.850.000'di. Subaylara gelince savaş başında 24.000' den ibaret bulunmaktaydılar.

Top sayısı savaş başlarında 348'i ağır kale topu ile 870 hafif toptan ibaretti. Savaş esnasında bunlara 914 ağır topla 1633 hafif top eklenmişti. Top toplamı 3765'i bulmaktaydı.

Atlı kuvvetlerle deniz kuvvetlerine gelince savaşta etkin bir rol oynayacak seviyede bulunmuyorlardı. Savaş başlarında Hamidiye atlı tümeni bir karikatürden ibaretti. Savaş filosu ise 75.000 tonalito civarındaydı.

Ordu Kuruluşları

Aralık 1914'te Osmanlı Kara Kuvvetleri 4 ordu halinde örgütlenmiş bulunuyordu.

Birinci Ordu dört kolordudan kurulmuş olup, Liman von Sanders'in komutasında idi. Kolordu bölgeleri İstanbul, Edirne, Gelibolu ile Bandırma-Balıkesir'di. Ordunun görevi, Bulgaristan'dan gelecek bir hareketi önlemek ve İstanbul'u korumaktı.

İkinci Ordu, 2 kolorduyu kapsamaktaydı. Cemal Paşa'nın (daha sonra Vehip Paşa) komutasında idi. Kolordular Üsküdar ile Çekmece dolaylarında mevzilenmişti. Ordunun görevi Anadolu yakasını ve Boğazı korumaktı.

Üçüncü Ordu 4 kolordudan ibaretti. Hasan İzzet Paşa komutasındaydı. Bu ordu Kafkas Ordusu diye bilinmekteydi. Kolorduların bölgeleri Erzurum, Hasankale, Pasinler ve Giresun-Samsun'du. Görevi Ruslara karşı hareketlerde bulunmaktı.

Dördüncü Ordu 2 kolordudan ibaretti. İlkin Zeki Paşa komutasında iken Aralık ayından bu yana Cemal Paşa'nın komutasına verilmişti. Kolordu bölgeleri Şam, Kudüs ve Halep'ti. Görevi İngilizlere karşı hareketlerde bulunmaktı.

I. Dünya Savaşı süresince savaş zorunluluğu nedeniyle bu kuruluşlar kimi değişikliklere uğramış ve 5 ordu daha kurulmuş-

tu. Bunlardan 5. Ordu 1915'te Çanakkale'yi, 6. Ordu da Irak'ı korumak için kurulmuştu. 7. Ordu 1917'de Halep'te, 8. Ordu da Gazze'de kuruldu. Bu iki ordunun görevi Suriye yönünde gelişen İngiliz kuvvetlerini durdurmaktı. 9. Orduya gelince, Kafkasya'da 1918'de kuruldu ve Kafkas Ötesi'ni istila etmekle görevlendirildi.

Komuta Heyeti

Balkan Savaşı'ndan sonra, ordudaki komutan ve subay kadrosu gençleştirilmişti. Gençleştirme, Osmanlı savaşının başlayacağı sırada genel karargahtan başlamak üzere ordunun bütün kademelerinde göze çarpmaktaydı. Henüz 33 yaşında olan Enver Paşa Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili, Kaymakam Hafız Hakkı Paşa Başkomutan Birinci Yardımcısı, Kaymakam Nihat Bey de İkinci Yardımcısıydı. Birinci Harekat Şubesi Müdürü Binbaşı Ali İhsan (Paşa), Haberalma Şubesi Müdürü Binbaşı Kazım Karabekir (Paşa), Sevk ve Taşıt Şubesi Müdürü Binbaşı Refik Bey'di. Hepsi düzenli öğrenim görmüştü. Ali İhsan'(Paşa)nın dışında kalanlar kurmay subay idiler. Ordu komutanları da aşağı yukarı aynı kuşaktan kimselerdi.

Hepsi vatansever, cesur ve çalışkan idiler. Bununla beraber Liman von Sanders, von Der Goltz Paşalar gibi Osmanlı hizmetinde bulunmuş komutanların görüşlerine göre askerlikte uzlaşma devri geçmiş olan kimi kusurları vardı. Bunların başında askerlik ilim ve sanatının olanaklarla kayıtlı olduğunu göz önünde bulundurmamaları geliyordu. Geniş savaş plan ve hareketleri hazırlamaktaki maharetlerini bunların gerçekleştirilmesi ile ilgili olanakların hazırlanmasında göstermiyorlardı. Askerlik ilim ve sanatının ayrıntıları ile uğraşmayı küçümsemeleri büyük hata idi. Başka bir hataları da askerlik sevk ve idaresi için benimsemiş oldukları vecizede anlamını buluyordu: "Asker acıkmaz, asker yorulmaz, asker üşümez". Tabiat kanunlarına karşıt olan bu felsefe asker ihtiyaçlarının ihmal edilmesinde kendisini göstermekteydi. Askerlik eğitimine gereği kadar önem verilmez, yiyeceği, giyimi, sağlık durumu ile ilgili tedbirler alınmazdı. Teftişlerde bu yoksullukların mümkün olduğu kadar ve kısa bir müddet için üst komutandan gizlenmesine çalışılırdı. Böyle bir gizlemeyi yapmayan ve yapamayan bir birlik komutanı, daha üst mevkide bu-

lunan tarafından değiştirilirdi. Liman Paşa Çorlu'da yapmış olduğu bir teftiş ile ilgili olarak bu hususu şu suretle belirtmektedir:

"Birlikte teftiş ettiğim adamlardan çoğunun çizmeleri ve ayakkabıları parça parça idi. Birlik komutanı askerlerinin bu ayakkabılarla yürüyemeyeceğini ve gıdasızlıktan da çok zayıf düştükleri için onlara her ne ölçüde olursa olsun bir manevra yaptırmaya kalkışamayacağını bana söyledi. Bu konuda Enver Paşa'ya bir rapor göndererek gerekli önlemleri almasını rica ettim. O da birlik komutanı Ali Rıza Bey'i görevinden attı. Bunu öğrenince Enver Paşa'ya gittim. Kendisine bana gerçeği söyleyen subayların yerinden atılması halinde vazifesini yerine getirmek olanağından yoksun kalmış olacağını söyledim. Enver de bunun üzerine Birlik Komutanını eski görevine iade etti. Bu tek olay ile ordunun yoksulluk beşiğinde uyutulması felsefesine son verilmiş olmadı. Olmadığı için de askerler düşmanla savaştıkları kadar yoksulluk ve sefaletle de savaşmak zorundaydılar"[446].

Yiyecek ve giyim yoksulluğu bu durumda olunca ordunun savaş gereçlerinin yeterli olabileceği düşünülemez. "Uçak, tank motorlu topçu, motorlu piyade veya suvari gibi çağdaş savaş araçları bizim için meçhuldü.. Makinalı tüfek, ağır topçu, haberleşme ve sağlık gereçleri yetersizdi. Taşıt vasıtaları ise ilkeldi. Araba, katır, kağnı, deve gibi şeylerden oluşmaktaydı. Kimi kolordu komutanlarının bile otomobili yoktu"[447].

Ekonomi Gücü

Osmanlı İmparatorluğu Dünya Savaşı'na girmek için askerlik bakımından olduğu gibi ekonomi bakımından da hazırlanmış değildi. Zengin servet kaynaklarını bilgisizlik, teşkilatsızlık ve parasızlık yüzünden değerlendirememişti. Kendileri ile savaşa tutuşacağı memleketler çoktan endüstrileşme yoluna girdikleri halde o hâlâ tarım ekonomisine bel bağlamakta idi. Ne var ki, bu ekonomi de ilkel koşullar içinde emekliyor ve karın bile doyurmuyordu. Her yıl dışarıya satılan tarım maddeleri ancak 4.600.000 lira değerinde, dışarıdan sa-

[446] Sanders, Liman Von: Türkiye'de Beş Sene, s. 18.
[447] Sabis, Ali İhsan: Harb Hatıralarım, C. II, s. 10.

tın alınanlar ise 11.000.000 lira civarındaydı. Endüstriye gelince, devlet, ağır endüstriden tamamıyla yoksundu. Devletin elinde ordu gereçleri için kurulmuş iki fabrika ile yabancıların kurduğu ve işlettiği birkaç iplik ve kumaş fabrikası yanında dile getirilecek bir endüstri yoktu. İmparatorluk halkının başındaki fesinden üstündeki donun bezine kadar yabancılara başvurmak zorunluğu vardı. Dış ticaret, hatta iç ticaret bile yabancıların elindeydi. Bu durumda Osmanlı bütçesi her yıl açık vermekteydi. 30 milyon lira olan gelirden 10 milyonu yabancılardan alınmış borçların faizlerine gitmekteydi. 4 milyon da Harbiye Nezareti'ne verilmekteydi. Oysaki 1914-15 yılı bütçesinde savaş giderleri olarak 19 milyon lira konmuştu. Bu durumda Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefiklerinden yardım görmeksizin yalnız kendi yağı ile kavrularak güçlü düşmanlara karşı savaşması olanaksızdı.

Savaş Cepheleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun yukarıda belirtilen elverişsiz savaş koşullarına sınırlarının genişliğinden doğan ve uzun mesafelerle birbirinden ayrılan cephelerin çokluğu da ekleniyordu. Dünya Savaşı'nın gelişmesine paralel olarak saldırı veya savunma savaş sahneleri haline gelecek olan bu cepheler şunlardı: Suriye ve Irak cepheleri, Ermenilere karşı iç cephe, Boğazlar ve Çanakkale cephesi, Galiçya, Dobruca ve Makedonya cepheleri, Arabistan cephesi.

Savaş Planları

Osmanlı-Alman ittifakının imzalanması ve seferberlik ilanı üzerine bu cephelerde yapılacak asker hareketleriyle ilgili fikirler, raporlar biçiminde hazırlanmaya başlanmıştır. Doğuda İran'ın, batıda Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya'nın tarafsızlıklarını duyurmaları nedeniyle söz konusu cepheleri kapsayan geniş bir savaş planının hazırlanması 1914 yılı Eylül ortalarına kadar gecikmişti. 5-9 Eylül'de Alman ordularının Fransa'ya karşı giriştikleri Marne Meydan Savaşı'nı kaybetmeleri, antlaşma devletlerinin Osmanlı yardımına olan ihtiyaçlarını artırmıştı. Alman Genelkurmayı, Osmanlıların savaşa girmesi için girişimlerini yoğunlaştırmıştı. Osmanlı Başkomutanlık karargahında ve Kurmaylar arasındaysa savaşa derhal girme hususunda düşünce birliği sağlanmamıştı.

Almanların Marne'da yenilmeleri üzerine Sofya Ataşemiliteri bulunan Mustafa Kemal, İstanbul'a gönderdiği raporda Almanlar için Avrupa savaşının artık kaybolmuş sayılabileceğini belirtmişti. Başkomutanlık Vekaleti genel karargahında Enver Paşa'nın yakın yardımcısı bulunan Hafız Hakkı, Ali İhsan ve Kazım (Karabekir) Paşalar da savaşa girmenin hiç olmazsa 1915 yılı ilk baharına kadar ertelenmesinden yana çıkmışlardı. Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa ise 14 Eylül'de Hindenburg'un Tamenberg'de Ruslara karşı kazanmış olduğu zaferin etkisi altındaydı. Savaşın kısa süreceği ve Almanya ile Avusturya'nın kesin zaferi ile sonuçlanacağı düşüncesini kaybetmemişti. Barış masasında kuvvetli söz sahibi olmak için Osmanlıların en kısa zamanda savaşa katılmaları fikrinde idi. 20 Ekim'de Enver Paşa, Başkomutan Vekili'nin vekili bulunan Bronzart Paşa ile yine Başkomutanlık Birinci Şube Müdürü Hafız Hakkı Paşa'dan "Karadeniz'de Osmanlı Rus filolarının bir savaşa sebebiyet verilmeleri halinde ne yapılmalıdır" konusundaki düşüncelerini kendisine yazı ile bildirmesini istemişti.

Hafız Hakkı Paşa'nın Planı

Ali İhsan ve Kazım Paşaların da fikirlerini yansıtan Hafız Hakkı Paşa'nın savaş planı ile alakalı düşüncelerinin sonucu şöyledir: Osmanlı ordusunun eğitim ve savaş gereçlerinin tamamlanması için, savaş ilkbahara ertelenmelidir. Bu müddet içinde Karadeniz'de Osmanlı ve Rus donanmaları arasında bir savaş çıkarsa aşağıdaki hususlar dikkate alınmalıdır[448]:

1. Kafkas sınırında savunmada kalınmalı, atlı kuvvetler sınırı geçerek Rus topraklarına baskınlar yapmalıdır.

2. Geri kalan kuvvetlerimiz, İstanbul dolaylarında barış zamanındaymış gibi savaşa hazırlanmalı ve Boğazlara yapılacak bir saldırıyı püskürtmelidir.

3. Mısır'a karşı iyice hazırlandıktan sonra saldırıya geçilebilir.

Bu düşünceleri ile Hafız Hakkı Paşa Osmanlıların savaşa katılmaları durumunda bir savunma savaşı izlemelerinden yana ol-

[448] İbid., s. 34-35.

duğunu anlatmış oluyordu. Gerçi Paşa, raporun üçüncü maddesinde Mısır'a bir saldırıya geçilebileceğinden söz açıyordu. Fakat bu şarta bağlı idi. "İyice hazırlanmak" söz konusuydu. Bu şartın zaman faktörü bakımından kestirilmesi bir takdir sorunuydu. Hafız Paşa'ya göre anlamıysa zaman kazanmaktan başka bir şey değildi.

Bronzart'ın Planı

Hafız Hakkı Paşa'nınkinden ayrıntılı olan bu planın ana hatları şöyledir[449]:

1. Türk filosu savaş açılmadan Karadeniz'deki Rus filosuna baskın yaparak deniz üstünlüğünü kazanmalıdır.

2. Rusların savaş ilan etmeleri üzerine uzlaşma devletlerine Cihad ilan edilmelidir.

3. Kafkas sınırında Türk Kuvvetleri Rusları oyalamalıdır.

4. Mısır üzerine harekete geçilmelidir (6 hafta içinde hazırlıklar yapılmalıdır).

5. Bulgaristan'ın Türkiye ile işbirliği yapması halinde Osmanlı ordusunun bir kısım kuvvetleri, Bulgarlarla Sırplara karşı yürümeli veya Bulgar hareketini Romanya ile Yunanistan'a karşı korumalıdır.

6. Romanya bizden yana olursa Osmanlı ordusu büyük kuvvetlerle ve Romanya ordusu ile birlikte Rusya'ya karşı yürümelidir.

7. Karadeniz'de üstünlük kazanıldığı ve Bulgaristan ile Romanya'nın dostça tarafsızlıkları sağlandığı takdirde üç-dört kolordu ile Odessa'ya bir çıkartma yapılmalıdır.

Enver Paşa, bu planı yakın Türk yardımcılarından bile gizli tutarak olduğu gibi kabul etmiş, Alman Genel Karargahı'na göndererek onaylatmıştır. Planın en can alıcı yönü birinci maddesinde sırıtmaktadır. Müddet belirtilmiş olmamakla beraber onun ve Almanların Osmanlı İmparatorluğu'nu bir olupbitti ile en kısa bir zamanda savaşa sokmak hususundaki isteklerini yansıtmaktadır. Geri kalan maddelerin genel anlamı ise savaşa girildikten

[449] Genelkurmay Başkanlığı: A.g.e., Kafkas Cephesi, C. 1, s. 92-94.

sonra cephelerde başlayacak hareketlere girişmenin düşmanlara bırakıldığı noktasında toplanmaktadır. Nitekim 29 Ekim'de Osmanlı donanması ile Rus donanması arasında meydana gelen olay üzerine savaş artık başlamış, iki gün sonra da Ruslar Kafkas sınırında saldırılara geçmişlerdir.

2. 1914-1915 YILLARI SAVAŞLARI

2.1. Kafkas Cephesi'nde: Sarıkamış Savaşı

Osmanlı-Rus Sınırı

Karadeniz olayı üzerine Ruslar Anadolu'nun kuzey-doğu sınırında saldırıya başlamışlardı. Bu bölgede Osmanlı-Rus sınırı Ayastefanos (Yeşilköy) ve Berlin Antlaşmalarıyla saptanmış bulunuyordu. Karadeniz'in kuzeyinde bir noktadan hareketle güney doğuya zikzak bir biçimde ilerlemekte olan sınır, Artvin, Oltu ve Baradız'ın güneyinden geçerek bundan sonra daha da güneye kayıp doğuya yönelmekte ve Ağrı'nın doğusunda bir noktada İran sınırına ulaşmakta idi. Ve buna göre de Batum, Ardahan ve Kars da Rusya'da kalmaktaydı.

Birinci Dünya Savaşı'nda bu sınırın ötesinde yani Rus topraklarına ve berisindeki Türk topraklarına yapılacak olan hareketlere "Kafkas Hareketleri" denilmesi, Kafkasya'nın coğrafya alanını pek de karşılamamaktadır. Aslında bu hareketler Kafkasya dağlarının güneyinde ve Anadolu'nun doğusunda yer almaktadır.

Kafkasya'da Osmanlı Amaçları

Osmanlıların Kafkasya'da giriştikleri savaşların amacı üç kademeli olarak gelişecektir: Birinci kademe, 1877-78 Savaşı sonunda Ruslara bırakılmış olan Batum, Ardahan ve Kars'ın geri alınmasıdır. İkinci kademe de daha önceki savaşlarda Ruslara kaptırılmış olan Kafkas halkını ve en çok Müslümanları Rus boyunduruğundan kurtarmaktır. Üçüncü kademeye gelince Hazar Denizi dolaylarında Orta Asya'da yaşayan Türklerle temasa geçerek Pan Turancılık planını gerçekleştirmektir. Bu üç kademeli amaçtan birincisi, aynı zamanda Doğu Anadolu vilayetlerinin savunmasını sağlayan bir nitelik taşıdığından gerçekçidir. İkincisi ve üçüncüsü ise gerçekten çok hayal ürünüydü.

Rus Amaçları

Rusya'nın Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğuna yönelmiş olduğu ve Birinci Dünya Savaşı'nda da yöneltileceği savaşların amacı da üç aşamalıydı. Birinci aşama Doğu Anadolu'yu istila ederek Güneyde İskenderun'dan Akdeniz'e ulaşmak. İkinci aşama Karadeniz'de Trabzon'u aldıktan sonra kıyı yolu ile İstanbul'a kadar uzanmaktı. Üçüncü aşamaya gelince, Doğu Anadolu yönünden ve Dicle-Fırat havzasından Basra Körfezi'ne çıkmaktı. Birinci ve ikinci aşamalarda Rusya, Balkanlarda yaptığı gibi Hıristiyan halkın ve en çok Ermenilerin avukatlığını yapmaktadır. Üçüncü aşamada ise çıkarları İngiliz çıkarları ile çatışmaktadır. Bu nedenle Rusya, uzlaşma devletleri tarafında bulunduğu için bu amaçtan vazgeçmiş gibi görünmekteydi.

Kafkasya'da Rus Kuvvetleri

Dünya Savaşı'nın başlarında Rusların Kafkasya'da önemli kuvvetleri yoktu. Ruslar da Almanlar gibi savaşın kısa süreceğine ve sonucun Avrupa'da alınacağına inanmakta idiler. Rus Başkomutanlığı'na göre İstanbul'a giden yol Berlin'den geçmekteydi[450]. Nitekim aniden Osmanlıların savaşa girecekleri kuşkusunun başlaması üzerine Kafkas ordusuna önem verilmeye başlandı. Ekim ayı sonunda bu ordunun bütün kuvveti, 100 tabur ile 117 bölük ve 250 toptan ibaretti. Bu, insan sayısı itibarıyla 100.000 er ve 15.000 atlı demekti. Bunların dışında geri hizmetlerde ve yedek olarak kullanılacak 150.000 kişilik bir kuvvet de vardı. Savaşın başlayacağı günlerde bu kuvvetlere 4 Ermeni taburu ile 2 Gürcü taburu katılacaktır[451]. Kafkas Ordusu görünürde Genel Vali Varantsov Dashkov komutasındaydı. Gerçekte ise komutan, Kafkasya'yı çok iyi tanıyan Kurmay Başkanı General Yudiniç idi. Genel Vali'nin karargahı ve kurmay heyeti Tiflis'te bulunuyordu. Kafkas ordusunun savaş planı, savunma esasına ve sınır yakınlarında bölgesel saldırı hareketlerine girişmek üzere düzenlenmişti.

Osmanlı Kuvvetleri

Yukarıda da belirtildiği gibi Ekim ortalarına kadar Osmanlı Başkomutanlığı kesin bir savaş planı düzenlememişti. 20 Ekim'de Bronzard tarafın-

[450] Muratoff, Allen: s. 227.
[451] İbid., s. 224.

dan esasları saptanan ve Enver Paşa tarafından kabul edilen savaş hareketleri planında, Kafkas cephesinde Osmanlı ordusunun Rus kuvvetlerini oyalamakla yetineceği belirtilmişti. Bu görev de 3. Orduya verilmişti. 3. Ordu, 8,9 ve 10. kolordularla nizamiye ve yedek suvari tümenleri ve sınır birlikleri ile kale birliklerini kapsamakta idi. Bütün bu kuruluş ve birlikler, savaş başlayacağı sırada sayı bakımından 190.000 insan gücü, 60.000 hayvan, 168 top ve 44 makinalı tüfekle derme çatma birkaç atlı birlikten ibaretti. 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa, Kurmay Başkanı da Gazi Bey'di. Ordugahı da Erzurum'daydı.

Görünürde Osmanlı kuvvetleri Rus kuvvetlerine üstündü. Fakat bu üstünlük ancak sayı ve moral bakımındandı. Kaldıki 190.000 olarak gösterilen askerden eğitim görmüş ve savaşacak durumda olanlar bu miktarın yarısı kadardı. Üstelik de ordu yiyecek-giyecek ve taşıt araçlarından yoksundu. Doğu Anadolu'nun da korkunç kışı başlamak üzereydi. Kar yüksek dağlara düşmüş, derece sıfırın altına inmişti. Bu durumda 3. Ordu Komutanlığı'nın ilk kararı, savunmada kalmaktı.

İlk Rus Saldırıları

1 Kasım'da, Karadeniz olayından üç gün sonra, Rus birlikleri sınır boylarında Osmanlı karakollarına saldırmaya başladılar. 2 Kasım'da General Bergman komutasında önemli Rus birlikleri Karaurgan, Oltu, Kağızman'dan hareket ederek sınırı aştılar. Zivin, Doğu Beyazıt ve Diyadin'i ele geçirdiler.

3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa, Rusların üstün kuvvetlerle büyük saldırıya geçtiklerini sanarak önceki kararını yürütmek üzere birliklerine emir verdi. Buna göre ordunun bütün kuvvetleri Erzurum dolaylarında toplanacak ve Erzurum Kalesi'nden de faydalanarak burada savunma savaşı yapılacaktı. Ne var ki, 4 Kasım'da Rus birliklerinin yürüyüşü yavaşlamamış ve amaçlarının Erzurum istikametinde büyük bir saldırı geliştirmek olduğu yolunda tahminler zayıflamıştı.

Birinci Köprü Muharebesi

5 Kasım'da Hasan İzzet Paşa'ya Genel Karargah'tan Köprü Köy dolaylarına gelmiş olan Rus kuvvetleri üzerine saldırıya geçmesi emri verildi. 6 Kasım'da Rus ve Osmanlı kuvvetleri arasında temas hasıl oldu.

Ertesi günü savaş başladı. Rusların 22 taburuna karşılık Osmanlıların 26 taburu vardı. Ne var ki, Osmanlı birlikleri arasında bağlantı sağlanamadı. Düşman üzerine yürümekte olan Osmanlı birliklerinden kimileri keşif yapamadıklarından baskına uğradı. Eğitimsiz ve disiplinsiz asker, tüfeklerini ve çantalarını bırakarak kaçmaya başladı. Bu durumu düzeltmek için epeyi zahmet çekildi. 8 Kasım'a kadar devam eden muharebede iki taraf da kesin bir sonuç sağlayamadı. Yedekleri bulunmayan düşman birlikleri önceden hazırlamış oldukları savunma mevzilerine çekildiler.

İkinci Köprü Muharebesi (Kasım 9-17)

Hasan İzzet Paşa da düşmanı kovalamak niyetinde değildi. Mevzilerini kuvvetlendirmeye ve yeni saldırı için birliklerine çeki düzen vermeye koyuldu. Enver Paşa ise Birinci Köprü Muharebesi'nin yarattığı olumsuz havayı dağıtmak için de düşmanın kendisini toparlamasına meydan vermemek amacıyla Hasan İzzet Paşa'ya, bütün kuvvetleriyle düşmana saldırmasını ve bir kolordu kadar tahmin edilen kuvvetinin yok edilmesini emretti. Hasan İzzet Paşa böyle bir saldırı için hazırlıklı olmamakla beraber verilen emre uyarak, 10 Kasım'da düşmanın Köprü Köy dolaylarındaki mevzilerine saldırıya geçti. Osmanlı saldırısına Ruslar, bütün kuvvetleriyle karşı koymaya çalıştılar. Osmanlıların iki kolordusu karşısında kuvvetlerinin yüzde kırkını kaybedince geri çekilmeye başladılar. İki yanlarından izlenme devam etmekteydi. Çekilme Azap bölgesindeki eski mevkilerine kadar devam etti. 17 Kasım'da Osmanlıların bu mevkileri de ele geçirmek için yaptıkları saldırılar başarıya ulaşamayınca Hasan İzzet Paşa, savaş hareketlerini durdurmak zorunda kaldı.

Osmanlılarda Memnunsuzluk

3. Ordu'nun Rus kuvvetlerini yok etmekteki başarısızlığı Enver Paşa'yı çok üzmüştü. İttihat ve Terakki Genel Merkezi ile Erzurum, Van ve Trabzon valileri ve Teşkilat-ı Mahsusa (Özel Teşkilat)[452] da üzgün ve Enver Paşa'ya karşı küskündü. Bunlara göre dinamik ve cesur

[452] Rusya'daki Müslümanları ayaklandırmak için Enver Paşa'nın kendisine bağlı kalmak üzere kurmuş olduğu teşkilat.

komutanlarla saldırıya geçildiği takdirde Rus Kafkas ordusu bozguna uğratıldıktan başka Kafkasya bile alınabilirdi. Sözü edilen başarısızlıktan Alman İmparatoru ile Genelkurmayı da her halde hayal kırıklığına uğramıştı. Şöhretini ve mevkiini ataklığına borçlu olan Enver Paşa, şöhretinin yıpranmasına katlanamazdı.

Kafkasya'yı İstila Planı

Bu başarısızlıklardan Kafkasya'yı istila etmek planı canlandı. Gerçi bu düşünce daha öncede tartışılmıştı. Fakat Genel Karargahtaki Türk kurmayları, harekete geçilmesi için Karadeniz'de üstünlük kurulmasını, Bulgaristan yolunun açılmasını ve ilkbahar mevsiminin beklenmesini şart koşmuşlardı. 17 Kasım'dan beri bu şartların gerçekleşmesi bir yana bırakılarak söz konusu planın esasları şu suretle saptandı: Kafkas Rus Ordusu, cepheden 3. Osmanlı Ordusu tarafından tesbit edilecek İran'dan ve Karadeniz'den gönderilecek kuvvetlerle iki yandan sarılacak. İran kuvvetlerinden bir kısmı ile Teşkilat-ı Mahsusa birlikleri Türk yerli halkını ayaklandırarak Rus Kuvvetlerini arkadan vuracaktır. Bu esaslar, Enver Paşa ile Alman yardımcıları arasında tartışıldı ve varılan genel kanı şu oldu: Yapılacak hareketler imkansız olmamakla beraber tehlikelidir. Planın yürütülmesi ile ilgili olarak Wangenheim Alman yüksek komutanlarına şu tavsiyede bulundu: "Arkadaşça fakat ihtiyatlı davranmalı ve bütün sorumluluk Türk Genelkurmayı'na ve en çok Enver Paşa'ya yükletilmelidir"[453].

Sözü edilen planın ilk başarı koşulu gizli tutulmasında idi. Bu nedenle plan, genel karargahtaki görevli Türk kurmaylarının bilgisi dışında hazırlanmıştı. Planın yürütülmesi için gerekli incelemelerin yapılmasına sıra gelince, Hafız Hakkı Paşa plandan haberdar edilerek onayı alındı. 24 Kasım'da Teşkilat-ı Mahsusa'dan Rıza Bey, birliğinin Artvin'i alması planının olumlu gerçekleşeceği yolundaki umutları kuvvetlendirdi. Bir gün sonra Hafız Hakkı Paşa sözde 3. Ordu'nun durumunu incelemek, aslındaysa Enver Paşa planın gerçekleştirme koşullarını bildirmek üzere Mecidiye Kruvazörü ile Trabzon'a gönderildi.

2 Aralıkta Hafız Hakkı Paşa, Köprü Köy'deki karargahında Hasan İzzet Paşa ile görüşerek onu Ruslarla karşı saldırı yapa-

[453] Muratoff ve Allen: A.g.e., s. 224.

bileceğine inandırdı. Oysaki ne Kurmaybaşkanı ne de kolordu komutanları böyle bir saldırıya geçilebileceğine inanmamışlardı. Ordu araç ve gereçlerinin sağlanması şartını öne sürmüşlerdi. Hafız Hakkı Paşa bu hususu sezmiş, her ne bahasına olursa olsun saldırıdan yana olduğu için iki kolordu kumandanlığında kendisine verilmesini istemişti. Henüz bir kolorduya değil, bir tümene bile komuta etmemiş olan Hafız Hakkı Paşa'nın bu isteği Enver Paşa'yı tedirgin etmişti. Kendi düşüncesi ürünü olan bir planın yürütülmesinde Hafız Hakkı'nın kazanacağı bir başarı, Enver'in şöhretini gölgelendirebilirdi.

Enver Paşa 3. Ordu'da

Belkide bu nedenle 6 Aralık'ta Enver Paşa Bronzard Paşa ile Yavuz Zırhlısı'na binerek Erzurum'a gitmek üzere Trabzon yolunu tutmuştu. 8 Aralık'ta Trabzon'da karaya ayak basmış, oradan da Erzurum'a geçerek 13 Aralık'ta 3. Kolordu karargahının bulunduğu Köprü Köy'e ulaşılmıştı. 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa ile yaptığı görüşmeler sonunda girişilecek saldırı hareketleri üzerinde onunla fikir birliğine varmıştı. 17 Aralık'ta da Erzurum'a dönmüştü.

Bu arada yapılacak büyük saldırı hareketleri ile ilgili olmak üzere yüksek komuta heyetinde önemli değişiklikler olmuştur. Enver Paşa'nın eniştesi ve İstanbul Merkez Komutanı Halil Bey, kurulucak bir tümenin başında İstanbul'dan Tebriz yönünde harekete memur edilmişti. Bu tümenin görevi, Tebriz üzerinden Dağıstan'a yürümek, Kafkas İslam memleketlerini Ruslara karşı ayaklandırmak ve 3. Ordu'nun karşısında bulunan Rus ordusunu arkadan vurmaktı.

Genel karargahta Haberleşme Şube Müdürü Kazım (Karabekir) Paşa da İran, Turan ve Hindistan'da faaliyetlerde bulunacak bir başka tümenin başına getirilmişti. Kazım Karabekir'in görevinin ayrıntıları, İran'a yürüyerek Tahran'ı işgal etmek, İran'ı, Rus etkisinden kurtarmak ve mümkünse Türkistan ile Afganistan'da ayaklanmalar çıkartarak bu yerlerde İngilizlerle Ruslara karşı propaganda faaliyetlerinde bulunmaktı. Genel Karargah kurmaylarından Ali İhsan Paşa'ya gelince o da 2. Ordu Kurmay Başkanlığı'na atanmıştı.

3. Ordu'daki değişiklikse şöyleydi: Enver Paşa İstanbul'dan hareket ettiği gün, X. Kolordu Komutanı Ziya Paşa'yı emekliye sevk ederek yerine Albay Hafız Hakkı Paşa'yı atamıştı. Bundan bir müddet sonra da Doğu Anadolu savaş bölgelerini iyi tanıyan IX. Kolordu Komutanı'nı saldırıya aykırı düşüncelerinden ötürü emekliye ayırmıştı. Enver'in bu çalımlı hareketlerinden ürken ve onun ordunun hiçbir ihtiyacını sağlamaya önem vermeden "Ya settar!" diye saldırıya geçmesinden kuşkuya düşen 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa da 18 Aralık'ta "Ben bu hareketleri yürütmeye kendimde kuvvet ve güven görmemekteyim" diyerek[454] istifa etmişti. Bir gün sonra da Enver Paşa, 3. Ordu Komutanlığı'nı üzerine aldı (19 Aralık).

Sarıkamış Savaşı

Enver Paşa'nın girişeceği ve Sarıkamış Savaşı adını taşıyacak olan savaş hareketlerinin amacı 1878'de Ruslara bırakılmış olan Kars, Ardahan ve Batum'u geri almaktı. Bu, fikir bakımından ulusal ve gerçekçi bir amaçtı. Almanlar bunun yerine Odessa'ya bir çıkartma yapılmasını veya Osmanlı kuvvetlerinin Galiçya'ya çıkartılıp Avusturya cephesinde savaşmasını önermişlerdi. Enver Paşa kabul etmemişti. Kabul etmemekte haklıydı, çünkü Ruslar ergeç Kafkasya ve İran'daki durumlarından faydalanarak Doğu Anadolu'yu istila etmeye kalkışacaklardı. Enver Paşa Kafkasya üzerine tarafımızdan yöneltilecek bir savaşta, bu bölgedeki Türk ve Müslüman halkının ayaklanıp, Osmanlılara destek olacağını varsaymaktaydı.

Savaş Koşulları

Savaşa katılacak Osmanlı kuvvetlerinin esasını 3. Ordu teşkil ediyordu. Üç kolorduyu kapsayan bu ordunun savaşa yarar kuvveti 90.000 kadardı. Biri Irak'tan, diğeri İstanbul'dan gönderilecek iki tümenle bu mevcudun 120.000'e çıkartılabileceği düşünülmüştü. Ayrıca Batum civarında da bir çıkartma yapılması da hesaplanmaktaydı. Rus kuvvetlerine gelince, Osmanlı 3. Ordusu cephesi karşısındakiler 60.000 kadardı.

[454] Sabis, Ali İhsan: A.g.e., s. 132.

Osmanlı kuvvetlerinin sayı üstünlüğüne eklenecek başka bir üstünlükleri daha vardı. O da askerin cesareti, yürüyüşe, yoksulluğa katlanma kudreti ve yaptıkları savaşın ulusal nitelik taşıdığı yolundaki kanılarıydı. Ne var ki, bu üstünlüğü gölgelendiren faktörler hiç de az değildi. Askerin çoğu büyük bir savaş planını gerçekleştirmek için manevralarla yetiştirilmiş değildi. Yiyecek, giyecek bakımından yeteri kadar donatılmış da değildi. Geri ve sağlık hizmetleri Tanrı'nın yardımına bırakılmıştı. Savaşılacak bölgede yol şebekesi, bir tek yolun dışında da yok gibiydi. Yollar da karla örtülüydü. Kimi yerlerde karın kalınlığı bir buçuk metreyi bulmaktaydı. Isı da -20, -25 derece arasında oynamaktaydı. Nihayet bütün bunlara Başkomutan Vekili ve 3. Ordu Komutanı Enver Paşa'nın da toptancılığı eklenmekteydi. Paşa cesur, vatansever ve zekiydi. Fakat büyük savaşlar yönetmek tecrübesinden yoksundu. Ne askere ne de komutanlara karşı hiçbir merhameti yoktu. Sınırsız ve sert bir disiplinle her şeyin çözülebileceği gibi bir mantığın kurbanıydı.

Osmanlı Saldırısı

Enver Paşa bu koşullar içinde 3. Ordu'nun bütün kuvvetleriyle saldırıya geçmeye karar verdi. Saldırı Rus kuvvetlerini bir çember hareketi ile savaşa zorlayarak yenmek esasına dayandırılmıştı. Bu maksatla XI. Kolordu ve süvari tümeni Araş'ın güney ve kuzeyinde bulunan ve yaklaşık olarak bir kolordu ile bir süvari taburundan ibaret olan Rus kuvvetlerini gösteri saldırılarla oyalayarak yerinde mıhlayacak, bu esnada IX. ve X. Kolordularla da Bardız ve Oltu üzerinden düşmanın sağ kanadını çevirerek Aras vadisine atıp, Sarıkamış ve Oltu hattından uzaklaştıracaktı.

22 Aralık'ta çevirme saldırısı, plan gereğince başladı. IX. Kolordu Bardız; X. Kolordu Oltu yönünde ilerledi. Zayıf Rus kuvvetlerine karşı başarılar kazanıldı. Bu arada bir Rus saldırısıda püskürtüldükten sonra Osmanlı kuvvetleri Oltu ile Bardız'a girdiler. Bir yandan da Ardahan ve Kars üzerine yürüdüler. Ne var ki bu başarılar, sonra gölgelenmeye başladı. Enver Paşa'nın kuşatma kollarını 15 kilometre doğuya kaydırması, ordu ile kolordular ve birlikler arasında haberleşmenin normal bir biçimde yapılamaması, yorgun askerin bir gün bile istirahat ettirilmemesi saldırı gücünü yıpratmaktaydı.

Enver Paşa 25 Aralık'ta IX. Kolordu'nun bir tümeni ile Bardız'dan yoluna devam ederek, Sarıkamış'a 6 kilometre yaklaştı. Bir Rus birliği yolunu kapamaktaydı. Bu esnada Rus karargahında Sarıkamış'ı boşaltmak ve geri çekilmek tartışılıyordu. Ruslar X. Osmanlı Kolordusu'nun Allahüekber Dağı'ndan ilerlemekte olduğunu, XI. Kolordu'nun da kendilerine karşı saldırıya geçtiğini öğrenmişler ve kötümserliğe kapılmışlardı. Enver Paşa 26 Aralık'ta olumsuz sonuçlanan iki saldırıdan sonra X. Kolordu, nun gelmesini beklemeye başlamıştı. X. Kolordu'nun gelmesiyse hiç de kolay değildi. 25 kilometrelik Allahüekber yaylasında kar bir metreyi aşıyordu. Asker saatte ancak bir kilometre ilerleyebilmekteydi. Gece ve gündüz yürünerek ve yolda soğuk, açlık ve yorgunluktan 10.000 can kırıldıktan sonra ancak 3000 kişi Sarıkamış'a ulaşabildi (27 Aralık). Bu koşullar altında 30 Aralık'ta Rusların 22 yaya taburuyla 12 süvari bölüğüne ve 22 topuna karşılık X. Kolordu'nun giriştiği iki saldırıdan önemli bir sonuç alınamadı. Bu sıralarda IX. Kolordu'nun gerisini örten tümen de mevzilerini bırakmak zorunda kalmıştı.

Osmanlı Çekilişi

4 Ocak'ta Sarıkamış'ın kuzey sırtlarında 20 kilometrelik geniş bir cepheyi tutan yaklaşık 7000 kişilik Osmanlı kuvvetine karşılık Ruslar 30.000 kişiyle saldırıya geçtiler. Saldırı planı Osmanlı kuvvetlerini doğudan ve batıdan kesmek, bir suvari tümeni ile de sol yanın gerisine sarkmaktı. Enver Paşa için bundan sonra çözülmesi gerekli olan sorun 3. Ordu kalıntısını geri çekmekti. Sarıkamış'taki kuvvetlerin komutasını, rütbesini Orgeneralliğe yükselttiği Hafız Hakkı Paşa'ya bırakarak cepheden ayrıldı (5 Ocak). Aynı gün IX. ve X. Kolordulara geri çekilme emri verildi. Bu emrin verilmesinde geç kalınmıştı. Geri çekiliş sırasında Bronzard kolundan yaralandı. Ali İhsan Paşa ve IX. Kolordu esir düştü. Hafız Hakkı Paşa'da atını dört nala sürerek canını zor kurtarabildi. X. Kolordu da ağırlıklarını ve bu arada 12 sahra topunu uçuruma yuvarlayarak geri çekilmeye devam etti. 8 Ocak'ta Enver Paşa, 3. Ordu Komutanlığı'nı Hafız Hakkı Paşa'ya bırakarak Erzurum üzerinden İstanbul yolunu tuttu. Bundan sonra Osmanlı kuvvetleri çekilmelerinde büyük kayıplar vererek, 18 Ocak'ta Sarıkamış'

tan önceki mevkilerine döndüler. Düşman kuvvetleride sarsılmış ve yorulmuş bulundukları için duraklamak zorunda kaldılar. Sarıkamış Savaşı artık sona ermişti.

Sarıkamış Savaşı Sonucu

Büyük ümitlerle girişilen Sarıkamış çevirme saldırısı üç hafta kadar sürmüş ve büyük kayıplarla sonuçlanmıştır. Enver Paşa, lakonik bir sözle bu olayı şöyle anlatmıştır: "Gittik, gördük, saldırdık, geri döndük". Doğru, fakat ne bahasına! 3. Ordu'nun kahramanlıkları, Ruslardan çok yüksekti. Fakat kara kışın karşısında mevcudunun yarısını (70-80 bin kişi), toplarıyla silah ve taşıt araçlarının da yarısından fazlasını kaybetmişti. IX. Kolordu Komutanı ve karargahı esir düşmüştü. Ordu Komutanı Hafız Hakkı Paşa tifüse yakalanmış, sonra da ölmüştü. Enver Paşa'ya gelince, geri çekilme sırasında bir aralık büyük bir bunalım geçirmiş, Türk ulusundan özür dileyen vasiyetnamesini yazarak intihar etmeye karar vermişti. Talat Paşa'nın etkisiyle ve zorlukla bu fikrinden vazgeçirilmişti. Ordunun nesnel ve moral kayıplarına, savaşılan bölgenin Türk ve Müslüman halkının kayıplarını da eklemek gerekir: Birçok köy savaş kuralları gereği yakılmış veya harap edilmiştir. Halk Rusların ve en çok Ermenilerin zulmünden korkarak varını yoğunu bırakıp, Erzurum doğrultusunda göç etmeye koyulmuştur.

Bu trajedi niteliğini taşıyan görüntüsüne rağmen Sarıkamış Savaşı, Balkan Savaşlarından ayrı bir ruh ile yönetilmiş ve yapılmıştır. Gençleştirilmiş olan komutanlar ve subaylar, yüksek bir disiplin ve vatanseverlik duygusu ile savaşmışlardı. Erlerde, birçok olumsuz olay dışında, binbir güçlük ve yoksulluğa rağmen, ulusal bir savaş yaptıklarının bilinci ile görevlerini yerine getirmişlerdi. Sarıkamış Savaşı'nın olumlu sayılabilecek bir sonucu da nasıl olsa Osmanlılara karşı günün birinde saldırıya geçecek olan Rus Kafkas Ordusunu yıpratmış olması (30.000 kayıp) ve bu cephedeki saldırıların gerçekleştirilmesi olmuştur.

Sarıkamış Savaşı'nın siyasal sonuçları da olmuştur. Bunların başında Rusların müttefiklerine Çanakkale'de Türklere karşı bir cephe açmak ve Osmanlı İmparatorluğu'nu aralarında paylaşmak fikrini kabul ettirmeleri gelir[455].

[455] Çanakkale Bölümünde anlatılacaktır.

Sarıkamış'tan Sonra

Sarıkamış Savaşı'ndan sonra 3. Ordunun Kafkas Cephesi'ndeki yeni bir büyük saldırıya geçmesi artık söz konusu değildi. Bu ordunun 1915 yılı içindeki görevi Doğu Anadolu'yu savunmak olacaktı. Bunun için de ordunun yeniden örgütlenilmesine girişildi. Rus Kafkas Ordusu da bir yıl sonra Erzurum üzerine saldırıya geçmek için hazırlıklara başladı. Şu da var ki, Ruslar, 1915 yılında boş durmadılar. Birkaç sınır bölgesinde saldırılar yaptılar. Bir aralık da Malazgirt dolaylarına kadar gelmeye muvaffak oldularsada püskürtüldüler. Bu son saldırılarında Ermenileri de ayaklandırıp savaşa sürüklemişlerdi.

2.2. Afrika Cephesi'nde: Kanala Saldırı (Kasım-Mart)

Saldırı Fikri

Süveyş Kanalı'na saldırı fikri aşağı yukarı Sarıkamış saldırısı ile yaşıttır. Üçlü Uzlaşma Devletleri'nin Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açtığı sıralar İngiltere'nin Kıbrıs Adası'nı imparatorluğuna katması üzerine İttihatçı kodamanlar, Kafkasya'dan gelecek bir Rus saldırısını düşündükleri gibi ergeç İngilizlerin Mısır'dan saldırıya geçeceklerini de düşünmeye başladılar.

Ne var ki, İttihatçılar arasında Kanalı iyi bilen Mısır ve Kuzey Afrika ile yakından ilgili olan Başkomutan Vekili Enver Paşa'dan başkası da yoktu. Enver Paşa, Trablusgarp Savaşı sırasında bu bölge ile ilgilenmişti. Üstelik, İtalyanlara karşı başarılarıyla Arap aleminde, özellikle de Mısırlılar arasında büyük ün salmıştı. Kanala yapılacak bir saldırıda onlar tarafından destekleneceğine inanmasında bir anormallik yoktu. Enver Paşa'nın bu düşüncesi Alman çıkarlarına da denk düşmekteydi.

Saldırı Nedenleri

Osmanlılar İngilizlerin Çanakkale'ye ve İskenderun'a bir çıkartma yapmalarından da kuşku duymaktaydılar. Bu yoldaki hazırlıklarının tamamlanmasına olanak bırakmamak için erken davranarak kanalın denetimini ellerine geçirmeye zorulu görünüyorlardı. Böyle bir denetim, Hindistan ve Avusturalya'dan toplanmakta olan kuvvetlerin İngiltere tarafından Almanlar ve Osmanlılara karşı kullanılmasını da önleye-

cekti. Osmanlıları saldırıya geçmeye iten bu nedenlerin altında daha da önemli bir neden yatmaktaydı. Bu da 1882 yılından beri İngiliz yönetimi altında bulunmakla birlikte, hukuksal bakımdan Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bulunmaya devam eden Mısır'dan İngilizleri kovmak isteğiydi.

Nitekim, savaş hareketlerine girişileceği sırada Padişah Mısırlılara hitaplı bir bildirisinde Mısır'ın kurtuluşu için ordularından birisini göndermesine fırsat yaratan Tanrı'ya hamd ettikten sonra, Mısırlı evlatlarından kutsal savaşa katılmalarını istemekteydi. Bunun gibi Hidivlik haklarından yoksun bırakılan Abbas Hilmi Paşa da bir beyanname yayınlamış ve Mısırlılarla Sudanlılardan Müslümanların Halife'nin yayınlamış olduğu bildiriye uyarak, gönderdiği orduyla işbirliği yaparak, Mısır'ın kurtuluşu için savaşmalarını istemişti[456]. Bu iki belge de gösteriyorki, sonradan iddia edileceği gibi Kanal hareketleri ve saldırısı, keşif amacıyla veya bir askersel gösteri maksadıyla hazırlanmış değildi.

Hazırlıklar

Enver Paşa, yukarıdaki nedenlere dayanarak Kanal hareketlerine ilişkin ilk hazırlıkları kendisi yapmış ve Suriye'deki 4. Ordu'ya bu görevi vermişti. Şöyleki; Ordu Komutanı Zeki Paşa'nın, Suriye ve Filistin savunması ile meşgul olmasını, bu ordudan başka Mersinli Cemal Paşa'nın komutasındaki 8. Kolordu'nun da Kanal üzerine yürümesini uygun görmüştü. Bu yürüyüşün ayrıntıları ile uğraşmak üzere de Osmanlı ordusundaki Alman askeri uzmanlardan von Kress'i Mersinli Cemal Paşa'nın emrine vermişti. Ayrıca, Bedevilerden de yardımcı kuvvetler sağlamak üzere Süvari Binbaşısı Muhtar Bey'i, İzmir'li Kuşçu Eşref'i ve güvendiği kimi Arapları da görevlendirmişti. Fakat 4. Ordu Komutanı Halepli Zeki Paşa, Enver Paşa'nın bu tertiplerini kabul etmedikten başka, Kanal saldırısı girişimine karşı çıkmaya başladı. Enver Paşa da Bahriye Nazırı ve 2. Ordu Komutanı Cemal Paşa'yı tam yetki ile Kanal saldırısı hareketlerini geliştirmek üzere 4. Ordu Komutanlığı'na atadı (13 Kasım). Cemal Paşa Kurmay Başkanlığı'na von Frankenberg'i, Birinci Şube Müdürlüğü'ne Binbaşı Ali Fuat (Cebesoy) Bey'i, İkin-

[456] Bayur, Yusuf Hikmet; A.g.e., s. 402-403.

ci Şube Müdürlüğü'ne Binbaşı Refet (Bale)'i atayarak Şam'a hareket etti. Bu şehire 6 Aralık'ta vardı. İstanbul'dan törenle ayrılırken verdiği demeçte "İslamın açıkça malı olan Mısır'ı İngilizlerin elinden almaya gidiyorum"[457] dedi.

Hareket Planı ve Yürüyüş

Cemal Paşa, Şam'a vardığında Kanal hareketleri planını hazırlanmış buldu. Bu plana göre hareketlere 8. Kolordu'nun 25. Tümeni ile kurulan yeni bir alay katılacaktı. 8. Kolordu'nun geri kalan kuvvetleri, Lübnan kıyılarını korumakla görevlendirilmişti. Kanal hareketine katılacak kuvvetlerin toplamı 35.000 kadardı. Bu kuvvetler, bir bölümü tüm çöl olan Tih Sahrası'nı geçecekleri için, askerin donatım tümeninin ağırlıkları develerle taşınacaktı.

15 Ocak'ta Birüsselim'de toplanmış olan 8. Kolordu'nun büyük kuvvetleri İsmailiye istikametinde ileri harekete geçtiler (2 gün önce Londra'da Savaş Konseyi Çanakkale'de hareketlere girişilmesine karar vermişti. Kafkas Cephesi'nde de çarpışmalar, Ruslar karşısında Osmanlıların çekilmesiyle sona ermek üzereydi). Bu yürüyüş İngiliz deniz uçaklarının gözüne çarpmamak için kafileler halinde ve deniz kıyılarından uzak bir yoldan yapılmaktaydı. Buna ek bir ihtiyat tedbiri olarak ve sıcaktan korunmak için asker gündüz istirahat etmekte ve gece yürümekteydi. Askerin morali yüksekti. Başarılı bir yürüyüşten sonra Osmanlı kuvvetleri Tih çölünü geçerek 31 Ocak'ta, Nil'in sağ kıyısına 10 kilometre yakın bir mesafeye geldiler ve mevzilerine yerleştiler.

İngilizlerin Durumu

İngilizler Osmanlıların Sarıkamış saldırısı hareketlerine başladıkları gün (18 Aralık) Mısır'da, Osmanlı egemenliğine son vererek egemenliklerini kurduklarını duyurmuşlardı. Kendilerini Mısır'da yeterince savaş gücüne sahip görüyorlardı. Kuvvetlerinin toplamı 150.000 asker kadardı. Fakat bunlar 200 kilometre uzunluğunu aşan kanalın korunması için dağıtılmış bulunuyordu. Bu nedenle Osmanlıların saldıracakları bölgedeki kuvvetleri 3500 civarındaydı. Ayrıca kanalın korunması için 7 İngiliz ve 2 Fransız savaş gemisi bulunuyordu. Bunların uzun menzilli toplarının sayısı 73, hafif

[457] Cemal Paşa: A.g.e., s. 156.

toplarının sayısı 95 kadardı. İngiliz savunma kuvvetleri bolluk içindeydi. Yiyecek içecek sıkıntısı ile savaş eksikliği söz konusu değildi. İngiliz deniz uçakları Ocak ayının son günlerinde çölde kimi deve sürüleri ve küçük asker toplulukları görmüşlerdi. Fakat İngiliz komutanlığı Osmanlıların Kanal üzerine bir saldırıda bulunabileceklerini yakın bir olasılık görmemişti.

Kanal'a Saldırı

2 Şubat'ta Osmanlı kuvvetleri üç kol halinde mevzilendirilerek saldırıya geçecek duruma getirildi. Esas saldırı merkezden İsmailiye üzerine yapılacaktı. Aynı zamanda sağ kol kuvvetleri ile Kantara'ya, sol kol kuvvetleriyle de Süveyş'e birer gösteri (nümayiş) baskını yapacaklardı. 12.000 erden kurulan merkez kolu kanalı aştıktan sonra İsmailiye'yi alacaktı. Cemal Paşa bu planın başarısını iki koşulun gerçekleşmesiyle ilgili görmekteydi. Birincisi, İngilizlerin gafil avlanarak kanalın öte yakasına Osmanlı kuvvetlerinin çıkarılması, ikincisi de bu çıkarmadan yüreklenecek olan Mısırlı vatanseverlerin ayaklanarak İngilizleri arkadan vurmalarıydı.

3 Şubat'ta plan gereğince merkez kolu pontomlarla kanalı geçmeye kalkıştı. Ne var ki, bu hareketin şafak sökmeden yapılması gerektiği halde geç kalındığı için İngilizler tarafından şiddetli top ateşi ile karşılandılar. Pontomların birkaçı batırıldı. Arap askerlerin bulunduğu birliklerin kimilerinde panik başladı. Cemal Paşa'nın Arap askerlerini önde bulundurması psikolojik bir nedene dayanıyordu. Cemal Paşa, bu askerlerin Mısır'a ayak basmalarıyla Mısır Araplarının heyecanlanarak can kardeşi, kan kardeşi diye Osmanlı ordularını destekleyeceklerini ümid ediyordu. Oysa öyle olmadı. Olmayınca da karşı kıyıya ancak 600 asker çıkabildi. Onların da bir kısmı öldürüldü, bir kısmı da esir edildi. Sonuçta bir baskın saldırı ile İngilizleri gafil avlamak koşulu gerçekleştirilemediği gibi Mısır Araplarının ayaklanması da hayalden öteye geçemedi. Kanal saldırısı da Sarıkamış saldırısı gibi başarısızlıkla sonuçlanmış oldu.

Savaş Konseyi

Bununla beraber Cemal Paşa, komutanları yanına çağırarak savaşa devam edip etmemek konusunda düşüncelerini öğrenmek istedi. Komutanlarla ayrı ayrı ve şöyle konuştu:

Mersinli Cemal Paşa — Paşam, durumu Zat-ı Âlîniz de görüyorsunuz. Söyleyecek başka bir şeyim yok.

Albay Frankenberg, Kurmay Başkanı — Saldırıya başarı ümidiyle devam etmek olanaksızdır. Eldeki kuvvetlerimizi kurtarmak istiyorsak geri çekilmekten başka çare yoktur.

Von Kress — Paşam ben zannediyorum ki, bugünkü görevimiz tüm olarak Kanal önünde ölmekten ibarettir.

Cemal Paşa — Başarı ümidinin yüzde kaç olduğunu tahmin ediyorsunuz, Albay Kress? Yüzde otuz veya yüzde kırk varmıdır? Varsa saldırıya devam edeceğim.

Von Kress — Hayır Paşam hiçbir başarı ümidi görmüyorum. Askerlik şeref ve namus anlayışım çekilmektense kanala atılıp yok olmak merkezindedir.

Cemal Paşa bunun üzerine komuta sorumluluğunun kendisine ait bulunduğunu, şeref ve namus için boş yere insan kırdırmak taraflısı olmadığını, Anadolu askerlerinin vatan savunması için vatana lazım olduğunu ifade ederek, geri dönmek hususunda gerekli emirleri vermiştir. Bu konu ile ilgili günlük emrinde de askere şöyle seslenmiştir; "Kanal seferinin ana amcacı ileride yapılacak olan büyük bir saldırı için gerekli keşifleri yapmaktı. Sefer tam bir başarıyla sonuçlanmıştır. Bu parlak başarıdan dolayı hepinizi tebrik ederim".

Geri Çekiliş ve Sonuç

Saldırı başarılı olmadıysa da geri çekiliş gerçekten başarılıydı. 5 Şubat'ta Nil kıyılarından ayrılan Osmanlı kuvvetleri 15 Mart'ta Kanal için hareket yeri olan Birussebi'ye döndüler. Kanal hareket ve saldırısında Osmanlı kuvvetlerinin kaybı 14 şehit ve 30 yaralı subayla 174 şehit, 366 yaralı ve 712 kayıp erden ibaretti.

Kanal saldırısının Mısır'dan İngilizlerin kovulması için yapılmış olduğu su götürmez bir gerçektir. Planlar buna göre yapılmış, kamuoyu da yine buna göre hazırlanmıştı. Hatta Ordu Telgraf Müdürü'nün, Kanalın geçilmesine girişildiği bu sırada ortada henüz fol yok yumurta yokken İsmailiye'nin Osmanlı kuvvetlerince ele geçirildiği haberini yaymış olması da, söz konusu

saldırıya bir keşif hareketinin çok ötesinde bir önem verilmekte olduğunu göstermektedir. Cemal Paşa hatıratında, çelişmeden çelişmeye düşerek Kanal hareketlerinin keşif amacıyla yapıldığını açıklamaya çalışması boş bir gayretten ibaretti. Şu da var ki, bu hareketler bir keşiften beklenen bilgileri sağlamış ve Türk ordusunun savaşçı kudreti hakkında yeni bir örnek vermişti. Ayrıca İngilizlerin Mısır yönünden saldırılarını geciktirmiş ve 300.000 kişiye çıkardıkları kuvvetlerinden büyük bir kısmını Çanakkale'ye çıkarmalarına veya batı cephesine göndermelerine engel olmuştur.

2.3. Çanakkale Deniz Savaşı (18 Mart)

Koşullar

Uzlaşma Devletleri Çanakkale'ye denizden saldırıya girişecekleri sırada Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu onlar açısından böyle bir saldırı için elverişli görüntüdeydi. Önceki bölümlerde de görüldüğü gibi, Osmanlıların Sarıkamış üzerine yaptıkları büyük saldırı bozgunla sonuçlanmıştı. Mısır'ı İngilizlerden kurtarmak amacıyla giriştikleri kanal hareketleri umulanı getirmemişti. Bu arada Balkan devletlerinden Bulgaristan, Romanya ve Yunanistanla Dünya Savaşı'nın başlamasından beri bir antlaşmaya varılması için sürüp gelen siyasal görüşmelerden de olumlu bir sonuç alınamamıştı. Bulgarların çekingen davranışı Almanya ile Türkiye arasında direkt bir bağlantının kurulmasını engellediğinden, Osmanlı ordusunun yoksun bulunduğu modern savaş gereçleri ile donatılması da gecikmekteydi.

Bu durum Uzlaşma Devletleri'nin Osmanlılara karşı bir saldırıya geçmelerine elverişli gibi görünmekteydi. Ne var ki, aralarında bu maksatla hazırlanmış ortak bir hareket alanları yoktu. Savaş sonucunun batı cephesinde ve kısa bir zamanda alınacağına inanılmaktaydı. Üstelik İngiltere'nin büyük bir kara ordusu kurmak için giriştiği hazırlıklar da tamamlanmış değildi. Çanakkale üzerine bir saldırı için ilgililer arasında kesin bir antlaşmaya henüz varılamamıştı.

Çanakkale'ye Saldırı Fikri

Çanakkale'ye saldırı fikrinin bir Rus sorunu ile bir olup-bitti olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Sarıkamış saldırısının Osmanlıların çıkarına geliştiği bir sırada Rus Orduları Başkomutanı Grandük Nicolas, İngiliz Harbiye Nazırı Kitchner'dan Osmanlı kuvvetlerinden bir kısmının Kafkas Cephesi'nden uzaklaştırılmasını sağlayacak bir kara veya deniz gösterisinin yapılmasının mümkün olup olmadığını sormuştur (Aralık sonları 1914). Grandük böyle bir gösteri için Çanakkale'den söz etmemişti. Grandük'ün sorusu Londra'ya ulaştığı sırada, Çanakkale seferi düşüncesi çoktan doğmuş bulunuyordu. Tartışılan yanı, yapılacak seferin yalnız savaş gemileriyle mi, yoksa aynı zamanda bunların kara kuvvetleri tarafından desteklenmesi suretiyle mi yapılacağıydı. 1807'de İngiltere'nin Akdeniz filosu Amiral Dük Worthe'un komutasında Çanakkale Boğazı'nı geçip, İstanbul önlerine gelmeye muvaffak olmuştu. Ne var ki, bir kara kuvveti tarafından desteklenmediği için Osmanlı İmparatorluğu'nu barışa zorlamaktan ibaret olan amacını gerçekleştiremeden dönmüştü. 1908'de İngiltere İmparatorluğu Ulusal Savunma Konseyi, Boğazların yalnız savaş gemileriyle aşılması konusunu etüd etmiş ve XIX. yüzyıl başlarında Lord Nelson'un bu konuda öne sürmüş olduğu bir fikre saplanıp kalmıştı. Nelson, "Bir kara kuvveti tarafından desteklenmeden istihkamlara saldıran gemici delidir" demişti. Fakat Birinci Dünya Savaşı başladığı sırada İngiltere'de Nelson'un düşüncesini paylaşmayan bir insan yetişmiş bulunuyordu: Churchill.

Churchill ve Çanakkale

Churchill'in düşüncesini Dünya Savaşı'ndan birkaç yıl önce Londra'yı ziyaret etmiş ve onunla görüşmüş olan Enver Paşa şöyle anlatmaktadır: "Londra'da bulunduğum sırada Churchill ile bir dünya savaşı çıkması durumunu tartıştım. Böyle bir savaşta Türkiye'nin ne yapacağını bana sordu. Ve arkasından da şunu dedi: Eğer Türkiye Almanya tarafını tutarsa İngiliz filosu Çanakkale Boğazı'nı zorlayıp geçecek ve İstanbul'u alacaktır"[458].

[458] Morgenthau, Henry: Ambassador Morgenthau's Story, s. 206.

Churchill'in Çanakkale seferi ile ilgili çalışmaları İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açmasından önce başlar. Churchill 1 Eylül 1914'te İngiliz filosunun Çanakkale'yi zorlamasına ve Yunanistan'ın Gelibolu'ya asker çıkarması esasına dayanan bir tasarı hazırlar. Fakat Bulgarlardan kuşkulanan Yunanistan, tarafsızlığından ayrılıp İngiltere'ye yanaşmadığı için bu tasarı suya düşer[459]. İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açmasından sonra Churchill, 25 Kasım'da Mısır'ın en etkili biçimde savunulmasının Gelibolu'ya saldırmakla mümkün olduğu yolundaki düşünceseni savaş komitesinede açıklar. Düşüncesi, böyle bir girişim çok kuvvete ihtiyaç göstereceği için iltifat görmez[460].

Yukarıda sözü edilen Rus orduları Başkomutanı'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun herhangi bir yerinde bir gösteri yapılması isteğinin Londra'ya varması üzerine (31 Aralık) Churchill'in Başvekil'e sunduğu bir raporda "Savaşın duyurulmasından beri Gelibolu'ya saldırılmasını istemekte idim"[461] demektedir. Bu kez Lloyd George ile Savaş Komitesi Genel Sekreteri Hanway, Harbiye Nazırı Kitchner ve Lord Fisher de Churchill'in fikrine katılmışlardır. Şu şartla ki kara kuvvetleri sağlanamadığı takdirde Çanakkale Boğazı sadece savaş gemileriyle zorlanacaktır. Bu suretle Rusya'nın "gösteri" isteği de yerine getirilmiş olacaktır.

3 Ocak'ta Churchill, Çanakkale'yi abluka altında bulunduran Amiral Garden'den Boğazın yalnız denizden zorlanmasını mümkün görüp görmediğini sorar. Sorusuna bu iş için eski savaş gemilerinin kullanılacağını ve sağlanacak sonuçların, uğranılacak kayıpları haklı göstereceğini de ekler. 5 Ocak'ta Amiral Garden'in cevabı gelir: Bir baskınla Çanakkale Boğazı'nın zorlanabileceğini sanmadığını fakat esaslı bir plana dayandırılarak sayısı kabarık gemilerle bunun yapılabileceğini bildirir. Bu cevap savaş komitesi üyelerini tatmin eder. Bu suretle Churchill'in Çanakkale seferi ile ilgili ilk hazırlıkları başarı ile sonuçlanır. Bundan sonra 20 Ocak'a kadar sürecek bir zaman içinde sefer

[459] Bayur, Yusuf Hikmet: A.g.e., s. 210.
[460] Churchill, Winston: La Crise Mondiale, C. II, s. 40.
[461] İbid., s. 61.

planı hazırlıklarına geçilir. Bu sırada sefere Fransa'nın da katılması sağlanır. Rusya aşağıda görülebileceği gibi esnek bir durum alır.

Garden'in Planı

Çanakkale'yi geçme planı Amiral Garden tarafından hazırlanmış ve 13 Ocak'ta Savaş Konseyi tarafından onaylanmıştı. Plan önemli deniz kuvvetlerinin kullanılmasını öngörmekteydi. 12 zırhlı, 3 savaş kruvazörü, 3 hafif kruvazör, 12 destroyer, 6 deniz uçağı, 12 torpil tarayıcı gemisi ve daha birçok başka çeşit gemiler.

Plana göre ilkin Boğaz'ın girişini savunan dış bataryalar uzun mesafeden bir ateşle tahrik edilecekti. Dış bataryaların ikisi Boğazın Anadolu yakasında bulunan Orhaniye ile Kumkale'den, diğer ikisi de Rumeli yakasındaki Ertuğrul ile Seddülbahir'den ibaretti. Boğazın bunlar arasındaki genişliği 4 kilometre kadardı. Bundan sonra Boğaza girilerek Anadolu yakasında Kepez, Rumeli Kilitbahir'e kadar olan ve merkez savunma sistemi denilen tahkimatla bataryalar bombardıman edilerek tahrip edilecekti. Bu iş de son bulunca, Çanakkale ile Nağra arasındaki savunma sisteminin son kısmı ateş altına alınarak zararsız duruma getirilecek ve Marmara'ya girilerek İstanbul yolu tutulacaktı. Bu bombardıman aşamalarından her birinde savaş gemileri yol almaya başlamadan önce torpil tarlaları ayıklanmış olacaktı. Planın yürütülmesi için 15 Şubat saptanmış, başarı ümitleri de havaların iyi gitmesine; yol, cephane sağlanmasına ve Türklerin savunmada göstereceği yılgınlığa bağlanmıştı.

Savunma Sisteminin Değeri

Burada Türklerin moral gücünden söz edilmesi, İngilizlerin Çanakkale savunma sisteminde Türk toplarının yetersiz olduğunu bildiklerinden ve torpil tarlalarının da kolaylıkla ayıklanacağını hesaba katmalarından ileri geliyordu. Gerçekten de çok üstün donanma topçusunun yoğun ateşlerine karşı dış bataryaların Boğazı kapatabileceğine güvenilemezdi. Burada en uzun çapta dört adet top bulunuyordu. Bunlardan ikisi Ertuğrul, diğer ikisi de Orhaniye Tabyası'na konulmuştu. Kumkale ile Seddülbahir'deki topların değeriyse daha aşağıydı ve düşman donanmasının uzun

menzilli topları ile savaşmak kudretinden yoksundu. Merkez savunma sistemindeki tabyalarda top sayısı fazla olmakla beraber en uzun menzilli top, 16.900 metreye ateş edebilmekteydi. Düşman topçusunun gücü hakkında bir örnek vermek için İngiliz filolarının en kudretlisi olan Queen Elizabeth'in bir bordosundaki toplarla bir anda yaptığı atışta mermi ağırlığının 7442 kilograma ulaştığını, buna karşılık Türk tabyaları içinde oldukça işe yarayan Hamidiye'nin bordosundaki topların hepsinin aynı anda ateş edebildiklerinde mermi ağırlığının 800 kilogramı geçmeyeceğine işaret etmek yeterli görülebilir. Kaldıki bunlar, yabancı fabrikalarından satın alınmış olan eski sistem toplardı. Araç ve gereçleri yetersiz, mermileri azdı. Top gücü bakımından bu yetersizliği gidermek için Türk Başkumandanlığı Boğazın savunma sisteminde mayından faydalanmaya büyük önem vermiştir. Bundan ötürü mayın hatları kurulmuştu. Bunların bir kısmı sabitti. Ana mayın hatları, Çanakkale Boğazı'nın 1,5 kilometre genişliğinde bulunan en dar yerini korumak maksadıyla Soğanlıdere-Dardonos önünden başlatılmıştı. 9 mayın hattı meydana getirilmişti. Kıyılarda da bu hatları koruyacak gizli obüs bataryaları yuvalanmış bulunuyordu.

Enver Paşa ve Savunma Sistemi

Enver Paşa yalnız denizden yapılacak bir saldırı ile Çanakkale'nin geçilmesinin olanaksızlığını görmekteydi. Bu nedenle İstanbul'da halk arasında dedikoduların uyandırmış olduğu korku, kuşku ve telaşı da anlamıyordu. Ona göre, düşman büyük istihkamlar uzaktan ateş hattına alabilir, tahrip de edebilirdi. Fakat mayın tarlalarını savunan bataryaları tahrip etmek için bataryaların üzerine kadar gelmesi gerekliydi. Gelecek olan gemiler ufaksa, kolaylıkla batırılabilinirdi. Büyük savaş gemileri ise batmak korkusundan oraya kadar yaklaşamayacaklardı. Şayet düşman donanması mayın tarlalarını geçip Çanakkale şehri önünde Boğazı kıvrılarak Nağra'ya dönüp, Marmara'ya geçmeye girişirse karşısında bizim donanmamızı bulacaktı. Bizim donanmamız ufak olduğu halde büyük top cihetiyle düşmanın teker teker geçmeye mecbur olan gemilerine karşı üstündü. Düşman gemileri bu dönüş esnasında bizim gemilerimize karşı ancak 2 topla ateş ede-

bileceği halde 5 kilometreden fazla olmayan etki menzili içinde bizim en aşağı 30 topumuz, onları karşılayabilecekti. Bu durumda en büyük dretnotlar bile batırılacaktı.

Çanakkale Deniz Seferinden Beklenenler

Enver Paşa'nın Çanakkale Boğazı'nın deniz kuvvetleriyle zorlanamayacağı hususundaki düşünceleri, Birinci Dünya Savaşı başlarında İngiltere'de de aşağı yukarı kabul edilmişti. Fakat Churchilll'in ilkin Mısır'ın savunulması için ortaya atılan bu fikri zamanla kök tutmuş ve bunun eyleme konulup başarılmasıyla şu önemli istifadelerin sağlanabileceği İngilizlerce hayal edilmeye başlanmıştı:

İstanbul'un Ruslar tarafından ele geçirilmesi önlenerek İngiliz hakimiyetine geçecektir. Bu durumda Osmanlı Devleti toprakları ve ordusu ikiye bölünmüş olacağından barış yapmak zorunda kalacaktı. Buna yanaşmadığı takdirde de kısa zamanda savaş dışı bırakılacağına şüphe yoktu. Bu durumda Rusya ile batılı dost devletler arasında bağlantı sağlanacak, karşılıklı ekonomsal ve savaşsal yardımlaşma sağlanacaktı. Bütün bunlardan başka Dünya Savaşı'nın başlangıcından beri tarafsızlıkları ile sallantıda bulunan Bulgaristan ve Romanya, İngiltere ile Fransa'nın yanında savaşa gireceklerdi. Girince de Almanya ile Avusturya'nın etrafındaki çember tamamlanmış ve kuvvetlenmiş olacaktı. Sözün kısası "can boğazdan gelir" atasözüne uygun olarak Dünya Savaşı'nı bitirme yolu, Çanakkale Boğazı'ndan geçmekteydi.

Savaşın Başlaması (Şubat 19)

Yukarıda sözü geçen Garden planının eylemine 19 Şubat[462] saat 10'da başlandı. Saldırı amacı ilkin boğazın girişini koruyan Anadolu yakasındaki Kumkale ile Orhaniye'de, Rumeli yakasında Ertuğrul ile Seddülbahir'deki tabyaları yok etmekti. İkisi Fransız, dördü İngiliz olmak üzere altı zırhlı bu işi başarmak için görevlendirilmişti. Bu gemiler 12.000 ile 10.000 metreden bataryalar üzerine ateşe başladılar. Türk bataryaları menzillerinin kısalığından susmak zorunda kaldılar. Saat 12'den sonra zırhlılar kıyılara yaklaşarak

[462] Bu tarih 1807 yılında İngiliz filosunun başarı ile sonuçlanan Boğaz zorlamasının 108. yıldönümüne rastlamaktadır.

7000 metreden ateş etmeye koyuldular. Bataryalardan yine cevap yok. Bunun üzerine gemiler biraz daha yaklaşarak 5000 metreden ateş etmeye başlayınca bataryalar da karşıt ateşe geçtiler. Ateş şiddetliydi. İki gemi isabet aldı. Amiral Garden saat 17,30 da geri çekilme emri verdi. Dış bataryaları bir günde tahrip etmek ümidi bu suretle suya düşmüş oluyordu. Ertesi gün başlayan fena hava şartları saldırıyı 25 Şubat'a kadar geciktirdi.

Bombardımana Devamı (25 Şubat)

25 Şubat'ta dış bataryalar üzerine yarıda kalmış olan saldırıya tekrar başlandı. Bu kez saldırıya 12 savaş gemisi katıldı. Bataryalar top menzillerinin elverişsizliği alanına giren gemilere güçlü bir karşılık verdiler. İkisine önemli isabetler kaydetmeye muvaffak oldular. Ne var ki, bu yüzer kaleleri yürüyüşlerinden alıkoyacak olanaklara sahip bulunmuyorlardı. 25 Şubat'tan beri artık susmak zorunda bırakılmışlardı. Düşman başarısının sonuçlarını anlamak için tabyalara deniz erleri çıkarmış ve henüz kullanılabilecek gibi görünen bir iki topu tahrip ettirmişlerdi. Dış bataryaların susturulması işi bu suretle sona ermiş bulunuyordu.

26 Şubat'ı izleyen günlerde ve havanın elverişliliği ölçüsünde saldırı planının ikinci ve üçüncü bölümlerine yani iç bataryaların tahrip edilmesine girişildi. Amaç, Dardanos ve Erenköy tabyalarını savaş dışı etmek için Boğazın içine girmekti. Savaş gemileri ateş ederken mayın tarama gemileri de kendilerine yol açacaktı. Planın bu bölümünün eylemini sağlamada hesapta olmayan engellerle karşılaşıldı. Kıyılarda yerleştirilmiş gizli ve hareketli sahra bataryalarıyla Dardanos Tabyası'nın topçuları yapılacak işi güçleştiriyorlardı. Devamlı olarak yer değiştiren mayın tarama gemilerine nefes aldırmıyorlardı. Zırhlılara isabetler oluyordu. Sahra bataryaları düşmanın moralini bozuyordu. Böyle olduğu halde düşman sistemli bir şekilde Boğazı tırmanmada direniyordu. Kaydedilen başarılar umulanlara yaklaşık olmadığı halde Amiral Garden, 2 Mart'ta Churchill'e çektiği bir telgrafta Mart ortalarında İstanbul'a ulaşacağı ümidinde olduğunu bildiriyordu. Churchill'in yardımcılarından bazıları bu ümide katılmıyorlardı. Amiral Jackson hâlâ kara ordusu tarafından desteklenmeden filonun girişiminde başarı olanağı göremiyordu.

11 Mart'ta Churchill, Garden'in bu konudaki düşüncesini bir kez daha sordu. Gelen cevap filonun Marmara'ya girmesi üzerine, geri güvenliğinin korunması için kara kuvvetlerine kesin olarak ihtiyaç bulunduğu merkezindeydi. Fakat ortada hemen gönderilecek kara kuvveti de bulunmadığı gibi Gelibolu'ya bir çıkartma planı da hazırlanmamıştı. Hemen kara kuvvetinin tedarikine girişildi. Bu kuvvete General Hamilton komutan atandı ve Çanakkale'ye gönderildi. Amiral Garden'in ordusuz bir komutana ihtiyacı yoktu. Edindiği bilgilere göre Türklere Almanya'dan mühimmat gönderilmesi ihtimali de vardı. Bu arada Alman ve Avusturya denizaltıları işe karışabilirdi. Buna vakit bırakmamak gerekti. Kaldıki planın iç bataryaların susturulması ile mayınların toplanmasından ibaret olan ikinci kısmının tamamlanmış olduğuna dair de kanaatı vardı. 15 Mart'ta son saldırı için kararını verdi. Saldırı 17 ve 18 Mart'ta yapılacak yani Boğaz geçilecek, "Ver elini İstanbul!" denilecekti. Ne var ki, vermiş olduğu karardan bir gün sonra Garden yorgunluktan, sinirden ve uykusuzluktan güçsüz düşmüştü. Doktorunun tavsiyesi İstanbul'dan vazgeçerek Londra'ya dönmesi merkezindeydi. Bu suretle Amiral hazırlamış olduğu planın trajedi ile sonuçlanacak son perdesini görmekten kurtulacaktı. 17 Mart'ta yerine Kurmay Başkanlığı yapmakta olan Vis Amiral de Roebeck atandı.

İstanbul'u Savunma Tedbirleri

Üçlü Uzlaşma Devletleri savaş gemilerinin Çanakkale Boğazı'nı geçme girişiminin Osmanlı Genelkurmayı'nı kuşkuya düşürmesi normaldi. Kaldıki bu girişime paralel olarak Ruslarında Karadeniz Boğazı'na bir saldırıda bulunmaları olasılığı da büsbütün ortadan kalkmış değildi. Bu durum göz önünde tutularak Boğazların ve İstanbul'un savunulması için şu askersel tedbirlerin alınması gerekli görülmüştü: Çanakkale Boğazı ile İstanbul doğrultusunu savunmak görevi Liman von Sanders komutasında bulunan I. Ordu'ya verilmişti. Bu ordudan 3. Kolordu Gelibolu Yarımadası'na, 15. Kolordu Çanakkale'nin Anadolu kıyılarına, 6. Kolordu da Yeşilköy bölgesine yerleştirilmişti. Karadeniz Boğazı'nın savunması ile Vehip Paşa'nın komutasında bulunan 2. Or-

du'ya verilmiş bulunuyordu. Boğazların savunması ile görevli kuvvetlerin tümü, 200.000 kadardı[463].

İstanbul Halkının Durumu

Ocak ayından bu yana uzlaşmacı devletler donanmalarının Çanakkale'yi geçmeye hazırlandıkları İstanbul'da öğrenilmişti. Sıkı yönetim ve sansürün varlığı nedeniyle devamlı bombardımanlarla sonuçlarının ayrıntıları bilinmemekteydi. Aynı nedenlerle yukarıda sözü edilen savunma tedbirleride halkın bilgisi dışındaydı. Şu da var ki, halkın ayrıntılı bilgilere ihtiyacı yoktu. Durumun görüntüsünden kuşkuluydu. Kafkasya savaşının yenilgileri, Kanal üzerine yapılan saldırıların başarısızlıkla sonuçlandığı haberleri artık saklanamaz olmuştu. Düşmanların Çanakkale Boğazı'nı geçmeleri gerçekleştiği takdirde Bulgarların ve onları izleyerek, Yunanlılar ile Romanyalıların Osmanlılara karşı savaşa girecekleri kestiriliyordu. İngilizlerin Dicle ve Fırat bölgesine doğru yürüyecekleri söylentileri de dolaşmaktaydı.

Halkı yıldıran bir etkende savaşın yıkıcı etkisinin ağırlığının duyulmaya başlanmasıydı. Osmanlı ordusunda sağlık olgusunun önemsenmemesinin kural geçerliliğini kazanması yüzünden, tifüs ve dizanteri gibi hastalıklarda düşman kurşunlarından daha öldürücü bir güç kazanmışlardı. Boğazların kapalılığı İstanbul'un her çeşit ihtiyaçlarının karşılanmasını güçleştirdiği için kıtlık ve açlık başlamıştı. Hükümetin bu gibi durumlarda ticaret mallarına el koymasıda mal darlığına yol açan ayrı bir sorun olmuştu. Bu durumda halk genel olarak uzlaşma devletleri donanmalarının Boğazı geçip İstanbul önlerine gelebileceği kanısındaydı.

Başkentin Eskişehir'e Göç Etmesi

Bu kanıya hükümetin sorumlu kişileri de özellikle Şubat ayından sonra katılmaya başladılar. Enver Paşa'nın dışında kalanlar Çanakkale'nin düşman filolarının gün geçtikçe gücünü artıran bombardımanına karşı direnecek düzeyde olmadığını kabul etmekteydiler. Mebuslar Meclisi Başkanı Halil (Menteşe) Bey de 1 Mart tarihli demecinde, düşman zırhlılarının Boğazı geçebilecekleri olanağını

[463] Larcher, M.: A.g.e., s. 205.

kabul ediyordu[464]. Böyle bir olanağın gerçekleşmesi İstanbul'un savunmasını güçleştireceğinden hükümetçe birtakım tedbirler alınmasını gerektirdi. Alınan tedbirler arasında İstanbul Valiliği emrine özel bir ödenek ayrılması, bir İngiliz kumpanyasına ait olan telefon şirketine el konulması, telefon yönetimini sağlamak üzere yabancı telefon memurlarının yerini alacak 2000 telefoncunun dost Macaristan'dan getirilmesi, Padişah'ı, beraberindekileri ve Hassa Hazinesi'ni kor diplomatik üyeleriyle Eskişehir'e götürmek üzere trenler hazırlatılması gibi tedbirler göze çarpmaktaydı[465].

İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin İstanbul önlerine gelmeleri, başkentin Eskişehir'e taşınması olasılıkları, İstanbul'daki elçiler arasında da heyecan yaratmaktan uzak kalmamıştı. Amerikan Elçisi H. Morgenthau hatıratında söz konusu gemilerin Boğazı geçerek İstanbul önlerine gelebileceklerine kordiplomatik üyelerinin kesin olarak inandıklarını yazmaktadır. Hatta Alman Elçisi'nin eşyalarından bir bölümünün, İran Elçisi'nin de arşivinin Amerikan Elçiliği'nde korunması için kendisine başvurduklarını da anlatmaktadır. Amerikan Elçisi bundan başka Türklerin İstanbul'u düşmanlarına bırakmaktansa taş taş üstünde bırakmayacak biçimde yakıp yıkmaya kararlı olduklarını, Hıristiyanları katliama uğratacaklarını yazdıktan birkaç sahife sonra, yazdıklarına kendisi de inanmamış olmalı ki, şunları eklemiştir: "Şu da var ki, İstanbul'un büyük çoğunluğu memleketi yöneten siyasal gangsterlerin kontrolünden kurtaracak olan uzlaşmacı devletler filolarının saldırısının başarısı için belki de dua ediyordu"[466].

İstanbul, yerlisi yabancısı ile bu korkulu rüyayı yaşarken uzlaşma devletleri filoları Çanakkale Boğazı'nı geçmek için son şanslarını denemeye karar verdiler.

18 Mart Saldırısı

Saldırının yüksek komutası de Robeck'e verilmişti. De Robeck bir gün önce görevinden çekilmiş olan Amiral Garden'in planını uygulayacaktı. Plan sade idi:

[464] Türkgeldi, Ali Fuat: A.g.e., s. 130.
[465] Bayur, Yusuf Hikmet: A.g.e., C. III, K. 2, s. 74.
[466] Morgenthau, Henry: A.g.e., s. 184-201.

Amaç Boğazın iki kıyısındaki bataryaların susturulması, torpillerin ayıklanması, bu suretle açılacak yoldan filonun Boğazı geçmesine olanak sağlanmasından ibaretti. De Robeck bu planı başarıyla gerçekleştirmek için savaş gemilerini üç kümede savaş düzenine getirmiş bulunuyordu. Birinci kümede Queen Elizabeth, Agamemnon, Lord Nelson ve İnflexible bulunuyordu. Bunlar, güneye doğru sıralanmışlardı. Bu üç savaş gemisinin sahra bataryalarına karşı güvenlikleri kuzey kanatta Prince George ve güney kanatta Triumph tarafından sağlanacaktı.

İkinci küme Amiral Guepratte komutasında şu dört Fransız zırhlısından kurulmuştu: Suffren, Bouvet, Goulois ve Charlemagne. İlk ikisini Boğazın Anadolu kıyılarını, diğer ikisi de Rumeli kıyılarını döveceklerdi.

Üçüncü küme, Irresistable, Albian, Vengeance, Swiftsure ve Magestic yedekte bırakılmışlardı. Üçüncü küme gemiler sırası gelince ikinci kümenin yerini alacaklardı. Son olarak Cornwallis, Canapus, Dorthmouth ve Dublin kurvazörleri geliyordu. Bunlardan ilk ikisinin görevi mayın taramak, diğer ikisinin de aşırma atış yapmak suretiyle sahra bataryalarını arkadan vurmaktı.

Dünyada topraklarında güneşin batmadığı iki büyük imparatorluğun meydana getirdiği bu kudretli ve haşmetli savaş gücüne insan gücü ile karşı gelinemeyeceği konusunda İngiliz ve Fransız denizcilerinde genel bir kanı doğmuştu. 18 Mart saat 10:58'de yukarıda işaret edilen savaş düzenini almış olan armada da ilk bombardıman için şu surette görev bölümü yapılmıştı:

Queen Elizabeth, Anadolu yakasında bulunan Hamidiye I ve Çimenlik tabyalarını, Agamemnon, Lord Nelson ve Inflexible ise Boğazın Rumeli yakasındaki Yıldız, Mecidiye, Hamidiye II ve Namazgah tabyalarını ateş altına alacaklardı[467]. Düşman armadası büyük saldırışa geçeceği sırada Türk bölgesi savunma karargahında durum şöyleydi: Karargah Komutanı Albay Cevat, 18 Mart, tan önce Bozcaada'da düşman savaş gemilerinin toplanmakta olduğunu haber almıştı. 18 Mart sabahı da bir araştırıcı uçağı-

[467] Chatterton, Keble: A.g.e., s. 131-133; Thomas, L.: La Guerre Naval Aux Dardanelles, s. 76-78.

mız Bozcaada'da büyük bir kaynaşma olduğunun haberini getirmişti. Ne var ki, komutanlık bu haberleri büyük bir saldırının ilk işaretleri olarak kabul etmedi. O kadar etmedi ki, Komutan Albay Cevat, 18 Mart sabahı karargahtan ayrılıp Kirte'deki birlikleri teftişe gitmiş ve ancak 16:30'da karargaha dönebilmişti. Bu nedenle savaşı Kurmay Binbaşı Selahattin Adil (Paşa) yönetmişti. Savaş sırasında yanında bulunmuş olan yardımcıları Kurmay Kolağası Osman Zati ile Yüzbaşı Hamdi'dir[468]. Bu kısa açıklama da göstermektedirki, 18 Mart saldırısı bir baskın biçiminde başlamıştır. Bununla beraber Türk savunucuları ne armadanın kudret ve haşmetinden ne de baskınla başlayan saldırıdan kuşkulanmamışlardı. Savaşın başlayacağı sırada Bölge Savunma Karargahı'nda konuk olarak bulunan Sedat (Paşa) duygularını şöyle anlatmaktadır:

"Hepimizde bir heyecan vardı. Görevden sorumlu olanlarla benim gibi rastlantı olarak bu deniz savaşını görmek için fırsat bulanlar için bu heyecan kuşku yok ki farklıdır. Duygularım şöyleydi: Sanki çok sevinçli ve önceden müjdelenmiş bir sonucu beklerken duyulan heyecanları yaşadım"[469].

Saldırı

Yukarıda işaret edilen birinci küme ile kendilerine hedef olarak gösterilmiş olan tabyaları arasında düello saat 11:15'de başlıyor. Queen Elizabeth, ağır toplarıyla uzak mesafeden ilkin Çimenlik'e sonra Çanakkale şehrine, daha sonra da Hamidiye Tabyası'na ateş ediyor. Çimenlik'e iki isabet oluyor. Çanakkale'de yangın çıkıyor. Hamidiye'de yıkıntı meydana geliyor.

Saat 11:35'te Lord Nelson, Rumeli yakasındaki Hamidiye II Tabyası'na; Prince George ve Triumph, Mesudiye, Yıldız ve Dardonos tabyalarına ateş açıyorlar. Fakat zırhlıların büyük şikayetçi bu tabyalardan olmaktan çok, görünmeyen ve göründüğü anda hızla yer değiştiren sahra bataryalarındandı.

[468] Mirliva Sedat: Boğazlar Meselesi ve Çanakkale Muharebe-i Bahriyesinde Türk Zaferi, Askeri Tarih Mec., Mart, 1927, N. 95, s. 187-200.
[469] İbid., 200.

12:30'da Amiral de Robeck Fransız gemilerinden kurulmuş olan ikinci küme gemilerine kıyılara yaklaşarak, yakın mesafeden bombardımanı sürdürmeleri emrini veriyor. Bunlar Erenköy hizasında duran İngiliz gemileri arasından geçerek kıyıya 400 metre kadar yaklaşıyorlar. Bütün ağır toplarıyla Rumeli yakasında Kilitbahir ile Mesudiye tabyaları, Anadolu yakasında da Dardanos ile Beyaztepe mevkilerini ateşe tutuyorlar. Büyük Armada Boğazın en dar yeri olan Kilitbahir ile Çanakkale arasına yönelmişti. Buraya gelmeden önce birkaç gemi feda edileceği de hesaba katılmıştı. Bu kayıpları karşılıksız olmayacaktı. Boğaz geçilip İstanbul alınmakla, Türkiye ile müttefiklerinin bağlantısı kesilecekti, çember içine alınan Avusturya ile Almanya da pes demek zorunda kalacaklardı. Sözün kısası savaşın sonu muhteşem armadanın birkaç kilometre daha ilerlemesine bağlı kalmıştı. Tarihsel Fransız cesareti ile İngiliz soğukkanlılığı Türk'ün alçak gönüllü kahramanlığı karşısında bu daracık yerde bir sınav verecekti. Deniz savaşının en bunalımlı anı iki taraf için de gelip çatmıştı. Dünya bu olaya kadar Türkleri fetihler savaşlarında tanımıştı. Yurt savunmasında ise güçlerinin neye yettiğini ilk kez hecelemeye başlayacaklardı.

Tabiat Türklerle beraberdi. Güneş, yüzen çelik kalelere hedeflerini göstermemek için gemi bacalarından ve top ateşlerinden meydana gelen duman perdesi arkasına çekilmişti. Kıyılar boyunca sıralanmış olan obüs bataryalarını düşman gözünden saklıyordu. Türk Savunma Komutanlığı düşman zırhlılarının merkez bataryalarına 14 kilometre kadar yaklaşması üzerine bu bataryalar tarafından da ateş emri verildi. Türklerin ağır toplarıyla obüslerinin ateşi düşman üzerine şaşırtıcı bir etki yapmaktaydı. Kaptan köprüsünden isabet alan Inflexible'de yangın çıkmıştı. Alevlerin yarahların bulunduğu yere ulaşması olasılığı başgösterince gemiye geri dönme emri verildi. Bouvet'de de almış olduğu isabetten dolayı yangın başlamıştı. Geminin toplarının yarısı kullanılmaz duruma gelmişti. Bir çeyrek saatte 14 isabet alan Suffren hemen hemen savaş dışı edilmişti. Ne var ki, bu arada da Çanakkale'de başlamış olan yangın genişlemiş, Dardanos, Namazgah ve Hamidiye bataryaları, Fransız gemilerinin ateşi kar-

şısında susmuştu. Deniz ile kara arasındaki büyük düelloda taraflar ağır yaralar almışlardı. Fakat henüz yere düşen yoktu.

Fransız gemilerinin yıprandığını gören de Robeck geri dönmelerini ve üçüncü küme gemileri ile yedeklere onların yerini almaları emrini veriyor. Saat 13:34. Ne varki, Boğazdan çıkmak girmek kadar kolay değildi. Bouvet dönüş manevrası yaparken bir mayına çarparak birbuçuk dakikada 700 kadar mevcudu ile sulara gömülüyor. 5 subayla 51 er ancak kurtarılıyor. Bu kurtarma işine girişmiş olan Gaulois zırhlısıda iki ağır top mermisi ile yaralanıp su almaya başlayınca diğer iki Fransız gemisinin yardımı ile savaş yerini terk ediyor. Fransızlar, tümden yok olmamak için savaş yerinden çekilmek zorundadır. Ve şimdi Türklerle İngilizler karşı karşıya geliyorlar.

Bouvet'in batması Galois'in yaralanması ve tüm Fransız gemilerinin geri çekilmesi Türklerin moralini yükseltiyor. Saat ikiden sonra savaş 6 İngiliz zırhlısı ile bataryalar arasında tekrar başlıyor. Bir aralık Dardanos Bataryası'nın susması Türk Komuta Karargahı'nda kuşku yaratıyor. Bu suskunluğun Batarya Komutanı Hasan ve gözetleme subayı Mersuf efendilerin şehit olmaları nedeniyle olduğunun anlaşılmasıyla alınan tedbirler sayesinde Dardanos 10 dakika sonra yeniden ateşe başlıyor.

15:15'te Irresistable zırhlısı Beyaz Tepe hizasında bir torpilo çarparak yan yatmaya başlıyor. Makinaları su ile boğulmuştur. Hareket edemiyor. Ocean zırhlısı imdadına koşuyor. Onu geriye çekmek istiyor. Fakat akıntı iki gemiyi Anadolu kıyısına doğru sürüklüyor. Ocean da Bouvet'in batmakta olduğu yerde bir mayına çarpıyor. İki yaralı gemi Türk topçusunun ateşi altında. Gemiler boşaltılarak kendi hallerine bırakılıyor. Bu gemiler Çanakkale Savaşı'nın son kılavuzları oluyor. Amiral de Robeck saat 17'de muhteşem armadadan geri kalan zırhlılara dönüş emrini veriyor. Çanakkale maçının denizde oynayan ilk yarısı İngiliz-Fransız karmasının yenilgisi ve Türklerin yenmesi ile son buluyor. Muhteşem armada kalıntısının geri çekilişini kıyıda izleyen Mehmetçikler heyecandan ortaya fırlayıp "yuha! yuha!" diye bağırıyorlardı.

İki Tarafın Kaybı

18 Mart'ta Boğazı geçmek için 12 büyük zırhlı savaşa katılmıştı. Diğer gemilerden her biri de az çok isabet almıştı. Osmanlı kaybına gelince: Bataryalardan hepsi isabet almıştı. Boğazın girişindekiler susturulmuştu. İç bataryalardan da çok veya az yaralananlar olmuştu. 176 toptan 8'i kullanılamayacak duruma gelmişti. İnsan kaybı 40 ölü ve 74 yaralıdan ibaretti. Yaralılarınsa 18'i Alman'dı.

İki tarafında sahip bulundukları savaş güçlerine göre kayıplar önemli sayılamazdı. İngiliz ve Fransız İmparatorlukları engin servet kaynaklarına sahiptiler. Batan ve yaralanan gemilerinin yerlerine kolaylıkla başkalarını koyabilirlerdi. Ne var ki, bu iki devletin moral kayıpları hiçbir suretle giderilemeyecek kadar ağırdı. Aşağıdaki satırlar bu moral çöküntünün üzerine yeterince fikir verecek niteliktedir:

"Türklerin Avrupa'daki günlerinin sayılı olduğu herkesçe bilinmekteydi. Ne var ki, bu işin pek güçlükle vukuua geleceğini ve Türklerin insanüstü bir kahramanlık ve fedakarlık gösterecek lerini de kimse inkar edemezdi. Çanakkale'de iki İngiliz ve bir Fransız zırhlısının batırıldığını ve birçoklarının da mermi vuruşlarıyla yaralandıklarını 19 Mart sabahı okuduğumuz zaman herkes yıldırımla vurulmuşa döndü[470]".

Yıldırımla vurulmuşa dönenler arasında gururu en çok kırılan İngilizlerdi. Yüzyıllardır yenilmez diye ün kazanan denizlerin egemen gücünü temsil eden muhteşem armadalarının önüne gölge düşmüştü.

Türklerin uğradığı nesnel kayıplara karşılık moral kazançları büyüktü. Aylardan beri İstanbul'da kuşku içinde yaşayan Türkler için Çanakkale deniz zaferi, kurtuluş anlamını taşıyordu. Türklerin İngiliz donanması için kökleşmiş bir hayranlığı vardı. Bu donanmayı, yüz gerisi dönmeye zorlamanın büyük heyecanını duymaları doğaldı. 18 Mart akşamı İstanbul ve zafer haberinin ulaştığı bütün Türk şehirlerinde, kasabalarında ve köylerinde evler bayraklarla süslenmiş, aydınlatılmış ve şenlik yapılmıştı. Çanakkale deniz zaferinin dünyada mevcut diğer

[470] Bartoli, Aşlmidt: Çanakkale Raporları, s. 13.

Müslüman ülkelerinde de etkisi görüldü. Sömürge yaşamı süren Müslüman ve hatta Müslüman olmayan halklarda bu zaferi kendi kurtuluşları için değerli bir örnek gibi kabul eder oldular.

Çanakkale deniz yenilgisinin altında kalmak istemeyen ve olumsuz etkisini her ne bahasına olursa olsun silmek isteyen uzlaşma devletleri, talihlerini bu kez de İstanbul'u almak için kara yolundan giderek denemeye karar verdiler. Bu yolun Gelibolu Yarımadası'ndan geçtiğini düşündüler ve kara ordularını oraya çıkartmakla ilgili işe giriştiler.

2.4. Çanakkale Kara Savaşları (Nisan-Aralık)

Karar Aşaması

18 Mart yenilgisinin Londra ile Paris'te hayret ve şaşkınlık yaratması normaldi. Ne var ki, bu yenilgi Çanakkale'yi geçme girişiminden kesin olarak vazgeçme anlamında alınmamıştı. Amiral de Robeck 18 Mart'ta başına gelenlerin hikayesini bir telgrafla Londra'ya bildirmiş, fakat tel yazısının sonunda da savaşa devam kararını şu satırlarla belirtmişti: "Batmış olan ve yaralı bulunan gemilerin dışında kalan gemilerle donanma savaşa derhal girmeye hazırdır. Fakat bunun için saldırı planını almak ve yüzen torpillerin hakkından gelmek olanağını bulmak gerekir"[471]. Başvekil, Savaş Komitesi, Deniz Bakanlığı, Amirallik, Savaş Komisyonu üyeleri de sonuna kadar savaşmak düşüncesindeydiler. Fransız Deniz Bakanı da aynı düşüncede olduğunu bildirmişti[472]. 18 Mart deniz savaşında uğranılan kayıpların kendisinden gizli tutulmadığından, İngiliz kamuoyu da Boğaz saldırılarına devam edilmesinden yanaydı. Bu doğrultuda çalışmalarda bulunması için Amiral de Robeck'e gerekli talimat verildi.

Amiral de Robeck yukarıda işaret edilen telgrafında Çanakkale Boğazı'nı geçmek için donanmanın yeni bir saldırıya hazır olduğunu bildirirken kara kuvvetleri tarafından desteklenmesinden söz açmamıştı. Bu kuvvetlerin Çanakkale önüne kadar gelebilmiş olanlarca destekleneceğini doğal sayıyordu. Ne var ki,

[471] Churchill, Winston: A.g.e., C. II, s. 170.
[472] İbid., s. 170-172.

günler geçtikçe Amiralin kara kuvvetleriyle işbirliği hakkındaki düşüncesinde de bir değişiklik meydana geldi. Artık kara kuvvetlerinin (çıkartma ordusu) bir bölümünce değil, tümü tarafından desteklenme gerekli görüyordu. Kara kuvvetleriyse henüz böyle bir destekleme için hazır değildi. Kuvvet Komutanı Ian Hamilton ve kurmay heyeti, 17 Mart'ta Çanakkale'ye gelmiş ve 18 Mart trajedisinin seyircisi olmuştu. Bu sırada İngiltere'den Çanakkale doğrultusunda yola çıkan askerler 22 gemiye dağılmış bulunuyordu. Derhal bir çıkartma düşünülerek gemilere bindirilmemişlerdi. Kaldıki çoğu bir askeri eğitimden de geçmek zorundaydı. Çıkartma kuvvetlerinin araç-gereç ve silahlarıda diğer gemilere sistemsiz bir biçimde yükletilmişti. Bütün bunlardan başka kara kuvveti ile donanma arasında ortak savaş hareketleri sırasında yapılacak işbölümü esasları ve ayrıntıları henüz saptanamamıştı. Bu durumda Hamilton'un kurmay heyetinin verdiği karar şu oldu: "Bir saldırının geç yapılmasından doğacak olan tehlikeler ne olursa olsun, bu saldırının acele ve hazırlıksız olarak yapılmasından meydana gelecek tehlikelerden yine de hafiftir"[473]. 22 Mart'ta Hamilton'la de Robeck arasında kurmay heyetlerinin üyelerinin de bulunduğu bir konferansta şu iki önemli karara varıldı: Birinci karar, deniz saldırısı yerine kara ordusunun genel saldırısı ile Çanakkale sorununu çözmek. İkinci karar, bu ordunun gelmiş olan ve gelmekte bulunan kuvvetlerini İskenderiye'ye göndermek, orada bir çıkartma gücü olarak hazırlamak ve eğitmek. Bu esnada Yüksek Genelkurmay da bir kısım birliklerin desteklemesi ile donanmanın Çanakkale Boğazı'nı geçmek üzere ikinci bir girişim yapmasına karşı çıkmıştı. Bütün bu olayların etkisiyle donanma ile kara ordusunun Çanakkale'ye karşı savaşta görevleri değişik bir biçim almıştı. Donanmanın Boğazı geçmek için yapacağı ikinci bir denemesinin ordu tarafından desteklenmesine karşılık, ordunun Gelibolu Yarımadası'na yapacağı bir çıkartma hareketinin donanma tarafından desteklenmesi daha uygun görülmüştü. Bu nedenledirki, 18 Mart saldırısı bir daha tekrarlanmayarak tarihte teksel bir olay olarak kalacaktır. Gelibolu'ya kara kuvvetleri çıkarılması için de 14 Nisan tarihi kabul edilmişti.

[473] İbid., s. 181-182.

İzmir Bombardımanı

İzmir bombardımanı Gelibolu çıkartması ile yakından ilgili olmamakla beraber onunla bağlantılı bazı yönleri vardır. Bombardımanın genel nedenleri arasında Doğu Akdeniz'de Uzlaşma Devletleri donanma ve taşıtlarının güvenliğini sağlamak gelir. İzmir Limanı bu bölgedeki hareketleri gözetebilecek bir mevkide idi. Akdeniz'e gelebilecek Alman denizaltıları için de ideal bir yuvalanma merkezi olabilirdi. İzmir İstanbul'dan sonra Türkiye'nin en büyük kentiydi. Ticaret bakımından önemi ondan da fazlaydı. Çanakkale deniz savaşının sarpa sardığı sırada Türklerin dikkatini İzmir'e çevirmek ve oradaki kuvvetlerinden bir kısmını çekmelerini sağlamak için de bombardıman gerekli görülmüştü. 22 Mart'ta Çanakkale'nin deniz kuvvetleriyle zorlanmasından vazgeçilerek Gelibolu'ya çıkartma için karar verilmesi üzerine de bu çıkartmayı gizlemek ve Türkleri Gelibolu'dan uzak yerde oyalamak gereği de İzmir bombardımanının önemini arttırmıştı.

İngiliz Amirallik Dairesi, 2 Mart'ta Suriye kıyılarını gözetlemek görevini Euryalus sancak gemisinde bulunan Amiral Piers'e verdi. Kendisine Çanakkale önlerindeki İngiliz savaş gemilerinden katılacak iki gemi ile İzmir Limanı'nı denizaltılarına yuva olabilecek nitelikten yoksun edecek surette bombardıman edilip tahrip etmesini emretti. Şu noktaya parmak basmak gerekirki, bombardıman amacı İzmir'i işgal etmek olmayıp, zararsız duruma getirmekten ibaretti.

Bombardıman 5 Mart'ta başlayıp 9 Mart'a kadar sürdü. İlk günlerde zırhlıların uzun menzilli ateşlerine İzmir kaleleri top menzilleri kısa olduğu için karşı ateş açamadılar. Bu arada düşman torpil tarama gemileri torpil tarlalarının ayıklanmasına gayret ettilersede kıyı bataryaları buna olanak bırakmadılar. Kalelerin susturulduğunu sanan İngiliz Amirali, İzmir Valisi ile bir anlaşmaya varmak için görüşmelere girişti. Amerikan Konsolosu'nun aracılığı ile yapılan görüşmelerde İngilizler, İstanbul'un yakında düşüneceğini, boş yere kan dökülmesine meydan vermemek için de İzmir'deki askeri tesislerin tamamen tahribi, deniz taşıt araçlarının da kendilerine teslim edilmesini istediler[474]. İz-

[474] Chatterton, Keble: A.g.e., s. 151-157. İngiliz koşullarının ayrıntılı bölümü için bkz. Bayur, Yusuf Hikmet: A.g.e., s. 93-95.

mir Valisi Rahmi Bey istekleri geri çevirince, görüşmeler için kabul edilmiş olan silah bırakışması da 13 Mart'ta son buldu. İngiliz Amirali torpil tarlaları temizlenmedikçe İzmir Limanı'na girip kenti teslim olmaya zorlayamayacağını anlamıştı. Çanakkale seferi de başlamak üzere olduğu için Amiral, bombardımana devam etmekte bir fayda görmeyerek yüzgeri dönmeye mecbur kaldı. Bundan sonra Mart ayının sonlarına doğru yapılan bombardımandan da bir sonuç çıkmadı.

Kazanmaktan Yana Çabalar

Gelibolu'ya çıkarma kararından sonra İngiltere ile Fransa, İstanbul sorunu nedeniyle sarsıntı geçiren Rus dostluğunu kuvvetlendirmeye giriştiler. Ayrıca Yunanistan ve İtalya'yı kendi saflarında savaşa sokmak için harcamakta bulundukları gayreti artırdılar.

Rus İstekleri

Boğazlar ile İstanbul üzerinde tarihsel ve siyasal Rus istekleri Çanakkale deniz savaşı sırasında bunalımlı bir aşamaya girmişti. Savaşın başarı ile sonuçlanacağı sanıldığı için Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması için de zaman gelip çatmış demekti. 14 Mart'ta bir Rus gazetesi "İstanbul ve Boğazlar" başlığı altında bu yerlerin Rus olması gereğinden söz ettikten sonra, Fransa da Boğazların tarafsızlığı ile ilgili yayınlardan şikayet etmekteydi[475]. Fransa'nın Rus isteklerini karşılıksız onaylaması söz konusu olamazdı. Paris Hükümeti, İstanbul'a ilişkin Rus isteklerinin tanınmasına karşılık Sen Petersburg Hükümeti'nden Fransız isteklerinin kabul edilmesini istemişti. İstek, İskenderun Körfezi bölgesi ile birlikte Suriye'nin ve Toros Dağlarına kadar Adana bölgesinin Fransız İmparatorluğu sınırları içinde tanınmasından ibaretti[476]. İki tarafın birbirlerinin isteklerini kabul etmesiyle aralarındaki dostluğa gölge düşmesi önlenmiş olacaktı. Rus istekleri daha önce İngiliz Hükümeti'ncede dudak arası bir muvaffakat biçiminde onaylanmıştı. 23 Mart'tan sonra da Fransa ile İngiltere arasında da Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'daki topraklarının bölüşülmesi için görüşmelere Londra'da başlanmıştı.

[475] Bayur, Yusuf Hikmet: A.g.e., s. 188.
[476] İbid, s. 120.

Yunanistan ile Anlaşma Deneyimi

Anlaşmacı devletler, Çanakkale çıkartması arifesinde Yunanistan'ı kendi taraflarına çekmeyi bir kez daha denediler. Yunanistan hem Akdeniz memleketi hem de Balkan memleketiydi. Kendisinden Türklere karşı Adalar Denizi'nden yapılacak hareketlerde yararlanılabilineceği gibi Avusturya'ya karşı, Sırbistan'a yardım olanağı sağlamak konusunda da yararlanmak olasıydı. Bundan başka hâlâ yansızlıklarını korumakta olan Bulgaristan ile Romanya'nın da savaşa dost olarak girmeleri için hırslarını kabartabilirdi.

Yunanistan, sömürgeleri yönünden birer Akdeniz memleketi olan Fransa ve İngiltere ile Türklere karşı anlaşmaya eğilimli idi. Büyük ülküsü, Doğu Trakya ve Batı Anadolu'da yayılmaktı. İngiliz ve Fransız yardımı olmadan bu ülkü doğrultusunda genişlemesi olanaksızdı. Ne var ki, böyle bir genişleme Balkan devletlerinin, özellikle Bulgaristan'ın çıkarları ile çelişmekteydi. Bulgaristan'a Batı Trakya'da bir tavizat sağlanmadıkça, Yunanistan'ın genişleme siyaseti çizmesi ve izlemesi hiç de kolay değildi.

Böyle olduğu halde uzlaşmacı devletlerin Çanakkale deniz savaşları sırasında Yunanistan'ın ayrımı kabarmıştı. Venizelos, Türklerin bütün varlıkları ile İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı giriştiği savaşta Yunanistan'ın seyirci durumunda kalmasını anlamsız buluyordu. Kararsız bulunan devlet adamlarını savaş yanlısı yapmak için uydurduğu propaganda tezi şu idi.

"Türkler Trakya'da kendilerine bırakılmış olan topraklarda ve Anadolu'da yaşamakta olan Rumları yok etmeye eğilimli görünüyorlar"[477]. Yunan kamuoyu ve ordu Venizelos'tan yanaydı. Hatta Yunan Genelkurmayı bir aralık Gelibolu Yarımadası'na baskın ile bir çıkartma yapma düşüncesine bile kapıldı. Uzlaşma Devletleri, savaşa girmesi halinde Yunanistan'a Batı Anadolu'da geniş topraklar vaad ettiler. Bulgaristan yönünden emin olmak içinde ona Vardar bölgesinde yayılabilmesi için Sırbistan'ın fedakarlık yapması sağlanacak, Yunanistan da Kavala'yı Bulgarlara bırakmakla karşı fedakarlıkta bulunacaktı. Buna karşılık da Türkiye'deki Rumlar kurtulmuş olacaktı. Venizelos, Krala bu

[477] Driault, Edward: Histoire Diplomatique de la Grecce, s. 174.

önerileri kabul ettirmeye çalıştı. O, Türkiye'den elde edilecek toprakları 125.000 kilometre kare olarak hesaplıyordu. Bu topraklar Güney Anadolu'da Fenike'den başlayan, kuzeyde de Afyon Karahisar ve Kütahya'dan geçip Marmara'ya veya hiç olmazsa Edremit Körfezi'ne ulaşan bir hattın batısında kalan topraklardı[478]. Venizelos'un bu kazancın sağlanması için Balkan Devletleri nezdindeki girişimi olumlu bir sonuç vermedi. Romanya kendi geleceği için kuşkulu olduğundan tarafsızlıktan ayrılmayı uygun görmedi. Bulgaristan kendisine Makedonya verilmedikçe herhangi bir anlaşmaya yanaşamayacağını hatırlattı.

3 Mart'ta İngilizlerin İzmir'i bombardıman etmeye başlamaları Yunanistan'ı savaşa girmek için kamçılayan önemli bir olaydı. Haçlı zihniyeti bu kez kabardıkça kabardı: İstanbul üzerine yürüneceğine artık kuşku yoktu. İstanbul deyince de akla Ayasofya geliyordu. Hıristiyan devletler ailesi, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya, Fransa, İngiltere, Ayasofya'yı kurtarmak için birlikte yürümeliydiler[479]. Fakat din ve mezheplerin ulusal çıkarların üstünde yer almış olduğu devirler geçmişti. Rusya, Yunan bayrağının İstanbul'da görünmesini istemiyordu. Yunanistan'ın Uzlaşma Devletleri'nin safında yer almasına karşı direndi.

Türklerin 18 Mart Çanakkale zaferi, Yunanistan'da da sersemletici bir hava yarattı. Büyük ülkü balonu bir daha patladı. Venizelos şöhretinden kaybetti. Savaşa girmemekte direndiği için Krala hayır dualar edildi. Venizelos Çanakkale bozgunundan meydana gelen kötümser havayı hafifletmek için "İngilizlerin katıldıkları bütün savaşlarda böyle olur. Genellikle muharebeleri kaybederler. Fakat sonunda harbi kazanırlar" dediysede bu esprisi başvekillikten çekilmesini önleyemedi.

Zaimis başkanlığında kurulan yeni hükümet uzlaşma devletlerine karşı oyalayıcı bir siyasa izledi. Hükümeti savaşa girmek için önerilerini şu noktalarda toplamaktaydı: Yunanistan, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması amacıyla savaşa girmeye hazırdı. Ancak bunun için karada ve adalardaki topraklarının bütünlü-

[478] İbid., s. 177-178.
[479] İbid., s. 180.

günün sağlanması, Batı Anadolu'dan yukarıda sözü geçen Fenike ile Edremit hattının batısında kalan toprakların ve ayrıca 12 Ada'nın kendisine vaad edilmesi, İstanbul'un özerk bir yönetime kavuşturulması veya başka bir devletin egemenliğine verilmesi halinde oradaki Rumların dinsel ve kültürel imtiyazlarının devamının temini kabul edilmelidir.

Uzlaşma devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması konusunda henüz kesin bir karara varmamışlardı. Bundan başka, bir yandan Bulgaristan'ın, öte yandan da İtalya'nın savaşa girmeleri için görüşmeler yapmaktaydılar. Yunan isteklerini kabul etmeleri halinde görüşmelerde hareket serbestliğini kaybetmiş olacaklardı. Kaldıki bu sıralarda Yunanistan'ın istekleri kabul edilse bile savaşa girmesini olanaksız yapan bir olay meydana gelmiş bulunuyordu. Alman İmparatoru II. Giyom (Wilhelm) Yunanistan Sarayı'na gönderdiği bir telgrafta Krakovi önünde Ruslara karşı kesin bir zafer kazandığını, 700.000 Rus erinin esir düştüğünü belirttikten sonra "Bana el kaldıracak olanların vay haline" demekteydi. Bu suretle uzlaşma devletleri 25 Nisan'da imzaladıkları bir antlaşma ile Yunanistan olmaksızın sadece İtalyanları yedeğe alarak Gelibolu çıkarmasına girişeceklerdi.

İtalya ile Anlaşma

Yunanistan'ı savaşa sürüklemeye muvaffak olamayan İngiltere ve Fransa, İtalya'yı kazanmak için çalışmalarını artırdılar. Savaş başlangıcında İtalya tarafsızlığını duyurmuştu (2 Ağustos 1914). Gerçi İtalya'nın Almanya ve Avusturya ile bir dostluk antlaşması vardı. Fakat bunun koşulları savaşa girmesini gerektirmiyordu. Kaldıki kamuoyu da savaşa girilmesinden yana değildi. Her şeyden önce İtalyan ordusu henüz büyük bir savaşa girecek durumda bulunmuyordu. Trablusgrap Savaşı'nda güçsüzlüğü anlaşılmıştı. Uzun sürecek bir savaş için yoksun bulunduğu savaş araç ve gereçlerini sağlayacak savaş endüstrisi de İtalya'da gelişmemişti. Bütün bunlardan başka İtalya, Akdeniz'de Fransa ve İngiltere'ye karşı savaşmakla bir kazanç sağlamak ümidini de beslemiyordu.

İtalya'nın ulusal birliğinin tamamlanması, güvenliğinin sağlanması, sömürge imparatorluğunun genişlemesi, Antlaşma Devletlerinden çok Uzlaşma Devletleri safında bulunmasını

gerektirmekteydi. İtalyan çoğunluğunun oturduğu Adriyatik üzerindeki Trento ve Triesete bölgesi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun hakimiyeti altında bulunuyordu. İtalya, çizmesinin güvenliği için Istry, Fiume ve Dalmaçyayı'da jeolojik, coğrafya ve tarihsel nedenlere dayanarak istiyordu. Balkanlarda da Avusturya'nın yayılmasına karşıttı. Emperyalist emellerinin yayılma alanı Doğu Akdeniz'di. Oniki Ada üzerinde ve Güney Anadolu'da egemenliğinin ve nüfuzunun tanınmasını istiyordu. Üçlü Antlaşma Devletleri'nin yenilmesi ve Afrika'daki Alman sömürgelerinin paylaşılması halinde kendisine düşecek hisse karşılığında Trablusgarp ve Somali yönünden imparatorluğun sınırlarını genişletmek olanağı vardı.

Bu istekler Üçlü Uzlaşma Devletlerini, özellikle Rusya'yı kuşkulandırmıyor değildi. Fakat ortada henüz alınmış, yenilmiş bir şey yoktu. Kaldıki istenen toprakların hiçbirisi doğrudan doğruya kendisinde değildi. Bu nedenledir ki, Londra'da başlayan görüşmeler, hararetli pazarlıklardan sonra Fiume dışında kalan İtalyan isteklerinin genellikle kabul edilmesiyle ve Londra Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlandı.

Londra Antlaşması

Londra Antlaşması 25 Nisan 1915'te, yani Fransız ve İngiliz kuvvetlerinin Gelibolu'ya çıkarıldığı gün imzalandı. Bu antlaşmanın Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili hükümleri şu suretle özetlenebilir[480]:

"Trablusgarp üzerinde Padişah'ın sahip olmaya devam ettiği hak ve imtiyazlar İtalyanlara geçecek, 12 Ada üzerinde de İtalyanların egemenliği tanınacaktır (Madde 8,10).

Üçlü Antlaşma Devletleri, İtalya'nın Akdeniz'in siyasal dengesi ile ilgili olduğunu onaylarlar. Türkiye'nin Asya'daki topraklarının paylaşılması halinde İtalyanların Antalya iline yakın olan Akdeniz bölgesinden hakkınca bir pay almasını genel olarak kabul ederler.

Bu savaş sırasında uzlaşma devletleri yukarıda söz konusu toprakları işgal ederlerse yine yukarıda sözü geçen İtalyan hissesi ayrılacak ve İtalyanların buraya yerleşme hakkı olacaktır.

[480] Tam metin için bkz.: Bayur, Yusuf Hikmet: A.g.e., s. 270-82.

Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü devam ettiği ve bu topraklar üzerinde büyük devletlerin çıkar bölgelerinde değişiklik yapıldığı takdirde, İtalyan çıkarları da göz önünde tutulacaktır."

İtalya Londra Antlaşması ile kendisine tanınan hakları çantada keklik bilerek 20 Ağustos'ta Osmanlı Devleti'ne savaş açacaktır.

Ermeni Ayaklanması

Uzlaşma Devletlerinin Gelibolu Yarımadası'na çıkarma yapacakları günlerde, Doğu Anadolu'da Ermenilerin ayaklanması acaba ne anlam taşır? Bu bir rastlantı mıdır? Yoksa İngiltere'nin ve Rusya'nın ustaca bir tertibi mi... Bilindiği gibi, Ermeni sorunu "Şark Meselesi'nin bir bölümüdür. Çeşitli aşamaları vardır. Birinci Dünya Savaşı'nda bu sorun yeni bir karakter kazanmıştır[481]. Ermeniler için Osmanlı egemenliğinden kurtulma anlamını taşır. Üçlü Uzlaşma Devletleri için Ermenileri kullanarak bir savaş yaratmak ve Türkleri arkadan vurmaktan başka bir anlam taşımaz. Türklere göre ise Ermeni ayaklanmaları, devletin varlığını tehlikeye düşüren, bastırılması bir nefis savunması zorunluğu yaratan niteliktedir.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Rus Çarı Rus Ermenilerine hitaplı bir bildiri yayınlamıştı. Bu bildiride harekete geçme zamanının gelmiş olduğunu işaret eden Çar, şöyle demekteydi: "Geleneksel bağlılıklar bu önemli günlerde de üzerinize düşen görevi yerine getireceğinizin garantisidir[482]". Bu sırada Ermeni İhtilal Komiteleri de savaş amaçlarını açığa vuruyorlardı. Taşnakitsyun Komitesi, Rus Ermenilerinin Osmanlı Ermenileri için savaşacağını açıklıyordu[483]. Hınçak Komitesi'nin Paris Merkezi, Osmanlı Ermenileri ile ilgili karar suretini "Yaşasın Ermenistan" diye bitiriyordu[484].

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni komiteleri liderleri ise İttihat ve Terakki Hükümeti'nin savaşta işbirliği yapmak konu-

[481] Ermeni sorunun çıkışı ve önceki aşamaları hakkında bu yapıt yazarının Osmanlı Tarihi, C. VIII, s. 126-145'e bakınız.

[482] Debidour, A.: Histoire Diplomatique de l'Europe, s. 274.

[483] Uras, Esat: Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, s. 610.

[484] Bayur, Yusuf Hikmet: A.g.e., C. III, s. 481.

sundaki önerisini açıkça reddediyorlardı. Komitelerin denetimi altında bulunan Osmanlı Ermenileri, isteseler de istemeseler de devlete karşı ayaklanmak durumundaydılar. Ermeni komiteleri yurdun çeşitli bölgelerinde ufak çapta çete olayları düzenlemekle işe başladılar. Büyük ve sistemli hareketler için ise İngiltere ve Rusya'nın emrini beklemekteydiler. Nisan ortalarında (1915) Gelibolu'ya asker çıkartılmasından on gün önce bu emir verildi.

Nisan'ın 15'inde Van'da, ayrıca 17'sinde Sason'da, 18'inde Bitlis'te Ermeniler ayaklandılar. Sason'da memur ve jandarmalar öldürüldü. 20 Nisan günü Van'ın içinde büyük Ermeni ayaklanması başladı. Ermeniler karakollara ve Türk evlerine saldırdılar. Banka ve Düyun-i Umumiyye Dairesi, Postahane gibi binaları yaktılar[485].

Ayaklanma bastırılamadı. Rusların Ermenilerle bağıntı kurup beraber hareket etmeleri, Gelibolu'ya çıkartma yapılması, Türklerin durumunu çok güçleştirmiş bulunuyordu. Uzlaşmacı devletlerin de zaten Ermenilerden beklediği bu idi. 16/17 Nisan gecesi Van Rusların eline geçti. Van bundan sonra birkaç kez Türklerle Ermeniler ve onları destekleyen Ruslar arasında el değiştirdi.

Ermeni ayaklanmalarının yurdun güvenliğini tehlikeye düşüren bir düzeye yükselmesi karşısında hükümetçe tedbir alınması gerekti. Mayıs sonlarında Dahiliye Nezareti'nin önerisi üzerine çıkarılan bir kararname ile savaş bölgeleri dolaylarında oturan Ermenilerin düşman ile işbirliği yaparak Türk ordusuna karşı koymalarını, halka saldırıp cinayetler işleyip yağmalar yapmalarını önlemek amacıyla bir kısım Ermenilerin savaş yerlerinden uzaklaştırılması uygun görülmüştü. Bu suretle Van, Bitlis ve Erzurum vilayetleri ile Güneydoğu Anadolu vilayetleri ve sancak merkezlerinin dışında kalan bölgelerden ve özellikle köylerden alınan Ermeniler, Halep ve Suriye vilayetlerinin bazı bölgelerine zorunlu göçe tabi tutulmuşlardı[486]. Sözü geçen kararnamede köy ve kasabalardan göçtürülen Ermenilerin mal ve can güvenliklerinin sağlanması, yolculuklarının kolay geçme-

[485] İbid., C. III, Kısım 3, s. 3.
[486] İbid., s. 38.

si ve gönderildikleri yerlerde yerleştirilmelerine itina gösterilmesi de önemle belirtilmişti[487]. Şurası da işaret edilmelidir ki, zorunlu göç bütün Ermenilere uygulanmamıştır. Tercan, Eğin, Samsun, Adana'daki Ermeniler zorunlu göç dışında tutulmuşlardı. İstanbul'da ise 77.835 Ermeni'den ancak 235'i ayaklanma nedeniyle tutuklanmıştır. İzmir'e gelince 20.000 Ermeni'den sürgüne gönderilen olmamıştır.

Zorunlu göç nedeniyle bazı bölgelerde Ermenilerin silahlı direnmesi yüzünden olaylar çıkmış, yollarda asayişsizlik ve hastalık sebebiyle kayıplar olmuştur. Fakat Talat Paşa'nın da dediği gibi, bu söylentilerde son derece abartmalar olmuştur. Türkleri az tanıyan batı kamuoyu, onlara karşı kışkırtılmak istenmiştir. Sürgün olayına soykırım görüntüsü verilmiştir. Yayınlarda bu iddialara yer vermek suretiyle dünya gürültüye boğulmuştur[488].

Rum ve Ermenilerin yayınları yanında İngiliz propaganda servisi tarafından yapılmış olan yayınlar özellikle dikkat çekicidir. Bunlar arasında en önemlisi 1916 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda, 1915-16 yıllarında Ermenilere yapılan muamele üzerinedir. Bu yapıtın ilk kez 1916 yılında basılmış olması manalıdır. Bir yıl önce anlaşma devletleri kara ordularının Gelibolu Yarımadası üzerinden İstanbul'a yürümeleri girişimi bozgunla sonuçlanmıştı. Daha sonra bir İngiliz ordusu Kut-ul Amara'da esir edilmişti. Bütün bunlardan önemli olan Alman denizaltılarıyla İngiltere'yi abluka altına alma işlemi başlamıştı. İngiltere için Amerika'yı savaşa sokmak bir hayat sorunu olmuştu. Amerikan kamuoyunu bu doğrultuda etkilemek için Amerikan idealizmini araç gibi kullanmak gerekiyordu. İngiltere bu bakımdan Ermeni soykırımı efsanesini uydurup propagandası için maharetle kullanmıştır. İngiliz propagandasının olmamışı olmuş gibi gösteren veyahut olayları bire on ölçüsünde şişirip yayan mahareti, harp sonrasında ve özellikle İkinci Dünya Savaşı arifesinde açıklanmıştır[489]. Ne var ki, savaş sırasında insanların çok duy-

[487] İbid., s. 41.
[488] İbid., s. 43.
[489] Raushenbush, Stephen and Joan: s. 163-65.

gulu olmaları dolayısıyla bu propaganda, etkisini yapmıştı. İzlerini silmekse kolay olmayacaktır.

Türklerin Savunma Hazırlıkları

18 Mart Zaferi Türk kamuoyunun moralini yükseltmişti. Ne var ki gelecek için kuşku, sürüp gitmekteydi. Bir atalarsözü "Türk gibi başlamak, İngiliz gibi bitirmek" demektedir. Türk Genelkurmayı'nda İngilizlerin Çanakkale üzerinde yeni bir girişimde bulunacakları düşüncesi egemendi. Ordunun haber alma servislerine gelen bilgiler de bu düşünceyi kuvvetlendirmekteydi. Atina'dan gelen haberler İngiliz subaylarının Yunanlılardan peşin para ile mavuna, salapurya ve iskele yapmaya elverişli araçlar satın almakta olduğunu anlatıyordu. Mısır'da ve Kahire'de de önemli sayıda İngiliz kuvvetlerinin devamlı olarak talim gördükleri, 18 Mart'tan sonra da Midilli ve İmroz'da yığınaklar yapıldığı öğrenilmişti. Başkent'te Çanakkale'ye bir çıkartma yapılacağı ve bu kez İstanbul üzerine karadan yürüneceği kesinlikle ön görülüyordu. Dolayısıyla Çanakkale'yi savunmak için yeni tedbirlere başvuruldu.

Bu tedbirlerden ilki Çanakkale'yi savunmakla görevli V. Ordu'nun kurulmasıydı. 18 Mart zaferinden bir hafta sonra, bu ordunun komutanlığına atanan Liman Paşa (Liman von Sandres) 25 Mart akşamı İstanbul'dan hareketle 26 Mart sabahı Gelibolu'daki karargahına gelip, ordunun komutasını eline aldı. V. Ordu bu sırada iki kolorduyu kapsamaktaydı. Bunlar 3. ve 2. Kolordulardı (sonradan bunlara 15. Kolordu eklenmiştir). 3. Kolordu 7, 9 ve 19 sayılı tümenlerden; 2 Kolordu 4. ve 5. tümenlerden, sonradan kurulduğu işaret edilen 15. Kolordu ise 3 ve 11. tümenlerden kurulmuştu. (Bir tümen 9-12 tabur, bir tabur ise 800 ile 1000 kişiyi kapsamaktadır).

Kuvvetlerin Dağılımı

Liman Paşa'nın bu kuvvetleri elverişli bir surette kullanması için herşeyden önce düşmanın çıkarma yapabileceği yeri veya yerleri gidermesi gerekiyordu. Teknik bakımdan Boğazın iki tarafındaki kıyılara çıkartma yapılması olanaksız değildi. Fakat önemli olan düşmanın netice almak üzere büyük kuvvetler çıkarabileceği bölgeyi bulmaktı. Bu konuda Liman Paşa duraksamalar geçirdi. Boğazın iki yanına çıkartma yapma olanağı vardı. Sahillerin uzunluğu çıkartmada güçlü

donanmanın oynayacağı rol açısından dikkatin bir tek noktaya toplanmasını engelliyordu. Sonunda şu bölgeleri, çıkartmayı mümkün gördüğü bölgeler olarak saptadı:[490].

1. Anadolu tarafında Bandırma'dan Kumla'ya kadar olan bölge.

2. Gelibolu Yarımadası'nın batı kıyılarında Boğaza giriş yerinden, Saroz Körfezi'ne kadar olan bölge.

3. Saroz Körfezi'nde özellikle Bolayır berzahı bölgesi.

Savunma kuvvetlerinin yerleştirilmesi bu esasa göre yapıldı. Çıkartmadan bir gün gün önce durum şöyle idi: Birinci Bölge, Albay Neber'in komutasında 15. Kolordu tarafından savunulacaktı. İkinci ve Üçüncü Bölgelerin savunulması ile Esat Paşa görevlendirilmişti. Düşmanın çıkartma yapacağı umulan bu geniş bölgenin savunma alt kademeleri de şöyleydi:

1. Yarımada kıyılarının savunması Sami Bey komutasında 9. Tümen tarafından yapılacaktı. Tümenin büyük kuvvetleri Maydos'taydı.

2. Bolayır berzahı ile Saros Körfezi savunmasına 5. Tümen memur edilmişti. Tümenin büyük kuvvetleri Kavak'ta bulunuyordu. Gelibolu'da Remzi Bey'in komutasındaki 7. Tümen, 5. Tümeni desteklemekle görevlendirilmişti.

3. Boğazın Avrupa yakasındaki tüm kuvvetler, yedeği olmak üzere Mustafa Kemal komutasında 19. Tümene ayrılmıştı. Bu tümen Maydos'un kuzeybatısında mevzilenmişti.

Savunma Tertipleri

Çıkartma bölgesinin saptanmasındaki kararsızlık, ordu komutanlığını tümenlerini dağıtmak zorunda bırakmıştı. Kıyı bölgelerinde hafif öncü kuvvetleri bırakılmış ve tümenlerin ağır kuvvetleri arka taraflarda toplu bir durumda bulundurulmuştu. Bu kuvvetlerin bir çıkartma halinde çıkartma yerine yetişerek, düşmanı bir karşı saldırıyla denize dökmesi ilkesi kabul edilmişti.

[490] Larcher, M.: A.g.e., s. 210-212.

Sözü edilen savunma tertipleri dört hafta gibi kısa bir zamanda alınmıştı. Ne var ki, savunmanın nesnel yönü tamamlanmamıştı. Savaşın başlangıcından bu yana topçu cephanesi sıkıntısı çekilmekteydi. Cephanenin İstanbul'dan tedarikine olasılık bulunmadığından Almanya'dan getirilmesine kalkışıldı. Savunma araç ve gereçleri de pek azdı. Şahıslara ait tahta ve tellere el konuldu. Düşmanın çıkabileceği yerlere tel örgüler gerildi. Çok dağınık bulunan kuvvetlerin sırasında bir yerden diğer bir yere kolayca ulaşabilmesi için zamanın el verdiği ölçüde yol yapıldı. Çünkü yarımadada patika ve keçi yollarından başkaca faydalanılacak yol yoktu. Ordunun emrinde gözetleme görevini yerine getirecek tek uçak bulunmamaktaydı[491].

Savunma tertiplerinin araç ve gereç eksikliğini tamamlamak, Türk askerinin moral gücüne düşüyordu. Ordunun komuta ve subay kadrosu genç, bilgili ve imanlıydı. Daha sonraları Bağımsızlık Savaşı'nda da büyük görevlerde bulunacak olan tümen ve tugay komutanlarından Kemalettin Sami (Paşa) 31, İzzettin (Çalışlar Paşa) 33, Refet (Bele, Paşa) 34, Fevzi (Çakmak, Paşa) 39 yaşlarındaydılar. Tarihe Anafartalar Kahramanı olarak adı geçecek olan 19. Tümen Komutanı Mustafa Kemal (Paşa) 34 yaşındaydı[492]. Bu genç komutanların içinde Harp Okulu mezunu olmayan yoktu. Çoğu kurmay idiler ve en az bir yabancı dil bilmekteydiler. Askerlerin komutanlarına tam bir güveni vardı. Güçlü bir düşmanla savaşacaklarından gururluydular. Savaşın yurt ve ulus için önemini de kavramış bulunuyorlardı. Çanakkale Savaşı ile bir imparatorluğun savaşlar zinciri kopmuş ve yurt savunması devri açılmış oluyordu.

"Savunma tertiplerinde de doldurulamayacak tek boşluk düşman saldırısının yapılacağı günün kestirilememesindeydi. Haber alma servisimiz fena işlemekteydi. Düşmanın hareketlerini ancak vakit geçtikten sonra öğreniyorduk. Nitekim düşman Mısır'dan gelirken biz girmekte olduğu haberini almıştık. Çıkartma için Boğaz önüne geldiğinde ise Mısır'a vardığının haberini almıştık.

[491] Liman von Sanders: A.g.e., s. 76-92.

[492] Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Başkanlığı: Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri.

Dolayısıyla 24 Nisan'da bir saldırı olacağını da hiç beklemiyorduk[493]".

Düşman Saldırı Kolları

Uzlaşma devletleri arasında Çanakkale'ye ikinci bir saldırı üzerinde tam bir anlaşmaya varılmıştı. Fakat bu saldırıda orduyla donanma arasındaki işbirliği konusunda kesin bir anlaşmaya varmak kolay olmadı. Amiral de Robeck başlangıçta filonun tek başına Boğazı geçmeye girişebileceğini Londra'ya bildirdiği halde, sonradan fikrini değiştirmişti. Bataryaların filonun ateşi ile susturulamayacağını öne sürerek, bunların kara kuvvetleri tarafından tahrip edilmedikçe Boğazı geçemeyeceğini belirtmişti. Amiralin bu düşüncesi bir uçak aracılığıyla yapılan keşif sonucuyla desteklenmişti. 18 Mart'tan önce ve sonra Boğazın kapısındaki Hamidiye Tabyası günlerce bombardıman edilmişti. O kadar ki, askeri mantık yönünden taş üstünde taş kalmaması ve hiçbir canlının orada barınamaması gerekirdi. Oysaki keşif sonucunda çok az bir zarar görülmüş olduğu ve toplardan yalnız bir tekinin tahrip edildiği anlaşılmıştı. Kara Kuvvetleri Komutanı Hamilton Gelibolu Yarımadası'nı istila edip, İstanbul üzerine yürümek sorumluluğunu kabul etmekteydi. Ne var ki, bu işte donanmanın yardımcısı olarak ikinci planda kalmış olmak istemiyordu. Çıkartmanın ve savaşın yönetimi kara kuvvetlerine ait olmalı ve donanma kendisine bu girişimde yardımcı olmalıydı. Nitekim öyle de oldu.

Çanakkale üzerine saldırı için hazırlanıp General Hamilton'un komutasına verilmiş olan birlikler şöyle kümelenmişti[494]:

1. Deniz Tümeni: Mevcudu 10.000 kişi, General Paris komutasında,

2. 29. Yaya Tümeni: Mevcudu 18.000 kişi, General H. Neston komutasında,

3. Anzak Kolordusu: Mevcudu 35.000 kişi, General Birdwood komutasında,

4. Fransız Tümeni: Mevcudu 17.000 kişi, General Amode komutasında.

[493] Kaymakam Mehmet Nihat: Büyük Harpte Çanakkale Seferi, s. 19.
[494] Thomas, I.: A.g.e., s. 113.

Bu kuvvetlerin tümü 80.000 kadardı. Toplarının sayısı da 150'ye ulaşmaktaydı. Ayrıca Rusların da Karadeniz Boğazı yönünden 47.000 kişilik bir kuvvet ve 120 top ile saldırıya geçeceği hesaplanmıştı[495] (Ne var ki Ruslar böyle bir saldırıya girişmemişlerdir). Taşıt gemilerinin sayısı 108'i buluyordu. Amiral de Robeck komutasındaki donanmaya gelince, İngiliz kuvveti olarak 15 zırhlı, 9 kruvazör, 30 kontr torpito, 33 mayın tarama gemisi ve 8 şallopeden ibaretti. Fransız deniz kuvvetleri de 5 savaş gemisi ile 2 kontr torpito, Rus kuvvetleriyse 1 kruvazörden ibaretti.

Saldırı Kuvvetlerinin Değeri

Kara Kuvvetlerinin değeri ile ilgili olarak bir gözlemci şöyle demektedir: "Ordumuz gelişigüzel toplanmış bir insan kümesi değildir. Kuruluş bakımından gerçekten şahane vasfına layıktır. Ve ancak İngiltere İmparatorluğu'dur ki, dünyanın her bir köşesinden böyle bir kuvvet çıkarabilir. Eski devirlerde hiçbir memleket yoktur ki, savaş alanına Avustralyalılar, Yeni Zelandalılar ve Tasmanyalılardan oluşmuş düzgün bir askeri kuvvet gönderebilmiş olsun. Sözü geçen erler, mevcut yapısı yönünden bu ana kadar dünyada görmüş olduğum askerlerin en seçkinidir. Dev yapılı... bir pehlivan gibi gürbüz ve cüsselidirler. Bu son Haçlı Savaşı için buraya getirilmiş olan bu asker kümesi gerçekten aynı cinsten değildi. Yukarıda söylediğim çıkışlı askerlerden başka Hintliler, Fransızlar, Kuzey Afrikalılar, Senegalliler ve sömürgelerden gelmiş olanlar da vardı[496]." Yazar savaş gemileri üzerine de ayrıntılı bilgiler verdikten sonra şöyle demektedir: "Bu çeşitli cinsten çok sayıda gemiden kurulmuş bir filodur. Dünyanın her bir köşesinden Gelibolu Yarımadası ile İstanbul'a Haçlıları taşımak üzere buraya toplanmış olan taşıt gemilerine ne demeli![497]."

Saldırı kuvvetleri Çanakkale Savaşlarına hazırlanmak üzere Mısır'da ve Kıbrıs'ta özel eğitim görmüşlerdi. Ayrıca moralman desteklenmelerine de önem verilmişti. Kendilerinde Türklerin insanlıktan nasibi bulunmadığı, barbar oldukları duygusu kök-

[495] Larcher, M.: A.g.e., s. 214.
[496] Barthold, Ashmidt: A.g.e., s. 41-43.
[497] İbid., s. 45.

leştirilmek istenmişti. Yapacakları savaşın Türklere karşı II. yüzyıl sonunda başlamış olan Haçlı seferleri silsilesinin son halkası olduğu, bu savaşta Viyana'dan Kudüs'e kadar uzanan alanda yüzyıllar boyunca öldürülmüş olan Hıristiyanların intikamının alınacağı düşüncesi de telkin edilmişti.

Amaç ve Plan

Bu suretle yetiştirilmiş olan kara ve deniz kuvvetlerinin başlıca amacı her şeyden önce Gelibolu Yarımadası'na egemen olmaktı. Bu suretle İstanbul yolu açılmış olacak ve açılınca da filo Boğazı geçecek ve İstanbul üzerine seyredecekti. Ordunun bir kısmı Gelibolu Yarımadası'nı elinde tutmakta devam ederek, filonun arkasından çelik kapıların kapanmasına engel olacak ve lağım döşenmesine meydan vermeyecekti. Diğer kısmı İstanbul üzerine yürüyecekti. Ordu ile donanmanın ortak hareket planı bu yön göz önünde tutularak hazırlanmıştı.

Karaya Çıkartma Planı

Çıkartma planı güçlükle hazırlanmıştı. General Hamilton daha Londra'dan Çanakkale'ye hareketi esnasında kötümserliğe kapılmıştı. 18 Mart trajedisini gördükten sonra bu kötümserliği artmıştı. Planına son şeklini vermeden önce düşüncelerini öğrenmek istediği tümen komutanları da çıkartma konusunda cesaret kırıcı fikirler öne sürmüşlerdi. Filonun yüksek subayları arasında da bu olumsuz düşüncede olanlar vardı. Fakat Harbiye ve Bahriye nazırları çıkartma konusunda olumsuz söz dinlemek istemiyorlardı. Planın hazırlanışı sırasında kötümserlik ortadan kalktı veya kalkmış göründü. Sonunda ayrıntıları karmaşık olmakla beraber temeli sade olan şu plan meydana geldi:

Çıkartmada donanma ile ilişki kurmak esası kabul edildiğinden Hamilton, üç çıkartma yeri seçmişti. Bu yerlerden her birine yapılacak çıkartma, donanma kümeleri tarafından korunacaktı. Birinci çıkartma yeri Seddülbahir'di. 29. Tümen buraya çıkarılacaktı. İkinci çıkartma yeri, Kabatepe'nin kuzeyi idi. Buraya Anzak Birlikleri çıkarılacaktı. Bu çıkartmalarda geliştirilecek hareketlerde iki hedef gözetiliyordu. Birincisi Seddülbahir ile Kabatepe arasındaki Türk kuvvetlerinin kuşatılıp savaş

dışı bırakılmasıydı. İkincisi de Boğazda Kilitbahire kadar ilerleyip filoya Boğazı açmaktı. Üçüncü çıkartma yeri Anadolu kıyısında Kumkale idi. Fransız birliklerinin çıkartılacağı bu yerdeki savaştan kesin bir sonuç beklenmemekteydi. Bu daha çok Türkleri şaşırtmak için özellikle Anadolu yakasından Rumeli yakasına kuvvet çekmelerini önlemek amacıyla düşünülmüştü.

Planın başarısını gölgelendirecek çeşitli engeller mevcuttu. Çıkartma komutanlığının Gelibolu Yarımadası'ndaki Türk kuvvetleri ve savunma tertipleri üzerine sağlam bilgisi yoktu. Yarımadanın doğal engebelerini gösteren ayrıntılı haritalar da mevcut değildi. Çıkartma yapılacak arazide yol ve su durumu da bilinmiyordu. General Hamilton ve yardımcıları çıkartmanın baskın biçiminde yapılabileceğinden de ümit kesmişlerdi. Hamilton her ne kadar çıkartmanın geceyarısından sonra başlamasını istemişse de Donanma Yüksek Komuta Heyeti, plajların iyi bilinmemesinden ötürü çıkartmanın şafakla başlamasını daha elverişli görmüştü. Ordu ve donanma da bu plana göre hazırlanacak, çıkartma ve saldırının ilk 24 saatinde olumlu veya olumsuz sonuç kendini gösterecekti.

Çıkartma

23 Nisan akşamı Mondros'ta toplanmış olan çıkartma filosu Boğaz doğrultusunda harekete geçti. Bir İngiliz gözlemcisine göre "... Gemiler o kadar çoktu ki kuvvetli bir dürbün ile saymaktan bile insan yorulurdu. Diğer savaş alanlarından alınıp buraya toplanan bütün gemiler, bir tek amaç için toplanmıştı. Bu amaç belki de Hıristiyanlık aleminin Osmanlı Türklerine karşı yapabileceği son Haçlı seferleriydi[498]." Gemiler, gece yarısı sularında çıkartma bölgelerinin karşısına gelmişlerdi. 25 Nisan sabahı saat 4:20'de çıkartma başladı. 4:25'te ilk tüfek sesi Türklerin doğrultusundan geldi. Çanakkale kara savaşları başlamıştı. Çıkartma yapılacak bölgeler şöyleydi:

1. Boğazın Anadolu kıyısında Kumkale dolaylarında Fransız çıkartması.

2. Gelibolu Yarımadası'nın batı kıyısında Arıburnu bölgesinde Anzak kuvvetleri çıkartması.

[498] İbid., s. 35.

3. Yarımada'nın güneyinde Seddülbahir bölgesinde İngiliz çıkartması.

Çıkartmanın başlangıcında General Hamilton'un şu bildirisi askerlere okunmuştu:

"Fransız ve İngiliz Askerleri:

Modern tarihte örneği bulunmayan bir olay başlangıcındayız. Düşmanlarımızın alınmaz diye duyurdukları mevziler karşısında denizci arkadaşlarımızın yardımı ile çıkartma yapmamız gerekiyor. Tanrının ve donanmanın yardımıyla çıkartma başarıyla sonuçlanacak, mevziler saldırı ile alınacak ve savaşın mutlu sonucuna doğru bir adım daha atılmış olunacaktır. Bütün dünya başarılarımızı izleyecektir. Kazanmak üzere memur edildiğimiz büyük savaşlar için ehliyetimizin delilini göstermemiz söz konusudur[499]."

Kumkale Çıkartması

Bu çıkartma Hamilton'un planında önceden de işaret edildiği gibi kesin bir sonuçla yapılmıyordu. Amaç, Türk Savunma Komutanlığı'nı ana çıkartma bölgesi hakkında şaşırtmak ve Türk kuvvetlerini dağınık tutmaktan ibaretti. Bu maksatla ve savaş gemilerinin şiddetli koruma ateşleri gölgesinde Fransız birliği Kumkale'nin kuzeyinde karaya çıkarıldı[500]. Çıkarılan birlikler 4 tabur yaya, biraz topçu ile yardımcı sınıf askerlerinden kurulmuştu. Fransız birliğine karşı 3. Tümen Komutanlığı'nca hazırlanıp yönetilen bir gece saldırısıysa onları başarısızlığa sürükledi. 26 Nisan sabahı yapılan gündüz saldırısı da Fransız birliğini çok sarstı. Ancak savaş gemilerinin yardımı ile teslim olmaktan kurtuldu. Aynı günün akşamı, gece karanlığından faydalanan Fransızlar, işgal etmiş oldukları bölgeden çekildiler. Çok kısa sürmesine rağmen Kumkale Savaşı iki tarafa da pahalıya mal oldu. Türkler 1700'den, Fransızlar ise 200'den fazla kayıp verdiler. Kumkale zaferinden sağlanan kazanç, Anadolu yakasındaki Türk kuvvetlerinin ser-

[499] Sanders, Liman von: A.g.e., s. 80-81.

[500] Fransız çıkartması İngilizlerin Gelibolu kıyılarına çıkartmalarından sonradır. Türk kuvvetlerince ilk tasfiye edilen cephe olduğu için çıkartma hikayelerine ondan başlanmıştır.

best kalması ve bir bölümünün de Gelibolu'ya taşınması olanağının doğmuş olmasıdır.

Arıburnu Çıkartması

25 Nisan sabahı Anadolu yakasına Fransz çıkartması başlamazdan önce, Anzak adıyla anılan Avustralya ve Yeni Zelanda tümenlerinden kurulu ordu, Arıburnu bölgesinde karaya çıkmaya başladı. Karşılarında Yarbay Mustafa Kemal (Atatürk) komutasında 19. Tümen bulunuyordu[501]. Tümen komutanı ilk çıkartma haberi üzerine bütün birlikleri hareketc hazır duruma getirmekle beraber, bağlı bulunduğu kolordudan herhangi bir talimat gelmediğinden beklemek zorunda kaldı. Düşmanın Kabatepe gerisindeki sırtları sarmakta olduğunu öğrenmesi üzerine komutan, sorumluluğu üzerine alarak bir kısım kuvvetleriyle Kocaçimen Tepesi'ne yöneldi. Bir birliğimizin Conk Bayırı'na çıktığını öğrenince oraya koştu. Cephanesi kalmadığından "Düşmandan kaçılmaz!" diyerek askerlere süngü taktırtıp mevzi aldırdı. Düşman da mevziye girdi. Bu suretle kazanılan an Mustafa Kemal'in yaşamında olduğu kadar Çanakkale Savaşı'nın kaderinde de önemli rol oynadı. Bu müddet içinde Mustafa Kemal istirahat için geride bırakmış olduğu kuvveti getirterek düşmana saldırdı ve onu yapışmış olduğu sırttan geri attı. Bu suretle ne Liman Paşa'nın ne de Cevat Paşa'nın stratejik önemini kavrayamamış oldukları Yarımada'nın güney kısmının anahtarı olan Conkbayırı ile Sarıbayır düşman eline geçmekten kurtulmuş oldu. İngilizler buralara yerleşmiş olsalardı, Türklerin savunma sistemi çökecek, bu çöküş ile belki de düşman çıkarması ve savaşın sonu da hızlanmış olacaktı. Düşman söz konusu saldırıyı takiben denize dökülemedi. Fakat Yarımada'nın boşaltılmasına kadar sürecek müddet zarfında savaş gemilerinin korunmasının yapılacağı dar bölgeye sıkıştırılmış oldu. Bu bölgede başlayan mevzi savaşı arasıra iki taraf kuvvetlerinin saldırıya geçmeleriyle noktalanıyordu. 6 Mayıs'ta Türk kuvvetlerinin İngilizleri denize dökmek için giriştikleri saldırı başarısızlıkla sonuçlanınca, burada tekrar mevzi savaşlara dönüldü.

[501] İğdemir, Uluğ: Mustafa Kemal'in Anafartalar Muharebelerine Ait Hatıralar, Belleten VII/28 (1943), 1-88.

Seddülbahir Çıkartması

Yukarıda işaret edilen bölgelere çıkartma yapıldığı gün ve saatlerde Seddülbahir bölgesinde Tekke Burnu, Ertuğrul Koyu, Marto ve Sıygındere noktalarına da çıkartma yapılmıştır. 12 taburdan kurulu çıkartma kuvvetleri, filolarımında kuvvetli desteği ile iki yaya, bir jandarma taburu, bir sahra taburu ve bir-iki bataryayı kapsayan Türk kuvvetleriyle güçlükle savaşmışlardır. Bir gün sonra taburlarının sayılarını 40'a çıkarmakla ancak sahilde tutunabilmişlerdir. Bunların karşısında Türk kuvvetlerinin mevcudu ancak 9 tabura çıkabilmişti. Düşmanın üstünlüğü karşısında Türk kuvvetleri ikinci savunma hattına çekilmiş ve burada yarımadanın boşaltılmasına kadar kalmışlardır. Çıkartmayı izleyen 80 gün içinde de her iki tarafın kesin zafer kazanmak için yaptıkları saldırılarla karşıt saldırılar, olumlu sonuç vermedi. Şu da var ki, çok kısa bir zaman içinde yarımadayı ele geçireceklerini hesaplamış olan düşmanların varsayımlarının yanlış çıkması, onları moral kırıklığına uğratmıştı.

İkinci Çıkartma Hazırlıkları

Düşmanın moral kırıklığı zamanla arttı. Kara ve deniz kuvvetleri yüksek komutanları İstanbul önlerine varmanın hiç de kolay olmadığını kavradılar, donanmadan sonra kara ordusunun başarısızlığını bir türlü hazmetmek istemiyorlardı. Londra'da ve Paris'te yüksek siyaset çevrelerinde hazımsızlık daha da fazlaydı. Bir şeyler yapmak gerekti. Çanakkale önündeki deniz kuvvetlerinin güçlendirilerek ve Gelibolu'nun ele geçirilmesini beklemeksizin Boğazı geçme girişimini tekrarlamak düşüncesi ortaya çıktı. İngiltere Deniz Bakanlığı Lordlarından Amiral Fisher bu düşünceye karşı çıkarak görevinden çekildi. 13 Mayıs'ta Muavenet-i Milliye zırhlısı Maydos kıyılarında Fransızların Gauliath zırhlısını batırdı. Almanya'daki üssünden kalkan bir Alman zırhlısı, Çanakkale önlerine gelerek, Mayıs ayı sonlarında iki İngiliz denizaltısını batırdı.

Bu durumda Çanakkale Boğazı'nı ikinci kez bağımsız olarak donanma tarafından zorlama tasarısından vazgeçilerek kara kuvvetlerinin güçlendirilmesiyle Gelibolu harekatına devam edilmesi kararlaştırıldı. Türk ordusu, düşman kuvvetlerini sahilde mıh-

lamakla beraber Mayıs ve Haziran aylarında savaş gemilerinin devamlı atışlarına hedef oldu. Askerlik bakımından değeri olmayan Maydos ile dolaylarındaki meskun bölgelerde taş üstünde taş bırakılmadı. Bu arada aşırtma ateşle Akbaş ve Kiliya Limanları da harap edildi.

Türk Komutanlığı'nın savaş taktiği dar cephe esasına bağlı kaldı. Bir aralık ortaya atılan kuzeye çekilme ve düşman kuvvetlerini denizden içeriye çekme prensibi uygun görülmedi. Çünkü bu durumda savunma bölgesi genişleyecek, daha çok savunma gücüne gereksinme olacaktı. Oysaki Türk ordusu gereçlerini güçlükle sağlıyabiliyordu. Düşmanın sınırsız mermi yakmasına karşılık top mermilerini çok hesaplı kullanmak zorundaydı. Dar cephe taktiği Yeni Zelandalıların ve Avustralyalıların kahramanca döğüşmelerini sonuçsuz bıraktı. Birçok yerlerde İngiliz mevzileri çıkartma yerlerinden ancak 800-1000 metre kadar ilerleyebildiler.

İkinci Çıkartma

İkinci büyük çıkartma 6 Ağustos'ta yapıldı. Amaç Gelibolu Yarımadası'na evvelce çıkartılmış olan kuvvetleri güçlendirmek ve şiddetli saldırılarla bir an önce yarımadayı ele geçirmekti. Bu çıkarmadan sonra sürecek olan savaşa, Çanakkale Savaşı'nın ikinci aşaması da denilmektedir. İkinci çıkartma ile ilgili hazırlıkların özeti şöyledir:

Mayıs ayında İngiliz Hükümeti Hamilton'un komutasındaki kara ordusunu güçlendirme kararı verdi. Bu karara Rusya ile Fransa sözle katılmaktan başka birşey yapamayacak durumda idiler. Rus orduları, Almanlar karşısında Lehistan'da gerilemekte idi. Öyleki ikinci çıkartmanın yapılmasından bir gün önce Almanlar Varşova'ya gireceklerdi. Rusya'nın, Çanakkale konusunda İngiltere'ye yardımcı olmak için İstanbul üzerine bir harekette bulunacak gücü yoktu. Fransa'ya gelince, esas itibariyle Çanakkale girişimine pekte gönülden katılmış değildi. Fransız Genelkurmayı ve kamuoyu savaşın Avrupa'da sonuçlandırılacağına inanmaktaydı. Zaten Alman orduları savaşı Fransız topraklarına kaydırmışlardı. Fransa için herşeyden önemli olan, kendi topraklarının savunulmasıydı. Dolayısıyla Çanakkale Savaşı'nın ikinci

aşaması için kendi cephesinden asker ayırıp, Çanakkale'ye göndermeyi düşünmemekteydi.

Bu durumda ikinci çıkartma yalnız İngiliz çakartması olacaktı. İngiltere bu çıkartma için 5 tümen, yani aşağı yukarı 70.000 kişi tahsis ediyordu. Bu kuvvetler 43 parça gemi ile 1 Temmuz'da İngiltere'den hareket ettiler. Çıkartmayı izleyecek olan büyük saldırı planı, bu kez çok gizli tutulmuştu. Hamilton'un kurmay heyetinden birkaç subayla tümen komutanlarından başka kimse birşey bilmemekteydi. Saldırı planının esası sadeydi: Yeni kuvvetlerin bir bölümü, Anzakların Kabatepe kuzeyindeki hareketlerinin genişletilmesi için çıkarılacaktı. Diğer bölümü de Suvla koyunda karaya çıkacaktı. Bundan sonra üç doğrultudan Türk büyük kuvvetlerine karşı aynı zamanda saldırıya geçilecekti. Esas saldırı, Türk savunma hattının sağ kanadına Conkbayırı, Kocaçimen Tepeyi alarak Maydos'a varmak amacını taşıyordu. Bu suretle Türk savunma kuvvetlerinin İstanbul'la bağlantısı kesilmiş ve Çanakkale Boğazı savaş gemilerine açılmış olacaktı. Bu saldırı geliştirilirken Suvla'ya çıkarılmış olan kuvvetlerin Türklere saldırıları gerçekleşecekti. Seddülbahir cephesinden yapılacak saldırı ise bir şaşırtma saldırısı niteliğinde olacaktı. Saldırının başarıyla sonuçlanması durumunda Türkler için doğacak felaketi Liman von Sanders şöyle anlatmaktadır: "Boğaz tabyalarının cephanesi çok azdı. Süratle susturulacaklardı. Torpil tarlaları da kolaylıkla ayıklanacaktı. Bundan sonra kara kuvvetleri ile donanma, İstanbul üzerine girişecekleri ortak harekette ciddi hiçbir güçlüğe rastlamayacaklardı. Balkan Savaşı'nda Bulgar ordularına karşı başkentin kurtuluşunu sağlamış olan İstanbul önündeki mevziler düşman donanmasının iki yönden saldırısına uğrayacağı için bu koşullar içinde fazla bir direnme gösterilemeyecekti. Rus kuvvetleri de tam bir güvenlik içinde İngiliz ve Fransız kuvvetleriyle bağlantı sağlayacaklardı[502].

Tarafların Kuvveti

Bu sırada V. Türk Ordusu'nun düşman karşısında yayılımı şöyleydi[503].

[502] Sanders, Liman von: A.g.e., s. 108.

[503] Mehmet Emin: Harbi Umumide Osmanlı Cepheleri Mevzii, s. 72.

Saros Bölgesinde: 3 yaya tümeni ile bir süvari tugayı.

Arıburun Bölgesinde: 2 jandarma, 2 nizamiye taburu ile bir suvari alayı.

Arıburun cephesinde 4 tümen vardı. Bunların karşısında düşmanın 5 yaya ve 4 süvari tugayı bulunuyordu.

Seddülbahir cephesinde 6 Türk tümeni kaşısında düşmanın 4 yaya tümeni ile bir tugay ve deniz birlikleri bulunmaktaydı.

Anadolu yakasında bir çıkartma harekatına karşı 3 tümen bulunmaktaydı. Bu hesaba göre Çanakkale cephelerinde bulunan Türk kuvvetlerinin toplamı 285.000 kadardı. Düşmanın tüm kuvveti ise (ikinci çıkartma dahil) 215.000 dolayındaydı.

Çıkartmanın Başlaması

Anzak Kolordusu'nu desteklemekle görevli askeri birlikler 1-6 Ağustos arasında, geceleri savaş araç ve gereçleriyle birlikte Türklerin haberi olmaksızın karaya çıktılar. 6 Ağustos sabahı düşmanın Seddülbahir cephesinde şaşırtma saldırısı başladı. Bu esnada Suvla Koyu'na çıkarılacak kuvvetler Mondros'tan hareket etmişlerdi. İngiliz savaş muhabirlerine göre sevinçli ve ümitliydiler. Şarkılar söylüyorlardı. Revaçta olan şarkıları (Kalbimiz Kırık mı) idi. Bu şarkının sonunda (hayır! hayır!) diye bağırıyorlardı[504].

Geceyarısından sonra saat 2'de bu kuvvetlerin ilk birliği Suvla kumsalına ayak basıyordu. Çanakkale Savaşı'nın can alıcı ve son aşaması başlamış sayılabilirdi.

Türk Davranışı

Yeni çıkartma hazırlıkları V. Ordu Komutanlığı tarafından öğrenilmişti. Fakat birinci çıkartmada olduğu gibi bu kez de büyük kuvvetlerin nereye çıkarılacağı konusunda yüksek komutanlar arasında duraksama vardı. Mustafa Kemal çıkartma yerini 2 ay önce sezmişti. 9 Haziran tarihli yazısında "Düşman malik olacağı ilk fazla kuvvetlerini Sazlıdere ile Azmak arasındaki bölgeye çıkaracak ve Kocaçimen silsilesini tutmaya teşebbüs edecektir[505]" diyerek üst komutanlığının dikkatini çekmek istemişti. Ne var ki, ne Esat Paşa ne de Liman

[504] Barthold, Ashmidt: A.g.e., s. 153.

[505] Bayur, Yusuf Hikmet: A.g.e., s. 243.

Paşa onun bu uzak görüşüne katılmamışlardır. Dolayısıyla söz konusu bölgede büyük bir çıkartmaya karşı gerekli tedbirler de alınmamıştı. Bu koşullar içinde 6 Ağustos çıkartması ve saldırılarının Türk tarafı için büyük bir bunalım yaratmış olması doğaldı. 7 Ağustos'ta düşman, Conkbayırı'na doğru ilerlemeye başlamış ve Arıburnu cephesinin tümden düşmesiyle sonuçlanacak bir durum yaratmaya kalkmıştı. Bu sıralarda Conkbayırı ile Kocaçimen savunmasını 9. Kolordu üzerine almış bulunuyordu. 8 Ağustos'ta düşmanın denizden ve karadan Conkbayırı'nı şiddetli ateş altına alması genel bir saldırıya geçeceğine ilişkin maksadını açığa vurmaktaydı. Ne var ki, 9. Kolorduda çözülme başlamıştı. Bu kolordu birliklerinin komutanlarından kimileri raporlarını Mustafa Kemal'e göndermeye başladılar. Şikayetler yağıyordu. Bir birlik komutanı raporunda "...Tabur komutanlarını arıyorum, bulamıyorum. İş karışık, vaziyet fena... Rapor yok, haber yok!" Bir başka birlik komutanı da "...Durum hakkında hiçbir bilgi alamadım. Subayların çoğu şehit ve yaralı. Hatta bulunduğum yerin adını bile bilmiyorum. Bölgeyi iyi bilir bir subayın atanmasını, vatanın selameti adına rica ederim"[506] diyordu. Kuzey Grubundan 24. Alay Komutanı Nuri (Conker)de "Conkbayırı'na hareket ve oradaki düşmana saldırı emri aldım. Grup Komutanlığından tamamlayıcı bilgi istedim. Fazla söze lüzum yok cevabını aldım. Oradaki durum hakkında beni aydınlat. Ortada komutan yok"[507] demekteydi. Mustafa Kemal eski arkadaşı olan Nuri Bey'e hızla Conkbayırı'na gitmesini yazdıktan sonra "Olaylar komutanı belli edecektir[508]." diyordu. Bu olaylar Conkbayırı ile Kocaçimen bölgesinde sürüp gelen komutan bunalımını göstermektedir. Liman Paşa bunalıma son vermek üzere 16. Kolordu Komutanı Albay Fevzi Bey'e "Anafartalar Grup Kumandanı unvanı ile bütün Anafartalar ve Kocaçimen bölgeleri komutanlığını vermişti. Conkbayırı, 8. Tümen Komutanlığı'na bağlı bırakılmıştı. Mustafa Kemal komuta bunalımı nedeniyle kendisine ulaştırılan haberler üzerine üst makamların dikkatini

[506] İğdemir, Uluğ: A.g.e., s. 21.
[507] İbid., s. 22.
[508] İbid.

çekmek zorunda kaldı. 8 Ağustos'ta Liman Paşa Conkbayırı'nda durumun fenalaşmakta olduğunu görerek Anafartalar Grup Komutanı Albay Fevzi Bey'e düşmana saldırması emrini vermiş, fakat Fevzi Bey askerin yorgunluğunu bahane ederek, emri yerine getirmekten çekinmişti.

Mustafa Kemal'in Yeni Görevi

Liman Paşa bundan sonra Mustafa Kemal'e durumu nasıl gördüğünü soruyor. Kendisine verilen cevap şudur: "Conkbayırı durumu fevkalade bunalımlı bir hal almıştır. Durumun düzeltilmesi için henüz biraz ümit kalmıştır. Bu da kaybolursa felaket beklenebilir". Liman Paşa'nın Kurmaybaşkanı aracılığıyla "Çare kalmadı mı?" sorusuna karşı da Mustafa Kemal "bütün komutanlığın kendisine verilmesinden başka çare bulunmadığını" söyler[509].

Liman Paşa aldığı kararı şöyle anlatmaktaydı: "Hemen o akşam Anafartalar bölgesinde toplanmış bulunan bütün kuvvetlerin komutanlığını Albay Mustafa Kemal'e verdim. O ana kadar 19. Tümene komuta etmişti. Bu tümen Arıburnu cephesinin en kuzey bölgesinde bulunmaktaydı. İlk zaferlerini Trablusgarp'te kazanmış olan Mustafa Kemal, sorumluluk yüklenmekten çekinmeyen bir karaktere sahipti. 25 Nisan sabahı emir almaksızın, kendi kararı ve 19. Tümeni ile düşmana karşı saldırıya geçmiş ve onu sahile kadar çekilmeye zorlamıştı. Bundan sonra 3 ay zarfında Arıburnu cephesinde düşmanın bütün şiddetli saldırılarına sarsılmak bilmeyen bir metanetle karşı koymayı başarmıştı. Onun enerjisine tam bir güvenim vardı"[510].

Liman Paşa Mustafa Kemal'e 9 Ağustos sabahı düşmana taarruz etmesini de emrediyordu.

Mustafa Kemal yukarıda da işaret edildiği gibi "Komutanı olaylar belli edecektir" demişti. Öyle de oldu. Daha sonraları, Anafartalar Grubu Komutanlığı'na atanmasının kendisinde yarattığı etkiyi de şöyle anlatmıştır: "Böyle ve sisler içinde tanımadığımız kuvvetlerle yenibir işi -üç günden beri- üzerine almak, her komutan ve birliğin yenilmesi ve perişanlığıyla sonuçlanan, Va-

[509] İbid., s. 26.

[510] Sanders, Liman von: A.g.e., s. 104.

tanın ya hayat ya ölümüne sebep olabilecek önemli (başkaları tarafından başlanmış, kanlı ve kaybedilmiş) bir savaşın sorumluluğunu yüklenmek o kadar basit bir iş olmasa gerek. Fakat ben, göğsüm kabararak bu sorumluluğu kabul ettim[511]".

Mustafa Kemal'in çok kısa zamanda birlikleriyle bağlantı sağlayıp düşman kuvvetleri hakkında bilgi edindikten sonra 9 Ağustos sabahı verdiği saldırı emri üzerine Azmakdere'nin iki yönünden başlayan ve geliştirilen saldırı sonucunda düşman birçok noktada denize kadar sürüldü. Liman Paşa böylece düşmanın ikinci çıkartması ile başlamış olan bunalımın atlatılmış olduğunu ve onun içerlere doğru ilerlemesinin kesin olarak ertelenmiş olduğunu hatıralarında ifade etmektedir.

Mustafa Kemal, 10 Ağustos sabahı 8. Tümene bizzat komuta ederek yaptığı saldırıda Kocaçimen Tepe ile Conkbayırı'nın stratejik öneme haiz noktalarını İngilizlerin elinden almaya muvaffak oldu. Bu suretle General Hamilton'un büyük ümitlerle hazırlamış olduğu planın başarıya erişme olasılığı suya düşürülmüş oldu. 15 Ağustos'ta Kireçtepe'den üstün kuvvetlerle saldırıya geçen İngilizler, başlangıçta başarı elde ettilerse de kendilerine karşı koyan Gelibolu Jandarma Alayı tarafından durduruldular. Kahramanlar kahramanı gibi dövüşen bu alaydan çok az kişi kurtulabilmiştir. Alay Komutanı Kadri Bey'de ağır yaralılar arasındaydı.

Böylece bütün İngiliz kuvvetleri sahile mıhlanmış oldu. Sahile hakim mevziler de Türklere kaldı. 21 Ağustos'ta düşman karaya çıkarmış olduğu bütün kuvvetlerini toplayarak, Anafartalar bölgesinde yeni bir genel saldırıya giriştiyse de bunda da ağır kayıplar vermek suretiyle geriledi. 22 ve 27 Ağustos saldırıları da sonuçsuz kalınca, düşman için savaş gemilerini top menzili gölgesinde mevzilemekten başka yapacak birşey kalmamıştı. Çanakkale'nin büyük kara savaşları devresi de artık sona yaklaşmış sayılabilirdi. En çetin ve şiddetli savaşlar, Anafartalar Grup Komutanlığı'na atanmış olan Mustafa Kemal'in savunduğu Kireçtepe ile Kocaçimen Tepe arasındaki bölgede geçmişti. Bu savaşlarda

[511] İğdemir, Uluğu: A.g.e., s. 104.

Türk kuvvetlerinin kazandığı zaferler nedeniyle Mustafa Kemal Anafartalar'ın gerçek kahramanı idi.

Duraklama Aşaması

Yukarıda sözü edilen saldırılardan sonra Çanakkale'de büyük ölçüde deniz ve kara saldırısı görülmemektedir. General Hamilton'un verilmiş olan kayıpların yerini doldurmak üzere istediği 50.000 kişilik kuvvet ile savaş araç ve gereçleri gönderilmemişti. Büyük savaşın Avrupa cephelerinde seyir biçimi, Balkan devletlerinin durumu, İngiltere ile Fransa arasında bu savaşın yürütülmesi konusunda görüş ayrılıklarının kesinleşmesi, Çanakkale Savaşı'nın gelişmesinde etkisini göstermiştir.

Çanakkale'de Ağustos saldırıları olurken, Alman ve Avusturya ordularının doğu cephesinde 1 Temmuz'da başlatmış oldukları büyük saldırı da gelişmekteydi. Ağustos'un 4'ü ile 20'si arasında Varşova, Kovno ve Brest Litovsk'u ele geçirmiş olan İttifak orduları, Eylül sonuna doğru da Lehistan'ın tümüne ve Litvanya'ya hakim olmuşlardı. Bu başarılar Uzlaşma Devletleri'nin İtalya'dan göreceklerini ümid ettikleri yardımı suya düşürmüştü. İtalya, Rus ordularının yenilmesi ve zararsız duruma getirilmesi üzerine Avusturyalıların kendisine yüklenmesinden ürktüğü için İngiltere ile Fransa'ya yardım şöyle dursun, kendi başının çaresine bakmak için savunma tedbirleri almaya başlamıştı.

Öte yandan Çanakkale'de ve doğu cephesinde uzlaşma devletlerinin uğradıkları yenilgiler, Balkan devletlerinde de etkisini gösterdi. Balkan devletlerinden Romanya, Yunanistan ve Bulgaristan genel savaşın başlangıcından bu yana tarafsızlıklarını korumaktaydılar. Uzlaşmacı devletler onları kendi yanlarına çekmek için devamlı olarak gayret sarf etmekteydiler. Ne var ki Balkan Savaşı'ndan yorgun çıkmış olan Balkan devletlerinden her biri de ancak büyük çıkarlar sağlanması karşılığında savaşa katılmayı düşünüyordu. Oysaki bu kazanç da ancak, bir Balkan devletine ait olan bazı toprakların bir başka Balkan devletine vaat edilmesiyle sağlanabilirdi.

Romanya Sırbistan'ı desteklemek için savaşa girmek karşılığı olarak Transilvanya, Bukovina'nın bir kısmı ve Banat'ın kendi-

sine verilmesinden başka, uzlaşmacı devletlerin 500.000 kişilik bir kuvvetinin Balkanlarda bulunmasını istemişti (Mayıs 1915). Aynı devletler Sırbistan'ı destekleyecek bir Balkan Paktı meydana getirmek için Yunanistan'a, Kavala'yı Bulgaristan'a bırakması karşılığında İzmir ve civarını vaat etmişlerdi (12 Nisan). Çanakkale Savaşları Bulgaristan'ın önemini artırdığından Sırbistan'ı, Makedonya'nın bir kısmını Bulgaristan'a vermeye razı etmekle Bulgar desteğini kazanmak istemişlerdi. Bulgaristan ise Makedonya'nın tümünü ve Yunanistan'dan da Batı Trakya'yı istemekteydi.

Bu çok kısa açıklamadan da anlaşılacağı üzere büyük çıkarlar ve zorlayıcı koşullar meydana gelmedikçe, sözü geçen devletlerin uzlaşmacı devletler yanlısı olarak savaşa katılmaları olağan değildi.

Çanakkale Savaşlarının uzlaşmacı devletler kuvvetleri tarafında kazanılması veya kaybedilmesi kuşku yok ki, Balkan devletleri üzerine etki yaparak yeni koşullar meydana getirebilirdi. Nitekim de öyle oldu. Ağustos ayında Gelibolu Yarımadası'nda İngilizlerin yaptıkları savaşların püskürtülmesi, bu esnada doğu cephesinde Alman ve Avusturya orduları tarafından Ruslara indirilen ağır darbeler, Bulgaristan'ın Üçlü Antlaşmaya kaymasıyla sonuçlandı. Bulgarlar Almanya ve Avusturya ile 5 Eylül'de askersel bir ittifak; Türklerle de 22 Eylül'de bir antlaşma imzaladılar. Bu ittifaka göre Avusturya ile Almanya'nın, Sırplara saldırısı üzerine Bulgarların savaşa girmeleri halinde kendilerine Makedonya vaat edilmekteydi. Romanya'nın ve Yunanistan'ın kendisine savaç açmaları halinde ise birincisinden Dobruca, ikincisinden Kavala alınıp Bulgarlara verilecekti. Avusturya ve Almanya ayrıca Bulgaristan'a savaş ihtiyaçlarını sağlamak üzere 400 milyon frank borç vermeyi yükleniyorlardı. Osmanlı-Bulgar anlaşmasına göre ise, iki devlet arasında anlaşmazlıklar çözülmekte ve Meriç Nehri boyunda bir parça toprak, Bulgarlara terk edilmekteydi (22 Eylül).

Bu olayların geliştiği sıralarda Fransızlar batı cephesinde Almanlara karşı büyük bir saldırıya geçilmesi için İngilizler üzerine baskı yapmaya başlamışlardı. Başta Churchill olmak üzere kimi

İngiliz devlet adamları böyle bir savaştan olumlu bir sonuç sağlanamayacağı düşüncesindeydiler. Harbiye Nazırı Kitchner, Fransız isteğine eğimli görünüyordu. Böyle bir saldırıda kazanılacak başarı ile Çanakkale'de uğranılan yenilgiler de örtülmüş olacaktı. Artık Çanakkale'ye yeniden asker ve araç-gereç göndermek söz konusu değildi. Çanakkale'deki kuvvetlerde kendi haline bırakılmış gibi idi. Bu aralık Fransa'dan, Çanakkale'de savaşı alevlendirecek bir öneri geldi. Kuşkusuz bir sürpriz önerisiydi bu: Fransa General Sarrail'in Başkanlığında 6 tümenlik ve bağımsız bir doğu ordusu kuracaktı. Bu ordu Çanakkale'de Anadolu yakasına çıkarılacak ve İngiliz kuvvetleri Rumeli yakasından İstanbul doğrultusunda ilerleyecekti. Ne var ki, bu tasarının gerçekleştirilmesi batı cephesinde Almanlara karşı girişilen büyük taarruzun haftasına bırakılmıştı. Fransız Başkomutanlığı bir hafta içinde büyük bir başarı kazanılacağını ve Fransız kuvvetlerinden bir kısmı ile bir doğu ordusu kurulabileceğini hesaplamıştı. 22 Eylül'de Almanları Fransa'nın kuzeyinden çıkarıp geri atmak için yapılan ve Champagne adıyla bilinen büyük saldırı umulanı vermedi. Batı cephesinde kuşkuları kalmayınca Almanlar, Avusturyalılarla birlikte Sırbistan'a çullanmak sırasının geldiğine hükmettiler. Bulgarlarla da zaten beraber hareket etmek için anlaşmış bulunuyorlardı. Sırplar kıskaç içine alınacaklarını anlayınca İngiltere ve Fransa'dan Selanik'te karaya çıkarılacak 150.000 kişilik bir kuvvet ile yardım istediler.

Gelibolu'dan Çekilme

Yunanistan tarafsız olduğu halde, İngiltere ve Fransa, Çanakkale'deki kuvvetlerinden birer tümen çekerek 3 Ekim'de Selanik'e çıktılar. Çanakkale'den çekilme fiilen başlamış oldu. 11 Ekim'de Kitchner, General Hamilton'dan boşaltma sırasında ne kadar kayıp verildiğini soruyordu. İki gün sonra Hamilton geriye çağrılıyor, yerine General Monroe gönderiliyordu. Churchill'e göre Çanakkale Savaşı için hiçbir sempati duymayan ve savaşın ancak Almanları öldürmekle sonuçlanacağına inanan bu komutan, Gelibolu'nun tümüyle boşaltılmasını tavsiye etti. Kesin bir karara varılması için Kitchner, 9 Kasım'da Çanakkale'ye gelip incelemelerde bulundu ve boşaltmadan başka yapacak birşey olmadığını gördü. 19-20 Kasım ge-

cesi, yoğun bir sis perdesinden faydalanılarak çadırlarını olduğu gibi bırakıp, hareketlerini maskeleyen Anafartalar ve Arıburun'daki kuvvetler, başarılı bir çekilme yaptılar. Savaş gemilerinin himayesinde bulunan güneydeki kuvvetlerin son birlikleri ise 8 ve 9 Ocak günlerinde çekilip gittiler. Çanakkale Savaşı artık tarih olmuştu.

İki Tarafın Kayıpları

Çanakkale Savaşı'nda iki taraf da ağır kayıplara uğradı. İngilizler savaş alanında 459.000 insan getirip götürmüşler ve bundan 119.000 ölü ve yaralı vermişlerdi. Ayrıca 100.000'de hasta ve güçsüz insan geriye gönderilmişti. Fransızların kullandıkları insan sayısı toplam 80.000'i aşmıştı. Kayıpları 26.000'i bulmuştu[512]. Gelibolu Yarımadası'ndan gürültüsüzce çekilmeleri sonunda bıraktıkları savaş araç ve gereçleri ile yiyecek ve giyim eşyası da sonsuzdu. Çeşitli modelden taşıt arabaları, yığınlarla silah ve cephane, kazma, kürek ve bu gibi inşaat malzemesi, kurulu durumda bırakılmış çadır ve barakalar da çok sayıdaydı. Ayrıca, vakit darlığı nedeniyle kullanılmaz hale getiremedikleri çeşitli yiyecek maddeleri ile öldürülemeyen yüzlerce at ve katır da kalmıştı. Liman Paşa "Boşalabilmiş olan savaş alanının bu gibi terk edilmiş nesnelerden ayıklanıp temizlenmesi için iki yıl gerekmiştir" demekteydi[513].

Türklerin verdiği kayıplara gelince: İnsan bakımından çok ağırdı. Kaybolan asker sayısı 280.000 dolayındaydı. Bunların 66.000'i ölü, 152.000 kadarı yaralı idi[514]. Yaralılardan 42.000'i tekrar savaşa katılmış gösterildiğine göre, 110.000 kişinin ağır yaralı ve güçsüz duruma düştüğünü kabul etmek gerekmektedir[515].

Sonuç

Çanakkale Savaşı, Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa ile Asya'nın birbirine en çok yaklaştıkları bölgede geçmiş olduğu için kıtalar savaşını sembolleştirir. Güçlü bir donanma tarafından devamlı olarak desteklenen bir kara ordusuna karşı savaşılan tek savaştır. Savaşçı taraflar ara-

[512] Kaymakam Mehmet Nihat: A.g.e., s. 39.

[513] Sanders, Liman von: A.g.e., s. 124.

[514] Bazı kaynaklarda yaralı olarak gösterilenlerden 10.000'i kayıp olarak geçmektedir.

[515] Sanders, Liman von: A.g.e., s. 125.

sında maddi savaş gücü bakımından mevcut büyük dengesizlik de kayda değer bir olaydır. Sahip oldukları imparatorlukları enlem ve boylam daireleriyle ölçen birer imparatorluğa sahip İngiliz ve Fransızlar, savaş güçlerini ayakta tutacak sonsuz kaynaklara sahiptiler. Türkler ise o kadar fakirdiler ki, düşmandan alabildikleri gereçlerle tahkimat yapmaktaydılar. Kendilerine gönderilen az sayıda kum torbalarını savunma için kullanacak yerde partal elbiselerini yamamak, ayakkabısız ayaklarını sarmak için kullanmakta idiler. Çoğu zaman, ön siperlerde savaşan askere gönderilebilen bulgur pilavı, kapkacak içinde değil, çuval içinde gönderilirdi. Bu yoksulluk, Türk askerinin moral gücü ile karşılanmıştı. Bu moral gücü ile ilgili olarak Arıburnu Cephesi'nde şehit düşen Boyabatlı Ömeroğlu Mustafa'nın üzerinde bulunan destandan şu kıtalar alınmıştır[516]:

Çanakkale'yi siz sandınız boştur
Davulun seside uzaktan hoştur
Saptığınız bu yol bir dik yokuştur
Bugün bizden vatan razı olacak
Nefer şehit ordu gazi olacak.
Çanakkale'yi hiç verirmi Türkler
İstanbul'u alacak bir er
Varmıdır dünyada nerede o asker?
Bugün vatan bizden razı olacak
Nefer şehit ordu gazi olacak.

Çanakkale'de Türk askerinin göstermiş olduğu moral gücünün değeri üzerine Liman Paşa'nın şahitliği de önemlidir: "Türk askerlerinin tahammül kudreti, cesareti, metaneti övgüye değer bir şey. Muazzam bir filonun ateşi ile desteklenen haset bir düşmanın sık sık tekrarladığı sayısız saldırılarına karşı savaş alanının egemenliğini koruduları"[517].

Çanakkale'de Türk askerinin yeni bir vatan bilinci ile savaşmış olduğuna kuşku yoktur. Bu bilinç doğrultusunda genç Türk komutanlarının büyük payı vardı. Bu komutanlardan Mustafa

[516] Genelkurmay Başkanlığı.. 1915 Çanakkale'de Türk Harbi, s. 48.
[517] Sanders, Liman von: A.g.e., s. 125.

Kemal'in adı daima üst düzeyde kalmaktadır. Mustafa Kemal, enerjisi, metaneti ve ileri görüşü ile Birinci Dünya Savaşı ile uzak sonuçlarını etkiledi ve bununlada belki İkinci Dünya Savaşı'nın da doğrultusunu saptamış oldu[518].

3. 1916 YILI SAVAŞI'NDA OSMANLI ASKERLERİ

3.1. Avrupa Cephelerinde Savaş Durumu

Savaşın Genel Gidişi

1914 yılında savaşın ilk aylarında savaş gücü Üçlü Antlaşma Devletleri'nden yana ağır basmakta idi. Savaşın kısa süreceği üzerine bir kanı vardı. 1915 yılı Üçlü Uzlaşma Devletleri için yenilgilerle dolu bir savaş yılı olmuştu. Ne var ki, bu devletler barış istemeye de zorlanmamıştı. 1915 yılı sonunda ise iki tarafın savaş güçleri arasında az çok bir denge meydana gelmeye başlamıştı. Savaşın kısa süreceği kanısıda bu nedenle silinmeye yüz tutmuştu.

Savaşın uzaması Üçlü Uzlaşma Devletleri'nin çıkarına idi. Her geçen gün onların kuvvetlenmesine yardım etmekte idi. İngiltere, tarihinde ilk kez zorunlu askerlik hizmetini getiren bir kanun çıkarmıştı. Ana vatandaki ve sömürge imparatorluğundaki tüm kaynaklarını uzun sürecek bir savaş için değerlendirmeye başlamıştı. Fransa da askerlik gücünü artırmakta idi. Bu iki devlet ayrıca Amerika'nın azametli sermayesi ile endüstrisinden borçlanmak suretiyle faydalanmanın kolayını bulmakta idiler.

Üçlü Antlaşma Devletleri'ne gelince, savaş güçlerini ayakta tutmak için kendi kaynaklarıyla yetinmek zorunda idiler. Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın stratejik durumları da parlak değildi. Avrupa'da üç yandan kuşatılmış durumda idiler. Dünya ile bağlantıları kesilmişti. Gerçi Osmanlı dostluğu sayesinde doğu doğrultusunda bir uzanışları vardı. Fakat Mısır'da, İran'da ve Kafkaslar'da karşılarında yine İngilizlerle Rusları görmekteydiler.

Dolayısıyla çemberlenmekten kurtulmuş sayılamazlardı. Olsa olsa dar çemberlerden biraz daha geniş bir çember içine alınmış oluyorlardı. Bu durumda Üçlü Uzlaşma Devletleri karşı tarafın

[518] Les Cahiers de l'Histoire de la Guerre d Orient (1914-1918); Les Dardanelles et Salonique, s. 34.

insan ve savaş gereçleri bakımından bir üstünlük kurmasına olanak vermeden, kısa zamanda sonuç alma ilkesine ister istemez bağlı kalmışlardı.

Alman Saldırı Kararı

Alman Genelkurmayı'nın 1916 yılı askerlik hareketleriyle ilgili düşünceleri şöyleydi: Düşmanı barışa zorlamak veya hiç olmazsa savaş gücünü tamiri güç biçimde ezmek için saldırıya geçilmelidir. Fakat Napolyon'un, İngiltere'yi sömürgelerinde yenmek kabilinden, Mısır'da veya Hindistan'da kesin bir zafer kazanmak, artık olumlu bir hayal sayılamazdı. Doğu Avrupa Orduları Komutanı Hindenburg, Ruslara karşı saldırıya geçilmesini; Avusturya-Macaristan Orduları Başkomutanı Conrad da İtalya'nın savaş dışı edilmesini öneriyorlardı. Genelkurmay Başkanı Falkenhayn, Rus cephesinde kesin bir sonuç alabileceği kanısında değildi. Rus ordusu bir çevirme hareketi ile ezilmekten kurtulmak için gerilere çekilebilirdi. Onu izlemek ise Napolyon'un söylemiş olduğu felaket yolculuğuna çıkmak olurdu. İtalyan cephesinde büyük kuvvet harcamakta önemli bir sonuç sağlamayacaktı. Falkenhayn, kesin sonucun ancak batı cephesinde alınabileceğine inanmıştı. Bu sıralarda batı cephesinde Fransızların 95 tümeni, İngilizlerin de bir milyon kadar bir kuvveti bulunmaktaydı. Bu kuvvet ezilmediği veya yıpratılmadığı takdirde gün geçtikçe artacağı için, bir gün onun tarafından yapılacak korkunç saldırılara göğüs germek gerekecekti. Bu nedenledir ki, Alman Genelkurmayı batı cephesinde Verdun üzerine büyük bir saldırıya geçmeye karar verdi. Amaç cephenin bu bölgelesinde bir gedik açıp, Fransız ordusunu çevirmek, bu olmadığı takdirde Fransız ordusuna büyük kayıplar verdirmek suretiyle Fransa'nın savaşa devam ümidini ve gücünü kırmak, dolayısıyla da İngiltere'yi barış yapmaya zorlamaktı.

Verdun Saldırısı (21 Şubat-30 Haziran)

Süre ve şiddet bakımından Birinci Dünya Savaşı'nın başında gelen çarpışmalar arasında yer alır. Beş ay müddetle saldırı ve karşı saldırılarla geçen bu çarpışmalarda Almanlar 44 tümen, Fransızlar ise 66 tümen kullandılar. İki tarafın savaş alanına soktuğu topların sayısı şaşırtıcı rakamlara ulaşmaktaydı. Fransızlar çeşitli çaplarda 1200 parça top kullanmışlardı. Bunların yaktığı mer-

mi sayısı da 10.300.000'i bulmuştu. İki tarafın verdiği kayıplar da korkunçtu. Savaşa giren ve üç milyonu bulan kuvvetlerden Almanların insan kaybı 240.000, Fransızlarınsa 370.000 kadardı. Almanlar Verdun'u alamadılar. Dolayısıyla önceden kestirmiş oldukları sonuca da ulaşamadılar.

Somme Saldırısı (1 Temmuz-1 Kasım)

Fransa'daki İngiliz kuvvetlerinin birlikte yapacakları bir saldırı olarak Verdun saldırısından önce planlanmıştı. Amaç batı cephesindeki Alman kuvvetlerini Somme üzerine çekmek, bu suretle de Verdun'un yükünü hafifletmekti. 4 ay süren savaş saldırı ve karşı saldırı ile gelişmiştir. Somme Muharebesi sonunda toprak değişikliği olmamakla birlikte tarafların kayıpları yüksek olmuştur. İngiliz kayıpları 400.000, Fransız kayıpları ise 209.000'e ulaşmıştır. Almanların insan kaybı ise 500.000 dolaylarında olmuştur. Verdun ve Somme savaşlarının sonucu moral bakımından Üçlü İttifak Devletleri için bir yıkıntı, Uzlaşma Devletleri içinde kesinlikle savaşı kazanacakları konusunda bir umut başlangıcı olmuştur.

Doğu Cephesi'nde Rus Saldırısı (Haziran-Ağustos)

Ruslar önceki yıl doğu cephesinde uğradıkları yenilgilerden kendilerini toparlamaya başlamışlardı. Bu cephede 1915 yılında Almanların 46 tümeni ve Avusturyalıların 40 tümenine karşı 130 tümenlik bir kuvvet yığmışlardı. Cephenin güney-doğu kanadındaki kuvvetlere komuta eden Brusilov, Almanların ve Avusturyalıların batıda savaşmakta olmalarından yararlanarak kuvvetlerini saldırıya geçirdi (8 Haziran). Avusturya-Macaristan ordusundaki Slav asıllı askerlerin Rus ordusuna geçmeleri üzerine Avusturya kuvvetleri Lubek dolaylarında ve Bukovina'da bozguna uğratıldı. Avusturyalılar bu sırada Alman Genelkurmayı'nın görüşüne aykırı olarak, İzonzo'da toplanmış bulunan İtalyan kuvvetlerine karşı savaşa girişmişlerdi. Brusilov'un hesapta olmayan saldırısı sonucunda Avusturyalıların uğradığı yenilgi İtalyanlara yaradı. Avusturyalıların saldırısını önledikten başka 4 Ağustos'ta karşı saldırıya geçerek onları geri püskürtmeyi başardılar (8 Ağustos). Brusilov'un başarıları batı cephesinde Somme'da Almanlara karşı savaşa tutuşan Fransız ve İngilizlerin işine yaradı. Falkenhayn bu cepheden bazı kuvvetleri Ruslara karşı

göndermek zorunda kalmıştı. Hindenburg'un müdahalesi ile Brusilov hareketi durdurulup, yıkıcı bir nitelik almasını önlemiş oldu.

1916 yılında Avrupa cephelerindeki savaşların ağırlık merkezi batı cephesine yani Fransız cephesine kaymış bulunuyordu. Yukarıda görüldüğü gibi taraflardan biri kesin bir sonuç sağlamış değildi. Bununla birlikte savaş gücü dengesi uzlaştırmacı devletler çıkarına eğilmeye başlamıştı. Bunun ilk etkisi Balkanlarda Romanya'nın savaşa girmesi planında görüldü.

3.2. Balkan Cephelerinde Savaş Durumu

1914'te Sarayova'da, Avusturya İmparatorluk tahtı adayının öldürülmesi üzerine başlayan büyük savaş, iki yıl sonra Balkanlara tüm olarak bulaşmış bulunuyordu. 1916 yılında bu bölgede üç büyük olay yer aldı: Sırbistan'ın haritadan silinmesi; Bulgaristan -Yunanistan ve Uzlaşma Devletleri silahlı çatışmaları; Romanya'nın savaşa girmesi.

Sırbistan'ın Haritadan Silinmesi

1915 yılı sonbaharında Bulgaristan Üçlü Antlaşma Devletleri sınıfına katılmıştı. Aynı sıralarda Avusturya-Macaristan ordularının kuzeyden, Bulgar ordusunun güneyden Sırbistan'a karşı giriştikleri büyük saldırılar karşısında Sırp kuvvetlerinin direnmesi olanaksızdı. Sırbistan şehirleri arka arkaya saldırıcılar eline düştü. Ocak 1916'da Sırp ordusunun yok olmakla teslim olmaktan başka yapacak bir şeyi kalmamış gibiydi. Bir çeşit kurtuluş yolu Fransızlar tarafından bulundu: 11 Ocak'ta Korfu Adası'nı Yunanistan'ın direnmesine rağmen işgal ettiler ve Sırp ordusu kalıntılarını oraya taşıdılar. Sırbistan bu suretle haritadan silinmiş oldu. Tam bu sırada Karadağ'ın da ezilmiş başkenti Çetine alınmış (10 Ocak), Karadağ Kralı silahlarını teslim ederek memleketi terk etmişti. Sırbistan ve Karadağ'ın haritadan silinmesini, Arnavutluk'un silinmesi izledi. 23-27 Şubat günleri arasında Avusturya kuvvetleri İşkodra ve Draç'ı alarak, Arnavutluk geçici hükümetini İtalya'ya sığınmak zorunda bıraktılar.

Bulgaristan-Yunanistan ve Uzlaşma Devletleri Çatışması

Bulgaristan'ın Üçlü Antlaşma Devletleri yanında savaşa girmesi. Yunanistan ve Romanya'nın bunalımlı bir duruma girmeleriyle sonuçlandı. Yunanistan, büyük savaşın başlangıcından beri tarafsızdı. Kral Constantin, Alman yanlısıydı. Başbakanlık makamına getirilen Venizelos ve kamuoyunun büyük bölümü Üçlü Uzlaşma yanlısıydı. 1916'da Yunanistan'ın stratejik durumu savaşa girmesine hiç de elverişli değildi. Üçlü Uzlaşma Devletlerine katılsa, kuzeyden antlaşma devletlerinin saldırılarına uğrayacaktı. Bu ikinci grup ile silahlı dostluk kurması halinde ise güneyin de durumu uzlaşmacı devletlerin insafına kalmış olacaktı. Aşağı yukarı aynı hafta içinde yer alan Fransız ve İngiliz birliklerinin Selanik'te karaya çıkmaları, Alman ve Avusturya ordularının Sırbistan'a saldırmaları, aynı saldırıya da Bulgaristan'ın müttefik sıfatıyla katılması (11 Ekim 1916), Yunanistan'ın tarafsız kalma olanağını zayıflatmış oluyordu.

Fransızlar Selanik'te kuvvetlerinin güvenliğini sağlamak için oluppbittiler yaratmaya kalkıştılar. Korfu Adası'ndaki Sırp ordusunun Yunanistan topraklarından geçirilerek Selanik'e taşınması, Makedonya'da Yunan sınırına gelmiş olan Bulgar ve Alman kuvvetlerini kuşkulandırdı. Bu sırada Selanik cephesinde General Serail komutasında 70.000 Fransız, 30.000 İngiliz askeri bulunuyordu. Korfu'dan gelip bunlara katılan Sırpların sayısı da 150.000 idi.

26 Mayıs'ta bir Alman-Bulgar birliği, Struma vadisine İngilizlerin sızmış olduğu iddiası ile Yunanistan Mekedonyası'nda bu vadiye hakim Rugel Kalesi'ni işgal etti. Yunan tarafsızlığı ile uzlaşmayan bu olaylar, parti kavgalarının şiddetlenmesine neden oldu. Venizelos'tan yana olanlar, Kralı Almanlarla anlaşmış olmakla suçladılar. Uzlaşma devletleri, bu iç bunalımdan yararlanarak Yunan ordusunu silahsızlandırmayı, ve onun savaş araç ve gereçlerini alarak Selanik'e taşınmış olan Sırp ordusunu donatmayı sağladılar. Bundan sonra da Doyran cephesinde Bulgar-Alman kuvvetlerine saldırıya geçtilersede püskürtüldüler. Serez, Drama ve Kavala, Bulgar-Alman kuvvetlerinin eline geçti (2 Ağustos-8 Eylül). Bu savaş sırasında Atina Hükümeti tarafsızlını sür-

dürmekte direndiği için uzlaşma devletleri, Selanik'te Venizelos' un başkanlığında geçici bir hükümet kurulmasını sağladılar (29 Eylül). Yunanistan'da iki hükümet meydana gelmiş oldu. Kral Konstantin ile Venizelos'un arasını bulmak için yapılan çalışmalar sonuç vermeyince uzlaşmacılar, Atina Hükümeti'nden donanmanın teslim edilmesini ve Antlaşma Devletleri temsilcilerinin Yunanistan'dan çıkarılmasını istediler. İstek reddedilince Pire'ye deniz kuvvetleri çıkardılar. Bu kuvvetler, güçlü direnişe rastladılar. Fransız denizcilerden ölenler oldu. Geri kalanlar filolarına dönmekle kurtuldular (30 Kasım - 1 Aralık).

Bu olayı Uzlaşmacı Devletlerin Yunanistan sahillerini abluka altına aldıklarını duyurmaları izledi. Yunan halkını aç bırakmak suretiyle Kralı savaşa zorlayacaklarını umuyorlardı. Olumlu sonuç elde edemediler. Aralık ayında General Sarail kuvvetlerinin Bulgar-Alman birliklerine karşı geliştirdikleri bir saldırıda Manastır, Almanların bölgesel bir başarısı niteliğinde kaldı.

Romanya'nın Savaşa Girmesi (Ağustos-Aralık)

Romanya Uzlaşma Devletleri yanında savaşa girmeye eğilimliydi. Romenler Latin çıkışlı olmaları, aydınlarının Fransız kültürü ile yoğurulmuş bulunmaları nedeniyle moral yönden kendilerini Antlaşma Devletlerinden çok Uzlaşma Devletlerine yakın görüyorlardı. Siyasal yönden gelişme amaçları da Avusturya-Macaristan toprakları yönündeydi. Bununla beraber, Balkan Savaşlarından yorgun çıkmış oldukları, ordularını henüz modernleştirmedikleri ve savaş amaçlarını Uzlaşmacı Devletlere kabul ettiremedikleri için 1916 yılına kadar savaş dışı kaldılar. Bu arada İtalya'nın savaşa girmesi, Fransa ile İngiltere'nin Selanik'te yeni bir cephe açmaları, aynı devletlerin Almanların Verdun'e yaptıkları saldırıyı kırmaları, özellikle Bruşelov komutasındaki Rus ordusunun doğu cephesinde Avusturya ordusuna karşı kazandığı büyük zafer, Romanya'nın savaşa girmesini hazırlayan etkenler arasındadır.

18 Ağustos'ta Uzlaşma Devletleri Romanya'nın başlıca isteklerini kabul ettiler. Avusturya toprakları olan Transilvanya, Bukovina ve Banat'ın Romanya'ya ait olduğunu tanıdılar. Ona savaş

araç-gereç yardımı yapmayı, Romen ordusunun savaşa girmesinden önce Selanik cephesindeki Sarail kuvvetlerinin Bulgarlara karşı saldırıya geçeceğini vaat ettiler. Bu sırada Romanya ordusunun savaş gücü parlak değildi. Savaşa girmekte iki yıl gecikmiş, savaş tecrübesi de henüz Balkan Savaşı yöntemlerinden kurtulamamıştı. Talim görmüş 10 tümeninde pek az makinalı tüfek vardı. Yeni kurulmuş 13 tümenin 5'indeyse hiç makinalı tüfek yoktu. Top pek azdı. Uçak kuvvetine gelince devede kulak kabilindendi. Bu koşullar altında savaşa girmek bir çeşit romantizmden başka birşey değildi.

28 Ağustos'ta Romanyalılar Transilvanya'ya girerek, Braşov ve Sibiu'yu almayı başardılar. Eylül ayında Alman ve Avusturya kuvvetleri kuzeyden, eski Alman Genelkurmay Başkanı Falkenheim' in komutasında (27 Eylül) Alman-Bulgar kuvvetleri güneyden, General Makensen komutasında Transilvanya ve Dobruca'ya girdiler. Önlerine çıkan Romen kuvvetlerini yenerek ilerlediler. Kuzeyde Braşov ve Sibiu, Güneyde Silistre, Köstence ve Cernavoda'yı aldılar. Sonra başkente yöneldiler. 6 Aralık'ta da Bükreş'e girdiler. Aşağı yukarı üç ayda Romanya'nın işi Sırplarınkine benzer bir şekilde görülmüştü. Romanya savaşlarında Türk kuvvetleri de görev aldığı için, Antlaşma Devletleri kuvvetlerinin birlikte savaştıkları ilk savaş, bu Romanya savaşı olmuştur.

3.3. Osmanlı Cephelerinde Savaş

Savaş Cepheleri

1916 yılında, önceki yıllara göre Osmanlı savaş cephelerinin sayısı artmıştı. Kafkas cephesinden başka Irak, İran, Hicaz, Filistin cephelerinde de dövüşmeler başlamış veya gelişmişti. Ayrıca Avrupa cephelerine Bulgarlar ve Almanlarla birlikte ortak düşmanlara karşı savaşmak üzere kuvvetler gönderilmişti.

Kafkas Cephesi'nde Rus Saldırısı (Ocak-Eylül)

Rus saldırısının başlayacağı sıralarda cephanede durum şöyleydi: III. Ordu diye adlandırılmış olan Türk ordusunun mevcudu aşağı yukarı 60.000'e düşmüştü. Bunun içinde 38.000 kadar yetenekli savaşçı vardı. Ordu, yeteri kadar donatılmış değildi.

Savaş araç ve gereçleri, sağlık malzemeleri, taşıt araçları yetersizdi. Asker kışlık elbiseden ve yeterince gıdadan yoksundu. Bir önceki yılın yenilgisinin olumsuz moral izlerinden de henüz kurtulamamıştı. İşin garibi yüksek komutanlar da yerlerinde bulunmuyorlardı. Ordu komutanı Mahmut Kamil Paşa bilinmeyen nedenlerle İstanbul'a gitmişti. Kamil Paşa'nın Alman Kurmaybaşkanı tifoya yakalanmıştı. Almanya'ya gönderilmişti. Ordu komutanlarına vekalet eden Abdülkerim Paşa'nın komutanlık yetenekleri ortanın altındaydı. Genelkurmay Başkanı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, Kafkas cephesinde ikinci sınıf bir cephe yapmaya başlamış, gerekirse Sivas'a kadar çekilmeyi de göze almıştı. Ona göre kesin zafer artık Avrupa cephelerinde kazanılacaktı. Bu nedenle Çanakkale'de serbest kalan kuvvetlerle Kafkas cephesini güçlendirmeye kalkışmıştı. Enver Paşa, Rusların bir kış saldırısına geçmeyecekleri kehanetinde bulunmuştu[519]. Paşa'nın bu kehaneti Paris'te yayınlanan Le Temps Gazetesi'nin iklimin asker hareketlerine engel olduğu ve Türkler tarafından işgal edilen mevzilerin alınmasının imkansız olduğu suretinde bir haberine dayanmaktaydı[520].

III. Ordu karşısında bulunan Rus ordusuna gelince mevcudu 110.000 kadardı. Ordunun her çeşit araç ve gereçleri Türk ordusuna üstündü. Özellikle asker, bir kış savaşı yapacak biçimde yetiştirilmiş ve donatılmıştı.

Rus haber alma servisi, Türklerin bir kış saldırısı yapamayacağı kanısında olduklarını öğrenmiş, havalarında o yıl iyi gitmesinden yararlanarak baskın biçiminde başlayan bir saldırıya geçmeyi kararlaştırmıştı. Saldırının amacı kademeliydi. Birinci kademede stratejik önemi büyük olan Erzurum alınacak, ikinci kademede Doğu Anadolu ele geçirilecek, üçüncü kademede İran' da bulunan İngiliz-Hint kuvvetleri birleştirilecekti.

Rus Kuvvetlerinin İlerleyişi

11 Ocak'ta baskın hareketi ile başlayan Rus saldırısı kolaylıkla gelişti. 18 Ocak'ta Köprü Köy, 19'da Hasankale'yi alan Ruslar, Kars'tan ağır topların gelmesini beklemek için bir müddet duraklayarak, 13 Şu-

[519] Aziz Sami: Büyük Harpte Balkan Cepheleri Muharebeleri, s. 92.
[520] İbid., s. 86.

bat'ta Erzurum üzerine saldırılarına yeniden başladılar. Erzurum çok kuvvetli savunma tesislerine sahip bilinmekteydi. Oysaki tabyaların çoğu 1878'den sonra yapılmıştı. 1914'te yapılanlar azdı. Bir kısmı da henüz tamamlanmıştı. Topların çoğu da eski modeldi. Bu durumu ile Erzurum uzun ve başarılı bir savunma yapamazdı. 16 Şubat'ta Rusların eline geçti. Ruslar Erzurum'u almakla Osmanlıların moralini bozarak, onları barışa zorlayacaklarını sanmışlardı. Enver Paşa ise Erzurum'un kaybını halktan gizledi. Ruslar Erzurum'dan sonra bir yandan Doğu Karadeniz bölgesinde, öte yandan da Van doğrultusunda saldırılarına devam ettiler. Birinci bölgede Rize'yi (8 Mart), Sürmene'yi (16 Nisan) aldıktan sonra 18 Nisan'da Trabzon'a girdiler. İkinci bölgede de Ahlatlı (19 Şubat), Van ve Muş'u (13 Mart), Bizlis'i (16 Mart) ele geçirmişlerdi. Rusların bu ilerleyişi karşısında III. Ordu birlikleri bazı bölgelerde karşı saldırıya geçmişlersede Rusları durdurmayı başaramamışlardı. Ordu düşmandan çok yönetimsizlikten, soğuktan ve açlıktan kırılmıştı. Asker kaçaklarının sayısı düşman karşısında ölenlerden fazlaydı.

Üçüncü Ordu'nun Desteklenmesi

Rusların Doğu Anadolu'da yayılması üzerine Enver Paşa, nihayet tedbir almak gereğini kavradı. Vehip Paşa'yı III. Orduya yeni bir düzen vermeye memur etti. Ayrıca II. Orduyuda Ruslara karşı savaşmak üzere Van Gölü-Muş kıyı hattı bölgesine yolladı. Vehip Paşa, ordunun sarsılmış durumunu düzeltmeye çalışırken, II. Ordu birlikleri İzzet Paşa komutasında Trakya'dan kendilerine tahsis edilen yukarıda söz konusu bölgeye hareket ettiler. II. Orduda Çanakkale'de savaşmış tecrübeli komutanlar ve askerler vardı. Komutanlar arasında Mustafa Kemal (Atatürk) de bulunuyordu. Fakat yol çok uzun ve savaşılacak bölge dağlıktı. Taşıt araçları az, dağ topları, cephane yetersizdi. II. Ordu Rus ordusuna karşı bölgesel saldırılar yaptı ve bazı başarılar kazandı.

Ruslar II. ve III. Türk ordularının bağlantı sağlamasına engel olmak için Temmuz'da saldırıya başladılar (19 Temmuz). II. Ordu cephesinde daha önce giriştikleri saldırı ise durdurulmuştu (12 Temmuz). Ne var ki, II. Ordunun III. Ordu ile bağlantı kurma girişimi muvaffak olamadı. Bununla beraber, bu ordu-

nun Mustafa Kemal Paşa kuvvetleri tarafından Muş ve Bitlis'in (6-7 Ağustos) Ruslardan geri alınması ve cephanenin korunması, başarılı olaylardı. Ruslar üslerinden çok uzaklaşmış bulundukları için, Türkler de yaklaşmakta olan sert mevsim dolayısıyla yeni saldırılar hazırlayacak durumlarda bulunmuyorlardı. Dolayısıyla 1916 yılı için savaş, Kafkas cephesinde bir sukunet aşamasına girmişti.

Irak Cephesi

Irak (Mezopotamya) adı Doğu Anadolu yaylasının güneyinden başlayan, Basra Körfezi'ne kadar uzanan, doğuda İran dağları, batıda Suriye Çölü arasında uzanan bölgeye verilmekteydi.

Halkının çoğu Arap-Müslüman (üçte ikisi Şii) idi. Süleymaniye, Kerkük ve Musul'da önemli Türk toplulukları vardı.

Irak çeşitli işlenmemiş servet kaynaklarına sahipti. II. Abdülhamit devrinde Almanlar bu kaynakların değerlendirilmesini düşünmeye başlamışlardı. Berlin-Haydarpaşa-Bağdat Demiryolu imtiyazını sağlamışlardı.

Birinci Dünya Savaşı arifesinde Boğazlar, Kafkasya, Suriye, Filistin askeri hareket bölgeleri olarak kabul edilmişti. Irak ise hareket bölgesi sayılmamıştı. Hatta seferberlikten sonra bazı kuvvetler Irak'tan alınarak başka yerlere gönderilmişti. Irak'ta kalan kuvvetler 7 düzenli tabur ile 17 yardımcı taburdan ibaretti. Bunların silahlarıda 6.500 eski model tüfek, 3 eski makinalı tüfek, 36 mantelli toptu. Irak'ın bu düzeyde ihmal edilmesi, Osmanlı Genelkurmayı'nın bu bölgede bir İngiliz saldırısına olanak görmemesindendi.

İngilizlerin Irak'la İlgisi

İngilizlere gelince, Birinci Dünya Savaşı'na kadar Irak'ı genellikle ticaret yönünden ve bir de Hindistan'ın güvenliği bakımından önemli görmüşlerdi. Savaşın başlaması üzerine de Basra Körfezi'nde Abadan'daki petrol tesislerini, kendilerine bağlı Muammera ve Kuveyt Şeyhlerini korumak, ayrıca Cihad duyurulmasının Müslüman dünyasında etki yapmasını önleyerek, Arapların Türklere karşı savaşa girmelerini hazırlamak işleri ortaya çıktı. Hatta bütün bunların üstünde kimi sorumlu İngilizler, İngiltere'nin Irak'ın

doğal kaynaklarını işletmek üzere sömürgeci bir devlet olarak bir daha çıkmamak üzere orada yerleşmesini önermeye başladılar [521].

İngiliz Saldırıları (Kasım 1914-Aralık 1916)

İngilizler Irak'ta asker hareketlerini başlatmak için savaşın başlamasını bile gerekli görmediler. 1914 yılında 15 Ekim'de bir İngiliz Hint tümeni (4500 İngiliz ve 16.000 Hintli) Bahreyn Adalarına çıkartıldı. Bu tümenin bir birliği savaşın duyurulmasından 10 gün önce, Basra doğrultusunda 100 Türk askeri tarafından savunulan Fav'ı aldılar. 23 Kasım'da Basra, 8 Aralık'ta Kurna ellerine geçti. Bu yayılma hareketleri sırasında Napolyon Bonapart'ın 1798'de Mısır'ı işgal ederken halka kullandığı dili kullandılar: Basra'ya, Arap halkına düşman bir zihniyetle gelmediklerini, tersine, Türk yönetimi yerine özgür ve adil bir yönetim kurulacağını, dine ve geleneklere saygı gösterileceğini duyurdular[522].

Karşılıklı Saldırılar (Ocak-Aralık 1915)

Yukarıda işaret edilen İngiliz başarıları Enver Paşa'yı Irak savunması ile ilgilenmeye zorladı. Irak'ta bir yandan düzenli kuvvet göndermeye karkışırken öte yandan binbaşı rütbesinde olan cesur ve ülkücü Süleyman Askeri'yi, Irak'taki dermc çatma kuvvetlerle aşiret ve kabilelerden toplayacağı kuvvetlerin başına getirerek Basra'yı geri almaya memur etti (3 Ocak). Enver Trablusgarp'te İtalyanlara karşı kazanmış olduğu tecrübeye güvenerek, Irak'ın daha çok yerli kuvvetlerle savunulabileceğine inanmıştı. Süleyman Askeri, İngilizlere karşı yürüyüşünde Ahvaz'ı almayı (3 Mart), Karun petrol borusunda önemli tahripler yapmayı ve Nasiriye'yi ele geçirmeyi başardı. Fakat Basra'yı geri almak amacıyla yaptığı saldırılarda yenildi. Kuvvetleri geri çekildi. Kendisi de canına kıydı (12-14 Nisan).

Süleyman Askeri'nin hareketi başarısız sonuçlanmakla beraber İngilizleri kuşkuya düşürecek nitelikteydi. Basra'nın güvenliğini sağlamak üzere bu kentin 200 kilometre kuzeyinde bulunan Nasiriye ve Kut-ul Amara'yı ele geçirmek üzere General Town-

[521] Graves, Philmih: The Life of Percy Cox, s. 183.
[522] İbid., s. 182.

shend'in komutasında harekete geçen İngiliz kuvvetleri, karşılarında daha çok milislerden kurulu ve topu bulunmayan Türk kuvvetlerini geri iterek 3 Haziran'da Amara'ya, 25 Temmuz'da da Nasiriye'ye girdiler. Kolayca kazanılan bu başarılar, onları Kut-ul Amara üzerine yürümek için cesaretlendirdi. Fakat bunun için sıcak mevsimin geçmesini beklediler. Türkler de bundan yararlanarak 7000 kişilik bir kuvvet sağlayarak, Nurettin (Paşa) Bey'i Towshend'e karşı koymakla görevlendirdiler.

İngilizlerin Bağdat Üzerine Yürüyüşü

Eylül'de Türklere karşı saldırıya geçen Towshend kuvvetleri Essin müstahkem yerini ağır kayıplar vermek bahasına aldılar ve Türkleri geri çekilmeye zorlayarak onları Aziziye'ye kadar izlediler (27 Eylül). Bu yeni başarı İngiliz Yüksek Komutanlığı'nı Bağdat üzerine saldırı düşüncesine itti. Towshend, emrindeki 13.000 kişilik yorgun kuvvetle bu girişimden başarı kazanacağından kuşkuluydu. Bununla beraber 12 Kasım'da Bağdat üzerine yürüyüşe geçti. 22 Kasım'da Salmânpâk'da Nurettin (Paşa) Bey'in komutasındaki kuvvetlerle bir savaşa tutuştu. Savaş çok kanlı oldu. İki taraf da ağır kayıplara uğradı. İngiliz kuvvetleri savaşarak geri çekilip, 3 Aralık'ta Kut-ul Amara'ya kapandılar ve Türk kuvvetleri tarafından kuşatıldılar.

İngilizlerin Kut-ul Amara'da Kuşatılması (Ocak-Nisan 1916)

İngilizler 7 Aralık 1915'den 1916'ya kadar kuşatılmış durumda kaldılar. Bu sıralarda Türk ordusunda bir komutan değişikliği olmuştu. 12 Aralık'ta İran, Irak ve Musul'daki Türk kuvvetlerinden iki tümen meydana getirilerek, VI. Ordu adı altında Mareşal von der Goltz emrine verilmişti. Bu Hıristiyan komutanın Müslüman halkı ile meskun bir bölgedeki kuvvetler komutanlığına atanmasına karşı yaptığı direnme üzerine Nurettin Paşa da görevinden alınarak, yerine Enver Paşa'nın amcası Halil Bey (Paşa) getirilmişti. Bu sırada İngilizleri kuşatmakta olan kuvvetlerin sayısı 25.000 kadar olmakla beraber bunun 5000'i savaşçı nitelikten yoksundu.

Irak'taki İngiliz Komutanlığı Townshend kuvvetlerini kurtarmak için Hintlilerden bir ordu kurup 21 Ocak, 7 Mart, 7 Nisan

ve 24 Nisan tarihlerinde olmak üzere dört saldırı yaptılarsada bir başarı sağlayamadılar. 25 Nisan'da İngiliz Yüksek Komutanlığı telsizle Townshend'e başının çaresine bakmasını öneriyordu. Townshend, başına geleceği daha Mart ayından kestirmiş olduğu için, kuvvetlerini kuşatmadan kurtarmak amacıyla İngiliz Hükümeti'nin de uygun görmesiyle Halil ve Enver Paşa'ya 1.000.000 İngiliz lirası rüşvet önermiş, sonradan bunun mikdarını iki katına çıkarmıştı[523]. Bu anlamsız önerinin boşa çıkmasından sonra da 29 Nisan'da kayıtsız ve şartsız teslim olmuştu. Kuşatma sırasında İngilizlerin vermiş olduğu kayıplar şöyleydi: 1000 ölü, 7000 yaralı, 731 hastalıktan ölen; teslim olanlar arasında 5 general, 3000 İngiliz, 7000 Hintli, 3300 savaşçı olmayan yerli bulunuyordu. Türklerin kayıpları da İngiliz kayıplarından az değildi.

Kut-ul Amara'dan Sonra

Türkler Kut-ul Amara'daki başarılarını değerlendirmeyi düşünmediler. 16 Nisan'da Mareşal von der Goltz tifüsten ölmüş, yerine Halil Paşa ordu kumandanlığına atanmıştı. Enver Paşa Mayıs'ta Bağdat'a gelip durumu yerinde izlemiş, Kut-ul Amara'da savunmada kalıp Irak kuvvetlerinin bir kısmı ile İran'da hareketlere girişmeyi kararlaştırmıştı. İngilizlerin bu durumdan faydalanması normaldi. Önceki başarısızlıklarına neden olan faktörleri ortadan kaldıracak dikkatli ve sistemli hazırlıklardan sonra yeniden örgütlenmeye başladılar ve sayıları artırılan bu İngiliz kuvvetleri General Sir Stanley Maud'un kumandasında 13 Aralık 1916'da Kut-ul Amara üzerine yeniden yürüyüşe geçmeye hazırlandılar. 1917 yılı Ocak ayından itibaren başarılı hareketler geliştirdiler.

İran Cephesi (Genel Durum)

Osmanlı Devleti'nin Dünya Savaşı'na girmesi üzerine İran tarafsızlığını duyurmuştu. İran bu sıralarda henüz çağdaş görüntüde bir devlet değildi. Meşrutiyet yönetimine kavuşmak için savaştan önceleri yapmış olduğu devrimler, ekonomik yaşamında önemli değişiklikler yapmıştı. Üretim araçları derebeylik kalıntısıydı. Siyasal kudret, büyük kudret sahipleri ile aşiret reislerinin elindeydi. Şahın otoritesi merkezde ve merkeze yakın vilayetlerde geçerliydi.

[523] İbid., s. 199-201; ayrıca, Türkgeldi, Ali Fuat: A.g.e., s. 133-134.

Köylüler fakirdi. Merkezden uzak vilayetlerde eşkıyalık geçim aracıydı. Aşiretler kimi vilayetlerden asayiş vergisi almaktaydılar. Siyasal bakımdan da önceki bölümlerde işaret edildiği gibi, İran bağımsızlığı gölgelenmiş bir ülkeydi. Kuzey Rusya'nın güneyinde İngiltere'nin nüfuz bölgesi durumuna girmişti. İki bölge arasında da sözde tam bağımsız bir tampon bölge bırakılmıştı. Böyle bir durumda İran'ın tarafsızlığını koruyabilmesi olanaksızdı.

İran Hakkında Türk-Alman Görüşleri

Dünya Savaşı'nın başlamasından önce ne Osmanlıların ne de Almanların İran'da askersel hareketlere girişmelerini sonuçlandıracak siyasal programları yoktu. Almanya, büyük savaş başlar başlamaz Hindistan'da, Mısır ve Kafkasya'da Türkler aracılığı ile isyanlar çıkarılması için çalışmalara girişti. İran hakkındaki Alman siyasetine gelince, bu memleketin yabancı işgal ve baskısından kurtularak bağımsız duruma getirilmesi, askersel bakımdan Almanlar tarafından teşkilatlandırılması ve dost devlet olarak savaşa sokulması düşüncesine dayandırılmıştır. Osmanlı Hükümeti de Alman siyaseti doğrultusunda bir davranış kabul etmiştir. Bu noktadan hareketle iki devletin İran'da girişecekleri askerlik hareketlerinin genel amacı İngiltere ve Rusya'yı İran'dan çıkarıp, ön planda petrol bölgelerinden yoksun etmek, sonra da oradan Afganistan ve Hindistan'a sarkarak Rusya ve İngiltere'yi zararsız duruma getirmekti. Ne var ki, Almanya ile Osmanlıların ortak gibi görünen bu amacının altında şu ayrıntılı hedefler saklıydı: Almanya, İngiltere ile Rusya'nın İran'da bırakacakları boşluğu bilgi, sermaye ve teknik gücü ile doldurup üstünlük kuracağını tasarlamıştı. Türklerse, İran, Azerbaycan ve gereğinde Orta Asya'daki Türk ve Müslüman halka dayanarak söz sahibi olmayı kuruyorlardı. Bu farklı amaçlar ve niyetler savaşın son yılında patlak verecek ve Türk-Alman ittifakını büyük tehlikeye düşürecektir.

1915 Yılında İran'da Askersel Hareketler

Yukarıdaki genel nedenlerden başka Türklerin İran'dan askersel hareketlere girişmeye zorlayan faktör, Rus ve İngiliz kuvvetlerinin ileride Türkiye'yi arkadan çevirmelerine olanak vermemekti. Bununla be-

raber Almanlar arasında bile İran hareketlerine karşıt olanlar vardı. Liman Paşa'ya göre savaş, batı cephelerinde sonuçlanacaktı. İran geniş bir ülke olduğundan Osmanlı sınırlarının savunulması için gerekli kuvvetlerin pek çoğunu yutacaktı. İran halkı savaşçı olmadığından asker birlikleri kurmak yararlı olmayacaktı. Sözün kısası İran hareketleri bir sergüzeştten ibaret kalacaktı[524]. Gerçekten de İran hareketlerine bir serüven biçiminde başlandı. Osmanlı kuvvetleri başka cephelerde kullanılmakta olduğundan Kuzey İran'da Ruslara karşı birkaç tabur jandarma, az sayıda sınır koruyucuları, 36. Tümen'den alınan bir iki birlik ve Teşkilat-ı Mahsusa adı verilen bir örgütün topladığı gönüllülerle savaşa girilmesine karar verildi. Teşkilat-ı Mahsusa kuvvetleri, halkı ayaklandırmaya kalkışmakla da görevliydi. Bu sırada Kuzey İran'da önceden bulundurulan 13.000 kişilik Rus kuvvetlerinden önemli bir kısmı Kafkas cephesine alındığı için fazla bir kuvvet yoktu. İran ordusuna gelince 8000 kişilik bir Kazak birliği ile 7000 jandarmadan ibaretti. Bu kuvvetlerde geniş bir alana dağılmış bulunuyordu.

İran'a biri İttihat ve Terakki hatibi Ömer Naci diğeri de Ömer Fevzi komutasında iki koldan giren kuvvetler 1915 yılının Ocak ayının başlarında Urmiye'yi (7 Ocak), Tebriz'i (12 Ocak) almayı başardılar. Bu sırada Dilman'da, Van Jandarma Birliği tarafından ele geçirildi. Ne var ki, Türk bayrağını görünce ayaklanıp Türklere katılacağı umulan halk, kımıldamadı. Hatta yerlilerden parayla gönüllü toplamak girişimi de fayda vermedi. İran Hükümeti topraklarına yapılan Osmanlı saldırısını protesto etmekle yetindiysede Ruslar, Sarıkamış Muharebesi'nden sonra Kuzey İran'a getirttikleri kuvvetlerle Şubat başında Osmanlı kuvvetlerini geri çekilmeye zorladılar. Halil Bey (Paşa) komutasında İran'da hareketlere girişmek üzere düzenlenen ve Birinci Sefer Kuvveti adını taşıyan birlik, Doğu Anadolu'da Ermenilerin isyanı ve Van'ı ele geçirmeleri nedeniyle ortaya çıkan kuşkulu durum yüzünden kendisinden beklenen sonucu İran'da elde edemedi.

Propaganda Çalışmaları

Beklenen sonuç sağlanamayınca propaganda makinasının çalışmaları hızlandırıldı. Bu konuda Almanlar büyük gayret sarfettiler. Tahran'daki

[524] Sanders, Liman von: A.g.e., s. 159.

Alman Elçisi iktidara Alman-Türk yanlısı bir hükümet getirmeye çalışırken Ataşemiliter Konitz Hint yolları üzerindeki İngiliz-Rus tesislerini tahrip etmeye koyuldu. Konsolos Wasmus Güney İran'da, Kaşkar Türk Aşireti'ni ayaklandırdığı gibi Sıraz'da valiyi de kendi tarafına çekerek ulusal bir komite kurup o bölgeden İngilizleri kovdu. Kirmanşah'da ve İsfahan'daki Alman doktor, arkeolog ve profesörleri, konsoloslarının desteklemesiyle Rus ve İngiliz memurlarını buradan kovdular. Yine aynı senenin ilkbaharında Rauf (Orbay) Bey başkanlığında Hasan (Atakan, Orgeneral), Osman Tufan ve daha başka uzmanlardan kurulan heyet Kabil'e gönderildiysede yollar kapalı bulunduğundan İran'da kaldı. Kirmanşah bölgesindeki aşiretlerle İngilizlere karşı hareketlere girişti.

İran'da Rus İlerleyişi

Yukarıda söz konusu propaganda, İran'a Türk-Alman yanlısı bir hükümetin kurulması ve halkın ayaklanması üzerine bir etki yapmadı. Ruslar Kasım başlarında Baratof'un komutasında, Kazvin'de 19.000 ve Enzeli'de 4000 kişilik bir kuvvet toplamışlardı. Bu kuvvetin güneye ilerlemesi üzerine İran'da panik başladı. Tahran'ın düşmesinden korkuldu. Göç edenler oldu. Baratof'un kuvvetleri Tahran'a girmedilersede 14 Aralık'ta Hemedan'a, 21 Aralık'ta Kum kentine girdiler. Osmanlı Hükümeti bu durum karşısında Şah Hükümeti'ni bir kez daha işbirliğine çağırdı. Çağırıya aldırış edilmemesi halinde de yeni bir hükümet kurulacağı korkutmasında bulundu.

Von der Goltz Paşa'nın İran Memuriyeti

Osmanlı ve Alman Hükümetleri, Rus ilerleyişi karşısında İran'da düzenli kuvvetlerle etkili olabilecek bir biçimde hareketlere girişmeyi uygun gördüler. Zaman elverişliydi. Bulgaristan savaşa girmiş, Almanya ile İstanbul arası bağlanmıştı. Uzlaşmacı devletler Gelibolu'yu boşaltmayı kararlaştırmışlardı. Towshend ordusu Kut-ul Amara'da kuşatılmıştı. Mareşal Goltz Paşa İran hareketine memur edildi. Görevi İran'a girmiş olan İngiliz ve Rus kuvvetlerini kullanmak suretiyle oradan uzaklaştırmak, bu suretle İran'a bağımsızlığını sağlamaktı. Mareşal, ilk iş olarak İran Hükümeti'nin mevcut kuvvetlerinden bir ordu kurulmasına çalışacaktı. Türk-İran sınırında, Musul, Bağdat ve Basra vilayetlerinde

savaşçı Türk kuvvetleri ile İran'a gönderilmiş olanlar, VI. Ordu adı altında Mareşal'in emrine verilmişti. III. Kafkas Ordusu Mareşal ile irtibatta bulunacak ve yardım edecekti. İran'daki Türk-Alman subayları, ataşemiliterler heyeti, Mareşal'in emrine girecekti. Türk ve Alman siyasal temsilcileri de kendisine her türlü yardımda bulunacaklardı[525].

1916 Yılında İran'da Askeri Hareketler

Goltz Paşa'nın İran hareketlerine memur edildiği sırada İran'daki Türk kuvvetleri Kasr-ı Şirin, Kirmanşah, Biçara ve Sina bölgelerinde bulunmaktaydılar. Bu kuvvetlerin toplamı 8000 kadardı. Kirmanşah'ta Şah Hükümeti'ne karşı kurulan Nizam-üs Saltana başkanlığındaki hükümetten gerekli yarar sağlanamıyordu. Aynı sıralarda İran'da Rusların 27.000 İngilizlerin de yalnız halktan kurdukları 8000 kişilik bir jandarma kuvveti vardı.

20 Şubat'ta Baratof, 14.000 kişilik bir kuvvet ve 18 topla Kirmanşah'ı almak ve Nizam-üs Saltana Hükümeti'ni devirmek üzere saldırıya geçti. 26 Şubat'ta Ruslar Kirmanşah'a girmeyi başardılarsada, Karine yakınlarında Türk kuvvetleri tarafından durduruldular. 4 Mart'ta İngilizlerle Ruslar arasında yapılan yeni antlaşmaya göre önceden iki devletin İran'daki nüfuz bölgeleri arasında kabul edilmiş olan tarafsız alan kaldırılarak, Burujird Hanikin-İsfahan hattı sınır kabul edildi. 23 Nisan'da Baratof kuvvetlerine Kut-ul Amara'da kuşatılmış olan Townshend birliğine yardım etmek için Bağdat üzerine yürüme emri verildi. Bu kuvvetler Hanikin'e kadar ilerlemeyi başardılarsada, 4 Haziran'da kenti almak için yaptıkları saldırıda büyük kayıplar verdiler. Bu sırada tifüsten ölmüş olan Goltz Paşa'nın (22 Nisan) yerine geçen Halil Paşa ile Almanlar arasında İran'daki kuvvetlerin komutanlığı hakkında çıkan anlaşmazlık bir bunalım yaratmak üzereydi. Halil Paşa girişimin sorumluluğunu üzerine alarak 13. Kolordu'yu Ruslar üzerine sevk etti. Ali İhsan Paşa komutasında bulunan bu kuvvetler Rusları Hanikin önünde bozduktan sonra 2 Temmuz'da Kirmanşah'a girdiler. Bundan sonra Tahran doğrultusunda 3

[525] Larcher, M.: A.g.e., s. 456.

Ağustos'ta yürüyüşe geçen kolordu, 10 Ağustos'ta Hemedan'ı almayı başardı. Evvelce Baratof'un başına gelen şimdi kolordu komutanı Ali İhsan Paşa'nın başına gelmişti. Paşa hareket noktasından 400 kilometre uzaklaşmıştı. Yardım alma ümidini kaybetmişti. Yerlilerden asker toplamaksa boş bir hayaldi. 13. Kolordu çaresiz Hemedan'da mıhlandı kaldı. İran'ı İngilizlerle Rumlardan kur tarmak girişimi bu aşamada da başarıya ulaşamamıştı. İngiliz ve Ruslar yıl sonuna kadar kuvvetlerini artırmaya koyuldukları için 1916 yılı hareketi fiilen duraklamış oldu.

Arabistan-Hicaz Cephesi

Savaşın başlayacağı sıralarda Arap Yarımadası Türk olarak, Osmanlı egemenliğinde bulunuyordu. Yarımada'nın güneyinde ve Basra Körfezi dolaylarında sıralanan Aden, Hadramut, Maskat, Umman, Bahreyn ve Kuveyt Şeyhlikleri, İngiliz himayesine girmiş bulunuyorlardı. Yemen, Asir, Samma, Necit, Hicaz ise Osmanlı vilayetleriydi. Bu vilayetler arasında en önemlisi dinsel nedenlerle Hicaz'dı. Vilayet merkezi Müslümanlığın doğum yeri olan ve dünyadaki Mülümanlarca kutsal sayılan Mekke'ydi. Hazreti Muhammed'in türbesinin bulunduğu Medine de bu vilayetin sınırları içindeydi. Hicaz'ın genişliği 300.000 km. kare idi. Nüfüsu da 1 milyona yakındı. Bu nüfusun dörtte üçünü de Bedeviler dolduruyordu.

Arabistan'daki Osmanlı kuvvetleri düzen kurma ilkesine göre hesaplanmış ve yerleştirilmişti. Kuvvetlerin toplamı 4 tümene varıyordu. 22'nci Tümen Hicaz'da, 21'inci Tümen Asir'de bulunuyordu. 7. Kolordu'yu meydana getiren diğer iki tümen de yukarıda sözü geçen diğer bölgelere serpiştirilmişti. Dünya Savaşı sırasında 7. Kolordu birliklerinin bir kısmı Yemen'i üs yaparak yerli halkla birlikte İngilizlere karşı savaşmışlardı. Asir'deki tümen de savaş boyunca orada kalmış, yerli halktan bir direnme görmemişlerdi. Osmanlı Devleti'ne bağlı kalacağı en çok umulan Hicaz ise İngilizlerle anlaşarak ayaklanmış, Türklere karşı savaşmıştır.

Hicaz Ayaklanması (Şerif Hüseyin-İngiliz Anlaşması)

Savaştan önce İngiltere, Mısır'daki komiseri aracılığıyla Mekke Şerifi Hüseyin ve oğlu Abdullah'la ilişki kurmuştu. 23 Eylül 1914'te de Londra Hükümeti, Türkiye ile İngiltere arasında bir sa-

vaş çıkması durumunda Hicaz'ın davranışının ne olacağını öğrenmek istemişti. Abdullah, babası adına verdiği karşılıkta Hicaz'ın İngiltere'ye eğilimli olacağını bildirmişti. Savaşın başlaması üzerine 31 Ekim 1914'te İngiltere Şerif Hüseyin'e aşağıdaki öneride bulunmuştu:

"İngiltere, Türkler tarafından savaşa sürüklenmiştir. Arap milleti eğer bu savaşta İngiltere'ye yardım ederse, İngiltere de Arabistan'a hiçbir iç müdahalede bulunmayacağını garanti edecek ve bir dış saldırıya karşı Araplara her çeşit yardımlarda bulunacaktır. Mekke veya Medine'de saf Arap ırkından bir Arap'ın halifeliği üzerine almasıyla bugün sürüp gitmekte olan fenalıklar da Tanrı'nın inayeti ile sona erebilir[526]."

Öneri de gösteriyor ki, Arapların yardımına karşılık İngiltere şu hususların gerçekleşmesine çalışacaktı:

1. Arabistan'ın bağımsızlığı.

2. Halifeliğin Araplara geçmesi, Halife'nin Mekke ve Medine'de oturması.

3. Saf Arap ırkından bir Arap'ın -yani Hicazlının- Halifeliği üzerine alması.

İngiltere ile Arapların Türklere karşı anlaşmasında iki dikenli sorun vardı. İkisi de Araplardan geliyordu. Birisi, İngiltere'nin, Arapların onayı olmadıkça Türkler ve Almanlarla bir barış anlaşması yapmamasıydı. İkincisi de kurulması hayal edilen bağımsız Arap devletinin sınırlarının saptanmasıydı. Birinci sorun İngiltere'nin uygun görmesiyle ve kolaylıkla çözümlendi. İkinci sorunsa 1915 yılında birçok yazışmaların yapılmasını gerektirdi. Şerif Hüseyin'in İngiltere'ce tanınmasını istediği sınır şöyleydi: "Kuzeyde Muş ve Adana'dan başlayarak 37. enlemeye kadar (Birecik, Urfa, Mardin, Midyat, Amadiye bu derecenin altında kalmaktadır) buradansa doğuda İran sınırına kadar, doğuda İran sınırında güneyde Basra Körfezi'ne kadar, güneyde Hint Denizin' den Aden hariç tutularak, batıda Kızıldeniz'e kadar, batıda Kızıldeniz, Akdeniz'den, kuzeyde Mersin'e kadar olan topraklar[527].

[526] Memorandum on the British Commitments on King Hüseyin, s. 889.
[527] İbid., s. 883.

isteniyordu. Şerif Hüseyin bu istekleri ilettiği mektubunda Irak üzerine olan düşüncesini de şöyle belirtiyordu:

"Irak'taki Arap vilayetleri Arap krallığının bir parçasıdır. Peygamber ve Ali zamanından bu yana Araplara ait bulunmuşlardır. Anlaşmaya elverişli zemin hazırlamak için, bugün İngiliz kuvvetlerinin bulunduğu bölgeleri kısa bir zaman için İngilizlere bırakmayı kabul ediyoruz. Ancak, İngiltere'de kurulacak Arap krallığına tazminat verilmelidir[528]".

İngiltere Hüseyin'in önerilerinden sınır ile ilgili olanı üzerine İskenderun ile Adana ve Şam'ın batısında uzanan Hama, Humus ve Haleb'in tam Arap sayılamayacağını, ayrıca hudut üzerinde Fransa'nın da söz sahibi olduğunu öne sürdü. Şerif Hüseyin, Adana ile İskenderun'dan vazgeçmekle beraber, adı geçen diğer şehirlerin Arap olduğunda direndi. Fransa'ya gelince, artık düşmanla savaştığı için onunla şimdilik bir tartışmaya girmeyeceğini bildirdi. Bu suretle İngiltere ile Şerif Hüseyin arasında ortada hukuksal ve siyasal bir anlaşma imzalanmış olmamakla beraber 1915 yılı sonlarında Türklere karşı bir anlaşmaya da varılmıştı.

Osmanlı Otoritelerinin Uyuşukluğu

Şerif Hüseyin'in İngilizlerle anlaşmak için yapmış olduğu girişimlerden ve 1916 yılında ayaklanma hazırlıklarından, Osmanlı otoriteleri habersiz kalmışlardı. İttihat ve Terakki kodamanlarından olan ve IV. Ordu komutanı sıfatıyla karargahı Şam' da bulunan Cemal Paşa, Şerif Hüseyin ile sıkı temastaydı. Hüseyin'in oğlu Abdullah genellikle karargahta bulunmaktaydı. Cemal Paşa, bu duruma rağmen ve Hüseyin'in kuşku verici nitelikte kimi hareketleri kendisine iletildiği halde yine de gelişmelere gerekli önemi verememişti. Şerif Hüseyin'in dürüst olmadığına inanmakla beraber, onun İslam dünyasını esir etmek isteyen düşmanlarla anlaşarak, İslam Halifeliği'ne karşı savaşacağına olanak görmemiştir[529]. Şubat ayında Hicaz'da muhtariyetinin tanınmasını istemeye kalkışması, vatana ihanet suçundan hüküm giymiş Suriyeli milliyetçilerin affedilmelerini ültimatomcu

[528] İbid., s. 4.

[529] Cemal Paşa: Hatıralar, s. 248.

bir üslupla istemesi bile Cemal Paşa'yı uyarmamıştı. Paşa gerçi bu istekleri reddetmişti. Ne var ki, Şerif Hüseyin'in İkinci Kanal Seferine 1500 kişi ile katılacağı yolundaki sözüne inanmaya devam etmişti. Bu kuvveti donatmak için ona silah ve cephane sağladıktan başka 60.000 lira kadar bir para vermekten de çekinmemişti. İşin garibi Medine muhafızlığına atanan Fahreddin Paşa da ayaklanma gününe kadar Şerif Hüseyin ile oğulları Abdullah ve Ali tarafından uyutulmuştur. Dolayısıyla ayaklanma da Türkler için bir baskın biçiminde başlamıştı.

Mekke'de Ayaklanma

2 Haziran sabahı Fahreddin Paşa, kendisine bırakılan mektuplardan, bir gece önce kendisiyle yemek yemiş olduğu Şerif Ali'nin beraberindeki kuvvet ile Medine'den çıkmış olduğunu; Şerif Hüseyin'in de Hicaz'ın muhtariyeti hakkındaki önerisinin kabul edilmemesinden ötürü hükümetle her çeşit ilişkilerini kesmiş olduğunu hayretle öğrenmişti. 10 Haziran'da da Arap ayaklanması Mekke'de başladı. Araplar gün doğmadan kışlayı bastılar. Türk komutanının ne istediklerini sorması üzerine, Şerif'in adamları bağımsızlık için ayaklandıklarını öne sürerek, garnizonun teslim olmasını istediler. Türk komutanı reddederek savaşa başladı. 11 Haziran'da Baş Karakol tabyası, 12 Haziran'da Hamidiye tabyası Arapların eline geçti. 13 Haziran'da savaş, Mekke dışına bulaştı. 16 Haziran'da Cidde'deki Türk garnizonu tutsak edildi. 17 Eylül'de Taif düştü. Bu suretle Medine dışında tüm Hicaz Arap asillerinin eline geçmiş oldu[530].

Şerif Hüseyin'in Açıklaması

Şerif Hüseyin, düşmanlar safında İslam Halifesi'ne karşı savaşa girmesini Araplarda olduğu kadar Arap olmayan Müslümanlara ve dünya kamuoyuna açıklamak için bildiriler yayınladı. Bu bildirilerde üzerinde durduğu üç bellibaşlı nokta şöyledir[531]:

1. "Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün ve nüfusunun kısılmasının başlıca nedeni İttihatçı hareketin liderleri olan Enver, Cemal ve Talat'ın işbirlikçilerinin korkunç istibdadıdır.

[530] İbid., s. 274-75.

[531] Mandelstan: Le Sort de l'Empire Ottoman, s. 361-362.

2. İttihatçılar Osmanlı Saltanatını, Müslüman topluluğunun tümüne bağlayan Kur'an ile Hadis bağını kopardılar.... Olaylarla saptanmaktadır ki, bu zalimlerin tasarıları Müslümanlık kanununa ve Arap geleneklerine karşıdır.

3. Bir yaratığın, yaratıcının kanununa karşı hareket etmesi beklenemez. Kimin gücü yeterse, kuvveti ile dili ile ve kalbi ile bu küfürlere son verilmesi için çalışmalıdır".

Şerif Hüseyin ve Krallık Unvanı

Şerif Hüseyin'in ayaklanması 1916 yılında Hicaz sınırları içinde kalmıştı. Hüseyin İngilizlerle mektuplaşmasındaysa, Arap adından ve Arap krallığından söz etmişti. Arap memleketinin bağımsızlığı ve sınırlarının saptanması konusunda da Araplar tarafından görevlendirilmiş gibi hareket etmişti. Bu davranışı da Arap milliyetçi kuruluşları ile olan ilişkilerine dayanmaktaydı. Oysaki, milliyetçilerin Suriye'deki faaliyetleri öğrenilmiş ve Hüseyin'in ayaklanmasından önce defterleri dürülmüştü. Kaldı ki bu ayaklanma üzerine diğer Arap emirleri ona tabi olduklarını kabul etmedikleri için o da Ağustos-Eylül aylarındaki mektup ve bildirilerinde "Hicaz Emiri ve Şerifi" unvanını kullanmakla yetinmişti. 29 Ekim'de Mekke'de toplanan ileri gelenler ve halk Hüseyin'i "Arapların Kralı" duyurdular. Oğlu Abdullah Arap Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı unvanı ile, Uzlaşma Devletleri ile tarafsız devletleri olaydan haberdar etti. İngiltere kendisine tabi olan ve olmayan Arap emirliklerini gücendirmemek için Şerif Hüseyin'in "Arapların Kralı" unvanını uygun görmeyerek kendisi için "Hicaz Kralı" denmesinin gerçeğe uygun olacağını kestirdi. Fakat unvan üzerindeki anlaşmazlık sona ermiş olmadı.

3.4. Avrupa Cephelerinde Türk Kuvvetleri (1916)

Avrupa Cephelerine Kuvvet Gönderme Nedenleri

Önceki bölümlerde işaret edilmiş olduğu gibi Uzlaşma Devletleri ile Antlaşma Devletleri arasında başlayan Dünya Savaşı'nın devletler kadrosu zamanla kabarmıştı. 1915 yılı yazında İtalya, Uzlaşma Devletlerine; aynı yılın son baharında ise Bulgaristan Antlaşma Dev-

letleri kümesine katılmışlardır. 1916'da Romanya, Uzlaşma Devletleri sınıfında yer almıştır. Bu üç devletin savaşa girmesiyle Balkanlardaki pamuk ipliğine bağlanmış olan savaş gücü dengesi yeni bir kalıba girmişti. Bu durum Osmanlı Devleti'ni de etkilemişti. 1916 yazında Doğu Avrupa cephesinde Rusların Alman ordusunun sağ kanadına yaptığı başarılı saldırılar ve arkasından Romanya'nın savaşa girmesiyle Balkanlarda yeni bir cephe açılması üzerine Alman Genelkurmayı Türklerden asker yardımında bulunmalarını istemiş ve bu istekleri de kabul edilmişti.

Cephelere Gönderilen Kuvvetler

Kuvvet gönderilen cepheler Galiçya, Romanya ve Makedonya cepheleridir. Kuvvetlerin gönderilmesine 1916 yılı yazında başlanmıştır. Cephelerden herbirine birer kolordu gönderilmiştir. Bu kolordular gittikleri cephelerdeki dost devletler orduları yüksek komutanının emrine girmişlerdir. Kolordular iç yönetimi bakımından Türk genel karargahına bağlılıklarını koruma hakkını kendilerinde tutmuşlardır.

Galiçya Cephesi

Bu cepheye 19 ve 20. tümenlerden kurulan 15. Kolordu gönderilmiştir. Kolordu Komutanı Kurmay Yarbay Yakup Şevki (Orgeneral Şevki Subaşı) idi. Güç, 538 subay ve 32.018 askeri kapsıyordu. Hareket emri geldiği vakit birlikler Keşan ve Şarköy dolaylarında bulunmaktaydılar. Bunlar 11 Temmuz'da Uzunköprü İstasyonu'ndan hareketle Doğu Galiçya'da Ruslara karşı savaşan ordular Komutanı General Bothmer kuvvetleri arasında yer almışlardı. Kolordu birlikleri 1916 yılında Rus saldırılarına karşı kahramanca dövüşerek büyük başarılar kazanmışlarsada, büyük kayıplara uğramışlar ve boşalan safları doldurmak için yeni kuvvetler getirtilmesi gerekmişti.

Romanya Cephesi

Romanya'nın 28 Ağustos'ta savaşa girmesiyle Balkanlar'da yeni bir cephe açılmış bulunuyordu. Bu cepheyi en kısa zamanda tasviye etmek Alman Genel Kurmayı'nı üç yönden ilgilendirmekteydi: Selanik'e çıkartma yapmış olan uzlaşmacı devletler kuvvetleriyle Romanya kuvvetlerinin ortak bir saldırısına meydan vermemek; Romanya'nın petrol ve tahıl ürünlerine sahip çıkmak ve cephede serbest kalacak kuv-

vetleri Rus ve Fransız cephelerine taşımak noktalarında toplanıyordu. Enver Paşa'yı bu cepheye asker göndermeye iten siyasal ve duygusal nedenler de vardı. Romanya'nın Dobruca bölgesinde büyük bir Türk çoğunluğu yaşamaktaydı. Enver Paşa'nın ailesi de burada yaşayan Gagavuz Türklerindendi. Diğer bir neden de Balkanların yeni haritasının düzenlenmesinde Türkiye, Batı Trakya üzerinde hak sahibi olmak için Romanya'da kazanılacak zaferde pay sahibi olmalıydı. Enver Paşa, Romanya cephesinin güney kanadında Mareşal McKenzie'nin komutasında bulunmak ve Bulgar ordusunu desteklemek üzere 6. Kolordu'nun görevlendirilmesini uygun gördü. Kolordu 27.000 kişiyi kapsamaktaydı. 36 hızlı ateşli topu vardı. Komutanı Mustafa Hilmi Paşa'ydı. Paşa'ya 21 Ağustos'ta McKenzie'nin emrine verildiği bildirildiği halde hazırlıklar geç tamamlandığı için ancak Ekim'de Bulgaristan üzerinden Romanya cephesine hareket edebilmişti. Almanlar ve Avusturyalılar, Romanya'ya kuzeyden yüklenirken Türkler de Bulgarlarla birlikte güneyden yüklenmekteydiler. Ekim ortalarında Dobruca'yı ele geçirme hareketlerine katıldılar. 12 Kasım'da Tırnova'da büyük saldırı için yeniden düzenlendiler. 25 Kasım'da başlayan büyük saldırıda büyük kayıplar vermekle beraber, Türk çoğunluğu ile meskun Dobruca'da başarılar kazanarak ve Romenlerden pek çok tutsak alarak, 6 Aralık'ta Romanya'nın başkenti Bükreş'e girdiler. Bu ilerlemelerinde 6. Kolordu 12.800'den fazla kayıp vermiş, Enver Paşa da bunun üzerine McKenzie emrine bir üçüncü tümen yollamıştı.

Makedonya Cephesi

Çanakkale yenilgisinden sonra Uzlaşma Devletleri, oradaki kuvvetlerini Selanik'e çıkartmışlardır. Sırbistan'ın silinmesi üzerine Fransızlar tarafından Korfu'ya götürülen Sırp ordusunun kalıntıları da oradan Selanik'e taşınmış, ve tekrar savaşa girecek duruma getirilmişlerdi. Bu suretle güçlenen uzlaşma kuvvetleri General Sarail komutasında 5 Ekim'de Makedonya cephesinde büyük bir saldırıya geçince, Bulgaristan Almanya'dan ordusunu destekleyecek kuvvetler göndermesini istemişti. Alman Genelkurmayı destek işini Enver Paşa'ya havale etmişti. Enver Paşa, II. Meşrutiyet'in duyurulması ile ilgili olarak ilk kez ün kazanmış olduğu Makedonya için olumlu bir rol

oynadığı takdirde, bunun karşılığını barış masasında Batı Trakya'dan alabileceği düşüncesiyle, Makedonya cephesinde Bulgarları desteklemeye karar vermişti.

Bu amaçla 50. Tümen, Kurmay Yarbay Şükrü Naili (Paşa) komutasında Ekim ortasında Batı Trakya'ya gönderilmişti. Tümenin görevi Meriç ağzı ile Struma ağzı arasında bir çıkartmaya engel olmak, bu hususta 10. Bulgar Tümeniyle işbirliği yapmaktı. Bu kuvvetin yetersizliği hakkında görüşler üzerine daha sonra 46. Tümen gönderilecekti. Bu iki Türk tümeninden toplamı 40.000'e ulaşan 20. Kolordu meydana getirildi.

Karargahı Drama'da bulunan 20. Kolordu, Bulgar 2. Kolordusuna ilişkin olarak 1916 yılı sonuna kadar sözü edilen bölgeyi savunma savaşları vererek, düşmana karşı korudu.

Avrupa Cephelerinde Türk Kuvvetleri ve Enver Paşa

Yukarıda işaret edilen Avrupa cephelerinde 1916'da bulunan Türk kuvvetlerinin toplamı 7 tümenden kurulu 3 kolordu olmak üzere 120.000 kişi kadardı. Bu kuvvetin içinde askerler, Türk ordularının fizik bakımından, eğitim yönünden en sağlam biçimde eğitilmiş, özellikle Çanakkale'de düşmana karşı savaşarak deneyden geçmiş moralleri yüksek kimselerdi. Subaylara gelince onlar da özenle seçilmiş ve yabancı dil bilmelerine önem verilmişti. Bundan başka yurt dışına gönderilen kuvvetlerimizin donatımına da her yönden önem verilmiş, elbiselerinin, silahlarının mükemmel olmasına dikkat edilmişti. Bu suretle cevherinden kopartılmış olan bu parça ile Türk silahlı kuvvetlerinin yurt hizmetinede kalan bölümü, insan gücü bakımından olduğu kadar araç ve gereç bakımından da zayıflatılmıştı. Liman Paşa bu durum karşısında duyduğu acıyı hatıratında belirtmektedir: 1916 Ağustosu'nda ordunun yaya birliklerinde 16 ile 50 yaş arasında askerlere rastlandığını, çoğunun eğitimden yoksun bulunduğunu, Türk subaylarının emirlerindeki yetişmiş askerin alınmasından gücenik olduklarını söyledikten sonra denetlediği bir sevkiyat yeri üzerine şunları yazmaktadır:

"Bugün garnizonun sevkiyat yerini gördüm. Mevcudu 8000'i aşmaktadır. Ne var ki çeşitli modelden olmak üzere ancak 1050

tüfek vardı. Bir tek palaska yoktu. Tüfeği olan kimselerden çoğunun ne kasaturası ne de süngüsü vardı[532]."

Türk çocukları Avrupa cephelerinde savaşmaya gönderilirken, Kafkas cephesinde Ruslar Erzurum'u almış, Anadolu'nun kuzeyinde Trabzon'a girmiş, güneyine ve ortasına doğru sarkmış bulunuyorlardı. İngilizler Bağdat doğrultusunda ilerlemiş bulunuyorlardı. Gerçi bir kolları Kut-ul Amara'da kuşatılmış ve esir edilmişti. Fakat bu İngiliz tehlikesinin yok edildiği anlamına alınamazdı. Mekke'de Peygamber soyundan Şerif Hüseyin silaha sarılmış, İngilizler safına geçmiş bulunuyordu. İran'da, İngiltere ile Ruslara karşı sonu karanlık bir savaşa girişilmişti. Ve işte Enver Paşa böyle bir durumda bir Alman generali olan Liman von Sanders kadar bile Türkiye için bir kuşku duymadan kendisini Kanuni Sultan Süleyman konumundaymış gibi görerek, başka devletlerin yardımına koşuyordu.

Aslında Almanya ile imzalanmış olan savaşçı dostluk anlaşmasında Türkiye'nin kendi sınırları dışındaki cephelerde savaşmasını gerektiren bir hüküm de yoktu. Ama bunun aksine bir hüküm vardı. Böyle olduğu halde Enver Paşa'nın sözde askersel dehası ile bu hüküm ters işletilmeye başlanmıştı. Çünkü Enver Paşa kesin zaferin Almanlar tarafından Avrupa cephesinde kazanılacağına inanmıştı. Bu inancında haklı olduğu kabul edilse bile memleket cephelerini kendi haline bırakılıp, askersel değerlerimizin en değerlilerini yurt dışında harcamak bir çeşit hovardalık sayılmaz mı?

4. 1917 YILI SAVAŞLARI

4. 1. Avrupa Cephelerindeki Durum

Yeni Koşullar

1917 yılında Avrupa cephelerinde savaşçı tarafların durumlarını etkileyen yeni koşullar meydana geldiği görülmüştür. Bunlar Batı Avrupa cephesinde savaş dengesinin anlaşma devletlerinden yana bozulması, Almanya'nın denizaltı savaşını başlatması, Doğu Avrupa cephesinde Rusya ile Romanya'nın silinmesi ve Birleşik Amerika Devletleri'nin anlaş-

[532] Sanders, Liman von: A.g.e., s. 145-146.

macı devletlerden yana savaşa katılması konularında göze çarpmaktadır.

Savaş Dengesinin Bozulması

Birinci Dünya Savaşı başladığı sıralarda batı cephesinde Alman ve Fransız kuvvetleri aşağı yukarı eşitti. Almanların 45 tümeni, Fransa'nınsa 44 tümeni bulunmaktaydı. İngiltere'nin kara ordusuysa savaşın birinci yılında ancak altı tümen kadardı. 1917 yılı başlarında Alman kuvvetleri Fransız kuvvetlerinde bir üstünlük göstermekle beraber, İngiliz kuvvetleri altı tümenden 67 tümene çıkarılmıştı. Kaldı ki, Almanya'nın silah altına çağıracağı askerlerinin sayısı da hayli azalmıştı. Kuvvetler arasında bu denge değişikliği savaş girişiminin el değiştirmesini de sonuçlandırmıştı. Alman orduları başkomutanlığına atanan Hindenburg (Ağustos 1916) ve yardımcısı Ludendorf, önceki yıllarda olduğu gibi, kesin zafer sağlamaya, fakat çok insan kaybına mal olan bölgesel saldırılar metodunu bırakmışlardı. Karada yedekleri elde tutmak için savaşma yolunu benimsemişlerdi. Kesin zafer için de bütün ümitlerini denizaltı savaşına bağlamışlardı. Buna karşılık Fransa ve İngiltere batı cephelerinde büyük bir saldırıya geçilmesinde anlaşmışlardı. Joffre'nin yerine başkomutanlığa getirilen Nivelle'in ortak komutasında yapılacak saldırının amacı Aine ve Champagne bölgesinde kademeli olarak ilerleyip, Alman cephesini yarmaktı. Büyük kuvvetleri yok etmekti. Saldırı 12 Nisan ile 21 Mayıs arasında geliştirildiyse de Almanlar daha önce bütün cephe boyunca 15 ile 40 km. arasında hazırladıkları bir savunma hattı arkasına çekildiler. Çekilirken de köyleri, ormanları, diğer barınacak yerleri tüm yıkarak, suları da zehirlediler. Saldırı amacına ulaşamadı ve saldırganlara büyük kayıplara mal oldu. Fransız kayıpları 32.000 ölü, 80.000 yaralı ve 5000 esirdi. Büyük bir zafer beklerken böyle olumsuz bir sonucun meydana gelmesi Fransızlarda moral kırıklığı yarattı. Boş yere insan kırılıyor diye bazı alaylarda komutanlara saygısızlık başladı. Askerler Almanların saldırılarına karşı savunacaklarını fakat artık yeni bir saldırıya girişmeyeceklerini duyurdular. Kimi moral düşüklüğüne uğrayan birlikler de Paris üzerine yürümek eğilimine kapıldılar. Bu sırada orduya araç ve gereç yetiştiren fabrikalarda

100.000 işçi greve geçmiş bulunuyordu. Başkomutanlığa geçen Patain'in gayretiyle durum güçlükle sakinleştirilebildi. 31 Temmuz'da Flanders'de, büyük bir saldırıya geçen İngiliz kuvvetleri de Fransızlardan daha şanslı olamadılar. Fransızlarla İngilizler başarısızlıklarına rağmen batı cephesinde Almanları tesbit etmiş ve saldırı girişimlerini kırmış bulunuyorlardı.

Güney cephesinde Antlaşma Devletleri saldırı girişimini elde tutmaktaydılar. Alman tümenlerince desteklenen Avusturya kuvvetleri, Caparetto mevkiinde 24 Ekim'de İtalyanları büyük bir bozguna uğrattılar. 300.000 esir aldılar. 4000 İtalyan'ı da göç etmeye zorladılar. İtalyan kuvvetlerinin kalıntısı geri çekilmekle kurtuldu. Antlaşmacı Devletler orduları, üslerinden çok uzaklaşmamak için duraksadılar.

Denizaltı Savaşı

Almanya batı cephesinde Uzlaşma Devletleri ordularını dize getirip, barış yolunu açmak ümidini kaybetmişti. 9 Ocak'ta amansız bir deniz savaşına girişmeye karar verdi. Bu savaştan beklediği, İngiltere'yi abluka ederek, tarafsız devletlerle ilişkisini kesip savaş araç ve gereçlerinden yoksun bırakmak, hatta açlığa mahkum etmek ve bu suretle barışa zorlamaktı. Bunun için de her ay 600.000 tonalito İngiliz ve tarafsız ticaret gemisi batırılması gerektiği hesap edilmişti. 1 Şubat'ta bu ölçüye göre başlayan denizaltı savaşı hızla gelişti . İlk hafta içinde Manş Denizi'nde 35 İngiliz gemisi batırıldı. Yılın ilk 3 ayında batırılan İngiliz gemilerinin sayısı 470'e ulaşmıştı. Tonalito hesabıyla aylara dağılım şöyleydi: Şubat ayında 532.000 tonalito, Mart ayında 599.000, Nisan ayında 869.000 tonalito gemi batırılmıştı. Batırılan gemiler arasında tarafsız ulusların bayrağını taşıyan yolcu gemileri de vardı. Bu özellikle tarafsız ülkeler kamuoyunu Almanya'ya karşıt yaptı. Amerika'da savaşa girmekten yana olanların sayısı arttı. Bu arada İngiltere konvoy (ticaret gemilerinin savaş gemilerine eşlik etmesi) sistemi ile denizaltı savaşının etkisini Mayıs'tan bu yana azaltmaya başladı.

Doğu Cephesi (Rusya'nın Çöküşü)

1917 yılı başlarında Rusya, savaşın ağırlığını taşıyamayacak duruma gelmişti. Nesnel ve moral yönlerden yıpranmıştı. Çar hükümeti zayıflı. Siviller ve asker yanında itibarını yitirmişti. Rus halkı teşkilatsız-

lık dolayısıyla bolluk içinde açlık çekmekteydi. Silah endüstrisi sahipleri savaş yokmuş gibi bencil bir düşünceyle hareket ederek, yalnız kasalarını doldurmaya çalışmaktaydılar. Yüksek mevkilerdeki devlet adamları benzeri bencil duygularla görevlerini çeşitli yönlerde kötüye kullanmaktaydılar. Bu durum savaştan ayrılma propagandasını kuvvetlendirmeye yarıyordu. Sosyalistler, köylüler, işçi ve asker arasında bu konuda işlek bir propagandaya girişmişlerdi. Yüksek tabakadan tutucu kimseler de, Rusya ve müttefiklerinin zafer kazanması halinde Avusturya ve Alman imparatorluklarında cumhuriyet rejimlerinin bozulacağı ve bu hareketin Çarlığı moral değerinden düşüreceği düşüncesiyle ayrı barıştan yanaydılar. Bu ağır duruma karşın Çarlığı silip süpürecek çapta bir ihtilalin patlayacağı olağan görülmemekteydi. Oysaki, 8 Mart'ta St. Petersburg'da başlayan bir grev iki gün sonra bu kentteki askerlerin de katılmasıyla bir ihtilal halini aldı. Çar tahtından çekilmek zorunda kaldı. Çarlık da yıkıldı. Geçici bir hükümet kuruldu. Halk ve ordu savaştan ve sefaletten bıkmış usanmıştı. Rus aydınlarının uzun yıllardan beri edebiyatın çeşitli türleriyle işledikleri sosyal ve ekonomik devrimi gerçekleştirmek sırasının gelmiş olduğunu sananlar vardı. Geçici hükümet olumlu bir iş görmek için sosyal eğilimli olmak zorundaydı. Rusya'ya sosyal ve federatif bir cumhuriyet hükümeti biçimi vermek için çalışmalara girişildi. Finlandiya'nın bu federasyonda bağımsız olarak kalması, Estonya'ya muhtariyet verilmesi uygun görüldüğü gibi Polonya'nın da bağımsızlığı kabul edildi. Geçici hükümet ayrıca ırk, din ve sosyal ayrım gözetilmeksizin vatandaşlar arasında kanun önünde tam eşitlik ilkesini de kabul etti. Sosyal reform konusunda da Çarlık hanedanı emlakine, kilise topraklarına el konulacağı, köylülere toprak dağıtılacağı vaat edildi. Ne var ki, geçici hükümet uzlaşma devletleri safhında savaşa devam etmek niyetindeydi. Başkentteki işçi ve asker temsilcilerinin kurmuş oldukları komiteyse, toprak kazancı amacını kollamayan, savaş tazminatı hükümlerini kapsamayan genel bir barış yapılmasından yanaydılar. Bu konuda geçici hükümetle anlaşmazlıklarından yararlanmayı düşünen Almanlar, barış yanlısı olan Lenin'le arkadaşlarının Almanya üzerinden Rusya'ya geçmesini sağladılar (10 Nisan).

Lenin'in Geçici Hükümete Karşı Koyması

Lenin burjuva zihniyeti ile iş görmek isteyen geçici hükümetin ne ilkelerine ne de yönetimine güvenilemeyeceğini öne sürerek, devrimci bir programla ortaya atıldı. Programın başlıca hükümleri şöyleydi:

1. İktidarın Sovyetler'e geçmesi. 2. Savaşa derhal son verilmesi. 3. Köylülerin herhangi bir kanunun çıkmasını beklemeksizin toprakları ele geçirmesi, endüstri örgütlerinin işçi komiteleri tarafından denetlenmesi.

Son Rus Saldırısı

Geçici hükümet Sovyetler'e karşı orduya dayanmayı son ümit olarak görmekteydi. Orduyu Bolşeviklik propagandası dışında diri tutmak için Doğu Avrupa cephelerinde bir saldırıya geçirmeye kalkıştı. Galiçya cephesinde Alman ve Avusturya kuvvetlerine karşı 1 Temmuz'da Brasilov komutasında başlayan Rus saldırısı ilkin yöresel başarılara ulaştı. 18 Temmuz'dan 18 Eylül'e kadar süren karşıt Alman ve Avusturya saldırısı karşısında Ruslar yenilgiye uğradılar ve geniş topraklar kaybettiler. Bu arada Bolşeviklik orduya bulaşmış, devrimci asker komiteleri kurulmuş ve komutanları denetlemeye başlamıştı.

Sovyetlerin İktidara Geçmeleri

Sovyetlerin geçici hükümetin direnmesini aşarak orduda etkilerini üstün kılmaları, iktidarı ele geçirmelerinin başlıca etkenleri arasındadır. 6 Ekim'de başkentte, Bolşevik askeri komite liderleri yönetiminde giriştikleri bir ayaklanma sonunda kimi hükümet kodamanlarını tutuklayarak iktidarı ellerine geçirdiler ve Bolşevik hükümet rejimini teşkilatlandırmaya başladılar.

İhtilalden bir gün sonra, (7 Ekim) Bolşevik Hükümeti savaşcı devletlere bir bildiri yayınlayarak, onları barış yapmaya çağırdı. Barış koşulları fetih haklarından vazgeçmek, savaş tazminatı istememek ve milliyet haklarını gözetmek esaslarına dayanmaktaydı. Uzlaşma Devletleri bu çağrıya karşılık vermedikleri için Bolşevikler anlaşma devletleriyle ayrı barış işlemlerine girişti-ler. 24 Kasım'da Çarlık Hükümeti'nin Uzlaşma Devletleri'yle imzalamış olduğu gizli antlaşmaları yayımlayarak bunları

tanımadıklarını duyurdular. Sonunda Brest-Litovsk'da Uzlaşma Devletleri'yle barış görüşmelerine başladılar (3 Aralık).

Amerika'nın Savaşa Katılması

Birinci Dünya Savaşı başladığı vakit Amerika, yalnızlık ilkesine bağlı bulunuyordu. Amerikan kamuoyu savaşa katılmak için hiç de eğilimli değildi. Öte yandan savaşın kısa süreceği de sanılıyordu. 1916'da bu kanıda olanlar artık kanılarını değiştirmeye başlamışlardı. Cumhurbaşkanı Wilson, savaşan taraflar arasında ara bulmak için bir ortam hazırlamaya girişti. Yakın müşavirlerinden Albay House, bu amaçla Avrupa ile temaslarda bulunmakla görevlendirdi. Ocak ayında Londra'da, Paris'te ve Berlin'de devlet adamlarıyla temaslarda bulunduysada bir sonuç elde edemedi. Cumhurbaşkanı Wilson, Ağustos ayında başkanlık seçimlerini ikinci bir devre için kazandıkatan sonra aracılık girişimlerine devam etti. 22 Ocak 1917'de Amerikan Kongresi'ne sunduğu bir mesajda barışın şu amaç ve ilkelere dayanması gerektiğini belirtti: Barış, savaşçı taraflardan birisinin zafer kazanmış olduğu durumuna göre değil, insanlık adına yapılmalıdır. Milletlerin kendi kaderleri hakkında karar verme yetkisi tanınmalıdır. Denizlerde dolaşma özgürlüğü onaylanmalı, devletler arasında çıkacak anlaşmazlıkları barışçı yollarla çözecek devletler arası bir örgüt kurulmalıdır.

Ne var ki, Wilson'un aracılık girişimleri Almanya'nın 9 Ocak'ta amansız bir denizaltı savaşı başlatmak konusundaki kararına çarpmış bulunuyordu. Bu denizaltı savaşı, savaştan hayli çıkarlar sağlayan Amerika'nın işini bozmaktaydı. Gerçek şudur ki, Amerika'nın savaş başından bu yana Uzlaşma Devletleri'ne sattığı çeşitli savaş mamullerinin temposu şu artışı göstermekteydi: 1914'te 924 milyon dolar, 1915'te 1.991 milyon, 1916'da 3.213 milyon dolar. Antlaşma Devletleri'ne satışı ise şöyleydi: 1914'te 1.069 milyon dolar, 1915'te 1.100 milyon, 1916'da da 1.159 milyon dolar tutarındaydı. Amerika'nın savaşçı taraflara verdiği borç paraya gelince, 1917 Nisanı'nda toplam olarak Uzlaşma Devletleri'ne 2.300 milyon dolar, Almanya'ya ise sadece 27 milyon dolardan ibaretti. Bu rakamlar arasındaki orantısızlık Almanların tarafsız devletlerin ticaret gemilerini de yok etmeyi içine alan bir denizaltı savaşına neden başlamış olduklarını açıklayacak niteliktedir. Al-

manların denizleri kontrol altına alması, Amerika'nın silah ticaretinin sonu olacağı gibi Antlaşma Devletleri'nin yenilmesi de Amerikan alacaklarının tehlikeye düşmesi demekti. Şubat ve Mart aylarında Alman denizaltıları tarafından batırılan yolcu gemilerinde birkaç Amerikan vatandaşının da bulunması, ve Almanya'nın Meksika ile Amerika'ya karşı savaşçı bir antlaşma yapmaya kalkışması üzerine 2 Nisan'da Amerika, Almanya'ya savaş açarak terazinin kefelerinden birine ağırlığını koymuş oldu.

4.2. Balkan Cephelerinde Durum

Balkanlarda Genel Durum

1916 yılı sonlarında Romanya'nın kesin yenilgisi üzerine Balkanlarda, Sırbistan cephesinden sonra Romanya cephesi de tasfiye edilmiş oluyordu. 1917 yılı yazında Rusya Galiçya'da yenilmiş, Balkanlar üzerinde yıllarca sürmüş olan etkisi de silinmişti. Bolşevik ihtilalinin pençesinde kıvrandığı için yakın bir gelecekte Balkan işlerine karışması da artık söz konusu olmaktan çıkmıştı. Bu durumda dikkatleri üzerinde toplayan tek Balkan cephesi sorunu, Selanik cephesi ile Yunan sorunu olarak kalıyordu.

Selanik Cephesi

1917 yılı başlarında Uzlaşma Devletleri'nin Selanik cephesinde General Sarrail komutasındaki kuvvetleri güçlendirilmişti. 8 Fransız tümeni, 6,5 İngiliz tümeni, 6 Sırp tümeni, 3 Yunan tümeni olmak üzere 23,5 tümenlik bir kuvvet toplanmış bulunuyordu. Bu kuvvet aynı cephede Bulgar ve Alman kuvvetlerinin toplamına aşağı yukarı eşitti. Balkanlarda Sırbistan, Romanya ve Rusya cephelerinin silinmesi, Selanik cephesinin önemini Uzlaşma Devletleri için artırmış bulunuyordu. Yunanistan'ı da kendi saflarına katmak ve tarafsız tutmak, ayrıca İtalya'nın üzerindeki yükü hafifletmek, bu cephenin kaderine bağlıydı. Selanik cephesi kuvvetleriyle General Sarrail'in 1917 yılında Manastır (11-19 Mart) ve Doyran (5-19 Mayıs) bölgelerinde yaptığı saldırılar olumlu sonuç vermemekle birlikte, Yunanistan'ın durumunda büyük değişmeler meydana getirdi.

Kral'ın Düşmesi

General Sarrail, büyük kuvvetlerin başında bulunmakla beraber yaptığı saldırılarda başarısızlığa uğramasının başlıca nedenini Yunanistan'ın durumunda bu-

luyordu. Yunanistan'ın tarafsız kalacağına inanmıyor, Kral Konstantin'i Alman yanlısı biliyor, ve komutasındaki kuvvetlerin Yunan ordusu tarafından günün birinde arkadan vurulacağını da olanak içinde görüyordu. General'in düşüncesinde olan Paris Hükümeti, Yunanistan'ı tarafsızlıktan çıkarıp savaşa sokmak için Londra ve Sen Petersburg hükümetlerine danışmadan birtakım yöntemlerle olupbittiler yaratmaya girişmiş bulunuyordu. Bu yönde ilkin Venizelos etrafında Selanik'te Kral'a karşı bir geçici hükümet kurulmasına yardım etmişti. Sonra, Yunanistan'ı aç bırakmak suretiyle dize getirmek için abluka altına aldırmıştı. Bundan sonra da Kral'ı tahtından indirmek yoluna girmişti. 11 Haziran'da Kral'ın ikinci oğlu Aleksandr'ı yerine bırakarak tahttan çekilmesi istendi. Bu istek de iş olsun diye, Kral'ın Anayasa'yı çiğnemiş olduğu iddiasına dayandırıldı. Kral istenileni yerine getirmediği takdirde, cumhuriyet ilan edilmesinden kuşkulanarak memleketi terk etti (12 Haziran).

Yunanistan'ın Savaşa Girmesi

Fransızların işe karışmaları burada bitmedi. Sarrail, ordusunun güvenliğini sağlamak bahanesiyle Korent Kanalı'nı da işgal etti ve Venizelos'un Başvekil bulunduğu bir hükümet listesini de yeni Kral'a tasdik ettirdi (26 Nisan). Bir gün sonra Venizelos kendisi için yapılanın ücretini ödemekte gecikmedi. Yunanistan, Antlaşma Devletleri ile ilişkilerini keserek Uzlaşma Devletleri safında savaşa girdi.

4.3. Osmanlı Cephelerinde Savaş

Cephelerin Genel Durumu

1917 yılında, Osmanlı ordularının savaştığı cepheler önceki yıldakilerin aynıdır. Yani, Kafkasya cephesi, Irak, İran ve Arabistan (Hicaz, Filistin, Suriye) cepheleridir. Türk birliklerinin Avrupa cephelerinde savaştıkları da unutulmamalıdır.

Kafkas Cephesinde Rusların Çekilmesi

Ocak başlarında Rus ordusu ile Osmanlı ordusu arasında sınır, Trabzon, Erzincan, Muş ve Van doğrultusunda; sözü geçen kentler Rus tarafında kalacak biçimde uzanmaktaydı. Tabiat ve zaman iki taraf içinde yansız etkenler gibi görünmekle beraber, Türklerden çok Rus-

lar için elverişliydi. Ruslar, geniş insan kaynaklarından faydalanarak saldırılarla boşalan saflarını doldurmuşlardı. Askerleri savaş için Türklere göre daha iyi donatılmıştı. Başlıca kuşkuları geri hizmetlerinin aksamasıydı. Bu nedenle Doğu Anadolu'daki ilerlemelerinde azami dikkat sarfediyorlardı. Rus birliklerinin tüm sayısı bu sıralarda 120.000 kadardı. Ruslar karşısında bulunan III. ve II. Türk ordularında boşalan kadrolar doldurulamamıştı. Soğuk, aylık ve hastalık Rus kurşunlarından daha çok kayıp verdirmekteydi. II. Ordu'da sayıları zaten az olan Türk doktorlarından kış mevsiminde yalnız 42 Türk doktoru kalmıştı. Askerlerin morali, özellikle Ruslara karşı yenilgilere uğramış olan III. Ordu'da düşüktü. Asker kaçaklarının sayısı düşündürücü bir düzeye yükselmişti. Bu durumda bahar ve yaz ayları için Türk ordularının genel bir saldırıya geçmesi söz konusu değildi. Kesin olarak Türk kuvvetlerinin mevcudu bilinmemekle beraber, silah kullanacak durumda olanların 39.000 ile 40.000 arasında oldukları tahmin edilmekteydi.

Bolşevik İhtilali'nin Etkileri

9 Mart'ta Rusya'nın başkentinde ihtilalin başlaması, Çarlığın devrilmesi, Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmeleri, Kafkas cephesinde Türkler için elverişli koşullar yarattı. Bu bölgelerdeki Rus Kuvvetleri Başkomutanlığı'na Grandük Nikola yerine Yudeniç getirildi. Aynı sırada I. ve II. Türk orduları da bir ordular grubu haline getirilerek, İzzet Paşa'nın komutasına verildi. Ruslar ihtilalin gelişmesi karşısında bekleyici bir davranış takındılar. Türkler de savunmada kalmayı uygun buldular. Dolayısıyla iki taraf arasında topçu düellosu ile keşif hareketleri dışında saldırılar görülmedi. Cephede sükunet sonbahara kadar sürdü. 7 Kasım'da iktidara geçen Bolşeviklerin dış savaşa son vermeleri, ve içte de sosyal bir savaş için propagandaya girişmeleri Kafkas ordusunda disiplinsizlik olaylarına yol açtı. Yedek kuvvetlerde başlayan kaçmalar, ön siperlere kadar bulaştı.

Osmanlı-Rus Mütarekesi

Önceden de görüldüğü gibi, Ruslar Avrupa cephelerinde savaşa devam edemeyeceklerini anlamış ve mütareke yapmaya hazır olduklarını Almanya'ya bildirmişlerdi. Görüşmelere başlandığı sırada Türk-

lerle Ruslar arasında 18 Aralık'ta Erzincan Mütarekesi yapıldı. Buna göre iki taraf kuvvetlerinin bulundukları yerlerde, barış imzalanana kadar kalmak üzere savaş durduruldu.

İran Cephesi

İran cephesi deyimi yerine İran'da savaş demek daha doğrudur. Önceki bölümlerde de işaret edildiği gibi, İran'da savaş bir yandan Osmanlılarla İngilizler arasında başlamıştı. İran yansız olduğunu duyurduğu için bu savaşlara karışmamaktaydı. O kadar güçsüzdü ki, savaşçı taraflardan hiçbirinin gücü İran'ı savaşa sokmaya yetmemekteydi.

1917 başlarında Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı İran'ı kendinden yana çekmeye çalışırken, Hindistan'daki Müslümanları ayaklandırmak konusundaki tasarılarından geçici bir süre için vazgeçmek zorunda kaldı. Bu sıralar Osmanlıların İran'daki düzenli kuvvetleri, Irak'taki VI. Ordu'ya bağlı 13'üncü Kolordu'dan ibaretti. Kolordunun toplam kuvveti 14.000 kişi kadardı. Karşıda Baratof komutasındaki Rus tümeni ise 32.000 mevcutluydu. Ayrıca güneyde de 9000 kişilik bir İngiliz birliği vardı. Bununla beraber Osmanlı kuvvetlerinin İran'dan çekilmesi, düşmanın kuvvet üstünlüğünden değildi.

9 Ocak'ta Irak'ta Bağdad doğrultusunda başlayan İngiliz saldırısı, ilkbaharda bu kent için tehlikeli bir durum yaratınca, 13. Kolordu'nun Bağdat'ın imdadına yetişmesi için emir verildi (25 Şubat). Türk birliklerinin İran'dan geriye çekilmeye başlaması, Rusların ötedenberi kurdukları İngilizlerle bağlanmaları tasarılarının gerçekleşmesine olanak hazırlamaktaydı. Baratof kolordusundan 120.000 kişilik bir birlik Hamedan üzerine harekete geçerek, Kirmanşah ile Isfahan'ı 13 Mart'ta yeniden ve kolaylıkla aldı. Bu tarihten iki gün önce de Bağdad İngilizler tarafından işgal edilmişti. 13. Kolordu'nun bu nedenle Bağdad'ı korumak hususunda bir yararı dokunamadı. 2 Nisan'da Ruslar Hanikin'de İngilizlerle bağlantı sağladılar. Bu arada bir Rus birliği de Mendili'den Bağdad'ın 100 kilometre kuzeyinde bulunan Delibaba üzerine yürümekteydi. Amaç Irak'taki İngiliz kuvvetleriyle işbirliği yaparak VI. Türk Ordusu'nu kuşatmaktı. Arazinin sarp oluşu ve Türk direnişi nedeniyle bu kuşatma önlendi. Mayıs'ta Rusların

Türk sınırı yakınlarında giriştikleri saldırılarda da savaşı Türk topraklarına geçiremediler. Üstelik Rus kuvvetleri arasında Mart' tan beri süregelen Bolşeviklik ve barış propagandaları, bu kuvvetlerin savaş gücünü eritmeye başlamıştı. Sonraki aylarda disiplinsizlik olayları ve toplu halde ordu saflarından kaçmalar başladı. Rus Kuvvetleri bu nedenle Türklerin İran boşaltmalarından doğan durumu değerlendiremediler. 18 Aralık'ta Doğu Anadolu'daki Türk-Rus Savaşı'nı durdurmak için imzalanan Erzincan Mütarekesi'nin bir maddesi İran'a dokunmaktaydı. İki devletin de İran'da asker bulunduramayacakları, bu mütarekeyle saptanmıştı.

Irak Cephesi

Townshend kuvvetlerinin 1916 yılında Kut-ul Amara'da Türklere teslim olmaları İngilizlerin Irak hareketlerine girişmelerinin nedenlerini ortadan kaldırmış değildi. Tersine 1917'de Irak'ın önemi kendileri için daha da artmış bulunuyordu. İngiliz petrol kumpanyasının İran kaynaklarından sağladığı petrol üretimi savaş başlangıcında 270.000 ton iken 1917'de 900.000 tona ulaşmıştı. Arabistan'da Hicaz ayaklanması boyunca petrol kuyularının güvenliğini sağlamak, Hicaz isyanını desteklemek, Arap şeyhlerini gözetlemek, İran Türklerinin üstünlük kazanmasına engel olmak, aynı bölgede Rusların tek taraflı avantajlar sağlamasına olanak bırakmamak için İngiltere Irak'tan geniş ölçüde yararlanabilirdi. Bu nedenledir ki, Kut-ul Amara'daki yenilgiden sonra İngilizler Basra doğrultusunda geri çekildilersede gözlerini Bağdad'dan ayırmamışlardı. Bağdad üzerine yürüyüş için lojistik bakımdan gerekli tedbirleri sistemli bir biçimde almaya giriştiler. Özellikle yol yapımına ve kuvvetlerini artırmaya önem verdiler. 1917 yılında Bağdad doğrultusunda saldırıya geçecekleri sırada ise kuvvetlerinin toplamı 45.000 yaya ve 3500 atlıya ulaşmıştı.

Osmanlıya gelince: Kut-ul Amara zaferinden sonra Basra doğrultusunda ilerlemeyi akıllarına bile getirmeyerek duraklamışlardı. Alman Genelkurmayı, İngilizlerin bu cephede tekrar saldırıya geçme olanağından kuşku duyduklarını Enver Paşa'ya bildirmişlerdi. Paşa ise buna hiç de aldırış etmemişti. Hatta Kut zaferinden sonra 13'üncü Kolordu'yu İran'a göndermekle Irak cep-

hesinin savunmasını zayıflatma yoluna bile girmişti. İngilizlerin Bağdad üzerine yürüyüşe girişeceği sırada Irak'ı savunma ile görevli olan Osmanlı kuvvetleri üç kolordudan kurulan VI. Ordu' dan ibaretti. Ne var ki, bu kolordulardan biri (13. Kolordu) İran'a gönderilmişti. Kolordulardan diğeri (7. Kolordu) Musul bölgesinde bulunuyordu. Bağdad yolunu İngilizlere kapamak için kala kala yalnız 18. Kolordu bırakılmıştı.

Bağdad'ın Düşmesi

İngilizler 9 Ocak'ta Kut-ul Amara yakınlarında İmam Yahya mevkiinde bölgesel bir saldırıya geçtiler. 12 Ocak'ta bunu 2,5 kilometre genişliğinde bir alanda genel bir saldırı biçiminde geliştirdiler. Halil Paşa, üstün piyade kuvvetleri karşısında yanlarından atlı birliklerin kuşatmasından kurtulmak için, geri çekilmeye başladı. Çekiliş sırasında Türk birlikleri düşmanın takdirini kazanacak ölçülerde kahramanca savaşmakta kusur göstermediler. Ne var ki, verdikleri kayıpların yerini dolduracak durumda bulunmuyorlardı. 25 Şubat'ta Kut'u İngilizlere bırakmak zorunda kaldılar. Aynı gün Halil Paşa İran' daki 13. Kolordu'yu Bağdad'ın savunulması için kendisi ile işbirliği yapmaya çağırdı. Bu çağırı çok geç kalmıştı. Halil Paşa, İngilizleri, Aziziye ve Selmanpak'ta durdurmak için son bir gayrette bulunduysada yararı görülmedi. 11 Mart'ta Bağdad'ı boşaltarak İngilizlere bıraktı. Halil Paşa kuvvetlerini Bağdad'ın 22 kilometre kuzeyinde durdurdu. Burada yeni bir cephe hattı kurmaya koyuldu.

Bağdad'ın Düşmesinden Sonra Şaşkınlık

Bağdad'ın düşmesi Osmanlı devlet adamlarını telaşa düşürdü. Bu büyük genişleme hayallerini perdeleyen ilk olumsuz olaydı. Enver Paşa'nın da ayakları neden sonra suya eriyordu. İlk duygusal tepki ne olursa olsun karar, Bağdad'ın geri alınması sonucuna bağlandı. Nazırlar Meclisi'nde (Bakanlar Kurulu) de bu sonuç onaylandı. Sonra bu iş için bir yıldırım planı hazırlanarak General Falkenhayn'ın komutasında bulunan ve bu planı gerçekleştirmek için kurulan Yıldırım Orduları Grubu'na verildi. Arabistan işlerini az çok kavramış olan 4. Kolordu Komutanı Cemal Paşa Bağdad'ı geri almaktan çok yakında İngiliz saldırılarına hedef olacak olan Kudüs ve Şam'ın savunulması için Yıldırım

kuvvetlerinin kullanılmasını önerdi. Temmuz'u izleyen aylarda Bağdad'ı geri almak planından vazgeçildi. Sonbaharda İngilizler Bağdad'ın Kuzeyinde Ramadiye (29 Eylül) ve Teksit (6 Kasım)i almakla yetindiler. 1917 yılı Irak cephesi hareketleride bu suretle sona ermiş oldu.

Arabistan (Hicaz, Filistin ve Suriye) Cephesi

Arap ayaklanması 1917'de de Hicaz'da yayılmaya devam etti. Ayaklanmanın liderleri Hicaz Kralı unvanı ile yetinen Kral Hüseyin'in oğulları Emir Ali ile Emir Faysal ve kardeşi Abdullah idi. Emir Ali Medine'nin güney batısında Türklere karşı savaşmaktaydı. Bedeviler dışında 4000 asker ile 2 top bataryasından kurulu düzenli bir kuvvet vardı. Faysal Kuzey Arabistan'da bulunuyordu. Komutasında yalnız çapulcu Bedeviler bulunmaktaydı. Emir Abdullah Medine'nin kuzey batısında 800 kadar düzenli bir kuvvet ile harekatta bulunuyordu. Arap ayaklanma ordusu kuvveti aynı yıl içinde 8000'e ulaşmışsada bunun içinden ancak 1600 kadarı askerlikten anlamaktaydılar. Onlarda Osmanlı ordusunda askerlik yapmış ve sonradan kaçmış kimselerdi. Subay kadrosuda İstanbul'da Harp Okulu'nda okumuş, Türk ordusunda hizmet görmüş birkaç subaydan ibaretti. Aralarında sonradan isim yapacak olan Nuri Sait de bulunmaktaydı. Arap ayaklanma ordusu bu nedenlerle eğitimdem ve disiplinden yoksun güçsüz bir güruh olarak görünmekteydi.

1917 yılında ne Şerif Hüseyin'in ne de İngilizlerin ayaklanmadan bekledikleri henüz geçekleşmemişti. İngilizlerden Mekke Emiri Hüseyin'in taşıdığı "Şerif" yani Halife Ali'nin ve Peygamber'in kızı Fatma'dan gelenlere verilen unvanın olağanüstü dinsel bir değer taşıdığına inananlar vardı. Bunlar Arapların kitle halinde Hüseyin'in safına katılacaklarına inanıyorlardı. Oysa hiç de öyle olmadı. Hicaz'a Müslüman olmayanların girmesi geleneksel bir yasak olduğu için İngilizler, ve daha sonra, onlarla işbirliği yapan Fransızlar, buraya kuvvet gönderip Arapları destekleyemediler. Para, casus, Hintli ve Cezayirli Müslüman uzmanlar göndermek suretiyle düzenli bir ordu kurmaya koyuldular. Bu arada Arap liderlerine verilen görev, Medine'deki Türk kuvvetlerine saldırmak ve Hicaz demiryolunu yer yer tahrip ederek Türk

kuvvetlerinin geri hizmetlerini aksatmaktı. Araplar böyle bir görevin gerektirdiği teknik bilgiden yoksun bulundukları için, sözü geçen hizmetleri tam olarak yerine getirememişler ve Medine'yi açlığa mahkum edip teslim olmaya zorlamak için de sistemli bir kuşatma yapamamışlardı.

25 Şubat'ta Osmanlılar, İngilizlerin Filistin üzerine geliştirmekte oldukları hareketler nedeniyle Hicaz'ın boşaltılmasını düşünmeye başladılar. Hem Hicaz'ı korumak hem de Kudüs'ü savunmak, askerlik bakımından olanaksız görülüyordu. Böyle olduğu halde moral bakımından ve diğer Arap emirlerinin söz konusu boşaltma üzerine yabancı desteği arayabileceği kuşkusu ile Medine'nin boşaltılmasından vazgeçildi. Bu karar Türklerden yana olan Araplar arasında ve Özellikle Mekke'ye karşı tarihsel düşmanlığı devam ettiren Medine halkının çoğunluğu arasında memnunlukla karşılandı. Bu arada İngilizlerde 1916 yılı sonlarında sinsice Kudüs doğrultusunda başlamış olupta bir aralık duraklayan saldırılarına yeniden giriştiler. Bu yeni aşamada Arap ordusu İngilizlerle işbirliği yapacaktı.

Filistin Cephesi

Türklerin birinci ve ikinci Kanal saldırılarının başarısızlığa uğraması, İngilizlerin kendilerini Mısır'da güven içinde görmelerinden başka çölü geçerek Filistin üzerine yürümeleri için cesaretlerini de artırmış bulunuyordu. 1916 yılında bu doğrultuda yapımına giriştikleri tren yolu ile su borusunun, Elariş'e 20 kilometre kadar yakınlaşması, Hicaz'da Şerif Hüseyin'in ayaklanması, Türk kuvvetlerinin ikmal işlerinin iyi gitmemesinden sıkıntı içinde olduklarını öğrenmeleri üzerine 15 Aralık'ta Sina'dan harekete geçtiler. Osmanlı cephe komutanlığı cepheden bir alay kuvvet bırakarak kuvvetlerini Kudüs dolayına çekmiş bulunuyordu. Asker yiyeceksizdi. 900 gramlık günlük tayın 500 grama indirilmişti. Hayvanlara yem verilmiyordu. Bir günde 500 devenin açlıktan öldüğü oluyordu. Anadolu'dan gelmekte olan destek kuvvetinde de hiç eğitim görmemiş, bir kez olsun tüfek atmamış kimseler bulunmaktaydı.

Bu durumda çok üstün kuvvetlerle saldırıya geçen İngilizler, Elariş (21 Aralık 1916) ve Magadaba'yı (22 Aralık) ele geçirdikten sonra 9 Ocak 1917'de Refahiye'yi almayı başardılar. Bu sal-

dırılar sonunda Türklerden 22.000'den fazla er ve birkaç subay İngilizlerin eline esir düşmüş, çölde çok değerli sayılabilecek birkaç topla benzinsizlik yüzünden de üç adet uçak tahrip edilmişti.

İngilizler bu başarılardan sonra bir süre duraklayarak kendilerine çeki düzen verdiler. Bu sırada Filistin'e karşı General Sir Archibald Murray komutasında yapılacak hareket için 5 veya ve 2 atlı tümen ile bir Hecin tugayı ve 5 uçak taburundan kurulu bir kuvvet toplanmış bulunuyordu. Von Kress'in komutasında olan Osmanlı kuvvetleri ise İngiliz kuvvetlerinin yarısı kadar bile değildi. Von Kress kuvvetleri Birüsseba ve Gazze hattında kademeli olarak yuvalanmıştı. İngilizlerin Mart ayında Gazze üzerine bir saldırısını beklemekteydiler. 26 Mart'ta İngilizler Gazze'yi kuşatmaya başladılarsada, Osmanlı kuvvetleri komutanı bu hareketi önceden kavramış olduğundan tedbirlerini de ona göre düzenlemişti. Çok şiddetli saldırılarına rağmen İngilizler Türklerin karşıt saldırıları sonunda Gazze'den çekilmek zorunda kaldılar. Birinci Gazze saldırısı diye adlandırılan ve iki gün süren saldırıda İngilizler 4000 kadar kayıp vermişlerdi. Türklerin kaybı ise 36 subay ile 1391 şehit, esir ve kayıp erden ibaretti. İngilizleri izlemek mümkün olmamıştı.

Türkler, İngilizlerin tekrar saldırıya geçeceklerini hesaba katarak yerlerini güçlendirmeye koyuldular. İngilizler 17 Nisan'da Türklerin 16.000 kişilik bir kuvvetine karşı 40.000 kişilik bir kuvvetle saldırıya geçtilersede üç gün süren bu ikinci Gazze savaşında da büyük kayıplar vererek yenilgiye uğratıldılar ve geri çekilmeye zorladılar. Bu çifte yenilgi sonunda İngiliz Kuvvetleri Komutanı Muray görevinden alınarak yerine Allenby atandı (28 Haziran). Bundan sonra cephede sonbahara kadar mevzii savaşlar dışında önemli savaş harekatı görülmedi.

Kudüs'ün Düşmesi

Kudüs'ün düşmesiyle sonuçlanan İngilizlerin üçüncü Gazze saldırısı, General Allenby tarafından hazırlandı ve yönetildi. Allenby'nin başarısını sağlayan etkenler arasında onun, metodlu çalışmaları dışında Osmanlı komutanları arasında baş gösteren anlaşmazlık ve asker birliklerinde savaş gücünün yıpranması geliyordu. Enver Paşa ile Ce-

mal Paşa, İngilizlere karşı girişilecek hareketler karşısında temel ilkede ayrılmaktaydılar. Enver, bir saldırı ile İngilizlerin Mısır ile bağlantılarının kesilip denize dökülmelerini; Cemal ise savunmada kalmak suretiyle İngilizlerin yıpratılmasını uygun görüyordu. Enver, belki de bu nedenle olacak, Cemal'in IV. Ordusu'nu yok etmiş, Yıldırım Orduları Grubu'nu kurdurmuş, başına Falkenhayn'ı getirmişti. Cemal Paşa'nın emrine verilen kuvvetlerle yetkiler eskisine göre gölgelendirilmiş bulunuyordu. Falkenhayn Enver karakterindeydi. Türkleri ve Türkiye'yi tanımıyor, üç yıldan beri Türkiye'de bulunup çalışan Almanları da Türkleşmiş olmakla suçluyor, hem onları hem de Türkleri küçümsüyordu. Enver'in başka cephelerindeki tutarsız ve toptancı görüşü Filistin cephesinde de geçerliydi. Üstelik burada da yenilgiyi açıklayacağı nitelikteydi. "Düşmanın Filistin'i işgaline engel olunmazsa, bu ne genel durum üzerine kesin bir etki meydana getirir, ne de Türkiye için tehlikeli olur"[533].

Üçüncü Gazze Saldırısı

Bu kafada bir Başkomutan Vekili İngilizlerin başlangıçta ihmal etmiş olduğu Türk cephesinde durum şöyleydi.

İngilizlerin 80.000 yayasına karşı Türklerin 20.000 yaya askeri; 15.000 atlısına karşı 1250 atlısı ve 4000 topuna karşı 200 kadar topu vardı. İnsan, araç ve gereç bakımından Türklere her yönden üstün olan İngilizler, Filistin'in güneyinde denizden Gazze üzerinden Birüsseba'ya ulaşan hat üzerinde Türk mevzilerine 30 Ekim'den beri saldırmaktaydılar. Karadan, denizden ve havadan bombardımanlardan sonra 7 Kasım'da Gazze'ye girdiler. Birüsseba'yı ise daha 31 Ekim'de ele geçirmişlerdi. Aşe'yeenby kuvvetleri bundan sonra Yafa'yı alarak (16 Kasım) Birüsseba'da iki Türk karşıt saldırısını etkisiz bıraktıktan (22-24 Kasım) sonra Kudüs'ü çevirme hareketine giriştiler. Türk kuvvetleri çekilmişti. Kudüs 9 Aralık'ta teslim oldu. Aralık sonunda Kudüs'ün geri alınması için yapılan Türk karşı saldırısı başarıya ulaşmadı. Kudüs kesin olarak elden çıkmıştı.

[533] Kresenteien, Baron von Kress: A.g.e., s. 168.

Mekke'den sonra Kudüs'ün kaybedilmesi Türkler için moral bakımından kapatılması olanaksız bir yıpranmaydı. Pan İslamcı hayallerle Birinci Dünya Savaşı'na girişilmişti. Kamuoyuna Mısır, Kuzey Afrika, Hindistan Müslümanlarının Halifenin Cihad fetvasına destek olacağı, bu bölgelerin Halife etkisi alanına gireceği yaldızlı makalelerle anlatılmıştı. Oysaki 1917'de Halife ne "Hadimülharemeyn" ne de "Sahib-ül Kudüs" idi. Düşman gittikçe Ümmet-i Muhammet sınırları içinde yayılmakta ve ulusal yurt sınırlarına yaklaşmaktaydı.

4. 4. Avrupa Cephelerinde Türk Savaşları

1917 yılı başlarında, Osmanlı askeri birlikleri, Doğu Avrupa'da Galiçya, Romanya ve Makedonya cephelerinde Alman ve Bulgar birlikleri yanında Rus ve Romanya ordularına karşı savaşmaktaydılar. Sözü geçen yılda Osmanlı Devleti'nin Asya topraklarında, savaş koşullarında önemli değişiklikler meydana geldi. Irak cephesinde İngilizlerin ilerleme hareketine geçerek Bağdad'ı almaları, Filistin cephesinde Gazze'yi tehdit edip Kudüs doğrultusunda yürümek için büyük hazırlıklara girişmeleri, bunun yanında Hicaz'da Şerif Hüseyin'in ayaklanması ve yeni bir cephe açması, Osmanlı savaş gücünün artırılması ve örgütlenmesi için yeni tedbirler alınmasını gerektirmişti. Bu tedbirler arasında askere olan ihtiyacı karşılamak başta gelmekteydi. Bunuda memleket içinde karşılamak çok güçleşmişti. Bu konuda açık bir fikir edinmek için bir komutanın İstanbul'dan Filistin cephesine hareket eden 24'üncü Tümenle ilgili şu sözlerini okumak yeterli olacaktır. "Bu tümen Haydarpaşa'yı 10.057 erle terk ettiği halde cepheye yalnız 4635 erle geldiğini bildiriyordum. Bu birliğin yaklaşık olarak yüzde 24'ü kaçmış ve yüzde 18'i izinden geri dönmemiş yahut diğer tümenlerin birliklerine karışmıştır"[534]. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin asker birliklerini yurt dışı cephelerinde ün kazanmak gibi bir amaç ile savaştırması olağan görülemezdi. 1917 yılı ilkbaharından bu yana birlikler yurda dönmek emrini aldılar.

Galiçya cephesindeki 15. Tümen 11 Haziran'da, 20. Tümen 22 Ağustos'ta Türkiye'ye hareket ettiler. Romanya cephesinde 6.

[534] İbid., s. 173.

Kolordu'yu meydana getiren üç tümen, bu cephede zaten Romenler perişan olduğu için fazla bir ihtiyaç da kalmamıştı. 1 Nisan, dan itibaren Makedonya cephesindeki tümenler de memlekete dönme hazırlıklarına giriştiler. Bu suretle memleket dışındaki cephelerde artık Türk askeri kalmamıştı. Ne var ki, açıklaması çok güç nedenlerle yurt dışında iki yıl kadar kalmışlar ve kadrolarından yaklaşık olarak yüzde ellisini kaybetmişlerdi. Enver Paşa'nın savaşın kesin sonucunun Avrupa cephesinde alınacağı konusundaki düşüncesi yerinde olmamakla beraber, yurdun savunmasını bir tarafa bırakarak gözünü bu cephelerden ayırmaması ya bir şaşkınlık ya da acemilik işaretiydi.

5. 1918 YILI SAVAŞLARI

5. 1. Avrupa Cephelerinde Durum

1918 Yılı Başlarında Genel Durum

Durum, görünürde Antlaşma Devletleri için elverişlidir. Doğu Avrupa'da Rus cephesi ile Romanya cephesinde artık büyük Alman kuvvetlerini tutacak savaş hareketleri yoktu. Bir yandan İttifak Devletleri'ni çeviren çember parçalanmış sayılabilir, Almanya batı cephesine daha büyük kuvvetlerle yüklenebilirdi. Üstelik Romanya'nın ve Rusya'nın kaynaklarından faydalanabilirdi. Almanya'nın bu sıralarda batı cephesindeki tekmil kuvvetlerinin mevcudu 3 milyona yaklaşmaktaydı. Fransız ve İngiliz kuvvetleri toplamı ise 2,5 milyondu. Ne var ki, Almanya'nın bu nesnel üstünlüğü 1918 içinde Uzlaşmacı Devletlerin barış taarruzları, batı cephesinde arka arkaya giriştikleri saldırılarda başarısızlığa uğramaları ve Alman kamuoyu ile müttefiklerinde baş gösteren çeşitli bunalımlar Batı Avrupa cephesinin çöküşünü getirecektir.

Barış Taarruzu

Rusya'nın silahlarını bırakması, Amerika'nın savaşa girerken adil bir barış için girmiş olduğunu duyurması, Uzlaşma Devletleri'nin de savaşı bitirme amacıyla barış koşullarını yansıtan duyurularda bulunmalarına yol açtı. İngiliz Başvekili Lloyd George 5 Ocak'ta verdiği bir demeçte "İngiltere'nin hiçbir yabancı toprağını Büyük Britanya topraklarına katmak için değil, fakat İngiltere'nin şerefini korumak ve

vermiş olduğu sözü tutmak için savaşa girdiğine" işaret ettikten sonra, Almanya'nın parçalanmasının söz konusu olmadığını da sözlerine eklemişti. Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili olarak da "Türkiye'yi Başkentinden ve Türk çoğunluğunun bulunduğu Anadolu ve Trakya gibi verimli topraklarından yoksun etmek için savaşılmıyor"[535] demişti.

Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'da Ocak'ta 14 maddelik barış programında aynı espride ve doğrultuda, fakat çok daha sistemli ve ayrıntılı olarak savaş ve barış şartlarını toplamıştı. 1-4' üncü maddeler genel koşullardı. Gizli doplaması usullerinin kaldırılması, denizlerde hareket özgürlüğü, ticaret özgürlüğü ve silahsızlanma hükümlerini kapsamaktaydı. 5-13'üncü maddeler yeni kurulacak devletlerin ulusal sınırları üzerine görüşler getirmekteydi. 14'üncü madde milletlerarası anlaşmaları barışçı yollarla çözecek ve bu suretle savaşı önleyecek bir kavimler cemiyetinin kurulmasını öngörmekteydi. Bu koşullar Uzlaşma Devletleri tarafından onaylanmış ise de, ilk sıralar Antlaşma Devletleri kamuoyunda bir etki yapmamıştır. Fakat başarısızlıklar birbirini izleyip, halklar savaş yorgunluğuna katlanamayacakları kavramaya başlayınca, bu koşulları kapsayan programa onlar da sarılacaklardır.

Alman Ordularının Başarısız Saldırıları

Alman Genelkurmayı Uzlaşmacı Devletler'in barış propagandasını zararlı görmekteydi. Kamuoyuna savaşın kısa süreceği, büyük kazançlar sağlayacağı vaat edilmişti. Oysaki, umulan gerçekleşmemişti. Kuzey Afrika, Hindistan ve İran'da Pan İslamizm propagandasıyla yaratılacağı sanılan ayaklanmalar bir hayalden ibaret kalmıştı. Denizaltı savaşıyla İngiltere dize getirilememiş, tersine, Amerika'nın savaşa girmesi yenilgiyi hızlandırmıştı. Gerçi Rusya yenilgiye uğratılmıştı, fakat Çarlık rejimi yerine geçmek üzere gelişen Bolşeviklik, bulaşıcı bir hastalık gibi Almanya'yı da tehdit eder olmuştu. Bu ara savaşı bitirmek Almanya için ölüm kalım sorunu haline gelmişti. Alman Genelkurmayı artık savaşın kesin bir zaferle ancak batı cephesinde kazanabileceği kanısına

[535] Bayur, Yusuf Hikmet: A.g.e., s. 618-620.

varmıştı. Ancak, böyle bir zafere ulaşmak için Ludendorf stratejik bir plana sahip değildi. Girişimi ellerinde tutarak karşıdaki ordulara büyük kayıplar verdirmek suretiyle İngiliz ve Fransız kamuoyunu yıldırmak, barışa eğilimli kılmak tek çıkar yol görünüyordu.

Bu sırada Almanya'nın batı cephesindeki savaşçı kuvveti 1.232.000 yaya; 24.000 atlı; 8800 sahra topu ile 5500 ağır toptan ibaretti. Görünürde, sayı bakımından uzlaşmacıların hafif bir üstünlüğü vardı. Fakat Almanlarda olduğu gibi Uzlaşmacı Devletler'de de henüz bir komuta birliği yoktu. Almanlar üstelik 3 Mart'ta Ruslarla barış imzaladıkları için bundan böyle doğu Avrupa cephesindeki 58 tümenden hiç olmazsa yarısını batıya getirebilirlerdi.

Bu koşullar altında, Almanların girişimi ile 21 Mart'ta batı cephesinde başlayan saldırı 18 Temmuz'a kadar sürdü. Bu zaman içinde Alman orduları kazandılar. Marne'a kadar ilerlemeyi başardılar. Beliren tehlike karşısında Fransızlar ile İngilizler komuta birliği konusunda anlaştılar. Bu görevi General Foch'a verdiler. Foch'un komutası altında Uzlaşmacı Devletler orduları son Alman saldırısını 18 Temmuz'da karşıt saldırı ile durdurmayı başardılar. Hatta kimi yerlerde çekilmeye bile zorladılar. Alman kuvvetlerinin savaşı kazanma umudu artık kalmamıştı. Ordulardaki kuvvetlerin çoğunluğu zaten orta yaşlı kimselerdi. Cephe hayatını sevmiyorlardı. Savaştan da gençler gibi haz duymuyorlardı. 2.000.000 kadar Amerikan askerinin Avrupa'ya yetişmekte olduğunun bilinmesi de Almanların moralini bozan ayrı bir etkendi.

Foch'un başlattığı karşıt saldırı karşısında Alman Genelkurmayı'nın başlıca düşüncesiyse artık savaşı kazanmak değil, orduyu ezilmeden kurtararak işin içinden çıkmaktı. 2 Eylül'den bu yana Almanlar bu amaçla savaşarak geri çekilmeye başlamışlardı. 26 Eylül'de İngiliz, Fransız ve Amerikan kuvvetlerinin büyük saldırısı başladı. Aynı günde Avusturyalıların ve Bulgarların da takatı kesilmişti. Ludendorf bundan böyle yapılacak birşey kalmamış olduğunu söyleyerek, Alman Hükümeti'ne mütareke imkanlarını araştırmasını önerdi. 4 Ekim'de Berlin'de barış hükümeti kurularak, Wilson'a barış için başvuruldu. Bu gibi

yenilgilerde görülen olaylar başladı. Alman Genelkurmay Başkanı, arkasından Alman İmparatoru görevlerinden çekildiler. 11 Kasım'da Almanya ile uzlaşmacılar arasında mütareke imzalandı. Bu bir bakıma Birinci Dünya Savaşı'nın sonu demekti.

Brest-Litovsk Barış Andlaşması

1918 yılı doğu cephesinde Antlaşma Devletleri için elverişli başlamıştı. Rusya ve Romanya ile savaş sona ermiş sayılabilirdi. Geçen yılın Aralık ayında Bolşeviklerle Brest-Litovsk'ta başlamış olan barış görüşmeleri, Bolşeviklerin isteği üzerine 10 günlük bir duraklamadan sonra 4 Ocak 1918'de tekrar başlamıştı. Görüşmeler Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmeleri üzerine ilan etmiş oldukları barış bildirisi ilkelerine göre yürütülmekteydi. Ne var ki, ilkelerin yürütülmesinde taraflar arasında güçlükler baş gösterdi. Ruslar, Baltık eyaletlerinin referanduma bağlı olarak Rusya'dan ayrılmasını kabul etmişlerdi. Referandumun ne vakit yapılacağı ise saptanmamıştı. Sözü geçen eyaletler Alman işgali altındaydı. Bolşevik temsilcileri bu durumda halkın iradesini özgürce bildiremeyeceklerini öne sürerek referandumun Almanların çekilmesinden sonra yapılmasında direndiler. Bunalımlı aşamalardan sonra Trotzky'nin başkanlığındaki Bolşevik heyeti konferansı terk etti (1 Şubat). Trotzky, "Ne savaş ne barış" formülü ile Alman isteklerine karşı direnmeleri için Lenin ile öteki arkadaşlarını kendine inadırmak istedi. Lenin rejimi kurtarmak için barış taraftarıydı. Arkadaşlarındansa her ne bahasına olursa olsun savaşa devam etmek isteyenler vardı. Aralarında tartışmalar sürüp giderken 18 Şubat'ta Alman orduları tekrar harekete geçip Rus topraklarında fiili bir terhis durumunda olan Rus ordusunun güçsüzlüğü nedeniyle ciddi bir direnişe rastlamadan yayılmaya başladılar. Bunun üzerine Lenin'in düşüncesine uyan ihtilal hükümeti, 28 Şubat'ta barış görüşmelerine tekrar başlanmasını kabul etti. Bu kez Bolşevik temsilcileri öne sürülen koşulları tartışmaksızın, fakat protesto etmekle yetinerek kabul ettiler. 3 Mart'ta antlaşma metnini imzaladılar.

Doğu cephesinde Birinci Dünya Savaşı'na son veren Brest-Litovsk Antlaşması'nın başlıca hükümleri şöyledir: Bolşevikler Polanya'yı, Litvanya'yı, Ukrayna'yı, Baltık vilayetlerini ve

Finlandiya'yı kaybediyorlardı. Doğu Anadolu'da savaş sırasında ele geçirdikleri toprakları da boşaltmayı, ayrıca 1878 yılında savaş tazminatı karşılığında elde etmiş oldukları Ardahan, Kars ve Batum'u geri vermeyi yükleniyorlardı. Nüfuzları altına almış veya almakta bulundukları İran ile Afganistan'ın bağımsızlıklarına saygılı olmayı da vaat ediyorlardı. Rusya'nın savaştan çekilmesinin Balkan cephesini etkilemesi normaldi.

5. 2. Balkan Cephesinde Durum

Romanya ile Barış

Romanya orduları 1917 yılı sonlarında Rus orduları yanında girmiş oldukları saldırıda yenilmiş, çekilmeye başlamış, Kuzey Moldavya'yı Alman ve Avusturya ordularına bırakmak zorunda kalmışlardı. 6 Aralık'ta Romanya ile Fokşan Mütarekesi imzalanmıştı. 1918 yılı başlarında artık Romanya yönünden Antlaşma Devletleri'ne bir tehlike gelmesi söz konusu değildi. Ne var ki, bu ulus ile henüz barış da imzalanmış değildi. Bolşeviklerle Brest-Litovsk barış görüşmeleri yapılırken, Romanya'ya da bu tür görüşmelere başlaması için verilen ültimatom üzerine (6 Şubat) başlayan görüşmeler, 7 Mayıs'ta Bükreş Barış Antlaşması ile sonuçlandı. Antlaşmaya göre Dobruca Bulgaristan'a, Karpat geçitleri Avusturya-Macaristan'a bırakıldı. Avusturya-Macaristan ile Almanya Slav ırkından olmayan Romanya'yı Slavlara karşı tutmayı zaten öteden beri dış politikalarda ilke edinmişlerdi. Bu nedenle Dobruca'yı kaybetmesine karşılık Basarabya'yı Romanya topraklarına katmak olanağını Bükreş Antlaşması'yla hazırladılar. Bükreş Antlaşması'ndan sonra Balkanlarda her şeyin Antlaşma Devletleri çıkarına gelişeceği sanılmasına rağmen, olaylar bu sanıyı hiç de doğrulamadı.

Bulgaristan'ın Savaştan Çekilmesi

Romanya barışı, Bulgaristan'ın doğuda güvenliğini kesin olarak sağlamıştı. Batısındaysa güvenliğini sarsacak bir durum gelişmekteydi. Yunanistan'da Kral değişikliği, Venizelos'un hükümet kurması ve Yunanistan'ı Antlaşma Devletleri'ne karşı savaşa sokması her şeyden önce Selanik'teki Uzlaşma Devletleri kuvvetleri için olumlu sonuç meydana getirmişti. İngiliz, Fransız, Sırp, Yunan ve İtalyan birliklerinden kurulu 700.000 civarında olan bu kuvvetler,

Bulgarlara karşı General Franchet d'Esperey komutasında Manastır-Doyran hattında büyük bir saldırıya geçtiler (Eylül 15-24). Bulgar kuvvetlerinden bu saldırıya uzun boylu bir direnme beklenemezdi. Almanya'dan istenen yardımın gönderilemeyeceği anlaşılınca, halkın homurdanması, orduda ayaklanma emarelerinin belirmesi ve özellikle Dobruca-Filibe Bulgar cephesinin yarılması Sofya Hükümeti'nin moralini bozmaya yetti. 27 Eylül'de mütareke istedi. 30 Eylül'de yani Türkiye'nin mütareke yapmasından bir ay önce, Selanik Mütarekesi imzalandı. Mütareke koşulları Bulgar işgali altında bulunan Sırp ve Yunan topraklarının boşaltılması; ordunun silahsızlandırılması, savaş araç ve gereçleriyle taşıt araçlarının teslim edilmesi, Bulgar topraklarının savaş ihtiyacı için Uzlaşma Devletleri ordularınca kullanılabilmesi hususlarından ibaretti.

Bulgar mütarekesi Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren başlıca etkenlerden biri olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya ve Almanya'nın bağlantısı, Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi ile kesilmiş oluyordu. Uzlaşma Devletleri Doğu Trakya üzerinden Boğazlar ve İstanbul doğrultusundan ilerleme olanağını sağlamış bulunuyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun da artık kendi cephelerinde çarpışmayı uzun müddet sürdürmesi beklenemezdi.

5. 3. Osmanlı Cephelerinde Durum: Kafkas Cephesi

Genel Durum

1917 yılı son ayında Bolşeviklerle Brest-Litovsk'ta barış görüşmelerine başlanması, Kafkas sorununa yeni bir genişlik kazandırdı. Büyük Savaş'ın başlangıcında Türkler, savaş amaçları arasında Kafkasya'da yayılma ve bu bölgeyi siyasal etkinlikleri altına almak gibi bir ilke koymuşlardı. Yukarıda da açıklandığı gibi savaşa katılmaları, Kafkas doğrultusunda saldırıya girişmeleri her şeyden önce savunma kuşkusuyla olmuştu. Rusların kuzeydoğudan Anadolu'ya sarkarak, İran'da İngilizlerle bir olup, Türkiye'yi doğudan ve güneydoğudan vurmalarını engellemek gerekmişti. Ne var ki, bu saldırı ve karşı saldırılar sırasında savaş İran'a da bulaşmıştı. İran'ı Almanların da yardımı ile teşkilatlandırmak, bağımsız duruma getirmek ve hatta dost devlet olarak savaşa sokmak çalışmalarına girişilmişti. Bu-

na benzer bir siyaset, Rus egemenliği altında bulunan ve halklarının büyük çoğunluğu Türk ve Müslüman olan Kafkas bölgesi için de söz konusuydu. Almanlar zaten Büyük Savaş'a girdikleri günden bu yana İngiltere'yi Hindistan'da vurmak için İran'da, Kafkasya'da ve Afganistan'da halkın ayaklandırılması ve ayrıca Doğu Avrupa cephelerine gönderilebilecek Rus tümenlerinin bu yerlerde mıhlanmalarını gerekli görmekteydiler.

Türkler ve 1878 Sınırı

Bolşeviklerin Rusya'da iktidara gelmeleri Rusya'nın iç ve dış siyasetinde büyük değişiklik yapmaları, barış yapmaya yanaşmaları, Türklerin ve Almanların Kafkasya ve dolayları ile ilgili yeni girişimlerde bulunmalarına yol açtı. Enver Paşa 1877-78 Savaşı sonunda Rusya'ya bırakılmış olan Kars, Ardahan ve Batum'un geri verilmesi için barış konferansında Türkiye'nin desteklenmesini istedi. Paşa'nın bu konu ile ilgili gerekçesi şöyleydi. "Genel savaşın başlangıcından beri müttefiklerimizden hiçbiri toprak kaybına uğramamıştır, tersine önemli düşman topraklarını ele geçirmiştir. Barışın yapılmasında bu topraklardan bir kısmına olsun sahip olacaklardır. Türkiye'ye gelince... Uzun müddet tek başına en güçlü düşmanlarla savaşmış, en çok kayıp vermiş olduğu halde, düşmandan toprak almak şöyle dursun, en kutsal ve önemli memleketleri de Rus ve İngiliz istilasına uğramıştır. Büyük fedakarlıklara katlanan Osmanlı halkı gözünde Padişah'ın otoritesini koruması, hükümetin yerinde tutunabilmesi ve Enver Paşa'nın kendisini güçlü duyması için Osmanlı Devleti'nin bazı kazançlar sağlaması gereklidir". Enver Paşa bundan sonra aynen şöyle demektedir[536]:

"Bu nedenle Rusya ile olan Kafkas sınırında ufak bir değişiklik yapmak zorunluğu doğmuştur. Bu istekle de hiçbir veçhile genişlemek ve toprak kazanmak amacını izlemiş olmayacağız. Belki tüm halkı Müslüman olduğundan 1877-78 Savaşı sonunda Ruslarca bize ait olduğu onaylanıp kabul edilerek, yalnız ödeyeceğimiz savaş tazminatının bir bölümüne karşılık olmak üzere bırakılmış olan toprakların bu genel savaştaki zarar ve ziyan do-

[536] Enver Paşa'nın Alman Genel Karargahı'nda Zeki Paşa'ya yazısı: Kazım Orbay Dosyası, TTK Arşivi.

layısıyla istemek hakkına sahip bulunduğumuz tazminata karşılık bize geri verilmesini ve teslim olunmasını istiyoruz". Almanya aşağıda da görüleceği üzere Türklerin Kafkas bölgesinde genişlemesinden veya nüfuzunu yaymasından yana değildi. Ne var ki, Enver Paşa'nın sınırlı ve haklı isteğine karşı koymanın da akıllıca bir iş olmadığını kestiriyordu. Bolşeviklere gelince, Türk isteklerini kesin olarak reddetmeleri iki nedenle olağan değildi. Birincisi, Doğu Avrupa cephesinde savaşı sürdürmenin güçlülüğünü kavramış ve barışa istekli olmuşlardı. İkincisi de Rusya'daki milli topluluklar, Rusya'dan ayrılmak kertesine kadar kendi kaderleri hakkında karar vermek yetkisine sahip olduklarını duyurmuşlardı. Bu durumda direnme ancak Kafkas memleketlerinden gelebilirdi.

Güney Kafkasya'nın Durumu

Bu kitapta sık sık geçen Kafkasya terimi ile anlatılmak istenen Batılıların Trans Kafkasya, Osmanlıların da Mavera-yı Kafkasya adını verdikleri yöredir. Hikmet Bayur, alt not olarak verdiğimiz kitaplarında bu terimi "Kafkas berisi" sözü ile karşılamıştır. Biz buna bundan sonra Güney Kafkasya demekle yetineceğiz.

Bolşevik İhtilali'nden sonra Güney Kafkasya'da Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan hükümetlerinin örgütlenmesi işi başlamıştı. Bu üç devletin hiçbiri ırksal bakımdan Slav değildi. Aralarında ırk ve kültür bakımından da ayrıntılar vardı. Azerbeycanlılar Türk ve Müslümandı. Ermeniler ve Gürcüler Hıristiyan olmakla beraber, aynı ırktan değildi. Dilleri ayrıydı. Bununla beraber bu üç ulus da Çarlık yönetiminden ve Rus kültüründen etkilenmişlerdi. Rus siyasal hayatına katılmışlardı. Duma'da mebusları vardı. Üstelik Çarlığa karşı kurulan gizli ihtilalci cemiyetlerde Ermeni ve Gürcü asıllı kimselerde vardı. Gürcüler Ermenilerden de daha etkindiler. Bolşevik liderleri arasında Lenin'den sonra gelen Stalin, Gürcü asıllıydı. Şu da var ki, Ruslarda olduğu gibi Ermeni ve Gürcü ihtilalciler arasında tam bir fikir birliği de yoktu. Bolşevik eğilimi olanların yanında, ılımlı sosyalistler vardı, Azerilerle Ermeniler arasında ulusçuluk akımı da kuvvetliydi.

İhtilalden sonra (Şubat 17) bir Güney Kafkasya Komitesi kurulmuştu. Komiteyi kuranlar Duma'da Kafkasya'yı temsil etmiş olan mebuslardı. 20 Kasım'da Başkent Tiflis olmak üzere Güney Kafkasya Komiserliği (cumhuriyeti) bu komitenin yerini aldı. Bu kuruluş bir çeşit federasyondu. Yönetim açısından saptanan esaslar gereği Azerbeycan, Ermenistan ve Gürcistan içişlerinde serbest olacak fakat, üç devletin ortak bulunduğu konularda üçünün temsilcilerinden kurulan komiserlik meclisi karar verecekti. Bu organ Sovyet Rusya ile ilişkilerini kesip, bağımsızlığını duyurmadı. Bolşevik ilkelerinin Kafkasya'da yürütülmesinde de aşırı bir asabiyet göstermedi. Toprak sahipleri, din adamları ve hatta bürokratlar Güney Kafkasya'da daha bir süre etkinliklerini sürdürdüler.

Sovyet Rusya İle Barış

Rusları barışa zorlayan Doğu Avrupa cephesinde Alman orduları karşısında uğradıkları yenilgiydi. Güney Kafkas cephesinde oldukça güçlü durumdaydılar. Bu cephede Ruslarla 9 Aralık'ta yapılan mütareke, 15 Aralık'ta Brest-Litovsk'ta imzalanan genel mütarekeyle kesinlik kazandı. 1918 yılı Ocak ayının ilk haftasında, sözü geçen yerde barış görüşmelerine girişildi. Bu görüşmelerin kesintilerle sürdüğü sırada Güney Kafkasya Rus Cephesi erimeye başladı. Rus askerleri çekilirken yerlerini, savaş araç ve gereçlerini, Rus ordusunda hizmet etmiş Ermenilerle Gürcülerin meydana getirdikleri asker birliklerine bıraktılar. Bu nedenle Sovyetlerle Brest-Litovsk Barışı Antlaşması yapıldığı sırada Güney Kafkasya cephesinde Türklerin karşısında artık Rus kuvvetleri değil, Ermeni ve Gürcü birlikleri bulunuyordu.

Söz konusu antlaşma 3 Mart'ta imzalandı. 1878 yılında Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması da 3 Mart'ta imzalanmıştı. Bu bir rastlantı olsun veya olmasın, 40 yıl önce Ruslara Yeşilköy Antlaşması ile Doğu Anadolu'da bırakılmış olan topraklar 40 yıl sonra Brest-Litovsk Antlaşması ile anavatana dönüyordu. Antlaşmanın konu ile ilgili 4. maddesi şöyledir: "Rusya Doğu Anadolu vilayetlerinin boşaltılması ve Osmanlı Devleti'ne düzgün bir biçimde geri verilmesini sağlamak için bütün gücünü kullanacaktır. Ardahan, Kars ve Batum sancakları da vakit geçirmeksizin Rus askeri tarafından boşaltılacaktır. Rusya Hükümeti, sözü geçen bu

sancakların, amme hakları ve devletler arası hakları bakımından kazancakları yeni duruma karışmayacak ve özellikle bunların halklarını, bu yeni durumu komşu hükümetler ve ön planda Osmanlı Devleti ile anlaşarak saptamaları hususuda serbest bırakacaktır".

Doğu Anadolu Vilayetlerinin Geri Alınması

4. Maddenin kapsamına giren Doğu Anadolu vilayetleri, genel savaşta Rus kuvvetleri tarafından ele geçirilmiş olan vilayetlerdi. Bu vilayetlerin geri alınması için Brest-Litovsk Antlaşması'nın imzalanması bile beklenmedi. 10 Şubat'ta Bolşeviklerin bir aralık görüşmeleri terk etmelerinden yararlanılarak ve Ermenilerin Türklere karşı yapmakta oldukları yok etme hareketine son vermek üzere, Vehip Paşa komutasındaki 3. Ordu birlikleri harekete geçti. Bu birliklerin bu sırada mevcudu 45 veya 49.000 kadardı. Bunların tümü savaşçı güçte değildi. Fakat askerin morali yüksekti. Ermeni kuvvetleri ise 2 yaya tümeni, 3 gönüllü tümeni, bir atlı tugayı ve birkaç milis tugayından ibaretti. Gönüllüler Türkiye'den katılmış Ermenilerdi. Bu kuvvetlerin savaş araç ve gereçleri Ruslar tarafından sağlanmıştı. Gürcülerin ordusu ise bu düzeyde olmaktan çok uzaktı. Sayı, araç ve gereç bakımından Ermeni kuvvetleri önemli olmakla birlikte, eğitim, disiplin ve hiyerarşi düzeni bakımından yetersiz ve değersizdiler. Böyle bir durumda harekete geçen Vehip Paşa birlikleri Erzincan'ı (12 Şubat), Trabzon'u (24 Şubat) ve Erzurum'u (12 Mart) geri aldılar. Öte yandan 2. Ordu birlikleri de Malazgirt ve Hınıs'ı ele geçirdikten sonra Van'a girdiler (5 Nisan). Kuzeyde Türk kuvvetleri büyük savaş başlangıcındaki Osmanlı Rus sınırına ulaşmış bulunuyorlardı.

Üç Sancağın Geri Alınması

Brest-Litovsk Barış Antlaşması'nın yukarıda kapsamı verilen 4. maddesinde geçen Ardahan, Kars ve Batum vilayetlerine "Üç Sancak" da denilmekteydi. Barış antlaşmasına göre bu sancaklara verilecek yeni statünün komşu devletlerle anlaşmak suretiyle saptanması öngörülmüştü. Bu maksatla Osmanlı ve Güney Kafkas Cumhuriyeti temsilcileri arasında toplanan Trabzon Konferansı'nda (14 Mart - 14 Nisan) Türkler üç sancağın kendilerine geri verilmesi-

ni istediler. Karşı taraf temsilcileri Brest-Litovsk Konferansı'na katılmadıklarını, imzalanmış olan antlaşma hükümlerini tanımadıklarını öne sürdüler. Gürcüler bir aralık Batum kendilerine bırakılmak suretiyle bir barış pazarlığına girişmek istedilerse de istekleri kabul edilmedi. Bu sırada Gürcüler Almanlardan, Ermeniler Ruslardan ve Uzlaşma Devletlerinden, Azerbeycanlılar da Türklerden yardım umuyorlardı. Oyalamadan usanan Türk kuvvetleri 30 Mart'ta harekete geçtiler. Ermeni kuvvetleri selâmeti geri çekilmekte buldular. 6 Nisan'da Sarıkamış, 14 Nisan'da Batum, 25 Nisan'da da Kars Türk kuvvetlerinin eline geçti. Bu olayın tescili için Trabzon Konferansı'nın devamı olarak Güney Kafkasya Cumhuriyeti'nin isteği üzerine 11 Mayıs'ta Batum'da bir konferans toplandı. Türk delegeleri, Sovyetlerle imzalanmış olan barış antlaşması, Güney Kafkasya Cumhuriyeti tarafından evvelce kabul edilmeyip silahlı direnmeye geçildiği için, şu yeni ve ek koşulların kabul edilmesini istediler.

a. Türk kuvvetleri tarafından Ahıska ve Ahalkale ile Aleksandropol bölgesinin işgal edilmesi,

b. Türk kuvvetlerinin Kuzey İran'a geçirilmesi için Aleksandropol-Echmiadzin ile Nahcıvan-Yulfa demiryolunun Türk denetimine bırakılması,

c. İngiltere'ye karşı savaş sürdüğü müddetçe Güney Kafkasya demiryolunun tümünden Türklerin serbestçe yararlanması.

Osmanlı-Alman İlişkilerinde Gerginlik

Bu istekler Brest-Litovsk Antlaşması hükümlerini aşmaktaydı. Enver Paşa'nın bu antlaşma ile Türkiye'ye geri verilmesini sağladığı üç sancak için Almanya'nın yardımını isterken öne sürmüş olduğu gerekçe ile de çelişiyordu. Yeni istekleri Osmanlıların Kafkasya'yı İmparatorluklarına katmak gibi bir siyaset doğrultusunda yorumlayanlar da vardı. Oysaki, Batum Konferansı'nda Osmanlı delegasyonu başkanı Halil (Menteşe) Paşa'nın Enver Paşa'ya gönderdiği telgraftaki şu sözleri hükümetçe onaylanmış, böyle bir Kafkas siyasetinin mevcut olmadığı izlenimini uyandırmaktadır.

"Kafkasya'yı, bu bir çeşit kavimler memleketi olan kıtayı ilhak etmeyi devletimiz için faydalı bir iş saymam. Büyük Rusya

ile aramızda bağımsız bir hükümet olarak kurulmasını ve bu suretle kuvvetlenmesini her halde salim telakki ederim. Bu bapta kurulacak hükümet daima bizimle beraber olacaktır. Zira çoğu Müslümandır''[537].

Halil Bey'in bu sözleri Enver Paşa'nın Kafkasya ile ilgili kişisel denilebilecek bir siyasa izlemekte olduğu düşüncesini uyandırmaktadır. Paşa bu siyasetini geniş hatlarıyla açıklamış olmamakla beraber, Almanları kuşkuya düşürdüğü anlaşılmaktadır.

Almanya, büyük savaştan önce Rusya'nın direnmelerine rağmen, Güney Kafkasya yönünden İran'a doğru kendisine bir yol açmaya çalıştığı gibi, Orta Asya doğrultusunda sıçrama görevini yerine getirecek Alman yanlısı bir Kafkas Devleti edinmek için de milyonlar harcamıştı. Savaşın son yılında Nisan 1918'de ise Alman kuvvetleri Ukrayna'da yayılırken, Karadeniz'in kuzey kıyılarında da yayılmaya başlamışlar, hatta Sivastopol ile Harkofa da yerleşmişlerdi. Baku ve özellikle Batum petrollerine şu veya bu şekilde sahip çıkmayı da akıllarına koymuşlardı. Bunun için de Almanya'ya dayanan bir Gürcistan Devleti ile bu devletin aracılığı ile denetleyebilecekleri bir Güney Kafkasya Bağımsız Federatif Cumhuriyeti'nin devamını istemekte idiler.

Enver Paşa, Almanya'nın bu tasarılarından habersiz değildi. Kendisine has olupbittilerle Kafkas problemine bir biçim vermeye kalkıştı. Batum Konferansı'nda Brest-Litovsk Antlaşması'na yukarıda işaret edilen ek (14 Mayıs) önerilerinin onaylanmasını istedi. Bir gün sonra da Yakup Şevki Paşa komutasında Türk kuvvetleri Ermenilere karşı harekete geçerek Gümrü'ye girdiler. Bir yandan da Batum doğrultusunda savaşarak yürümeye devam ettiler. 22 Mayıs'ta Türkiye, ültimatomla Güney Kafkasya'nın Batum'dan kalkan ve Tiflis üzerinden Baku'ya giden demiryolunu denetleme hakkını istedi. Konferansta gözlemci bulunan Alman delegesi von Lossow tarafından desteklenen Gürcüler, 27 Mayıs'ta Gürcistan'ın bağımsızlığını ve Alman himayesine girdiğini duyurdular. Demiryolları Alman ve Gürcü birlikleri tarafından

[537] Halil (Menteşe)nin 8 Mayıs 1918 tarihli 5 sayfalık teli. Bkz.: Kazım Orbay Dosyası, TTK Arşivi.

korunmaya başlandı. Ermenistan ve Azerbaycan'ın da bağımsızlıklarını duyurmalarıyla artık Kuzey Kafkasya Devleti'nin varlığı da sona ermiş oldu. 4 Haziran'da Tiflis'te, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan hükümetleri ile ayrı antlaşmalar yapılmasına kalkışıldı. Almanlarla Türkler arasında Gürcistan'da anlaşmazlık o kerteye geldi ki, 5 Haziran'da Enver Paşa ve Kurmay başkanı von Sackt İstanbul'dan Batum'a hareket ettiler. Bu esnada Enver Paşa Azerilere ve Dağıştan Müslüman halkına yardım vaat etmiş bulunmaktaydı[538].

Enver Paşa'nın Boyun Eğmesi

Kafkasya üzerindeki Türk-Alman anlaşmazlığı bir yandan General Sackt'a tarafından Alman genel karargahına ulaştırılmıştı. Mareşal Hindenburg 8 Haziran tarihli Enver Paşa'ya hitaplı mektubu ile Alman görüşünü şu satırlarla yansıtmıştı.

"Türkiye Brest'te yapılan antlaşmanın Güney Kafkasya ile ilgili bölümünü müttefiklerini bir tarafa bırakarak bozmuştur. General von Lossow'un, Poti - Tiflis - Gümrü demiryolu kısmının korunmasını Alman birliklerine vermesi Türkiye'nin çıkarınadır. Brest Antlaşması'nın kapsadığı esaslara saygı gösterilmesini tekrar rica ederim. Bu yapılmazsa aşağıdaki kararların alınmasında serbestçe hareket etmek hakkımı koruyacağım. Türkiye ile Güney Kafkasya hükümetleri arasında müttefiklerin bilgisi olmaksızın imzalanmış olan antlaşmaları ben kabul etmeyeceğim. Şimdiye kadar sizin çıkarlarınızı ve isteklerinizi hararetle yerine getirmeye çalıştım. Fakat bundan sonra yalnız bu yolda hareket etmeyeceğimi değil, hatta Türkiye'nin antlaşmalara aykırı hareketlerinin sizinle işbirliği yapmaklığıma olanak bırakmayacağını size açıkça bildirmek zorundayım"[539].

Hindenburg, General von Sackt'a hitaplı bir notunda Türkiye'nin kararlaştırılan doğrultuda durmaya yanaşmadığı takdirde devletinin bu siyasetinde kendisine yardım edemeyecek durumda kalacağı hususunda Enver Paşa'nın dikkatinin çekil-

[538] Fischer, Fritz: A.g.e., s. 552.

[539] Hindenburg'un Enver Paşa'ya 8 Haziran 1918 tarihli mektubu; Kazım Orbay Dosyası, TTK Arşivi.

mesini istemekte idi[540]. Bu satırlarda beliren anlaşmazlık, büyük savaşın başlangıcından bu yana Türk-Alman ilişkilerinde en yalçın yükseklikti. Almanya Hindenburg ağzıyla Kafkasya'daki çıkarları için rest çekiyordu.

Enver Paşa'nın Almanların emirlerine körü körüne, saygı göstererek uyduğu konusunda yaygın bir kanı yerleşmişti. Bu kanıyı savaştan sonra da çürütecek deliller ortaya konmadı. Oysaki, Enver Paşa'nın Kafkasya probleminde davranışı Almanlara alet olduğunu doğrulayacak nitelikte değildir. Hindenburg'un sert mektubuna vermiş olduğu cevap da buna örnektir.

"Derhal İstanbul'a döneceğimi ve Genel Başkomutanlığın bana bildirdiği maddeleri, gerekli kararı almak üzere Padişah'a sunacağımı size bildiririm. Şahsi olarak, tarafımdan yapılmasını bildirdiğiniz hususları tam olarak yerine getirecek durumda olmadığımdan, Padişah'tan aynı zamanda beni Başkomutan Vekaleti'nden af eylemelerini de istirham eyleyeceğim. Kuzey ve Doğu Kafkasya Müslümanlarına vaat ve temin eylediğim yardımı geri almanın bence olanağı yoktur"[541].

Ludendorf'un araya girmesiyle Enver Paşa, Başkomutan Vekaleti görevinden çekilmekten vazgeçti. Kafkas problemi üzerinde de Alman isteklerinin kabul edilmesi ile bir uzlaşmaya varıldı. Buna göre[542]:

1. Osmanlı Hükümeti, Kars, Ardahan ve Batum bölgelerinde askerlerini bulundurmaya devam edecektir. Ahılkelek ve Aksa bölgelerinde genel güvenliği sağlamak için 400 Gürcü, 50 Alman ve 50 Türk erinden kurulu ve Alman Generali von Kress'in komutasında bir kuvvet bulunacaktır.

2. Bu bölgelerin dışında kalan Osmanlı birlikleri derhal Kafkasya'dan alınacak ve Arap Yarımadası ile İran'daki İngilizlere karşı kullanılacaktır.

[540] Aynı dosya.

[541] Aynı dosya, Enver Paşa'nın 32415 numaralı tarihsiz mektubu.

[542] Aynı dosya, Hindenburg'un Enver Paşa'ya 27 Haziran 1918 tarihli 3315 sayılı şifreli mektubu.

3. Kafkas Azerbaycanı'nda Osmanlı Hükümeti'nin yardımıyla ulusal Tatar birlikleri kurulacaktır. Baku'ya karşı askersel hareketlerden vazgeçilecektir. Tatar birliklerinin kurulmasına müsaade edilmiş olan Kafkasya Azerbaycanı'nda ve diğer iki Kafkas Devleti kuzeyindeki Kafkasya kavimlerine silah ve cephane dağıtılmayacaktır.

Enver Paşa'nın Almanlara Kırgınlığı

Enver Paşa yukarıdaki koşulları kabul etmekle Almanlara boyun eğmişti. Güney Kafkasya'da Brest Antlaşması ile Türkiye'ye bırakılan ve üç sancak dışında bu bölgenin ve genellikle Kafkasya'nın kaderi üzerine söz söylemek ve girişimde bulunmak yetkisi Almanya'ya geçmişti. Ne var ki, Enver, Almanya'ya da olsa ancak görünürde boyun eğecek bir adamdı. Yukarıdaki koşulları kabul etmiş gibi göründükten iki hafta sonra, Alman Genel Karargahı'nda Osmanlı temsilcisi Zeki Paşa'ya Hindenburg'un yukarıdaki telgrafları yazmak için kendisinde yetki görmesine şaştığını işaret ettikten sonra "Biz memleketimizin özgürlüğü için Almanların en müşkül zamanında savaşa girdik ve yalnız bunun için savaşa devam ediyoruz ve ancak bunun için savaşa devam edeceğiz", demektedir. Enver aynı yazısında Bolşeviklerin Azerbaycan'da yürüyüşü karşısında halkın isteği üzerine evvelce yapmış olduğu vaade uygun olarak Gence'ye kuvvet gönderdiğini, bu kuvveti geri çekmenin kendisi için olanak dışı olduğunu da yazmaktadır[543].

Enver Paşa, Azerbaycan'da Almanların da kurulmasını öngördükleri yerli Türklerden bir İslam ordusunun çekirdeğini teşkil etmek üzere V. Kafkas Tümeni'ni orada Nuri Paşa'nın komutasında bulundurmaya devam etti. Haziran'ın son haftasında Baku'da Ermenilerle kızılların meydana getirdikleri olaylar üzerine Türk birliklerinin Baku'ya yürümesini emretti.

Enver Paşa, Alman Genel Karargahı ile saptanmış olan esaslara aykırı düşen bu hareketin Nuri Paşa'nın kendi girişimi ile yapıldığını öne sürmüş ve durdurulması için Esat Paşa aracılığıyla emir vermiştir. Ancak bu emirle ilgili 14 Temmuz tarihli şu ifadesi dikkat çekicidir:

[543] Aynı dosya, Enver Paşa'nın Zeki Paşa'ya mektubu.

"Nuri Paşa'ya Baku'ya karşı harekatı durdurması için yeni bir emir yazdım. Bu emri Nuri'ye mümkün mertebe geç ve Baku'nun zaptı olanağı varsa, Baku'nun düşmesinden sonra gönderiniz"[544].

Bundan da anlaşıldığına göre Enver Paşa'nın, birçok ordu mensuplarının çelişki gibi görünen kimi emirleri gerçekten ciddi ve maksatlı nedenlere dayanmaktadır. 17 Ağustos'ta Ermenilerin daveti üzerine bir İngiliz birliğinin Batum'a gelmesi, 30 Ağustos'ta Almanların Sovyetlerle Batum üzerinde bir anlaşmaya varmalarının Türklerce öğrenilmesi, Enver Paşa'yı çok sinirlendirmişti.

Baku'nun Türkler Tarafından Alınması

Almanlar bu sırada Baku'nun yalnız Alman birlikleri tarafından ele geçirilmesi için hazırlıklara başlamışlar ve Enver'in de bu konuda onayını sağlamak istemişlerdir. Enver Paşa, Almanları bir yandan oyalamaya koyulmuş, öte yandan da Baku'nun bir geri hükmü ile ele geçirilmesinin yollarını aramaya başlamıştı. Baku'ya ikinci saldırı ancak 14 Eylül'de yapılabilirdi. Bir gün sonra da kent Türklerin eline geçti. Ne var ki, Eylül'ün ikinci yarısında Bulgar cephesinin yarılması, Almanya'nın savaşa başarıyla devam konusunda ümitsizliği, Kafkas cephesinde İngiliz ilerleyişi, Osmanlı çekilişi, Kafkas cephesinde savaşın son yılında kazanılmış olan başarıları gölgelendirdi. Türklerin dikkati Irak ve Suriye'de İngiliz ilerleyişi üzerine çevrildi.

5. 4. Filistin ve Suriye Cephesi

Komuta Heyetinde Değişiklik

Büyük Savaş'ın son yılı Filistin ve Suriye cephesinde Osmanlılar için bir çöküntü yılı oldu. Yüksek komuta heyetinde devam etmekte olan güvensizlik bu yıl daha da yoğunlaştı. Cemal Paşa, Batı Arabistan Genel Komutanlığı'ndan çekildi. Ona bağlı bulunan 4. Ordu Komutanlığı ile diğer birlikler 6 Temmuz 1917 yılından beri Osmanlı hizmetinde bulunan Falkenhayn emrine verildi (25 Ocak 1918). Alman orduları eski Genelkurmay başkanlarından olan bu zat askersel yeteneklere sahip olmakla beraber, bu görevde

[544] Aynı dosya, Enver Paşa'nın Esat Paşa'ya 23 Ağustos tarihli mektubu.

yararlı olamazdı. Türk karakterini tanımıyordu. Türk komutanlarıyla ilişkileri tutarsızdı. Araplar ve Arabistanı da tanımaktan çok uzaktı. İşin daha garip yanı, Türk hizmetinde birkaç yıldan beri bulunarak tecrübe kazanmış Almanları bile beğenmiyordu. Onları, Almanlıklarını unutmuş olmakla suçluyordu. Bu kafada oluşu ordunun moralini bozmaktaydı. Görevinden alınarak yerine Türkiye'deki Alman askeri heyeti başkanı ve 1. Ordu Komutanı Liman von Sanders atandı (25 Şubat). Liman Paşa'nın doğrudan doğruya komuta edeceği kuvvetler 7,8 ve 4. ordulardı. 7. Ordu Komutanlığı'na Fevzi (Çakmak) Paşa getirilmişti. 8. Ordu Komutanlığı'na da Cevat (Çobanlı) Paşa getirilmişti. Liman Paşa bu iki komutanla da Çanakkale savaşlarından beri yakından tanışmaktaydı.

İngilizlerin Ürdün'e Saldırıları

Önceki yıl sonlarında İngiliz kuvvetleri Birüsseba ve Kudüs'ü ele geçirdikten sonra hareketlerini durdurmuşlardı. Türklerin Kudüs'ü geri almak amacıyla yaptıkları karşıt saldırı da püskürtülmüştü. 1918 yılının Ocak ayı başında Türk kuvvetleri, Kudüs'ten birkaç kilometre uzakta bulunuyorlardı. İngilizler, genel bir saldırı için henüz hazırlıklarını tamamlamışlardı. Bu hazırlıklar tamamlanıncaya kadar, bulundukları yerde güvenle tutunmak amacıyla bölgesel saldırıya geçtiler. Şubatın 19'unda Şeria suyunun doğusuna geçmek ve Amman'ı almak için giriştikleri savaş hareketleri Nisan ortalarına kadar sürdü. Bu arada Eriha'yı almayı başardılarsada hedeflerine ulaşamadılar. Nisan'ın son gününde başlayan ve Mayıs'ın ilk haftasında da süren ikinci İngiliz büyük saldırısının amacı yine Amman'ı ele geçirmekti. Bu kez İngiliz kuvvetleri Şeria suyunun doğusuna geçmeye hatta Amman'ın ele geçirilmesi için önemli askersel değeri olan El-Sait'i almaya muvaffak oldularsada, karşı Türk saldırılarıyla bu yerden çıkarıldıkları gibi Şeria suyunun da tekrar ötesine atıldılar. İngilizler bu yenilgilerini Arap kabilelerinden beklemiş oldukları yardımı göremediklerine bağlamaya kalkıştılar. Bundan sonra Mayıs sonlarına kadar bu cephede ufak çapta bölgesel çatışmalar dışında hareketler olmadı.

Yenilgiyi Hazırlayan Etkenler

Yaz aylarında İngilizler kesin sonuç verecek bir saldırı için hazırlandılar. Osmanlılarsa böyle bir saldırıya karşı savunma için ciddi bir hazırlık yapmadılar. Hatta mevcut savaş gücünün zayıflamasını bile önleyemediler. Zayıflamayla sonuçlanan nedenler şöyle görülmektedir:

Mayıs ayından beri Filistin cephesindeki Alman birliklerinin yerlerinden alınarak Kafkasya'ya gönderilmesi sorunu ortaya çıkmıştı. Gerçi alınacak kuvvetler iki tabur ile bir topçu birliğinden ibaretti. Fakat günün koşullarına göre bunun da olumsuz, maddi ve özellikle moral etkiler yapması önlenemezdi. Destek kuvvet gönderilmediği için bu cepheden bir askerin alınması bile zararlı idi. Üstelik ordu grubunun geri ikmali için gereği gibi faydalanılmayan tren seferleri de çekilecek, Alman kuvvetleri bırakılacaktı. Dolayısıyla tren seferlerinde de aksamalar artacaktı. Bütün hatalarına rağmen birinci ve ikinci Kanal hareketlerinde bulunmuş ve çöl savaşlarında deney kazanmış olan von Kress ile kimi Alman subaylarının da Kafkasya'ya gönderilmesi başkaca bir nesnel kayıptı. Alman er ve subaylarının da geri çekilmesi hissedilir bir moral düşüklüğü yaratıyordu. Omuz omuza Almanlarla savaşmaya alışmış Türk askerleri, Almanya'nın savaştan çekilmek gibi bir harekete giriştiği kanısına saplanmaktaydılar. İngilizler, Araplar aracılığı ile bu kanıyı bir propaganda aracı olarak kullanmaktan geri kalmadılar. Bu konuda Türklere bağlı kalmış Arapları bile etkilediler.

Ordular grubunun moralini bozan bir etkende Enver Paşa'nın Kafkasya'da görev almaya istekli olan Türk subaylarına rütbe terfii ve çift maaş verilmesini vaat etmesiydi. Kafkasya'da savaş sona ermişti. Yeni fetihlere hazırlanılmaktaydı. Birçok tecrübeli subay, yerlerini tecrübesizlere bırakarak, Kafkasya yolunu tuttular.

Türk askerlerinin nesnel olduğu kadar moral yönünden de yıpratan öteki iki etken de asker kaçakları ve açlık, daha doğrusu her çeşit yoksulluktu. Savaşın dördüncü yılının yaz aylarında Osmanlı ordusunda savaş sevk ve heyecanı eski sıcaklığını kaybetmiş bulunuyordu. Asker kaçaklarının sayısı hemen hemen silah

altındaki asker sayısı kadar tahmin edilmekteydi[545]. Bunların bir bölümü silah altına çağrıldığı halde gelmeyenler, diğer bölümüde ordudaki saflarını bırakıp gidenlerdi. Yoksulluk askerden kaçmanın başlıca nedeniydi. Askerler aç ve çıplaktı. Ön safhalarda olan askere şöyle böyle yiyecek verilmekte, arka saflarda olanlar bu yiyeceğin daha azını almaktaydılar. İnsanlardan beklenen vatanseverlik hamiyeti, hayvanlardan da beklendiği için onlarda ancak gerekli yemin yarısı ile yaşamlarını sürdürmek ve görevlerini yerine getirmek durumundaydılar. Kıyafet problemi daha da kötüydü. Askerler şöyle dursun, subayların, hatta komutanların bile ayakkabıları yoktu, çarık kullanıyorlardı. Elbiseleride yırtık pırtıktı[546]. Yiyecek-giyecek koşulları bu olunca, sağlık önlemlerinin de ne halde olabileceği kolayca kestirilebilir. Sıtma, dizanteri, tifüs düşmanın verdirebileceği kayıplardan çok kayıplara sebep olmaktaydı. Çöl sıcağı ve susuzluk Türk askerinin çilesinin son halkasıydı. Hastalığın ulaşmış olduğu düzeye bir örnek vermiş olmak için Ağustos ayında 7. Ordu Komutanı Fevzi (Çakmak) Paşa'nın hastalığından dolayı komutayı Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'ya bıraktığını söylemekle yetineceğiz. Bu kadar ihmal edilen bir ordunun saldırı ve hatta savunma savaşında başarılı olması beklenemezdi. Liman Paşa bu konuda Enver Paşa'nın dikkatini çekmiş, destek istemiş, bunun yerine ondan Filistin Cephesi'nin savunulması için ancak nasihat almıştı[547].

Büyük İngiliz Saldırısı Başlangıcında Tarafların Durumu

Eylül başında General Allenby komutasındaki İngiliz kuvvetlerinin durumu şöyleydi[548]: 2 Atlı tümen, 2 bindirilmiş tümen, 7 yaya tümeni, 1 Hintli taburu. Bunların savaş hattındaki toplamı, 12.000 kılıç, 57.000 tüfek ve 540 top tutarındaydı. Bu kuvvetlere İngilizlerle beraber savaşan 19 kadar Arap birliğini de eklemek gerekir.

Türk kuvvetlerine gelince, 6., 7. ve 8. Ordular birliklerinin kapsamından ibaretti. Bunların İngiliz kuvvetleri karşısındaki

[545] Sanders, Liman von: A.g.e., s. 282.
[546] İbid., s. 282.
[547] İbid, s. 312.
[548] A Brief Record on the Advance of the Egyptian Expeditionary Force, s. 25.

durumu şöyleydi: 6. Ordu Ürdün Vadisi'nde, 7. Ordu Kudüs-Nablus yolunun iki tarafında 40 kilometrelik bir cephe hattı tutmaktaydılar. 8. Ordu ise Furkah'tan denize uzanan bir hattı tutuyordu. 1 tümeni yedekte, 9 tümeni savaş hattında olmak üzere 10 tümen ile bir atlı tugaydan ibaretti. Bütün bunlara Maan ile Hicaz'ın kuzeyindeki garnizonların da kuvvetleri eklediğinde, toplam güç 4000 kılıç, 32.000 yaya ve 400 top tutarındaydı. İki tarafın rakamlarla işaret edilen bu kuvvetleri karşılaştırılınca, İngilizlerin her yönden ezici bir savaş üstünlüğüne sahip olduğu görülür. İngilizlerin gerektiği takdirde savaş hattına sevk edilebilecekleri ve çoğunluğu Mısır'da bulunan kuvvetlerinin 400.000 civarında bulunduğu da unutulmamalıdır.

Büyük İngiliz Saldırısı

19 Eylül sabahı ağır bir topçu ateşi arkasından bütün cephe boyunca saldırı başladı. Saldırının yoğun noktası Yafa'dan Hayfa doğrultusunda uzanan kıyı bölgesindeydi. Bu suretle İngiliz savaş gemilerinin top ateşiyle savaşa katılmaları olanağı sağlanmıştı. İngiliz hava kuvvetlerinin de katıldığı saldırıda Türklerin çetin savunmalarına rağmen daha ilk saatlerde haberleşme araçları harap edildiğinden birliklerin aralarında ve bunların ordular grubu genel karargahı ile bağlantıları kesildi ve düşmana karşı hareketlerinde birlik sağlanamadı. 8. Ordu tümüyle mevzilerinden atıldı. 8. Ordu sarsılmakla beraber, direndiysede 20 Eylül'de düşmanın şiddetini artıran saldırıları karşısında birçok esir verek, savaş araç ve gereçlerini bırakarak çekilmeye devam etti. 7. Ordu bu durum karşısında arkasını çeviren İngiliz atlı kuvvetlerinin yarattığı tehlikeden kurtulmak için tüm olarak geri çekilme harekatına girişti. Aynı gün bir İngiliz süvari birliği Liman Paşa'nın karargahını kurmuş olduğu Nasire kentine girip Paşa'yı esir almak teşebbüsüne girişti̇yse de, sokak savaşlarından sonra güçbela geri çekildi.

21 Eylül'de 7. ve 8. orduların direnişi İngiliz Komutanlığı'nca artık hesaba katılmıyordu. Dera'ya gelmiş olan Liman Paşa'da bir direnişte bulunmayı olanak dışı gördüğünden, Yermuk doğrultusunda genel çekilme emri verdi.

23 Eylül'de Akka ve Hayfa İngilizlerin eline düştü. Şeria'nın doğusunda bulunan 4. Ordu'nun 22 Eylül'de aldığı emir üzerine geri çekilmesi, Amman'ın düşmesine yol açtı (25 Eylül). Bundan sonra felaketler daha hızla birbirini izlemeye başladı. 11. Kolordu, komutanıyla ve 5000 kadar mevcuduyla İngilizlere teslim oldu (26 Eylül). Dört gün sonra 4. Ordu savaşa devam edemeyecek kadar ağır yenilgiye uğradı. 30 Eylül'de Rayak'da Türk direnişini kıran İngiliz öncüleri bir gün sonra Şam'a girdiler. Artık Filistin ve Suriye'nin büyük bir bölümü kaybolmuştu. 8. ve 4. Ordularda yıpranmıştı. Hatta Mustafa Kemal'in komutasında varlığını korumaya devam eden 7. Ordu bile derlenip toplanmaya ihtiyaç gösteren bir durumdaydı.

Mustafa Kemal'se, Çanakkale'de olduğu gibi bu cephede de yüksek askersel yetenekleriyle güç koşullara karşın ordusunu elinde tutarak, İngilizlere karşı hemen hemen tek güvenilir kuvvet kalması üzerine 20 Eylül'de Enver Paşa'dan şu yazıyı almıştır.

"Padişah Hazretleri kendilerine ve vazifeye karşı zat-ı alileri tarafından gösterilen bağlılık ve fedakarlığa mebni zat-ı alilerini fahri yaverleri arasına almayı ferman buyurmuşlardır. Bildirir ve tebrik ederim"[549].

Enver Paşa bir hafta sonra da Yıldırım Orduları Kurmaybaşkanı Kazım Paşa'ya bir tel çekerek son yenilgilerinden ötürü Liman Paşa'nın durumdan ümitsiz olup olmadığını, kendisini şaşırıp şaşırmadığını, birlikler üzerinde egemenliğini koruyup koruyamadığını sormuştu[550]. Enver Paşa bu soruları Alman Genel Kurmay Başkanlığı'nın Liman Paşa'yı değiştirmek niyetinde olmalarına ilişkin olarak sormaktaydı. Kazım Paşa'nın sorulara verdiği karşılık, ilgi çekici olduğundan, özet olarak buraya alınmıştır.

"Son çekilmeler (ricatlar) Liman Paşa'yı sarsmamıştır. Fakat çok üzgündür. Durumdan ümitsiz olmamak için elinden gelebilir her cehdi ve kuvveti sarfediyor ve etmektedir. Egemenliğini, özellikle komutanları arasındaki saygılı mevkiini kaybetmemiş-

[549] TTK Arşivi: Aynı Dosya, Enver Paşa'nın 2-9-1334 (1918) tarihli yazısı.
[550] Aynı dosya: Enver Paşa'nın 20-9-1334 (1918) tarihli yazısı.

tir. Sağlık durumu iyidir. Liman Paşa'nın değiştirilmesini lütfen kabul etmeyiniz. Vaktiyle devamlı bir ricat (geri çekilme) halinde bulunan bir ordunun emir ve komutasını verdiğiniz bu zat, kuvvetinin her halde on kat üstünde bulunan düşmanı altı buçuk ay önünde tutmuş ve sözü geçen ordu ile düşmanın büyük küçük yirmi kadar saldırısını püskürtmüştür. Memleketimizde yüksek şahsınıza bağlı, Türkle çalışmaya alışmış ve memleketimizden Türk çıkarına zararlı olan Alman menfaatini çekmiş büyük rütbeli Alman subayı olarak bir tek Liman Paşa'yı tanıyabildim''. Liman Paşa ile Mustafa Kemal (Atatürk) arasında kimi hallerde anlaşmazlık olmakla beraber, Liman Paşa önünde sonunda Mustafa Kemal'in görüşlerine katılmış ve ona daima büyük bir güven beslemiştir.

İngiliz kuvvetlerinin Şam'ı almasıyla Filistin ve hatta Suriye sorunları, Türkler için kesin olarak çözülmüş bulunuyordu. Şimdi Anadolu'nun güney sınırlarını çizmek ve orada tutunmaktan başka yapacak şey kalmamıştı. Mustafa Kemal bu gerçeği daha Şam'ın düşmesinden önce anlamış ve Liman Paşa'ya bütün kuvvetlerin Haleb'in kuzeyine çekilmesini önermişti. Liman Paşa bu öneriye uymakta duraklamışsada Mustafa Kemal ile Humus'ta yaptığı görüşmede O'nun hakh olduğunu kabul etmişti. General Allenby Şam'dan sonra kuvvetlerini bir yandan Hayfa'dan, öte yandan da Şam'dan kuzeye doğru harekete geçirmişti. Bu suretle de Beyrut (8 Ekim) İngilizerin eline geçti. İngilizler Haleb'in kuzeyine doğru ilerleyince Mustafa Kemal'in kurmuş olduğu ulusal savunma hattında Türk kuvvetlerine çattılar ve durduruldular. 31 Ekim'de Mondoros Mütarekesi imzalanmış bulunuyordu. Aynı gün Adana'da Liman Paşa, Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'nı Mustafa Kemal Paşa'ya teslim ediyordu. Türkiye için yüzyıllar boyunca sürmüş olan İmparatorluk savaşları sahifesi artık kapanmıştı. Yeni ve milli Türkiye'nin kurulması savaşı ise henüz başlamaktaydı.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SAVAŞ SIRASINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN PAYLAŞILMASI

Beş Gizli Paylaşma Antlaşması

Osmanlı İmparatorluğu, varlığını korumak için savaşa girmişti. Önceden de görüldüğü gibi çeşitli cephelerde çarpışarak kendisinden umulmayan bir savaş gücü harcamıştı. Ne var ki, ne bu güç, ne de onunla birlikte savaşan Almanya, Avusturya ve Bulgaristan'ın toplam gücü savaşı kazanmak için yeterli gelmemişti. Dört savaş yılının sonunda yenik duruma düşmüşlerdi. Uzlaşma Devletleri, savaşın ücretini Osmanlı İmparatorluğu'na ödetmek için daha silahların patlamaya başladığı günü izleyen aylarda hesaplarını yapmaya başlamışlardı. İmparatorluk topraklarının her büyük devlete bir pay çıkaracak kadar geniş olması, hesap işlerini kolaylaştırmaktaydı. Bütün sorun, bunları kâğıt üzerine döküp imzalamak ve savaşı kesin bir zaferle bitirmeye kalmıştı. Komutanlar bu zaferi sağlamak için uğraşırken, diplomatlar da askersel hareketlerin gelişmesine paralel olarak şu beş gizli antlaşmayı imzalamışlardı: 1- İstanbul Antlaşması (Mart 1915), 2- Londra Antlaşması (Nisan 1915), 3- Sykes-Picot Antlaşması (1916) 4- Anadolu ve Arap Memleketlerinin Paylaşılması (1916 ilkbaharı) 5- St. Jean de Maurienne Antlaşması (1917). Bu antlaşmalardan herbiri şu suretle özetlenebilir:

1. *İstanbul Antlaşması:* Bu antlaşma Rusya, Fransa ve İngiltere arasında savaşın başlamasını izleyen yılda, 4 Mart'ta kotarılmıştır. Sözü geçen devletlerin İstanbul, Boğazlar ve İran üzerindeki çıkarlarının saptanmasını sağlamıştır. Antlaşma girişiminin Rusya'dan gelmesinin iki nedeni vardır. Uzak nedeni, Rusların Büyük Petro'dan beri İstanbul ile Boğazları ele geçirmek için kapılmış oldukları hayallerdir. Yakın nedeniyse İngiltere ile Fransa filolarının İstanbul'a varmak için Şubat ayında girişmiş olup, sürdürmekte oldukları Çanakkale Boğazı'nı bombardıman etme harekâtıdır. Çarlık Hükümeti, sözü geçen filo-

ların İstanbul'a ulaşmaları durumunda Rus çıkarlarını tehlikeye düşürecek bir oluşbitti ile karşılaşmamak için 4 Mart'ta Fransız ve İngiliz elçilerine bir nota vererek sürmekte olan savaşın bir sonucu olarak aşağıdaki toprakların Rusya'ya katılmasını istediğini bildirmiştir.

"İstanbul şehri, Karadeniz Boğazı'nın batı kıyıları ve Marmara Denizi, Çanakkale Boğazı, Midye-Enez hattına kadar Güney Trakya, Karadeniz Boğazı ile Sakarya Nehri ve İzmit Körfezi'nde sonradan saptanacak bir nokta arasında kalan Anadolu kıyıları, Marmara Denizi'ndeki adalar ile İmroz ve Bozca Adaları".

Bu isteklerin tanınması halinde Rusya da İngiltere ile Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda ve başka taraflarda isteklerini tanıyacaktır. Söz konusu istekler de şöyle idi:

1. İstanbul serbest liman olacak, ticaret gemileri için Boğazlar'dan serbest geçit hakkı tanınacaktır.

2. İngiltere ile Fransa'nın Anadolu ile Arap memleketlerindeki hakları, İngiltere, Fransa ve Rusya arasında özel bir antlaşma ile saptanacaktır.

3. Müslümanların kutsal yerleri korunacak ve Arabistan bağımsız bir Müslüman yönetimi altında bulunacaktır. İngiltere, İran'da 1908 Antlaşması ile tesbit edilmiş olan tarafsız bölgenin de aynı memlekette kendi nüfuz bölgesine içerlenmesini istemekteydi. Moskova Antlaşması'nın kapsamı olan bu hususlar, genel olarak taraflarca kabul edilmekle Osmanlı topraklarının paylaşılmasında da ilk adım atılmış oluyordu.

2. *Londra Antlaşması;* Yukarıda sözü edilen gizli antlaşma paylaşmasının kotarılmasından aşağı yukarı bir buçuk ay sonra bir yenisinin yapılması gerekmişti. Buna İtalya'nın Üçlü Uzlaşma Devletleri safında savaşta yer alması neden olmuştu. Hatırlanmalıdır ki, Dünya Savaşı başladığında İtalya, Üçlü Antlaşma Devletleri'nden biriydi. Ne var ki, kendisini Almanya ile Avusturya'ya bağlayan antlaşma savaşa girmesini gerektirmediği için tarafsız kalabilmişti. Bu akıllıca bir hareketti. Çünkü İtalya askersel bakımdan ciddi sayılabilecek bir savaş gücünden yoksundu. Al-

manlar savaşın kısa süreceğini ve Fransız cephesinde kesin bir zafer ile sona ereceğini sandıkları için, İngilizlerle Fransızlarsa ondan henüz ne biçimde faydalanacaklarını kestiremediklerinden, İtalya'yı kendi haline bırakmışlardı. Savaşın kısa süreceği ümidinin sönüp gitmesi, Uzlaşma Devletleri'nin Çanakkale üzerine saldırılarıyla savaşı Akdeniz'e bulaştırmaları, İtalya'nın savaşçı taraflar için değerinin artmasında etkili oldu. Roma Hükümeti, ittifakını pahalıya satmaya kararlıydı. Üçlü Antlaşma Devleti olarak savaşa girmek için Avusturya'dan Tranten'i içine alan bütün Güney Tirol bölgesiyle Adriyatik'te Kurzola Adası'nın kendisine derhal verilmesini, İzonzo Irmağı boyunca bazı sınır düzeltmeleri istedi. Bu istek, haysiyet kırıcı görüldüğünden Avusturya ve Almanya tarafından onaylanmadı. İtalya bunun üzerine ücretini savaştan sonra almak üzere İngiltere ile Fransa'dan yana dönerek, onlarla Londra Antlaşması'nı imzaladı. Antlaşmanın Türkiye'yi ilgilendiren başlıca maddeleri şunlardır: "İtalya işgal etmekte olduğu Oniki Ada'yı tüm egemenliği altına alacaktır (Madde 8). Fransa, Büyük Britanya ve Rusya, İtalya'nın Akdeniz'de kuvvet dengesinin devamında ilgili bulunduğunu kabul ederler. Asya'daki Türk topraklarının tüm veya bölgesel paylaşılması durumunda da onun bir İngiliz-İtalyan antlaşmasına konu teşkil etmiş olmasıyla, çıkarlar ve haklar sağlamış bulunduğu Antalya vilayeti ile komşusu Akdeniz bölgesinden gerçek bir hisse alacaktır. Bu hisse ileride saptanırken, Fransa'nın ve İngiltere'nin bu günkü çıkarları göz önünde bulundurulacaktır.

İtalya'nın çıkarları Türk İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması veya adı geçen devletlerin nüfuz bölgelerinde değişiklik yapılması durumunda göz önünde bulundurulacaktır. Savaş sırasında Fransa, Büyük Britanya ve Rusya'nın Asya Türkiye'sinde toprak işgal etmeleri durumunda Antalya vilayetine bitişik Akdeniz Bölgesi yukarıda işaret edilmiş olan sınırlar içinde İtalya'ya ait olacak ve o burasını işgal etmek hakkına sahip bulunacaktır (Madde 9).

Londra Antlaşması gereğince bugün Libya'da Padişah'a ait bulunan hak ve imtiyazların tümü İtalya'ya devredilmiştir (Madde

10). İtalya bir savaş tazminatı saptanması halinde savaşta harcadığı güç ve fedakârlıkla düzeysel olarak hisse alacaktır (Madde 11).

İtalya Arabistan ile Arabistan'daki Müslümanlara kutsal tanınan yerlerin bağımsız bir Müslüman devleti hakimiyetinde bırakılacakları hususunda Fransa, İngiltere ve Rusya tarafından yapılmış olan deklarasyona katıldığını duyurur (Madde 12).

3. *Sykes-Picot Antlaşması:* Sykes-Picot Antlaşması, özellikle Türkiye'nin Asya bölümünde Fransız ve İngiliz paylarını belirtmekteydi. Antlaşmanın gerekçesi dikkat çekicidir. Güya İngiltere ve Fransa hükümetleri kendi imkanlarıyla sağladıkları bilgilerden Arabistan Yarımadası'nın ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer eyaletlerinin Türk hakimiyetinde kalmaya şiddetle karşıt olduklarına kanaat getirmişlerdir. Dolayısıyla, Osmanlı hakimiyetine karşıt ve Uzlaşma Devletleri'ne eğilimli bir Arap devleti veya federasyonu kurmanın mümkün olduğunu kavrayarak görüşmelere girişmişler ve aşağıda saptanan hususlarda fikir birliğine varmışlardır:

1. İngiltere ve Fransa'nın tanıyacağı ve koruyacağı bir Arap devleti veya federasyonu kurulacaktır. 2. Filistin milletlerarası bir yönetim altına girecektir. 3. Irak'ta İngiliz yönetimi etkisi hakim olacaktır. İngiltere antlaşmanın bu üç maddesi ile çıkarlarını sağlamaktaydı. Süveyş Kanalı'nı korumak ve Hindistan yolunu güvence altına alma olanağını da böylece elde ediyordu. Ayrıca Irak'ı denetlemekle, Manchester fabrikaları için pamuk, İngiliz filoları için de petrol sağlanacaktı. Bütün bunlardan başka, İstanbul Ruslara ait olacağından, Halifelik merkezi ortadan kalkacaktı. Kurulacak olan Arap devleti, İngiliz himayesinde yaşayacağından, bir Arap halife atamak işten bile olmayacaktı. Sözün kısası, dolaplı yollardan, Mekke ve Medine ile Kudüs'e hakim duruma gelen İngiltere, Müslümanlık ile Hıristiyanlığın bir dereceye kadar moral patroluğunu sağlamış oluyordu. Söz konusu antlaşma, Fransa'ya Anadolu'nun önemli bir kısmı ile Suriye'yi veriyordu. Sivas, Harput, Diyarbekir, Adana (Kilikya), Akka'nın kuzeyindeki Suriye kıyıları (Lübnan dahil) ona ait olacaktı. Bu suretle de Anadolu'nun maden ve pamuk bölgesi ve Suriye'nin tahıl kaynaklarını sömürebilecekti.

4. *Anadolu'nun Kısmi Paylaşılması:* Yukarıda sözü edilen İstanbul Antlaşması, açık bir biçimde İstanbul ve Boğazların Rusya'ya bırakılacağını saptamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun geri kalan topraklarının paylaşılmasınıysa sonraya bırakmıştı. Londra Antlaşması ile savaşa giren İtalya'ya Güney Anadolu'dan bir pay ayrılıp belirtilmesi, Fransa ile İngiltere'yi yeni ve gizli bir paylaşma antlaşmasına doğru yöneltti. Bunda Rusların 1916'da Doğu Anadolu'daki saldırıları ile bazı Türk şehirlerini ele geçirmesi de etki yapmıştı. Paylaşma fikri daha 1915'te Fransızlar tarafından ortaya atılmış, ilkin İngiltere, sonra da Rusya tarafından onaylanmış, bu konuda çeşitli görüşmelerden sonra üç devlet arasında Mart 1916'da bu paylaşma esasları saptanmıştır. Bununla Rusya, Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilayetlerini elde etmiştir. Antlaşmada ayrıca Fransa ile İngiltere'nin Sykes-Picot tarafından saptanan payları ve esasları da işaret edilmiştir.

5. *St. Jean de Maurienne Antlaşması:* Önceki paylaşma antlaşması Fransa'nın ve İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan alacakları paylara açıklık getirmekle yetinmişti. İtalyan payından ise söz bile edilmemişti. 1917 yılı başlarından bu yana meydana gelen yeni olaylar, İtalya'yı payı ile yakından ilgilenmeye yöneltmişti. Şöyle ki, Bolşevik İhtilali başlamış ve Rusya'nın Uzlaşma Devletleri safında devam edeceği süpheli bir duruma girmişti. Buna karşılık Amerika, Almanya'ya savaş açmıştı. Bu arada Çarlık Rusyası'nın İngiltere ile imzalamış olduğu ve İtalya'dan gizli tutulmuş olan Osmanlı toprakları ile ilgili gzli antlaşmalar da açığa vurulmuştu. Bu nedenle Roma Hükümeti'nin davranışlarında Londra ve Paris hükümetlerine karşı bir gücenme görülmeye başlamıştı. Uzlaşma Devletleri, İtalya'nın savaşa ağırlığını koymasını kolaylaştırmak için Anadolu'daki payının sınırlarını belirtmek üzere görüşmelere girişmek zorunda kalmışlardır. Sonuçta da İtalya, Fransa ve İngiltere arasında Fransız-İtalyan sınırlarındaki St. Jean de Maurienne İstasyonu'nda bir vagonda son paylaşma antlaması yapılmıştı. Antlaşmada İtalya kendi bilgisi dışında Uzlaşma Devletleri arasında imzalanmış olan önceki paylaşma hükümlerini tanımayı kabul etmişti. Buna karşılık kendisine evvelce tanınmış olan Antalya vilayetine ek olarak İzmir vilayetini de el-

de ediyordu. Ayrıca Mersin Limanı'nda da kendi ticaret gemilerinin giriş çıkışları için serbest liman olarak da faydalanacaktı. Savaş sonunda Türk toprakları için saptanmış olan hükümlerin yerine getirilmesini gerektiren etkenler meydana çıkması durumunda da Akdeniz'deki dengenin devamı sağlanacaktı. Ne var ki, bu antlaşmanın geçerli olması için Rusya tarafından da kabul edilmesi, koşullar arasında yer almakta ve İtalyan çıkarlarını açıkta bırakmaktaydı.

Gizli Paylaşma Antlaşmalarının Özeti

Yukarıdaki paylaşma antlaşmalarıyla Avrupa büyük devletlerinin "Şark Meselesi" adını vermiş oldukları sorun, görünürde köklü biçimde çözülmüş oluyordu. İngiltere Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu dışındaki topraklarının büyük bir kısmına sahip olacaktı. Rusya İstanbul'a yerleşecek, Boğazları denetleyecek, Doğu Anadolu'ya ve Karadeniz kıyılarının büyük bir bölümüne sahip olacaktı. Fransa, Suriye, Güney Doğu ile Orta Anadolu'yu sömürecekti. İtalya, elinde bulundurduğu Oniki Ada'dan başka Antalya ve İzmir'e yerleşecekti. Bu suretle de Türkiye haritadan silinmiş olacaktı. Türklerin gizli paylaşma antlaşmalarını nasıl hallaç pamuğuna çevirdiği, I. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda görülecekti.

ALTINCI BÖLÜM

SAVAŞ SIRASINDA BARIŞ GÖRÜŞMELERİ VE MÜTAREKENİN İMZALANMASI

Savaş ve Barış

Birinci Dünya Savaşı başladığında savaşçı tarafların savaş amaçları ayrıntılı olarak bilinmekteydi. Geleneksel kurala göre iki ulus veya iki uluslar grubu arasındaki anlaşmazlık kuvvete başvurarak çözülmekteydi. Gerçi zamanla bir "Devletler Hukuku" meydana gelmişti ama bunun garantisi yoktu. Devletler arası kesin anlaşmazlıklarda arabulucu görevini yerine getirecek bir adalet örgütü ile vereceği kararları uygulayacak bir yürütme organı bulunmadığından, hak daima kuvvetlinin yanında belirmekteydi. Dünya Savaşı'nda da kazanan tarafın barış koşullarını kaybeden tarafa onaylatması normal görülmekteydi.

Osmanlı Devleti'nin Savaş Amaçları

Önceden de gösterildiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Savaşı'nın çıkmasında hiçbir etkisi olmamıştı. İmparatorluk, Avrupa'da savaşın başlamasından üç ay sonra Uzlaşma Devletleri'nin kendisine savaş açmaları üzerine savaşa sürüklenmişti. Savaş arifesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını genişletme hususunda ne bir tasarısı ne de bu konuda herhangi bir devletler topluluğunda yeri yoktu. Oysaki Üçlü Uzlaşma Devletleri'nden her birinin Osmanlı toprakları üzerinde emperyalist emelleri olduğu gibi Almanya ile Avusturya'nın bile "barışçı sızma" yöntemi ile sömürü amaçları vardı. Osmanlı Hükümeti bu nedenle "ehveni şer" doğrultusunda Antlaşma Devletleri safında, varlığını korumak üzere savaşa girmişti. Savaş amaçları arasında kendi haklarını korumak dışında, başkalarının haklarına saldırma gibi bir dava yoktu. Savaşta yansız kalması durumunda Uzlaşma Devletleri emperyalist emellerinden vaz mı geçeceklerdi? Rusya'yı İstanbul ile Boğazlara yerleştirmekten, İngiltere'yi Arap memleketlerine, Fransa'yı Suriye'ye yerleşmekten kim alıkoyacaktı? Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruyacaklarını duyurmuş olsa-

lar bile bunun ne değeri olacaktı? Berlin Antlaşması'nda (1878), Avusturya Bosna-Hersek'e, İngiltere Kıbrıs'a birer bahane ile yerleşmemişler miydi? Balkan Harbi arifesinde Avrupa büyük devletleri savaşın sonucu ne olursa olsun statükonun korunacağını duydukları halde Balkanlılar galip gelince statükoyu koruyabilmişler miydi? Bu sorunların lüzumsuz karşılıkları ışığında Osmanlıların savaşa girmedikleri takdirde memleketlerinin paylaşılmayacağı anlamı çıkmamaktaydı.

Osmanlı Devleti, uzun sürecek bir dünya savaşı için hiç de hazır değildi. Memleketin başlıca üretim gücü olan tarım, savaş dolayısıyla felce uğramıştı. Binlerce çiftçi silah altına alınmıştı. Geri kalanlar da hayvanları ve arabaları ordu ihtiyacı için alındığından araçsız kalmışlardı. Dış ticaret durgunlaşmıştı. İç ticaret asayişsizlik yüzünden zayıflamıştı. Trenler askerlik hizmetine verildiğinden ticaret mallarının akımı güçleşmişti. Savaş için gerekli para ve araçlar Almanya'nın verdiği beş milyon mark dışında Harb Vergileri (Tekalif-i Harbiye) suretinde sağlanmaktaydı. Bu durumda Osmanlıların barışın bir an önce yapılmasını istemeleri normaldi.

Barış Girişimleri

1915 yılı Ocak ayında İstanbul'daki Alman Elçisi Wangenheim, Amerika'nın barış için aracılık yapması konusunda bu devletin İstanbul'daki elçisi Morgenthau'ya başvurmuştu. Bu olay Sarıkamış felaketi ve İngilizlerin Çanakkale Boğazı'nı zorlamaya karar vermeleri sırasına rastlar. Alman Elçisi barış koşullarının barış masasına oturmadan önce açıklanmasına karşı çıktı. Amerikan Hükümeti ise, kendisine ulaştırılan bu öneri üzerine, aracılık yapma zamanının henüz gelmemiş olduğu düşüncesiyle harekete geçmedi[551].

1915 yılı Mart ayında, Osmanlı Hükümeti ile Fransa arasında ayrı bir barış için kimi girişimler yer almıştı. Ne var ki, bu iki hükümet tarafından atanmış yetkili kimselerce yapılmamıştı. Görüşmeler Osmanlılar yönünden eski Maliye Nazırı Cavit ile İsmail Derviş adında biri; Fransızlardansa Türk dostu Pierre Loti ve

[551] Morgenthau, Henry: A.g.e., s. 181-185.

bir Fransız mebusu marifetiyle yürütülmüşsede olumlu bir sonuca ulaşılamamıştı[552].

1916 yılı ilkbaharı ve yaz aylarında, Avrupa cephelerinde tarafların karşılıklı büyük saldırıları savaşı sona erdirecek kesin bir zafer vermeyince, sonbaharda savaş sorumluluğu ve barışla ilgili karşılıklı demeçler başlamıştı. Bu demeçlerin hemen hepsinde Türkiye'ye dokunan hususlar bulunduğu görülmektedir. 30 Ekim'de Lord Grey bir demecinde savaş amaçlarını belirtirken, "Hakkın kuvvete üstünlüğünü sağlayıncaya kadar dövüşeceğiz" dedikten sonra Ermeni olayları üzerinde durmakta ve Türklerin sözde Hıristiyan halkını yok etmeye giriştiklerini söylemekteydi[553]. Ünlü İngiliz devlet adamı bu "Hıristiyanları yok etme" masalı ile ileride bir yıl önceden beri paylaşmasına girişilmiş olan Osmanlı toprakları için bir kulp takma olanağını hazırlıyordu. Ne var ki, gizli tutulmasına rağmen bu antlaşmadan Antlaşma Devletleri'nin haberi vardı. 9 Kasım'da Alman Şansölyesi Bethman Hollweg bir demecinde şöyle diyordu: "Güvenilir kaynaklardan öğrenmiş bulunuyoruz ki, İngiltere ve Fransa, Rusya'ya daha 1915'te Boğazların Rusya'ya verilmesini ve Anadolu'nun Uzlaşma Devletleri arasında paylaşılmasını garanti etmişlerdi"[554]. Şansölyenin bu demecinden yaklaşık bir ay sonra ittifak devletleri tarafsız devletler aracılığıyla ve kapsamı ortak bir nota ile barış masasına oturmaktan yana olduklarını duydular. İngiliz Başvekili buna verdiği karşılıkta, önceden barış için ortaya attıkları formülü tekrarladı: "İşgal edilen toprakların geri verilmesi; yıkılan, yakılanın onarılması; gelecekte bu gibi cinayetlerin ortaya çıkmasını önlemek için gerekli önlemlerin alınması".

Amerika'nın Barış Girişimleri

Savaşan tarafların barış için öne sürdükleri tezler arasında kapatılması olanaksız bir uçurum vardı. Antlaşma Devletleri ilkin masaya oturulmasını ve sonra barış koşullarının saptanmasını öneriyorlardı.

[552] Bayur, Yusuf Hikmet: A.g.e., s. 157-175.
[553] Mandelstorm: A.g.e., s. 460.
[554] İbid., s. 464.

Uzlaşma Devletleri'ne gelince, ilkin barış koşullarının duyurulması ve sonra görüşmelere başlanmasında direnmekteydiler. Bu çekişmeler sırasında Amerika'nın işe karışması olayı yer aldı. 18 Aralıkta Cumhurbaşkanı Wilson, savaşçı devletlerden savaş amaçlarını açıkça duyurmalarını istedi. Antlaşma Devletleri, tarafsız bir memlekette toplancak bir barış konferansına katılmaya hazır olduklarını bildirmekle yetindiler. Uzlaşma Devletleri ise ancak kesin kazanılmış bir zafer sonucu öne sürebilecek şu koşulları duyurdular (10 Ocak 1917): Belçika, Sırbistan ve Karadağ'ın boşaltılması; Fransa, Rusya ve Romanya'dan Antlaşma Devletleri ordularının çekilmesi, Avrupa haritasının milliyet, özgürlük ve adalet ilkelerine göre düzenlenmesi, ayrıca savaşın çıkmasından sorumlu olan Antlaşma Devletleri'nin savaş onarımı bedeli ödemeleri isteniyordu. Barış koşulları arasında Türkler için konulmuş olan özel hüküm de şöyleydi. "Türklerin zulmü altında bulunan halkın kurtarılması, batı uygarlığına yabancı olduğu kesinlikle anlaşılmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa dışına sürülmesi"[555]. Görülüyor ki, milliyet, adalet ve özgürlük kavramları Türkler için kabul edilmemişti. Onları cezalandırmak için özel bir formül uydurulmuştu: Avrupa uygarlığına yabancılıklar dolayısıyla onları Avrupa dışına atmak.

Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı Wilson, savaşçı tarafların barış konusunu ele alış biçiminden memnun olmadı. Alman tarafı barış koşullarını açıklamaktan çekinmişti. İngiliz tarafı ise açıkladığı koşullarla bir öç alma savaşı sürdürdüğünü gizleyememişti. Wilson, 22 Ocak'ta uluslara yaptığı bir seslenişte gerçek barışın taraflardan hiçbirisinin zafer iddiasına dayanmadan, yani eşit yanlar arasında yapılması gerektiğini duyurdu. Böyle olmadığı takdirde kazanılmış zaferin zoru ile kabul ettirilecek bir barışın ancak kinlere kaynak olacak hatıralar bırakacağını öne sürdü. Ayrıca, gelecekte yeni anlaşmazlıklar yaratacak devletler arası gruplaşmalar yerine "Kavimler Cemiyeti" adıyla bir örgütün desteklenmesi gereğini savundu. Ne var ki, Wilson'un bu idealist haykırışı Amerikan kapitalistlerinin realizmi ile çelişiyordu. Bankacılar kasalarını, sanayiciler de fabrikalarının

[555] İbid., s. 469.

kapılarını Uzlaşma Devletleri'ne açık bulunduruyorlardı. İngiltere tarafı arkalarında Amerikan servet kaynakları bulundukça günün birinde nasılsa muzaffer olacağını ve savaşın masraflarını karşı tarafa ödeteceğini hesaba katıyordu. Zaman faktörü Almanya'nın zararına çalışmaktaydı. Berlin'de siyasetçiler ve yüksek komutanlar uzun sürecek bir savaşa hazır değildiler. Almanya deniz yönünden İngiliz ablukası altındaydı. Buna aynı silahla karşı gelinmediği takdirde yenmek, olanaksızdı. 9 Ocak'ta Almanya kesin bir denizaltı savaşı ile İngiltere'yi dışarıdan, özellikle Amerika'dan yiyecek ve silah almasını önleyerek diz çöktürmeye karar vermişti. Bu olay Amerikan kapitalistlerinin çalışmalarını da tehlikeye düşürmekteydi. Ticaret gemilerini de hedef alan denizaltı savaşının başladığı Şubat ayının ilk haftasında İngiltere yakınlarında batırılan gemillerin sayısı 35'ti. İlk üç ayda bu sayı 470'e yükseldi. Şubat'ta tamir edilen gemilerin tonajı 532.000, Mart'ta 599.000, Nisan'da 869.000 idi. Amerika kapitalistlerin çıkarlarının tehlikeye düştüğü ve başka yan nedenlerle 2 Nisan'da Almanya'ya savaş açmak zorunda kaldı. Wilson, Amerika'nın savaş amaçlarını açıklarken şöyle demekteydi: "Amacımız dünyada otokratik ve bencil devletlere karşı adaleti ve barış ilkelerini korumaktır... Bizim bencil hiçbir maksadımız yoktur. Ne toprak kazancı düşünüyoruz, ne de başkalarını egemenlik altına almayı. Özgür olarak girdiğimiz bu savaşta katlanacağımız fedakârlıklara karşı hiçbir tazminat, maddi hiçbir fedakarlık da beklemiyoruz. İnsan haklarının savunuculuğu şampiyonlarıyız"[556].

Amerika'nın savaşa girdiği sıralarda Rusya'da devrim başlamıştı. Geçici hükümeti ilkin Uzlaşma Devletleri'ne kendini bağlayan antlaşmalara sadık kalacağını duyurmuştu. 5 Mayıs'ta ise özgür Rusya'nın savaş amacının diğer uluslara hakim olmak veya onların topraklarını almak, kuvvetli yabancı topraklar ele geçirmek olmadığı duyurulmuştu.

İngiltere'nin Telaşı

Wilson'un, ülkücü veya hayali savaş amaçlarıyla; devrimci Rus Hükümeti'nin de aynı anlamda bildirileri Uzlaşma Devletleri'ni, özellikle İngiltere'yi kuşkuya dü-

[556] İbid., s. 472.

şürmeye yetmekteydi. Wilson'un duyurusundaki "bencil devlet" deyiminin anlamı çok genişti. İngiliz emperyalizmi kendisini aynada seyreder gibi bu deyimde görmekteydi. Şimdi Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması işinde Wilson'un idealizmine direnecek bir kılıf bulmak gerekti. 16 Mayıs'ta Robert Cecil, Avam Kamarası'nda hükümetine sıçratılmak istenen bencillikten şu sözleriyle kurtulabileceğini sanıyordu: "Arabistan'ın duyurmuş olduğu bağımsızlık ne olacaktı? Bir ilhak sayılabilecek mi? Bu memleket Türkiye egemenliği altına tekrar konulmalı mıdır? Böyle birşey olacaksa her halde İngiltere'nin girişim veya etkisiyle olmayacaktır".

"Ermenilere gelince 1.800.000'den 1.200.000'i yok edilmiştir. Her değişiklik ve hatta emperyalist bir ilhak bile bu denli acılar çekmiş bir ulusun hayatında bir iyilik olacaktır. Suriye ve Filistin için de durum aynıdır. Yalnız Lübnan'da 800 kişinin açlıktan öldüğü unutulmamalıdır"[557]. Böylece, Lord Cecil birkaç sade sözcük ile Uzlaşma Devletleri arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması konusundaki yapılmış olan gizli antlaşmaları ileride haklı gösterecek tezi bulmuş olduğuna inanıyordu. Ciddi bir temele dayanmaktan çok uzakta kalan bu tezde Ermenilerle ilgili olan bölüm özellikle ilgi çekicidir. Bu konuda verilmiş olan rakamlar bir yıl önceki İngiliz Hariciyesi'nce Ermeni propagandası amacıyla yayımlanmış olan yapıttaki rakamları tutmamaktaydı[558]. Bundan da önemli olan Ermenilerin bir "emperyalist" devlet yönetiminde mutlu olacakları düşüncesiydi. İngilizlerin abarttıkları Ermeni olayları kamuoyunu o derece etkilemeye başlamıştı ki, Ovtar Ribar adlı bir Yugoslav mebus da sanki memleketi için yapabileceği başka bir propaganda konusu yokmuş gibi bu olaylara benzer bir masal uydurmaya kalkışmıştı. Hele şu sözlerine bir bakılırsa "Kosova savaşından bu yana bizim halkımız böyle bir felaket görmedi. Yalnız Niş bölgesinden Bulgarlar bizim insanlarımızdan 30.000 kişiyi Anadolu çöllerine gönderdiler"[559]. Bu abartma iyice anlaşılabilir. 29 Ha-

[557] İbid., s. 477.

[558] Correspondence between Viscount Grey of Fallodon (Secretary of State for Foreign Affairs) and Viscount Bryce.

[559] Mandelstorm: A.g.e., s. 485.

ziran'da başbakanlık mevkiinde bulunan Lloyd George, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan alacağı hissenin bir bölümü için ağzından baklayı çıkardı. Mezopotamya'nın Türk olmadığından, olmayacağından, eskiden uygarlığın beşiği olan bu bölgeye ileride barış kongresi tarafından yetenekli ve uygar bir bekçinin atanması gereğini ortaya koydu. Lloyd George böyle bir gerçeği Ermeniler için geçerli gördüğünü sözlerine eklemekte kusur göstermemişti.

1917 yılında barışa dokunan bu çapraşık sözler akıp giderken savaş hareketleri değişik bölgesel aşamaları göstererek gelişmekteydi. Bu, yılın ilk aylarında Antlaşma Devletleri'nin durumunu kuvvetli göstermekteydi. Sırbistan, Karadağ, Romanya, Lehistan, Belçika'nın önemli bir bölümü, Fransa'nın kuzeyini ellerinde bulunduruyorlardı. Rusya bir daha savaşa başlayamayacak ağırlıkta yenilmiş, isteği üzerine barış görüşmelerine girişmişti. Bununla beraber, bu grup için iki önemli gelişme olmuştu. Birisi, İngiliz kuvvetlerinin Irak'ta ilerlemesi, Bağdad'ı almaları, diğeri de Amerika'nın savaşa girmesiydi. Aynı yılın ilkbahar ve yaz aylarında Fransa cephesinde, sonbahara da Alman ve Avusturyalıların İtalyan cephesinde yaptıkları büyük saldırılar, savaş kuvvetleri arasındaki dengeyi bozarak kesin zafere ulaştıracak sonuçlar alınmasını engelledi.

Osmanlı Devleti'nin Ayrı Barış Girişimleri

1917 yılında savaşçı yanlar arasında kuvvet dengesinin var olduğu görülmekle beraber Antlaşma Devletleri'nde ekonomik ve sosyal durum gittikçe çökmekteydi. Mustafa Kemal uzun ve gizli bir raporunda, bu durumun üzerine parmak basmakta ve şöyle demekteydi.

"Memleketin genel durumu her şeyden önce dikkati çekmektedir. Savaş her ulustan olan anasırımızı ayırt edilmeksizin son dereceye getirmiştir. Halk ile hükümet arasında bütün bağlar kesilmiştir. Evlerinde kalan halk, her bakımdan hükümetten uzak kalmakta çıkar görecek duruma gelmiştir. Çünkü bunlar, ya kadınlar, ya işe güce yaramayanlar veya asker kaçaklarıdır. Çalışmaları sonucu kendi yaşamlarını sürdürmeye yetmezken, asker

ve sivil makamlar onlardan açıklık ve ölüm karşılığında varlıklarını istemekte. Bunlar daha çok dirençli ve inatçı olmak zorundadırlar".

"Savaş sürerse karşısında bulunduğumuz en büyük tehlike her yandan çürüyen azametli saltanat binasının bir gün içinde ve birdenbire, her yönden çökmesi olasılığıdır. Savaşı bitirmenin anahtarları artık bizim tarafın elinde değildir"[560].

Enver, Talat Paşalar ve arkadaşları da bu durumun farkındaydılar. Fakat onlar kendilerini köprüleri yakmış durumda görmekteydiler. Koyu bir kadercilik ile Almanlar gibi felaket uçurumuna sürüklenmekte kararlıydılar. Bu nedenledir ki, ayrı bir barış girişimi onlar tarafından yapılamazdı. Böyle bir girişimin olanaklarının savaşa girişinden sonra Amerika tarafından da aranmış olduğu görülmektedir.

Amerika, Türkiye'ye savaş açmamış olmasından yararlanarak onu Almanya'dan ayırdığı takdirde Bulgaristan'ın aynı yoldan ve kolaylıkla savaş dışı edileceğini, dolayısıyla da Almanya ile savaşın da kısa zamanda sona erdirileceğini hesaba katmaktaydı. Amerika Dış İşleri Sekreteri bu konuda İstanbul'daki Amerikan Elçisi Abraham Elkus'un yanından gelen özel sekreter M. Alsberg'ten ümit verici bir bilgi alamadı. Alsberg, Türkiye'nin ekonomik sefaletinin tablosunu çizmekle ve hatta halkın Almanlardan hoşnut olmadığını işaret etmekle beraber, Türklerin ayrı bir barışa cesaret edemeyeceklerini söylemişti. Buna neden olarak da Almanların komutasında bulunan iki savaş gemisinin (Yavuz ve Midilli) İstanbul önlerinde topları kente çevrili olarak demirli bulunduklarını göstermişti. Aynı konuda düşüncesi sorulan eski Elçi Morgenthau daha iyimserdi. O, İsviçre'ye giderken kimi aracılarla Enver ve Talat Paşalarla barış görüşmelerine girişmek üzere kendi hizmetini önerdi. Washington'da bu hususta bir karar almadan önce, Mister Balfour'dan İngiltere'nin ne düşünmekte olduğu soruldu ve İsviçre'de bazı girişimlerin yapılmakta olduğu öğrenildi (16 Mayıs)[561]. Ne var ki, bu görüşmeler

[560] Bayur, Yusuf Hikmet: Atatürk'ün Hayatı ve Eserleri, s. 122.
[561] Lansing Papers, C. II, s. 17-19.

çürük bir temele dayanmaktaydı. Londra Hükümeti'nin İsviçre'ye göndermiş olduğu F. Kerr adlı temsilci, Osmanlı temsilcisi olarak Doktor Parodi adlı birisi ile karşılaşmıştı. Bu zat Osmanlı kabinesinde hiç de önemli etkisi bulunmayan ve azınlıkta olan barış yanlısı grup adına hareket ediyordu. Dolayısıyla ön ayak olmak istediği barış girişiminden olumlu bir sonuç beklenemezdi. 1917 yılı sonlarına doğru savaştan usanç duyan yalnız Antlaşma Devletleri halkları değildi. Uzlaşma Devletleri memleketlerinde de savaşa karşıt olanların sayısı artmaya başlamıştı. Özellikle İngiltere'de işçiler arasında bir intikam savaşı sürdürülmesine katlanmak istemeyenlerin sayısı artmaktaydı. Bunları sakinleştirmek ve Alman tarafını gevşetmek için uzlaşmacılar yeni bir barış saldırısına geçtiler.

Uzlaşmacıların Barış Saldırısı (Ocak 1918)

5 Ocak 1918'de İngiliz Başvekili Lloyd George savaş maksadını açıklarken, Türkiye ile ilgili olarak Uzlaşmacı Devletler'in Türklerin çoğunlukta bulundukları Trakya, İstanbul ve Anadolu gibi topraklardan yoksun etmek için savaşmadıklarını açıkladı. Bu demeç gizli paylaşma antlaşmalarına şaşı bakmakla beraber yine de kamuoyunda moral bir yüklenme anlamını taşımaktaydı. Gizli antlaşmaları tanımaktan daima çekinmiş olan Cumhurbaşkanı Wilson 9 Ocak'ta 14 maddelik barış programını Amerikan Kongresi'nin önünde açıkladı. Devrinde büyük yankılar yapmış olan ve bir aralık barış görüşmelerine esas kabul edileceği umulan bu program şöyleydi:

1. Madde: Gizli diplomatik çalışmalar reddediliyordu (Bu sür idealist bir düşünce idi).

2. Madde: Denizlerde özgürlük,

3. Madde: Ticaret özgürlüğü,

4. Madde: Silahsızlanma ile ilgiliydi. Bu genel nitelik taşıyan maddelerin yanında uğrunda savaşılan konular şu suretle sıralanmaktaydı:

5. Madde: Sömürge halklarına saygı gösterilmesi,

6. Madde: Rus halkının dilediği yönetim biçimini seçmesi,

7. Madde: Belçika'nın savaştan önceki durumuna getirilmek üzere boşaltılması,

8. Madde: Fransa'ya savaşta uğradığı yıkıntıları karşılamak üzere onarım bedeli verilmesi ve Alsac Loren'in geri verilmesi,

9. Madde: Milliyet ilkesine göre İtalyan sınırlarının saptanması,

10. Madde: Avusturya halklarının Balkanlaştırılmadan muhtariyete kavuşturulması,

11. Madde: Balkan sınırlarının milliyet, tarih ve ekonomi esaslarına göre saptanması,

12. Madde: Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk yoğunluğu ile meskun yerlerde bağımsız bir Türk Devleti'nin bulunması,

13. Madde: Polonya'nın denize bir çıkıntısı olmak üzere kurtarılması,

14. Madde: Devletler Cemiyeti Örgütü'nün kurulması.

Wilson'un programı, Avrupa'nın savaş öncesine kadar sürmüş olan devletler arası kuvvet dengesi ilkesine son vermekte, onun yerine kurulacağı işaret edilen "Devletler Cemiyeti" aracılığı ile devletler arası anlaşmazlıkların çözülüp, barışın sürdürülmesi prensibini getirmekteydi. Programda milliyet ilkesi, kapalı da olsa kullanılmakla beraber, Avusturya'nın ve özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk çoğunluğunu kapsayan topraklarının paylaşılmasına göz yumulmaktaydı.

Wilson, programının espirisi doğrultusunda iki demeç daha vermiştir. 11 Şubat'ta sıraladığı barışın dayanacağı ilkelerden şu ikisi özellikle önemlidir.

1. Gelecekte yapılacak barış antlaşmasının gerçek adalet temeline oturtulması,

2. Bundan sonra halkların ve eyaletleri, "devletler arası denge" amacıyla da olsa "sürüler, satranç oyunundaki paytaklar gibi" hükümetler arasında değiş tokuş edilmemesi. Wilson, 4 Temmuz'da Washington'un mezarını ziyaret ederken verdiği demeçte de "Toprağa, gerçek egemenliğe, ekonomsal kararlara, siyasal ilişkilere ilişkin sorunların çözümü ilgili ahalinin serbestçe

kollarına dayanılarak düzenlenmelidir"[562] demek suretiyle gizli antlaşmalara karşı olduğunu tekrarlamıştı.

Bu demeçlerdeki ilkelere ve düşüncelere Uzlaşma Devletleri'nce bir direnişte bulunulmamıştı. Dolayısıyla dünya kamuoyu önünde sükutla onaya dayalı bir çeşit moral yüklenme meydana gelmiş demekti. Antlaşma Devletleri'ne gelince, durumları günden güne kötüye gittiğinden ergeç bitecek olan savaşın korkunç akıbetinden kurtulup, ulusal varlıklarını sürdürmek için Wilson ilkelerini kuvvetli bir garanti gibi görmeye başlamışlardı.

Antlaşma Devletleri'nin Savaşı Kaybetmeleri

1918 yılı ilkbaharında Alman orduları bütün güçleriyle Fransız cephesinde saldırıya geçtiler. Başarı sağlayamadılar. 8 Ağustos'ta ise İngiliz ve Fransız kuvvetleri karşıt saldırıya geçerek, Somme ile Luec arasında Alman cephesini zorladılar. Bu yenilgi Antlaşma Devletleri'nde koyu bir kötümserlik yarattı.

14 Eylül'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu savaşçı devletlere barış ilkelerini saptamak üzere bir konferans toplanmasını önerdi.

17 Eylül'de Amerika, barış görüşmeleri esaslarının daha önce Wilson'un demeçleride duyurulmuş olduğunu öne sürerek, konferans toplanmasına gerek olmadığı karşılığını verdi.

26 Eylül'de Bulgaristan'ın savaştan çekilme isteği üzerine yapılan anlaşma, 29 Eylül'de Selanik'te imzalandı. Aynı günde Alman Başkomutanlığı savaşın artık kaybedildiğini saptayarak, Alman Hükümeti'nin barış görüşmelerine girişmesini istedi.

5 Ekim'de Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti ayrı ayrı notalarla Amerikan Cumhurbaşkanı'na başvurarak önceden duyurulmuş olan ilkelere göre savaşa son verilmesini kabul ettiklerini bildirdiler. Wilson ile Almanya arasında bu konuda çeşitli yazışmalardan sonra 11 Kasım'da Almanlarla mütareke yapıldı.

Türkiye ve Mütareke İsteği

İspanya aracılığıyla Wilson'a gönderilen Osmanlı barış isteği 31 Ekim'e kadar cevapsız kalmıştır. Amerika'nın Osmanlı Devleti ile savaş halinde bu-

[562] Türkgeldi, Ali: Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi, s. 13-14.

lunmaması bu gecikmenin başlıca nedenidir. Başka bir neden de bu arada kongrede Türklere karşı savaş açılması hususunda bir eğilimin başlamış olmasıdır. Nitekim 24 Ekim'de Theodor Roosevelt "Bir saat dahi kaybetmeksizin Türkiye'ye savaş açılmalıdır" önerisinde bulunmaktaydı[563]. 30 Ekim'de Osmanlılar Mondros Mütarekesi'ni kabul edip imzaladıkları için Amerikan Hariciyesi artık Osmanlı notasına karşılık vermede bir sakınca görmüyordu. Verilen cevapta "Türkiye Hükümeti'nin mesajı kendisiyle savaş halinde bulunan devletlerin dikkatine sunulmuştur"[564] suretindeydi.

14 Ekim'de kurulan İzzet Paşa Hükemeti, Amerika'nın cevap vereceğinden ümit kesmiş ve İstanbul'da esir bulunan İngiliz Generali Townshend aracılığıyla mütareke için İngilizlere başvurmaya karar vermişti. Townshend, Kut'da esir edildikten sonra İstanbul'a getirilmişti. Enver Paşa ile görüşerek, Türklere karşı bir daha savaşmayacağına dair namus sözü vermiş, Enver de buna karşılık kendisini savaş esiri yapmayarak dilediği gibi özgür yaşamasına izin vermişti. Hatta isterse İsviçre'ye gidip orada savaş sonunu beklemesi veyahut eşini de Türkiye'ye getirmesi hususunda yardımcı olacağını bile vaat etmişti[565]. İngiliz Generali kendisine gösterilen centilmence muameleden duygulanmış ve Türk dostu olmuştu. Sadrazam İzzet Paşa'nın isteği üzerine Akdeniz'deki İngiliz filosu komutanı Amiral Galthrope'un yanına gitmiş, ona Osmanlıların mütareke dileğini iletmişti. Amiral 23 Ekim'de Ahmet İzzet Paşa'ya bir telgraf çekerek, mütareke yapılması için Osmanlı temsilcilerinin gönderilmesini istemişti.

İngiltere ve Mütareke

Osmanlıların mütareke için Wilson'a başvurmaları üzerine Fransa ve İngiltere arasında bu konuda bir gerginlik meydana gelmişti. İki hükümet Lloyd George tarafından hazırlanmış olan koşullar üzerinde tam bir anlaşmaya varmamışlardı. Gerginlik İstanbul üzerine yürüyecek kuvvetlerin kimin komutasında bulunacağı noktasında belirmişti. Akdeniz'deki Uzlaşma Devletleri komu-

[563] Wilson, Woodrow: Life and Letters, C. III, s. 509.

[564] İbid., s. 506

[565] T.T.K. Arşivi. Aynı dosya: Townshend'in 13 Ağustos Tarihli mektubu.

tamı bir Fransız'dı. Adalar (Ege) Denizi'ndeki deniz kuvvetleri ise bir İngiliz'in komutasındaydı. Fransızlar, Türkiye'de mal ve kültür çıkarlarının üstünlüğüne dayanarak, Türk işlerinde kendilerine bir üstünlük tanımasını istiyorlardı. İngilizler ise Türklere karşı sürdürülen kara ve deniz savaşlarının ağır yükünü taşımış olduklarını öne sürerek, bu üstünlükte kendilerini görmek için direniyorlardı. Bu nedenledir ki, Türk temsilcilerinin Mondros'a varıp görüşmelere başlandığı, Fransızlara haber verildiği vakit, görüşmelere kendi temsilcilerinin de katılması konusundaki önerileri geri çevrilmişti.

Mondros Mütarekesi Hükümleri

Mütareke 27 Ekim'de Mondros'ta Agamemnon zırhlısında Amiral Galthrope ile Hüseyin Rauf (Orbay) Bey başkanlığındaki Türk heyeti arasında başlayan görüşmeler sonunda oluşturulmuş, antlaşma 30 Ekim'de imzalanmış, ertesi gün de yürürlüğe girmişti. Antlaşma hükümleri şöyle sıralanabilir: Kara ve deniz kuvvetlerinin silahsızlandırılması, Boğazların açılması ve kontrolü, boşaltılacak yerler ve teslim olacak kuvvetler, Uzlaşmacı Devletlerin denetim ve istifadesine bırakılacak yerler, uzlaşmacıların güvenliği ile ilgili tedbirler. Bu genel başlıklar altındaki hükümlerin ayrıntıları da şöyleydi.

I. *Kara ve Deniz Kuvvetlerinin Silahsızlandırılması:* Uzlaşma Devletleri'nce iç sınırların güvenliğini sağlamak için kararlaştırılacak sayıdaki kuvvetlerin dışında kalan kara kuvvetlerinin terhisi, aynı maksatla bırakılacak küçük gemilerin dışındaki savaş gemilerinin İtilafçılara teslim edilmesi, askerlikten ayrılacakların araç, gereç ve her çeşit silahların kullanılmasına dair uzlaşmacılar tarafından verilecek talimata uyulması (Madde 5,6,20).

II. *Boğazların Açılması ve Kontrolü:* Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının geçişe açılması ve bunların istihkamlarının Uzlaşma Devletleri askerlerine bırakılması Osmanlı sularında ve özellikle Karadeniz'de bulunan torpillerin ayıklanmasında Uzlaşma Devletleri'ne yardımda bulunulması (Madde 1,2,3).

III. *Boşaltılacak Yerler ve Teslim Olacak Kuvvetler:* İran'ın kuzeybatısı'ndaki kuvvetleri Antlaşma Devletleri derhal savaş-

tan öncekı sınırlar gerisine çekeceklerdi. Güney Kafkasya'da henüz boşaltılmayan yerler de Uzlaşma Devletleri'nce istenildiği takdirde boşaltılacaktır. Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'ta bulunan birlikler en yakın Uzlaşma Devletleri'ne teslim olacaklardır. Kilikya'daki kuvvetlerin 5. maddeye göre fazlası da geri çekilecektir. Trablus'ta ve Bingazi'de bulunan Osmanlı subayları İtalyan birliklerine teslim olacaklardır. Burada ve Mısır'da işgal altında bulunan limanlar da İtalyan birliklerine teslim edileceklerdir (Madde 11, 16, 17, 18).

IV. *Uzlaşma Devletlerinin Denetimine Bırakılan Yerler:* Toros tünelleri Uzlaşma Devletleri tarafından işgal edilecektir; telsiz, telgraf ve kablolar, bütün demiryolları, deniz ve kara ticaret araç ve gereçleri, iaşe nezareti işleri Uzlaşma Devletleri subay ve memurlarının denetiminde bulunacaklardır (Madde 12, 13, 15, 21).

V. *Uzlaşma Devletleri'nin Faydalanmalarına Bırakılan Yerler:* Osmanlıların ellerinde bulunan bütün limanlar ile deniz yerlerinden, tersanelerinden, akaryakıt mevcudundan ve deniz araçlarından Uzlaşmacı Devletler faydalanabileceklerdir (Madde 8, 9, 14).

VI. *Esirlerin ve Dost Devletler Personelinin Durumu:* Uzlaşmacı Devletler'in savaş esirleri ile Ermeni esir ve tutukluları, kayıtsız şartsız olarak, İstanbul'da uzlaşmacılara teslim edilecek, Uzlaşmacı Devletler'deki Osmanlı savaş esirleri muhafaza edilecek, Alman, Avusturya kara ve deniz, sivil, memur ve uyrukluları Osmanlı memleketini terk edecekler (Madde 4, 19, 22).

VII. *Güvenlik Tedbirleri:* Uzlaşmacılar, güvenliklerini gölgelendiren durumda herhangi sevkülceyş (stratejik) noktasını ele geçirmek hakkına sahip olacaklardır (Madde 7). Altı vilayette kargaşalık çıkması halinde vilayetlerin herhangi bir bölümün de işgal etme hakkına sahip olacaklardır (Madde 24).

Mondros Mütarekesi'nin Karakteri

Yukarıdaki hükümlerinden de anlaşılacağı üzere Mondros Mütarekesi'nin karakteri Osmanlı İmparatorluğu'na son vermesi, İmparatorluk dışında kalan Türkiye'nin paylaşılmasına zemin hazırlanması ve Osmanlı Devleti'nin egemenliğini kısıtlaması

noktalarında toplanabilir. Gerçek şudur ki, Mısır ve Kıbrıs, Birinci Dünya Savaşı'nın başında hukuk yönünden Osmanlı Devleti'nden ayrılmış, İngilizlerin eline geçmişti. Mütareke ile Arap memleketleri de fiilen Osmanlı egemenliğinden çıkmaktaydı. Dolayısıyla henüz usulüne göre imzalanmış bir barış antlaşması bulunmamakla beraber, Osmanlı İmparatorluğu artık tarihe karışmış görünümdeydi. Ortada sözü yalnız Türk topraklarında geçerli bir Osmanlı Devleti kalmıştı.

Ne var ki, bundan böyle gerçek anlamıyla Türkiye adını taşıyacak bu topraklar da bir paylaşma konusu olacak duruma girmişti. İstanbul Boğazı ile Çanakkale Boğazı'nın işgali öngörülmekle Osmanlı başkenti de bu işgalin etkisi altına girmiş olacaktı. Mütareke, Anadolu'nun kuzeydoğusunda Osmanlı kuvvetlerinin savaştan önceki sınırlara çekileceğini saptamakla, Kars ve Ardahan'ı Türkiye sınırları dışında bırakıyordu. Mütarekenin Toros tünellerinin Uzlaşmacı Devletler kuvvetlerince işgal edileceği ve bunların kalan "Kilikya" terimi ile adlandırılan topraklardan Osmanlı askerlerinin geri çekileceği konusundaki hükümleri dikkate alınınca, Güneydoğu Anadolu'nun da Türkiye'den ayrılmasının kararlaştırılmış olduğu ortaya çıkıyordu. Nihayet Mütareke'nin güvenlik tedbirleriyle, Türkiye'de herhangi sevkülceyş önemi taşıyan bir noktasının ve özellikle Doğu Anadolu'nun altı vilayetinin de uzlaşmacılar tarafından işgal edilebileceğini içeren hükümleri de Türkiye topraklarının parçalanmasına delalet etmekten başka bir anlamla yorumlanamazdı.

Antlaşmanın toprak hükümleri dışında kalan hükümlerinin tümünün devletin egemenliğine dokunur yanları vardı. Bunlar arasında özellikle silahsızlandırılan kara ve deniz kuvvetlerinin statüsü, haberleşme araçlarının, taşıt araçlarının, ticaret ve iaşe işlerinin bile Uzlaşmacı Devletler denetimi altına konması, Osmanlı Devleti'nin egemenliğinin ne derece kısıtlanmış olduğunu göstermeye yeterlidir[566].

[566] Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması, Mondros Mütarekesi ve yürütülmesi ile ilgili bilgiler, Osmanlı Tarihi X. cildinde yayınlanacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

ABDURRAHMAN ŞEREF: *11 Temmuz 1324 tarihinde İlan-ı Meşrutiyeti İcab Eden Esbab ile Ahvali Ahire Hakkında Bazı Mulahazat* (Yazma).

AHMET HİLMİ: *Muhalefetin İflası,* İstanbul, 1331.

AKÇORAOĞLU, YUSUF: *Türk Tarih Encümeni Mecmuası.*

ALİ CEVAT: *II. Meşrutiyetin İlanı ve 31 Mart Hadisesi;* Yayına hazırlayan: Faik Reşit Unat, Ankara, 1960.

ALİ HAYDAR MİTHAT: *Hatıralarım,* İstanbul, 1946.

ALİ VAHBİ BEY: *Pensees et Souvenirs de 1 ex Sultan Abdülhamit,* Paris (tarihsiz).

ALTINAY, AHMET REFİK: *Abdülhamit-i Sani ve Devr-i Saltanatı,* İstanbul, 1931.

ALTINAY, AHMET REFİK: *Abdülhamit Devri ve Saltanatı,* İstanbul, 1327.

ANCEL, JACQUES: *La Question d'Orient,* Paris, 1935.

ANCEL, JACQUES: *Les Balkans Face a l'Italie,* Paris, 1928.

ASKERİ MECMUA: Tarih Kısmı.

ATIF HÜSEYİN: *Abdülhamit'in Hatıratı* (Yazma, T.T.K.).

AVANZADE M. SÜLEYMAN: *Devlet-i Âliyye-İtalya Vekayi-i Harbiyesi.* No. 1.

AZİZ SAMİH: *Büyük Harpte Balkan Cephelerine Muharebeleri;* İstanbul 1934.

Bab-ı Ali (Hariciye Nezareti) *Devlet-i Âliyye-i Osmaniye, İstanbul Muahedesi,* Der Saaddet, 1330.

Bab-ı Ali (Hariciye Nezareti) *Aden ve Nevah-i Tes a Meselesi,* İstanbul, 1334; *Muhammara Meselesi,* İstanbul 1334; *Şeyh Sait Meselesi,* İstanbul, 1334.

BAKER, RAY S.: *Woodrow Wilson, Life and Letters,* New York, 1935.

BARTROLL, ASCHMIDT: *Çanakkale Raporları* (Türkçe çevirisi).

BAYAR, CELAL: *Ben de Yazdım,* Istanbul 1965.

BAYUR, HİLMİ KAMİL: *Sadrazam Kamil Paşa,* Ankara, 1954.

BAYUR, YUSUF HİKMET: Atatürk, Hayatı ve Eserleri *(Belleten).*

BAYUR, YUSUF HİKMET: *Türk İnkılabı Tarihi,* Ankara, 1963.

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi.

Belleten.

Berlin Kongresi Zabıtaları, Matba-i Amire, 26 Şubat 1926.

BUXTON, CHARLES R.: *Turkey In Revolution,* London, 1909.

CEBESOY, ALİ FUAT: *Sınıf Arkadaşım Atatürk,* İstanbul, 1953.

Cemal Paşanın Hatıraları, İstanbul, 1959.

CEVDET PAŞA: *Tezakir,* Ankara, 1960.

CHATTERTON, E. KEBLE: *Dardanelles Dilemma,* London, 1935.

CHURCHILL, WINSTON: *La Crise Mondiale,* London 1915.

COLLE, W.W. and POTTER, M.F.: *Thus Spoke Germany (The Glorification of War).*

DANİŞMEND, İSMAİL HAMİ: *31 Mart Vak'ası,* İstanbul, 1961.

DEBIDOUR, A.: *Histoire Diplomatique de l'Europe,* Paris 1926.

DENAIS, JOSEPH: *Turquie Nouvelle et l'Ancien Regime.*

DRIAULT, EDWARD: *Histoire Diplomatique de la Greece,* Paris 1926.

DUKAKİNZADE BASRİ BEY: *Le Mond Oriental,* Paris, 1920.

DURU, KAZIM NAMİ: *İttihat ve Terakki Hatıralarım,* İstanbul, 1957.

ERDOĞAN LÜTFÜ: *Aylık Ansiklopedi.*

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Onuncu Şubesi (1328-29 Balkan Harbi Trakya Seferi).

ERTUĞRUL: *Savaş Mektupları.*

FISCHER, FRITZ: *Germany's Aims In The First World War, New York 1961.*

GAZİ AHMET MUHTAR PAŞA: *Meclis-i Mebusanda Geçen Divan-ı Âli Bahislerine Bir Nazar,* İstanbul, 1330.

Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayınları.

Genel Kurmay Başkanlığı Resmi Yayınları Serisi.

Genel Kurmay Başkanlığı Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, Ankara, 1973.

GRAVES, PHILLIP: *The Life of Percy Cox,* London (tarihsiz).

Hatırat-ı Niyazi, İstanbul, 1326.

HANOTAUX, GABRIEL: *La Guerre Balkanique et l'Europe.*

HAUSER, M. HENRI: *Histoire Diplomatique de l'Europe,* Paris, 1929.

Hayat Tarih Mecmuası.

İĞDEMİR, ULUĞ: Mustafa Kemal'in Anafartalar Muharebelerine Ait Hatıraları, *Belleten,* 1943.

İkdam (Gazete).

İNAL, İBNÜLEMİN MAHMUT KEMAL: *Son Sadrazamlar,* İstanbul, 1948.

İttihat ve Terakki (Gazete).

KARAL, ENVER ZİYA: Ali Paşa'nın Trablusgarp Valisine Ait Bir Tahriratı, *Tarih Vesikaları Dergisi,* 1941.

KARAL, ENVER ZİYA: *Osmanlı Tarihi, Cilt VII,* Ankara, 1956.

KARAL, ENVER ZİYA: *Osmanlı Tarihi, Cilt VIII,* Ankara, 1962.

KAYMAKAM MEHMET NİHAT: *Büyük Harpte Çanakkale,* İstanbul, 1926.

Kazım Orbay Dosyası (Türk Tarih Kurumu Arşivi).

KRESENTEIN, BARON VON KRES: *Türklerle Beraber Süveyş Kanalına,* Çeviren: M.B. Özalpsan, İstanbul, 1943.

KIZILDOĞAN, HÜSREV SAMİ: Vatan ve Hürriyet, İttihat ve Terakki, *Belleten,* Cilt I, Sayı 3-4, Ankara, 1937.

KÜLÇE, SÜLEYMAN: *Frizovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, İzmir, 1944.

KURAN, AHMET BEDEVİ: *İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1944.

KURAN, AHMET BEDEVİ: *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul, 1945.

KURAT, AKDES NİMET: *Türkiye ve Rusya*, Ankara, 1970.

Kur'an, Çeviren: İsmail Hakkı Baltacıoğlu.

KUTAY, M. CEMAL: *Trablusgarpte Bir Avuç Kahraman*, İstanbul 1963.

LANDEMENT, COMTE DE: *L'Eleant d'un Peuple*, Paris, 1914.

Lansing Papers.

Les Cahiers d'Histoire de la Guerre d'Orient (1914-1918): Les Dardanelles et Salonique, Paris, 1965.

LARCHER, M.: *La Guerre Turquie dans la Guerre Mondiale*, Paris, 1926.

LAUSSANNE, STEPHAN: *Aux Chevet de la Turquie.*

Le Temps (Gazete).

MANDELSTAM, ANDRÉ: *Le Sort de l'Empire Ottoman*, Paris, 1917.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi.

MEHMET EMİN: *Harb-ı Umumide Osmanlı Cepheleri Mevzii* (Erkan-ı Harbiye Mektebi Notları, 1338).

MEMDUH PAŞA: *Esrat-ı Şudur*, İzmir, 1328.

Memorandum on the British Commitements on King Hüseyin.

MİRLİVA SEDAT: Boğazlar Meselesinde Çanakkale Muharebe-i Bahriyesinde Türk Zaferi, *Askeri Mecmua*, İstanbul, 1927.

MOOREHEAD, ALAN: *Dardanelles*, Pres de la Cite, 1958.

MORGENTHAU, HENRY: *Ambassador Morgenthau's Story*, New York, 1918.

MÜNİR FEVZİ: *Garbi Rumelinin Sureti Zayii ve Balkan Harbinde Garp Cephesi.*

MÜŞİR FEVZİ ÇAKMAK: *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri*, Ankara, 1936.

NIVET, HENRY: *La Croisade Balkanique.*

PEARS, SIR EDWIN: *Forty Years In Constantinople*, London 1916.

RAUSENBUSH, STEPHEN and JOAN: Washington, D.C. 1939.

RENOUVIN, PIERRE: *La Politique İnternationale 1871-1914*, Paris, 1929.

RIZA NUR: *Hürriyet ve İtilaf Nasıl Doğdu Nasıl Öldü.* İstanbul 1918.

RUBACH, PAUL: *Hatt-ı Saltanat-Bağdat Demiryolu*, İstanbul, 1331.

SABİS, ALİ İHSAN: *Harb Hatıralarım*, İstanbul, 1943.

Sait Paşanın Hatıratı, Dersaadet, 1328.

Salname-yi Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Dersaadet, 1323.

SANDERS, LIMAN VON: *Türkiye'de Beş Sene*, İstanbul, 1337.

SERVET, FERİDUN: *Anayasalar ve Siyasi Belgeler*, İstanbul, 1962.

Sol Yayınlar: *Abdülhamit'in Hatıra Defteri*, İstanbul, 1960.

SOMMERVILLE, STROY: *The Memoirs of İsmail Kemal Bey.*

Şeyhülislamı Esbak Cemaşettin Efendi Merhumun Hatırat-ı Siyasiyesi.

ŞEYH MUHSİN FANİ: *10 Temmuz İnkılabı ve Netayici*, İstanbul 1336.

TAHSİN PAŞA: *Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1931.

Tarih Vesikaları Dergisi.

Tanin (Gazete).

THOMAS, I.: *La Guerre Naval Aux Dardanelles*, Paris, 1927.

TUNAYA, TARIK ZAFER: *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul 1952.

Türk Revüsü (Turkish Review).

Türk Yurdu, İstanbul, 1329.

TÜRKGELDİ, ALİ: *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi*, Ankara 1948.

TÜRKGELDİ, ALİ FUAT: *Görüp İşittiklerim*, Ankara, 1931.

TÜRKGELDİ, ALİ FUAT: *Mesaili Mühimmeyi Siyasiye*, Ankara, 1960.

Ulus (Gazete).

URAS, ESAT: *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Ankara, 1950.

UŞAKLIGİL, HALİT ZİYA: *Saray ve Ötesi* (Son Hatıraları) İstanbul 1940.

UZUNÇARŞILI, İSMAİL HAKKI: *Osmanlı Tarihi, C. I*, Ankara 1961.

VARDAR, GALİP TANSU: *İttihat ve Terakki İçinde Dönenler*, İstanbul, 1943.

Volkan (Gazete).

VON HUNTER: *Türklerle Harb*, Çeviren: Binbaşı Kemal, Der saadet 1331.

WAGNER, L.N.: *Vers La Victoire Avec Armees Bulgares.*

WELLS, H.G.: *The Outline of History*, New York, 1961.

YALÇIN, HÜSEYİN CAHİT: *Talat Paşa*, İstanbul, 1943.

YALMAN, AHMET EMİN: *Yakın Tarihte Gördüklerim ve İşittiklerim*, İstanbul, 1970.

ZEYN, N. ZEYN: *Arab-Turkish Relations and the Emergence of Arab Nationalism, Beiruth*, 1958.

DİZİN

— A —

Abadan, 485.
Abania, 238
Abbas Halim Paşa, (Prens, Nafia Nazırı), 399.
Abbas Hilmi Paşa, 425.
Abdullah, (Mekke Şerifi Hüseyin'in Oğlu), 493, 497.
Abdullah Paşa, (İzmir Kolordu Komutanı), 171, 191, 246, 309, 312, 313, 321.
Abdullah Paşa, (Ayan Üyesi), 191.
Abdullah Paşa, (Şark Ordusu Komutanı), 246, 306, 309, 310.
Abdurrahman Efendi, (Maarif Nazırı), 70.
Abdurrahman Efendi, (Maliye Nazırı), 84, 203.
Abdurrahman Şeref Bey, (Maarif Nazırı), 73, 96, 109, 110, 116.
Abdül Bey, (Yanya Mebusu), 240.
Abdülaziz, 29, 104, 235, 239.
Abdülhamit II, 1, 2, 5, 8, 10, 19, 20, 23, 29, 32, 33, 38, 39, 40, 44, 46, 47, 50, 52, 53, 55, 62, 64, 65, 70, 75, 82, 83, 89, 91, 93, 99, 101-110, 112, 113, 114, 116, 117, 120, 124, 157, 173, 178, 181, 182, 190, 199, 203, 211, 221, 235, 240, 241, 243, 244, 250, 257, 262, 263, 269, 272, 290, 305, 306, 319, 334, 346, 347, 350, 485.
Abdülkerim Paşa, 483.
Abdülmecid, 108.
Abdülmecid Mecdi Efendi, (Balıkesir Mebusu), 143, 144.
Abdürrahim Efendi, (Şehzade), 107, 108.
Abraham Elkus, (Amerikan Elçisi), 554.
Abuk Paşa, (Dördüncü Kolordu Komutanı), 309.
Acemistan, 1.
Adalar, 331, 333, 335, 389.
Adalar Denizi, 383, 384, 448, 559, bkz. Ege Denizi
Adana, 92-96, 266, 447, 454, 494, 495, 539, 544.
Adem-i Merkeziyet, 15, 16, 71, 152, 201, 203, 244.
Adem-i Merkeziyet Cemiyeti, 62.
Aden, 118, 234, 236, 493.
Adriyatik Denizi, 238, 261, 288, 289, 319, 328, 329, 332, 384, 451, 543.
Afganistan, 282, 360, 363, 419, 489, 522, 524.
Afrika, 142, 211, 242, 258, 260, 261, 273, 282, 355, 359, 360, 361, 363, 388, 399, 402, 403, 451.
Afyon Karahisar, 449.
Agadir, 266.
Agamemnon, 439, 559.
Ağrı, 414.
Ahali Fırkaları, 201.
Ahali Partisi, 153.
Ahalkale, 528.
Ahdi Osmani Mısır Cemiyeti, 18.
Ahılkelek, 531.
Ahıska, 528.
Ahlatlı, 484.
Ahmet Bedevi (Kuran), 203-205.
Ahmet Emin (Yalman), 81.
Ahmet İzzet Paşa, 84.
Ahmet Midhat Efendi, 41.
Ahmet Muhip (Denizli Mebusu), 126.
Ahmet Muhtar Paşa, 173, 175, 180, 182, 184, 185, 186, 252, 285, 320, 350.
Ahmet Muntasır, 271.
Ahmet Nesimi Bey (Ziraat Nazırı), 399.
Ahmet Rıza, (Mebuslar Meclisi Reisi), 13, 18, 19, 58, 65, 84, 86, 90, 91, 110, 111, 177
Ahrar Cemiyeti, 62, 63.
Ahrar Partisi, 68, 74, 83, 140, 147, 201.
Ahvaz, 486.
Aileti Mansur, 278.
Aine, 502.
Akabe, 400.
Akbaş, 465.
Akdeniz, 255, 256, 258, 266, 272, 284, 332, 351, 353, 359, 361, 385, 391, 403, 415,

446, 448, 450, 451, 494, 543, 546, 558.
Akka, 538, 544.
Aksa, 531.
Aksaray, 102.
Alasonya, 317.
Albina, 439.
Aleksandr, 508.
Aleksandropol, 528.
Alhaniyes, 244.
Ali Cevat (Başkatip), 89.
Ali Cevdet, 55.
Ali (Çetinkaya), 277, 278.
Ali Fuat (Cebesoy), 7, 22, 50, 189, 425.
Ali Galip, 54, 175.
Ali Haydar Efendi, 54.
Ali Heyet (Yüksek Kurul), 12.
Ali İhsan Paşa (Birinci Harekat Şubesi Müdürü), 409, 412, 419, 422, 492, 493.
Ali Kabuli (Asar-ı Şevket Zırhlısı Kaptanı), 91, 120.
Ali Kemal, 83, 203.
Ali Nizami Paşa, 331.
Ali Rıza (Kurmay Albay), 326, 410.
Ali Rıza Paşa (Harbiye Nazırı), 47, 70, 72, 220, 310, 315, 316.
Allahuekber Dağı, 422.
Allenby (General), 536, 539.
Alman 81, 91, 124, 141, 142, 181, 199, 215, 221, 258, 270, 291, 351, 357, 359, 361, 370-372, 375-377, 379-392, 395, 396, 402, 411, 413, 418, 424, 436, 438, 443, 446, 451, 454, 464, 471, 472, 477, 478, 480-483, 491, 492, 498, 502, 505-508, 517, 518, 521, 522, 526, 529, 531, 533-535, 539, 550, 553, 557, 560.
Almanlar, 25, 259, 323, 356, 358, 363, 366, 376, 380, 382, 387, 388, 392, 397, 402, 403, 412, 413, 415, 420, 465, 473, 477, 478, 481, 482, 485, 489, 490, 494, 499, 503, 524, 526, 530-532, 554.
Almanya, 17, 26, 69, 114, 127, 199, 214, 216-218, 221-223, 228, 245, 258, 260, 261, 264, 266, 270, 273, 274, 288, 289, 295, 305, 318, 325, 333, 340, 343, 351, 356-358, 360-362, 364, 367-383, 385-387, 390, 391, 393, 396, 399, 401-404, 412, 429, 430, 434, 436, 441, 457, 464, 472, 476, 483, 489, 491, 499, 501, 505-507, 518-523, 525, 531, 532, 535, 541-543, 545, 548, 551, 554, 557.
Alsac Loren, 363, 556.
Alsberg, 554.
Altıncı Ordu, 409.
Alyons Yahudi Okulu, 10.
Amadya, 494.
Amerika, 94, 127, 240, 256, 325, 353, 355, 359, 363, 454, 476, 501, 503, 506, 507, 518, 545, 550, 551, 553, 554, 557, 558.
Amerikan, 256, 438, 446, 454, 507, 520, 550, 551, 558.
Amerikan Kongresi, 506, 555.
Amman, 534, 538.
Amode (General), 458.
Anadolu, 1, 22, 32, 34, 41, 51, 78, 92, 119, 154, 184, 200, 232, 233, 235, 238, 255, 284, 285, 307, 317, 323, 343, 346, 347, 351, 378, 403, 405, 406, 408, 414, 428, 432, 434, 436, 439, 441, 442, 456, 461-463, 467, 473, 501, 514, 519, 523, 539, 541, 542, 544-546, 549, 552, 555.
Anafartalar, 457, 468, 471, 474.
Anayasa (Kanun-ı Esasi), 2, 13, 27, 33, 36-42, 45, 46, 51, 53, 54, 72, 76, 96, 101, 103, 105, 108, 119, 120, 129, 132, 152, 155, 176, 179, 197, 369.
Andlaşma Devletleri, 450, 481, 482, 497, 503, 508, 521, 522, 549, 550, 553, 555, 557, 559.
Andrew Jackson, 282.
Antalya, 451, 543, 545, 546.
Anzak, 460, 461, 463, 466, 467.
Arabistan, 1, 152, 165, 238, 374, 411, 493, 494, 508, 512, 534, 542, 544, 552.
Aram Efendi (Ermeni Katolik Cemaati), 106.
Arap, 15, 16, 24, 57, 68, 71, 81, 131, 132, 137, 153, 234, 245, 287, 402-405, 424, 427, 485, 486, 497, 514, 531, 534-536, 541, 542, 547.

Arap Milli Komitesi, 14, 16.
Arap Yarımadası, 154, 234, 236.
Araplar, 18, 67, 255, 282, 351, 404, 427, 485, 494-497.
Arapçayı, 255.
Aras, 421.
Ardahan, 230, 361, 403, 414, 420, 421, 522, 524, 526, 527, 531, 561.
Arıburnu, 461, 463, 467-469, 474, 475.
Ari, 238.
Arif Hikmet Paşa, 46, 106.
Arnavut, 14-16, 18, 33, 47, 57, 62, 67, 70, 81, 99, 118, 135, 138, 141, 145, 153, 179, 182-184, 238, 244, 245, 247, 248, 288, 291, 321.
Arnavut Komitesi, 244, 246.
Arnavut Mebuslar, 165, 168.
Arnavutlar, 32, 35, 36, 38, 68, 136, 139, 162, 171, 180, 186-188, 237, 241-243, 250, 254, 297, 308, 316, 348.
Arnavutluğun Selameti (Gazete), 15, 244.
Arnavutluk, 1, 16, 19, 117, 137, 138, 147, 149, 150, 152, 154, 162, 163, 165, 167, 169, 170, 196, 202, 205, 215, 217, 237, 239, 246-248, 261, 271, 288, 291, 292, 296, 307, 328, 330-332, 336, 338, 347-349, 352, 479.
Arnavutluk (Gazete), 15.
Arnavutluk Ayaklanması, 169.
Arnavutluk İstiklal Grubu, 201.
Arslan Bey (Lazkiye Mebusu), 90.
Artvin, 403, 414, 418.
Asım Bey, 297.
Asım Hoca (Ayan Reisi), 54.
Asir, 235, 237, 493, 560.
Asya, 4, 17, 25, 193, 194, 242, 282, 334, 342, 348, 351, 352, 355, 357, 360, 361, 388, 399, 402, 403, 447, 451, 474, 517, 544.
Atıf (Çanakkale Milletvekili Atıf Ahmet Kamçıl), 33, 210.
Atina, 38, 455, 480, 481.
Atina Barış Andlaşması, 346, 347.
Atina Hükümeti, 245, 345.
Avakile Kolu, 278.
Avam Kamarası, 328, 552.
Avcı Taburları, 70, 71, 85, 115, 119, 120.
Averof, 317, 320.
Avlonya, 99, 244.
Avrupa, 2, 4, 6, 8, 14, 25, 45, 77, 79, 83, 94, 117, 164, 165, 191, 200, 201-203, 205, 211, 214, 216, 217, 221, 225, 231, 243, 244, 249, 254-260, 264, 267, 282, 287, 289-291, 295, 311, 327, 330, 332, 333, 336, 340, 342, 348, 351-353, 355, 357-362, 365-367, 370, 373, 377, 379, 384, 387, 388, 390, 398, 399, 402, 403, 412, 415, 443, 456, 465, 471, 474, 476, 477, 479, 482, 483, 498, 500, 501, 505, 506, 508, 509, 518, 520, 524, 525, 547-550, 556.
Avustralya, 424.
Avustralyalılar, 459.
Avusturya, 5, 17, 24-26, 35, 58, 73, 74, 82, 83, 159, 213-226, 228-231, 233, 243, 247, 250, 260, 261, 264, 274, 284, 288, 289, 292, 295-297, 302, 318, 325, 332, 333, 337, 343, 348, 352, 355, 361, 362, 364-371, 380, 381, 384, 387, 391, 401-403, 412, 420, 434, 436, 441, 448, 450, 451, 471, 472, 478-482, 503-505, 522, 523, 541-543, 548, 553, 556, 560.
Avusturya İmparatorluğu, 220, 222, 287, 355.
Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, 218, 288, 355, 368-370, 372, 381, 451, 476-479, 481, 522, 557.
Avusturyalılar, 403, 459, 471, 473, 478, 499, 520.
Ayan Meclisi, 102-104, 108, 131, 156, 159, 171, 176-180, 211, 399.
Ayasofya, 64, 78, 85, 86-89, 103, 349, 449.
Ayastafanos (Yeşilköy), 526.
Ayastafanos (Yeşilköy) Antlaşması, 252, 377, 414.
Aydın, 112.
Azap, 417.
Azerbaycan, 489, 525, 526, 528, 530, 532.
Aziz Paşa (Mısırlı), 21, 277.
Aziziye, 487, 512.
Azmak, 467.
Azmakdere, 470.
Azmi (Polis Genel Müdürü), 199, 207.

— B —

Bab-ı Âli, 42,43, 45, 53, 62, 88, 102, 103, 178, 193-196, 198, 200-202, 207, 231, 262, 268, 330, 334, 340, 347, 350, 375.
Bab-ı Meşihat, 45, 305.
Babil, 324.
Bağdat, 25, 112, 118, 351, 360, 363, 487, 488, 491, 492, 501, 510-513, 517.
Bahreyn, 486, 493.
Bahriye Nazırı, 45, 46, 71, 72.
Bahriye Nezareti, 85, 191, 198.
Balışayış, 325.
Bakü, 529, 532, 533.
Balfour, 554.
Balıkesir, 408.
Balkan Antantı, 160.
Balkan Cemiyetleri, 522.
Balkan Devletleri, 31, 184, 190, 252, 449.
Balkan İttifakı Devletleri, 336, 337.
Balkan Konfederasyonu, 142, 291.
Balkan Paktı, 472.
Balkan Savaşı, 24, 185, 186, 196, 211, 245, 248, 249, 346, 350-352, 360, 379, 407, 409, 423, 466.
Balkan Savaşı (Birinci), 339, 341, 344, 345, 349.
Balkan Savaşı (İkinci), 339, 341, 344, 349.
Balkan Slavları, 215.
Balkan Yarımadası, 237, 352.
Balkanlar, 25, 30, 117, 134, 138, 146, 193, 200, 213-218, 221, 226, 235, 237, 242, 243, 249, 253, 254, 260, 264, 272, 284-292, 294, 300, 302-307, 309, 311, 317, 319-323, 327, 329-338, 340, 348-351, 353, 357, 362, 364-366, 369, 370, 373, 383, 405, 415, 429, 448, 451, 471, 472, 479, 481, 482, 498, 499, 507, 522, 548, 556.
Balkanlı Hıristiyanlar, 295.
Baltık, 521.
Banat, 471, 481.
Bandırma, 408, 456.
Baradız, 414.
Baratof, 491-493, 510.
Barbaros, 320.
Bardız, 421, 422.
Barka, 255.
Basra, 112, 377, 403, 486, 491, 511.
Basra Körfezi, 351, 360, 415, 485, 493, 494.
Basri Bey (Debre Mebusu), 145, 159-161.
Basri Dukakinzade, 291.
Başkın Klübü, 62.
Batı Anadolu, 331, 374, 405, 448, 450.
Batı Arabistan Genel Komutanlığı, 533.
Batı Ordusu Komutanlığı, 313, 315, 317.
Batı Trakya, 338, 341, 344, 349, 374, 383, 448, 472, 499.
Batkner (General), 498.
Batum, 230, 361, 403, 414, 420, 522, 524, 526, 527, 529, 530, 531, 533.
Batum Konferansı, 528, 529.
Baumann (General), 375.
Bedeviler, 425.
Belçika, 159, 371-373, 550, 553, 556.
Belgrad Hükümeti, 367.
Berberler, 255.
Berchtold (Başvekil), 367.
Bergman (General), 416.
Berlin, 25, 58, 166, 258, 267, 367, 369, 372, 373, 391, 394, 415, 506, 520, 551.
Berlin Andlaşması, 213, 219, 223, 225, 228, 229, 242, 249, 252, 262, 287, 296, 300, 302, 303, 328, 331, 377, 404, 414, 548.
Berlin Hükümeti, 223.
Berlin Kongresi, 213, 216, 222, 224, 257, 328, 360, 361, 377.
Berne, 314.
Besa, 32, 47, 162, 241, 242.
Besarabya, 522.
Besarya, 198.
Beşare Kolu, 278.
Beşiktaş Sarayı, 108.
Beşinci Ordu, 409.
Bethman Hollweg (Alman Şansölyesi), 549.
Beyaztepe, 441, 442.
Beylerbeyi Sarayı, 190.
Beyoğlu, 85, 91, 105, 205, 266, 305, 325.
Beyrut, 112, 539.
Biçara, 492.
Bingazi, 157, 255, 256, 264, 268, 271, 278, 280, 281, 283, 560.
Bircan, 492.
Birdwood (General), 458.

Birecil, 494.
Birinci Doğu Ordusu, 312.
Birinci Dünya Savaşı, 353, 355, 359, 360, 361, 363, 365, 373, 405, 408, 414, 415, 430, 432, 452, 474, 476, 477, 485, 502, 506, 517, 521, 523, 542, 546, 547.
Birinci Köprü Muharebesi, 417.
Birinci Ordu Kumandanlığı, 375, 376, 408.
Birleşik Amerika, 226.
Birüssebi, 515, 516.
Bismark (Alman Şansölyesi), 260, 328, 361.
Bitlis, 453, 484, 485, 545.
Bizans, 271.
Bizans İmparatorluğu, 233.
Boer, 360.
Boğazlar, 25, 215, 221, 285, 331-333, 335, 349, 361, 374, 376, 380, 382, 383, 394, 397, 398, 408, 411, 412, 437, 447, 485, 523, 541, 546, 547, 549, 559.
Bolayır, 201, 244, 456.
Bolşevik İhtilali, 525, 545.
Bolşevikler, 507, 509, 521-527, 532.
Bolşeviklik, 505, 511, 519.
Bosna, 118, 250, 252, 264, 287, 290, 296, 355, 361, 365, 366.
Bosna ve Hersek, 58, 74, 82, 213, 215, 216, 218-225, 228, 229, 231, 232, 548.
Boşo (Rum Mebusu), 158.
Bouvet, 439, 441, 442.
Boyabatlı Ömeroğlu Mustafa, 475.
Bozcaada, 320, 333, 347, 439, 440, 542.
Brasilov, 505.
Braşov, 482.
Brendizi, 384.
Breslau, 383-387.
Brest-Litovsk, 471, 506, 521-523.
Brest-Litovsk Barış Andlaşması, 528, 532.
Bromard Paşa, 419, 422.
Bronzart Paşa (Genelkurmay Başkan Vekili), 393, 412, 415.
Brusilov, 478, 479,
Bruşelov, 481.
Brüksel, 244.
Bukovina, 471, 478 481.
Bulgar(lar) 8, 24, 41, 67, 130, 132, 135, 136, 138, 177, 184, 200, 201, 227, 230, 231, 245, 249, 250, 252-254, 290, 293-295, 298, 303, 304, 309-313, 316-322, 325-327, 333-342, 344, 349, 350, 370, 383, 389, 413, 431, 466, 472, 473, 480-482, 500, 507, 517, 520, 523, 533, 552.
Bulgar Çeteleri, 31.
Bulgar Hükümeti, 326.
Bulgar Kilisesi, 132.
Bular Komitesi, 50.
Bulgar Kralı, 324, 341.
Bulgar Kulübü, 135.
Bulgar Ordusu, 190.
Bulgar Prensliği, 227.
Bulgaristan, 3, 58, 73, 135, 136, 213, 219, 225-232 252-254, 272, 287, 289-295, 304, 329, 330, 337-339, 343, 345, 346, 374, 389 403, 408, 411, 413, 429, 434, 448-450, 471, 472, 479, 480, 491, 497, 499, 522, 523, 541, 554, 557.
Bulgaristan Hükümeti, 225.
Bulgaristan Prensi, 225, 228, 232.
Bulgaristan Prensliği, 287.
Bursa, 78, 92, 126, 160, 323.
Bursa Muhammedileri, 92.
Bursalı Mehmet Tahir (Asker Rüştiyesi Müdürü), 9, 11, 22, 29.
Bükreş, 339, 389, 482, 499.
Bükreş Antlaşması, 344.
Bükreş Barış Antlaşması, 522.
Büyük Britanya, 216, 380, 518, 543.
Büyük Petro, 541.

— C —

Canapus, 439.
Caparetto, 503.
Carbonari, 11.
Carrere, 281.
Cavit Bey (Maliye Nazırı), 45, 91, 111, 127, 128, 145, 148, 169, 178, 184, 246, 273, 378, 380, 386, 390, 394-396, 398, 548.
Cavit Paşa, 310, 314, 316.
Cebel, 256.
Celal (Ticaret ve Ziraat Nazırı), 198.
Celal Bayar, 10.

Cemaat Başkanları (Patrikler), 134.
Cemal Paşa (İstanbul Muhafız Komutanı), 49, 51, 194, 199, 204, 210, 512, 515, 533.
Cemal Paşa (Bahriye Nazırı), 374, 377, 378, 380, 386, 388, 391, 393-396, 399, 407, 408, 425-429, 463, 495, 496.
Cemaleddin Efendi (Şeyhülislam), 40, 44, 47, 173, 180, 182, 184-186, 203, 305, 321.
Cemil (Kısıklı'lı), 277.
Cemil Paşa, 45, 185, 308.
Cemiyet (İttihat ve Terakki), 22, 23, 50, 61, 139, 182.
Cemiyet-i Muhammediye, 75.
Cenevre, 18.
Cenin Gazeteleri, 184.
Cermen, 25, 348, 370.
Cernavoda, 482.
Cevat Bey (Başkatip), 107.
Cevat Bey (Albay), 385, 439, 440.
Cevat Çobanlı, 534.
Cevat Paşa (II. Tümen Komutanı), 86, 88.
Cevdet Paşa, 239, 240.
Cevher Ağa (Baş Musahip), 120.
Cezayir, 257, 258, 262, 384, 385, 513.
Champagne, 473, 502.
Charlemange, 439.
Churchill, 430, 431, 434, 435, 436, 472, 473.
Cidde, 55, 496.
Cihad, 400, 401, 405, 413.
Clay, 282.
Core (Yunan Kralı), 318.
Conkbayırı, 463, 466, 468-470.
Conrad, 366, 377, 477.
Constantin (Kral), 480.
Cornwallis, 439.
Cumhuriyet Gazetesi, 194.
Cumhuriyetçi, 362.

— Ç —

Çanakkale, 463-465, 467, 499, 500, 534, 538, 543.
Çanakkale Boğazı, 285, 320, 332, 383, 385-388, 392, 403, 430, 431, 433, 434, 436-438, 444, 445, 466, 541, 542, 548, 559, 561.
Çanakkale Savaşları, 472, 474.
Çar, 217.
Çarlık, 525.
Çarlık Hükümeti, 541.
Çarlık Rejimi, 519.
Çarlık Rusyası, 545.
Çarşıkapı, 207.
Çatalca, 112, 187, 190, 192, 201, 207, 304, 313, 320, 322-326, 335, 339, 349, 370.
Çatalca İstihkamları, 98.
Çekler, 356.
Çekmece, 408.
Çelebi Efendi, 126.
Çerkez, 57, 250.
Çerkez Ethem (Yüzbaşı), 208.
Çerkez Kazım (Yüzbaşı), 207.
Çerkez Ziya (Yüzbaşı), 208.
Çeteler Kanunu, 136, 137.
Çetine, 479.
Çırağan Sarayı, 107, 111, 121.
Çimenlik, 439, 440.
Çin, 142, 359.
Çorlu, 410.
Çürüksulu Mahmut Paşa (Nafia Nazırı), 98, 398.

— D —

Dağıstan, 238, 419, 530.
Dahiliye (İçişleri) Nazırı, 46, 65, 187, 199, 208, 211, 268.
Daily Chronicle Gazetesi, 372.
Dalmaçya, 451.
Damat Ferit Paşa, 153, 156.
Damat Salih Paşa (Tunus'lu), 208.
Dardonos, 433, 435, 440, 441, 442.
Danef (Sobranya Millet Meclisi Başkanı), 293, 330.
Darıdere, 342.
de Robeck (Vis Amiral), 436, 438, 439, 441, 442, 444, 445, 458, 459.
Debre, 141, 163.
Debre Kongresi, 246.
Dedeağaç, 341, 342, 344.

Delibaba, 510.
Derne, 278, 280.
Dersim (Kürtleri), 137.
Derviş Bey (Serez Mebusu), 141.
Derviş Vahdeti (Kıbrıs'lı), 75, 76, 78, 81, 86, 92, 116, 119, 120.
Devlet Şurası, 181, 191, 203, 211.
Devlet Şurası (Danıştay) Başkanı, 188, 198, 211, 305.
Devletler Cemiyeti, 556.
Devletler Hukuku, 54.
Devrim Derneği, 6.
Dicle, 415, 437.
Dilman, 490.
Dimetoka, 344.
Diyadin, 416.
Diyadoku (Veliahtı), 316 317.
Diyarbakır, 75, 378, 544.
Dobrosky (General), 364.
Dobruca, 411, 472, 482, 499, 522, 523.
Doğu Akdeniz, 319, 451.
Doğu Anadolu, 63, 78, 153, 173, 351, 377, 378, 415, 416, 420, 424, 452, 483-485, 527, 561.
Doğu Avrupa, 217, 327, 361, 517, 518, 526.
Doğu Karadeniz, 484.
Doğu Rumeli, 225-227, 230, 232, 272, 287.
Doğu Trakya, 339, 374, 405, 448.
Doğubeyazıt, 416.
Dokuzuncu Ordu, 409.
Dolmabahçe Sarayı, 269.
Dorthmound, 439.
Dostoyevski, 360.
Doyran, 318, 507.
Dördüncü Ordu, 408.
Draç, 479.
Draga Üsküp Merkezi, 21.
Drama, 318, 480, 500.
Dublin, 439.
Dukakin Kanunu, 241.
Dukakinzade Basri (Debre Mebusu), 21, 69, 70, 115, 118, 139, 140, 142, 151, 245.
Duma, 525, 526.
Duyun-u Umumiye, 147, 453.

— E —

Ebülhüde, 40.
Edib Servet (İrtibat Subayı), 11.
Edirne, 10, 82, 112, 190-193, 195, 200, 201, 219, 309-311, 326, 329, 331, 333-344, 349, 352, 374, 376, 407, 408.
Edirne Kalesi, 327.
Edirne Vilayeti, 330.
Edirnekapı, 102.
Edremit, 450.
Edremit Körfezi, 449.
Edward (Kral), 17.
Edward Grey (İngiltere Dışişleri Bakanı), 328, 329, 348, 369.
Ege, 344.
Ege Adaları, 330, 332, 333, 336, 346, 347, 349.
Ege Denizi, 320, 330, 336, 338.
Eğin, 454.
Ekrem Bey, 46.
Ekserhane, 133.
Elariş, 514.
Elbasan Tümeni, 308.
Elçiler Konferansı, 328, 331, 333.
Elçirdere, 343.
Emin Garzani, 271.
Emin Paşa (Bahriye Nazırı), 90.
Emin Paşa (Boğaz Komutanı), 385.
Emir Abdullah, 513.
Emir Ali, 513.
Emir Faysal, 513.
Emrullah Efendi (Maarif Nazırı), 145, 148.
Endülüs, 277.
Enez, 336.
Enver Paşa (Kurmay Binbaşı), 21, 29, 31, 38, 49, 51, 58, 69, 114, 115, 194-199, 276-280, 282, 283, 286, 287, 334, 342, 343, 374, 376, 379, 380, 382, 383, 385, 386, 389, 391-396, 398, 400, 407, 409, 410, 412, 413, 416-418, 420-425, 430, 433, 434, 437, 483, 484, 486, 488, 496, 499, 501, 511, 512, 515, 516, 518, 524, 525, 528-533, 535, 536, 538, 554, 558.
Enver Suavi, 283.
Epir, 316, 317, 319.
Erenköy, 435, 441.

Erihu, 534.
Eritre, 283.
Ermeni, 5, 16, 18, 20, 21, 41, 57, 63, 67, 88, 93-96, 106, 108, 130, 135, 138, 154, 202, 236, 245, 305, 351, 356, 377, 404, 405, 411, 415, 423, 424, 452-454, 525-527, 529, 533, 549, 552, 560.
Ermeni İhtilal Cemiyetleri, 14, 17, 20, 67, 452.
Ermeni Kilisesi, 96.
Ermenistan, 9, 377, 405, 526, 530.
Ernest Caselle, 147.
Ertuğrul, 432, 434.
Ertuğrul Koyu, 464.
Erzincan, 92, 93, 508, 527.
Erzincan Mütarekesi, 510, 511.
Erzurum, 23, 63, 92, 93, 378, 408, 416, 417, 419, 422-424, 453, 483, 484, 510, 527, 545.
Esat Paşa, 106, 107, 178, 456, 467, 532.
Esat Topçu, 202, 245.
Eskişehir, 438.
Essalı, 534.
Essin, 487.
Estonya, 504.
Eşref (Yaver), 207, 278, 279, 342.
Ethem Paşa (Harbiye Nazırı), 84, 90, 101.
Evkaf Nazırlığı, 46, 198.
Eyüb Sabri, 36, 139, 184.

— F —

Fahri (Vilayet Tercümanı), 31.
Faik Bey, 15, 244.
Falkenhayn (Genelkurmay Başkanı), 477, 478, 482, 512, 516, 533.
Fas, 217, 264, 363.
Fas Sultanlığı, 258.
Fatih Sultan Mehmet, 324, 345.
Fatma (Peygamberin Kızı), 513.
Fav, 486.
Faysal, 513.
Fedakâran-ı Millet Cemiyeti, 57, 58, 62.
Fedakâran-ı Ümmet Partisi, 74.
Felsefi Hukuk-ı İslamiye, 54.
Fenike, 449, 450.
Ferdinand (Prens), 228.
Ferdinand (Bulgar Kralı), 253, 339, 349.
Ferit Hüsnü Paşa (Bahriye Nazırı), 70.
Ferit Paşa (Sadrazam), 37, 38, 118, 180, 186.
Ferit Paşa (Ayan Meclisi Başkanı), 321.
Feth-i Bülent, 317.
Fethi Bey (Okyar), 107, 194, 276, 277.
Fethi Bey, 310.
Fethi Paşa (Kolordu Komutanı), 315, 316.
Fevzi Bey (Albay, Anafartalar Grup Komutanı), 468, 469.
Fevzi Çakmak, 457, 534, 536.
Fevzi Efendi (Şeyh), 93.
Fındıklı, 174.
Fındıklı Kulübü ve Tiyatrosu, 174.
Fındıklı Sarayı, 122, 174.
Fırat, 415, 437.
Ficef (General, Bulgar Ordusu Genel Kurmayı), 326.
Filistin, 94, 425, 482, 485, 508, 513-516, 533, 535, 538, 539, 544, 552.
Finlandiya, 504, 522.
Fisher (Amiral), 464.
Fiume, 451.
Fizan, 255, 256.
Flanders, 503.
Foch (General), 520.
Fokşan, 522.
Franchet (General), 523.
Francois Joseph, 218.
Frankenberg (Albay), 428.
Fransa, 5, 17, 63, 127, 157, 158, 187, 209, 216, 217, 221, 228, 229, 243, 258, 259, 262-264, 266, 281, 288, 289, 292, 295, 296, 318, 321, 325, 332, 333, 340, 343, 351, 357, 360, 365, 367-369, 371-374, 377, 378, 382, 388, 398, 399, 401, 403, 411, 432, 434, 447-450, 465, 471, 473, 476-478, 481, 495, 502, 541-547, 549, 550, 553, 556, 558.
Fransız, 5, 124, 131, 147, 206, 253, 257, 259, 260, 261, 266, 282, 305, 318, 358, 363-365, 372, 375, 384, 387, 397, 398, 426, 434, 438, 439, 444-443, 447, 448, 459, 461-464, 466,

472-475, 477-481, 499, 502, 503, 508, 513, 518, 520, 522, 542-545, 549, 557, 559.
Fransız Devrimi, 32, 70, 355.
Fransuva Ferdinand (Arşidük), 365.
Fransuva Joseph (İmparator), 366.
Fritz Maurice (İngiliz Sefareti Baştercümanı), 117, 205, 208.
Frizovik, 35-38.
Fuat (Miralay), 208.
Fuat (Bulca), 277.
Furkah, 537.

—G —

Gabriyel Noradunkyan, 46, 192, 305.
Gagavuz Türkleri, 499.
Galata Köprüsü, 83, 96.
Galatasaray, 305.
Galib Paşa, 21 36, 107.
Galiçya, 411, 420, 498, 505, 507, 517.
Galois, 442.
Galthrope (Amiral), 558, 559.
Gamble (Amiral, Osmanlı Bahriyesini Islah Heyeti Başkanı), 319.
Garbi Trakya Teşkilatı Milli Komutanlığı, 342.
Garden (Amiral), 431, 432, 435, 436.
Gauliath, 464.
Gavrilo Princip, 365.
Gazi Ahmet Muhtar Paşa, 104, 108, 111, 172, 173, 179, 193, 196, 248, 272, 283, 297, 298, 321.
Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi, 173, 181, 305.
Gazi Bey (Kurmay Başkanı), 416.
Gazi Paşa, 173, 180.
Gazze, 409, 515, 517.
Gedik Paşa, 86.
Gelibolu, 330, 335, 408, 431, 436, 444-448, 450-454, 456, 463-465, 470, 472, 473, 491.
Gelibolu Yarımadası, 335, 458-461, 474.
Gence, 532.
Genç Osmanlılar, 93.
Genç Türkler, 2, 3, 6, 13, 18, 20, 57, 67, 117, 131, 142, 221, 244, 245, 279.
Genç Türkler Kongresi, 20, 21.
Gençler Grubu, 210.
Genel Meclis, 191, 192, 197.
Gerard Lowthen (İngiliz Elçisi), 99, 100.
Geshof (Bulgar Dışişleri Bakanı, Başvekili), 227, 292, 325.
Geylan, 315.
Girma, 257.
Giolitti Hükümeti, 265.
Giresun, 408.
Girit, 157, 219, 231-233, 287, 294, 299, 330, 331, 336.
Girit Milli Meclisi, 231.
Girit Rumları, 231.
Girit Valisi, 231.
Giyom II, (Alman İmparatoru), 221, 371, 379, 380, 450.
Gladstone, 243.
Goben, 383-387.
Goltz Paşa, 491, 492.
Goshan (İngiliz Elçisi), 243.
Gosinye, 242.
Goulois, 439.
Grebene, 317.
Guepratte (Amiral), 439.
Gülhane Hatt-ı Hümayunu, 133.
Gümrü, 529, 530.
Gümülcine, 342.
Gümülcineli İsmail Hakkı, 158.
Güney Anadolu, 449, 451.
Güney Asya, 360, 363.
Güney Kafkas Cumhuriyeti, 527-529.
Güney Kafkasya, 525, 526.
Güney Trakya, 542.
Güney Tirol, 543.
Güneydoğu Anadolu, 453, 546, 561.
Gürcistan, 525, 526, 529, 530.
Gürcü, 356, 415, 525-527, 529, 531.

— H —

Habeşistan, 261, 265.
Habib (Yüzbaşı), 31.
Hacı Adil Bey (Dahiliye Nazırı), 139, 169, 193, 194, 198, 199.

Hacı Nazım, 34.
Hacı Nuri Efendi (Fetva Emini), 104.
Hadramut, 234, 493.
Hafız Hakkı Bey, 394, 409, 412, 413, 418-420, 422, 423.
Hakkı Baha, 9, 11.
Hakkı Paşa, 120-122, 125, 128, 132, 141, 145, 146, 148, 149, 183, 191, 199, 268, 375.
Hakkı Paşa Hükümeti, 133, 136, 138, 267, 269.
Halaskâran, 164, 170, 180, 187, 205, 297.
Halaskâran Grubu, 163, 173, 176, 177, 185, 202.
Halaskâran-ı Millet, 162, 167, 172.
Halaskârlar, 162, 163, 171, 186.
Halep, 63, 70, 112, 185, 408, 409, 495, 539.
Haliç, 319.
Halide Salih (Edip), 80.
Halife, 41, 65, 66, 106, 113, 132, 142, 157, 376, 401, 425, 494, 496, 544.
Halifelik, 37.
Halil, 210, 211, 487, 488, 490, 492, 512, 529.
Halil (Kolağası, Enver Paşa'nın Amcası), 93.
Halil Bey, 123, 179, 380, 389, 393, 394, 419, 437, 528.
Halil Gümen, 131.
Halim Paşa, 210.
Hallaçyan (Nafia Nazırı), 145.
Hamdi, 276.
Hamdi (Yüzbaşı), 440.
Hamdi Çavuş, 118.
Hamedan, 491, 493, 510.
Hamid (Sultan), 50, 65.
Hamidiye, 271, 320, 408, 433, 439, 440, 441, 458, 496.
Hamilton (General), 436, 458, 460, 461, 462, 465, 466, 470, 471, 473.
Hankin, 492.
Hanway (Savaş Komitesi Genel Sekreteri), 431.
Hareket Ordusu, 96, 98, 100-103, 110, 111, 118-120.
Harkofa, 529.
Harput, 378, 544.
Hasan (Atakan), 491.
Hasan (Priştineli), 162, 245.
Hasan Bey (Üsküp Mebusu), 162.
Hasan Bey (Velçetrinli), 169.
Hasan Efendi (Batarya Komutanı), 442.
Hasan Fehmi, 46, 82, 83.
Hasan Hilmi, 272.
Hasan İzzet Paşa, 408, 416-420.
Hasankale, 408, 483.
Hassume Paşa, 271.
Haydar Paşa, 25, 360, 363, 517.
Hayfa, 378, 384, 537-539.
Hayret Paşa, 314.
Hayrettin Paşa (Tunuslu), 211.
Hayri Bey, 199, 400.
Hazar Denizi, 414.
Hazım Çavuş (Süvari Komutanı), 86.
Hersek, 250, 252, 264, 287, 290, 361, 366.
Hersekliler, 296.
Heybeliada, 387.
Heyet-i Nasıha, 28.
Hınçak, 16, 93.
Hınçak Komitesi, 452.
Hıms, 527.
Hırvatlar, 215, 296, 356.
Hıristiyan, 5, 31, 60, 63, 67, 68, 77, 88, 130, 135, 141, 183, 202, 231, 239, 250, 251, 293, 302, 303, 343, 344, 352, 357, 377, 378, 397, 402, 404, 405, 415, 449, 487, 525, 549.
Hıristiyan Arnavutlar, 239, 242.
Hıristiyan Avrupa, 3.
Hıristiyan Osmanlı, 31.
Hıristiyanlar, 57, 134, 287, 290, 302, 378, 402, 405, 438, 460.
Hıristiyanlık, 4, 360, 377, 461, 544.
Hicaz, 157, 234, 482. 493-497, 508, 511, 513, 514, 537, 560.
Hidayet Paşa, 34.
Hikmet Paşa (Bahriye Nazırı), 70.
Hikmet Bayur, 525.
Hilmi (Filibeli), 93.
Hindenburg, 412, 477, 479, 502, 530-532.
Hindistan, 142, 236, 282. 360, 380, 387, 419, 424, 477, 485, 489, 510, 519, 524, 544.
Hindistan Müslümanları, 517.
Hint, 483, 486, 491.
Hint Denizi, 494.

Hintliler, 459, 487, 513, 536.
Hizb-i Cedid, 138, 143, 144, 151, 156.
Hoca Mahir, 9.
Hoca Rasim, 88.
Hoca Sabri, 202.
Hollanda, 325, 371, 373.
House (Albay), 506.
Hudeyde, 235-237.
Humus, 271, 495, 539.
Hurşit Paşa, 170-172.
Husumet Paktı, 275.
Hürriyet Derneği, 9, 11, 12.
Hürriyet ve İtilaf Partisi, 138, 150-156. 158, 162, 187, 201, 245. 247, 297, 300, 320, 374.
Hüseyin (Mekke Şerifi), 493.
Hüseyin Cahit Yalçın, 10, 41, 59, 91, 131, 154.
Hüseyin Hilmi Paşa, 38, 71-73, 84, 87, 91, 111, 114, 120, 123, 125, 135, 136, 175, 180, 186, 199, 210, 224, 283.
Hüseyin Hüsnü Paşa, 98, 101, 107, 120.
Hüseyin Rauf (Orbay), 559.
Hüsrev Sami, 9, 13.

— I —

Ian Hamilton (Kuvvet Komutanı), 445.
Ihlamur, 86.
Irak, 1, 306, **409, 411, 482, 485, 486, 488,** 495, 508, 510, 511, 533, 544, 553, 560.
Irak Cephesi, 517.
Islahat Fermanı, 123, 133.
Istry, 451.

— İ —

İbrahim (Teğmen, Denizci), 207, 211.
İbrahim Paşa (4. Ordu Komutanı), 93, 183, 198.
İbrahim Paşa (Vali), 266, 268, 270.
İkdam Gazetesi, 75, 81-83, 187.
İkinci Doğu Ordusu, 312.
İkinci Kolordu, 311.
İkinci Ordu, 408.
İkinci Ordu Komutanlığı, 376.
İkinci Dünya Savaşı, 454, 476.
İmam Yahya, 236, 237.
İmroz, 320, 333, 347, 455, 542.
İnflexible, 439, 441.
İngiliz, 5, 15, 63, 6970, 81, 91, 101, 116-119, 124, 141, 181, 189, 205, 206, 224, 243, 245, 253, 282, 285, 291, 318, 325, 348, 360, 363, 369, 373, 375, 384, 385, 388, 389, 392, 393, 397, 398, 403, 409, 415, 426, 427, 431, 434, **438, 441, 443, 446-448,** 451, 454, 459, 461, 462, 465-467, 470, 473, 475, 478, 480, 483, 483, 486-488, 513, 516, 518, 520, 522, 524, 533-539, 542-544, 549, 550, 557, 559.
İngiliz Elçiliği, 246.
İngiliz Hükümeti, 100, 321, 384.
İngilizler, 116, 217, 235, 244, 257, 259, 385, 386, 400, 408, 419, 424-427, 429, 432, 437, 442, 443, 446, 449, 455, 463, 470, 472, 474, 480, 485, 486, 491-493, 495, 497, 501, 510, 512, 514, **515, 531, 559, 561.**
İngiltere, 15, 17, 25, 26, 67, 81, **99,** 109, 117, 118, 149, 157, 158, 189, 192, 216, 217, 221, 230, 233, 234, 236, 243-245, 248, 258, 260, 261, 269, 272, 274, 288-291, 295, 300, 318, 325, 332, 333, **340, 343, 351-353, 358-364, 368, 369,** 371-374, 377, 378, 382, 384-388, 398, 399, 401, 403, 424, 429-431, 434, 445, 447-450, 452-454, 459, 464-466, 471, 473, 476, 477, 481, 489, 494, 495, 497, 502, 503, 524, 541-549, 551-555, **558, 320, 321.**
İngiltere Kralı, 25, 26, 270.
İpek, 163, 169, 308, 314.
İran, 6, 236, 360, 363, 403, 411, 414, 418-420, 438, 476, 482, 483, 485, 488-494, 501, 508, 510-512, 519, **522-524, 529, 531, 541,** 559.
İrresistible, 439, 442.
İsfahan, 491, 492, 510.
İskeçe, 342.
İskenderiye, 257.
İskenderun, 352, 377, 406, **415, 424,** 495.
İskenderun Körfezi, 447.
İskoçya, 109.

İslam, 60, 87, 88, 105, 153, 214, 400-402, 419, 426, 496, 532.
İslamcılık, 15.
İsmail Canbolat, 11, 27.
İsmail Derviş, 548.
İsmail Hakkı (Gümülcineli), 153, 154, 187, 194, 202, 204, 205, 208.
İsmail Hakkı (Taşkışla Taburları Komutanı), 7, 120.
İsmail Hakkı Efendi (Manastır'lı), 146.
İsmail Kemal (Arnavut), 113, 116-118, 122, 140, 141, 147, 153, 162, 169, 202.
İsmail Kemal (Bosna Mebusu), 15, 70, 72, 73, 83, 87, 88, 90, 92, 95, 99-101, 223, 224, 244-246, 291, 316, 347.
İsmail Mahir Paşa, 28.
İsmailiye, 426, 427.
İspanya, 325, 557.
İstanbul, 6, 10, 22, 25, 27, 29, 33, 34, 36, 37, 42, 43, 48, 49, 51-54, 57, 62-64, 71, 74, 75, 78, 81, 82, 84, 92, 93, 95-103, 108, 110-112, 114, 115, 117-119, 121, 122, 126, 138, 139, 141, 146, 149, 153-155, 162, 169, 181, 184, 189, 191, 192, 199-201, 207-209, 211, 219, 222-224, 226, 227, 231, 233, 234, 238, 243, 256, 257, 267, 271-273, 276, 277, 282, 285, 286, 299, 300, 305, 318, 320, 322-326, 331-334, 340-347, 349-352, 359-361, 370, 374-377, 379, 382, 383, 386-388, 390, 395, 397, 398, 403, 405, 408, 412, 415, 419, 420, 422, 426, 430, 432-438, 441, 443, 444, 446, 447, 449, 450, 454, 455, 457-460, 464-466, 473, 483, 491, 517, 523, 530, 531, 541, 542, 545-548, 554, 555, 558, 560.
İstanbul Andlaşması, 345, 346, 349, 541, 545.
İstibdat, 5, 7, 50, 57, 59, 80, 83, 93, 97.
İstibdat Devri, 39, 46, 53, 70, 93.
İstibdatçılar, 3, 269.
İsveç, 325, 348.
İsviçre, 127, 137, 211, 253, 554, 555, 558.
İşkodra, 112, 238, 239, 313, 314, 329, 335, 336, 349, 479.
İtalya, 5, 148, 154, 157, 159, 160, 214, 216, 217, 237, 238, 254, 255, 258, 261-267, 269, 270, 273-276, 279, 281, 283, 284, 286, 293, 296, 325, 333, 343, 347, 352, 353, 358, 361, 362, 369, 403, 447, 450-452, 471, 477, 481, 497, 522, 542-546.
İtalyan, 5, 28, 151, 215, 258, 260-262, 265, 268-270, 272, 275, 280, 281, 286, 292, 297, 347, 348, 359, 390, 450-452, 478, 546, 553, 556, 560.
İtalyan Birliği, 11.
İtalyan Mebuslar Meclisi, 266.
İtalyanlar, 189, 195, 259, 266, 267, 271, 273, 274, 276, 278, 279, 284, 285, 349, 356, 407, 424, 450, 486, 503.
İtilaf Devletleri, 402.
İtilaf Fırkası, 204.
İtilafçılar, 154, 158-160, 163, 185, 186, 374, 376, 559.
İttifak Devletleri, 352, 518.
İttihad-ı Anasır, 132, 134, 143, 145, 152-251
İttihad-ı Muhammedi, 75-78, 81, 84, 92, 201.
İttihat ve Terakki, 9, 10, 13, 26, 27-31, 33, 35-38, 43, 45, 47-53, 55, 57-64, 66-70, 73-77, 79-85, 90-92, 94-97, 108, 110-115, 117, 119, 123, 124, 129, 130, 134-136, 138-140, 142-145, 147, 149-151, 153, 155-157, 159-161, 163-168, 171, 173-178, 180, 181, 188, 189, 194-196, 198, 200, 205, 206, 209, 211, 218, 222, 224, 233, 235, 245, 247, 248, 267, 272, 275, 276, 297, 300, 305, 348, 350, 374, 376, 390, 399, 405-407, 417, 490, 495.
İttihatçı, 21, 49, 58, 61, 66, 67, 71-73, 76, 89, 93, 99, 111, 113, 115, 118, 119, 126, 130, 136-138, 141, 142, 147, 148, 150, 158-162, 166, 167, 169, 171, 173, 175-177, 179-181, 184, 185, 188, 189, 191, 192, 194, 195, 198-204, 207, 208, 233, 236, 245, 246, 251, 272, 275, 277, 291, 297, 300, 340, 342, 343, 350, 351, 374, 375, 378, 379, 387, 388, 394, 395, 407, 424, 497.
İzmir, 22, 35, 63, 171, 222, 446, 447, 449, 454, 545, 546.
İzmit, 112.

İzmit Körfezi, 542.
İzzet Paşa (Genel Kurmay Başkanı), 191, 197, 237, 335, 340, 343, 484, 558.

— J —

Jackson (Amiral), 435.
Japonlar, 363.
Japonya, 269, 217.
Joffre, 502.

— K —

Kabasakal Mehmet Paşa, 120.
Kafkas, 397, 409, 412-416, 418, 419, 423, 482, 483, 485, 490, 492, 509, 523-525, 528, 532, 533.
Kafkas Cephesi, 424, 426, 430, 509.
Kafkas Hareketleri, 414.
Kafkas Ordusu, 408.
Kafkasya, 117, 238, 360, 382, 383, 387, 400, 409, 414, 415, 418, 420, 424, 437, 485, 489, 508, 523-525, 529-532, 535, 560.
Kafkasya Komiserliği, 526.
Kahire, 210, 276, 324, 455.
Kalkandelen, 316.
Kamil Paşa (Devlet Şurası Reisi), 180.
Kamil Paşa (Halakaranın Sadrazam Adayı), 172.
Kamil Paşa (Mabeyn İkinci Katipliği), 199.
Kamil Paşa (Sadrazam), 38, 39, 38, 39, 53, 55, 56, 59, 63, 65, 68-76, 81, 82, 84, 90, 113, 117-119, 149, 156-158, 161, 163, 171, 174, 181, 182, 184-186, 188-192, 196, 197, 201-203, 206-208, 218, 220, 223, 224, 226-228, 248, 272, 285, 320, 321, 323, 326, 334, 350.
Kamil Paşa Hükümeti, 189, 200, 219, 222, 226, 229, 233, 247, 322.
Kamil Paşa Kabinesi, 187, 193, 197, 407.
Kanada, 226.
Kandiye, 231.
Kanun-ı Esasi, 19, 30, 78, 89, 144, 172, 303.
Kanuni Sultan Süleyman, 117, 256, 501.
Kapitülasyonlar, 345, 388-391.
Kara Kemal, 194, 276.
Karağaç, 309.
Karaburun, 317.
Karadağ, 146, 200, 215, 242, 243, 246, 247, 288-291, 294, 295, 298, 303, 310, 313-315, 320, 325, 329, 331, 337, 338, 352, 401, 479, 550, 553
Karadeniz, 319, 327, 336, 344, 384, 387, 389, 391-398, 412-416, 418.
Karadeniz Boğazı, 386, 436, 459, 542, 546, 559.
Karaferye, 317.
Karamanlı Ahmet Paşa, 256.
Karasu Efendi, 106.
Kars, 230, 361, 403, 414, 420, 421, 483, 522, 524, 526, 527, 528, 526, 527, 528, 531, 561.
Kartuvig, 291.
Kasım Efendi (Teğmen), 279.
Kaşkar, 491.
Kaşot, 284.
Katolik, 143, 214, 239, 243, 246, 255, 351.
Kavala, 448.
Kavalalı Mehmet Ali Paşa, 383.
Kavimler Cemiyeti, 550.
Kaymakam Zeki, 208.
Kayserili Ziya, 37.
Kâzım Karabekir (Binbaşı, Haberalma Şubesi Müdürü), 409, 412, 419.
Kâzım Nabi (Müşirlik Yaveri), 11.
Kâzım Paşa (Yıldırım Orduları Kurmay Başkanı), 538.
Kâzım Rüştü, 75.
Kazvin, 491.
Kega, 238.
Kemal Mithat, 208.
Kemalettin Sami Paşa, 457.
Kerke, 284.
Kerkük, 485.
Kerr, 555.
Keşan, 498.
Kıbrıs, 75, 81, 94, 118, 213, 233, 260, 272, 361, 374, 403, 424, 459, 548, 561.
Kılıç Ali Paşa, 85.
Kırcaali, 342.
Kırım, 117.
Kırım Savaşı, 217, 250, 257.
Kırklareli, 309-312, 321, 344.
Kızıldeniz, 234.

Kilikya, 560, 561.
Kilitbahir, 432, 441, 461.
Kirmanşah, 491, 492.
Kitchner (İngiliz Harbiye Nazırı), 430, 431, 473.
Koca Çimentepe, 463, 466-468, 470.
Kocaeli, 341.
Koçana, 298, 316.
Komanova, 310, 315.
Konitz (Ateşemiliter), 491.
Konya, 112.
Kosova, 23, 35, 36, 39, 40, 42, 145, 146, 169, 198, 219, 250, 552.
Kosova Meydan Savaşı, 365.
Koşukkavak, 342.
Kozaka, 317.
Kozmodini (Rum Mebusu), 158.
Köprüköy, 483.
Kör Emil, 208.
Köstence, 488.
Kral Hüseyin, 513.
Kudüs, 8, 112, 408, 460, 512, 514-517, 534, 537, 544.
Kum, 491.
Kumkale, 432, 434, 461. 462.
Kumla, 456.
Kuruçeşme, 204.
Kuşçu Eşref, 276, 425.
Kut Zaferi, 511.
Kut-ul-Amara, 454, 486-488, 491, 492, 501, 511, 512.
Kuveyt, 485, 493.
Kuzey Afrika, 255, 256, 258, 260, 266, 276, 282, 424, 459.
Kuzey Doğu Anadolu, 306.
Kuzey İran, 528.
Külçe Süleyman, 33.
Kürdistan, 1.
Kürt, 62, 67, 154.
Kütahya, 449.

— L —

Lahey Adalet Divanı, 346, 369, 371.
Larcher, 405, 406.
Latin, 481.
Lazistan, 1.
Le Temps Gazetesi, 281, 328, 483.
Lecontiyev (General, Rus Askeri Ateşesi), 382.
Lehistan, 465, 471, 553.
Lehler, 215, 356.
Lenin, 504, 505, 521, 525.
Leros, 284.
Levant Herald Gazetesi, 81.
Libya, 543.
Liman Von Sanders, 375, 376, 395, 408-410, 436, 455, 463, 466-470, 474, 490, 500, 501, 534, 536-539.
Limni, 5, 320.
Limpus (Amiral), 375.
Lincoln, 282.
Lipsos, 284.
Litvanya, 471, 521.
Lloyd George (İngiltere Başbakanı), 431, 518, 553, 555, 558.
Londra, 58, 190, 244, 327, 328, 331, 334-336, 398, 426, 430, 431, 436, 444, 447, 451, 458, 460, 464, 493, 506, 508, 545, 555
Londra Antlaşması, 336, 337, 340, 343, 347, 451, 452, 541-543, 545.
Londra Konferansı, 190, 200, 328, 351.
Lord Asquith (Londra Belediye Reisi), 398.
Lord Fisher, 431.
Lord Grey, 549.
Lord Kitchner, 160.
Lord Nelson, 430, 439, 440.
Louis XVI, 114.
Lowthen (İngiliz Elçisi), 189.
Ludendorf, 502, 520, 531.
Lucck, 478, 557.
Lurrie, 189.
Lübnan, 118, 234, 374, 378, 426, 544, 551, 552.
Lüleburgaz, 309, 312.
Lütfi Fikri Bey, 72, 122, 150, 154.

— M —

Macar, 215, 355, 366.
Macaristan, 159, 213, 216, 217, 352, 355, 365, 367, 438.

Magadaba, 514.
Magestic, 439.
Mahmut Ekrem Bey, 46.
Mahmut II, 383.
Mahmut Kamil Paşa, 483.
Mahmut Muhtar Paşa (Bahriye Nazırı), 55, 171, 173, 182, 311.
Mahmut Paşa (Çürüksulu), 83, 198, 203.
Mahmut Şevket Paşa, 98, 102, 111, 140, 165, 166, 169, 177, 191, 193, 198-200, 202, 207-209, 211, 248, 283, 334, 335.
Mahmut Şevket Paşa (Harbiye Nazırı), 148, 167, 168, 170, 246, 270, 274, 276, 297, 340.
Mahmut Şevket Paşa (II. Kolordu Komutanı), 97, 309.
Mahmut Şevket Paşa (Sadrazam), 206.
Mahmut Şevket Paşa Hükümeti, 201.
Makedonya, 1, 5, 6, 78, 9, 11, 17, 19, 21, 23-27, 29, 32, 34-41, 49, 50, 63, 68, 74, 92, 96, 97, 99, 118, 135-137, 150, 154, 215, 225, 236, 238, 244, 248-254, 271, 287-291, 293-295, 298, 307, 309, 310, 313, 315, 319, 330, 336-338, 349, 352, 378, 411, 449, 472, 480, 498-500, 517, 518.
Makedonya Bulgarları, 135.
Makedonya Genel Müfettişliği, 30, 72.
Makedonya Komitecileri, 226.
Makyavel, 115, 155.
Malazgirt, 424, 527.
Malta, 384.
Manastır, 5, 21-23, 28-31, 33-37, 39, 42, 63, 68-70, 112, 138, 139, 145, 151, 163, 166, 167, 177, 180, 250, 310, 316, 318, 339, 481, 507.
Manastır Cemiyeti, 32.
Manastır-Doyran, 523.
Manastır İdadisi, 29.
Manastır İttihat ve Terakki Merkezi, 31.
Manastır Olayı, 168.
Manastırlı İsmail Hakkı, 193.
Manchester, 544.
Manş Denizi, 503.
Mardin, 494.
Marmara, 387, 432, 433, 436, 449, 542.
Marne Meydan Savaşı, 391, 411, 520.
Marsilya, 41, 384.
Maskat, 493.
Maudun (General), 488.
Mavro Kordato, 46.
Maydos, 456, 464-466.
Mazzini, 265, 359.
Mc Kenzie (Mareşal), 499.
Mebuslar Meclisi, 2, 30, 37, 41, 59-61, 64-67, 70, 73, 82, 83, 85, 87, 88, 91-93, 96, 97, 105, 106, 108, 110, 118, 12-123, 129, 131, 133, 136-140, 142, 145, 149, 150, 152, 155, 157, 159, 160, 169-174, 176-178, 180, 191, 193, 210, 224, 248, 257, 272, 274, 285, 298, 334, 380, 389, 393, 399, 437.
Medine, 234, 400, 493, 494, 496, 513, 514, 544.
Megalo Idea, 252.
Mehmet Ali Paşa (Mısır Valisi), 210, 234, 238, 242, 257, 407.
Mehmet V (Reşat), 106, 108-110, 120, 400.
Mehmet Çavuş, 86.
Mehmet Nazım (Selanik Valisi), 318.
Mehmet Sait Paşa, 82.
Mehmet Ziyaettin Efendi (Şeyhülislam), 104.
Meis, 347.
Mekke, 234, 400, 493, 494, 496, 501, 514, 517, 544.
Mekke Şerifi, 237.
Meksika, 507.
Melik Sultan, 282.
Memduh Paşa (Dahiliye Nazırı), 39.
Meriç, 201, 335, 341, 344, 472, 500.
Mersin, 95, 352, 494, 546.
Mersin Limanı, 96.
Mersuf Efendi (Gözetleme Subayı), 442.
Meşrutiyet, 2, 3, 15, 16, 19, 21, 22, 27, 39-42, 44, 46-50, 53-55, 57, 59, 66, 71, 74, 75, 78, 80, 81, 89, 94, 96, 97, 99, 103, 107, 109, 113, 115, 117-119, 123, 128, 130, 132, 135, 137-139, 145, 147, 152, 153, 156, 158, 159, 163-165, 167, 171, 175, 182, 188, 194, 197, 198, 201, 211, 213, 221, 226, 233, 244-246, 251, 269-271, 306, 374, 388.

Meşrutiyet (Birinci), 6, 133, 262, 404.
Meşrutiyet (İkinci), 15, 25, 56, 79, 105, 134, 214, 216, 218, 225, 231, 235, 237, 242, 249, 250, 257, 264, 274, 287, 290, 319, 347, 404, 499.
Meşveret Meclisi, 185, 186.
Mevlanzade Rıfat, 74, 83, 119.
Mevlevi Tarikatı, 109, 153.
Mezopotamya, 352, 485, 553.
Mısır, 83, 94, 118, 156, 157, 160, 210, 217, 238, 244, 256-258, 260, 261, 265, 269, 272, 276, 277, 280, 282, 283, 305, 361-363, 374, 380, 383, 388, 403, 412, 413, 424-429, 431, 434, 455, 457, 459, 476, 477, 486, 489, 493, 517, 537, 560, 561.
Mısır Fevkalade Komiserliği, 71.
Mısır Hidivliği, 407.
Mısır Valiliği, 211.
Mısır Veraset Fermanı, 210.
Mısırlı Aziz Paşa, 305.
Midilli, 5, 72, 320, 333, 386-389, 396, 455, 554.
Midyat, 494.
Midye, 336.
Midye-Enez, 201, 337, 339-341, 343, 344, 542.
Milavanoviç, 291, 292.
Milne (Amiral), 384, 385.
Miralay Sadık, 142, 143.
Mişel Savof (General, Başkomutan Vekili), 326.
Mithat Paşa, 117, 244.
Mithat Şükrü, 11, 139, 194.
Mitrovice, 334, 315.
Miyoçekoviç, 329.
Mizan Gazetesi, 75.
Mizancı Murad, 43, 75.
Mondros, 461, 467.
Mondros Mütarekesi, 539, 558-560.
Monroe (General), 473.
Morgenthau (Amerikan Elçisi), 438, 554.
Moskova Andlaşması, 542.
Muavenet-i Milliye (Zırhlı), 464.
Muhip, 204, 205, 208.
Muhittin Bahu, 7.
Muhtar Paşa (Hassa Ordusu Komutanı), 88, 91, 187, 196, 277, 278, 311-313, 375.
Murat Hüdavendigar (Sultan), 146.
Murray (General), 515.
Musa Kazım (Şeyhülislam), 193.
Mustafa (Cantekin), 8.
Mustafa Hilmi Paşa, 499.
Mustafa Kemal (Atatürk), 7-9, 11, 23, 98, 167, 276-279, 286, 287, 412, 456, 457, 463, 467-471, 476, 484, 536, 538, 539, 553.
Mustafa Necip, 27, 194, 196.
Mustafa Reşit Paşa (Ticaret ve Ziraat Nazırı), 326, 329-331.
Musul, 112, 406, 485, 491, 512.
Muş, 484, 485, 494, 508.
Mutedil Perveran Partisi, 153.
Muzaffer Ergüder (General), 84.
Müftü, 87, 118, 245.
Mülkiye, 54, 83, 121.
Mümtaz (İzmitli), 210.
Münir Paşa, 38.
Münire Sultan, 208.
Müslüman, 1, 3, 4, 5, 31, 62, 63, 66, 67, 76, 78, 81, 88, 96, 98, 104, 105, 129, 133-136, 139, 141, 153, 154, 165, 183, 192, 202, 214, 231, 234, 239, 241, 258, 266, 282, 288, 302-304, 308, 334, 341, 387, 399, 401, 404, 405, 420, 423, 444, 485, 489, 497, 513, 524, 525, 529, 542, 544.
Müslüman Arnavutlar, 239, 242, 247, 251.
Müslümanlar, 57, 93, 94, 250, 287, 298, 343-346, 363, 378, 389, 399, 401, 402, 414, 425, 510, 531.
Müslümanlık, 88, 255, 400-402, 406.
Müşir Ahmet Muhtar Paşa, 242.
Müşir İbrahim Paşa, 182, 191.

— N —

Nablus, 537.
Nafiz (Sadaret Yaveri), 196.
Nahcıvan-Yulfa, 528.
Naki Bey (Asker Rüştiyesi Fransızca Öğretmeni), 11.
Namık Kemal, 3, 7, 22, 41, 54, 72.

Napolyon Bonapart, 256, 382, 477, 486.
Nara, 432, 433.
Nasire, 537.
Nasiriye, 486.
Nasrettin Hoca, 229, 348.
Nazım Bey (Doktor), 13, 22, 28, 29, 35, 49, 58, 114, 194.
Nazım Paşa (Harbiye Nazırı), 70, 83, 90, 174, 177, 180, 189, 190.
Nazım Paşa (Hassa Ordusu Komutanı), 101.
Nazım Paşa (Adliye Nazırı), 91.
Nazım Paşa (Askeri Şura Başkanı), 172.
Nazım Paşa, 163, 170, 173, 196, 305, 334.
Nazım Paşa (Başkomutan Vekili), 185, 192, 310, 312, 322, 326.
Nazım Paşa (Hacı), 208.
Nazır Hayri, 198.
Nazırlar Heyeti, 220, 334, 389, 391, 396, 398, 512.
Nazmi (Doktor), 139.
Neber (Albay), 456.
Nebisenvil, 516.
Necip (Draga), 21, 36, 51, 162, 493.
Negib Azoury, 16.
Nesim Ruso, 207.
Nesip Efendi (Şeyhülislam), 283.
Neston (General), 458.
Neşet (Albay), 270.
Neu Freie Presse, 166.
New York Times Gazetesi, 281.
Nihat Bey (Kaymakam), 409.
Nihat Reşat (Belger), 203-205.
Nikola II (Çar), 397, 398.
Nicholas (Grandük, Rus Ordıları Başkomutanı), 430, 509.
Nil, 426, 428.
Niş, 369, 552.
Nivelle, 502.
Niyazi Bey (Kolağası), 29-32, 34-36, 51.
Noradonkyan Efendi (Osmanlı Hariciye Nazırı), 321.
Norveç, 325.
Novakovic, 328, 329, 331.
Nurettin Paşa, 487.
Nuri Bey (Conker), 277, 468.
Nuri Bey (Maliye Nazırı), 90.
Nuri Efendi (Fetva Emini), 323.
Nuri Paşa, 532, 533.
Nuri Sait, 513.

— O —

Odessa, 395, 413, 420.
Ohri, 29, 30, 36, 37.
Olağanüstü Komiserlik, 305.
Oltu, 414, 416, 421.
On İki Ada, 284-286, 347, 451, 543, 546.
Orhaniye, 432, 434.
Orta Asya, 238, 406, 414, 489, 529.
Orta Avrupa, 359.
Orta Doğu, 363.
Ortaköy, 341.
Ortodoks, 81, 132, 214, 239, 246.
Oskar Efendi (Posta ve Telgraf Nazırı), 398.
Osman (Sultan), 383, 385.
Osman Niyazi Paşa (Berlin Elçisi), 210, 329.
Osman Tufan, 491.
Osman Zati (Kolağası), 440.
Osmanlı, 2, 3, 6, 14, 15, 21, 24-26, 31, 37, 52, 74, 76, 81, 105, 107, 110, 130, 133-135, 137, 165, 174, 185, 188, 190, 191, 193, 200, 202, 208, 213, 214, 218-222, 226-232, 234, 237-239, 245, 248-250, 253-257, 260, 263-266, 269, 271, 279, 283, 284, 288, 290-296, 298-300, 302-305, 307, 309, 311-317, 319, 320, 323-326, 329-331, 333-337, 339, 341-343, 345, 347-349, 351, 373-376, 378-384, 386-401, 403-405, 408, 411-414, 416-418, 420-(??, (?(-428, 430, 434, 437, 443, 452, 453, 461, 476, 482, 489, 490, 493, 495, 497, 498, 508, 510, 511, 513, 514, 517, 524, 525, 527, 533, 535, 548, 555,
Osmanlı Bankası, 124.
Osmanlı Donanması, 219.
Osmanlı Hanedanı, 66.
Osmanlı Hıristiyanları, 134.
Osmanlı Hükümeti, 5, 24-26, 88, 190, 191 200, 201, 218, 222, 223, 225, 228, 229, 247, 266, 268, 269, 271, 272, 281, 285-287, 293, 294, 302, 303, 319, 322, 323, 326, 330, 331, 333, 335,

336, 340, 341, 343, 345-347, 377-380, 382, 383, 386-390, 397, 401, 531, 532, 548.
Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, 9-14, 20, 21.
Osmanlı İmparatorluğu, 2-4, 6, 9, 17-19, 24, 25, 46, 47, 54, 66, 79, 80, 104, 109, 115, 128, 130, 134, 137, 142, 147, 157, 165, 191, 192, 208, 213, 214, 216-219, 221, 222, 224-227, 229, 231, 232, 234, 236, 242, 243, 249, 256-259, 261, 264, 266, 272-274, 282, 287-289, 291-294, 296, 302, 326-331, 333, 335, 336, 342, 344, 346, 348, 350, 351, 360, 361, 373-388, 390, 393, 395, 398-404, 406, 407, 410, 411, 413, 415, 423, 425, 429-431, 447, 449-452, 454, 488, 496, 519, 523, 541, 542, 544-548, 550, 552, 553, 556, 557, 560, 561.
Osmanlı Mebuslar Meclisi, 226, 235, 291.
Osmanlı Milleti, 66, 197, 226, 251.
Osmanlı Nazırlar Heyeti, 394.
Osmanlı Ordusu, 141, 149, 178, 189, 313, 315, 382.
Osmanlı Rumları, 233,
Osmanlı-Rus Savaşı, 213, 242.
Osmanlı Toplulukları Birliği (İttihad-ı Anasır), 137.
Osmanlıcılık, 15, 66, 67, 374, 404.
Otuzbir Mart, 75, 81, 82, 84, 85, 92, 93, 95, 96, 98, 101, 103-105, 107, 110, 155, 160, 165, 198, 205, 224, 246.
Ouchy Antlaması, 347.
Ovtar Ribar, 552.

— Ö —

Ömer Fevzi, 490.
Ömer Naci, 7, 9, 11, 13, 139, 196, 277, 490.
Ömer Rüştü Paşa, 45.
Ömer Yaver Paşa (Birinci Kolordu), 309.

— P —

Pan-Germanizm, 288.
Pan-İslamizm, 161, 287, 517, 519.
Pan-Slavcı, 288.
Pan-Turancılık, 414.
Paris (General), 458.
Paris, 6, 13, 14, 17, 38, 41, 49, 57, 93, 153 221, 258, 372, 389, 444, 447, 452 464, 483, 502, 506, 508, 545.
Paris Andlaşması, 223, 224, 262.
Paris Barış Konferansı, 213.
Parodi (Doktor), 555.
Pasiç (Sırb Başvekili), 290.
Pasinler, 408.
Patain, 503.
Patnaş, 284.
Pavlanici (Avusturya Elçisi), 227.
Peise (Amiral), 446.
Pers, 324.
Pertev Tevfik, 204, 208.
Pınarhisar, 309, 312.
Pichon (Fransız Hariciye Nazırı), 208.
Pierre Loti, 548.
Pire, 91, 481.
Pirlepe, 317.
Piyer (Kral), 291, 316.
Plevne, 242.
Podima, 315.
Poincare (Fransa Cumhurbaşkanı), 295.
Pola, 384.
Polonya, 504, 521, 556.
Portekiz, 258.
Posta-Telgraf Müdürlüğü, 10.
Posta ve Telgraf Nezareti, 198.
Poti, 530.
Prens Aleksandr, 316.
Prens Sabahattin, 6, 13, 14, 16, 18, 41, 58, 62, 63, 68, 95, 111, 115, 116, 118, 119, 153, 163, 165, 191, 203-206, 208, 244, 245, 247.
Preveze, 316.
Prince George, 439, 440.
Priştine, 35, 37, 145, 162, 182, 246, 248, 308, 315.
Prusya, 159.
Purut, 395.

— Q —

Queen Elizabeth, 433, 439, 440.

— R —

Racconigi, 264.
Ragıp Bey, 305.
Ruhmi Bey (İzmir Valisi), 447.
Rami Paşa, 45.
Rasim Bey, 139.
Rauf (Orbay), 278, 320, 491.
Rauf Paşa (Dahiliye Nazırı), 90.
Rayş (Reich) Bankası, 112.
Recep Paşa, 46, 47, 244 245.
Redif Alayı, 36.
Refahiye, 514.
Refet (Bele) Paşa, 426, 457.
Refik Bey (Binbaşı, Sevk ve Taşıt Şubesi Müdürü), 409.
Remzi Bey, 456.
Renin, 184.
Resmi Gazete, 168.
Resne, 29, 30, 33.
Reşadiye, 384, 385.
Reşat (Sultan), 145, 158, 159, 197.
Reşit Akif Paşa, 46.
Reşit Bey, 180, 187.
Reşit Bey (Dahiliye Nazırı), 189, 203.
Reşit Bey (Osmanlı Elçisi), 262.
Reşit Paşa, 326.
Reval, 26, 27.
Rıfat (Maliye Nazırlığı), 198.
Rıfat Paşa (Londra Elçisi, Hariciye Nazırı, 73, 274.
Rıza Bey (Yokova'lı), 162.
Rıza Paşa (Harbiye Nazırı), 71, 86.
Rıza Paşa (Topçu Feriki, Bahriye Nazırı), 72, 91.
Rıza Paşa (Serasker), 263.
Rıza Nur (Sinop Mebusu), 81, 151, 154, 155, 162, 163, 188, 203, 247.
Rıza Tevfik (Edirne Mebusu), 137, 149, 154.
Rize, 484.
Robert Cecil, 552.
Rodop, 203, 337.
Rodos, 284.
Roma, 121, 262, 267.
Roma Bankası, 264-266.
Roma Elçiliği, 268.
Roma Hükümeti, 285, 543, 545.
Romanya, 3, 159, 220, 227, 252, 288-290, 294, 325, 339, 352, 389, 411, 413, 429, 434, 448, 449, 471, 472, 479-482, 498, 499, 501, 507, 517, 521, 522, 550, 553.
Romanya Cephesi, 518.
Romanya Hükümeti, 220.
Romanya Kralı, 339, 341.
Romenler, 215, 290, 389, 437, 481, 482, 518.
Royak, 538.
Rugel, 480.
Rum Cemaatleri, 132, 133.
Rum Gazeteleri, 71, 81.
Rum Kilisesi (Patrikhane), 129, 132, 133, 233, 345, 346, 405.
Rum Meşrutiyet Grubu, 201.
Rum Patriği, 129, 130.
Rumeli, 7, 30, 41, 51, 99, 126, 132, 135, 157, 184, 185, 190, 193, 197, 238, 240, 250, 252, 299, 302, 304, 306, 307, 309, 340, 432, 434, 441, 461, 473.
Rumeli Kumpanyası, 54.
Rumeli Türkleri, 238.
Rumeli Vilayetleri, 199.
Rumlar, 8, 18, 24, 41, 57, 63, 67, 81, 108, 129, 130, 132, 135, 157, 222, 231-233, 250, 252, 284, 345, 346, 404, 448, 450, 454.
Rus, 5, 25, 173, 202, 215, 230, 236, 277, 290, 291, 304, 305, 332, 352, 356, 357, 359-361, 363, 371, 372, 382-384, 388, 389, 393-398, 400, 408, 412-424, 426, 430, 431, 434, 436, 447, 450, 453, 459, 465, 466, 471, 472, 476-478, 483-485, 490-493, 498, 499, 501, 505, 509-511, 517, 520-527, 542, 545, 555.
Rus Cephesi, 518.
Rus Çarı, 17, 26, 264, 293, 337.
Rus Çarlığı, 355.
Rus Elçiliği, 91.
Rus Elçisi, 26.
Rus İmparatorluğu, 356.
Rus-İngiliz Deniz Sözleşmesi, 296.
Rusuhi (Mustafa Kemal'in Yaveri), 277.
Rusya, 5, 6, 17, 24-26, 67, 93, 96, 118, 157, 158, 160, 215-217, 220, 221, 225, 229, 230, 236, 243, 247, 260, 262, 264,

273, 288-291, 295, 296, 318, 325, 333, 339, 343, 348, 351, 357-364, 367-374, 377-383, 386-388, 394, 396-401, 403, 413-415, 431, 432, 434, 448, 449, 451-453, 465, 489, 501, 503, 504, 507, 509, 519, 521, 522, 524, 525, 528, 541-547, 549-551, 553.
Rusya Ermenistanı, 377.
Rusya Hükümetleri, 221.
Rüştiye, 265.

— S —

Sabah Gazetesi, 148.
Sabancalı Hakkı, 196, 210, 277.
Sabri Bey, 139, 159.
Sadaret Makamı, 324.
Sadık (Alhay), 21, 31, 139, 140, 147, 151, 153, 154, 156, 160, 187, 202, 204.
Sadık (Hürriyet ve İtilaf Partisi Genel Başkanı), 184.
Sadık Bey, 145.
Sahip Bey (Şeyhülislam), 114.
Saidi Kürdi (Nursi), 77, 78.
Saip Efendi, 111.
Sait Efendi (Üsküp Mebusu), 186, 321.
Sait Halim Paşa (Ayan Üyesi), 198, 199, 209, 210, 340.
(Sadrazam), 376, 380, 393, 395-398.
(Prens), 407.
Sait Halim Paşa Kabinesi, 211, 218.
Sait Paşa (Sadrazam), 38-40, 42-46, 48, 52, 68, 72-74, 103, 106, 113, 148, 149, 155, 158, 159, 171, 175, 176, 183, 191, 248, 262-264, 269, 272, 274, 285, 297.
Sait Paşa Hükümeti, 158, 199, 247, 248, 273, 275.
Sakız, 320.
Salih Bozok, 277.
Salih Paşa, 204-206, 208, 209, 211.
Salih Paşa (Edirne Komutanı), 98.
Salim Paşa, 185.
Salim Paşa (Bahriye Nazırı), 329.
Salsbury (İngiliz Delegesi), 260.
Salmalya, 250.
Salmânpâk, 487, 512.
Sami Bey, 456.
Samma, 493.
Samsun, 408, 454.
San Plamino, 293.
San'a, 237.
Saraybosna, 369.
Sarayova, 365, 366, 384, 479.
Sarı Bayır, 463.
Sarıkamış, 421-423, 426, 427, 430, 490, 528, 548.
Sarıkamış Savaşı, 420, 423, 424.
Sarof (General), 344.
Saroz Körfezi, 244, 456.
Savof (Bulgar Başdelegesi), 345.
Sarrail (General), 473, 480-482, 499, 507, 508.
Sason, 453.
Satvet Lütfü, 163, 203, 204.
Saygındere, 464.
Saz Guiliano (Hariciye Nazırı), 265.
Sazlıdere, 467.
Scapa Flow, 371.
Sedat Paşa, 440.
Seda-yı Hak (Gazete), 75.
Seddülbahir, 385, 432, 434, 460, 462, 464, 466, 467.
Selahattin Adil Paşa (Kurmay Binbaşı), 440.
Selanik, 5, 8-11, 13, 14, 20, 21, 23, 25, 27, 29, 36, 37, 39, 41, 42, 49-51, 58, 59, 61, 68, 69, 82, 91, 95, 98, 100, 107, 108, 112, 117, 138-140, 145, 146, 148, 166, 169, 184, 189, 198, 216, 217, 219, 222, 244, 248, 250, 288, 305, 308, 316-318, 330, 338, 473, 480-482, 498, 499, 507, 508, 522, 523.
Selanik Genel Merkezi (İttihat ve Terakki), 138, 139, 143.
Selanik Merkez Komutanı, 27.
Selanik Redif Tümeni, 98.
Selanik Vilayeti İdare Meclisi Mühürü, 318.
Selim III, 116, 247, 382.
Selimiye Kışlaları, 102.
Sen Petersburg, 291, 447, 504, 508.
Serbesti Gazetesi, 74, 83, 118.
Serez, 5, 37, 38, 480.
Serfiçe, 317, 318.
Seyit İdris, 236, 237.

Shmollerli, 359.
Sıkıyönetim Kanunu, 136.
Sıkıyönetim Kararnamesi, 136.
Sıraz, 491.
Sırbistan, 3, 146, 215, 221, 227, 229, 252, 289-291, 293-296, 304, 325, 328, 337, 338, 345, 352, 366-371, 380, 381, 401, 448, 471-473, 479, 480, 499, 507, 550, 553.
Sırplar, 8, 24, 38, 63, 136, 138, 184, 200, 220, 249, 250, 252-254, 288, 290, 292, 293, 296, 303, 304, 310, 313-318, 326, 329, 331, 332, 336-339, 341, 344, 356, 366, 369-371, 413, 472, 473, 479, 480, 482, 522, 523.
Sibiu, 482.
Sicilya, 260, 262.
Silistire, 339, 482.
Sina, 492.
Sinan Paşa (Sadrazam), 117, 256.
Sinop, 162, 209.
Sir Edward Mouson (Paris Elçisi), 245.
Sir Thomas Baroly, 281.
Sirkeci, 102, 108.
Sivas, 378, 483, 544.
Sivastopol, 529.
Skarpantes, 284.
Slav, 214, 215, 217, 220, 288, 295, 296, 332, 348, 350, 357, 366, 370, 397, 478, 522, 525.
Slovaklar, 355.
Slovenler, 215, 296.
Sofya, 227, 292, 293, 326, 341, 389, 412.
Sofya Hükümeti, 228, 230, 523.
Soğanlıdere, 433.
Somme, 478, 557.
Sosyalizm, 127.
Souchon (Âmiral), 384, 387, 391-394, 396.
Sovyetler, 505, 533.
St. Jean de Maurienne, 541, 545.
Stoyan Daref (Doktor, Bulgaristan Millet Meclisi Başkanı), 326.
Struma, 293, 480, 500.
Sudan, 256, 425.
Sudi Efendi, 37.
Suffren, 439, 441.
Sultan Ahmet, 111, 300.
Suriye, 6-9, 112, 222, 234, 260, 306, 351, 374, 378, 409, 411, 425, 447, 453, 485, 495, 497, 508, 513, 533, 538, 539, 544, 546, 547, 552, 560.
Suvla, 466, 467.
Süleyman Askeri, 277, 342, 486.
Süleyman Bostani Efendi, 210.
Süleyman Elbustan Efendi (Ziraat ve Ticaret Nazırı), 398.
Süleyman Sabit (Osmanlı Elçisi), 289.
Süleymaniye, 485.
Sümbeği (Symi), 284.
Süreyya, 245.
Sürmene, 484.
Süveyş Kanalı, 258, 360, 387, 424, 427, 544.
Swiftsure, 439.
Sykes Picot Antlaşması, 541, 544, 545.

— Ş —

Şakir Paşa (Mareşal), 206.
Şam, 7, 9, 277, 408, 426, 495, 512, 538, 539.
Şark Demiryolları Kumpanyası, 227.
Şark Meselesi, 452, 546.
Şarköy, 498, 335.
Şehzade Ziyaettin Efendi, 324.
Şemseddin Sami, 238.
Şemsi Paşa, 32-35, 38, 169.
Şeria, 534, 538.
Şeriat, 22, 45, 60, 62, 77, 78, 81, 85, 86, 89, 90, 92, 99, 104, 105, 108, 109, 119, 120, 241, 401.
Şerif, 277.
Şerif Hüseyin, 494-497, 501, 513, 514, 517.
Şerif Paşa (Eski İttihatçı), 153, 208.
Şevket Paşa, 123.
Şevket Turgut Paşa (İkinci Kolordu), 102, 246, 309.
Şevki, 205.
Şeyh İdrisi, 236.
Şeyh Sünusi, 286.
Şeyhülislam, 39, 45, 71, 86, 87, 90, 104, 105, 181, 191, 345.
Şeyhülislamlık, 161.
Şii, 485.
Şiiler, 239.
Şirket-i İnhisariye, 188.

Şurayı Ümmet, 89.
Şükrü, 276.
Şükrü Bey (Posta ve Telgraf Nazırı), 399.
Şükrü Naili Paşa, 500.
Şükrü Paşa, 309, 336.

— T —

Taceddinzade Hakkı Bey, 204.
Tahran, 219, 490-492.
Tahsin Paşa, 305, 310, 318.
Taif, 496.
Taka Bey (Hakkari Mebusu), 125.
Taksim Kışlaları, 102.
Talat Paşa, 10, 11, 13, 22, 45, 49, 51, 91, 110, 111, 114, 115, 136, 139, 140, 145, 148, 169, 171, 193-196, 199, 200, 210, 211, 300, 334, 340, 344, 374, 377, 380, 389, 393, 395, 399, 407, 423, 454, 496, 554.
Tamenbergd, 412.
Tanin Gazetesi, 59, 66, 79, 82, 89, 169, 184, 188, 222, 228, 267, 379, 387, 390, 394.
Tanzimat, 242.
Taraz, 234, 235.
Taska, 238.
Tasmanyalılar, 459.
Taşkışla, 55, 85.
Taşnak, 16, 93.
Taşnakitsiyun, 93.
Taşnakitsiyun Cemiyeti (Ermeni), 17, 18.
Taşnakitsiyun Komitesi, 452.
Taşoz, 320, 333.
Tatar, 532.
Tatar Osman Paşa, 34-36.
Tatarlar, 250.
Tebriz, 419, 490.
Tekirdağ, 330.
Tekke Burnu, 464.
Tell-üserri, 515.
Teodosya Nogoroski, 395.
Tepedelenli Ali Paşa, 242.
Terakki ve İttihat Cemiyeti, 13-15, 18, 20-23.
Tercan, 454.
Terkos, 313.
Tesalya, 316, 317, 319.
Tesirat Gazetesi, 154.
Teşebbüs-i Şahsi Fırkası, 201.
Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti, 13-16, 18.
Teşkilat-ı Mahsusa, 277, 341, 342, 417, 418, 490.
Tevfik (Piyade Teğmeni), 31.
Tevfik (Kıbrıs'lı), 196, 200.
Tevfik Paşa, 46, 91, 101, 110, 111, 171, 172.
Tevfik Paşa (Hariciye Nazırı), 70, 226.
Tevfik Paşa (Dahiliye Nazırı), 58.
Tevfik Paşa (Sadrazam), 90, 97-99, 114.
Tevfik Paşa Hükümeti, 97.
Tevzi-i Mezuniyet, 68.
Theodor Roesvelt, 558.
Tıp Okulu, 54.
Tırnova, 228, 499.
Tibet, 26, 363.
Tiflis, 415, 529, 531.
Tih Sahrası, 426.
Times Gazetesi, 81.
Tobruk, 271, 280.
Topal Tevfik, 207.
Topçu Numune Alayı, 85.
Tophane, 85.
Tophane Meydanı, 92.
Toros Dağları, 447.
Toros Tünelleri, 561.
Toul, 372.
Townshend, 487, 488, 491, 492, 511, 558.
Trablus, 157, 255, 256, 278, 280-283, 286, 378, 417, 560.
Trablusgarp, 117, 148-151, 155, 169, 189, 195, 247, 254, 257, 258, 260-268, 270-277, 284, 285, 287, 293, 294, 296, 297, 332, 349, 360, 373, 407, 424, 450, 451, 469, 486.
Trablusgarp Savaşı, 237, 347.
Trablusgarp Tümeni, 236.
Trablusgarp Valiliği, 244.
Trablusgarp Valisi, 244.
Trabzon, 190, 415, 418, 419, 501, 508, 527, 545.
Trabzon Konferansı (14 Mart-14 Nisan), 527, 528.

Trakya, 25, 294, 309, 310, 317, 320, 330, 336, 338, 352, 382, 403, 448, 500, 519, 523, 555.
Trans Kafkasya, 525.
Transilvanya, 471, 481, 482.
Tranten, 543.
Trento, 451.
Trieste, 451.
Trikopis, 290.
Triumph, 439. 440.
Trotzky, 521.
Tulon, 257.
Tuna, 299.
Tunca, 310.
Tunus, 209, 258, 260-262, 265, 277, 280, 283, 361, 362.
Turan, 419.
Turgut Reis, 256.
Türk, 1, 5, 8, 18, 25, 66, 67, 108, 128, 135, 183, 190, 199-201, 219, 222, 225, 227, 230, 232, 235, 243, 245, 247, 252, 253, 255, 273, 278-280, 283, 284, 286, 287, 292, 296, 304, 307, 308, 318, 321, 325, 332, 335, 340, 341, 379, 384, 386, 392, 393, 303, 405, 413, 414, 418, 420, 429, 432, 433, 439, 455, 457, 461, 464-466, 468, 470, 471, 475, 482, 486, 487, 491, 492, 500, 501, 509, 511, 512, 518, 524, 531, 533-539, 543, 546, 553, 561.
Türk Bey, 309.
Türk Dili, 131.
Türk-Rus Savaşı, 511.
Türkçe, 60, 61, 68, 129, 131, 132, 244, 251, 252, 283, 400, 406.
Türkçülük, 15, 404.
Türkistan, 363, 419.
Türkiye, 96, 118, 142, 158, 165, 202, 222, 226, 228, 229, 253, 299, 344-347, 350-352, 360, 375, 378, 379, 381, 398, 413, 429, 430, 441, 446, 449, 451, 501, 516, 519, 523, 524, 527, 530, 532, 534, 539, 543, 544, 546, 549, 552, 554, 558-560.
Türkiye Ermenistanı, 377.
Türkiye Milli Bankası, 147.
Türkler, 4, 15, 16, 24, 28, 31, 55, 62, 81, 118, 130 139, 193, 194, 221, 237-239, 250, 251, 254, 265, 270, 271, 281, 282, 293, 342, 347, 349, 350, 352, 355, 356, 365, 370, 390, 391, 397, 406, 423, 436, 438, 441-443, 446, 448, 452-454, 459, 460, 462, 463, 467, 472, 474, 483, 485, 488, 494-496, 499, 508, 516, 517, 523, 525, 527, 530, 549, 550, 558, 559.
Türkleştirme, 131, 136, 252, 253.
Türklük, 131.
Tyrel (Binbaşı), 205.

— U —

Ukrayna, 521, 529.
Ulahlar, 24, 63, 138, 177, 250.
Ulema, 1, 56.
Ulus, 2.
Ulusal Savunma Konseyi (İngiltere), 430.
Umman, 493.
Umumi Meclis, 191.
Urfa, 484.
Urla, 277.
Urumiye, 490.
Usturumca, 339.
Uzak Doğu, 217.
Uzlaşma Devletleri, 291, 377, 398, 403, 429, 446, 448, 458, 471, 472, 478, 479, 481, 497-499, 505-508, 519, 543, 550, 555, 557, 559, 560.
Uzunköprü, 498.

— Ü —

Üçlü Andlaşma, 261, 264, 273, 289, 296, 355, 379, 380, 390, 394, 472.
Üçlü Andlaşma Devletleri, 355, 362, 363, 370, 379, 382, 386-388, 392, 394, 399, 400, 424, 436, 451, 452, 476, 478-480, 542, 543, 547.
Üçlü İttifak, 273, 288, 291, 296, 361-363, 377, 380, 390.
Üçüncü Ordu, 34, 199, 408, 416, 420.
Ülkücü İttihatçılar, 140, 141.
Ürdün, 537.

Üsküdar, 408.
Üsküp, 5, 35, 36, 145, 146, 162, 177, 183, 248, 308, 315, 316.

— V —

Valona, 117.
Van, 378, 417, 453, 484, 490, 508, 527, 545.
Varantsov Dashkov (Genel Vali), 415.
Vardar, 448.
Varna, 319.
Varşova, 465, 471.
Vartakes Efendi (Erzurum Mebusu), 125, 149.
Vasfi Hoca, 143.
Vegeance, 439.
Vehip (Binbaşı), (Vehip Paşa), 98, 408, 436, 484, 527.
Velçetrin, 246.
Venizelos, 231, 232, 292, 293, 297, 329, 448, 449, 480, 481, 508, 522.
Verdun, 372, 477, 478, 481.
Viyana, 17, 25, 38, 216, 218, 228, 349, 367-369, 371, 460.
Viyana Hükümeti, 362.
Viyolomen Cemil, 41.
Vize, 312.
Volkan (Gazete), 75, 77, 79, 82, 84, 95, 120, 160.
Von Bibenstein (Alman Elçisi), 199.
Von Der Goltz Paşa (Türkiye'deki Alman Askeri Heyeti Başkanı), 165, 166, 310, 409, 487, 488.
Von Frankenberg, 425.
Von Kress, 392, 425, 428, 515, 531.
Von Lossow (General), 529, 530.
Von Lossow, 529.
Von Sackt, 530.
Vranya, 314.
Vükela Heyeti, 123, 171.

— W —

Wadington (Fransız Delegesi), 260.
Wangenheim (Alman Büyükelçisi), 282, 351, 370, 390, 391, 393, 418, 548.
Washington, 554, 556.
Wasmus (Konsolos), 491.
White, 189.
Wilson (Cumhurbaşkanı), 506, 519, 520, 550-552, 555-557.
Worthe (Amiral), 430.

— Y —

Yafa, 8, 378, 516, 537.
Yahudi, 41, 57, 63, 106, 138, 222, 255.
Yahudiler, 8, 94, 250, 356, 402.
Yahya Bey (Üsküp Mebusu), 162.
Yakova, 35, 162, 163, 314.
Yakova Komutanlığı, 314.
Yakup Cemil (Teğmen), 93, 194-196, 210.
Yakup Şevki (Orgeneral Şevki Şubaşı), 498.
Yakup Şevki Paşa, 529.
Yanya, 71, 112, 242, 316, 317, 319, 326, 335, 336, 349.
Yanya Kolordusu, 317.
Yaşar Hamdi Çavuş, 86.
Yavuz, 386-389, 394, 396, 554.
Yavuz Sultan Selim, 142, 387.
Yedinci Ordu, 409.
Yemen, 157, 234-237, 268, 270, 271, 307, 403, 493, 560.
Yenice, 317.
Yeniçeriler, 247.
Yeni Pazar, 219, 292.
Yeni Pazar Sancağı, 214, 223, 224.
Yeni Zellanda, 459, 463, 465.
Yermuk, 537.
Yeşilköy, 98, 102, 103, 436.
Yeşilköy Antlaşması (Ayastafanos), 23, 213, 225.
Yetimler Okulu (Dar-ül-eytam), 265.
Yıldırım Beyazıt, 238.
Yıldırım Orduları, 512, 538, 539.
Yıldız, 39, 85, 439, 440.
Yıldız Kışlası, 91, 102.
Yıldız Sarayı, 28, 42, 65, 91, 102, 103, 112.
Yudoniç (Genel Kurmay Başkanı), 415, 509.
Yugoslav, 215, 552.
Yugoslavya 252, 288, 366.
Yugoslavya Birliği, 215.

Yunan, 15, 24, 38, 70, 117, 130, 200, 231-233, 238, 247, 249, 290, 293, 294, 305, 310, 315-320, 325, 326, 331, 335, 338, 339, 341, 344, 346, 347, 350, 374, 380, 384, 388, 389, 437, 450, 455, 481, 507, 508, 522, 523.
Yunanistan, 3, 67, 101, 159, 219, 220, 227, 231-233, 243, 245, 252, 287, 290, 293, 294, 297-299, 304, 329, 333, 345-347, 352, 403, 405, 411, 413, 429, 431, 447-450, 471-473, 479-481, 507, 508, 522.
Yusuf Hikmet Bayur, 58.
Yusuf İzzet, 323.
Yusuf İzzettin Efendi (Veliahı), 191.
Yusuf Paşa (Erzurum Garnizon Komutanı), 120.
Yusuf Ziya (Topçu Teğmeni), 31.

— Z —

Zaimis, 449.
Zakry (İstanbul Mebusu), 126.
Zaptiye Nazırı, 43.
Zeki Paşa, 408, 425, 532.
Zeyd, 104-106.
Zinoviçev, 100.
Ziraat ve Ticaret Nezareti, 210.
Zivin, 416.
Ziya Bey, 139.
Ziya Paşa, 46.
Ziya Paşa (X. Kolordu Komutanı), 420.
Ziyaettin Efendi (Şeyhülislam), 87.
Ziyaettin Efendi (Rumeli Kadıaskeri), 72.

99. 06. Y. 0152 - 604

№ 3007

ISBN 975-16-0010-3 Tk.
ISBN 975-16-0785-X

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ, ANKARA – 1999